Digitized by Google

37
36 B
29

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

ANTONII MARIAE
GRATIANI
A BVRGO S. SEPVLCRI
EPISCOPI AMERINI
DE SCRIPTIS INVITA MINERVA
AD ALOYSIVM FRATREM
LIBRI XX. NVNC PRIMVM EDITI

CVM ADNOTATIONIBVS

HIERONYMI LAGOMARSINI E SOC. JESV

Volumen II.

FLORENTIAE MDCCXLVI.

Ex Typographio ad Inſigne Apollinis in Platea Magni Ducis,

Digitized by Google

Digitized by Google

HIERON. LAGOMARSINVS
E SOC. JESV
SCIPIONI MAFFEJO
S. D.

ANtonii Mariae Gratiani, ſanctiſſimi doctiſſimique Amerinorum Pontificis, alterum De Scriptis Invita Minerva volumen, mea opera diligentiaque e tenebris, in quibus ad hanc diem jacuerat, in lucem extractum, & aliquot meis adnotationibus illuſtratum, mitto ad Te, Scipio Maffei, rogoque, ut minerval hoc, Tibi a me maxime libenti

Digitized by Google

gratoque animo oblatum, excipias, & ne non modo munus ipſum, ſed ne muneris quidem ipſam appellationem nomenque adſperneris. Etſi enim numquam aut Tv ullum tuum doctrinae aperueris ludum aut ego celebrarim, profiteor tamen, Te mihi ad hoc tempus fuiſſe, &, ſi vita utrique noſtrum ſuppeditarit, in poſterum etiam fore doctorem. Quae tam varia atque praeclara a Te ſcripta tam multis voluminibus adhuc ſunt; legi ingenti cum ſtudiorum meorum utilitate omnia: legam porro, deinceps quae ſcripſeris, certe non minore. Non dubo hoc auribus tuis, quod dicam, ſed veritati. Scriptores tulit aetas haec noſtra doctiſſimos paene innumerabiles. Plura mihi videor ex tuis unius ſcriptis nova, quam ex omni caeterorum Scriptorum numero didiciſſe. Facultas ſimilia docendi par reliquis fortaſſe non defuit: parem voluntatem video defuiſſe. Itaque alii ea, quae disjecta antea atque diſperſa multifariam legebantur, collegerunt: alii, vincta quae erant numerorum certa lege, diſſolverunt, aut contra libera atque ſoluta vinxerunt: denique eaſdem plerumque res non eadem, qua priores, ſive lingua, ſive ſtili atque ordinis compoſitioniſque ratione tractarunt. Hujus atque ejuſmodi generis quam multa ſunt ſcripta? Certe plurima, atque haud ſcio an pleraque. Quid igitur? Num rem ipſam reprehendo? Immo vehementer probo. Num ſcriptores illos judicio meo ſententiaque condemno? Ego vero iis ſingularem & laudem tribuendam, & gratiam habendam exiſtimo, ſive quod hominibus

aut

aut diſcendi operam laboremque minuerunt, aut moleſtiam levarunt, aut ſpatia ac tempora contraxerunt, ſive ſcribendi ſuâ quiſque ratione atque inſtituto rem litterariam juvare, deque eruditis bene mereri voluerunt. Sed profectò, niſi novi aliquid, hoc eſt, nemini antea cogniti, aut certe numquam a quoquam proditi, ſcriptores adferant, ſi ea modo, quae aliunde cognoſci, etſi majore aliquo cum labore aut moleſtia aut temporis jactura, poſſunt, ſibi tradenda ſuis ſcriptis exiſtiment, adjutores ego eos potius ad diſcendum, quam germanos veroſque diſcentium doctores appellare conſuevi. Te vere, Scipio, Te, inquam, dicere tua ſcripta legentium plane doctorem poſſum. Fuiſti Tu quidem is certe mihi; cujus nullus eſt a me vel exiguus libellus perlectus, in quo non aliquid, atque adeo multa didicerim, quae, ab aliis ſcriptoribus ſive ignorata ſive occultata, niſi me Tu docuiſſes, unde diſcerem habere neutiquam potuiſſem. Eſt vero liber quidam Tuus, iſque magnitudine prope inter caeteros praeſtans, in quem nova tam multa tamque praeclara congeſſiſti, ut de illo quiddam magnificentius, quam quod de Thucydidis hiſtoria a M. Antonio illo vetere oratore proditum memoriae apud Ciceronem legimus, praedicari poſſe videatur. „ Thucydides, inquit lib. II. de orat. cap. 56. omnes dicendi artificio, mea ſententia, facile vicit: Qui ita creber eſt rerum frequentia, ut verborum prope numerum ſententiarum numero conſequatur. „ Tu vero in illa tua Veronenſi, quam ſignificari a me pro-

profecto intelligis, hiſtoria, ita creber es rerum frequentia, ut verborum prope numerum ſententiarum numero, harum autem ipſarum crebritatem rerum novarum frequentia conſequaris. Novas autem non eas res dico, quas ut hiſtoricus narras, quae, quum abs Te ex veteri memoria monumentiſque repetantur, novae eſſe non poſſunt, ſed eas, quas acutiſſimo ingenio ex ipſarum rerum narratione elicis ac veluti extundis, de quibuſque, acerrimo ac ſagaciſſimo judicio adhibito, criticus certiſſimus ſapientiſſimuſque dijudicas. Quae quidem mirifica facultas aut in excogitando aut in dijudicando tua ſi una modo aliqua in arte aut ſcientia conſtitiſſet, tamen, quum tantopere excellat, ſane admiranda eſſet, & ad plurimos in uno aliquo doctrinae certo genere erudiendos pertineret. Nunc vero, quum tam late pateat, ut una omnes propemodum ſciendi partes pervagata ſit atque complexa, multo eſſe admirabilior debet, atque eo gratior, quo pluribus in omni doctrinarum genere prodeſſe poteſt. Non poetis, non oratoribus, non hiſtoricis, non antiquitatis reliquaeque philologiae ſtudioſis, non mathematicis, non philoſophis, non theologis, in tuis ſcriptis, rerum antea aut ignotarum aut non ſatis exploratarum copia, diſcendique materies, & in ſua cuique facultate multum proficiendi commoditas atque opportunitas deeſt. Ac Theologorum quidem gravis illa atque ſanctiſſima natio, ſive eorum, qui actiones moreſque hominum praeceptis & conſiliis ſuis moderantur ac regunt, ſive eorum, qui in divinae naturae ejuſ-

ejuſque proprietatum perveſtigatione ac contemplatione verſantur, tantos Te proceſſus in utraque facultate efficere potuiſſe, hominem praeſertim aliis quibusdam diſſimilium ſtudiorum generibus deditum, maximeque cùm opera tum animo, aetatis fere omni tempore, diſtentum, magno ſane opere miratur; & cum Tibi de ſingulari iſta tua theologica ſcientia gratulatur, tum maximas utilitates univerſae theologiae atque omnibus theologis, aliquot tuis ſane doctiſſimis in vulgus editis commentariis, illo praeſertim de divinae gratiae doctrina, a priſcis Eccleſiae ſapientiſſimis patribus Graecis Latiniſque tradita, adlatas & conſtitutas putat. Id ita eſſe, equidem intelligere omnes, qui tua illa legerint, credo, ſed non omnes audere palam atque libere, quod intelligunt, confiteri. Ego & illis & reliquis libris tuis omnibus legendis didiciſſe me ac plurimum profeciſſe non modo confiteor, ſed prae me etiam fero; Tibiqve tantum eo nomine debeo, quantum doctori ſuo diſcipulum debere fas eſt. Non potes igitur officii mei gratique animi hoc munus, ac plane, ut ſupra dixi, minerval adſpernari. Quod ſi Gerardi Joannis Voſſii ſententiam in ſuo linguae Latinae etymologico ſequutus, Minerval non tam mercedem, veteri magiſtro debitam, eſſe ſtatueris, quam „ gratuitum „ munuſculum, quo aliquis ſe in diſciplinam tradens „ novo commendabat magiſtro: „ tum ego, de iis, quae etiamnum mihi ex reliquis libris tuis, quos exſpectamus, diſcenda reſtant, cogitans atque ſollici-

tus

tus, futuro doctori meo commendare me, mihique eum conciliare praeſenti munuſculo voluiſſe profitebor: ut Tv illud, ſive veterem, mihi quam tradidiſti, ſive novam, quam traditurus es, doctrinam attenderis, repudiare, tamquam verum minerval atque legitimum, omnino non poſſis. Hujus autem ipſius, Tibi quam habere, de mea eruditione inſigniter merito ac merituro, gratiam conor, idem Tv mihi commonſtrator ac tamquam praeceptor extitiſti; qui meae Societatis hominibus, a quibus adoleſcentia olim tua, in Parmenſi nobilium juvenum collegio, per quinquennium optimis diſciplinis ac moribus inſtituta atque informata eſt, gratiſſimum Te ſemper ſtudioſiſſimumque praebueris: ut incertum ſit, pluſne illi alumno Te laetentur ac ſe propemodum jactent, an Tv inſtitutoribus illis tuis tribuas ac deferas. Ego quidem tam multis in rebus per Te doctus atque eruditus, Deum opt. max. enixe rogare non deſinam, ut, quo diutius poſſim doctrina iſta tua atque eruditione proficere, diutiſſime Te ſalvum atque incolumem praeſtet. Vale, Vir praeſtantiſſime, interque eos merito tuo praecipuo ac ſingulari numerande,

Qui Phoebo digna loquuti,
Inventas & qui vitam excoluere per artes,
Quique ſui memores alios fecere merendo.

D. Florentiae Nonis April. an. a Chr. N. cIↃIↃCCXXXVI.

ANTONII MARIAE

GRATIANI

A BVRGO SANCTI SEPVLCRI

DE SCRIPTIS INVITA MINERVA

AD ALOYSIVM FRATREM

LIBER XIII.

Jam pridem, frater, expectare te, ut, his omiſſis, aliquando tandem ad me ipſum veniam, atque huc properare animum tuum, taedereque morae, intelligo. Ego vero invitus ſane ac retrectans facio; ſed, quod ſemel recepi, exſolvendum utique eſt tibi: quando id, quicquid eſt, commentarioli domi clauſum abditumque fore confido. Me parentes infantem reliquerunt, vix trimulum mater, biennio poſt pater. Ac mater quidem, ut fere illa aetas & poſtremo edita pignora chariora parentibus ſunt, ita dilexit, ut, cum reliquos omnes filios nutricibus alendos tradere conſueviſſet, me ſuo admoverit pectori, ſuoque lacte aluerit, & moriens primo ab oſculis avelli, deinde a conſpectu auferri paſſa non ſit, & ultimum ſpiritum edere in obtutu parvuli filii voluerit. In tam infirma aetate, & omnis egenum opis, derelictum, cujus educaverit cura, equidem neſcio, cum tutores, diripiendis fortunarum noſtrarum reliquiis, quam juvandis nobis, magis

gis intenderint; & me ipſi quoque mox fratres neglectum, poſthabitumque deſeruerint, alius alio, quo cujuſque ſors tulit, profecti. Thaddaea ſoror, mulier diligens & ſuorum amans, ſuſcepit, ac pari cum liberis ſuis ſtudio habuit. Vbi adoleſcere & ſapere aliquid caepi, etſi a re, a diſciplina, a cura meorum inopem deſtitutumque eſſe me facile ſenſi, non tamen unquam abjeci animum. Suſtentabar ſpe quadam, cujus nec cauſam noram, nec noſſe poteram, ſed aliquid ſemper adfore mihi confidebam, quo ſublevarer; & praeſentium ignarus incurioſuſque futura meditabar opperiebarque. Jam adoleveram: & propinqui & amici, &, ut quiſque conjunctus nobis, foras extrudebant, hortabanturque, ut ne, abſentibus caeteris fratribus, ſolus domi deſiderem; &, quo alacrius facerem, etiam indolem laudabant. Eodem ſua ſponte animus ferebatur; & me, cum domeſticae difficultatis, tum ipſius jam patriae(1) taedere videbatur. Cupiebam abire, nec tamen, potiſſimum quo proficiſcerer, nec ipſa profectio quo ſpectaret, ſciebam. A te, frater, qui tum Romae eras, ut ad te venire me patereris, petii. Memini, te negaſſe mihi, & ſpem meam diſtuliſſe. Sed tu interea per amicos egeras, ut in domum Aſcanii Cardinalis Sanctae Florae, atque in numerum adoleſcentium ingenuorum, quibus mos domeſtica munia, etiam ſervilia, Principibus praeſtare, reciperer. Nam & Claudius, ut diximus (2, Sfortiae, Sanctae Florae Comiti, Cardinalis hujus fratri, operam navabat. Tum me ultro Romam accerſiviſti. Cum veniſſem anno MDLIII. Julio III. Pontifice Max. & tua ſponte, & conſilio amicorum adductus ſententiam mutaſti. Illi enim perditum iri me ajebant, ſi non exculto prius aliqua liberali facultate ingenio, quod habile ſatis bonumque ſive videbatur eis, ſive, ut mihi animum facerent, praedicabant, in anceps ac ſaevum Aulae ſervitium, id aetatis, dederer. Egiſti igitur tu mecum, ut in praeſentia, omiſſa cogitatione Aulae, animum ad perdiſcendas litteras appellerem. Ego, cum vix prima grammaticae rudimenta attigiſſem, annumque jam decimumſeptimum agerem, & mihi ipſi adultior juveniſque viderer, recuſabam; & ad pue-

1 Scripſerat Librarius *ipſa jam patria*. Priorem vocem Gratianus ſua manu mutavit in *ipſius*, poſteriorem neſcio quo caſu non attigit, mihi emendandam relinquens.

2 Libro IV. pag. 132. „ Primus „ omnium Claudius vira exceſſit Turchiarae in oppido Parmenſis agri, „ cum juvenis belli ſtudiis deditus „ Sfortiae, Sanctae Florae Comiti, „ claro ejus tempeſtatis duci, cujus „ a poculis erat, operam navaret, vix „ dum alterum & vigeſimum annum „ transgreſſus, egregia corporis ſpecie „ & pari animi indole. „

pueriles exercitationes revolvi non durum ſolum moleſtumque erat mihi, ſed etiam mei ipſius me magnopere pudebat. Verum, contendente te, in auctoritate tua fui. Eſt in foro Julii atque in finibus Carnorum haud ignobile oppidum, cui a Fano Danielis eſt nomen, edito ſitum in colle, qui leni clivo aſcenditur, impoſitum viae, qua in Germaniam per Carinthiam itur, ameno & maxime ſalubri coelo. Hic adoleſcentes docebat Jo. Petrus Abſtemius, vir culto ingenio & erudito, & eo diligentior, quod praefinierat diſcipulorum numerum, nec ſupra triginta admittebat. Omnes domi ſuae juſta mercede alebat inſtituebatque, victu ſobrio, arcta & ſevera diſciplina: & erant totius gentis nobiliſſimi, Savorniani, Turrii, Porcilii, Valvaſonii, Coloreti, Sbroliavaci, & praeterea Veneti aliquot, patricii generis, Juſtiniani, Mauroceni, Grimani, Contareni, Garzonii, Balbi [1]. Auctore Joanne Carga, homine docto ac tum in Romana Aula in primis gratioſo, quocum tibi omnia amicitiae ac familiaritatis jura intercedebant, qui inde erat, & ex eadem diſciplina prodierat, eo miſſus ſum, Abſtemius inſtitutionem ſuam ex tam longinquo peti, & ab uſque Roma millia paſſuum quadringenta, erudiendi [2] gratia, ad ſe veniri, magno ſibi honori atque gloriae ducens, laetanter me amanterque accepit; & non ſtudioſe ſolum, ſed etiam ambitioſe docere atque inſtituere eſt aggreſſus. Aeque utilis mihi & ambitio illius, & pudor meus fuit. Itaque adeo pertinaci labore incubui atque inſtiti rei, ut, & Abſtemii & mea opinione celerius, e Grammaticorum ſalebris evaſerim, meque ad Ciceronem & ad caeteros Latinae linguae parentes contulerim. Cum, quantum ex Abſtemio poterat, hauſtum a me videretur, ex foro Julii, auctore te, Patavium tranſii: ubi apud Nicolaum Gratianum Utinenſem, in Patavina ſchola jus civile celebri fama docentem, habitavi; virum doctrinae quidem minime vulgaris, ſed probitatis atque innocentiae plane eximiae, & ab eo, vel ob id, quod pari cognomine utebamur, praecipua benevolentia ſum habitus: cum alii item aliquot nobiles juvenes, doctoris diligentiam atque ſtudium ſecuti, contubernio ejus, quod mos civitatis fert, uterentur. Anno demum MDLX. Romam re-

 dii,

1 Eſt etiam Genuae Balborum familia longe nobiliſſima, ab Veneta illa, ut multi auctores ſunt, propagata.

2 *Ut erudiretur*, non *ut erudiret*. Rarum, &, ut arbitror, ſolius Juſtini lib. 17 „ Athenas quoque, erudiendi gratia, miſſus. „

dii, cum tres & viginti eſſem natus. Tu quidem aberas, frater, & eo maxime tempore orientis regna obibas. Sed praeparaveras mihi, in cujus fidem clientelamque concede-

Jo. Franciſcus Commendonus.

rem; meque multo ante Jo. Franciſco Commendono Cardinali, qui tum erat Epiſcopus[1], tradideras, viro ſecundiſſimae in urbe famae, et ſane maximis animi atque ingenii ornamentis, & ad maximas res agendas explicandaſque nato; qui tum magno atque ſtabili greſſu ad ſummos honores contendebat. Atque hoc illud fuit, frater, quod mihi, inde a pueritia, tacita ſpe, adfuturum, ut dixi, praeſagiebat animus. Nam brevi me Commendonus tanta eſt charitate complexus, tanta ego illum fide, tanta pietate amare & colere caepi, ut revixiſſe mihi in eo patrem exiſtimarem, & ipſe pari animo me, haud ſecus quam filium, & dilexerit ſemper & tractaverit. Vixi quinque & viginti cum eo annos, uſque ad illius obitum[2], eo jure, ea auctoritate,

Magna apud Commendonum gratia.

eo totius familiae erga me obſequio, honore, ſtudio, ut ſi ego unicus filius, ac ſi illa paterna mihi domus eſſet. Per me unum ad gratiam ejus aditus: ipſae ſorores ejus, ipſi ſororis filii me adibant, me uno, ſi quid ab eo cupiviſſent [3], interprete, me uno, ſi qua re offendiſſent, deprecatore utebantur. Neque haec a me per ambitionem (nam ille, ſecundum fidem, nihil aeque in ſuis ac modeſtiam pudoremque probavit exegitque) ſed illius ſtabili & conſtanti decreto ita fiebant, non ſolum tot annorum ſpatio numquam immutata atque imminuta, ſed flagrantiori ſemper

Ab eo inſtitutus & eruditus.

voluntate. At quanta illi cura morum meorum, ut ad religionem, ad probitatem, ad humanitatem informarentur excolerenturque! Quanto ſtudio mea ſtudia non juvit modo, ſed etiam rexit! Ipſe mihi ſelectos Platonis libros, ipſe Ariſtotelis Rhetoricam, Ethicam, Politicam eſt interpretatus; ipſe ingenium meum, fervore juventae diffluens, & dulcedine Latinorum carminum, quibus factitandis plus aequo indulgebam, per inania aberrans, coercuit, ad graviora atque ſolidiora ſtudia revocavit direxitque. Suis inde teſtimoniis, quibus plurimum fidei tribuebatur, plurimum auctoritatis inerat, ſua commendatione aſſidue provexit, magnam no-

1 A Paulo IV. Pontifice Max. an. 1555. Epiſcopus Zacynthiorum fuerat creatus Commendonus: in Cardinalium collegium a Pio IV. Pont. M. anno deinde 1565. die duodecima menſ. Mar. adlectus.

2 Obiit Commendonus Patavii die 25. Decembr. an. Chr. N. 1584. aetatis ſuae 60.

3 Autographum manifeſto errore praeſert *capiviſſent*.

noſtri, etiam apud ſummos viros, opinionem fecit. Rerum ſuarum omnium, omnium cogitationum, omnium conſiliorum participem ſemper habuit. Nihil tam grande, nihil tam arcanum fuit, ſive publicum ſive privatum, quod me celatum voluerit. Intimum pectus ejus, intimus animus notus mihi apertuſque, perinde ac meus, erat. His ego captus, atque talem parentem, talem virum nactus, quid mirum, frater, ſi in eo omnia mihi eſſe ſtatui, ſi me illi ita addixi, ut oblitus patriae (1), oblitus meorum, oblitus mei ipſius viderer, & nihil, niſi illum unum, cogitarem, unum ferrem, unius commodis, unius amplitudini ſervirem? ut tu, frater, interdum mecum expoſtulares, quod animum ab aliis omnibus ita avertiſſem, ut me nulla domus, nulla (2) meorum, nulla tui ipſius cura jam tangeret; qui, duobus & quadraginta annis, patriam ipſam non reviſerim, nec, niſi ſenex, demum red-

1 Patriam, vivente Commendono, non reviſit Gratianus, immo non niſi anno 1595 primum, deinde anno 1598. ad eam adiit. Utriuſque rei autographas ipſius litteras habeo, unas ad Angelum *del Bufalo*, Ameria die 22. Julii an. 1595. Florentiam datas, in quibus: „ La lettica, *inquit*, ritorna alquanto tardi, per eſſermi „ fermato quattro giorni nel Borgo „ S. Sepolcro, et per haver voluto, „ che ſi riposi due anche quì. Io prego VS. a far in mio nome humiliſſima riverenza à S. Altezza „ (*Ferdinando M. Etr. Duci III*) „ & renderle infinite gratie del favore, che s' è degnata farmi &c. „ alteras ad Cardinalem Aldobrandinum die 19. Decembr. an. 1598. Romam datas. „ Diedi, *inquit*, aviſo di „ me a V. S. Illuſtriſs. da Bologna „ a li 8. di dove paſſai a Fiorenza, „ & di là me ne ſono venuto al „ Borgo di S. Sepolcro, per diverſe „ occorrenze di caſa mia &c. „ Burgi autem ne totos quidem triginta dies tum conſtitiſſe eum, ex litteris, ad Epiſcopum Civitatis Novae die 30 Jan. an. 1599. Ameria datis, intelligimus. „ Dopo due meſi dalla partita mia di Venetia, mi ſon condotto in Amelia, trattenuto in diverſi lochi dal mal tempo, che oſtinatiſſimamente ha voluto accompagnarmi fin quà, & anco da varie occupationi domeſtiche, le quali mi han ritenuto *quaſi un meſe* al Borgo S. Sepolcro. &c. „ Quae omnia pugnare videntur cum iis, quae in Summario libri I. quod in Operis praefatione retulimus, leguntur, & quidem Gratiani ipſius, non Caroli aut librarii, manu perſcripta: „ Scriſſe dell' origine del „ Borgo, *ancora che egli non vi ſteſſe* „ *mai*. „ Atqui ad ſeptimumdecimum aetatis annum Burgi commoratum eſſe eum conſtat. Sed ejus commorationis ratio in Summario non habetur, et perinde, ac nulla, ducitur propterea, quod illa aetas ad cognoſcendam inſtruendamque patriae hiſtoriam minime idonea fuerat. Dicamus igitur, ob ſimilem cauſam, ne illius quidem paucorum dierum, annis 1595. et 1598. in patria commorationis, habitam a Gratiano fuiſſe rationem, quum ſcripſit, ſe Burgi *numquam* eſſe commoratum. Verum ego, quod quidem ad Burgenſe anni 1599 iter pertinet, alia etiam ratione expediri rem poſſe cenſeo, ſi nempe ſtatuamus (id quod mihi veriſimile ac prope exploratum eſt) non modo opus hoc *de ſcriptis invita Minerva*, ſed operis etiam Summaria illa ab eo Venetiis, antequam ſe Burgum, menſe Decembri ejuſdem anni, conferret, fuiſſe perfecta.

2 Pro *ulla* autographi edidi *nulla*.

redierim (1), unde adoleſcens diſceſſeram. Caeterum, ut eo redeamus, unde paulum digreſſi ſumus, anno MDLX. quo ego Romam redii, atque Commendoni domum intravi, longum illi iter, ac perdifficilis provincia mandata eſt. Evectus paulo ante ad Pontificatum Maximum fuerat Jo. Angelus Medices, Mediolanenſis, quem Pium (2) quartum dixere. Is, poſtulantibus regibus, & maxime Ferdinando (3) Caeſare, ut Concilium Chriſtianae Reip. haberetur, quo novis quotidie orientibus ſectis, quibus divinarum rerum fides ſolvi videbatur, & licentia atque impunitas Haereticorum, praviſſimis opinionibus cuncta opplentium, aliquando tandem reprimeretur, collapſa morum diſciplina, ſalutaribus legibus, ad priſtinum Chriſtianae pietatis ſplendorem, quoad ejus fieri poſſet, reſtitueretur, caeptum jam ante a Paulo III. Concilium, ſed varie intermiſſum, ingenti animo revocavit Tridentum; & Commendonum ad Ferdinandum ipſum ea de re miſit (4), juſſum, ſi ita Ferdinando videretur, ſingulos adire.

Concilium Trideotinum.

Pro Coocilio ad Caeſarem, et Germaniae Principes Commendonus mittitur.

1 Agit hic de primo illo in patriam reditu, quem in menſem quintilem anni 1595. incidiſſe proxime oſtendimus Et ratio quidem pulcre conſtat. Ait enim, *duobus & quadraginta annis* ſeſe a patria, poſtquam inde diſceſſerat, afuiſſe. Diſceſſiſſe autem ſe anno 1553 ſupra declaravit. Si igitur poſt duos et quadraginta annos rediit, profecto ipſo anno 1595. rediit. De altero vero reditu, qui in menſem decembrem anni 1598 incidit, quod non meminerit, argumento eſt, hoc opus (id quod veri ſimile ac prope exploratum nobis eſſe modo dicebamus) Venetiis ab auctore, antequam ſe Burgum eo anno exeunte referret, fuiſſe perfectum.

2 Pius IIII. Pontificatum geſſit ab an. 1550 ad an. 1565.

3 Ferdinandus I. Auſtriacus imperavit ab an 1558. ad an. 1563

4 Mittendi cauſas reique gerendae rationem hae Commendono traditae, antequam Roma proficiſceretur, litterae continebant „ Quod unum in hac „ tota cauſa & ratione Concilii S D. „ N. maxime vult, & D. Nuntio in hac „ ejus ad Caeſarem & inferioris Ger„ maniae Principes profectione mandat, „ eſt, ut ejus paternam & ſinceram „ in Chriſto Jeſu D. N erga eos vo„ luntatem, & ſummum pacis ac „ religionis ſtudium plane oſtendat: ni„ hil non in Sanctitate S eſſe lenitatis, „ indulgentiae, charitatis plenum: ne„ minem infirmari, quin ille infirme„ tur, neminem ſcandalizari, quin „ ille uratur: ſummopere vero in his „ diſſentionibus & in hac perturba„ tione Eccleſiae laborare, ut unum „ ſimus in Domino, & nemo pereat „ ex his, quos dedit illi Deus et Do„ minus Noſter Jeſus Chriſtus, pro „ quorum ſalute libenter etiam vitam „ poneret; veritatem facientes in cha„ ritate creſcamus in illo per omnia, „ qui eſt caput Chriſtus, ex quo to„ tum corpus compactum et conne„ xum per omnem juncturam ſub„ miniſtrationis: cujus quidem rei „ bene gerendae mirifica nunc oppor„ tunitas dari videtur, armis poſitis, „ & religioſiſſimo Caeſare, Regibus „ ac Principibus Chriſtianis ad haec „ tollenda religionis diſſidia quam op„ time animatis: ſuum igitur affli„ ctae Eccleſiae adhibendum eſſe re„ medium, oecumenicum Concilium, „ quo aegrota Reip membra ſanentur, „ valentia conſerventur: eos quidem, „ qui Concilii judicium recuſent, „ ni-

re Principes (1) Reguloſque Germaniae, atque eos excire atque in-

,, nihil certi, nihil conſtituti in Ec-
,, cleſia relinquere, turbare omnia:
,, ipſos Apoſtolos, Concilii auctori-
,, tatem ſecutos: facta enim ſeditio-
,, ne non minima, aſcenderunt Pau-
,, lus et Barnabas et quidam alii
,, ex aliis ad Apoſtolos et Presby-
,, teros in Jeruſalem ſuper hac quae-
,, ſtione &c.. Quamobrem D. Nun-
,, tius illos omnes S. D N. verbis ro-
,, gabit, ut Principes, monebit, ut
,, filios, obteſtabitur, ut Chriſti oves,
,, ut, quemadmodum Sanctitas S. ſum-
,, ma charitate in omnes homines,
,, praeſertim in Germanos, Concilium
,, convocare ſtatuit, ſic ipſi, pari pie-
,, tate, ad ipſum Concilium conveni-
,, ant; in quo decrevit veterem diſci-
,, plinam reſtituere, licentiam coerce-
,, re, ſcandala de medio tollere, dog-
,, matum, ſi qua minus intellecta
,, ſunt, explicationem a Spiritu ſan-
,, cto petere, qui ſemper legitimi
,, Concilii deliberationibus & actioni-
,, bus non modo adeſt, ſed etiam
,, praeeſt, ſuoque numine & auctori-
,, tate decreta et acta ſancit. Haec
,, omnia omnibus. Quae reliqua ſunt,
,, S. Sanctitas vehementer cuperet i-
,, tem omnibus eſſe communia. Pa-
,, ter enim omnium eſt. Verum, ob
,, ea, quae inimicus homo ſuperſemi-
,, navit, zizania, factiſque diſſenſio-
,, nes, prohiberi ſe ſummopere do-
,, let, quo minus omnium Germaniae
,, Principum pietatem, fidem et con-
,, ſtantiam probet, haſque veteres in-
,, clytae nationis Germanicae propriaſ-
,, que virtutes Domino Deo Noſtro,
,, cujus Vicarius eſt, acceptabile ſacri-
,, ficium offerat. Igitur D Nuntius,
,, religioſiſſimum Caeſarem & Catholi-
,, cos Principes S. D N benedictione
,, et ſalute primum impertiens, com-
,, mendabit eorum omnium ſtudium et
,, egregiam Deo navatam operam; hor-
,, tabitur, ut pergant in dies magis de
,, Eccleſia bene mereri, et in com-
,, muni fratrum ſalute ſuam quaerere
,, non deſiſtant; oecumenico Concilio,
,, more majorum, habendo faveant, Ec-
,, cleſiaſtici ordinis viri, Archiepiſco-
,, pi, Epiſcopi & reliqui, ipſi acce-
,, dant; Laici Principes oratores mit-
,, tant; ſuas quiſque partes tueatur:
,, nihil Deo gratius, nihil Eccleſiae
,, magis ſalutare, nihil illis ipſis ad
,, regna et ditiones ſuas ſtabiliendas
,, & conſervandas, nihil ad divina &
,, aeterna praemia obtinenda opportu-
,, nius commodiuſve eſſe poſſe. De-
,, inde vero caeteros, qui ſe Prote-
,, ſtantes appellant, ex animo D.
,, Nuntius obſecrabit, ut offenſiones
,, deponant, ne circumferantur omni
,, vento doctrinae in nequitia homi-
,, num, in aſtutia ad circumventionem
,, erroris, ne plus apud eos valeat,
,, quod Sathanae miniſtrorum artificiis
,, inculcatum eſt, quam officium &
,, pietas, & ab Apoſtolis ad haec uſ-
,, que tempora divinitus continuata
,, religio: Pium & nomine et re eſſe
,, Pontificem, qui ſe ex hominibus
,, aſſumptum, pro hominibus conſti-
,, tutum novit, in his quae ſunt &c.,,

1 Ad eos, Pontificis Max volun-tatem atque conatus adjuvans, lit-teras hoc ipſo tempore Roma dedit praeſtantiſſimus ille S R E Car-dinalis Otho Trucſes Auguſtanus: quas ab eloquentiſſimo viro Julio Pogiano (quo ille a Secretis uteba-tur) ſingulari elegantia atque incre-dibili Catholicae religionis ſtudio ſcri-ptas, nec ante hoc tempus vulgatas, proferendas hoc loco exiſtimavi:

,, Germaniae Sacrique Imperii
,, Principibus.

,, Adductus ſum charitate patriae,
,, amore generis ac nationis noſtrae,
,, ſtudio laudis et gloriae veſtrae,
,, praeſtantiſſimi viri, ac Romani
,, Imperii Principes, ut hac ſacri
,, opportunitate Concilii vos cohorta-
,, rer, et ſummis precibus orarem,
,, ut tantam divinae erga vos beni-
,, gnitatis facultatem arripiatis Ne-
,, que vero ſum veritus, ne, cum
,, ſummi viri multò uberius et orna-
,, tius,

invitare ad Concilium , aut , quid ſpei eſſet revocandi ad
ſa-

„ tius , quam a me effici poſſit , ean-
„ dem cauſam egerint , meum pro-
„ pterea officium aut inceptum aut
„ ſupervacaneum vobis eſſe videatur.
„ Nam , ut reliqua concedam reliquis,
„ ſtudio et cura tum ſalutis et inco-
„ lumitatis Germanorum populorum,
„ tum exiſtimationis ac dignitatis ve-
„ ſtrae, neminem mihi , vel vobis ju-
„ dicibus , anteponendum puto . Cu-
„ pio enim quam qui maximè provin-
„ ciam noſtram , ſublatis odiis atque
„ diſſidiis domeſticis et inteſtinis , vo-
„ bis ad eam laudem conſpirantibus
„ et conſentientibus , aliquando pa-
„ cem et concordiam habere . Cujus
„ equidem rei ea cupiditate teneor,
„ ut ſi eam morte mea repraeſentari
„ poſſe intelligerem ; non ſolum ae-
„ quo , ſed etiam libenti animo ce-
„ derem e vita . Nunc video , benefi-
„ centiſſimum Deum , miſertum malo-
„ rum et miſeriarum noſtrarum ,
„ communem omnium noſtrum ſalu-
„ tem miti ac miſericordi oculo
„ reſpexiſſe , qui eam ſui numinis
„ Vicario mentem dederit , ut ad
„ ſanandas et confirmandas aegras ac
„ labantes Reipublicae partes totus
„ incumbat . Qua enim is charitàte, qua
„ pietate Germanos homines com-
„ plexus eſt ? quod ſtudium , quam
„ benevolentiam in vos , Germaniae
„ Principes, declaravit? Eam, quae pa-
„ ſtore Chriſtiani gregis , quae mi-
„ niſtro divinae clementiae , quae
„ parente Eccleſiae digna eſt . Non
„ enim is , ut vir ſanctiſſimus dixit,
„ prae ſe tulit virgae ſeveritatem , ſed
„ ſpiritum benignitatis et lenitatis.
„ Meminit , ſe eius eſſe et diſcipulum
„ et Vicarium , qui genus humanum
„ non tonans aut fulminans , ſed
„ vagiens in praeſepe , et tacens in
„ Cruce ſervavit . Didicit ab eo , cujus
„ vicem tenet in terris , manſuetudi-
„ nem et cordis humilitatem . Itaque
„ praebet ſe charitate patrem , doctri-
„ na magiſtrum , inſtitutis pontificem :
„ et uſque eo efferitur ſtudio reſti-
„ tuendae ſalutis devils etiam et con-
„ tumacibus filiis , ut ſummum illud
„ ſecum a Deo communicatum totius
„ Chriſtianae Reipublicae judicium ,
„ ſi quid in vita et moribus jure
„ apud quemquam offendat , juſto alio-
„ rum judicio ſubjiciat . Vult enim ,
„ quantum in ſe fuerit , ut unde
„ Catholicae religionis ac fidei prae-
„ cepta petenda ſunt , inde etiam o-
„ mnibus recte vivendi exempla ſup-
„ peditent . Hunc animum et vo-
„ luntatem erga vos Pii IIII. Ponti-
„ ficis Max. non ſolum ex publicis
„ et privatis ejus ad vos literis , ſed
„ etiam ex ſermone duorum Epiſco-
„ porum , qui literas attulerunt et
„ mandata , perſpectam et cognitam
„ habetis . Quamobrem a vobis , ornat-
„ tiſſimi Principes , vehementer pe-
„ to atque contendo , per fortunas ,
„ per liberos veſtros , quorum inco-
„ lumitas , religionis incolumitate et
„ integritate continetur , per nobili-
„ tatem & gloriam parentum majo-
„ rumque veſtrorum , quam illi non
„ magis rerum geſtarum amplitudine ,
„ quam praeſtantia Catholicae fidei
„ conſecuti ſunt , ut Pontificis Max.
„ patrium erga vos animum & ſum-
„ mam Dei gratiam , vobis hoc tem-
„ pore benigne delatam , grate pie-
„ que amplecti velitis . Recordami-
„ ni , vos eorum Principum ac Du-
„ cum nepotes eſſe , qui , illorum exi-
„ miae virtuti , et pari in Sanctam
„ Romanam Eccleſiam pietati da-
„ tum a Pontifice Max. ſummum
„ Imperium , & Imperatoris creandi
„ jus obtinetis : ut ſimul & hujus
„ Sacroſanctae Sedis erga vos bene-
„ ficii memores , & majorum veſtro-
„ rum imitatores eſſe debeatis . Me-
„ mentote , nullam unquam fuiſſe gen-
„ tem aut nationem , quae ſe aut fa-
„ cilius ad Chriſti fidem & animo con-
„ cipiendam & oratione profitendam ,
„ totam converterit , aut libentius
„ opes & vitam ad eam tuendam
„ defendendamque contulerit . Prae-
„ clarum hoc ſtudium noſtrorum ho-
„ minum admirabiliſque conſtantia ce-
„ le-

ſanitatem eorum mentes, exploraret. Nam praeter caeteros, Germani eo laborare morbo (1) videbantur. (a) Duxit me ſecum

Tom. II. B Com-

,, lebratur omnium ſcriptis & linguis.
,, Quam conſuetudinem, a parentibus
,, traditam, ſi filii poſterique eorum
,, perpetuo retinuiſſent, praeclarius,
,, ut leviſſimè dicam, nobiſcum age-
,, retur. Sed, quoniam vix cujuſquam
,, adeo fidei armis munitus ac ſeptus
,, animus eſt, ut non acerrimi illius
,, hominum hoſtis fraudibus capiatur,
,, fuerit commune fragilitatis humanae
,, cecidiſſe, nimio proprium ſit Chri-
,, ſtianae & adeo Germanicae virtutis
,, exurgere, praeſertim patriam dex-
,, teram, coeleſti robore firmatam, por-
,, rigente vobis Pio Pontifice Max. Fa-
,, ceſſant aliquando perditi homines,
,, qui, ſexcentis inter ſe repugnantibus
,, haereſibus inductis, unam & veram
,, Chriſti fidem ejecerunt, qui tam
,, multos omnis aetatis ac generis prae-
,, cipites egerunt à gremio ſanctiſſi-
,, mae parentis Eccleſiae fallacibus ra-
,, tionibus abduxerunt; qui impuden-
,, tiſſimis freti mendaciis ſimpli-
,, cium hominum ingeniis ad libi-
,, dinem & ad quaeſtum abutun-
,, tur, qui tot & tanta quotidie cri-
,, mina confingunt, de moribus,
,, de religione, de alieno a vobis
,, animo Pontificis Maximi & Ro-
,, manorum Sacerdotum, quot &
,, quanta mentita falſaque eſſe vos i-
,, pſi intelligetis Quod ſi non pax,
,, non tranquillitas nobiliſſimae pro-
,, vinciae, non dignitas, non denique
,, ſalus ageretur; non ne hominis, non
,, principis, non Chriſtiani offici-
,, um eſt, nolle diutius in erro-
,, re verſari? nolle velificari cupidita-
,, ti ac licentiae perditorum? nolle a
,, quoquam orbari ratione & ſenſibus?
,, poſtremo velle per ſe verum exqui-
,, rere? velle rem propius inſpicere?
,, Idcirco enim, pie ſancteque inſtitu-
,, tis & actis rebus omnibus, quibus
,, Dei gratiam nobis conciliare poſſe-
,, mus, indictum eſt a Pontifice Max.
,, publicum Chriſtianae Eccleſiae Con-
,, cilium, datus etiam ab omni ſuſpi-
,, cione liber ac tutus Concilio lo-
,, cus: convocati praeterea & invi-
,, tati omnes; nemini denique cuivis
,, ſit non permiſſa quaerendi, percon-
,, tandi, diſputandi ac refellendi fa-
,, cultas: ut, qui vel ſacro Concilio
,, intereſſe noluerit, cujus modo prae-
,, ſentia requiritur, vel ejus cognitio-
,, nem judiciumque recuſarit, eum
,, facile appareat ruere ad exitium vo-
,, luntarium. Itaque vos quaeſo &
,, obteſtor, clariſſimi Principes, proſe-
,, quimini gratiſſimis & animis & opi-
,, bus inſtitutam a Pontifice Max. ſa-
,, cri Concilii rationem, adjuvate rem
,, Chriſtianae Reipublicae, inprimis
,, vero Germaniae noſtrae, ſalutarem:
,, Nam aequitati ac ſapientiae veſtrae
,, haec palma divinitus reſervata eſt;
,, ut florentiſſimam provinciam tam
,, diu multis locis infectam pravis o-
,, pinionibus, nunc expiatam, paren-
,, ti Eccleſiae reconcilietis. Cujus re-
,, ſtitutio non minori vobis gloriae fu-
,, tura eſt, quàm illis ipſis ea ratio
,, fuerit, qui primi Germaniam ad A-
,, poſtolicae Sedis cultum atque ob-
,, ſervantiam deduxerunt. Quod cum
,, a Deo precor aſſidue, tum ſic opto,
,, ut illum in omni vita jucundiſſimum
,, viſurus ſim diem, quo die divini
,, ad me nuncii fama perveniet. A
,, vobis vero etiam atque etiam pe-
,, to, ut has literas, quas ſcribo,
,, quemadmodum dixi, patriae chari-
,, tas, amor gentis ac nationis noſtrae,
,, ſtudium denique veſtrae laudis eli-
,, cuit, in optimam partem accipia-
,, tis. ,,

1 Deſcribere hoc loco non gravabor Anonymi libellum, inter Gratiani collectanea a me repertum, Sixto V. Pontifici Max oblatum: in quo diuturnus [nempe jam inde a Conſtantienſis Concilii tempore, quod anno 1414. inchoatum, anno 1418 abſolutum eſt] ac maxime luctuoſus Germaniae ac potiſſimum Bohemiae morbus ab homine, qui, ejuſdem Sixti mandato, regiones illas obierat, multis verbis exponitur,

,, Eſſendo io in queſto mio viaggio,
,, che

Commendonus, ſcribendiſque maxime epiſtolis admovit, eo qui-

„ che ho fatto per ordine de la S. V.
„ ſtato in Bohemia, et havendo non
„ ſolamente udito da perſone d' eſpe-
„ rienza, & degne di fede, ma anco
„ vedoto con gli occhi proprii molte
„ coſe, che appartengono a la ſanta
„ Fede Catholica, sì in difenderla da
„ la furia de li Heretici Piccardi et
„ Huſſiti, come anco per conſervar-
„ la et promoverla: mi e parſo obli-
„ go mio darne raguaglio a la S. V.
„ tanto più, che 'l Nuntio de la S.
„ V. et li principali Baroni Catho-
„ lici di quel Regno, come Gugliel-
„ mo Vrbino, Signore di Ruſembergh,
„ Vicerè perpetuo del Regno, Gior-
„ gio Pople, prefetto del regno, Gior-
„ gio de Martinis, ſupremo Giudice
„ del Regno, Giorgio Pople il gio-
„ vine, Preſidente de l'appellationi,
„ Vincislao Rerca, Primo Aſſeſſore
„ del giudicio, et D. Giovanni di
„ Perneſtan, Aſſeſſore ſimile, mi han-
„ no commeſſo, che io lor nome ra-
„ guagliaſſi et ſupplicaſſi la S. V. de
„ le coſe di là. Il che fò volentieri
„ per ſervitio di Dio et de la S. V.
„ vigilantiſſima à ſoccorrere i ſuoi
„ greggi.

„ Et prima dirò tre coſe. Lo ſtato
„ de la Religione. Secondo li abuſi
„ et inconvenienti, che ſi ritrovano
„ fra gli ſteſſi Catholici et principal-
„ mente ne gli Eccleſiaſtici. Terto li
„ rimedii, che ſi potriano a ciò dare.

„ Quanto al primo; vi è nel Re-
„ gno di Bohemia l' Hereſia de li
„ Huſſiti, la quale in quel Regno è
„ invecchiata ſin dal tempo del Con-
„ cilio Conſtantienſe, che ſi celebrò
„ cento ſettant' anni ſono: de la quale
„ Hereſia in modo tale è ſtato infet-
„ to il Regno, che vi erano reſtati
„ pochiſſimi Catholici: anzi quando
„ ſi corona il Rè è forzato di giura-
„ re di non moleſtare nè gli Huſſiti
„ nè i Catholici, per ſtatuti particula-
„ ri di quel Regno. E' ben vero, che
„ per gratia di Dio, ſe bene il po-
„ pulo hà abbracciato tale Hereſia
„ nondimeno alcuni principali Signori
„ et alcuni de' primi Officiali del Re-
„ gno ſono ſincerati Catholici, i
„ quali dal canto loro fariano ogni
„ sforzo, perchè fuſſe del tutto reſti-
„ tuita la fede Catholica: il che ſaria
„ molto facile, quando con l' appog-
„ gio di ſimili perſonaggi ſi uſaſſero
„ le diligenze, che appreſſo dirò. Già
„ che quelli Huſſiti, ſe ben ſono Here-
„ tici, nondimeno non diferiſcono in
„ molti articoli con la Chieſa Catho-
„ lica, et gli ſteſſi Sacerdoti Huſſiti
„ hanno domandato al Nuntio de la
„ S. V. che li voglia aiutare circa
„ la riforma del loro Conſiſtorio (co-
„ me eſſi chiamano) perchè ſono ap-
„ parecchiati à riconciliarſi con la
„ Chieſa, et à vivere ſotto l' obbe-
„ dienza de la S. V. et quantunche
„ alcuni di quei Signori Catholici non
„ li diano totalmente credito, perchè
„ dubitano, che non procedano con
„ ſincerità d' animo, pur ſe comin-
„ ciaſſero à ripigliare et mettere in
„ uſo i riti et cerimonie catholiche,
„ et deſſero altri ſegni di vera ricon-
„ ciliatione con la Chieſa, ſi porria
„ ſperare reduttione di molto populo.

„ Oltra de gli Huſſiti è intrata in que-
„ ſto Regno in alcuni la ſcelerata Here-
„ ſia di Piccardi, i quali troppo licentio-
„ ſamente cominciano à creſcere in quel
„ Regno; et perciò con ogni diligen-
„ za ſi devria quanto prima rimedia-
„ re: altrimente preſto ſaranno tanto
„ potenti, che ſcacceranno non ſolo
„ i Catholici, ma anco gli Huſſiti,
„ facili à ridurſi à l' obbedienza de
„ la Chieſa. Et per eſtirpar queſta
„ Hereſia potrà più facilmente aiuta-
„ re l' Imperatore, come Rè di Bo-
„ hemia, per eſſer coſa nuovamente
„ intiata in quel Regno: et eſſendo
„ che gli Huſſiti temono d' eſſere op-
„ preſſi da li Piccardi, perciò aiute-
„ riano à ſcacciarli del Regno. Anzi
„ alcuni ſuſpicano, che per la tema,
„ che hanno di detti Piccardi, ricor-
„ rono à l' aiuto de' Catholici, et

„ mo-

Digitized by Google

quidem decreto, ut, quam diu vixit, nunquam poſtea illo
B 2 me

„ moſtrano di volerſi unire con loro.
„ Et la ragione di tale ſuſpitione è,
„ perchè quando gli Huſſiti havevano
„ da la lor parte alcune perſone nobi-
„ li et principali, non ſpingevano
„ gagliardamente il negotio di tale
„ unione, la quale ſi è deſiderata da
„ molto tempo in quel Regno.
„ In oltre, è uſcito in luce un
„ libro in quel Regno, pieno di molte
„ Hereſie: nel quale ſi contengono
„ molte coſe contra li Catholici: et
„ vitupera tutte le cerimonie, riti
„ et Sacramenti: et queſto libro, per
„ venderſi troppo publicamente, è
„ per apportare molta rovina à le
„ anime, et particolarmente de la
„ gioventù. Et la cauſa del non eſ-
„ ſerſi rimediato col prohibire detto
„ libro, tanto peſtifero, l'attribuiſco-
„ no à l'Ordioario del luogo: il qua-
„ le, havendo havuto autorità da l'
„ Imperatore paſſato et dal moder-
„ no ſopra gli ſtamparori, è ſtato
„ negligente in non darne avviſo à
„ l' Imperatore et à li altri Signori
„ di tal libro: dovendo almeno con
„ la poteſtà, che haveva, trattenere lo
„ ſtampatore inſino à la riſolutione
„ de l' Imperatore et de li Signori.
„ Il che à loi ſaria ſtato faciliſſimo.
„ Et queſto a me lo diſſe il Signor
„ di Roſembergh, che è Vicerè per-
„ petuo di quel Regno.
„ Quanto al ſecondo de li abuſi,
„ che ſono tra' Catholici, et ſpecial-
„ mente li Eccleſiaſtici, ſaprà la San-
„ tità V. che il maggiore inconve-
„ niente, che ſia in quel Regno, è
„ l' ignoranra et peſſima vita di
„ Parrochiani, et d' alcuni frati Ca-
„ tholici, ſe pur ſi poſſono chiamar
„ Catholici. Il che ſi prova per le ſe-
„ guenti coſe. Prima. molti, non ſa-
„ pendo la differenza tra il culto Ca-
„ tholico & Heretico, li eſſortano à
„ le volte à quello, da che li doveria-
„ no rimovere. Verbi gratia: A le
„ volte non ſolo lodano la Commu-
„ nione ſub utraque ſpecie, ma coſtrin-
„ gono molti, che vadano à quella:
„ & in ciò l' Ordinario non ha fatto
„ proviſione alcuna. Secondo, che al-
„ cuni Preti Catholici ne l' iſteſſa ma-
„ niera, che li Huſſiti, miniſtrano à mol-
„ ti il Santiſſimo Sacramento de l' Eu-
„ chariſtia, ſolamente con il dir pri-
„ ma il *Confiteor* ſenz' altra confeſſio-
„ ne. Terzo, che non aſcoltano le
„ confeſſioni ad uno ad uno, ma à
„ 12. 15 & 20. pee volea, non facen-
„ do conto de la Confeſſione auricu-
„ lare. Quarto, che ne le cerimonie,
„ & canto vulgare ne la Meſſa & al-
„ tri divini officii, ſi conformano a li
„ Huſſiti. Quinto, che alcuni, eſſen-
„ do ignoranri & del Breviario &
„ del Miſſale, non attendono a dire
„ l' officio: & ne la Meſſa, per uſare
„ ciaſchedouo i proprii geſti & ri-
„ ti, non celebrano con quella divo-
„ tione & maeſtà, che conviene. Se-
„ ſto, che ſervendoſi di libri hereti-
„ ci indifferentemente, come di Catho-
„ lici, con quelli inſegnano & predi-
„ cano. Settimo, che queſti Sacer-
„ doti tra 15. 16 & alcune volte più
„ anni, mai non ſi confeſſano. Ottavo,
„ non ſanno la forma de l' aſſolutio-
„ ne, nè de li altri Sacramenti, co-
„ me con iſperienza riferiſcono haver
„ toccato con mano la pia me. del
„ Veſcovo Vercellenſe. Nono, non
„ ſolo molti ſono maniſeſtamente con-
„ cubinarii, ma publicamente hanno
„ preſo moglie, & quel ch' è peggio,
„ profeſſando d' eſſer Catholici, ſono
„ ſtati congionti in matrimonio da' Pre-
„ ti Catholici. Decimo, ne' Mona-
„ ſterii de' maſchi entrano donne, &
„ ſimilmente ne li Monaſterii di don-
„ ne entrano li homini. Vndecimo,
„ ſono dati à le imbriachezze, à li
„ giochi, & actioni più che ſecolare-
„ ſche. Quindi è, che le perſone Ec-
„ cleſiaſtiche, per eſſer così ignoranti
„ et ſcandaloſe, ſono venute in gran
„ diſpregio appreſſo i Laici: et quin-
„ di anco è nata la penuria et cari-
„ ſtia di Sacerdoti: perchè a pena ſi

„ ri-

me munere removerit. Profecti (3) per diſpoſitos equos circiter
Cal.

,, titrova perſona, che voglia abbrac-
,, ciare lo ſtato Eccleſiaſtico Et ſe
,, alcuno idoneo lo voleſſo abbraccia-
,, re, non vien favotito, nè promoſ-
,, ſo da eſſi.

,, Vn altro inconveniente vi è,
,, che per cariſtia di Preti & Frati
,, boni, che inſegnino la vita Chri-
,, ſtiana et i primi elementi de le
,, lettere, gli ſteſſi Catholici con gran-
,, diſſimo lor dolore ſono ſorzati a
,, mandare i lor figliuoli à le ſchuole
,, de gli Heretici, con manifeſto pe-
,, ticolo, che non ſiano ingannati da
,, gli Maeſtri et. altri ſcholari here-
,, tici, et ſpecialmente da li Piccardi.

,, Di più vi è un altro inconvenien-
,, te, et è, che l' Arciveſcovo di
,, Praga biſogneria levarlo in ogni
,, modu di là, eſsendo che, per dirla
,, come ſi ſente, molti di quelli Ca-
,, tholici dal ſuo procedere et anda-
,, menti l' hanno per molro ſoſpetto
,, d' hereſia, per non dire per perfido
,, Heretico; et che procura con ogni
,, arte coverta, tanto con l' Imperatore
,, quanto con i Miniſtri poco Catholi-
,, ci, che queſte coſe in ſervitio de
,, la ſede Catholica non vadano innan-
,, zi. Et ſe ſi laſſano correre le coſe
,, à la voglia di queſto Arciveſcovo,
,, li Piccardi ſi faranno potenti. An-
,, zi lui, non ſenza gran ſua colpa et
,, ſuſpetto di malitia, non ſolo ſcien-
,, temente tollera i Sacerdoti di tanto
,, mala vita et di coſi ſtrani abuſi,
,, come di ſupra ſi è detto, ma anco
,, li ſavoriſce et l'ammette à la cu-
,, ra de l'anime, con grandiſſimo ſcan-
,, dalo di quelli pochi buoni, che vi
,, ſono: permettendo et tacitamente
,, approvando, che queſti tali ne le
,, ſue Chieſe et Parrocchie commu-
,, nichino ſub utraque ſpecie etiam
,, parvulis, et confeſsando quelli Ca-
,, tholici, che fariano la Confeſſione
,, auriculare, in publico a 10. et 20.
,, inſieme, ſacendoli dire il *Confiteor*
,, in frotta: et ſenz' altro l' aſsolvo-
,, no. Il che a gli ſteſſi heretici ap-
,, porta molto ſcandalo. Et pare, che
,, queſto Arciveſcovo voglia, per quan-
,, to lui puote, pian piano introdurre
,, per mezzo di queſti ſuui Miniſtri
,, heretici, per ignoranza o per mali-
,, tia, queſte ſette coſi ſcelerate.

,, Quanto al terzo de li rimedii,
,, che ſi potriano dare; io propotrò
,, quelli ſteſſi rimedii, che i princi-
,, pali Signori di quel Regno Catho-
,, lici, conſulrando fra le ſteſſi di
,, queſta materia, in preſentia del Nun-
,, tio di V. Santità et mia, concluſero.

,, Il primo è, che ſi faceſſe una
,, viſita del Clero (ſenza la quale
,, non accade ſperare, che ſi poſſi
,, fare neſſun bene) et una riſorma
,, generale, cominciando da li più
,, grandi ſino a li più piccoli. Et ſe
,, bene queſta viſita, etiam de le coſe
,, ſpirituali, biſogneria farla, come di-
,, cono quei Signori, in nome de l'Im-
,, peratore, per conſervar la pace
,, [già che non ſi sà, che neſſun rè di
,, Bohemia habbia mai permeſſo viſi-
,, ta in nome d' alcuno fuori dei regno]
,, anzi, ſe bene l' Imperatore ſi conten-
,, taſſe, il che forſe ſaria facil coſa,
,, l' iſteſſo regno di Bohemia non ſa-
,, tebbe per ſopportare viſita alcuna
,, in nome altrui, che del ſuo rè: et
,, per non dare occaſione ad alcun cer-
,, vello gagliardo, che doveria eſſer
,, viſitato, d' opporſi al Viſitatore, ſot-
,, to preteſto de la libertà del rè o
,, del regno; nondimeno non ſaria
,, ciò inconveniente, per eſſer che la
,, pia me. di Gregorio XIII. de la
,, ſteſſa forma haveva conceſſo, che
,, ſi faceſſe la detta viſita, cioè, in
,, nome del rè, acciò il Viſitatore,
,, che doveva viſitare in ſpiritualibus,
,, non haveſſe impiccio ne le coſe tem-
,, porali: l' Imperatore voleva ag-
,, giungere altri Viſitatori temporali,
,, acciò, mentre il Nuntio Apoſtolico
,, eſsegue le coſe ſpirituali, queſti
,, altri Amminiſtratori haveſsero cura
,, de le coſe temporali Et ſe in que-
,, ſto condiſcendeſse la Sede Apoſto-
,, li-

,, lica, olrre il ſrutto evidentiſſimo di
,, tant' anime, che ſi ricoperariano da
,, la miſera ſervitò del Demonio, ſa-
,, ria officio di vero Padre, mentre
,, condiſcende à l' inſermirà di qoel
,, povero Regno, così miſeramente diſ-
,, ſipato. Et acciò il Nontio, o al-
,, tri, ehe pareſse a V. Santità, poteſ-
,, ſe commodamente et ſenza diſturbo
,, far quella viſira, ſaria neceſsario, ehe
,, la Santità Voſtra ſotto qoalche tito-
,, lo honorato ehiamaſse l' Areiveſco-
,, vo di Praga *ad limina*; et tratte-
,, nerlo, mentre ſi ſa la viſita, et eſ-
,, ſeqoire eon lui, come à S. Santità
,, parerà: et venendo S Santità a
,, privarlo, come ſi crede, coſtando-
,, li de li demeriri detti, et ſi deſi-
,, dera da quaſi tutti li Catholici, vi
,, ſaranno di molti ſoggerti, nobiliſſi-
,, mi et degniſſimi, del regno. Er que-
,, ſto è eerto, che, ſe vi ſonn neceſ-
,, ſarii buoni Miniſtri, neceſsariiſſimo
,, è, che vi ſia nn buon Paſtore. Et,
,, ſicome tutti biaſimano il detto Ar-
,, eiveſcovo, perchè permette, et an-
,, co pone à la eura de le Chieſe he-
,, retici, o vero ſoſpetti d' hereſia,
,, eosì reſteranno eon perpetoo obligo
,, à la Sanrità V. ſe li toglierà qoe-
,, ſto Arciveſcovo, il quale è renuto
,, tanto ſuſperto ne le coſe de la re-
,, ligione, come di ſopra ſi è detto.

,, Secondo rimedio. Procurare di
,, havere alcuni Curati di dottrina,
,, et di vita eſſemplare: perchè mol-
,, ti deſiderano di allevare i loro fi-
,, glioo li a la Catholica, et non han-
,, no ehi l' inſtroiſca. Et, per havet
,, copia di ſimili Operatori, ſi mette
,, in conſideratione di capare da tot-
,, ri gli Ordini mendicanti de l' Ira-
,, lia uno o due Frati per provincia
,, di vita eſſemplare, et dottrina ſuf-
,, ficiente, et ſare, che per tre anni
,, almeno debbano ſtare in quel Re-
,, gno ad aiotare qoell' anime. Et
,, ſe, finito qoeſto tempo, alconi ſi
,, voleſſero partire, ſorrogare de li
,, altri; ma quelli, che vorranoo ſe-
,, guitare, laſciarli, et diſpenſare con
,, eſſi ne l' amminiſtratione de li Sa-
,, cramenti: perchè penſare d'haver Pre-
,, ti ſecolari di vira et dottrina ſuffi-
,, cienti, ſaria molto difficile, per non
,, dire impoſſibile. Vero è, che bi-
,, ſogneria, che li detti Frati foſſero
,, da dovero perſone provate, et ap-
,, provate ne le virtù ſolide: altri-
,, mente, per la converſatione con gli
,, Heretiei, et per la libertà di non
,, ſtare ſotto la cura del Soperiore,
,, ſi eſponeriano a gran pericolo de
,, l' anime loro, ſe non foſſero ben
,, ſondari ne lo ſpirito. Er ſe foſſe
,, poſſibile mandarci anco qualehe Ca-
,, poccino: perchè ſe ne edificheran-
,, no grandemente, parendo loro im-
,, poſſibile, ehe fra noi ſiano perſone
,, di tanto ſpirito, che ſaccino qoella
,, visa, ehe di loro ſi dice Vedendo
,, eſſi a l' incontro qoeſti lor Curati
,, Catholici, approvati de l' Arcive-
,, ſcovo, chi eon le mogli, ehi con
,, le concubine, quali celebrano ſenza
,, conſeſſarſi, ſe non da anno ad anno,
,, & in generale eon il ſolo *Confiteor*
,, le tre parti d' eſſi.

,, Il rerzo rimedio, propoſto da
,, qoelli Signori, è, d' erigere qoat-
,, tro Collegii de la Compagnia del
,, Jesù, olrre di quello di Praga, in
,, diverſe parti di qoeſto Regno. Le
,, ragioni, ehe di ciò muovono qoeſti
,, Signori, ſono le ſegoenti (& il mo-
,, do facile, ſenza cavar danari, ſe
,, non da l' iſteſſa Bohemia, io lo
,, proporrò a la Santità V appreſſo.)

,, Già che eon quanri ho parlato,
,, non ſolo i Catholici, ma ancora li
,, Heretici dicono gran bene di qoe-
,, ſti Padri, conſeſſando, che, ſe
,, eſſi non ſuſſero ſtari, non vi ſaria
,, qoaſi più ſegno di religione Catho-
,, lica: dove a l' incontro ſi veggono
,, ne la lor Chieſa ſrequentare i Sa-
,, cramenti, oltre li foreſtieri, da molti
,, Bohemi con grandiſſima conſolatio-
,, ne di buoni. Et frà qoelli, che
,, s' inſtruiſcono nel Collegio et lor
,, ſchuo-

to Oenipontem , Salisburgum , Pataviam , Lintium , atque in-

,, ſchuole giungono al numero di cin-
,, quecento Et molti Heretici ci man-
,, dano li lor figli , de' quali molti
,, giornalmente ſe ne convertono. Et
,, vi ſono ſtati di putti , c' hanno con-
,, vertiti li Padri et Madri (po-
,, tentia grandiſſima di Dio !) Di
,, maniera che facendoſi queſti quat-
,, tro ſopradetti Collegii , partoririano
,, ſenza dubio un beneficio incredibi-
,, le a la Chriſtianità : et in poco
,, tempo fariano tanti gl' inſtrutti a
,, la fede Catholica , che non man-
,, cherebbono Sacerdoti et Parroc-
,, chiani , come hora. Et che ciò ſia
,, vero , ſi vede evidentemente da
,, queſto ſolo loco di Praga , che ha
,, ridotto buona parte di quelli Ba-
,, roni nobili attorno quella Città.
,, Et con queſti quattro lochi detti
,, s' abbraccieria grandiſſimo paeſe :
,, poſſendoſi ſperare, che in breviſſimo
,, tempo con la loro buontà et de-
,, ſtrezza riduceſſero quel Regno con
,, le provincie convicine al vero culto
,, di Dio (opera di Siſto V. et non
,, d' altri.) A la erettione di queſti
,, lochi sarà facil coſa , che S. Mae-
,, ſtà Ceſarea per qualche parte ſe-
,, condo le ſue forze aiutiſſe. Ma
,, ci biſognerebbe l' animo invitto di
,, Siſto a queſta impreſa santa : poi-
,, che con certezza , con queſte quat-
,, tro forteżże di Santa Chieſa , con
,, poca ſpeſa eſpugneria una gran buo-
,, na parte di Germania , per chiamar
,, così quei paeſi : al che fare non
,, baſteriano dieci Eſſerciti. Di que-
,, ſto ſupplicano i Primati del Re-
,, gno , quelli che lo governano et
,, reggono. Et il Sig Guglielmo Or-
,, ſino, Signore di Roſembergh , come
,, primo di quel Regno , per fare la
,, ſtrada a gli altri, et moſtrare, che
,, ſi sarà da dovero , di già a ſue
,, ſpeſe ha principiato un bel Colle-
,, gio ne lo ſtato ſuo in Crumau, ſua
,, reſidentia , quale ſta quaſi in fine,
,, tutto fabricato a ſue ſpeſe , ſecon-
,, do il diſegno dato da Padri ſteſſi :
,, et lo doterà di duemila tollari d'
,, intrata l' anno.

,, Il modo hora , promeſſo di ſo-
,, pra , per dotare queſti lochi , ſenza
,, intereſſe di V. S à mio giudicio
,, ſarebbe queſto. Ne la Bohemia ſo-
,, no alcuni Monaſterii di trecen-
,, to , cinquecento et taluno di mil-
,, le et molto più tollari d' in-
,, trata ; quali ſe ne ſtanno con uno
,, ò due ſoli Monaci , et l' Abbate à
,, le volte Catholico , et al più He-
,, retico : quali ſenza un ſeruitio al
,, mondo uſurpano queſte intrate , già
,, dedicate à Dio et a li ſuoi pove-
,, ri : quali Abbati à la lor morte laſ-
,, ſano di molti ſcudi : quali S. M.
,, Ceſarea , perchè non vadano in ma-
,, le mani , li piglia lui , et ne fa poi
,, quelle carità , che la ſua conſcientia
,, li detta. Potriaſi dunque queſti Mo-
,, naci , così unichi et diſperſi , unir-
,, li in tanti Monaſterii , quanti ba-
,, ſtaſſero à ſtar lor bene : et quei
,, luochi et intrate , che avanzaſſero ,
,, S. S. erigerne tanti Collegii di po-
,, veri , come ſi è detto di ſopra. Al
,, che credeſi , che S. M. Ceſarea non
,, ſolo non contradirà , ma che li deb-
,, ba eſſer caro : et quelli Signori ſo-
,, pranominati del Regno , quando ci
,, fuſſe difficultà , ſperano ſuperarla.
,, Il che ſeguendo , la S. V. si im-
,, mortalerà in cielo et in terra. Eſ-
,, ſendo il Regno de la Bohemia ſitua-
,, to nel centro de la Germania , si
,, ridurria in tutto ò in gran parte :
,, et così , come da lì , nel tempo di
,, Giovanni Hus et Girolamo di Pra-
,, ga , Heretici bruciati nel Concilio
,, Conſtantienſe , cominciò l' infettione
,, a ſpargerſi verſo la Germania ; co-
,, sì da la reduttione di Bohemia ſi
,, ſpereria non ſolo l' aiuto de le pro-
,, vincie vicine , come Auſtria , Luſa-
,, tia , Palatinato , &c. ma anco di
,, tutta la Germania. Al che non ſono
,, mancate Profetie , ſe così chiamar
,, ſi poſſono , che l' hanno detto : et
,, ciò viene affirmato da quanti parla-
,, no

inde, accelerato, quantum per altiſſimas licuit nives, itinere, Viennam (ibi enim Regiam Ferdinandus habebat) venimus (1). Expoſitis mandatis, viſum Ferdinando eſt, ut Commendonus & Zacarias Delphinus, Epiſcopus Pharenſis, quem paulo ante Pontifex ad eundem Ferdinandum miſerat, conventui Germanorum, qui tum maxime cogebatur, occurrerent. Nam Principes Germaniae, ii, qui a Catholicae Eccleſiae auctoritate deſciverant, cognita Pontificis Max. voluntate, edictoque accepto, quo undique ex omnibus Chriſtianis provinciis Epiſcopi Tridentum ad Concilium evocabantur, veriti, ne, cum caeteri contumaces, tum ipſi in primis, bello atque armis redire ad officium, et Concilii decretis parere cogerentur, de ſuis rebus coram colloquendum inter ſe rati, locum, quo omnes convenirent, Namburgum indixerant. Id eſt oppidum Miſniae, in Saxoniae finibus, cujus imperium ad Epiſcopum ſpectat, qui tum erat Julius Pflugius, vir ſtudio Catholicae religionis, & doctrinae laude excellens; ſed jam grandis natu, & pedibus aeger, & tot Principum conſenſui impar. Ita urbem, dioeceſis ſuae caput, conven-

Conventus Haereticorum ad Namburgum.

„ no di quel Regno. Et queſto è „ quanto per hora m'ocorre aù queſto particulare.

„ Si mette anco in conſiderstione, „ che difficilmente in altri tempi ſi „ haverà coſì buona occaſione; perchè quei Signori Primati, che governano il Regno, per il paſſato ſono ſempre ſtati le due parti Heretici, et hora, per gratia di Dio, avviene il contiario, eſſendo le due „ parti Catholici.

2 Non fuit auſcultandum antographo, exhibenti *videbatur*.

3 Proficiſcentem Con mendonum hiſce ad Maximilianum regem litteris proſequutus eſt idem Otho Cardinalis: „ Mittit Sanctiſs. D. N. primum ad Caeſarem, deinde ad omnes inferioris Germaniae Principes interpretem hunc et internuntium voluntatis et conſiliorum ſuorum de ſacro Concilio Jo Franciſcum Commendonum Epiſcopum; quem etſi ſcio eum ipſo officio, tum ſuis actionibus tibi gratum et jucundum fore, tamen poſtulat à me ſingularis mea in illum benevolentia, ab egregia ejus virtute profecta, et ſummo quodam ſtudio in Germanicam nationem, ut eum commendem quoque litteris meis. Commendo igitur eum tibi ſic, ut magis ex animo commendare non poſſim: affirmoque, neminem fortaſſe eſſe aut pluribus animi et ingenii ornamentis praeditum, aut religionia magis colentem, aut tui obſervantiorem, aut denique ad res agendas, tractandoſque hominum animos commodiorem, quam illum. Quare a te precibus omnibus peto, ut virum hunc et doctum et bonum et prudentem, tum his, tum mea etiam cauſa, benigne complectaris. Magno enim me beneficio affeceris. Cui perpetuam obſervantiam et fidem meam commendo, et ſalutem precor Roma 8. Idus Decembris M. D LX.

1 Die 3. Jan 1561. Habeo apud me litteras, quaſcumque in his reliquiſque legationibus ſuis Commendonus aut Romam aut alio dedit, aliquando a nobis vulgandas. Ex iis itinerum ejus omnium rationem cognovi.

ventui, qui contra Chriſtianam rem habebatur, commodare eſt coactus. Ingreſſi (1) uno comitatu iter, & tectis vecti curribus, non longe Vienna, Danubium trajecimus; mira oculis meis, aliorumque, qui domeſtica tantum frigora noveramus, ſpecie. Europae enim fluminum longe maximum & latiſſimum, maximaque aquarum mole ruens, non ponte, non navigio, ſed, veluti continenti ac ſtabili ſolo, curribus tranſmiſimus: adeo ſolide conſtrictis gelu undis, adeo firma glacie, ut onuſtis quoque plauſtris, quorum rotis altae impreſſae orbitae cernebantur, iter tutum praeberet; ſicuti exercitibus quoque praebuiſſet. Per Moraviae fines Bohemiam inivimus, Hercinis ſaltibus circundatum regnum; cujus caput Praga, ampla urbs ac nobilis. Huc cum ſeptima die veniſſemus (2), biduum

Danubius glacie concretus.

1 Die 14. Jan. an. 1561.

2 Die 19. ejusdem menſ. & an. Quod et ex Commendoni litteris didici, et ex quodam *Itinerario*, quod, a Gratiano diligentiſſime confectum, univerſum hoc ſuum et Commendoni iter Germanicum complectitur. Id quoque aliquando vulgare in animo habemus. Nunc ſpecimen quoddam ejus tantum dabimus, de hoc ipſo Pragam adventu:

,, A li xix Tre leghe a Beuſch-
,, broten, terra murata; dove è buo-
,, no allogiamento; et quattro leghe
,, a Praga: dove li due Nuntij furo-
,, no alloggiati in Caſtello da l' Ar-
,, ciduca Ferdioando d' Auſtria, go-
,, vernatore del Reame di Bohemia
,, per l' Imperatore ſuo padre Que-
,, ſta Città è la Reale di Bohemia,
,, et molto grande & bella, et mer-
,, cantile, et diviſa in tre parti: la
,, prima et la più bella è la Città
,, vecchia, ch' è in piano; l' altra è
,, la nuova, ſimilmente in piano,
,, che ſi congiunge a la vecchia
,, da mezzo giorno, mediante una
,, foſsa con la muraglia: et queſte
,, due parti ſono da Oriente, di quà
,, dal fiume Molta, detto da' latini
,, *Multavia*, che paſſa per mezzo la
,, Città; ſovra il quale è un belliſ-
,, ſimo ponte di pietra di xxiiii.
,, archi, fatto da Carlo quarto Impe-
,, ratore La terza è oltre il fiume
,, da occidente nel colle, circa il
,, Caſtello, dove alloggia l' Arcidu-
,, ca Da queſta parte; et dentro &
,, fuori de le mura, ſono molte vi-
,, gne, che ſono rare in queſto Rea-
,, me. Praga anticamente era Arci-
,, veſcovado, fatto al tempo di Car-
,, lo quarto Imperatore, ma fù di-
,, meſſo per l' hereſie degli Huſſiti,
,, et haveva d' intrata 60 mila ſcu-
,, di, che furono occupati da diverſi
,, Baroni del Regno, et dal Rè:
,, hora ſi tratta di reſtituirlo, dovèn-
,, do dare il Rè d' intrata a la Chie-
,, ſa 6. mila fiorini per il Veſcovo:
,, et Monſig. Illuſtriſſimo Commen-
,, done portò la commiſſione di fare
,, il proceſſo ſopra queſto. Ci ſono
,, più ſorte d' Heretici, et Mona-
,, ſterii et Chieſe Catholiche, et la
,, Chieſa Cathedrale. Al tempo di
,, Carlo quarto c' era lo ſtudio, fon-
,, dato l' anno . . . . . . ma per gli
,, Huſſiti ſuderti fu transferito a Li-
,, pſia infraſcritta Il reſto del Re-
,, gno è pieno d' ogni ſorte d' here-
,, tici, et maſſime di Caliſtini, ciò
,, è, che ſi communicano ſub utra-
,, que ſpecie, i quali non diſſentono
,, da' Catholici fuor che in queſto:
,, nondimeno ci ſono molti Catholi-
,, ci, et maſſime quaſi tutti i nobi-
,, li: ma per la noſtra ſtrada non
,, trovammo Chieſa, che non foſſe
,, profanata, fuor che a Snam, Pra-
,, ga et Cometau infraſcritto In
,, Bohemia ſono molti nobili et Ba-
,, ro-

duum morati perreximus iter impeditum atque obrutum nivibus, ut, in ipſis ſaltibus, agreſtium manibus aperiendae purgandaeque viae fuerint. Quinta die Namburgum venimus(1). Ab Haereticis Principibus, qui frequentes jam conve- ne-

Nihil profectum Namburgi.

,, roni, i quali eleggono il Rè, et
,, poſſedono terre et Caſtelli, et tut-
,, to il reſto del Regno, da Praga
,, et trenta Città in fuori, che ſono
,, del Rè. Queſto Regno è circon-
,, dato da Monti, et da la ſelva Her-
,, cinia, ne' quali in diverſi luoghi
,, ſono molte minere d' argento,
,, ferro, et anco di ſtagno, et fra
,, l' altre la valle Joachima ai confi-
,, ni di Miſnia, detta in thedeſcho
,, Joachimſchel. dentro nel Regno
,, ſono colli, et piano, et gli abon-
,, da del grano et di Cavalli, ben-
,, chè deboli, et di non molta vita.
,, Si ci fa molta cerviſia et buona.
,, la gente commune è ladra et cat-
,, tiva et diſcorteſe.

1 Die 28. ejusd. menſ. et an. Quo de adventu haec, hoc loco non omittenda, *Itinerarium*.

,, A li xxviii. Per colli baſſi et
,, lavorati tre leghe a Taitz, città
,, murata, non troppo bella: et per
,, final via tre leghe a Namburg,
,, Città ſul fiume Sala, che divide
,, la Miſnia da la Toringia. E' ſopra
,, un colle in belliſſimo ſito, ma di
,, dentro è piana, brutta et non mol-
,, to grande. Si divide in due parti,
,, eſſendoci da ſettentrione aggiunta
,, una gran parte, cinta di muro,
,, che ſi congiunge con l' altra di
,, modo, che paiono due città attac-
,, cate inſieme. Quì trovammo gl'
,, infraſcritti Principi Proteſtanti, &
,, Ambaſciatori, che a' erano congre-
,, gati per trattare alcune coſe ap-
,, partenenti a la loro Confeſſione Au-
,, guſtana

,, Federico Palatino del Rheno,
,, Duca di Baviera, Elettore, col
,, figliuolo Caſimiro.

,, Auguſto Duca et Elettore di
,, Saſſonia.

,, Wolfango Palatino del Rheno,
,, Doca di Baviera, Conte in Vel-
,, dentz.

,, Gio: Giorgio Palatino del Rhe-
,, no, Duca di Baviera, Coote in
,, Veldentz.

,, Gio: Federico il Vecchio, Duca
,, di Saſſonia.

,, Chriſtoforo Duca di Virtemberg
,, et Tech, Conte in Mumpelgart, col
,, figliuolo Eberardo.

,, Henrico Duca di Mechelburgh
,, Principe de' Vaodali, Conte Schvve-
,, rin, Signore de' Paeſi di Roſtock
,, et di Stargard, detta hora Oldem-
,, burg.

,, Filippo, Lantgravio d' Haſſia, col
,, figliuolo Ludovico.

,, Carlo Marcheſe di Baden.

,, Erneſto, Filippo, fratelli, Duchi
,, di Braſvich, i quali non havendo
,, dominio non vennero in coofiglio.

,, Giorgio Erneſto Conte d' Hen-
,, neberg, in nome ancora di Poppo,
,, ſuo fratello.

,, Gottardo Coote di Schvvartzem-
,, burg.

,, Giorgio Conte di Caſſel.

,, Il Conte di Srolbergh.

,, Il Conre d' Horſtrin.

,, Filippo Franceſcho, e Conte del
,, Rheno, che morì, come di ſotto, il
,, di xxvii. di Gennaro.

,, Legati di Principi abſenti.

,, Del Marcheſe Gioachimo Elet-
,, tore di Brandemburgh.

,, Del Marcheſe Giorgio Federico
,, ſuo figliuolo.

,, Del Marcheſe Giovanni, fratello
,, de l' Elettore di Brandemburg.

,, De i Duchi di Pomerania.

,, Del Duca Gio: Alberto di Me-
,, chelburg.

,, Del Doca Adolfo d' Holſatia.

,, Del Duca Franceſco di Saſſonia.

,, Di Wolfang Joachim, Carlo
,, Joachim, Erneſto, et Bernardo,
,, Principi d' Anhalt.

,, De la Regioa d' Inghilterra un'
,, huomo ſolo.

,, La

nerant, non obviam miſſum Nunciis, non ullum in advenientes hoſpitii jus ſervatum. Verum ego, quae acta hic fuerint, quia perſecutus eo libro [1] ſum, quem de rebus a Commendono geſtis perſcripſi, in praeſentia cenſeo omittenda. Ni-

,, La notte inanzi, che noi arri-
,, vammo, era morto VVolſango, Con-
,, te del Rheno, ſuffocato dal troppo
,, vino, c'haveva bevuto ne' ſpeſſi con-
,, viti, che facevano fra loro queſti
,, Principi, il qual Conte VVolfangu
,, fu ſepelito con queſt' ordine. Prece-
,, deva uno, che portava un Crucifiſ-
,, ſo di legno: ſeguitavano circa qua-
,, ranta putti, col maeſtro loro die-
,, tro, cantando in Thedeſcho; poi
,, il Cadavero, coperto con uo panno
,, nero, nel quale era una Croce bian-
,, ca, portato da' ſuoi famigliari in
,, un cataletto; poi quattro incappuc-
,, ciati; il Conte Palatino Elettore, et
,, ſuo figliuolo, et il figliuolo del
,, Lantgravio d' Haſſia, et molti Con-
,, ſiglieri, et nobili de' Principi: et ſo-
,, nando le campane, lo portarono a
,, la Chieſa, dove lo laſciarono coſi
,, nel mezo per tutto quel giorno In
,, Namburg ſono 14. Canonici col lo-
,, ro Decano, che eleggono il Veſco-
,, vo, de' quali due et il Decano ſo-
,, lamente ſono Catholici, il reſto Lu-
,, therani. Ne la loro Chieſa Cathe-
,, drale predica un Catholico, et un'
,, heretico in un dì medeſimo, ma in
,, diverſo tempo: ma non ſi dice Meſ-
,, ſa nè quì, nè in altra Chieſa de la
,, Città. Noi l' udimmo ſecretamen-
,, te in caſa del Decano. Vagliono
,, queſti Canonicati 100. taleri, et
,, ſono conferiti dal Papa et dal Capi-
,, tulo. L' intrate de l' altre Chie-
,, ſe, et maſſime de le Parochiali,
,, ſono occupate dal Duca Auguſto.
,, Queſta è nel Marcheſato di Miſnia,
,, la quale, cominciando da la ſelva
,, Hercinia venendo fin' a Benitz, è
,, montuoſa con molti boſchi, ma
,, con gran parte di terreno lavorato,
,, et, paſſato Aldemburgh, è piana,
,, lavorata et molto fertile di fru-
,, mento, ſi come è quaſi tutto il
,, reſto de la Miſnia. in queſta pro-
,, vincia ſono quattro minere d' ar-
,, gento. Anneberg ſudetto, Ma-
,, riemburg, Friburg, Shneberg, che
,, ſono poſsedute da Auguſto, Duca
,, di Saſſonia, col reſto de la Miſ-
,, nia, eccetto quella parte ſudetta,
,, poſſeduta da' figliuoli di Gio: Fe-
,, derico, et li Veſcovati infraſcritti,
,, come Marcheſato di Miſnia: di
,, dove anticamente è l' origine de'
,, preſenti Duchi di Saſſonia, che
,, poi ono molt' anni ſono, per via
,, di Donne, hebbero i loro anteceſ-
,, ſori, prima il Lantgraviato de la
,, Thuringia, et ultimamente il Du-
,, cato et l' Elettorato de la Saſſo-
,, nia, per gratia de gl' Imperatori:
,, ſi come hoggi ciaſcuno di loro ſi
,, chiama con queſti tre tituli Ne
,, la Miſnia ci ſono tre Veſcovi, che
,, ſono Principi d' Imperio: il Ve-
,, ſcovo di Namburg; Michel Sido-
,, nio, Veſcovo di Merſpurg, huo-
,, mo molto dotto et Catholico,
,, et il Veſcovo di Miſnia, da la
,, qual città preſe il nome la provin-
,, cia, il qual Veſcovo è heretico,
,, et dipende in tutto dal Duca Au-
,, guſto, il quale habita per il più in
,, Dreſna, dove ha un belliſſimo
,, palazzo, et a le volte in Troga,
,, terra di queſta provincia. le terre
,, et caſtelli de la quale univerſal-
,, mente ſono belli et buoni. In
,, queſta provincia ſono d' ogni ſorte
,, d' heretici, anchorachè ſi chiami-
,, no et ſiano per il più Lutherani:
,, et non ſi trovano altri Catholici,
,, fuorchè quei pochi, ch' io ſpecifi-
,, carò. La lingua di Miſnia è la
,, più bella di tutta Alemagna, ſi
,, come la Toſcana di tutta Italia.
,, Noi ſtammo in queſta città di
,, Namburgh fin' a li 21. di Febra-
,, ro, havendo li Illuſtriſſimi Nuntii
,, fatto in queſto tempo quanto oc-
,, correva al loro negotio.

1 In Vita Card. Commendoni lib. II. cap. 2. et 3.

Nihil certe ad ſpem ſanandi Germanos profectum. Sed mutuis orationibus, & Germanorum, Pontifices maximos increpantium, & Commendoni, magna gravitate intemperantiam linguae eorum licentiamque retundentis, nobilitata ea legatio eſt. Nuncii (1), proficiſcentes Namburgo, digreſſi ad ſuum quiſque munus ſunt. Nos, fide ab Auguſto Duce accepta, tuto per ejus fines tranſituros [nam Auguſtus ipſe Namburgi erat] Saxoniam intravimus; eo conſilio, ut Archiepiſcopum Magdeburgenſem, qui Primas Germaniae eſt, & Joachimum Brandeburgium, unum e Septemviris, qui jus creandi Caeſaris habent, quorum in Germania opes dignitaſque longe caeteros Principes antecellit, peteremus. Magdeburgenſium Archiepiſcopatu potiebatur Sigiſmundus, Joachimi hujus Septemviri filius, ex Heduigi, regis Poloniae filia, ſuſceptus, juvenis non ſolum omnis expers diſciplinae, quae Sacrorum antiſtitem decet, ſed haereſum labe plane corruptus, caetera non improbus. Verum ea obeſi corporis mole oneratus, ut, quod poſtea accidit, brevi ad exitum vitae perventurus videretur. A Namburgo diei unius iter Lipſiam venimus (2), Saxoniae urbem, non maximam qui- Lipſia.
dem, ſed, pro more gentis, aedificiorum elegantia, & viarum deſcriptione, & doctorum virorum numero, quos erudiendae juventuti Saxoniae Dux magna mercede conducit, non ſane ignobilem. Halam inde tranſivimus (3), quae juris Hala.
Magdeburgenſis Eccleſiae eſt, quam ſalis, ex perenni fonte hauſti, proventus nobilitat. Hic Philippus, Haſſiae Lantgravius (4), capto Jo. Federico Saxone, belli ſocio, ac partibus profligatis, victoris fidei ſe tradidit. Noſque eadem in aula caenavimus, in qua Carolus quintus Caeſar, edito ex tribunali, Philippum, accedentem ad genua dedentemque ſe, recepit, tanto quidem laetantius, quanto ille contemptius contumelioſiuſque Caeſaris nomen uſurpare, & verbis obterere, quamdiu bellum fuit, conſuevit. Sigiſmundo Archiepiſcopo, Halae non reperto, in parentis ejus Regiam Berlinum perreximus (5). Ad Vitembergam Albim trajecimus, illo ipſo ponte, quo reſciſſo, Jo. Federicus Saxo Jo. Federicus
ab inſequenti Caroli quinti exercitu tutum ſe fore exiſtima- Saxo.
vit.

1 Stanislaus Hoſius, Epiſcopus Varmienſis, Polonus, et Zacharias Delphinus, Epiſcopus Pharenſis Venetus, paullo ante de Vngaricis rebus ad Ferdinandum miſsi. Vide eandem Vitam eod. lib. cap. 8.

2 Die 13. febr. an. 1561.

3 Die 14 febr. 1561.

4 Autographum *Lentgravius* exhibet: at infra *Langravius*.

5 Die 19. febr. 1561.

vit. Sed Carolus, agreſtis unius indicio, qui a Saxonis militibus male habitus, ultro ſe Hiſpanis obtulerat, vado reperto, hoſtem inopinantem oppreſſit. Ita Federicus, amiſſa libertate, & Septemvirali honore, quo praefulgebat, cuique multarum in Saxonia urbium populorumque dominatus eſt adjunctus, multatus, duplicis defectionis paenas exſolvit. Is enim Martinum Lutherum, virus peſtilentis doctrinae adverſus Catholicae religionis pietatem evomentem, primus recepit, primus fovit, primus ad audendum incitavit, denique primus a Dei divinarumque rerum fide deſcivit. Idem, depravatis hinc concitatiſque Germaniae populis, Lantgravio, de quo ſupra meminimus, aliiſque ſociis aſſumptis, arma in Carolum Caeſarem, juſtum Germaniae regem, caepit. Lutherus Vitembergae aetatem egit. Hic viguit, hic docuit, hic ſedem impietatis fixit; hic totam Sacrorum rationem cunctaque ſacratarum litterarum placita, ut inſana libido tulit, temeravit, intorſit, pervertit; hic in Catholicam Eccleſiam, hic in Pontifices Max. plerunque, quod mirere, temulentus, debacchatus eſt; hic denique tetram animam, de qua fama eſt, cum infernis ſpiritibus pepigiſſe, emiſit; atque hic iisdem in templis imago ejus colitur, ex quibus ipſe Dei Divorumque imagines, idola, invidioſo vocabulo, appellans, ſuſtulerat disjeceratque. Joachimus Septemvir (1), quanquam erroribus

Ad Joachimum Brandeburgium aditur.

1 De adventu Berlinum, de Joachimo Septemviro, de actiſque cum eo a Commendono, haec in *Itinerario* traduntur. „ A due leghe [*da* „ *Treven Briezen*] ſi trova Belitz, „ caſtello del detto Marcheſe [*di* „ *Brandemburg*] brutto, come gli al„ tri: di poi per 6. leghe, per mol„ te valli, piene di molt' acqua, in „ mezo de' boſchi, dove non ſi diſcerne „ la ſtrada, ſe non da chi la sà per pra„ tica, et in parte per colli baſſi d'are„ na, inculti per la maggior parte, giun„ gemmo a Berlino, una delle terre prin„ cipali della Marcha di Brandemburg, „ la qual Marcha ſi divide nella vec„ chia et nella nuova. La vecchia è, „ dove è Berlino, et tutti li ſudet„ ti et infraſcritti luoghi, fino al fiu„ me Odera: oltre la quale per ot„ to leghe s'eſtende la Marcha nuo„ va. Queſto paeſe univerſalmente è „ di terra arenoſa, et per ciò ſte„ rile et piana, ma con alcuni colli „ baſſi, che fanno infinite valli, che „ ſtanno piene d'acqua, che produce „ gran quantità di peſci & maſſime „ di Raine, ch' eſſi dimandano *Carph*, „ che ſono di miglior ſapore: et ſi „ ſervono di queſte acque per molini, „ a' quali danno gran caduta, per far „ voltar le rote

„ Sono in queſto paeſe molti bo„ ſchi, et maſſime de' Pini ſalvatici, „ legno, benchè verde, che abbrucia „ quaſi come le candele: et ci è gran „ copia di ſelvaticine, et ſpecialmen„ te di porci cinghiali, et di cervi: de' „ quali li Marcheſi ne pigliano alle „ volte l'anno 500. et 600 et ſo„ gliono per pompa attaccare a i muri „ delle ſale, a due a due, le corna „ de i cervi, che ſono maggiori, et „ farne ancora certa forma di cande„ glieri, per attaccare nel mezo del„ le ſale, per tenere molti lumi; del-

„ le

bus Lutheranorum captus ſectam illam ſequebatur, tamen & multis in rebus ſuo judicio uti, quam auctoritate ſtare

Lu-

,, le quali il Marcheſe Elettore ne
,, ha dimolte belle et grandi de' cer-
,, vi di P:uſſia, che ſono maggiori
,, do gli altri. In queſto paeſe ſono
,, ancora gran. quinrità d'oche dome-
,, ſtiche, le quali, impaurite, volano
,, come gli altri uccelli..

,, Berlino è terra poſta in piano,
,, per mezo la quale paſſa il fiume
,, Sprero. La parte verſo occidenre,
,, ch' è più bella dell' altra, ma più
,, piccola, ſi dimanda Kullenella, qua'e
,, è il palazzo del Marcheſe, che,
,, anchora che non ſia finito, è mol-
,, to bello et grande, ſecondo gli e-
,, dificii di Germania. Il fiume è na-
,, vigabile; er, dove paſſa, toccan-
,, do le caſe, rapreſenra, er per la
,, larghezza et per il color dell' ac-
,, qua, ch'è nero, il canale grande
,, di Veneria, eccetto che ne gli edi-
,, ficii, che per la maggior parre ſo-
,, no di legno. L'altra paire, et co-
,, sì rutta la terra, è aſſai bella,
,, ſecondo il paeſe, et habirata. Quì
,, fa la ſua reſidenria Joachimo, Mar-
,, cheſe di Brandemburg, et Eletrur
,, d' Imperio, il quale mandò la me-
,, deſima ſera il ſuo cancelliere et il
,, Mareſcalco (che noi chiamamo
,, Maiordomo) a ſcuſarſi con Mon-
,, ſignore, di non haverlo mandato ad
,, incontrare, non l' havendo ſaputo
,, (perchè Monſignore era venuto
,, ſecreramente, per il ſoſpetto, che
,, ſi doveva havere in ſimili paeſi) et
,, l' invitorono la matrina a pranto col
,, Marcheſe: dove andò poi Monſig in
,, habiro di Veſcovo, accompagnato la
,, matrina da molti nobili della ſua
,, corte, & fu ricevuro con molta hu-
,, manità dal detto Marcheſe; il qua-
,, le lo tenne poi per ſempre allog-
,, giato nel più honorato luogo del
,, ſuo palazzo, uſandogli ogni ſorte d'
,, honore et corteſia, in dargli il pri-
,, mo luogo, et in venir ſpeſſo a
,, mangiar nel ſuo alloggiamenro: et
,, maſſime in haver offerto in dono
,, a Monſignor argenti et cavalli,
,, per molto valore, con tanta inſtan-
,, tia et tante volre, che ſi dubirò,
,, che non reſtaſſe offeſo della ricuſa,
,, che fece Monſignor di non accet-
,, tar coſa alcuna.

,, Queſto Marcheſe è huomo di
,, gran ſtarura, d' età di anni 57.
,, humano et molto piacevole: parla
,, latino, ma non troppo ſecuramente:
,, è liberale, che turto che habbia
,, quattrocentomila taleri d' intrata,
,, computate le contributioni et l' in-
,, trate di tre Veſcovati, che ha
,, il figliolo di ſuo figliolo, ha de-
,, bito, per haver ſpeſo tanto per
,, il paſſato, un millione et quattro-
,, cento millia taleri, per li quali pa-
,, ga ogn' anno d' intereſſe in Lipſia
,, ſeſſantacinquemila taleri, et diciot-
,, tomila in Ratiſlavia

,, Nelle coſe della Religione egli è
,, Lutberano: nondimeno è oſſervan-
,, tiſſimo delle cerimonie. ogni gior-
,, no ode il Veſpro et gli altri uffi-
,, cii, et fa dire la Meſſa nel modo
,, noſtro (fuorchè ommette il cano-
,, ne) in una chieſa, che ſi congiun-
,, ge per un corridoro al ſuo palazzo:
,, nella qual chieſa ſono molti ſacer-
,, dori, conſecrati già ſecondo la re-
,, ligione antica, et alcuni in Virtem-
,, berg, ſecondo il modo loro d' adeſ-
,, ſo: ſopra quali è un capo, che
,, porta la beretta roſſa, come un
,, Cardinale, i quali fanno tutti quelli
,, ufficii, che ode l' Elettore.

,, In queſta chieſa un giorno il Mar-
,, cheſe moſtrò à Monſignore, in una
,, ſtanta terrena, molte ſtatue d' ar-
,, genro di diverſi Santi, et fra gli
,, alrri di S. Mauritio, con una co-
,, rona ornata di molre perle et altre
,, pietre pretioſe; et un Carlo Ma-
,, gno, con una corona, et una caſ-
,, ſetta con molte perle et pietre,
,, croci d' argento et d' oro, calici,
,, candeglieri et tabernacoli et altre
,, coſe per Chieſe, che dicevano valere
,, più di cinquecentomila taleri. Mo-
,, ſtrò anco nella ſactiſtia della me-

,, de-

BIBLIOTECA NAZ. ROMA VITTORIO EMANUELE

Lutheri malebat, multoſque Catholicorum ritus, rejectos ab eo, retinebat, & advenientem Commendonum perhonorifice ac benigne hoſpitio accepit, omnibuſque comitatis & humanitatis officiis percoluit. A Joachimo digreſſi (1), Joannem, fratrem ejus, bidui itinere, convenimus, hominem Romano & Catholico nomini infenſiſſimum: quippe ad Lutherum, ipſo ſtatim initio, defecerat, ejuſque inſtinctu ingens imbiberat adverſus nos odium. Is tamen Commendonum, ad ſe venientem, reverentiſſime ſuſcepit, ſic, ut non aliter eum, quam capite aperto, ſit allocutus, ac ne in convivio quidem, quo Nuncium apparatiſſimis epulis excepit, ſedens adigi potuerit, ut tegeret caput, quo genere honoris, Germanorum more, majus haberi hoſpiti nullum poteſt. Idem, de indicto a Pontifice Max. Concilio, ad verba Legati aſperri-

Ad Jo. Brandeburgium.

„ deſima Chieſa una gran quantità di pianete et altri paramenti per la Meſſa, et per altri ufficii, di veluto et brocato, lavorati con oro et perle; et una roſa d'oro, benedetta da Nicolò V. et donata all'Elettore d'all'hora, le quali ſtatue et paramenti tutti erano dell'Arciveſcovo di Moguntia, fratello di Joachimo, padre del preſente Joachimo Elettore: il quale per riſpetto delle cerimonie, che oſſerva, è chiamato da gli altri Proteſtanti Papiſta: et in molte coſe moſtrò di portar honore al Papa, et ſpecialmente una mattina, ragionandoſi a tavola di molte coſe, fra l'altre uno del Marcheſe diceva, che l'Imperio haveva accreſciuto gran dignità al Papato. Al che Monſignore riſpoſe, che anzi l'Imperio haveva ricevuta tutta la ſua dal Papato, et ſpetialmente il Marcheſe; et perciò dovea tacere. Il quale ſubito, cavatoſi il capello, diſſe: „ Ego hoc non diffiteor. „

„ Il Marcheſe ha per moglie Edeviga, ſorella, ma di altra madre, di Sigiſmondo, preſente Rè di Polonia; la quale è di età di anni 45. graſſa eſtremamente et picciola, et ſtroppiata de le gambe per tal modo, che non può moverſi, ſenza eſſer portata. Queſta donna ha voluto ſempre eſſer Catolica, non oſtante le molte perſuaſioni, che le ſono ſtate fatte dal marito, da' figlioli et da molti altri, & è più che mai Catholica & devota, et ha udito ſempre Meſſa, ancora che difficilmente trovi Preti, eſſendo ſtati ſcacciati o mal trattati. Di queſta donna il Marcheſe ne ha havuti l'Arciveſcovo di Magdeburg ſudetto, Eliſabeth Madalena, vedova, che di poco inanti era ſtata maritata per 20. giorni a un Duca di Lunenburg; Edevigha ſeconda, ch'è moglie di Giulio, figliolo del Duca Henrico vecchio di Branſvich, il qual Giulio era quì in queſto tempo ammalato, giovane di circa 30. anni, di pocha barba, et d'occhi bianchi, grandi et ſpaventevoli, inſieme con tutto il volto; eretico, sì bene il padre è catholico, che perciò non lo vede volontieri; et la terza Sophia, non maritata. che tutte nondimeno vivono nella religione del padre.

„ Ha il Marcheſe, oltre di queſti, Gio. Georgio primogenito della prima moglie, ch'è di età d'anni 38. il quale ha per moglie una figliola del Duca di Lignitz, et un figliolo unico, che ſi chiama Ioachimo, d'anni 14. che dicono eſſer eretico, et non poter ſcampare lungo tempo; il qual putto tiene in perſona ſua tre Veſcovati, ſenza auttorità del Papa, Brandemburg, Alveburger, Lebus.

1 Die 25. Febr. 1561.

rime, & plane ex Namburgenſis conventus ſententia, reſpondit. Nos Francfordiam inde progreſſi ſumus (1), haud ignobilem urbem, Joachimi juris, ad Oderam flumen, quod Germanorum fines Polonorumque intercurrit. Hic Cartuſianae familiae Sacerdotes tres reperimus, quos Joachimus tantum prohibitos, ullum alium amplius in diſciplinam aſciſcere, uti ſuis inſtitutis patiebatur; nec unquam ad deferendam Catholicae pietatis fidem, quod paſſim ab aliis Regulis fiebat, coegerat, aut omnino labefactare eorum conſtantiam conatus erat. Atque hae in illa gente unicae ſupererant religionis reliquiae. Confecti jam ſenio erant, nec annis triginta e ſeptis ſuis prodierant, veriti, ne eorum conſpecto ornatu, quem nec unquam dimiſerant & aliorum oculi aſpicere jam diu deſueverant, ſaxis a plebe inceſſerentur. Tantus tum furor occupaverat hominum mentes! Cartuſianis Apoſtolicum Nuncium, ubi ne Apoſtolicum quidem nomen diu auditum eſſet, videre miraculi atque monſtri ſimile fuit. Projecti ad pedes oſcula veſtigiis (2) ejus figere, contingere dextram, audire loquentem [& Latine ſciebant perbene] tantae laetitiae fuit, ut ſatis vitae ſuppetiiſſe ſibi praedicarent. Nos, Francfordia remenſi iter, Brandeburgum, atque inde ad Ericum Ducem Branſvicenſem, qui Junior dicebatur, tametſi exacta jam aetate eſſet, Volfembittelum profecti ſumus (3). Is & geſſerat in juventa pro Catholica fide cum Alberto Brandeburgio bella, & in eadem fide ita conſtanter permanſit ſemper, ut Julium, unicum filium, quod cum Lutheranis ſentiret, abdicarit, & conſpectu ſuo prohibuerit: &, amiſſa uxore, ſtudio procreandae novae prolis, jam plane ſenex, aliquot ante annis, Sophiam, Auguſti regis Poloniae ſororem, duxerat, in matrimonioque tum habebat. Sed ſive aetas ejus, ſive novae nuptae ſterilitas prolis ſpem fefellit. Triduum apud eum fuit Commendonus, ſplendide comiterque cultus: quo tempore ego Brunſvigum, caput regionis ejus, viſi. Haec urbs imperio Ducum, qui ab ea cognominantur, aliquando paruit. Nunc, eorum excuſſo jugo, libera ſuis legibus vivit; Ducumque, ne inermem quidem, ullum facile intra maenia admittunt. Idem pleraeque in Germania Civitates factitarunt, initiſque inter ſe faederibus adverſus priſtinos dominos, communibus viribus ſeque atque uſurpatum ſemel jus egregie tuentur. Quod pro libertate ſalubre, non undique tamen utile in commune videtur. Nam valentiſſimae alio-

Francfordia ad Oderam.

Cartuſianorum reliquiae.

Ericus Dux Branſvicenſis.

Brunſvigum.

1 Die 26. Febr. 1561.

2 Autographi *veſtigii* mendoſum putavi.

3 Die 8. Mart. 1561.

Germanorum vires diſtractae.

alioqui vires, ac, ſi uni parerent, invictae inexhauſtaeque, in tot Principes totque liberos populos diſtractae, dum ſibi quiſque trahit, infirmae & ad externum bellum parum efficaces evadunt. At libertatis nec avidior ulla gens nec tenacior: ſive hoc ingenium eſt hominum, ſive ingenium ipſum hominibus natura coeli ingenerat. Et fere ſeptentrionales plagas qui colunt populi, appetentiſſimi eſſe libertatis videntur; ut, ne ipſis quidem, quae regnantur, nationibus aliter, quam ex libertate, reges ſint. Quippe leguntur liberis ſuffragiis, non naſcuntur iis reges, ac lecti non ex libidine imperant, ſed legibus & ipſi parent. Dania, Suetia, Polonia, Bohemia, Vngaria non niſi ab ſe creatum, ac certis legibus aſtrictum, regem patiuntur. Ipſa quoque, quae in Principum ditione ſunt, oppida per ſuos ſingula magiſtratus reguntur. Et populi, certas cum Principe parendi conditiones pacti, quicquid ultra imperatur, palam detrectant. Si contra tendat Princeps & minuere eorum jus conetur, nihil facilius, quam eos ad arma conſternari 1): & tutantur proximi tanquam ſuam cauſam. His ſalvis, juſſa obedienter faciunt. At nos inſtitutum iter pergamus, quod a Volfembittelo ad Rhenum aliquando vertimus, ac Magdeburgiis, Alberſtadiis, Hildeſemiis, Verdenſibus aditis, Bremam venimus (2), cujus erat Archiepiſcopus Erici Brunſvigii frater, longaevus & ipſe ſenex, & ſeptuagenario major: qui, quod omittendum non videtur, Germanica quidem ſacerdotali in toga, ſed ſub toga ſuccinctum gladio Legato ſe obtulit, ac ne in templo quidem aliter Sacris operabatur. Mirantibus nobis, inſtitutum id Bremenſis eſſe Eccleſiae, quo vitae neciſque poteſtas, quam Archiepiſcopi habent, ſignificaretur, ajebant. A Brema, trajecto Viſurgi, in Veſtphaliam tranſivimus (3), ac ſuos Oſaburgi (4) ac Monaſterii (5) Epiſcopos convenimus. Monaſterium cum ipſum per ſe amplum, & civium numero & aedificiis frequens oppidum, & facile totius Veſtphaliae princeps, tum patrum noſtrorum memoria, Anabaptiſtarum regno, & Joannis Leydenſis ſcelere eſt nobilitatum; quod, quia memoratu dignum ſane eſt viſum, narratum nobis abunde eſt eo libro (6), quem de noſtri aevi caſibus virorum illuſtrium ſcripſimus.

Libertatis appetentes, qui ſeptentrionem colunt.

Bremenſis Archiepiſcopus.

Monaſterium urbs.

1 Haec eſt autographi lectio.

2 De hoc Bremenſi itinere nulla neque in Commendoni litteris, neque in Gratiani *Itinerario* mentio: quod ſane mihi mirum viſum eſt.

3 Die 16. Mart. 1561.

4 Die 18. Mart. 1561.

5 Die 26. Mart. 1561. Nomen oppido vernaculum *Munſter*.

6 Pag. 243. edit. Pariſ. apud Antonium

mus. Vidimus & Paderbornum (1), item Epiſcopalem urbem, cujus Epiſcopus (2), nonagenarius ſenex, Romae, Innocentio octavo, Alexandro ſexto, Julio ſecundo Pontificibus Max. fuerat. Hac in urbe ex aede ſacra ſub ara maxima fons naſcitur, tam uberi vena, ut ſtatim, erumpens templo, frumentarias molas agat. In campis ſaltibuſque, circa Paderbornum, Quintilium Varum, conjuratione Germanorum, Arminio duce, cum tribus Romanis legionibus, ſub Auguſto Caeſare, caeſum memorant. Quo quidem praelio tanta eſt accepta clades, ut & actae in urbe vigiliae, & Auguſtus ipſe ita fractus animo ſit, ut, tanquam deſperans de Imperio, mortem dolore atque inedia pene accerſierit. Certe impingens identidem parieti caput ſaepe exclamavit: „Quintili Vare (3), redde legiones. „ Qui campi a Germanis, tot poſt ſecula, monſtrantur adhuc, magna cum gloria & jactatione virtutis majorum ſuorum. Demum, exacta hyeme, nivoſa & maxime frigida, ad Vbios Coloniamque Agrippinenſem, in citeriori Rheni ripa ſitam, adulto jam vere, pervenimus (4). Hic aliquot diebus, hominibus jumentiſque recreandis, ſubſtitimus. Maxima haec & nobiliſſima totius Germaniae eſt civitas, primaque ex quatuor liberis civitatibus, quae in Germania proprie Romani Imperii dicuntur. Duplici foſſa, duplici muro cingitur; ac muri ipſi octuaginta amplius turribus, ſimul ornatui, ſimul munitioni, diſtinguuntur. Qua profluente Rheno alluitur, ripa ipſa, lapide quadrato ſtrata, inceditur. Templum maximum non Archiepiſcopali ſolum ſolio, ſed Archiepiſcopus ipſe Septemvirali honore praecellit, & Dux Veſtphaliae nuncupatur; & plures ditione ejus populi continentur. Nec Canonicorum diſpar nobilitas. Nemo in collegium eorum cooptatur, niſi Comitum avito ſanguine genitus. Paucos, conſulendi cauſa, admittunt juris conſultos, quibus par quidem ſuffragii jus;

Paderbornum.

Campi, ubi caeſus Quintilius Varus.

Colonia Agrippinenſis.

Templum maximum Coloniae.

nium Geilier an. 1680 Quod ait noſtri aevi, memineris, quod ad Gratiani vitam pag LIII. annotavimus. Caſus, quos in eo libro commemorat, non omnes ſua, ſed aliquot parentum ſuorum etiam aetate contigiſſe.

1 Die 22 Mart. 1561 Nam Paderbornum ante, tum Monaſterium adierunt.

2 De hoc Epiſcopo in *Itinerario*; „A Nehauſen .... villa piccola ... „ ſtà il Veſcovo di Padeborn in un „ palazzo, fatto in foggia di rocchet„ ta. Queſto Veſcovo è conſecrato, „ et ſi chiama Remberto Kerſſenbruch, „ huomo molto buono, et vecchio di „ 70. anni: il quale è ſtato in Italia „ longo tempo; nondimeno parla po„ co Italiano. „ Qui ſi ex Germania profectus, Romae, Innocentio VIII. Pontifice, fuerat, profecto quum a Commendono Gratianoque conventus eſt, multo plures, quam quot in *Itinerario* notantur, annos natus erat. Pontificatum enim iniit Innocentius an. 1484 mortuus anno 1492.

3 Ita correxi autographi *Vari*.

4 Die 1. Apr. 1561.

Digitized by Google

ſed, ex horum numero creatum Archiepiſcopum, inauditum. Aſſervantur hic integra corpora trium Regum Magorum, quos ab orientalibus plagis, monſtrante iter nova, nec ante viſa, ſtella, in Judaeam veniſſe, ad Chriſti Dei incunabula veneranda, divinae litterae tradunt. Quae corpora Federicus Suevus, cui, ab aeneo capillo, Barbaroſſae cognomen tum fuit, capto & crudeliter incenſo atque ita diruto ſtratoque Mediolano, ut aratris proſcindi, &, ad aeternam nobiliſſimae atque opulentiſſimae urbis contumeliam, ſale conſpergi juberet, ablata, Coloniam tranſportavit. Agrippinenſes, a Romanis ſe ortos, Romanorumque Coloniam eſſe, gloriantur, & Colonienſem Eccleſiam a Romana Eccleſia, ut filiam a parente, genitam inſtitutamque praedicant. Templorum & numero & molibus haud alia inſignior civitas. Monaſteria, tam virorum quam faeminarum, nec plura facile uſquam nec majora opulentioraque invenies. Quin &, novum hic genus, Canoniſſas habent. Eſt hoc pernobile Virginum collegium. Suum iis templum, in quo ſtatis diel horis Sacra canunt pſalluntque; ſua quoque templo & collegio Antiſtes; ſuae parendi leges; ſua vivendi inſtituta; ſuum cuique vectigal; ſuum praedium; ſuae intra ſepta aedes; ſua cuique merces, quae divinis officiis operam atque aſſiduitatem praeſtantibus quotidie de more diſtribuitur diſpartiturque. In ſeptis quidem habitant omnes, ſed ea egredi ingredique haud vetitum. Non niſi virgines aſciſcuntur, non niſi claris & nobilibus parentibus majoribuſque natae: nec aſcitis ademptum nubendi arbitrium. Cum nupſerint, jus omne Sacerdotii Canonicatuſque amittunt; aliaeque in eorum loca leguntur. Quam ſimpliciter agant, vel ex hoc cognoſce (neque enim eſſe videtur, cur pigeat referre). Agrippinenſis civis, quocum mihi nuper notitia interceſſerat, cum me, ut fit, ad ea, quae praecipue viſenda in urbe eſſent, duceret, in virginum templum, ubi illae divinis officiis operabantur, deduxit. Praeſidebat, inſignis ſede, Antiſtes, magno natu anus, & circum canentium chorus, ſuo quaeque in ſedili. Ex ipſo aditu atque ore conſeſſus nos ſpectabamus. Tum una earum, cui cum Germano aliquid juris erat, viſis nobis, ſurrexit, in mediumque progreſſa ſpatium, & Antiſtitem demiſſe venerata, ad nos adiit. Mirum, frater, quam blande, quam comiter & affata ſit utrunque, & me alienum, externum, juvenem (1) admodum, nec antea viſum, acceperit: Ap-

Canoniſsarum collegium.

1 Annos natum quattuor et viginti.

Apprehenſa dextra, in ſepta atque in cubicula ſua deducit; conſidere nos, & famulam afferre bellaria vinumque jubet. Germanice neſcire me peraegre ferebat; Germano tamen interprete, feſtivos ſermones jucundoſque ſerebat, adeo benigne, adeo familiariter, ut ſi domeſtici plane ac neceſſarii eſſemus. Mirabere magis, ſi forma eximia, & aetate intra vigeſimum annum fuiſſe dixero, & ex gente Mansfeldia, Germaniae nobiliſſima. Nihil quidem ex ore ejus non pudicum, nihil non pro virginali decore excidit. Sed me, moris inſuetum, tam blandum alloquium, tam formoſae, tam nobilis virginis, & tam familiaris invitatio, manuumque attrectatio pudore confuderat, quem facile prodebat oris rubor: idque advertens illa laetabatur, quaſi conſcientiae ejus probitatique par a me modeſtia reſponderet. Neque enim haec illis licentia aut inverecundia, ſed pars Virginum mos.
officii atque humanitatis eſt: atque has habere artes conciliandi nuptias ferunt: & in Gallis Belgiſque, Agrippinenſium finitimis, mos tenet, ut advenientes hoſpites puellae maxime virgineſque oſculo, ori admoto, excipiant. Scilicet affari, contingere, verſari inter viros, nulla pudoris labe, a primis annis inſtitutas, diligentiores virginitatis cuſtodes credunt; & ingenia quoque earum ac naturae imbecillitatem ſic excitari firmarique atque acui putant, neque ſic educatas aſſuetaſque ex colloquio congreſſioneque cum viris, quantumvis familiari, ullam minus honeſtae rei cogitationem ſubire, aut omnino earum commoveri ſenſum titillarive; ſecus quam iis fere accidit, quae ſevere omni conſuetudine, omni virili congreſſu prohibitae, ipſo ſtatim aſpectu primoque oculorum occurſu, non ſolum affatu, labefactantur. At in Belgis non ſolum res domeſticae puellarum maxime Puellae negociantur.
cura miniſterioque geruntur, eaedemque in tabernis diſtrahunt diverduntque merces, rationes conficiunt, nomina digerunt, in codicemque accepti expenſique referunt, ſed ſolae, aut aliqua aequalium comite, vicinas nundinas mercatuſque (1) obeunt, induſtrieque negociantur, ac domum [tanta eſt diſciplinae fiducia!] integra pudoris fama, redeunt. Nam, non dico amiſſae, ſed vel levi ſuſpitione aſperſae pudicitiae nulla venia. Spretae rejectaeque a ſuis, & omnibus, tanquam portentum, execratae in infamiae ſuae ſordibus contabeſcunt. Ad formam (2), qua inter omnes gen-

1 Ab autographo in quo eſt *mercatoſque*, receſſi.

2 Recte Ovidius elegia *de Medicamine faciei* praecipit:

„ Pri-

gentes facile praeſtant, adjiciunt morum incredibilem ſuavitatem, leporem, humanitatem, blanditias: & ſunt ſane ad omnia animoſiores & promptiores, ſive excipiendi ſive ferendi ſermones ſint. Denique, viris intemperantia vini ſaepe torpentibus, non domeſticarum modo rerum, ſed publicarum quoque conſilia faeminae explicant. Quiete ali-
Brulla. quot dierum capta, Archiepiſcopum ad Brullam, quinto ab Colonia lapide [ibi enim domicilium habet] convenimus 1).

at-

,, Prima ſit in vobis morum tute-
,, la. Puellae,
,, Ingenio faciem conciliante, pla-
,, cent ,,

Vbi, qui *facile*, non *faciem*, legunt, neque ſententiae, neque metri rationem ſatis conſiderare videntur.

1 Die 9 Apr. 1561. Ex Brulla ad Card. Borromaeum datas a Commendono litteras ſubjicio:

,, Dopo le lettere di Namburg
,, ſcriſſi a V. S Illuſtriſs. da Granitz
,, a li 17. da Berlino a li 24. di Fe-
,, braro, poi da Brandeburg a li 4.
,, et da Rhene a li 24. di Marzo, ne
,, le quali lettere ho dato aviſo del
,, negotiato ne la Marca, in Saſſonia,
,, in Luſatia, et in Weſtfalia.

,, Il primo di d' Aprile gionſi in
,, Colonia, et ſcriſſi ſubito a Brull a
,, Monſignore Reverendiſſimo di Co-
,, lonia, et a Treveri, et a Liege.
,, Monſignore di Colonia era infer-
,, mo: onde io mi fermai in Colonia
,, la ſettimana ſanta, con animo di
,, far, con buona gratia di Monſi-
,, gnore Reverendiſſimo, prima l' of-
,, ficio con la Città di Colonia, la ſe-
,, conda feſta di Paſqua. Ma inten-
,, dendo poi, che a li 20. di queſto ſi
,, faria un Convento di tutti i Princi-
,, pi Elettori in Francfordia, m' è
,, parſo neceſſario di andar ſubito a
,, parlare a gli due Elettori Eccle-
,, ſiaſtici Colonia et Treveri, per far
,, ſeco officio a tempo, che nel Con-
,, vento poſſano trattar fra loro del
,, Concilio: et venni l' altr' hieri
,, qui a Brull, dove è Monſignor di
,, Colonia. Hieri poi gli parlai, et gli
,, diedi il Breve et la Bolla, et l'
,, eſſortai a venire in perſona a Tren-
,, to. Egli, dopo haver communicato
,, ciò con i ſuoi Conſiglieri, mi riſpo-
,, ſe di ringratiare N. S. de la bene-
,, dittione et del Breve, et de la
,, ſantiſſima intentione di rimediare a
,, tanti mali, ſpecialmente di Germa-
,, nia: di voler eſſere obediente et
,, devoto di S. S. et che verrebbe vo-
,, lentieri al Concilio: ma, conſide-
,, rando lo ſtato preſente de le coſe
,, di Germania, non ſi poter riſolvere,
,, non communicato prius conſilio cum
,, Sacra Caeſarea &c.

,, Del Convento di Francfordia mi
,, diſſe, che ſi farà in eſſecutione d'
,, una lega commune, fatta già molt'
,, anni fra tutti gli Elettori, per coſe
,, temporali ſolamente, et che non
,, ſà, che vi ſi debba trattare del Con-
,, cilio: nè altro ho potuto intendere
,, da lui; non havendo manco potuto
,, eſſer ſeco un' hora, per la ſua in-
,, diſpoſitione. Onde maggiormente
,, deſidero eſſer toſto con Monſigno-
,, re di Treveri. Non ſono reſtato
,, però di eſſortare eſſo Monſignore
,, di Colonia a valerſi di queſta occa-
,, ſione del Convento, per trattare con
,, gli colleghi Eccleſiaſtici principal-
,, mente, et ancora con gli Proteſtan-
,, ti, acciochè ſi promova la celebra-
,, tione del Concilio univerſale. A che
,, brevemente mi riſpoſe, che dal can-
,, to ſuo ne ſarebbe ogn' opera.

,, Gli diſſi poi de le chieſe di Fian-
,, dra quanto V. S Illuſtriſs m' im-
,, poſe. Egli et altri Veſcovi, intereſ-
,, ſati circa queſto, havevano già mol-
,, ti giorni deliberato di mandare il
,, Decano di Liege a Roma ſopra que-
,, ſto negotio; il quale, ſubito ch'
,, io gionſi in Colonia, venne per no-
,, me di Monſignore Arciveſcovo a
,, parlarmene, et già parea, che la ve-
,, nu-

Digitized by Google

Atque hinc, adverſa progreſſi ripa, ad Confluentem Rheni Moſellaeque, Trevirorum Archiepiſcopum adivimus (1). Is quoque

Trevirorum Archiepiſcopus.

„ nota ſua coſtì foſſe ſoſpeſa. Hora
„ ſi ſono riſoluti di novo, ch' ei
„ venga, et Monſignore di Colonia
„ m' ha fatto dire di conoſcere be-
„ niſſimo in quali termini il preſente
„ negotio ſia ſtato laſciato dal pre-
„ ceſſore di noſtro Signore, quaſi del
„ tutto ſpedito: non di meno giudi-
„ care coſa conveniente, che in ogni
„ modo eſſo Decano venga a li pie-
„ di S. S. a ſupplicarla, che inanzi,
„ che ſi mandi alcun Nuntio o Com-
„ miſſario di noſtro Signore in Fian-
„ dra, a conſtituir gli confini, et
„ diſtribuir queſte provincie, S. S.
„ ſia contenta d' udire una volta le
„ loro ragioni, le quali per più ri-
„ ſpetti queſti interreſſati tutti deſi-
„ derano pervenire a notitia di S.
„ Beatitudine, &, quando non per al-
„ tro, almeno per far dal lato loro
„ quello, che poſſono; a perpetua ſcu-
„ ſa appreſſo i loro ſucceſſori.

„ Io, con l' occaſione de la partita
„ di queſto gentilhuomo, mando in-
„ ſieme con la preſente lettera mia
„ cinque lettere, datemi in riſpoſta di
„ Brevi di N. S da l' Elettore di Bran-
„ deburg, da l' Eletto di Magdeburg,
„ dal Duca di Branſvich, dal Veſco-
„ vo di Padborn, da l' Eletto di Mun-
„ ſter, & di più una riſpoſta in ſcrit-
„ tura, che eſſo Duca di Branſvich mi
„ diede, oltra la lettera, la quale
„ ſcrittura io non ho mandato fin'
„ hora, per dubio del ricapito: ſolo
„ da Rhene le mandai una copia del
„ receſſo fatto nel Convento del Circo-
„ lo Saxonico in Branſvich. In queſte
„ lettere V. S. Illuſtriſs vederà la
„ mente di queſti Principi, ma ſpe-
„ cialmente, quanto a gli Veſcovi, io
„ per me non credo, che alcuno di
„ loro penſi di venir al Concilio; &
„ gli Principi heretici fanno ogn' o-
„ pera, perchè non vengano, per de-
„ bilitar, quanto poſſono & minuire
„ l' autorità d' eſſo Concilio; &, ſe
„ doveranno pur venire, ſarà neceſſa-
„ rio, che prima eſſi Veſcovi et Pre-
„ lati ritrovino forma d' aſſicurare gli
„ ſtati loro, colligandoſi inſieme, &
„ con gli Principi laici, che reſtano
„ Catholici, ſecondo che contra i tu-
„ multi del Marcheſe Alberto ſi fe-
„ ce con la lega Franconica, la
„ qual lega ha inſieme mantenu-
„ to lo ſtato temporale di quei
„ Veſcovi, et ſoſtenuto la religione:
„ di modo che queſt' altri Veſcovi
„ ancora, così facendo, potrebbono o-
„ vero tutti venir al Concilio, o al-
„ meno in gran parte, et queſto con
„ mandato de gli altri, come altre
„ volte è ſtato fatto.

„ Hoggi io parto di Brull, et ſcri-
„ verò di nuovo a V. S. Illuſtriſs.
„ come prima habbia parlato con
„ Monſignore Arciveſcovo di Treve-
„ ri, et ritornarò poi a Colonia, per
„ far l' officio con la Città et con
„ l' Univerſità, et ſpero di ritrovare
„ almeno a l' hora lettere di V. S.
„ Illuſtriſs. con ordine, ſe debbo an-
„ dare in Dania o nò, acciò ch' io
„ poſſa deliberare del mio viaggio.
„ Queſta io ſcrivo in fretta, ſollicitato
„ dal ſudetto Decano.

„ Monſignore Abbate Martinengo
„ paſsò per Colonia martedì a gli 8.
„ et, ſtato meco la notte, partì il dì
„ ſeguente per Broſſelle, di onde ſcri-
„ verà a V. S Illuſtriſs. a la quale
„ bacio le mani. Di Brull a li 11.
„ d' Aprile MDLXI.

1 Die 13. Apr. 1561. Quae cum Trevirorum Archiepiſcopo Commendonus egerit, ſignificavit ipſe hiſce ad Card. Borromaeum datis litteris:

„ Scriſſi in fretta a V. S. Illuſtriſs,
„ et Reverendiſs. di Brull a li 11.
„ dovendo ſubito partire il Decano
„ di Liege; ma, havendo poi eſſo
„ Decano di Liege differito alquanto
„ la ſua partita, ho preſo occaſione
„ di ſcriver queſta di Confluentia;
„ et di mandargliela dietro, per dire a
„ V. S Illuſtriſs. come già fatto il
„ ſudetto plico in Brull, nè reſtando

„ io

que unus eſt e Septemviris, qui Caeſarem creant; & is quoque late populis imperat, ipſoſque Treviros in ditione ha-

,, io molto ſatisfatto di quello, che
,, quivi havevo inteſo circa il Con-
,, vento de' Principi Elettori, feci
,, ſapere a Monſignore di Colonia di
,, haver lettere da Vienna, che la
,, Ceſarea M. havea ſcritto a gli Eletto-
,, ri Eccleſiaſtici, che voleſſero conſi-
,, derare, come ſi poteſſe promovere
,, il Concilio, & ſe fuſſe bene fare
,, una dieta Imperiale, o pigliar altro
,, eſpediente: & ch' io però deſideravo
,, d' intendere, ſe così era, et quello,
,, ch' eſſi Elettori havevano riſpoſto a
,, S. M. L' Arciveſcovo mi fece dire,
,, eſſer vero, che l' Imperatore havea
,, ſcritto a tutti gli Elettori così in
,, generale, che penſaſſero, come ſi
,, poteſſe promovere il Concilio: et
,, che eſſo haveva riſpoſto a S. M. che
,, con ogni via poſſibile cercarebbe
,, di farlo. Io di nuovo lo pregai a
,, farmi ſapere, ſe in queſto Conven-
,, to di Francfordia ſi trattarebbe del
,, Concilio: et mi fece dire, come la
,, notte ſteſſa gli erano venute let-
,, tere, ch' el Convento di Francfurdia
,, non ſi farebbe, ma che gli Elet-
,, tori Eccleſiaſtici cercariano di con-
,, gregarſi fra loro, et che S. Signoria non
,, mancarebbe a l' hora di far ogn' o-
,, pera, come devoto et obbediente
,, figliolo di S. S. et de la Sede
,, Apoſtolica.
,, Hieri a li 13. venni a Confluen-
,, tia: fui con Monſignore Arcive-
,, ſcovo di Treveri, il quale con o-
,, gni poſſibile dimoſtratione di rive-
,, rentia verſo N. S. & con grandiſ
,, ſima ſincerità d' animo mi diſſe, la
,, C. M. haver ſcritto & eſsortato
,, tutti tre gli Elettori Eccleſiaſtici
,, a conſiderare, qual via ſi poteſſe te-
,, nere per promovere il Concilio, o
,, facendo una dieta imperiale, o per
,, altro mezzo: che eſſi tre di com-
,, mune conſenſo haveano riſpoſto,
,, non parer loro eſpediente, che ſi
,, faccia dieta; eſſer molto meglio,
,, che S. M. particolarmente tratti
,, con gli Principi, atteſo che ne le
,, diete gli Proteſtanti ſtanno uniti
,, & oſtinati ne le loro moſtruoſe
,, dimande circa il Concilio: onde ſi
,, può fare molto più frutto, negotian-
,, do con ciaſcuno a parte, come io
,, potevo per eſperientia conoſcere, ha-
,, vendo trattato prima nel Conven-
,, to, et poi in particolare con l' E-
,, lettore di Brandeburg. Io riſpoſi,
,, che credevo, queſto eſſer vero, ma
,, che la dieta non eſcludeva quelli
,, particolari officii, i quali, prima che
,, ſi congregaſſero i Principi, S. M.
,, harebbe potuto fare con ciaſcuno
,, di loro; nè ſolo con gli Proteſtan-
,, ti, ma con gli Catholici ſteſſi. Le
,, coſe de la religione in Germania
,, eſſer già ridotte a termine, che non
,, ſi può lungamente differire il ri-
,, medio: quanto più ſi prolunga,
,, tanto più eſſere difficile & peri-
,, culoſo: gli Heretici creſcer di gior-
,, no in giorno, haver guadagnato
,, non ſolo la più parte de' Principi
,, laici, ma contaminate et infette
,, le provincie de' Principi Catholici
,, sì Eccleſiaſtici come laici, talchè a
,, pena eſſi Principi Catholici ſi
,, poſſono prevalere de' loro ſud-
,, diti, o havere le ſolite contri-
,, butioni, & la debita obbedien-
,, tia: eſſer già tempo di metter fi-
,, ne, o almeno riparare a tanti ma-
,, li: non eſſer dubbio, che le forze
,, de gli ſtati Catholici de l' Imperio
,, ſono ancora maggiori di quelle de'
,, Proteſtanti, nè quelli eſſer così re-
,, ſpettati & temuti per altro, che
,, per l' unione fra loro, la qual unio-
,, ne però è d' animi grandemente di-
,, ſuniti, & ſolo congiunti in un o-
,, dio di tutti loro contra la Religio-
,, ne Catholica, et in una cupidità di
,, uſurpare gli beni, che reſtano a gli
,, Eccleſiaſtici: per il che eſſer neceſ-
,, ſaria una buona intelligentia &
,, vera unione fra gli Principi Catho-
,, lici de l' Imperio, da la quale ſi
,, potrebbe poi ſperare ogni buono &
,, felice ſucceſſo ne la dieta, & an-

,, co

habet. Cum eo (nam vir erat inſigni prudentia atque fide) de ſtatu Germaniae multa collocutus(1) eſt Commendonus. Morati triduum diſceſſimus(2); ac navigio excepti, ſecundo flumine, ad oceanum uſque evecti ſumus, multos praeterlati populos, qui utranque ripam Rheni incolunt. Editos enim Rhenus plerunque inter tumulos fluit, adeo caſtellis atque

,, co ſenza dieta, con una tale unio-
,, ne ſi ſarebbe facilmente la via al
,, Concilio, perchè già è ſtato vedu-
,, to per eſperientia, quanta reputatio-
,, ne & giovamento ha portato la le-
,, ga Fraoconica a molti Principi
,, & Prelati. Le quali coſe però io
,, diſſi di dire a Sua Signoria Reve-
,, rendiſſima, non come publica perſo-
,, na, nè per eſpreſſa commiſſione,
,, che io n' habbia, ma pet il deſide-
,, rio, che particolarmente ho de la
,, ſalute & de la pace di queſta pro-
,, vincia, dove ſono ſtato già più
,, volte, & moſſo ancora dal zelo,
,, che io conoſceva in S. Signoria Re-
,, verendiſſima. Eſſa dopo molte amo-
,, revoli & prudenti parole venne a
,, dirmi, che, eſſendo io entrato in
,, ſimili ragionamenti, mi voleva di-
,, re confidentemente, come l' aono
,, paſſato in Auguſta egli haveva
,, trattato con l' Imperatore, accio-
,, chè ſi faceſſe una lega de gli tre E-
,, lettori Eccleſiaſtici con gli paeſi baſ-
,, ſi del Rè Catbolico, & col Doca
,, di Cleve, & col Veſcovo di Mun-
,, ſter, & altri Principi vicini; la
,, qoal lega corriſpondeſſe a la Fran-
,, conica, al che ona ne la ſuperiore
,, Germania, l' altra ne l' inferiore
,, ſtabiliſſero lo ſtato ſpirituale &
,, temporale de gli Catholici, ſoccor-
,, rendo anco l' una a l' altra ſecondo
,, il biſogno: & che l' Imperatore ha-
,, veva approvato grandemeote que-
,, ſto conſiglio, & che Sua Signoria l'
,, haveva ſupplicato ad aiutare &
,, promover queſta impreſa, & farne
,, officio col Duca di Cleve, ſuo ge-
,, nero, & con altri ancora: ma che
,, poi non s' era fatto altro. Io le di-
,, mandai, ſe s' era inteſo ſopra ciò la
,, volontà del Rè Catholico? mi ri-
,, ſpoſe, ch' egli era prontiſſimo. Poi
,, dimandandole io, onde fuſſe nato l'
,, impedimento di queſta opera, diſſe
,, di non ſaperlo. Io vo dubitando, che
,, queſto forſe habbia portato geloſia,
,, che il Rè Catholico diveniſſe come
,, protettore de gli tre Elettori Ec-
,, cleſiaſtici et altri Principi Ma, ſe
,, non ſi piglia partito di unir gli Ca-
,, tbolici, et liberargli da queſto timo-
,, re et ſervitù, ne la quale ſono ca-
,, duti, a me pare, che le coſe de la
,, religione ſieoo qui poco meoo, che
,, diſperare.
,, Del Convento di Francfordia S. Si-
,, gnoria mi ha detto il medeſimo, che
,, Monſignor di Colonia, et ſimil-
,, mente m' ha confirmato, che egli
,, col detto Monſignore prucuravaoo
,, di far convocare un' altro Conven-
,, to, ma oon già di tre Elettori Ec-
,, cleſiaſtici ſoli, come mi fece dire
,, Monſignor di Colonia, ma de gli
,, quattro Elettori del Rheno, et
,, dimandaodo io, perchè non lo face-
,, vano fra loro Eccleſiaſtici ſoli? mi
,, riſpoſe, che era biſogno di ſuggire
,, ogni occaſione di dar ſuſpetto; et
,, che nondimeno harebbooo eſſi Ec-
,, cleſiaſtici commodità di trattare li-
,, beramente fra loro, et s' offerſe di
,, far ogni buono officio, conoſcendo
,, eſſerne grandiſſimo biſogno Quanto
,, al tempo, mi diſſe, non eſſer riſo-
,, loto ancora, tottavia moſtrò di cre-
,, dere, che non ſi ſarebbe prima, che
,, al fine di Luglio. Ragiooò anco d'
,, alcun' altre coſe, de le quali ſcri-
,, verò poi con maggior commodità.
,, Hora dubito, che queſta mia non
,, parta a tempo di raggiungere il
,, Decano, et però facendo fine ba-
,, cio humilmente le mani di V. S.
,, Illoſtriſs Di Confluentia a li 14.
,, Aprile MDLXI..

1 [illegible]endoſum autographi *collocatus* reſpoi.

2 Coloniam reverſi die 21. Apr. 1561.

que oppidis frequentes, ut non facile avertas ab uno aſpectum, quin aliud ſtatim occurrat oculis. Ad Cliviam, nobilem urbem regionis ejus, paulum a ripa remotam, deſcendimus, Vilelmumque, opulentum & validum Regulum, viſimus (1). Bello is, ſuperioribus annis, cum Carolo quinto Caeſare contendit, victuſque leges pacis accepit; in quibus fuit, ut, conditione Joannae, Navarrae reginae, rejecta, cum qua nuptias, Gallorum inſtinctu, pactus erat, Ferdinandi (2), Caeſaris fratris, filiam duceret; quae tum in matrimonio ejus erat, & plures ex eo partus ediderat. Sed illa alienata tum mente videbatur. Faeminae enim probae ac religioſae injectus ſcrupulus fuerat, juſtum ſibi cum Vilelmo conjugium eſſe non poſſe, quod ille ita matrimonium cum Joanna verbis, praeſens tempus definientibus, iniviſſet, ut dirimi ea ſponſio, irritaque fieri non potuerit. Id tantam animo ejus curam doloremque incuſſerat, ut brevi in non dubiam mentis perturbationem amentiamque laberetur. Mirum, paucis poſt annis, in parem morbum, ſi non ab pari dolore, ab pari forte cauſa, Vilelmum ipſum incidiſſe, atque eodem filios quoque laboraſſe; ſic, ut curam regni ſuſcipere propinqui interdum neceſſe habuerint, & nunc habeant.

Vilelmus Cliviae Dux.

AN-

1 Die 26. Apr. 1561.

2 Quum omnis hoc loco in autographo abeſſet interpunctio, diu haeſi, *Ferdinandi Caeſaris fratris filia* quaenam a Gratiano diceretur, ignorans. Adhibita interpunctione, ſublata omnis dubitatio eſt. Juſſus eſt Vilelmus, Ferdinandi, qui Caroli V Caeſaris frater erat, filiam ſibi matrimonio jungere. Ea fuit Maria Auſtriaca.

ANTONII MARIAE GRATIANI A BVRGO SANCTI SEPVLCRI DE SCRIPTIS INVITA MINERVA AD ALOYSIVM FRATREM

LIBER XIIII.

CLivia ad navem regreſſi, iter perreximus (1). In Holandia [partem hanc antiquae Bataviae fuiſſe ferunt] Trajectum, ut urbis ejus Archiepiſcopum de Concilio appellaremus, divertimus. Oppidum eſt peramplum validumque, & publicis & privatis aedificiis in primis nobile ; regioque Holandiae editiſſima, & ex eo cultior fertiliorque. Fuere hujus aliquando Archiepiſcopi, inter principes Belgarum, inſignes opes: quippe in cujus jure, cum ipſa urbe, Trajecten- *Trajectum Vrbs.*

1 Die 20. Aprilis 1561. Sed antequam huc proficiſcerentur, litteras ad Card Borromaeum de Colonienſibus rebus Commendonus die 25. Apr. Romam dederat, quas profero:

„ Dovendo ſcrivere a V. S. Illuſtriſs. quanto s'è fatto in Colonia, „ io le dirò prima, che fin' in Weſtfalia io inteſi, come queſta Città, „ benchè ſia Catholica, et il Magiſtrato regga catholicamente, non di „ meno vi ſono di molti infetti, i „ quali, non potendo far altro per hora, impediſcono l'eſſecutioni contra „ gli Heretici, & gli favoriſcono di „ naſcoſto: talchè vi concorrono molti & Lutherani, et Sacramentarij, „ et d'altre ſette; tanto più che al „ preſente non v'e alcuna Inquiſitione; perchè, morto il priore paſſato „ de' Dominicani, c'haveva queſto carico, nè il ſucceſſore ſuo nè altri è ſta-

ſis provincia omnis eſſet. Sed anno MDXXVIII. cum Carolus, Dux Gheldriae, bellator vir ac ferox, imbellem in-

cr-

,, to ſoſtituito; anzi un' altro inqui-
,, ſitore, che per nome de l' Arcive-
,, ſcovo gli ſoleva eſſere aggionto, è
,, tanto vecchio, che non ſi può ado-
,, perare; onde così neceſſario officio
,, ceſſa non ſolo in Colonia, ma in gran
,, parte ne le provincie Tre erente &
,, Maguntina, l' inqui tione de le
,, quali dicono, che ſuole dipendere
,, da l' inquiſitore di Colonia. Non
,, è manco ſtato mai poſſibile, che li
,, Jeſuiti habbiano impetrato d' eſſer
,, admeſſi come un' ordine di religio-
,, ſi, ſi che poſſano haver loro Chie-
,, ſa, dove amminiſtrino gli ſacramen-
,, ti, et loro convento per admettere
,, chi voleſſe intrare ne la Compagnia,
,, ma ſolamente come dottori, che
,, leggono ne lo ſtudio; ſe bene io
,, intendo, che la colpa principale di
,, queſto è del Clero, et più de'
,, Frati mendicanti. Oltra di queſto i
,, figliuoli de' principali Cittadini van-
,, no a certe ſcole vicino a Colonia,
,, dove imparano il Cathechiſmo d'
,, heretici, et ſpecialmente in Duſ-
,, ſeldorp, dove è Maeſtro il Mon-
,, hemio, huomo di peſſima dottri-
,, na, et d' incredibile rabbia contra
,, la religione Catholica; et di là ri-
,, tornano tutti infetti: et fra poco
,, tempo, dovendo ſuccedere ne' ma-
,, giſtrati, ſi può dubitare grandemen-
,, te di mutatione: nè è forſe coſa
,, di maggior momento, nè che por-
,, ti più certo et maggior danno a
,, la religione di tali ſcuole. Io,
,, come ſcriſſi a V. S. Illuſtriſs. ha-
,, vevo animo di far prima l' officio
,, con la Città, et poi andare a Mon-
,, ſignore Arcivescovo: ma per dub-
,, bio del Convento di Francfordia
,, preſi partito d' andar prima a gli
,, due Elettori Colonia et Treveri:
,, tanto più che Monſignor di Colo-
,, nia m' havea fatto ſapere per il
,, Decano di Liege, come la Città
,, conſultava di mandare alcuni po-
,, chi ad udirmi, et che a S Signo-
,, ria Reverendiſs. doleva, che non do-
,, veſſero venire gli conſoli ſteſſi, ſe-
,, condo il ſolito. Onde io, conſideran-
,, do, che non biſognava laſciar pren-
,, dere queſta piega al negotio, giu-
,, dicai eſpediente di mettere un po-
,, co di tempo, et rimediar a queſto
,, ancora; come poi s' è rimediato:
,, di modo che ritornato in Colonia
,, a li 21. a li 22. vennero al mio
,, alloggiamento non pure i conſuli
,, de la Città, che ſono in officio;
,, ma alcuni di quelli, che ſono ſtati,
,, & devono ſuccedere nel Conſolato,
,, & altri del Conſiglio, a li quali
,, eſpoſi la commiſſione di noſtro
,, Signore circa il Concilio; et feci
,, inſieme officio circa i libri prohi-
,, biti, che vi ſi ſtampano ſecreta-
,, mente, et vi ſi portano d' altre
,, parti, avvertendoli et del molto
,, numero de heretici, che vengono
,, ad habitare in Colonia, et degli
,, altri diſordini ſopra detti. Il che
,, però feci in forma di laudare la
,, loro conſtantia ne la religione Ca-
,, tholica, et gli ordini già fatti dal
,, Senato, che neſſuno, che non ſia
,, prima ben conoſciuto, poſſa habita-
,, re ne la Città; et altre ſimili pro-
,, viſioni: et gli eſſortai non ſolo a
,, dar eſſecutione a queſta legge, ma
,, a farne de l' altre in tanto biſo-
,, gno. L' altr' hieri ritornorno con
,, la riſpoſta per nome del Senato,
,, la qual fù di rendere infinite gra-
,, tie a N S del Breve, et de la
,, benedittione, et dimoſtrarſi humi-
,, liſſimi et obbedientiſſimi ſervi di
,, S Santità, et di voler, come prima
,, m' havevano detto, far ogn' opera
,, per conſervatione de la religione
,, Catholica; et che non ſolo voleva-
,, no dar eſſecutione a gli ordini già
,, fatti, ma penſare a farne di nuo-
,, vi, ſecondo l' ammonitioni di S.
,, Beatitudine Del Concilio, quello di
,, loro, che parlava, diſſe queſte for-
,, mali parole: che il Senato non du-
,, bitava, che tutti gli Principi Ca-
,, tholici, et ſpecialmente Monſignor
,, Arciveſcovo ſuo, haveſſe a man-
,, dar ſuoi Ambaſciatori al Concilio,

,, et

Digitized by Google

ertemque Archiepiſcopum nactus, eum armis aggreſſus eſſet, ac, potitus urbe, feſſum malis, expoliatumque confugere

E 2 ad

,, et che il Senato ancora tunc tem-
,, poris faceret, quod ex dignitate
,, cenſeret: et ſoggionſe, che, cono-
,, ſcendo la paterna mente di S. San-
,, tità, havevann penſato di commu-
,, nicarmi certe coſe, et dimandare
,, alcune gratie, de le quali però do-
,, vevano prima conſultare, et me ne
,, mandarieno i memoriali a Bruſſel-
,, le, o vero a Liege. Io, riſpoſto al
,, reſto, replicai le parole formali cir-
,, ca il Concilio, richiedendo ſe così
,, appunto io doveſſi ſcrivere a S.
,, Santità. Eſſi moſtrorono aſſai mi-
,, glior animo, che queſte parole non
,, indicavano, et di tenerſi honorati,
,, che come libera Republica do-
,, veſſero mandare Ambaſciatori al
,, Concilio: et colui medeſimo, che
,, haveva parlato, mi diſſe, che quelle
,, parole tunc temporis &c. non gli
,, erano ſtate in poſte, ma che gli
,, erano uſcite così inavertentemente.
,, Io replicai, che ſaria bene, che la
,, Città riſpondeſſe al Breve di N. S.
,, con quelle parole, che foſſero con-
,, venienti a la loro religione, & con-
,, formi al ſigillo de la loro Republica,
,, che ha tale inſcrittione: ,,, Colonia
,, Aggrippina S R E devota, &
,, obediens filia: ,,, & che mi man-
,, daſſero queſta riſpoſta inſieme con gli
,, memoriali de le gratie, che deſi-
,, deravano; offerendomi di far quan-
,, to poteſſi a ſervitio loro: il che
,, hanno promeſſo di fare.

,, Con la facultà theologica l'al-
,, tro hieri feci l'officio, et gli ho
,, ſpecialmente eſſortati ad adope-
,, rarſi con la Città, che gli libri
,, heretici non vi ſi ſtampino, nè
,, vi ſi portino. Ho anco chiamato
,, a parte quei Dottori, che, per la
,, gratia ultimamente confirmatagli
,, da S. Santità, hanno prebende ne
,, le collegiate di Colonia, con o-
,, bligo di legger Theologia, et ad-
,, monitoli a fare il debito, perchè
,, intendeva, che non leggevano di
,, continuo; eſſi s'eſcuſano, che, ſe
,, bene hanno la poſſeſſione de le
,, prebende, non poſſono, per gli ſta-
,, tuti de le loro chieſe, havere i
,, frutti, ſe non dopo alcun tempo:
,, non di meno hanno promeſſo di
,, leggere per queſto tempo ancora.

,, Il Veſcovo d'Oſnaburg è
,, paſſato di quà, et m'è venuto a
,, vedere. E' veramente Signor di
,, molta virtù, et di grand'animo,
,, nobile, ben litterato; ha cognitio-
,, ne di molte lingue, et grand'e-
,, ſperientia de le coſe. S'è doluto
,, d'eſſer ſtato abſente, quando io
,, paſſai da Oſnaburg, & s'è offer-
,, to prontiſſimo a ſervitio di N. S.
,, al quale ha detto di voler riſpon-
,, dere, & mandarmi le lettere in
,, Anverſa. Nondimeno ha meco lun-
,, gamente diſcorſo de lo ſtato tur-
,, bolento di Germania, & de la
,, difficultà, et pericolo, che i Veſco-
,, vi hanno, partendo de le loro dio-
,, ceſi; & che ſaria forſe bene, che
,, gli Arciveſcovi, per commiſſione
,, de la Sede Apoſtolica, adunaſſero
,, prima Sinodi provinciali, dove ſi
,, deputaſſero uno o due Veſcovi per
,, provincia a venire al Concilio, &
,, gli altri reſtaſſero, come a commune
,, diffeſa de le dioceſi loro, & de
,, gli abſenti; & s'offeriva, quanto
,, a ſe, di volere accettar volentieri
,, queſto carico di venire. Io, ſtiman-
,, do eſſer pericoloſo far Concilii
,, provinciali in Germania, laudai ſo-
,, lo la pronta ſua volontà, et l'
,, eſsortai, che, come per molte con-
,, ditioni è fra li primi Veſcovi di
,, Germania, così voglia eſſere fra
,, li primi, che di queſta, o qua-
,, lunche altra provincia, venghino
,, al Concilio; & ſoggionſi, che,
,, ſenza metter tempo in far altri
,, Sinodi provinciali, ciaſcun Ve-
,, ſcovo, c'haveſſe legitima ſcuſa di
,, non venire, potrebbe far ſuoi pro-
,, curatori. Egli in vero moſtrò gran
,, deſiderio di venire: ma io temo
,, di lui ancora; maſſimamente ſen-
,, tendoſi queſti andamenti de' Prin-
,, cipi Proteſtanti, che non ceſſano di
,, mane-

ad alienam opem coegiſſet, Carolus quintus Caeſar ea lege reſtituendum ſuſcepit, ut et urbs ipſa, & jus imperii, quod Archiepiſcopus habuiſſet, Caeſari ipſi dederetur, Archiepiſcopus Sacris praeſideret. Ita Caeſar, amoto, auctoritate nominis ſui, ac belli denunciatione, Carolo Gheldrio, receptam urbem, oppida, agrum, bonaque omnia, quae Archiepiſcopi juris fuerant, ditionis ſuae fecit. Trajecti, humilibus parentibus, natus eſt Adrianus ſextus, Pontifex Max. cui, poſt Leonis X. mortem, patrum noſtrorum memoria, longe gentium in Hiſpania abſenti, ignaro Romanae Aulae, ignotoque, diſſidentium Cardinalium ſuffragia ſummum honorem detulerunt. Solum hunc, ne iis quidem unquam viſum, a quibus ad tantum faſtigium eſt evectus, non niſi Pontificem Max. Roma attonita vidit. A Trajecto deſcendimus ( ) Dodracum, nobile ac frequens oppidum, &, concurſu variae mercis, & propinquae Antuerpiae commercio, dite, in inſula ſitum, ubi Rhenus, qua Vahalis dicitur, Moſaque, qua Rheno juncta in Meruem mutatur, aquis oceani miſcentur. Continenti aliquando ea jungebatur inſula, aut adeo ipſa continens erat. Sed anno MCCCCXXI. fluminum vis, ac maris, ab oceano inundantis, impetus totum circa terrae tractum operuit fluctibus. Qua pe-

Trajectum Carolo Caeſari traditum.

Adrianus VI. Pontifex.

Populi repentino aeſtu obruti.

„ mandare innanzi, et io dietro ſuoi „ Conſiglieri.

„ Io ſcriſſi a V. S. Illuſtriſſima da „ Rheoe quanto havevo inteſo dal „ Duca di Branſ ich circa un nuovo „ Convento di Principi, et ne havevo ſcritto anche prima di Crautz. „ Hora ſi conferma da più bande, „ che ſi deve fare in Turingia. V. „ S. Illuſtriſs appena potrebbe cre- „ dere la vigilantia di coſtoro, & il „ ſonno de' Catholici. Pare appunto, „ che i noſtri ſieno quelli, che ſi con- „ fidino ne la fede ſola ſenza opera: „ tanto poco moſtran curarſi di ri- „ mediare a la preſente ruina. A l' „ incontro coloro, benchè fuora de „ la verità non poſſano ritrovare ve- „ ra unione o concordia, cercano però „ di ſopportarſi l' uno l'altro, et dar „ viſta di conforme opinione. Soli, „ per quanto intendo, gli Duchi di „ Saſſonia, figliuoli di Gio. Federico, „ con gli loro Theologi, s' oppongo- „ no, &, come fecero nel Conven- „ to di Namburg, inſtano, che ſi con- „ dannino eſpreſſamente tutte l'altre „ ſette, fuori de la Lutherana, et „ queſta ſecondo la confeſſione del „ 1530. la qual dicono poi eſſer ſta- „ ta falſificata, inſieme con gli altri „ libri di Luthero, et però gli han- „ no reſtampati di nuovo; & così „ il Signore Dio, cavando bene del „ male, adopera gli medeſimi he- „ retici a ſervitio ſuo, et fa, che „ gli altri Principi non poſſono pre- „ tender, come vorrebbono, con gli „ populi una ſola confeſſione di tut- „ ti loro.

„ De l' Inquiſitor per queſta Cit- „ tà V. S Illſtriſs. potrà dire una „ parola a Monſignor Illuſtriſs. A- „ leſſandrino, accioché quanto prima ſi „ provegga di uno a queſto officio Io „ intendo, che quì è ſtato ſempre ſo- „ lito darſi al Priore de' Dominica- „ ni. Bacio riverentemente le mani „ a V. S. Illuſtriſs. Di Colonia a li „ 25. d' Aprile MDLXI.

1 Die 2. Maji 1561.

peſte aliquot oppida, & ſupra ſeptuaginta pagi, & mortalium ingens numerus, cum bonis & fortunis ſuis, obruti undis, miſerabili caſu periere: cujus cladis veſtigia, cum plus ſolito recedit aeſtus, ſaepe in alto apparent. Dodracum, tenentibus undique omnia aquis, quia editior paulo locus erat, in inſula conſtitit. Holandia (quod ipſum ſignificat nomen) eſt omnis depreſſa paluſtriſque, & ipſo maris aeſtu, quo pulſatur, ipſorumque, a quibus proſcinditur, amnium vadis humilior; niſi hi validis aggeribus (1) molibuſque intra ripas continerentur: quibus quidem molibus prope univerſa clauditur communiturque Holandia. Quid? quod ipſum ſolum, pleriſque in locis, ſupernatare aquis, ac tremere, ſub prementium veſtigiis, videtur? Quod ne vanum putes, ad Herlem, delapſam hauſtamque ſtagno bovem, triduo poſt, fluctibus pelagi in littus ejectam reperiſſe dominum, pro non dubio narrant: cum ſtagnum, quo merſa eſt, tribus amplius miliaribus a mari diſtaret. Pinguis alioqui gleba atque uber, & pabuli maxime ferax; ſed frumenti ſegetumque aliarum & fructuum inops: quod & rara hic arbor & gignendis frugibus terra aquoſior. At prata paſcuaque adeo laeta & viridantia, ut inde incolae omnes parum arvo, plurimum pecori ſtudeant: nec ullius rei apud eos certior proventus, aut ullae certiores opes. Paſcuntur paſſim magni equorum greges, ingens armentorum numerus, ac praegrandes boves. Lacte hic omnia exundant. Tantum butyri, tantum caſei eſt, ut non ſolum ſibi viciniſque Belgarum populis, ſed longinquioribus etiam provinciis, Germaniae, Galliae, Britanniae, Hiſpaniae copiam praeſtent; tanto quidem ac tam divite quaeſtu, ut ex eo decies centena millia nummum aureorum percipi affirment, quibus indagare id curae fuit. At longe illis quaeſtuoſiſſimum eſt ipſum mare, quod ſupra octingentis (2) majoribus navibus, ſupra ſexcentis minoribus exercent: nec ulla gens aut navigandi peritior, aut adverſus pericula procellarum audacior, aut contra omnem ſaevientis pela-

Holandia.

Solum ſub pedibus tremens.

Laeta paſcua.

Maxime omnium mare exercent.

1 „ Cum curſitarem, *inquit Petrus Daniel. Huetius in Commentario rerum ad ſe pertinentium pag.* 55 *Lipſienſis edit. an.* 1719. per Hollandiam, ac ſaepe „ deambularem ſupra ſtupendos illos „ aggeres, quibus frangitur imminentis „ maris impetus, et a depreſſis terris „ arcetur, rei miraculum his verſibus, „ in ipſa arena effuſis, canere libuit:

„ His ſuper edocti longas, molimine magno,
„ Infixere ſudes pelago: tum immania ſaxa &c „

2 Haec eſt utriuſque exemplaris lectio, non, qualem fuiſſe a Gratiano ſuſpicor *octingentis minoribus .... ſexcentis majoribus*.

lagi ac ventorum rabiem pugnacior. Praeter quam quod omnia ſeptentrionis atque occidentis maria, omnes portus, mercaturae cauſa, frequentant, & undique omnis generis merces referunt domum. Piſcandi arte ſtudioque ita excellunt, ut non vicina vada, ut plerique, ſed intentata aliis ignotaque ſcrutentur, &, libidine lucri, uſuque atque audacia, ad ultimos oceani, ac prope naturae ipſius, terminos pervadant (1), &, veluti rapta refugienti Neptuno praeda, ſtipatis infinito piſce navibus, remeent. Noviſſime & piraticam facere inſtituerunt, illecti magnitudine praemii, quantumvis injuſti. Interjecta noſtro ac occidentali orbi maria claſſibus vagantur: naveſque, a Braſili, Perù, America atque etiam ex orientali India, Oliſipponem Hiſpalimque, cum ditium regnorum opibus petentes, excipiunt. Omnia ita infeſta latrociniis habent, ut Hiſpanis, a quorum rege, ſuperioribus annis, contumaciter defecere, commercium tot gentium, tot inſularum, quarum latiſſime imperio potiuntur, interrupiſſe videantur: certe, qui antea paucis atque adeo etiam ſingulis navigiis, ut in pacato, navigationem inire conſueverant, nunc, niſi explorato, ac magnis claſſibus magnoque ſumptu comparatis, iter non ſuſcipiant. His aucti praedis lucrique Holandi, & ſitu ac natura locorum, quos incolunt, freti, non ſuſtinent ſolum, tot per annos, repelluntque ab ſe bellum, ſed plerunque in alienis finibus gerunt, &, Hiſpanorum dominatu exuto, raptam libertatem, aut, libertatis ſpecie, paucorum Principum potentiam egregie tutantur. Coelo quoque ſalubri in tam humenti terra fruuntur. Salubritatem praeſtant perflantes undique permeanteſque venti, & ſalſedo maris, & frequentia urbium incolarumque major multo, quam pro magnitudine terrae, quam colunt. Nuſquam enim tam lata regio eſt, ex qua ſeptem ad ſummum horis evadere expeditus non poſſit. Et tamen undetriginta urbibus, quarum ſex peramplae validaeque, & firmitate ac munitione moenium, turrium, portarum, & magnitudine & elegantia aedificiorum, & dignitate ac fortunis civium, cum ornatiſſimis florentiſſimiſque comparandae, habitatur, & ſupra quadringentis pagis viciſque, quorum pars maxima juſtorum oppidorum ſpeciem aequant. Nam Hajae, quae, quia ſepta muris non eſt, inter pagos numeratur, ſupra decem millia capitum cenſentur. Gens in univerſum ferox bello, & antiquae virtutis reti-

Piraticam faciunt.

Libertatem tuentur.

Gens bello ferox.

(1) In utroque exemplari *pervadunt*. Sed in altero emendatum eſt, ut edidimus: at in neutro infra *remeent*, quemadmodum correximus, ſed *remeant*.

tinens, qua nullus, ex omnibus Germaniae populis, Romana arma magis exercuit, dum hoſtes fuere, aut magis juvit, dum ſocii. Firmum iis, & cuivis labori ſufficiens, corpus animuſque. Flavus fere capillus viris faeminiſque, & par utriſque proceritas.

Faeminarum forma.

Faeminarum pulchritudo prorſus inſignis. Ardeſcunt roſeo colore genae; corpora candore plane nivali nitent; teretibus, & ſucco plenis, membris: nec ulla apud eas ſuſpitio fuci, aut arte & unguentis molliti & compti corporis, quod non niſi pura abluunt aqua. Denique, qui domi, ob ſterilitatem, egent, foris tanta induſtria patientiaque agunt, ut alienis opibus plane diteſcant.

Holandi omnibus, quae eorum terra non gignit, abundant.

Quas natura ſoli agrorumque negat fruges frumentaque, iis ita abundant convectis, ut non ſuis ſolum, ſed aliis populis permultis alimenta ſuppeditent. Incredibilem enim copiam e Dania Dantiſcoque exportant, ut latiſſimi Poloniae campi iis maxime arari videantur.

Vinum.

Vinum eorum terra non gignit: at, quod praeſtantiſſimum inter eos habetur, Rhenanum & Necaricum, univerſae Belgiae populi, ipſique Britanni, non alio, quam Dodracum, ad ea paranda coemendaque vina, commeant.

Linum.

Linum non ferunt: at (1) vel una hac nendi texendique lini laude, nomen ſunt nacti. Holandicis enim telis quae tenuiores? quae candidiores? aut cujus rei illis uberius lucrum? qui tantum telarum conficiunt, ut per omnem inde Europam differantur, & magno ubique pretio parentur.

Lana.

Lanarum quoque nullus, aut perexiguus, apud eos proventus: quippe tam rari illhic minoris pecoris greges, quam crebra armenia bovum. Et tamen haud ſcio, an alibi uſpiam plus lanei operis fiat; advectis ex Hiſpania, Britannia reliquaque Belgia lanis.

Navalis materia.

Perinde ſparto, pice, aere, ferro atque omni navali materia carent: & major his navium numerus, quam ulli Europae populo eſt. Ac tantum lignorum, ſtruendis molibus, quibus vim atque impetum aeſtuantis oceani arceant, conſumitur, quanto vix ullae ſilvae ſufficere poſſe videantur. Sicut enim victus iis cultuſque & opes & omnia ex mari ſunt, ita nullum atrociorem, nullum infeſtiorem hoſtem, quam ipſum oceanum patiuntur:

Bellum cum oceano.

adverſus quem, non pro quaeſtu & commodis, ſed pro aris & focis, pro patrio ſolo ac pro ipſa ſalute, aeternum bellum ſuſceptum habent: illo ſcilicet obruere fluctibus atque haurire eorum terram, infra ſuas undas depreſſam, contendente, ac veluti, ſuo ſe jure prohiberi, indignante; iis naturam ingenio atque operibus vincere

1 *Et* habet utrumque exemplar: *at quod praeſtantiſſimum* &c. ſed *at* malui, ut reſpondeat ſuperiori

Quam infeſtum mare ſaepe experiantur. re ac frenare pugnantibus. Acceptam anno MCCCCXXI. ad Dodracum cladem, qua magnum terrae ſpatium, ac ſupra centum millia hominum, cum oppidis ac pagis ſuis, abſorpta undis ſunt, memoravimus. Idem quotidie minatur: nec ſemper inanes minae ejus ſunt. Cum ira acriori intumuit, tanta ventorum, tanta turbinum ac procellarum rabie inſanit ac ſaevit, &, veluti in rapidum verſus flumen, tam violenter incumbit, ut compeſci arcerique nullis repagulis, nullis aggeribus, nullis molibus, nulla vi aut arte poſſit. Refringit, perrumpit, disjicit ac diſturbat omnia, aut ſuperattollitur tranſcenditque. Qua irrupit, quid perdi vaſtarique omnia dicam, cum profundum ſit, ubi turres atque urbes erant? Pugna cum mare. Sed non minori pervicacia Holandi minoribuſve animis contra tendunt, & res repetitum, & illatas contumelias ultum eunt. Saepe ereptas ac demerſas terras, ſummoto exactoque veluti tyranno, recipiunt, ac priſtinae culturae reddunt. Saepius ſuis ipſum ſedibus pellunt, aedificantque ac ſerunt, ubi aeſtus, & piſces nabant. Ratio cum mare pugnandi. Ratio haec eſt illis cum mare belligerandi. Per aeſtatem aucupantur tempus cum maxime tuta tranquillitas, ac veluti languor quidam tenet mare [tum enim longiſſime ad viginti ac triginta millia paſſuum, & eo interdum amplius, recedit ac refluit.) Talem nacti tempeſtatem conveniunt juſſi ingens multitudo, quanta ſuſceptae rei patrandae videatur ſuffectura. Magnum educunt plauſtrorum numerum. Haec ſaxis, caementis materiaque onerant; & ipſi, pro ſe quiſque, humum ac caeſpitem ferentes adſiſtunt. Cum reſidentes longius in fretum ſuum abiere aquae, & magnus terrae tractus, quem nuper ſalum obtegebat nudatus apparet, tum repente, accepto ſigno, convolant, omnes ad deſtinatum quiſque locum munuſque: jaciunt aggerem, ac magna celeritate (ſenis enim admodum horis reciprocat aeſtus) extructam molem redeunti objiciunt pelago, ſuaque veluti ſede excludunt, illo ſegniter, ab praeſenti malacia, injuriam ferente. Hanc inde molem magnis operibus communiunt firmantque, quo victoria ſua, & capto de hoſte agro, tutius fruantur. Atque haec Holandia eſt. Novo illo ac recenti agro nihil pinguius, nihil fertilius; ut magno labori periculoque & impendio, quo quaeſitus eſt, abunde ac magno cum faenore reſpondeat fructus, qui uberrimus ex eo capitur. Quanquam nonnunquam accidit, ut audaciam raptores haud parva mercede luant, ſi ventis agitata concitaque maris revertentis ira furere & bacchari incaeperit. Omnis tum fruſtra conatus, omnis opera, labor, im-

impenſa, apparatus omnis prodigitur, cuncta rapiente ac trahente fluctu irato irritatoque. Prope vicum, cui Catvico [1] eſt nomen, qua Rhenus olim in oceanum influebat, anno MDXX. longius abſcedente aeſtu, vetuſtae arcis reliquiae pene integrae apparuerunt: item MDLII. At decennio [2] poſt, MDLXII. cum ego haec ipſa luſtrarem loca, ita patuit extititque, ut viginti ipſos dies in aperto permanſerit. Adierunt incolae, viſerunt, & ſpatia metiti formam quoque exſcripſerunt, quaternis lateribus, aequaliter ſingulis, nongentos ſexaginta Romanos pedes patentibus [3]. Multos lapides, Latinis inſcriptos inciſoſque litteris, abſtulerunt. Britannicam ipſi appellatam, atque a C. Caeſare Caligula quadrato ex lapide magnifice aedificatam ferunt, munito juxta portu, unde & trajectus facilis in Britanniam, & receptus redeuntibus inde Romanis militibus tutus eſſet. Quo tempore invaſerit atque obruerit mare, non traditur. Vtcunque his obnoxia malis regio, florentiſſima tamen, ſive frequentia nobilium urbium, & incolarum numero, ſive ingeniis atque artibus, ſive copia rerum, ſeu navalis ſcientiae laude, ſive etiam belli gloria videri poſſet, niſi tot bona atque ornamenta turpi defectione a Majorum pietate & a fide Sacrorum, quam Catholica Eccleſia colit, proximis annis faedaſſet obſcuraſſetque. Non omiſerim hoc loco, quod annales gentis prodidere. Circa annum MCCCCIII. adducta eſt in Herlem, Holandiae urbem, mulier piſcis, vicino in ſtagno capta, quo eam marini aeſtus ejecerant, humana forma ac paribus membris, ſed omnis expers vocis, ac plane muta; ut hinc quoque piſcem agnoſceres. Manſuefacta, induere veſtem, edere communem panem & lac, atque item nere, pluraque muliebria opera facere, non difficulter didicit: &, quod mirabilius videri poteſt, in cultu atque honore, qui Sacris Dei Divorumque & Crucis imaginibus tribuitur, imitabatur quicquid facientem dominam vidiſſet. Plures vixit annos, perpetuo elinguis. Par, avorum memoria, monſtrum in Friſio mari captum memorant, marinum hominem, nobis per omnia ſimilem, niſi quod hiſpidus pilo, & ſquammis fere rigens erat, & omnis hic quoque ſermonis, omnis vocis expers; & item, ut illa, communibus aſſuevit cibis, & multa ſervilia opera obibat; etſi initio ferus & immanſuetus averſari commercium vide-

Multa ornamenta gentis deſerta religio corrupit.

Mulier piſcis in Holandia capta.

Marinus homo in Friſia captus.

1 Cattvvyck, Cattorum vicus, oppidum Holandiae. *Phil. Ferrarius in Lex. geogr.*

2 *Decemnio* habet autographum.

3 In autographo utroque *patenſibus*.

batur. Loqui nunquam didicit. Narratur & in ſeptentrionali oceano, juxta Norvegiae littora, anno MDXXXI. a piſcantibus repertus piſcis captuſque humana ſpecie; cujus effigies mitratum & pluviali paludamento indutum Epiſcopum referebat. Hunc dono miſſum Poloniae regi piguiſſe vivere ajunt, &, quaſi fortunae ſuae iraſceretur, petinaciſſime cibo abſtinuiſſe, atque ita, nulla unquam miſſa voce, tantum magnis crebriſque ſuſpiriis editis, inedia extabuiſſe. An autem his cum corpore humano ingenium quoque hominis tributum ſit, quaerant, quibus abdita naturae ſcrutari, & incaſſum abſumere otium, libet.

Alius piſcis humana ſpecie.

Brabantia.

Ex Holandia nos in Brabantiam tranſivimus (1), quam incoluiſſe olim Aduaticos & Ambivaricos credimus. Principem locum inter Belgas, ſive ſitus opportunitate, & Antuerpiae auctu, ſive regnantium ſtudio, qui hic potiſſimum Regiam habuerunt, Brabantia adepta videtur. Nobilitatur quidem, non ſolum Ducatus appellatione, & crebris ac frequentibus urbibus, Antuerpia, Mechlinia, Lovanio, Bruxellis, Buſcunducio, Lira (quarum nulla ab altera plus vigintiquinque miliaribus diſtat) ſed illa Principum ſocietate, quam Philippus Dux anno MCCCCXXIX. inſtituit, cooptatiſque inſignem torquem, cum pendente ex eo aureo vellere, tribuit, quod ipſi ſua lingua „ Toſon „ appellant: cui quidem ſocietati tantum decoris dignationiſque eſt, ut in eam non gentis modo principes, ſed ſummi Chriſtianae Reipub. reges, certis inter ſe fraternae neceſſitudinis legibus faederibuſque nexi, legantur, atque legendi jus penes Brabantiae ac Belgarum Ducem ſit. Similem ante ſocietatem, circa annum MCCCL. inſtituerat Odoardus tertius, rex Britanniae, & Gartierae nomen indiderat; & item poſt Philippum Ludovicus undecimus, rex Galliae, anno MCCCCLXX. quam ab Divo Michaele vocitavit. Verum & in Britanniae ſocietatem non fere, niſi Britanniae principes, aſciſcuntur: & ſuam Galli, civilibus proximorum annorum bellis coacti, ita vulgarunt, ut nunc ſpreta penitus obſoleverit antiquataque ſit. Quanquam Henricus tertius novam, a Spiritu Sancto appellatam, induxit, quae ipſa Galliae finibus egreſsa nondum erat. Belgarum nomini tertiam Galliae partem Julius Caeſar attribuit. Sed nunc antiquae Belgiae pars, Germaniae, pars reliquae addita Galliae eſt: & qui Germaniam in Superiorem & Inferiorem dividunt, Inferioris initium a Magantia

Belgae.

tia

1 Antuerpiam quidem pervenerunt die 3. Maji 1561.

Digitized by Google

tia [1] fere ſumunt. Sed hodie Belgae, quantum a Friſia orientali ad Itium portum Caletemve oceanus alluit, & Galliae finibus Moſaque & Rheno continetur, patent, in ſeptemdecim diſtributi populos, quos Itali Hiſpanique uno vocabulo fere Flandros vocitant; ambiuntque ad decies centena millia paſſuum, in quibus octo & ducentas urbes maenibus cinctas memorant, apertas centum & quinquaginta, & ad ſex millia & trecentos pagos vicoſque. Singulis ſui aliquando reguli fuere: donec, accepto e Gallia regii ſanguinis Principe, in unum deinceps corpus coaluerunt. Is; & qui ei aliquot aetates ſucceſſere, quanquam regiis opibus pollerent, regis tamen appellatione abſtinuerunt, nomine Ducis contenti. Stirps in Carolo, cui ab ferocia animi & armorum ſtudio Bellatori cognomentum fuit, deſiit: cujus ad Nancium praelio occiſi gloria penes Helvetios. Hujus unicam filiam, omnium haeredem, Maximilianus Auſtrius, Federici Caeſaris filius, Caeſar & ipſe, matrimonio ſibi junxit. Ita Belgae a Gallis ad Germanos & ad Auſtriae gentis opes acceſſere. His non facile ullam gentem ulla re in univerſum anteferas, ne Italiam quidem; licet nos, plus aequo fortaſſe nobis blandientes, noſtra tantopere probemus efferamuſque. Belgae certe ſalubri coelo, faecundo ſolo, feraci mari & ad omnia opportuno utuntur. Quo quidem mari tantas undique congerunt opes, ut non Europae ſolum, ſed orbis terrarum emporium videri haec Belgia poſſit. Quid enim Germania, Dania, Suetia, Norvegia, Polonia, Pruſia, Livonia, Moſchovia, & in ultimos ſeptentrionis terminos abſtruſi populi ferunt, quod non Antuerpiam advehatur? Quid Britannia, Hibernia, Scotia, quid Hiſpania, Gallia, Italia, quid inſulae Athlantici oceani, quid vero nova occidentis regna, quid India, quid ultra Gangem extremus oriens gignit, quod non in Hiſpaniam Luſitaniamque, atque inde Antuerpiam comportetur? Motus ac tremores terrae apud Belgas nulli, ac ne tonitrus quidem coeli, niſi perraro, exaudiri dicuntur. Regio omnis in latos explicatur campos, nullis fere, praeterquam apud Hannonios & Namurios & Lucemburgios, montibus. Sunt aliquot & lignationi & venatui utiles ſilvae; quarum maxima Arduenna: quanquam ne haec quidem ea magnitudine, quam Julius Caeſar memoriae prodidit, multis nunc caeſa locis, & cultura & frequentibus oppidis interrupta. Item aliae alibi: ſed nequaquam tot aut tantae, quae

Carolus ultimus Belgarum Dux.

Quanta Belgis opulentia.

Silvae in Belgis.

F 2 ſa-

1 Haec eſt autographi lectio. Legendum tamen puto *Maguntia*, ſive *Magontia*.

ſatis materiae tot navigiis, exercentibus mare, tot aedificiis, terram occupantibus, ſuppetere poſſent, niſi ipſum ſibi mare, vel longinquis petitam terris, abunde adveheret. Ad ignem quidem faciendum multis locis ſuprema lignorum inopia laboraretur, niſi natura, nulli genti noverca, providiſſet, ut, quod non queunt ſilvae, terra ipſa ſuppleret, gemino auxilio. In Leodienſi tractu, quem olim Eburones incoluiſſe ferunt, lapides effodiuntur, carbonis nigritie & natura, ac perinde tingentes, perinde leves, ſed praeduri; quippe non niſi ferreis malleis, ut ſaxa, inciduntur franguntur que. Hi admoti igni, ignem avide concipiunt, igneſcuntque celerius ipſis carbonibus, & cum diutius durant, tum multo vehementius urunt caloremque fundunt. In eo differunt, quod aſperſione aquae incendi, olei extingui videntur. Alte effoſſa terra petuntur, magno petentium labore, nec minore periculo. Sed neſcia metus avaritia cuncta perrumpit, cuncta ſcrutatur; atque ipſum Moſae alveum cuniculis ſubit, &, tanto ſupra caput labente flumine, in viſcera terrae pergit. Scilicet ita vilis eſt vita nobis, ut, vitae damnis, vitae ſubſidia paremus. Tantum quidem materiae hujus eruitur quotannis, ut, praeter id, quod perampla & celebris civitas conſumit, centum aureorum millibus veneat, quod alio exportatur: licet ſumma vilitas ejus ſit. At carbones, fodinis intimiſque terrae viſceribus, per labores & pericula, quaſi aurum, effringuntur. Alterum materiae deficientis ſupplementum in ipſa ſuperficie ſoli, atque in promptu, natura poſuit. Nam multis in locis, in Holandia praeſertim Friſiaque, glebae caeſpiteſque ligonibus ſumma caeduntur humo, laterum maxime forma: caeſos ſiccari atque exuri ſole ventiſque ſinunt: ſiccati, admotique igni, haud ſecus, quam carbones, incenduntur, ignemque valide atque diu alunt. Has illi glebas Torff ſua lingua, quidam Turbas appellant: eſtque earum ingens copia. Equorum magnum numerum gignunt, aluntque Holandia, Friſia, Geldria, Flandria. Robore ac viribus Friſii praeſtant; forma & agilitate Flandri. Hic enim ſaepe, admiſſurae tempore, Hiſpanae ſobolis equi ad equas implendas gravidandaſque adhibentur: unde minus corpulentiae pullis, & ad curſum agitationemque plus pernicitatis. Illos alteros & pondere corporis tardiores eſſe, & maxime capitones, & ſaepe tenaciores[1], & minus parentes frenis ferunt. Petuntur tamen, non ab cae-

Naturae ſubſidium ad ignem faciendum.

Carbonum fodinae.

Ex terrae glebis ignis.

Equi.

1 Liviana vox eſt lib. 39. de equis freno non obſequentibus.

caeteris modo Belgis, ſed a Germanis quoque Galliſque ac Britannis. Permulti & in Italiam adducuntur, & maxime curribus trahendis adhibentur. Bis, annis ſingulis, equorum nundinae Antuerpiae ſunt, vere atque autumno ineunte; ad quas, incredibile dictu eſt, quam multi equi conveniant, breviſſimeque diſtrahantur. Et eſt Belgarum equitatus bello valentiſſimus, eique rei Nobilitas omnis plurimum ſtudet. Nec equitatu ſolum, ſed peditum quoque robore valent, ſic, ut a veteri Julii Caeſaris teſtimonio, qui Belgas Gallorum fortiſſimos tradidit, minime videantur degeneraſſe. Adeo terra marique, celebratam ſcriptoribus induſtriam virtutemque eorum, re comprobant! Armorum illis, praeter id, quod ſingulis urbibus arcibuſque, ad cujuſque munimentum cuſtodiamque, diſtributum comparatumque eſt (1), ingens omnis generis tormentorum aeneorum, ferreorumque globorum, ac fulfurei pulveris, omniſque bellici inſtrumenti apparatus, ad commune gentis praeſidium, Mechliniae, in Brabantia, aſſervatur: inſtitutaeque ibi harum rerum frequentes ſunt officinae. Sed ne litterarum quidem ac eruditionis gloriae expertes ſunt: celebranturque pleraque apud eos in omni facultate florentiſſima ingenia. Certe Latinae linguae addiſcendae ipſi quoque agreſtes aliquam operam impendunt. Et eſt haec propria gentis hujus laus, intendere animum alienis percipiendis linguis, non iis ſolum, e quibus artes atque doctrinae hauriuntur, quae tantum Litteratorum voluminibus continentur, Latinae, Graecae, Hebraicae, ſed iis, quarum apud ſuas cujuſque nationes viget ac floret uſus, Germanicae, Gallicae, Italicae, Hiſpanicae. Quas mirum, quam illi facile aſſequantur. Non adoleſcentes ſolum viroſque, ſed virgines puellas paſſim reperies multas, in tabernis atque officinis ſuis, vendendis mercibus operam dantes; quae ternis quaterniſque linguis ſcite ac perbene garriant, exteroſque praetereuntes, ſua quenque lingua, ad emendum, quas ipſae expoſitas habent, res, invitent rogentque, adeo feſtive comiterque, ut elabi earum manibus, quin aliquid merceris, difficile ſit. Et ſunt frequentes Antuerpiae, atque etiam alibi, harum linguarum ludi. Vix dici poteſt, quanta genti facilitas perdiſcendi atque imitandi quicquid aut viderint aut audierint, atque etiam multa ex ingenio ſuo excogitandi atque inveniendi: ut quidam, artem imprimendi formis typiſque, & publicandi libros, ab iis inventam

Arma.

Litterarum laus.

Faeminae quoque aliquas addiſcunt linguas.

tam

1 Vox *eſt* in ſecundo exemplari nulla comparet; in primo conſpicitur.

Ars imprimendi formis a Belgis inventa.

tam exiſtiment (1): quanquam Maguntiae primum inſtitutam omnes tradant. Mihi quidem, Maguntiae cum eſſem anno MD-

1 De artis typographicae inventore haec eruditiſſimus Peregrinus Ant. Orlandius ex ord Carmelitarum, in ſuo egregio opere, cui titulus inſcriptus eſt „ Origine e progreſſi della ſtampa „ Bononiae an. 1522. edito pag 8 „ La varietà delle opinioni ſopra il preciſo paeſe e primi inventori della ſtampa, ha partorito tante diſcrepanze di pareri... che ſarà d' uopo riferirne molte, per appoggiarſi poi alla più probabile di quelle. Arleme, città di Olanda, prova il primato e l' origine della ſtampa nel ſuo *Lorenzo Coſtero:* e lo confermano gravi autori, cioè, Adriano Iunio, Pietro Scriverio, Marco Zuerio Boxhornio e molti altri Olandeſi ſcrittori, indotti forſi a ciò credere dalle due iſcrizioni, affiſſe ſotto il ritratto del ſuddetto Coſtero alla propria caſa, del ſeguente tenore

„„ I. Memoriae ſacrum. Typographia, ars artium omnium conſervatrix, hic primum inventa circa an 1440 „„

„„ II. Viro conſulari, Laurentio Coſtero, Harlemenſi, alteri Cadmo, & artis typographicae circa annum Domini 1440. inventori primo, bene de litteris ac toto orbe merito, hanc Q. L. Q. C. ſtatuam, quia aeream non habuit, pro monumento poſuit civis grat iſſimus. „„

„ Giacomo Carmelitano e Giacomo Mentelio aſſeriſcono, che la lode di prima ſede della ſtampa attribuir ſi debba alla città di Argentina, fondati ſull' autorità di certa loro Cronica, nella quale leggeſi, che l' anno 1440. fu trovata l' invenzione della ſtampa in Strasburgh da *Gio. Mentelio*, il di cui ſervo *Gio Genſfleich*, Magontino, ſi aſſociò con *Gio. Guttembergo*, che già meditava l' invenzione, e gli conferì i ſegreti appreſi dal padrone. L' Abate Tritenio, autore di ogni eccezione maggiore, che fu contemporaneo all' invenzione di queſta grand' arte, e che morì nel 1516. aſſeriſce, che *Gio. Guttembergo*, nativo di Argentina, ma da gran tempo Cittadino in Magonza, fuſſe il primo, che ſpeculaſſe, e con molti eſperimenti mandaſſe in eſecuzione i primi aborti della ſtampa: anzi che ſpendeſſe tutte le ſue facoltà a tale effetto. Onde, mancandogli le forze per proſeguire l' impreſa, con l' aiuto e conſiglio di *Gio. Fuſt*, detto Fauſto, parimenti Magontino e contiguo di caſa al *Guttembergo*, riduceſſe in qualche buona poſitura l' invenzione. Quindi è, che intagliati i caratteri in certe tavole di legno, compoſe alcuni fogli del Vocabolario, intitolato *Catholicon:* ma con le medeſime forme non potendo altro produrre, perchè i caratteri non erano ammovibili, ma ſcolpiti nelle tavole medeſime, paſsò ad intagliarli in piombo, e ſcolpirli a mano ſopra la carta, con tale e tanta fatica, ſpeſa e perdita di tempo, che finalmente *Pietro Opilione Schoeffer de Gernsheym*, allora Cherico e ſervo, e poi genero di *Fauſto*, giovine eſperto & ingegnoſo, trovò il modo d' intagliare polzoni, formare matrici, fondere caratteri e mettergli in forma, fabbricare il torcolo, comporre l' inchioſtro, e ſtampare nel miglior modo poſſibile all' uſo dei noſtri giorni. E queſti tre ſoggetti tennero per qualche tempo occulta l' invenzion della ſtampa: ma non potendo di meno di non ſervirſi di molti operarii, queſti ruppero il giuramento di religione, e da loro fu divolgata, & a poco a poco in altre città propalata. Abitavano queſti tre primi inventori in Magonza, in una caſa detta *Zum-Iungen*, la quale fino al giorno d' og-

MDLXII. liber dono datus eſt, ab ipſo Joanne Maguntino editus(1), qui primus typorum auctor fertur. Atque hinc Corra-

,, oggi ſi ehiama la caſa della ſtam-
,, pa, ſopta di cui evvi la ſegueote
,, memoria: ,,, Joanni Guttember-
,,, genſi Magontino, qui primua o-
,,, mnium litteras aere imprimendas
,,, invenit, hac arte de otbe toto be-
,,, ne merenti YVO Vintigenſia hoc
,,, ſaxum pro monumento poſuit ,,,
,, Tanto riſeriſce l' Abate Tritemio
,, avere inteſo dallo ſteſſo *Pietro*
,, *Opilione Schoeffer de Gernsheym*.
,, Inſorſe intanto litigio tra il *Gut-*
,, *tembergo*, e *Fauſto*, a cagione d'
,, intereſſe e preſtito di danari, e fu
,, condenoato il *Guttembergo* a pa-
,, garne buona ſomma: per la qual
,, cagione romperono la ſocietà; a il
,, *Guttembergo* ſi ritirò in Argentina,
,, e *Fauſto* intanto portò alcune Bib-
,, bie a Parigi, le quali non avendo
,, alcun ſegno di edizione, furno
,, comprate da alcuni dilettanti; i
,, qoali penſarono, che fuſſero mano-
,, ſctitte: ma conſrontandole aſſieme,
,, e trovandole tutte nguali nei ca-
,, ratteri, nel principio, e nel fine
,, di ogni foglio, ſtupefatti l' accu-
,, ſarono di Magia: dalla quala ca-
,, lunnia egli ſi purgò con gli atte-
,, ſtati e con le prove della ſtampa
,, di nuova invenzione ritrovata. Ri-
,, cornato poi a Magonza lavorò con
,, *Pietro Schoeffer* ſino all' anno 1466.
,, Da quel tempo poi ſino al 1479.
,, ſi trovano le edizioni col ſolo no-
,, me di *Pietro Schoeffer*. Il *Gut-*
,, *tembergo*, come ſi diſſe, da Ma-
,, gonza ſi portò in Argentina, ove
,, inſegnò l' arte della Srampa: ma
,, non ſi trova mai ſottonotato il ſuo
,, nome in editiooe alcuna: anzi Ar-
,, gentina non compariſce alla pub-
,, blica luca con opere ſtampate, ſe
,, non nell' anno 1471. Degli ſcolari
,, o degli operarii del *Guttembergo*
,, fu *Federico Corſelli*, il quale por-
,, tò l' inventione in Oxford l' anoo
,, 1460. Ma l' opere ſue ſi veggooo
,, ſolamente l' anno 1468. a cagione
,, forſe dei neceſſarii preparamenti per
,, la ſtampa. Il che ſucceſſe ancora
,, in Arleme, & in altre parti dell'
,, Olanda e dell' Inghilterra, altresì
,, in altri luoghi, dei quali non ſi han-
,, no le diſtinte e veridiche editioni,
,, ſe non dapoichè ſi videro eſpreſſa-
,, mente uſcire da altri torculi d' Ita-
,, lia ,,

1 Hujua operia aliud exemplar reperiſſe ſe prope Treviros Gratianus in ſuis ſchedis teſtatur his verbia: ,,
,, In bibliotheca Monaſterii S. Eu-
,, charii extra muroa Treviris eſt li-
,, ber de officiia Ciceronis, impreſ-
,, ſua Maguntiae a Joanne Juſt [*ſic*]
,, Maguorino, auctore imptimendorum
,, librorum: cujua libri in fine ſune
,, haec verba. ,,, Praeſens M Tul-
,, lii clariſſimum opua Joannes Juſt [*ſic*]
,,, Maguntinus civis, non atramento
,,, plumalive canna, neque aeria [*ſic*]
,,, ſed arte quadam perpulchra Petri ma-
,,, nu pueri mei feliciter effeci fini-
,, tum anno MCCCCLXV. ,,,

In Florentina ad S Marcum bibliotheca exſtat aliud ejuadem editionia exemplar, in pergamena charta excuſum, quod noa diligenter cum vulgatia jam collatum in noſtra philoſophicorum Ciceronis operum editiooe numero 15 deſignaturi ſumus. Sed in eo aliter aliquot locis, atque a Gratiano proditum eſt, monumentum illud legitur: & , praeter caetera, non *Iuſt* ſed *Fust* ſemel atque iterum occurrit. Non omittam hoc loco opinionem quandam viri caeteroqui doctiſſimi, Eraſmi Schmidii, de Petro illo, cujus mentio in eo monumento fit, commemorare, a V. C. Jo. Georgio Schelhornio in Tomo V. *Amoenitatum litterariarum* editionis Francf. & Lipa. anno 1727 jure reprehenſam. ,, Oculia, *inquit*
,, *Schelbornius*, vix fidem habui me-
,, ia, quum nuper aliud agena in E-
,, raſmi Schmidii, viri alias doctiſ-
,, ſimi, & graecarum inprimia lite-
,, rarum callentiſſimi, notia in no-
,, vum

radus quidam Germanus artificium Romam tranſtulit, circa annum MCCCCLXVIII.(1) Sed Belgae ab Holando Herlenſi Maguntiae ajunt monſtratum; Maguntinoſque, quia primi protulerunt, etiam inventi gloriam tuliſſe. Quia ad extremas orientis ſolis plagas, trans Indos Seraſque, quos nobis immanis cupido lucri, & Luſitanorum audacia ſcientiaque navigandi aperuit, in Sinarum regnis a bis millenis annis eam exerceri artem conſtat, allatam inde (2) potius, quam apud nos ortam plerique credunt. Rem propagandis doctrinis, excolendiſque ingeniis utiliſſimam, niſi corrumpendae pietati, & in vulgus ſeminibus praviſſimarum opinionum ſpargendis, unde tot bella, tot ſeditiones extitere, aeque pernicioſam oſtendiſſet uſus. Quamobrem repudiata penitus rejectaque Turcis, qui vulgari Sacrorum myſteria, ſolvendis religionibus,

,, vum Teſtamentum (Fol. 5.) ſe-
,, quentia legerem . ,,, Ars (typo-
,,, graphica) ita poſtea exculta fuit,
,,, ut anno ejusdem Epochae 1465.
,,, prima opera publica prodirent, im-
,,, preſſis Officiis & Paradoxis Cicero-
,,, nis Pergameno, cum hac inſcri-
,,, ptione, & in fronte & in calce
,,, appoſita: ,,, Praeſeos Marci Tul-
,,, lii clariſſimum opus Johannes
,,, Fuſt Moguntinus civis, non a-
,,, tramento. plumali canna neque
,,, aerea. ſed arte quadam perpul-
,,, cra. Petri Manu pueri mei: fe-
,,, liciter effeci finitum. anno M-
,,, CCCCLXV. ,,, Ita enim in *αὐτο-
,,, γράφῳ* ipſo legitur & diſtingui-
,,, tur. Quae verba alii, qui forte
,,, exemplar tale *αὐτόπται* non vide-
,,, runt, paulo aliter allegant .... Il-
,,, lud ſaltem obiter moneo, non re-
,,, ćte in eo certamine [*Altorfino de
,,, antiquitate*] ſcribi *manu Petri &c.*
,,, quaſi *τὸ manu* eſſet ablativus in-
,,, ſtrumenti, quum ab autore, licet
,,, *σολοίκως* uſurpetur in genitivo:
,,, *Arte Petri Manu*: & ſic proprium
,,, *Peter Fuſt oder Fauſt*, non ap-
,,, pellati um. Quod non animadver-
,,, ſum translationi occaſionem dedit.
,, Neſcius nempe Schmidius, Pe-
,, trum non Fuſti, ſed Schoeffeti co-
,, gnomine fuiſſe inſignitum, aliis
,, abs re impingendo ſoloeciſmum
,, grammaticum, ipſe ridiculum com-
,, miſit ſoloeciſmum literarium. ,,

1 Ita edidi, licet utrumque exemplar exhibeat MCCCCLVIII. Qui primi Romam artificium hujuſmodi tranſtulerunt, Germani duo fuerunt Conradus Sueynheym, & Arnoldus Pannatta, primoſque libros in aedibus Maximorum an. 1468 ediderunt.

2 Idem Orlandius in ſupra laudato Opere pag 8. ,, Pria di ciò
,, dire, mi permetta non ſo che cir-
,, ca la ſtampa Cineſe, che non fa-
,, rà forſi diſgradevole a ſaperſi. Sa-
,, ranno bene circa 1500. anni, che
,, ella principiò in quel regno, ma
,, in guiſa diverſa da quella, che io
,, imprendo a trattare. Non era già
,, quella in caratteri ammovibili, e
,, ciò forſi per l' immenſità delle let-
,, tere, delle quali ſi ſerve, ma o-
,, gni pagina di libro era & è inta-
,, gliata ſopra forme di legno, come
,, ſono preſſo di noi le immagini dei
,, Santi: e queſte forme ſi intaglia-
,, vano con facilità e preſtezza dai
,, periti artefici di quel paeſe, dei
,, quali è molto abbondante: ſicchè
,, intagliate le forme in poco tem-
,, po, ſi vedevano quelle impreſſio-
,, ni alla luce. I librari non poſſo-
,, no andare falliti, perchè non im-
,, primono quantità di libri, ma ogni
,, volta, che ne occorre, replica-
,, no le opere loro, e ciò ſopra una
,, lunghiſſima faſcia, o ſia ſtriſcia di
,, car-

bus, & infringendis dominationis nervis eſſe arbitrantur: ut dubitent quidam, ex duobus Germanorum inventis, libros hac ratione vulgandi, & bombardarum vi cuncta ſternendi, utrum humano generi perniciofius acciderit. Quanquam non auctorum haec, a quibus magno ingenio inventa, utilia bene utentibus ſunt, ſed improbitatis noſtrae eſt culpa; qui, quod illi aut prodendis ſapientiae arcanis, animiſque erudiendis, aut tuendae patriae, hoſtibuſve juſto bello inceſſendis commenti ſunt, nos ad noſtram perniciem vertimus:

„ Quis (1) fuit, horrendos primus qui protulit enſes?
„ Quam ferus, & vere ferreus ille fuit!
„ At nihil ille miſer meruit. nos ad mala noſtra
„ Vertimus, in ſaevas quod dedit ille feras. „

Non ergo jure ingenia increpes, a quibus haec acute ac ſubtiliter excogitata ſunt, ſed hominum furorem damnes, qui egregiis inventis male & exitialiter utuntur. Caeterum, Belgas (2) & temperare oleo colores ad pingendum primos docuiſſe, non dubium: auctorque Joannes, Brugenſis civis, fertur, cui ea res diu ab illo clam habita, & honori maximo & fructui fuit, mirantibus tota Europa pictoribus artificis induſtriam, nec intelligentibus. *Colores temperare oleo, inventum Belgarum.* Quo ſane invento & plurimum picturae ſplendoris ac venuſtatis, plurimumque ad naturam imitandam, deliniendoſque, & mollius efficaciuſque ducendos colores adjumenti eſt collatum; & pictorum opera pene aeterna manent. Gens hujus gloria artis magnopere excellit. Primus olei, quod nucibus & lini ſeminibus exprimitur, uſum in Italiam attulit Antonellus Meſſanenſis, nobilis pictor, qui, cum tabulam, miſſam e Belgis Alphonſo primo, Neapolitanorum regi, Joannis manu pictam, ſpectaſſet, tanta admiratio, novae, nec antea viſae, rei animum ejus inceſſit, ut, omnibus poſthabitis, in Belgas ſit profectus, & ita dexter ſe obſequiis ac praeſenti opera in Joannis amicitiam familiaritatemque inſinuavit, ut ab eo, jam ſene, inventi rationem elicuerit: ipſe, in Italiam reverſus, Venetiis cupientibus totius Italiae pictoribus rem prodidit commonſtravitque. *Antonellus primus in Italia oleo pinxit.* Vitro quoque indere colores, ſic, ut abſ- *Vitro indere colores.*

„ carta, che ſembra di ſeta; e 've „ ne ſono di lunghezza 100. o più „ palmi, e le forme ſon così bene „ uguali di margini, che rieſcono i „ fogli tutti uniformi. Gran tempo „ fa vollero gli Europei provarſi a „ ciò fare, ma non avendo l'arte „ di quello inchioſtro, nè di quella „ carta Cineſe, mai vi riuſcirono. „

1 Tibullus lib. I. el. 11.

2 *Belgas* exſtat in utroque exemplari.

tergi delerique non poſſint, inventum eorum eſt. Quo permagnus Divorum templis honos eſt additus. In lanificii ſtudio adeo multa excogitata traditaque aliis nationibus a Bel-
Aulaea. gis ſunt, ut ea recenſere longum eſſet. Certe, in Aulaeis, aediumque ornamentis texendis, eo artificii laude excelſerunt, ut auro, ſerico, lana haud minus eleganter, minuſque ad verum, hominum, animalium rerumque aliarum effigies pingant, quam praeclari artifices penicillo & coloribus
Horologia. faciant. Item in horologii uſu eorum ingenia magnopere commendantur, a quibus addita multa repertaque ſunt. Et tantus eſt in illa gente horologiorum numerus, ut nullum templum, nullum publicum aedificium, ne in pagis quidem, non ſolum in urbibus, inveniatur, quod horologio careat; & pleraque admirandi artificii atque operis ſint. In muſica
Muſica ars. arte ita excellunt, ut nulla natio ejus laudis gloria magis claruerit, aut in eo genere inſigniores viros tulerit; nulla in modis componendis, regendiſque & variandis cantibus, & vocibus artificioſe ad numerum inflectendis, conferri cum
Mercatura. Belgis videatur poſſe. Caeterum, in Belgis, neque Antuerpia majus quicquam, ubi tot nationum tam frequens mercatus agitur, neque gens ulli ſtudio, quam mercaturae, magis dedita. Quippe hinc omnis illi dignitas, hinc opes, hinc vires, hinc divitiae, hinc cultus. Eſtque in eo non hominum (1) modo, ſed faeminarum quoque, ut ſupra attigimus, pene incredibilis induſtria atque habilitas. Homines, ut ad rem parandam augendamque intentiſſimi, & pecuniae & lucrorum maxime avidi, ita cupidi magis, quam avari, dici videntur poſſe. Quippe, re parta, non cum ſuis ſolum, ſed cum aliis quoque benigne atque hilariter frui volunt. Aedificant magnifice, hortos egregie excolunt, domus omnis ſupellectilis genere explent, & laute largeque cum amicis convivantur. Chriſtianae fidei Sacra omnium Galliae ac Germaniae populorum primi Belgae ſuſcepere, & magna co-
Religione olim praeſtitere Belgae. luere religione. Quod teſtantur immania templa, immani aedificata ſumptu, quae paſſim, tota regione, viſuntur. Verum hanc gloriam majorum ſuorum poſteri, adverſo hoc virtuti ſeculo, evertere, invecta doctrina, cui laxatis priſcae diſciplinae vinculis, & licentia atque impunitate graſſante (2), pietas & pietatis cultus ridiculo eſt. Quod ſupra attigimus, Maria Caroli Burgundi unica filia, Maximiliano Auſtrio Caeſari nupſit, atque id dotale regnum attulit viro.

1 Certe *virorum* dici oportuit, non *hominum*: ſed nihil emendare ſum auſus.

2 Vtriuſque exemplaris lectio eſt *graſtanti*.

ro. Philippus, Maximiliani filius, ducta in matrimonium Joanna, Ferdinandi atque Iſabellae filia, paternis opibus Hiſpaniae regna adjecit. Sed neque ipſe, neque, qui ei in utrunque regnum ſucceſſit, Carolus quintus ita Hiſpanos praetulere, ut non ſaepe praeſentiam ſui Belgis quoque commodarent, &, patrio ſolo, in quo nati educatique fuerant, plurimum tribuerent, Belgarumque, ut quiſque dignitate aut ingenio praeſtaret, et conſiliis adhiberent, et honoribus praemiiſque, pro cujuſque merito, proſequerentur. Id patris avique inſtitutum nequaquam eſt viſus amplecti Philippus, Caroli filius, qui, ſimul ac rerum eſt potitus, Hiſpaniam, caput Imperii, invidioſo ad caeteras nationes nomine, ferens, in ſuſcepto ſemel conſilio, ab domo non diſcedendi, permanſit, ſecus, ac monuiſſe olim eum Carolus parens ferebatur: qui non ſolum Belgas, qui regis ſui deſiderium diu laturi non viderentur, ſed, Italiam quoque ut viſeret interdum, & feroces populos aſpectu regis demulceret, aureſque ejus adeundi copiam faceret, magnopere adhortatus fuiſſe dicitur. Sed ipſe, poſthabitis omnibus, ita ſe tradidit Hiſpanis, ut cuncta per eos adminiſtraret: unis provinciae, unis exercitus, unis claſſes, unis legationes, unis magiſtratus atque imperia mandarentur. Id Itali, externae dominationi dudum aſſueti, et diuturna ſervitute emolliti, lente, Belgae atrocius indignabantur; quibus intolerandum videbatur, aut abeſſe tam longe ab terris ſuis regem, aut ipſos, ſi in regiam conceſſiſſent, nihil aequi, niſi aſſentando Hiſpanis, penes quos omnis ad gratiam aditus, impetrare poſſe. Ac ſaepe, pro eo ut ipſi filiique eorum, ut antea, in regiam aſciſcerentur, rebus minime ex ſententia confectis, redire domum exhauſti ſumptibus fruſtatique cogebantur. Et Hiſpani, ſuapte natura elatum ac ſubnixum genus, adeo ſubtiliter officiorum ſingulorum momenta penſitare conſueverunt, ut diſpoſitas domi habeant admiſſiones, in quas, diſcrimine magno, et familiarium & adeuntium turbas ſegregent, digerant, & magno aeſtimari velint, intra quod quiſque limen recipiatur: & ſaepe anxie & magna cum cura deliberent, ſcamno ne an ſella hoſpitem ſeſſum recipiant; ac ſellarum quoque ipſarum genera diſtinguant, & ſtatutos habeant paſſuum numeros, quot occurrere advenienti debeant. Belgas, ſimplicius inter ſe agere ſuetos, irridere, ut parum gnaros communis moris, videbantur. At illi, ubi nihil aliud ſe, quam ſervientium vulgus eſſe intellexerunt,

Carolus quintus non omnia Hiſpanis indulſit.

Quae Carolus monuiſſe filium dicitur.

Philippus plus aequo Hiſpanis indulget.

Cauſae, cur ab Hiſpanis Belgae deſciverint.

Hiſpani.

Digitized by Google

runt, ab omni Hiſpanorum nomine, publice privatimque inviſo, animos penitus abalienarunt. Et rem, huc inclinatam, haud parum impulit Antonius Perenotus, Atrebatum Epiſcopus, Sequanus quidem genere, ſed imbutus Hiſpanorum moribus artibuſque. Is avum ferrarium fabrum habuit. Pater, ingenio atque induſtria, ad peramplam fortunam potentiamque ſub Carolo quinto proveƈtus, & dignitatem filiis, & divitias, dignitati pares, reliquerat. Belgis, qui, abſente rege, non, niſi regii ſanguinis Praeſidi, parituros ſe denunciarant, praeerat, magna cum poteſtate Margarita Auſtria, regis ſoror; & faeminae conſiliis regendis datus Antonius cunƈta ex ſua libidine moderabatur: vir multarum linguarum ſcientia, & maximarum rerum uſu praeſtans, ſed, quod fere vitii novitas habet, ingenii bona avaritia atque arrogantia obterebat. Quo aegrius, antiqua nobilitate clari, Belgarum principes nimiam potentiam hominis, avitas ob ſordes deſpeƈti, coquebant. Inter principes excellere opibus ac dignitate videbantur Lamoralis Aeghemontius, & Gulielmus Naſſaus, Gaurae alter, alter Aurangiae dominus. Hi diu diſcordes egere, arte Antonii diduƈti, ex occulto diſſidii ſemina inter ipſos jacientis. Quod cum demum uterque ſenſiſſet, reconciliata ultro inter ſe gratia, arƈto ſe amicitiae faedere junxerunt, & pari odio in Antonium exarſere. At brevi, etſi, commendatione regis, a Pio quarto Pontifice Max. fuerat in Cardinalium collegium cooptatus, ita contumeliis exagitarunt, ut deſerere munus, quo praeſtabat, & abire Belgis ſit coaƈtus. Nam illi, ne ut adeſſent quidem in conſilio, praeſente Antonio, adduci a Praeſide poterant. Aurangius, praemuniendis rebus, & externis ſubſidiis ad exequenda conſilia, ubi maturum adveniſſet tempus, comparandis, uxorem, ex longe nobiliſſima Germaniae ſtirpe, Mauritii, Saxoniae Ducis, unius e Septemviris, qui Caeſarem ſuo ſuffragio creant, filiam duxerat, magis non adverſante, quam probante rege, qui ea affinitate plus aequo fulciri Aurangium intelligebat. Nuptiae, regali opulentia, Lipſiae in Saxonia ſunt celebratae, quibus permulti e Germaniae Principibus interfuere, & cum ſis arcana conſilia agitata ferebantur. Bruxellis aderam ipſe, cum novam nuptam Margarita Praeſes ſolemnibus excepit epulis, ſpeƈtavitque feſtum convivium, magna quidem, ut mos genti, hilaritate lautitiaque (1) peraƈtum: ſed jam

Antonius Perenotus Granvelanus.

Aurangius Saxonis filiam ducit.

tum

1 Reſpui utriuſque exemplaris *lautitiaque*.

tum tacitas animis ſuſpitiones agitabant homines, quae non diu poſt eruperunt. Inter pacta faederum, quae his populis cum rege ſunt, caput unum erat, ne divinarum ceremoniarum cultum mutare aut attingere regi liceret. Hoc capite, Perenoti conatum, quaeſtiones, vel, ut nunc vocant, Inquiſitionem adverſus Haereticos, Hiſpanico ritu, inducere molientis, rejiciebant: &, qui ceremonias ipſas priſcumque omne Sacrorum jus ex ſua quiſque libidine temerare ac pervertere non verebantur, ii regi novis atque acrioribus legibus avitam communire ac ſancire pietatis fidem fas eſſe negabant. Initium igitur a movendis turbandiſque religionibus ſumptum. Hac enim ingreſſi via ſunt omnes, quicunque hoc aevo accendere ſeditionum flammas, & populos ad evuendam fidem ſollicitare conati ſunt: nec eſt aliud, quo facilius multitudinem, quo velis, impellas. Quippe, amoto (1) animis Dei metu, nihil non audeat vulgus, ſi ducem nanciſcatur. Ingentem parvorum (2) librorum numerum, e Germania Galliaque advectorum, per omnes diſpergi urbes curarunt, quibus breves de divinis rebus diſputationes continebantur, dicacibus venenatiſque adverſus priſcorum jura Sacrorum cavillis probriſque. His decepti alii, alii licentia illecti, alii ipſa novitate adducti, mirum, quam brevi quam multi infecti imbutique pravis opinionibus ſint. Vbi maturum viſum, coeunt magno numero principes gentis, &, nudatis conſiliis, componunt libellum, eoque Praeſidem adeunt, ac omnibus jus colendi, quae cuique collibuiſſet, Sacra, tribui poſtulant: iniquum enim eſſe, homines, contra quam ſentirent, alieno arbitrio, ad venerandas, quas non probarent, ceremonias, cogi. Praeſes quidem comibus demulſos verbis ad regem rejecit. Caeterum hoc poſtulato, veluti ſi claſſico datum ſignum foret, paſſim, in ſingulis urbibus, per omnes provincias plebs, armis arreptis, novorum Sacrorum licentiam vindicat (3) ſibi, & incendiis & direptionibus, maxime templorum, graſſatur. Sic omnia tumultu ac ſeditione miſceri caepta. Philippus rex, ubi armis opus eſſe, nec aliter revocari a furore ſuos, & cogi ad officium poſſe exiſtimavit, comparari copias juſſit, ac, ſcripto ex Hiſpanis Germaniſque exercitu, ei Ferdinandum Toletum, Ducem Albae, praepoſuit: ſorore domum redire juſſa (ea erat Octavio Farneſio, Parmae

Deſciſcendi initium a religione ſumptum.

Deſciſcunt palam Belgae.

1 Vtroque in exemplari *admoto*.

2 Si *pravorum* repoſuiſſem, contra utrumque exemplar feciſſem, immo & praeter Auctoris mentem.

3 In ſecundo exemplari *vindicant*, at infra *graſſatur*. In primo nihil non probe.

mae atque Placentiae Duci nupta). Pius quintus, Pontifex

Conſilium Philippo datum.

Max. magnopere ſuadebat ( ) Philippo, ut ipſe in Belgas tranſiret: plus ad pacandos animos, impia ſceleratorum fraude alienatos, praeſentis ipſius reſpectum majeſtatemque, quam vim atque bellum, valituram: ac, ſi utique bello ſubigendi viderentur, quantum in eo ad omnia momentum fore, quem Hiſpaniae atque Italiae Principes, & quicquid in his gentibus eſſet foris roboriſque, ultro eſſet ſecuturum; quem vicini quoque reges atque ipſi Germaniae populi, quorum maxime fiducia illi rebellaſſent, reverituri viderentur? Eadem Maximiliani Caeſaris ſententia erat, qui opinione majus accendi bellum denunciabat. Et Margarita ſoror Toletum exercitumque, ni rex ipſe adeſſet, irritandis, non componendis, animis fore etiam atque etiam monebat. Haec apud Philippum in id modo valuere, ut ſpeciem profecturi praeberet, &, quo magis falleret, convenire ad Coruniam, Galetiae portum, majorum navium validam claſſem, qua ipſe per oceanum tra-

Philippus non alio, quam Hiſpanorum conſilio uſus.

jiceret, juſſerat. Caeterum, ad intima conſilia unis adhibitis Hiſpanis, ſtetit ſententia, ipſum ab domo non diſcedere: Toleto, quem praemitti cum exercitu ab ſe, mox ſecuturo, videri volebat, ſummam rerum omnium poteſtatem tradere. Hiſpani enim, & ipſe ante omnes Toletus, non humanitate flectendam leniendamque rebellatricem gentem, ſed armis atque malis domandam cenſebant; tanquam non in ipſum recaſura (2) regem ea clades foret, cujus avitum patrimonium vaſtandum lacerandumque ſuſcipiebatur. Igitur Toletus in I-

Toletus, Dux Albae, in Belgas.

taliam tranſmiſit, &, apud Inſubres luſtrato exercitu, per Allobrogum ac Sequanorum fines in Belgas pervenit: atque, opportune diſpoſitis copiis, inſtitutas de Haereticis ac de majeſtate quaeſtiones tanta ſeveritate exercuit, ut non modo in ſontes, ſed in ſuſpectos quoque ſuppliciis graſſatus ſit. Publici ſingularium urbium carceres non capiebant multitudinem reorum, nec ullus abibat dies ſine plurimorum paena; &, quod aeque grave videbatur, morte punitorum bona in publicum redigebantur, evertebanturque parentum fortunis innoxii filii. Nova inſuetaque omnia genti, ſuis vivere legibus, non regum libidini ſubjici ſolitae: atque eo ad vicinos populos plus invidiae res habebat. Nec per vilia capita ple-

1 Ad ejuſmodi ſententiam ſuam declarandam uſus eſt Pontifex Commendono interprete, cujus ſunt apud me ſane longae ad Apoſtolicum in Hiſpania Nuncium anno 1567. datae litterae; quas in calce voluminis exhibebimus.

2 Vtriuſque exemplaris *recuſura* mendoſum putavi.

plebis humiliumque civium, ſed per claras opulentaſque familias vagata ſaevitia eſt: et evadendi a perquirentium manibus haud alia, quam fugae, via. Itaque deſerebantur urbes turba eorum, qui patriam ultro relinquebant, &, abjecta fortunarum cura, uni vitae conſulentes in voluntarium exilium concedebant. Ac, per omnem Germaniam Britanniamque, ſtrepebant omnium aures vocibus increpantium Toleti atque Hiſpanorum immanitatem, & miſerias ſuas, & florentiſſimarum provinciarum faedam faciem deflentium miſerantiumque. Ac Toletus, acriter inſiſtens caeptis, Lamoralem Aeghemontium, cujus ſupra meminimus, opulentum regulum, ac gentis totius facile principem, & Philippum Momorantium, Comitem Orni, pari nobilitate ac dignitate virum, ab ſe ante, quo certius falleret, multa comitate atque humanitate captatos, ac palam in magno honore habitos, in Regiam ad conſultandum de Rep. advocavit. Tum miles, ut imperatum fuerat, opportuna loca obſedit, & Toletus, brevi dimiſſo conſilio, abeuntes, alterum a filio, alterum a praefecto Praetorii capi atque in cuſtodiam tradi juſſit. Ferunt, Aeghemontium petentibus ab ſe, regis verbis, ut gladium, quo erat ſuccinctus, traderet, reſpondiſſe, jure illum regi tradi gladium debere, qui toties hoſtium ipſius ſanguine maduiſſet, & tam inſignes ei victorias peperiſſet. Nam Aeghemontius, praelio ad Fanum Quintini, quo confuſa magnopere res Gallica eſt, equitatui praefuit, primuſque in hoſtes invectus praecipuam gloriam ex proſpero ejus pugnae eventu traxit: & ad Gravelingam, haud minori virtutis laude, exercitum Gallorum, aeque validum, fudit; Galloſque ita fregit, ut ſubire inde incommodas pacis conditiones coacti fuerint. Caeterum auditus Aeghemontii carcer, & vis tam potenti, tam gratioſo apud vulgus viro allata, quod vix regem ipſum fuiſſe auſurum crediderant, tantum animorum motum non in Belgis modo, ſed in Germania quoque Britanniaque concivit, ut principes gentis, collatis inter ſe capitibus (quod ad eam diem lente feciſſe videbantur) auxilia Aurangio, ad pellendum e Belgis Toletum, decreverint; & Maximilianus Caeſar certos homines alios ad eum in Belgas, alios ad regem in Hiſpaniam miſerit, quibus denunciabat, Aeghemontium ac Ornium Imperii Germanici Principes eſſe, nec capi ab iis, ſine auctoritate Caeſaris, ac Septemvirûm potuiſſe, &, ut dimitterentur, petebat. Simul edoctum utrunque de his, quae Germani ſecum egerant, ut ſe ducem adverſus Hiſpanos, tam ſaevum dominatum in populos Germanici juris ac ſan-

Fuga ex Belgis populorum.

Aeghemontius & Oroius in cuſtodiam traditi.

Aeghemontii capti verba.

Motus animorum, capto Aeghemontio.

ſanguinis exercentes, praeberet, monuit, viderent, ne gravius, quam putarent, bellum cum ferociſſima gente ſuſciperent. Et Maximilianus quidem verbis, Germani etiam armis, jus ſuum vindicabant: a quibus inſtructus Aurangius validis cum copiis fines Belgarum erat ingreſſus. Et Ludovicus, ejus frater, vir acer atque ſtrenuus, cum decem Germanorum millibus in Friſia admodum proſpere cum Hiſpanis conflixit; quorum magnum numerum in acie caecidit, nec pauciores vivos caepit (1). Et, ut quam atrox, & quanto odio, quantaque acerbitate imbutum id eſſet futurum bellum appareret, Ludovicus Hiſpanos captivos omnes, partim laqueis ſtrangulatos, ſuſpendi juſſit, partim miles per jocum & laſciviam ad palum deligatos excuſſis ſclopo glandibus transfodit. Et Arembergius, Hiſpanorum dux, cum Adulpho, Ludovici fratre, congreſſus adeo ſaevam pugnam inierunt, ut non ante dirimi potuerint, quam mutuis confecti vulneribus uterque ceciderit. Et Toletus non ſolum, miſſum ad ſe ab Aurangio tubicinem, inauditum necari ac ſuſpendi juſſit [quod adverſus latrones, & religionis & patriae hoſtes nullum militiae morem eſſe ſervandum diceret] ſed, in ultionem acceptae in Friſia ignominiae, de ſexcentis Belgis, quos carceribus incluſos tenebat, in quibus decem & octo primae nobilitatis fuere, una die ſupplicium ſumpſit. Ac, non multo poſt, ut praeceptum illi a rege fuerat, in ipſum Aeghemontium atque Ornium, repudiatis Caeſaris multorumque Germaniae Principum, pro iis orantium, precibus, animadvertit: cum, ſevere habita quaeſtione, & aliquot eorum familiaribus acriter tortis, utrunque majeſtatis, & initae cum Aurangio caeteriſque adverſus regem conjurationis convictum diceret. Ac ferunt, Aeghemontium, faſſum quidem, interfuiſſe ſe caetibus eorum conſiliiſque, non tamen defeciſſe unquam a rege, aut eos ulla re juviſſe; quin priſtinum cum iis amicitiae jus non abrupiſſe, ut eſſet, qui ruentes gratia atque auctoritate retinere, & ad officium aliquando revocare poſſet; cujus animi ſui ipſam haud ignaram fuiſſe regis ſororem: quod ni ita eſſet, non ſe commiſſurum fuiſſe, ut cum exercitu advenientem Toletum tam amice acciperet, aut tam fidenter in domum atque intra praeſidia ejus veniret. Ex arce Gandavi, ubi praeſidio trium millium militum Hiſpanorum, & octingentorum equitum

Germani Aurangium armant.

Saevitia in captivos.

De nece Aeghemontii & Ornii deliberatur.

1 Vtrumque exemplar mendoſe habet *capit*.

Digitized by Google

tum cuſtodiebantur (1), adduci Bruxellas juſſit (2): &, eadem noĉte, editum in medio foro latumque aedificari & contabulari pulpitum, atque in eo geminas ſtatui ligneas co- Apparatus ſupplicii.
lumnas, columniſque ſingula pulvinaria villoſo e ſerico imponi, ac totum opus atris conſterni atque operiri pannis, quo nihil non lugubre ac funeſtum cerneretur, praecepit. Aeghemontius nunciatam pridie mortis neceſſitatem immoto animo accepit. Binas manu ſua litteras ſcripſit, regi alteras, quibus conjugem filioſque, in ſolitudine atque inopia ab ſe relictos, commendavit, alteras conjugi ipſi, quibus ad ferendum forti animo tam gravem fortunae ictum, curamque communium liberorum, atque afflictae domus gerendam eſt adhortatus. Tum, confeſſione delictorum, ac perceptione divinae hoſtiae, atque omnibus Sacris, quibus morituri Chriſtiano & Catholico ritu ſolent, animam procuravit expiavitque. Die poſtera, diſpoſitis ad portas & ad omnia compita firmis militum ſtationibus, Aeghemontius eſt ductus, anteeuntibus, honoris cauſa, totius Aeghemontius ducitur.
exercitus primis, & Epiſcopo Iprenſi latus ejus tegente; qui nullum erga illum amicitiae & Chriſtianae pietatis officium praetermiſit. Prodiit familiari ac domeſtica in veſte ſerica, Damaſci operis, purpurei coloris, palliolo nigro ſuperinduto, utraque (3) auro circuntexta, nigro item pileo, eminentibus verſicoloribus plumis, tectus caput. Inceſſit liber, nullis violatus vinculis. Cum conſcendiſſet ſupplicii locum, atque interrito vultu oculos ad circunfuſam multitudinem & pallentia ora ſpectantium circuntuliſſet, pauca cum Epiſcopo & adſtante caſtrorum Magiſtro verba eſt locutus. Poſt, rejecto pallio, & detracto pileo, utrunque genu ſubjecto in pulvino poſuit, & parvo Chriſti Dei, Cruci affixi, ſimulacro, quod ei Epiſcopus obtulit, oſculum admovit, ac ſe feriendum carnifici praebuit; qui, ex gentis more, unico gladii ictu caput cervice abſcidit, abſciſſumque columnae, ut ab omnibus ſpectaretur, impoſuit. Supplicium de Aeghemontio & Ornio.
Ac ſtatim inductus Ornius, ante pariter Catholicis procuratus Sacris. Removerant paulum Aeghemontii truncum contexerantque, ut Ornii oculis tam triſtis rei ſpeciem ſubtraherent. At ipſe ultro quaeſivit, an illhic Aeghemontius jaceret, &, miſeratione tanti viri, tam indigne perempti, imo e pectore gemitum duxit, & inde pari ipſe quoque ſupplicio ſuccubuit. Capita, tres ferme horas, oſtentui re-

Tom. II. H

1 Subaudi *Aeghemontius & Ornius*.
2 Subaudi *Toletus*.
3 Haud alia utriuſque exemplaris lectio eſt.

relicta, cum ipſis corporibus ſepulturae ſunt tradita. Non facile explicatu ſit, qui hominum habitus fuerit tam clari viri tam ſaevum caſum ſeu ſpectantium ſeu audientium. Viderant victorem, Magiſtro Equitum ad Fanum Quintini, Termio ad Gravelingam, clariſſimis Gallorum ducibus captis. Viderant florentem gratia regis, atque adeo profuſis in eum gentis totius ſtudiis, ut nemo tam charus ſuis, quam ille omnibus eſſet. Viderant praepoſitum Flandriae, ducem equitatus, regum amicitiis affinitatibuſque, & regio ipſum cultu, regiis opibus praeſtantem, &, qui magnus felicitatis cumulus videri poterat, undecim filiorum ſobole nixum, atque haec omnia tuentem eximia liberalitate, clementia, humanitate & paribus fortunae ſuae virtutibus, &, quod vulgus virtutum inſtar aeſtimat, egregia ſpecie oris, & ipſo aetatis robore. Plebs a buſto ejus plures per dies non diſceſſit, ſtrepente ac reſonante plorantium vocibus templo. Augebat dolorem miſerationemque non dubia opinio, crudelitate atque invidia Toleti Hiſpanorumque (), non ullo ipſius merito, oppreſſum. At conjux (ea erat regio orta ſanguine, Palatini Rheni, praepotentis in Germania Principis ac Septemviri, filia) audita viri tam miſerabili morte, & lectis ejus litteris, in ipſa morte ad ſe ſcriptis, malis obſtupefacta, nullo edito fletu, in ipſa meditatione tam funeſtae, tam proſtratae ſuae domus filiorumque fortunae, violentia doloris obruta, expiravit: et una filiarum, natu maxima, forma excellens, & jam nubilibus in annis, mortem ſibi conſcivit. Exterritis tam atrocis judicii exemplo omnibus, una ſupererat in Aurangio ſpes. Hunc non jam Haeretici, quique ſectam ejus ſequebantur, ſed Catholici atque adeo omnes ultorem tam ſaevi impoſiti cervicibus ſuis jugi, & vindicem priſcae libertatis optabant, quam niſi ille aſſereret, deploratam fatebantur. Aurangius, magno cum Germanorum exercitu, oppreſſam Toleti iniqua atque impotenti dominatione patriam (ſic enim palam ferebat) ut ulciſceretur, Belgarum fines intraverat, & Moſam, reperto vado, etiam tuente adverſam ripam Toleto, trajecerat. Sed Toletus, ante de Germaniae motu edoctus, hinc opportuniſſimam quanque civitatum, ne quid moliri auderent, firmis praeſidiis inſederat, hinc inſtructum exercitum Aurangio objecerat; aſſidenſque illi, & caſtra caſtris, quantum tuto poterat, conferens, equitatu, quo pollebat, a frumentando prae-

Conjux Aeghemontii dolore expirat.

1 Atqui nihil aeque atque crudelitas ab Hiſpanorum moribus ſemper abhorruit.

praedandoque prohibere conabatur: et cupientem congredi acie, & quamprimum rem praelio decernendam dare, fruſtrabatur eludebatque, ſatis gnarus, Aurangium aliena in terra omnium egenum, & in dies ſingulos raptu viventem, brevi, inopia pecuniae, commeatus & rerum omnium, abire inde atque in Germaniam ſe recipere coactum iri. Nec ſenem & cunctatorem ducem, ac diuturno belli uſu exercitum ſuae artes fefellere. Exacto Aurangio (1), & Belgis, ob Aeghemontii necem, metu torpentibus, confectae pacataeque provinciae laudem ferre Toletus poterat, ſi modum tenuiſſet. Sed ille, quo ſolutior metu, rejecto ac repulſo hoſte, ſibi eſt viſus, eo infeſtior inſtare quaeſtionibus; ut non ſolum ſenſiſſe cum Aurangio exulibuſque, ſed ſermonem cum ul-

Toletus ſupplieiis graſsatur.

1 Vitae periculum, in quo, in Germaniam ſe ex Belgio recipiens, Aurangius verſatus eſt, commemorat Gratianus litteris ad Nicolaum Thomirchium, Pamburgo xv. Kal Apr. an. 1569 Patavium datis, quarum particulam habeo

,, Hodie accepimus, Wolſangum ,, Lotharingia atque illo in Gallias ,, aditu ab Vmalio prohibitum, quocum congredi auſus non eſt, iter ,, per Helvetios in Sequanos (Burgundi hi ſunt) convertiſſe: ubi ,, Condejus illi occurret. Ducit ſeptem millia optimorum equitum, ,, & viginti peditum cohortes, juſtum exercitum & pertimeſcendum, ,, ſi ſe cum illa manu ſceleratiſſimorum latronum conjunxerit. Quid ,, a Noſtris, contra hoc ejus conſilium, conſilii capiatur, vehementer ,, expectamus. Aurangius in infamiae ,, ſuae ſordibus jacet, vel ſua confeſſione perditus ac miſer. Si in ,, militum manus incideret, jam non ,, vinciretur, non, ſed diſcerperetur. ,, Ita exarſere in ipſum odia! Locutus ipſe ſum cum quibusdam, ,, qui ejus ſugae interfuerunt. Omnia ,, maledicta, quae in nequiſſimum ,, proditorem ac perfugam dici poſſunt, in ipſum conjiciunt.

,, Evaſiſſe ita narrant. Cum ſe ,, intra maenia Argentinae urbis conjeciſſet, ſpecie conquirendae in ,, ſtipendium pecuniae, & jam illius conſilium de fuga cognitum ,, militibus eſſet, ſaepe poſtularunt ,, a Civitatis Coſs. milites, ut imperatorem ſuum ſibi dederent. Quod ,, cum ipſi recuſarent, ſed, juſſuros, ,, cum excedere urbe, pollicerentur, ,, milites, eludi ſe, exiſtimantes, &, ,, vim fruſtra futuram in oppidum ,, egregio opere munitum & juſto praeſidio firmatum, intelligentes, aliquot illorum variis portis bini terni've urbem ingrediuntur, & ad ,, Aurangii domum eodem tempore ,, conveniunt, tacitique ſe in aedes ,, inſerunt; atque ipſum Aurangium, ,, cum urbis praefecto (quod ei ſaluti ,, ſuit) caenantem imperatorio apparatu offendunt. Tum armis ei intentantes cooperiunt hominem omnibus probris, deſertorem perfidumque appellant. Cum ille, metu ſimul ac pudore conturbatus, ſe ,, in conclave prorpuiſſet, milites vaſa argentea totamque ſupellectilem ,, diripuerunt, ipſum quidem appetiverunt: ſed ab urbis praefecto defenſus eſt; cujus fidei cum ſe flens, ,, & afflictam ac perditam ſuam fortunam conquerens, commendaſſet, ,, ab eo eductus clam domo, atque ,, in parvum navigium cum tribus ,, ſervis illatus, effugit. En vindicem ,, Germanicae libertatis, & patriae ,, liberatorem! His enim illum antea ,, titulis ferebant.

ullo (1) eorum miſcuiſſe, dediſſe aut accepiſſe litteras, capitale eſſet. Atque adeo inexorabili ſeveritate paenae expetebantur, ut auctores habeam, praeter eos, quos abſumpſit bellum, ſupra viginti hominum millia, ejus juſſu, variis in locis, carnificum manibus eſſe necata, atque in his ad mille ſeptingentos, nobilibus ac minime obſcuris familiis ortos: et, quod aeque acerbum viſum, & in univerſae gentis contumeliam acceptum eſt, ſtatuam ex aere poni ſibi, celebri loco, Antuerpiae juſſit, quae Aeghemontii, Ornii & Aurangii effigies ſubjectas pedibus premebat, veluti in communes calamitates inſultans. Id vero non modo abominati ſunt Belgae, quibus ea ſpecies refricare aſſidue atque exprobrare impoſita ſibi ab illo vulnera videbatur, ſed ipſi quoque Hiſpani damnarunt, qui oblitterandam tam faedae rei memoriam, non, aere ac monimentis, omnium oculis ſubjiciendam rebantur. Tantum certe ſtomachi non aſpicientibus ſolum incolis, ſed externis etiam, & maxime Germanis Britanniſque, ea res movit, ut non poſtrema haec cauſa incitamentumque ad renovandum acrius, quam antea, bellum fuiſſe credatur; & Toleto appetita ſubactae ac triumphatae gentis gloria in vanitatis atque levitatis notam verterit. Ad has contumelias, & ad tam ſaevae, tam diu exercitae, nec unquam remiſſae carnificinae intolerandas injurias adjecit aliud, quo obedientes quoque & pacati ſaepe armantur populi. In Concilio gentis, cauſatus magnitudinem ſumptuum, ab ſe in alendis exercitibus, hoſtibuſque a finibus repellendis, factorum, aequum eſſe ait, reponi eos regi, & privatorum collatione publica augeri vectigalia: novum ergo portorium ita inſtituendum, ut ad regem omnium rerum, quae venderentur, vigeſima rediret, decima earum, quae aliunde adportarentur, & centeſima bonorum omnium, quae quiſque poſſideret. Renuentibus conſenſu omnibus deprecantibuſque, quod intolerabile eſſe oſtendebant, &, quantam imperaſſet, pecuniam collaturos pollicentibus, dum id tributi genus remitteret, non ceſſit. Hac vero tam violenta pertinacia, qui concuſſi metu, maliſque feſſi juſtum ſubituri jugum, & ad officium redituri videbantur, abrupta patientia, in eam rabiem ac deſperationem ſunt acti, ut, paſſim conjurationibus initis, pleraeque civitates praeſidia Hiſpanorum ejecerint, &, miſſis ad Aurangium nunciis, eum ad repetendam armis patriam ſint adhortati. Nec aut Aurangius Belgis, aut Germani Auran-

Invidioſam ſibi ſtatuam poni jubet.

Pecuniae exactio.

Toleti pertinacia Belgas in rabiem agit.

1 Ita legitur in primo exemplari, & quidem probe: in ſecundo autem *illo*.

rangio deſuerunt. Ita, quod oppreſſum videbatur, gravius multo atrociuſque renatum eſt bellum; quod quadraginta jam annis ita durat, ut ne ſpes quidem finiendi ejus ulla cernatur: in quod rex tantam vim auri dicitur abſumpſiſſe, ut centies decies centena millia aureorum nummum numerent, quibus id ſcire curae fuit; quantum vix credibile videatur utranque mittere Indiam potuiſſe. Aurangius brevi valentiſſimis totius gentis provinciis eſt potitus, recipientibus & belli ducatum ei decernentibus populis. Holandia, Zelandia, Flandria, Hannonia, Brabantiae magna pars & Mechlinia, atque ipſa demum Antuerpia ad ipſum defecerunt: adeoque viribus & ſtudiis gentis convaluit, ut ſaepe oblatas ab Hiſpanis pacis conditiones, quibus illi non impunitas modo, ſed etiam dignitas conſervabatur, ſuperbe rejecerit: tantumque in uno momenti auctoritatiſque fuit, ut & Matthiam Auſtrium, Maximiliani Caeſaris filium, quo nomen regii ſanguinis obtenderet, evocare in Belgas, atque, eo demum repudiato, Alanſonium, regis Galliae fratrem, concire potuerit; atque huic quidem, ut Gallorum opibus ſuas firmius muniret, Antuerpiae recepto, Imperii jus in omne Belgarum nomen, magno gentis conſenſu, detulerit. Denique etiam Mauritio filio potentiae ſucceſſionem tradidit: cum quo adhuc luctantur Hiſpani, quando Aurangium ipſum non vi, ſed dolo atque inſidiis ſuſtulerunt. Damnati, hoſtiſque judicati interfectori ingens rex praemium, octuaginta aureorum millia, & recepto in equeſtrem ordinem annuam penſionem trium millium, quae omnia haeredem ſequerentur, ſtatuerat. Tam opulenta promiſſio invenit, qui vel tot millibus armatorum circundatum, tot cum telis ad cuſtodiam ejus excubantibus, auſi ſint aggredi. Danaſtus quidam Hiſpanus, qui Antuerpiae negociabatur, Cantabrum domeſticum famulum, hominem effrenatae audaciae, promiſſis ingentibus ad conandum induxit; ſive evaderet, magna fortuna potiturum, ſive opprimeretur, traditurum eam poſteris ſuis, & ipſum ſempiternae memoriae nomen ſuum commendaturum. Is prodeunti e cubiculo Aurangio, ut cupientibus ſe adire copiam ſui faceret, ſupplicem libellum obtulit, & in porrigentem dexteram parvo ſclopo, quem pallio tegebat, geminas plumbeas glandes excuſſit: quae, in ſiniſtram illatae malam, gravi quidem vulnere, non tamen lethali, ſtraverunt. Percuſſor a ſatellibus ſtatim confoſſus. Aurangius, etſi pro mortuo jacuerat, tamen, quia telum ad vitalia non pervenerat, brevi convaluit. Irritus, nec inultus,

Ingens pecunia in bellum inſumpta.

Populorum ad Aurangium defectio.

Magnitudo praemii percuſſorem Aurangii excitat.

tus, hujus conatus, non deterruit ab ſimili auſu alios. Adeo multae regibus militant manus, & nihil eſt tam arduum, quo non contendat humana cupido, ſi labori ac periculo par merces proponatur! Juvenis Sequanus, haud longe ab Lugduno, nobili Galliae oppido, natus, eleganti ingenio doctrinaque, non ſpe praemiorum, ut ipſe ferebat, ſed ſtudio liberandi Belgas ab Aurangii tyrannide, & vindicandi avitam religionem, pollutam varie ab eo, & multis locis penitus oppreſſam abolitamque, animum ad eum interficiendum appulit. Et, ut opportunum ad facinus tempus nanciſceretur, in domum familiamque matris Aurangii irrepſit, ubi, aſſiduitate operae, & ingenii commoditate, brevi eſt aſſecutus, ut inter charos familiareſque aſciſceretur. Ab hac, quod antea quoque factitatum fuerat, ad filium, qui tum Delphtiae in Holandia erat, cum mandatis miſſus, plures apud eum dies egit, tempus rationemque exequendi conſilii explorans. Tandem, perfectis diligenter, quorum cauſa venerat, ad matrem rediturus, Aurangium adiit, & facile a janitoribus, quibus ſatis notus erat, intromiſſus, ſclopo adactum telum in Aurangii pectus incuſſit: eoque vulnere ſtatim eſt exanimatus. Sclopum enim ille ternis glandibus, ferreis annulis inter ſe revinctis, infarciverat, quarum violentia diſcerptus eſt. Elapſus fuga juvenis, ſaltu e feneſtra ſe in ſubjectos hortos proripuerat; &, concurrentibus omnibus ad extincti Ducis corpus, evaſurus videbatur, niſi inſecutus Aurangii cubicularius fugientem adeptus eſſet, & ab aliis adjutus caepiſſet. Atrocibus tormentis fateri auctorem ſceleris conſciosque juſſus, nullius nomen edidit. Sponte ſua ſe, nemine impellente, egregii facinoris gloriam appetiſſe, & vita expuliſſe eum, qui, ut privatas opes potentiamque augeret, non ſolum a rege ſuo, quod ipſum turpe faedumque eſt, defeciſſet, ſed evertere divinas ceremonias, & imperitam multitudinem impietatis criminibus involvere non eſſet veritus. Omnibus cruciatibus, ac teterrima demum morte affectus, omnia conſtanter & laetanti propior pertulit. Atque ita Aurangium ab unius dextera tot armatorum agmina non defenderunt. Scilicet magnis ſceleribus ultores nunquam deſunt. At ne Philippo quidem non multo ſanguine ſtetit hoc bellum, exhauſta non theſauris modo, ſed militibus quoque, & magnopere debilitata Hiſpania. Sero amovere coactus Toletum, Aloyſium Requeſentium ſucceſſorem illi dedit, & paucis diebus amiſit. Quum (1) in-

Novus Aurangio percuſſor inventus.

Aurangii caedes.

1 Haud alia eſt utriuſque codicis ſcriptura.

inde parum in privatis ponderis eſſe, & regem ipſum poſcere res videretur, quod proximum regiae majeſtati putavit, Joannem Auſtrium fratrem exercitui gentique praefecit; qui, tentatis fruſtra cum Belgis concordiae conditionibus, cum ſe per haec mutuis inſidiis captaſſent, parum abfuit, quin ipſe ab iis caperetur: caepiſſentque, niſi ſe, in Galliae fines, Namurcum recepiſſet. Et non multo poſt juvenis ſeu morbo ſeu domeſtica fraude interiit. Mortem certe ejus laetam fratri accidiſſe ajunt, qui Antonio Peretio Hiſpano credunt; qui intima regis gratia dejectus, cum profugiſſet in Galliam, librum edidit, quo multa arcana de conſiliis Philippi prodidit, quae regium nomen & magnitudo opum tegebant, quorum tamen elevat fidem Antonii transfugium. Is, Auſtrium cum regina Britanniae, cujus maxime opibus Belgae adverſus Hiſpanos fulciebantur, conſilia, de regno vindicando ſibi, agitaſſe ait, atque inde ſuſpectum Philippo, & dolo, non morbo, ſublatum criminatur. Abſumpſit idem bellum & Alexandrum Farneſium, Margaritae Auſtriae, cujus ſupra [1] meminimus, filium, qui Auſtrio ad militare imperium ſucceſſerat, & diu ſecunda belli fama res geſſit, Gandavumque & Antuerpiam de hoſtibus recepit: & ſecundum hunc, Erneſtum Auſtrium, Rodulphi Caeſaris fratrem. Et nunc cum maxime Albertum, alterum Rodulphi fratrem, cui Philippus Iſabellam filiam nuptui collocarat, eadem arma fatigant; hinc Britannis, hinc Germanis palam auxilia Belgis mittentibus, hinc ipſo quoque rege Galliae ex occulto eorum rebus favente.

Joannes Auſtrius praepoſitus Belgis.

Alexander Farneſius dux.

Albertus Auſtrius.

Nos, conventa Bruxellis Margarita Praeſide, & Antonio Perenoto Cardinale, cognomento Granvela, in Eburones ad Leodienſem Epiſcopum adivimus. Eſt haec regio, ad Moſam flumen, Belgarum longe florentiſſima, in Epiſcopi ipſius ditione, ubertate agri, ſalubritate coeli, & rerum omnium copia tam opulenta, ut glorientur incolae, eſſe apud ipſos panem pane meliorem, ferrum ferro durius, ignem igne urentiorem. Id adeo, quod omni genere frugum, & maxime frumento, abundent, & fodinas optimi ferri, praeter caeteros, magnopere exerceant, & carbones, de quibus ſupra [2] meminimus, ad ignem faciendum ex ipſis terrae viſceribus effodiant. Imperio paret Epiſcopi Bolionum oppidum, inſigne Ducis titulo, inſignius, quod cognominatus eſt ab eo Gothifredus Bolionus, ille, quem exi-

Leodienſes.

1 Pag 52. hujus Vol.
2 Pag 44. ejusdem Vol.

Digitized by Google

eximia pietatis & bellicae virtutis gloria, & ſuffragia militarium procerum ad Hieroſolymorum regnum, unde Barbaros, communibus armis, expulerant, evexit. Is, quo ſibi ad maxime pium bellum pecunia ſuppeteret, Bolionum, cum contributis illi oppidis, Leodienſium Epiſcopo vendidit: atque hoc jure inde poſſeſſum ab eo eſt. Has terras olim Eburones coluerunt, quorum Dux Ambiorix, gerente res in Gallia Julio Caeſare, hybernantes apud ſe Sabinum & Cottam legatos dolo ac fraude cum univerſa legione caecidit (1). Vrbs ipſa Leodium, etſi in ditione Epiſcopi ſit, tamen ſuis utitur legibus; nec, niſi ex earum jure, civibus imperat Epiſcopus. Perampla eſt & munita egregie, atque adeo templorum & ſacratarum aedium numero cultuque & magnificentia excellit, ut haud ſciam, an conferri cum ea, hoc genere laudis, tota Germania ulla civitas poſſit. Carolus Burgundus, cognomento Bellator, longe maxima clade, avorum memoria, affecit. Acerrime ac pertinaciſſime oppugnatam cum caepiſſet, ſolo aequavit, nec ulli privato publicove aedificio atrox ira pepercit, praeterquam ſacris. Diuturna deinde pax & opulentia civium ſplendidius etiam, quam antea, reſtituit, Carolus, ex auctoritate Pontificis Max. a quo damnatum tam ſaevum facinus in ſacerdotalem urbem fuerat, teſtem paenitentiae ſuae, Divo Georgio equeſtrem ſtatuam puro ex auro in templo poſuit: quae hodie quoque viſitur.

Leodium urbs.

Cum Commendonus nova a Pontifice Max. mandata accepiſſet, quibus eum reges Suetiae Daniaeque adire jubebat, ut iter ad frigidiſſimas ſeptentrionis plagas, antequam exiret aeſtus, perficeret, nihil morae ſibi ad proficiſcendum fecit. Antuerpia, ineunte Majo, diſceſſimus, ac venimus Bredam, antiqui juris Aurangii, oppidum haud ignobile. Hinc Ghetrundembergiam, atque hinc Holandiam repetentes, Dodracum trajecimus. Dodraco Rhoterodamum venimus, in dextera Moſae ripa ſitum, frequens oppidum ac dite, & non mediocrem famam ex Deſiderii Eraſmi ingenio nactum, qui ab ipſo cognominabatur, vir multiplici ſane eruditione, ſi veram ex litteris, quam magnam, petere laudem maluiſſet. Ex Rhoterodamo Goudem, aeque nobilem urbem, atque hinc Ambſterdamum venimus. Haec eſt facile princeps totius Holandiae civitatum, & opportunitate portus, & concurſu navium, & induſtria civium divitiiſque, Antu-

Iter ad Septentrionis reges.

Eraſmus Rhoterodamus.

Ambſterdam.

1 Vide Caeſaris de Bello Gall. comment. lib. V. cap. 37.

Digitized by Google

tuerpiae ipſius prope aemula. Sita eſt in intimo brachio ejus oceani ſinus, qui Zuiderſee dicitur, per quem pene incredibilis majorum navium numerus ad urbem commeat, non ſolum ex Belgis, ſed ex Gallia, Britannia, Hiſpania, Luſitania, Germania, Pruſſia, Livonia, Norvegia (1), Dania, Suetia, ſeptentrionalibuſque aliis regionibus ſuas afferentes ac petentes merces. In portu, qui eſt latiſſimus tutiſſimuſque, ſaepe ſupra ſexcentas onerarias naves majoris formae conſpicias. Mare ipſum intrat urbem, praecipuiſque viarum diſcurrunt navigia. Et ipſorum quoque aedificiorum fundamenta hic, ut Venetiis, non cavant, firmoque ſolo ponunt, ſed palis trunciſque arborum muniunt, quos ab imo praeacutos terrae configunt, deſuper cadentis machinae ictu adactos. Hanc machinam Julius Caeſar Fiſtucam appellaſſe (2) videtur. Atque his magnifice extructa templa, publicaſque & privatas domos imponunt (3). Haec maria atque has oras adeo ignotas magnitudini Romanae fuiſſe memorant, ut circum eas cum claſſibus navigantes Romanos duces veluti majora mortalitate auſos, & naturae fines tranſgreſſos, haud ſecus, quam olim Graeci acceſſum ad Indos Alexandri Magni, carminibus concelebrarint (4).

„ Jampridem poſt terga diem ſolemque relictum,
„ Jampridem notis extorres finibus orbis,
„ Per non conceſſas audaces ire tenebras,
„ Heſperii metas extremaque littora mundi.
„ Nunc illum pigris immania monſtra ſub undis
„ Quis ferat oceanum, quis ſaevas undique piſtres,
„ Aequoreoſque canes ratibus conſurgere paſſis.
„ Accumulat fragor ipſe metus: jam ſidere limo
„ Navigia, & rapido deſertam flamine claſſem,
„ Seque feris credunt, per inertia fata, marinis
„ Tam non felici laniandos ſorte relinqui.

Tom. II. I „ At-

1 Vtrunque exemplar praefert *Norvergia*: & infra *quod eſt latiſſimum tutiſſimumque*. Vtrique loco emendationem adhibui. Sed in primo exemplari vocem *Norvergia* correxerat ipſe auctor

2 Lib. IIII. de bello Gall. „ Haec „ cum machinationibus immiſſa in „ flumine defixerat, fiſtuciſque adegerat „

3 Quae ſequuntur, ad libri calcem, in primo exemplari nulla comparent. Secundo ſunt auctoris manu addita.

4 Cujus poetae ſequentes verſus ſint, fateor, me neſcire. Non ſunt certe Virgilii, non Horatii, non Perſii, non Juvenalis, non Ovidii, non Silii, non Lucani, non Statii, non Petronii, non Auſonii, non Sidonii, non denique Petrarcae: qui, puto, ne vellent quidem, ſuos eſſe.

Digitized by Google

„ Atque aliquis prora reſidens (1) ſublimis ab alta
„ Aera pugnaci luctatus rumpere niſu,
„ Vt nihil erepto valuit dinoſcere mundo
„ Obſtructo, tales effudit pectore voces.
„ Quo ferimur? ruit ipſe dies, orbemque relictum
„ Vltima perpetuis claudit natura tenebris.
„ Anne alio poſitas ultra ſub cardine gentes,
„ Atque alium, libris intactum, quaerimus orbem?
„ Dii revocant, rerumque vetant cognoſcere finem
„ Mortales oculos. Aliena quid aequora remis
„ Et ſacras violamus aquas, divumque quietas
„ Turbamus ſedes?

Et tamen facillima aditu, & omnibus pervia haec eſſe loca, & mitiſſimis gentibus, a quibus longe abeſſe Barbarorum nomen videatur, nec ullius expertes juris, quo humana ſocietas conſtet, habitari certum eſt.

1 Autographi lectio eſt *ſedens*, quam emendavi. Atqui verſus hi omnes ſunt non librarii, ſed Auctoris manu; ut item illa: *Haec maria* .... *concelebrarint*: ac libri clauſula illa: *Et tamen* ... *certum eſt*.

AN-

ANTONII MARIAE

GRATIANI

A BVRGO SANCTI SEPVLCRI

DE SCRIPTIS INVITA MINERVA

AD ALOYSIVM FRATREM

LIBER XV.

NOs per ipſum Zuiderſee ſinum in Friſiam tranſmiſſuri ſub veſperam navem conſcendimus. Ac, ſereno coelo, & pacato mari, afflante leni aura, provecti, videbamur belliſſime, non ſolum ſine moleſtia, ſed magna cum voluptate navigaturi: cum, circa medium noctis, invaleſcere ventus, & mox vehementius ingruere caepit; tantaque inde ac tam atrox irrupit tempeſtas, ut, terrificis undique obfuſis tenebris, aere in creberrimum imbrem ſoluto, horrendumque ſtridente auſtro, & navem, nequicquam (1) contra nitente navicular(i)o, abripiente, non nos modo vectoreſque alios ingens ſubito terror invaderet, ſed ipſi quoque nautae (quod noſtrum haud parum intendebat metum) attoniti vi atque ma- Dira tempeſtas in Zuiderſee.

I 2 gni-

1 *Nequiquam* habet ſecundum exemplar, at non primum.

gnitudine procellae, viderentur. Tumidum, ac veluti in flumen verſum, mare adeo vaſtis modo inſurgebat, modo ſubſidebat fluctibus (1), ut ſaepe nihil propius eſſet, quam ut nos iis hauriremur. Saluti fuit omnibus ipſe Commendonus, qui, caeteris metu nauſeaque jacentibus, & animo ſimul & corpore abjectis, quanquam pluvia diſcurrentes ad officia, in os incidens, magnopere obturbaret, tamen ad omnia nautarum munia occurrens, eoſque deſpondentes jam animum, nunc oratione, nunc ultro obeundo opera eorum, confirmans, navem ſervavit, uno adjuvante Dionyſio Viterbio, Patavino, Cubiculario ejus, qui ſolus expers nauſeae fuit. In illa trepidatione ac diſcrimine periclitantis navis, & nunc altiſſimos veluti montes undarum ſubeuntis, nunc ad imas decidentis valles, me uno nihil erat fractius, nihil abjectius. Jacebam pavidus metu, & nauſea ita confectus, ut Commendonus non ſemel ad me adiret, &, apprehenſa dextra, ſolaretur, &, timorem irridens meum, etiam ut plus aequo infirmum increparet. Adoleſcens, nunquam ante expertus mare, non mirum, ſi duplici conflictatus malo, & horrore tam atrocis periculi, & crebris evomendi niſibus, incredibiliter conturbarer. Poſtera die cum deſaeviſſet tempeſtas, ſecunda navigatione uſi, appetente nocte, oſtium fluminis ſubeuntes, in terram Friſiae egreſſi ſumus. Friſios Plinius miſerrimos mortalium prodidit, ſordidas habitaſſe caſas, impoſitas tumulis, ad experimentum exundantis aeſtus; eoque recedente, ſolitos circa tuguria ſua venari piſces, a mari deſtitutos; idque unicum alimentum genti: non illhic pecus, non lac, ac ne feras quidem, cum quibus dimicarent, quibuſque occiſis veſcerentur; quippe nullas in eorum terra ſilvas, nullos frutices: ignem ſub frigidiſſimo ſidere ex luto, manibus collecto, & ventis magis, quam ſole, ſiccato, factitaſſe, ac cibos ſuos terra torrere conſueſſe: nec alium potum iis, quam imbre exceptas, & ſcrobibus ante veſtibulum domus ſervatas aquas. Longe nunc ab hac Friſia Friſii abſunt. Regio eſt omnis frequens urbibus, populis, artibus, armis, equorum egregiorum & omnis pecoris uber gregibus, atque, his alendis, laetiſſimis paſſim paſcuis ſilviſque virens. Adeo populorum variant mores cultuſque, ac tantum ſtudio atque induſtria, cum ſe incitavit, aſſequitur humanum ingenium! Oceani injurias, cujus fluctibus, Plinii aevo, tellus operiebatur 2) validiſſimis aggeribus, ut Holandi, arcent: quanquam ſaepe fu-

Friſios quales Plinius ſcribit.

Friſii quales nunc ſint.

1 *Fluctubus* retinet utrumque exemplar.

2 In autographis *opperiebatur*.

furentis violentia nunc quoque infeſtantur. Quamobrem nunc quoque editiora ad habitandum loca deligunt. Ex antiquitate & eum retinent morem, non materia, ſed pinguis ac limoſae terrae glebis, ſole ventoque duratis, ignem faciendi, ut ſupra de Holandis memoravimus. Praecipua urbium Groninga, nobilis atque opulenta civitas, ac ſuis vivens legibus, etſi in fide Philippi regis ſit: cui haud parum claritatis addidit Rodulphus Agricola, quem plerique doctiſſimum Germanorum praedicant, & Gemma (1) Friſius, magnam in mathematicorum ſtudiis laudem adeptus. Nos, relicta ad ſiniſtram Groninga, & ſuperatis Amaſo ac Viſurgo, apud veteres quoque clari nominis fluminibus, in Saxoniam tranſivimus, &, per Verdem ac Lunaeburgum, Lubecam (2) venimus. **Groninga.**

Ver-

1 Rainerius nomine, qui etiam Petri Appiani, ſeu Binewitz Coſmographiam, an. 1524. vulgatam, an. 1540 reſtituit.

2 Germanici itineris hujus ſui quaſdam ephemerides Gratianus confecit, quibus inſigniorum urbium, quas adivit, locorumque deſcriptiones italico ſermone complexus eſt. Vtinam nihil, non dicam hominum negligentia, ſed ipſa temporis injuria, ex iis intercidiſſet! Perfectam quandam non minimae orbis terrarum partis ſive geographicam hiſtoriam, ſive hiſtoricam geographiam haberemus. Quod aevo ſuperſuit, in noſtraſque manus diſperſum in ſchedulas pervenit, deinceps ſuis quodque locis dabimus, ut nunc de Lubeca: etſi hujus quidem urbis non tam geographica, quam hiſtorica quaedam traduntur.

„ Che da la Chieſa maggiore fù „ portato via per otto et più cavalli „ carchi d'oro et d'argento, del qua„ le la Città ha poi fatto denari: „ che gli Heretici ſi vergognano al „ preſente, quando ſe ne fa mentio„ ne: che il perſuaſore di queſto era „ un huomo d' Hamburg, Cittadino „ in Lubeca; il quale a la morte ſi „ manifeſtò Anabattiſta. Il fin d'eſſo „ fù, che eſſendo capitato nel terri„ torio di Breme, per radunare ivi „ Soldati, & muover poi ſeditioni, „ fù da l' Arciveſcovo di Breme, „ preſo, et mandato al Duca Hen„ rico di Branſvich, ſuo fratello, il „ quale lo fece morire con la ro„ ta. &c.

„ Che due Proconſoli, che hora „ vivono, hanno occupato molti beni „ de la Chieſa, et ſpecialmente di Ho„ ſpitali et Monaſterij, et ſe gli „ godono: et perciò ſono molto in„ fenſi a gli Catholici.

„ Che un povero frate ex ordine „ Predicatorum, conſtantiſſimo ne la „ religione Catholica, cacciato, pre„ dicava in Gehein, poco lontano da „ Lubeca, et che vi andavano molti „ ad udirlo, et che lui molti rite„ neva ne la religione Catholica, „ molti ci convertiva; et perciò con„ giurorno contra di lui 18. Hereti„ ci, et andorno con archi et ſaette „ per amazzarlo in pergolo. Il che „ eſſendo riferito a lui, et avvertito, „ che non andaſſe a predicare, egli „ volſe andare, et, ſalito in pergolo, „ diſſe: *Scio, vos non omnes propter* „ *deum huc conveniſſe; et quidam* „ *ſunt, qui me cogitant interficere:* „ *quod facient, ſi volet ille deus,* „ *qui eſt in illa eucbariſtia: ſi ipſe* „ *non volet, non facient.* Allora i „ congiurati tutti sbigottiti partiro„ no; et uno d' eſſi, ſi fermò ne „ la porta, et non poteva uſcire, et „ ne fù tratto da altri.

„ Volendo alcuni Predicatori He„ retici cacciare il Demonio da doſ„ ſo a uno, eſſo Demonio gli diſſe: „ Io

Verdem Epiſcopi dignitas nobilitat, Lunaeburgum Duces, qui ab eo cognominantur, & ſunt eadem, qua Branſvicenſes, familia, & utrique pariter utriuſque urbis uſurpant titulum.

Lubeca. Apud Lubecam ſexaginta ferme diebus moram traximus. Nam Commendono pergere porro in Daniam atque Suetiam, & committere ſe tam barbaris gentibus, non antea explorata regnm, quos aditurus erat, voluntate, ac fide accepta ab iis, tutum ſibi iter acceſſumque fore, non eſt viſum. Miſſis ergo ad utrunque nunciis, dum illi redeunt, nos Lubecae ſubſtitimus. Eſt haec e principibus Germaniae civitatibus, in ora Baltici maris ſita, & e quatuor una, quae dignitatis gratia, Imperii Civitates vocantur, non liberi ſolum juris, ſed tantarum opum, ut ſaepe cum vicinis regibus bello, terra marique, contenderit, ejuſque amicitia & appetatur ab iis & officiis redimatur. Eſt quoque ſeptem Vandalicarum civitatum, quae, inter ſe faedere junſtae, mutuo auxilio libertatem dignitatemque tuentur, princeps; ad ipſamque caeterarum legati conveniunt, quoties conferenda de communibus rebus capita ſunt. Aedificiis publicis privatiſque extructa magnifice, & firmis adverſus hoſtilem vim maenibus propugnaculiſque permunita. Amnis Travena interfluit urbem, &, tribus

Vandalicae civitates.

,,, Io non ſtimo vol altri: et perchè voi, che ſete noſtri fratelli, mi volete cacciare? non ſai tu, che io ero hierſera teco ne la tua cucina, quando tu eri con la tua fanteſca, et ch' io gli diedi con la cucchiara ſopra una mano? ,,, Il medeſimo Frate lo cacciò poi; et prima che uſciſſe, lo ſcongiurò in virtù di Dio, in preſentia di quei predicatori, che diceſſe, che coſa era in quell' hoſtia? &c. et lo ſpirito gridò ad alta voce: *Summus Deus, ſummus Deus:* et che gli Heretici oſtinati partirono con dire, che i Demonii non dicono mai la verità.

,, Adminiſtrandoſi in Chieſa il Sacramento, tre Heretici ſe ne burlavano et ridevano. Allhora il buon Frate andò ad avvertirgli piacevolmente, che non faceſſero quel romore, et non ſi rideſſero del Sacramento, et che, ſe gli dava faſtidio, che s' uſciſſero a ridere di Chieſa. Di che eſſi maggiormente ridevano, et eſſo di nuovo gli avertì: et, non curandolo loro, anzi ridendoſene tuttavia più, eſſo gli diſſe,, Se non uſcite fuora, *ego percutiam vos meo gladio.* ,, Di che ridendo eglino maggiormente, lui adegnato gridando diſſe: *Percutiat vos Deus gladio ſuo*: et che ſubito a tutti tre venne la peſte: et uſcitiſi di Chieſa, et portati a caſa, frà tre dì ſi morirono, in tempo, che non era ſoſpetto alcuno di peſte, nè manco eſſi l' attaccorno ad altri. Et queſti tre miracoli ſono accaduti *Spectante populo.*

,, Queſto Frate vive ancora; et io gli ho parlato. E' molto vecchio; veſte da Prete; è ſtato in Italia, et hora ſta in Vtin: ove gli concedono, che dica meſſa de gli Apoſtoli ſoli: d' altri Santi non vogliono permettergliſlo; trattando le coſe de la religione, come le coſe de' prezzi. ,,, Io non ti vò dar, ſe non tanto &c ,,, Se la coſa è mala, non la permettere, manco de gli Apoſtoli; ſe è buona, permetterla anche de gli altri. ,,

bus ab ea miliaribus, in mare delabitur, portumque efficit, & in ipſa urbe varium ſui uſum civibus praebet. Hauſtam ex eo aquam in ſummam turrim, admirabili artificio, educunt, & machinam, qua elicitur ac in ſublime impellitur, ipſum agit flumen. Subit ternis aeneis fiſtulis, ad ſurae modum latis, atque his erumpens, in altumque emicans frangitur ternis objectis deſuper pileis, item aeneis, alveoque excepta, inde paribus fiſtulis praeceps relabitur, ac per tubos, terra abditos, emittitur, in ſingulaſque proximi vici aedes, quantum corrivantibus libet, aſcendit. In his [1] communis Germanorum, atque adeo omnium ſeptentrionalium gentium potus conficitur: quem, inopia vini, quod, niſi ex longinquo importatum, non habent, excogitarunt. Maceratum aquis, ad corruptionem uſque, hordeum, admixtis lupulorum floribus (qui in acervum conjecti grave, ut allium, olent) cum ipſis aquis coquunt, aſſervantque inde doliis, ut vinum, nec minus avide potant. Natura materiam ebrietatis ſubtraxerat: ipſi invenerunt, quemadmodum etiam ſine vino inebriarentur. Adeo ſolertes in perniciem noſtram ſumus!

E flumine aqua ſublata in turrim.

Ratio conficiendae potionis, qua utuntur pro vino.

Qui miſſi ad reges fuerant, ſexaginta poſt dies redierunt, renunciaruntque, ab Dano [2] quidem ruſtice legationem rejectam, cum diceret, nihil juris ſibi cum Romano Epiſcopo eſſe, ſeque nequicquam ab eo legationibus ſollicitari. Erat is juvenis non ſolum Lutheranis imbutus ſuperſtitionibus, ſed aſpero ac feroci ingenio, & vino ita deditus, ut raro ſobrius inveniretur, interque ipſa pocula inſolentiſſime efferri & jactari ſoleret. A Sueco liberalius reſponſum. Etſi enim pari Lutheranae haereſis labe erat depravatus, & tum etiam, ut ſibi reginae [3] Britanniae animum conciliaret, cujus magnopere affectabat nuptias, Calvini ſapientiam [4] amplexus videri volebat, tamen magnificum exiſtimans, ſe, in ultimis terris poſitum, tam longinquis legationibus adiri, benigne reſcripſit Commendono, ſive in regnum ſuum, ſive in Britanniam, quo propediem erat tranſmiſſurus, ad ſe veniſſet, verba ejus libenter auditurum, neque ei ullum apud ſe jus hoſpitii abfuturum. Commendono, quia qui inde redierat, regem inani ſpe conjugii a regina illectum, tempeſtatem modo, ad navigandum idoneam, opperientem ab ſe relictum narrabat, neque Suetiam petere, profecto inde rege, neque cum

Rex Daniae legationem reſpuit.

Rex Suetiae humaniter reſpondet.

1 Nempe Vandalicis civitatibus.

2 Quae hic de Daniae Suetiaeque regum reſponſis commemorantur, habes totidem fere verbis in Commendoni Vita lib. II. cap. 4.

3 Eliſabethae.

4 Doctrinam ac placita hominis intellige.

eum in alieno regno adire eſt viſum. Verum, quid de ea re Pontifex ſtatueret, expectare, atque interim reverti in Belgas decrevit.

Suetiae res.

Non reticebo, frater, tibi, quae de hoc rege, cui Erico nomen fuit, digna memoratu videntur. Pater ejus Guſtavus ex privato loco, per diſcordias gentis, ad regnum irrepſit, hoc maxime modo. Patrius Sacrorum mos tenebat, ut reges iis [ut ſeptentrionalibus fere gentibus] non niſi ex libertate eſſent. Legebant, liberis ſuffragiis, ſive externum, ſive civem, ut cujuſque ſtudium judiciumve tuliſſet. Res, vere aeſtimanti dictu, quam uſu, ſplendidior. Raro enim haec ſine magnis contentionibus, atque adeo ſine bello & armis, comitia tranſiguntur.

Creandi regis facultas periculo non caret.

Quid enim? De magiſtratibus annuiſque muneribus ſaepe in liberis civitatibus tumultu ac ſeditione certatur, ſaepe ad vim atque ferrum impotens erumpit ambitio, ſaepe Reipublicae periculo a potentioribus contenditur, ut aut dejiciant aemulos, aut amicos proferant. Quid, cum de Imperio, de regno, de ſumma poteſtate contenditur, cum bona, cum fortunae, cum vita neceſque [1] unius arbitrio libidinique committitur, fiat? Quemadmodum ſalubrius populi meliuſque unius mente, quam multorum diſſimilibus, & in dies variantibus, ingeniis reguntur, ita nulla certior, nulla tutior, nulla tranquillior ſuccedendi ratio, quam ſanguinis ſtirpiſque. Jactent, licet, quidam, nihil pulchrius, nihil praeſtantius, quam ſuum munus, ſuum beneficium regnum facere, & libertati proximum ducant Dominum ſibi deligere, quando ex ſpecioſis iſtis, & ab re inanibus, verbis, maximas ſaepe clades, & patriae & regnorum excidia exiſtere intelligimus. Quod, ut omittam Danos, Bohemos, Vngaros, Polonos, quos eadem vanitas tenet, his ipſis uſu venit Suecis. Steno Surus, & poſt eum Suanto filius, ejus Imperii adepti, ad leniendam nominis invidiam, non reges ſe, ſed procuratores regni appellarunt, & magna juſtitiae atque prudentiae gloria populos habuerunt.

Duo regni competitores.

Mortuo Suantone, ad petendum regnum deſcendere Steno, ejus filius & Ericus Trollus: ille patris avique meritis, hic ſummis, quas poſſidebat, opibus, pari nobilitate, & magna ingenii atque uſus opinione nixus. Cum ad comitia ventum, in duas Sueci factiones abiere, a quibus magnis certatum eſt ſtudiis.

Trolli ambitio irritatur repulſa.

Ad extremum valuit proximorum regum memoria, & praelatus Steno. At Trollus, quo propior ſummae ſpei fuerat,

eo

1 *Neces* pro *Nex* vix Quintiliani auctoritas in Declam. 8. tueri poſſit.

eo impatientius acerbiuſque repulſam tulit; & in animo acri, vehementi, elato non fracta, inopinato ſuorum judicio, ſed irritata ambitio eſt. Contra Steno, ut hominis vim beneficio mitigaret, filium ejus Vpſaliae Archiepiſcopum deſignavit, cujus non divitiae ſolum dignitaſque regi ipſi proxima erat, ſed auctoritas tanta, ut multarum rerum ab rege ad eum provocatio, legibus Suecorum, eſſet. Quo ſedaturum ferocem animum ſperavit, multo, quam antea, magis incendit incitavitque indignantem, beneficiis ejus obnoxium eſſe ſe, quem virtute parem ſibi non exiſtimabat: & eam liberalitatem non a benevolo in ſe filiumque animo, ſed a metu profectam intelligens, majorem audaciam ultima tentandi caepit: apertumque aggreſſus bellum ſtatim decernendam rem praelio dedit: quo, tuentibus regem ſuum fortiter Suecis, victus Trollus fuſuſque ab incaepto non deſtitit; & ulciſci aemulum, vel exitio patriae, contendens, ad Chriſtiernum, Daniae regem, confugit, eumque ad invadendam Suetiam, inteſtino diſſidio fractam, ſollicitavit. Chriſtiernus adverſus Suecos implacabili odio atque ira ardebat; quod proximis comitiis petentem regnum eluſerant, ſpeque ſua dejecerant: & erat ipſe vir omnium, qui eo ſeculo regnarunt, importuniſſimus & ſuperbiſſimus. Laetus igitur occaſione, quae offerebatur, de iis, qui ſe petitionemque ſuam ſpreviſſent, capiendae vindictae, valida claſſe in Suetiam contendit, expoſitiſque copiis, nullum immanitatis exemplum reliquum ſibi fecit: omnia incendiis, caedibus, direptionibus vaſtavit, non humanis, non divinis rebus parcens. Occurrit ita graſſanti cum exercitu Steno, & praelio quidem ſuperior Danum in fugam vertit. Sed ipſe, graviter ſaucius, triduo poſt ex vulnere periit. Quo accepto, Chriſtiernus, redintegratis viribus, majori, quam antea, conatu Suecos, amiſſo rege, perturbatos, nec ſatis conſilia explicantes, invadit. Dilapſis enim iis, & a communis ſalutis, cujus vindex nemo extabat, ad privatarum rerum curam averſis, victor ex profligato Danus in viſcera regni Vpſaliam penetrat; quo magnae quidem armatorum manus undique ad tuendam urbem convenerant, ſed, nutantibus multitudinis ſine rectore conſiliis, & prodente rem Archiepiſcopo, potitus eſt urbe Chriſtiernus; & tanto immanius promiſcua omnium omnis generis, ordinis, ſexus, caede graſſata ſaevitia ejus eſt, quanto plures principe urbe incluſi in poteſtatem ejus venere. Ab Vpſalia Stocolmiam duxit, ſedem regni, in Baltici maris ora ſitam. Qua expugnata, non dubium erat, quin ſecuturum fortunam ejus univerſum regnum eſſet. Sed & ci-

Ambitioſus animus nihil beneficio mollitus.

Chriſtiernus, rex Daniae, homo immaniſſimus.

Victus Chriſtiernus victoria potitur.

Vpſaliam caedibus faedat.

Stocolmia.

vium juventus, haud inhabilis bello, & Nobilitas frequens ad caput arcemque rerum defendendam concurrerat; & Vpſaliae caſus cautiores diligentioreſque ad cuſtodiam ſui omnes fecerat; & urbs ipſa cum natura tum opere ita munita, ut facile fiduciam defenſoribus adderet. Deſperata igitur expugnatione, Chriſtiernus Suecos dolo aggreditur. Laxata non nihil obſidione, ſummiſit, qui, in belli jus atque licentiam collata proximarum cladium cauſa, conſulendum tandem utriuſque gentis paci rationibuſque oſtenderent: validiorem firmioremque utranque rem fore, ſi ab uno regeretur, in unumque utrique coaleſcerent regnum: &, quando ipſi orbati rege eſſent, ſatius videri, Chriſtiernum, eorum ſponte atque beneficio, potiri Suetia, quam bello atque armis utrunque fatigari atque hauriri regnum: ipſum quidem, tanto eorum munere devinctum, omni depoſito certamine, omnibus, quibus ipſi caveri ſibi vellent, acceptis delati honoris legibus, ſancitaque praeteritorum oblivione, patrium in eos animum, patriam charitatem ſuſcepturum. His decepti blanditiis Sueci, nec, ſine rectore, ad propulſandum tam propinqui regis bellum, ſatis viribus ſuis fidentes, eo deſcendere, ut Chriſtiernum ex hoſte regem aſciſcerent. Patefactis portis, frequenti obviam itione, introducto in urbem (poſtquam conventis faederum, ac delati regni legibus ſanctiſſimo ſe jurejurando obligaſſet) ſolemni ritu, diadema imponunt; & hilarem ſe facilemque omnibus praebentem feſtis excipiunt epulis. At Chriſtierni crudelis atque infidus animus ſimulac, illatis in oppidum ſignis, potentem ſe rerum ſenſit, ne moram quidem ultionis ullam ferre potuit. Ab ipſo ſtatim hoſpitalis menſae convivio rapi Epiſcopos tres, alioſque praeterea principes in carcerem vinculaque, ac, poſtera die, ſpreta promiſſorum, ſpreta faederum, ſpreta jurisjurandi religione, mactari omnes, indicta cauſa, juſſit: novumque nec antea viſum in eo regno ſpectaculum, Epiſcopos, ſecuri publice percuſſos, oſtendit, non aliud ob crimen, quam quod patriam a vi atque tyrannide ejus tutari conati eſſent. Secundum Epiſcopos, pari ſupplicio necati principes & quicunque e Nobilitate eminerent. Mox pertractus Senatus, & honeſtiſſimus quiſque civium: ac deinde proſcripta aliorum, qui ad caedem poſcebantur, nomina, & par paena indicta occultantibus proſcriptos, aut ulla re juvantibus. His omnibus [neque enim in clauſa ac perterrita civitate cuiquam effugium patuit] trucidatis, immiſſus in reliquos, atque in ipſam quoque plebem, quae ad ſpectandum conflu-

Dolus Chriſtierni.

Perfidus & crudelis Chriſtiernus.

xerat, efferatus tot caedibus miles, totaque urbe occiſione graſſatum, &, in ipſas quoque domos impetu facto, non faeminis, non imbelli aetati militaris ſaevitia licentiaque pepercit. Abdiderant ſe, ubi promiſcue peti omnes eſt intellectum, magna omnis generis ſexuſque multitudo, ut cuique promptum fuit, obſcenis etiam ac faedis in locis, & maxime ſepulcrorum tumulis. Id ut accepit Chriſtiernus, tantum materiae ſubtractum ſaevitiae ſuae aegre paſſus, circunmiſſis praeconibus, incolumitatem omnibus, qui ultro prodiiſſent, pollicetur, latentibus nullam ſpem veniae fore edicit. Vt facile eſt miſeros, & omni ſpe deſtitutos, fallere, ad id edictum ex omnibus latebris in publicum proceditur. Tum, impetu facto, redintegrat caedem miles. Praecipuo odio Ribingam in gentem ſaevitum, exciſis ſtirpitus omnibus viris faeminiſque: impuberes pueros puellaſque crinibus ſuſpenderunt, ac, diu ludibrio habitis, cervices, quo inde truncata corpora ad terram deciderent, gladiis praeciderunt. Stenonis quoque regis, a quo praelio victus in fugamque actus fuerat, exemptum ſepulcro cadaver in conſpectum efferri juſſit; viſoque, adeo exarſit, ut, nihil abſumptum tabe, morſu [quod horridum dictu eſt] appetiſſe ac laniaſſe dentibus dicatur. Et me piget referre longe faediſſimum facinus, quod etiam in homine immaniſſimo vix fidem videtur habiturum. In unum civium [Joannem Magnum dixere] dignum, cujus ne nomen quidem ſileatur, adeo efferbuit tyranni rabies, ut, quod Chriſtiano homini ingens nefas eſt, detractis veſtibus, nudum in crucem ſuſtulerit, crucique praeacutis clavis ſuffixerit. Neque tam atroci, tam indigno ſupplicio contentus, exprobranti ex ipſo patibulo perfidiam crudelitatemque tyranno, & ſecum feliciter agi praedicanti, cui Chriſti Dei, humani generis liberatoris, imitari mortem, ac perpeti cruciatus daretur, amputari virilia, atque in os, viventis adhuc, conjici juſſit. Poſtremo, laniato pectore, evulſum cor, & exanimi jam corpori inflictum. Magnum ſeculi dedecus, monſtrum tale quod tulit! Atque haec infandi tridui, quo barbarus rex moratus Stocolmiae eſt, ſunt acta. Cum inde circumiſſet ipſe urbem, ad fruendam rem oculis, & omnia fora, omnia compita, omnes vias cadaveribus ac ſanguine fluentes aſpectaſſet, magis, quia non ſuperfuere, in quos ſaeviret, quam quod exſatiata ſaeviendi libido eſſet, ut, id modo petitum illa expeditione videretur, abſceſſit, atque in Daniam regnumque ſuum abiit. Et, ut ne iter quidem expers

Nova perfidia immanitaſque.

Impietas crudelitati par.

K 2 im-

Quanta hominis immanitas

immanitatis ejus eſſet, ad Monaſterium haud ignobile regionis ejus, cui Novavalle eſt nomen, divertit, & hoſpitio a Monachis perbenigne acceptus, poſtera die diſcedens, veluti per ludum, Antiſtitem ipſum templi, & ſex cum eo Monachos, in proximo lacu, perforata glacie, ſummergi, ſe inſpectante, & miſerabili morte necari, nihil tale aut meritos aut ſuſpicantes, imperavit. Atque haec ſcelera Romae apud Adrianum Sextum Pontificem Max. tuebantur Caroli quinti Caeſaris Legati, cujus ſoror nupta Chriſtierno erat: ut, cum nemo eſſet, qui verba Legatorum redargueret, & Caroli plurimum in urbe auctoritas, plurimum apud Pontificem gratia valeret, Epiſcopis a Chriſtierno interemptis, quos ipſe auctor caedis voluit, ſucceſſores Pontifex dederit. Quae res adeo Suecorum a R. E. alienavit animos, ut haec vel maxima vertendae inde religioni fuiſſe cauſa praedicetur. Tam atrocibus adverſum homines feritatis exemplis adjecit haud minus nefaria in ipſum Deum Sacroſanctamque religionem impietatis facinora; & Lutheri, tum maxime in divinas ceremonias debacchantis, amplexus haereſim, ita a Catholica fide defecit, ut, omnibus expilatis Sacrariis, omnibus detractis altarium donis, omnibus templorum ornamentis, omnibus argenteis aureiſque donariis, omni ſacra ſupellectile apparatuque direptis, dubitare coegerit homines, utra labe inquinatior faediorque animus ejus eſſet, crudelitatis, an impietatis, an avaritiae. Et quis tam tetrum monſtrum eo Chriſtierno progenitum credat, qui pietatis ſtudio, ut Pontificem Max. ut Romanam urbem, ut loca conſperſa conſecrataque Martyrum ſanguine, ut ipſam Chriſtianae religionis ſedem viſeret venerareturque, pedibus Romam ab uſque Dania venit, Sixto quarto Pontificatum gerente, eximiaque a Pontifice Sanctitatis munera, quae inde haec ipſa bellua violaret pollueretque, in patriam retulit? At eum, non diu morata, coeleſtis irae vindicta perculit. A popularibus enim ſuis, odio tam importunae naturae, captus, & mox cum conjuge liberiſque regno ejectus, in Belgis, apud quintum Carolum, diu exul atque inops egit. Ejus demum opibus adjutus, magna comparata claſſe, ad recuperandum regnum vadentem faeda primum adorta tempeſtas disjecit, multaſque illi naves, obrutas fluctibus, ademit; deinde, inita cum hoſte pugna, victus profligatuſque in poteſtatem Chriſtiani, Holſatiae Principis, quem ſibi Dani regem delegerant (1), pervenit, & in vinculis miſeriaque vi-

Chriſtierni a Catholica fide defectio.

Vitam in vinculis relinquit.

1 Sequutus ſum primum exemplar: nam ſecundum praefert *delegarant*.

Digitized by Google

vitam reliquit [1]. Hujus filiam Chriſtiernam Carolus Caeſar Franciſco Sfortiae, noviſſimo Mediolanenſium Duci, matrimonio junxit, eoque mortuo, Antonio, Duci Lotharingiae [2], tradidit, qui ex ea Carolum, Chriſtiernae hujus, Magnae Etruſcorum Duciſſae, patrem ſuſcepit. Caeterum inter has Suetiae clades tumultuſque, Guſtavus quidam, cui a patre cognomentum Ericſon fuit [id Germanice Erici filium ſignificat] & ſorore Stenonis erat genitus, ex Dania, quo antea captivus aut obſes abductus fuerat, per licentiam venandi, poſt Chriſtierni reditum, ſaevitiam ejus, atque odii acerbitatem in Sueticum nomen timens, paſtoris habitu, profugit Lubecam, & a Lubecenſibus adjutus [quibus eo potiri regno Danum, & ſupra, quam iis tutum eſſet, creſcere finitimi regis opes, non placebat] navibus in Suetiam eſt delatus, &, concitis popularibus, qui ſua ſponte a Chriſtierno, ob editam maxime Vpſaliae ac Stocolmiae teterrimam carnificinam [3], abhorrentes, Guſtavum, ad vindicandum priſtinae libertatis jus vocantem, certatim ſequebantur, ex omnibus oppidis Dani praeſidia expulit, & tota Suetia inimicam gentem exegit. Quo beneficio devincti Sueci, cum de conſtituenda Rep. Concilium, longe frequentiſſimum, habuiſſent, Guſtavum patriae dignitatis vindicem, non ſolum regem ſibi, magno conſenſu, delegerunt, ſed ſucceſſionis jus in filios ſtirpemque ejus tranſtulerunt; experti, libera creandorum regum ſuffragia, ex diſſidentium ſtudiis, competitorumque ambitu, quantum ſemper turbarum, quantum periculi genti ac Reip. attuliſſent. Et ipſe, potitus regno, prava cupidine Sacerdotiorum divitias invadendi illectus, cum a Catholicae fidei diſciplina defeciſſet, et, ex Lutheranorum placitis, ſublatis Epiſcopis, atque aliis Sacrorum miniſtris, eorum bona fortunaſque, quas ampliſſimas priſcorum pietas conſtituerat, in regium fiſcum redegiſſet, magnopere auctum ex alieno regnum ſtabilitumque filio moriens tradidit. Is regio nomine, flore aetatis, & formae dignitate fretus, qua praeſtabat, ad matrimonium Eliſabethae, Britanniae reginae, adjecerat animum, & diu ab ea ductus, & falſa ſpe lactatus fuerat: ſicuti plerique alii pari fruſtratione decepti ſunt a faemina, quae nuptias magis, quam viros reſpuens, regno, quam rege, potiri beatius ducere videbatur. Ea cum a popularibus, amore in regium ſan-

Guſtavus ut regnum adeptus.

Guſtavus rex creatus.

Eccleſiae opes diripit.

Ericus, Guſtavi filius.

1 An. 1559.

2 Primum exemplar *Lotharingrae*, alterum *Lotharingiae* exhibet.

3 *Carnificenam* utrumque exemplar retinet.

ſanguinem, & ſtudio ſucceſſionis, ut, procreandis liberis, juſtum ſibi deligeret virum, rogaretur, quaſi morem iis geſtura, inibat cum aliquo regum de conjugio negocium, quod inde, ubi libuiſſet, injectis difficultatibus, abrumpebat. Hac ludificatione cum alios multos, tum Ericum quoque, diu extractum, feſellit. At is, non multo poſt, valetudinem (1) mentis contraxit, qua impulſus caedibus ſuorum graſſari caeperat, ac demum Joannem fratrem, Finlandiae Ducem, in vincula conjecerat, deque necando eo, & uxore ejus Moſchorum regi dedenda (haec erat Auguſti, Poloniae regis, ſoror, cui cum Moſcho aeternae inimicitiae, ac pene continens bellum erat) agitabat. Cujus furoris cum neque extarent cauſae, & magna omnes innoxiorum miſeratio caepiſſet, conjuratione principum, exempta Joanni vincula, & amenti regi injecta (2). Ita, cui nuper capto oppreſſoque haud du-

Exitus Erici.

1 Ita *valetudinem mentis* Gratianus dixit, ot Cicero *valetudinem oculorum* lib XIIII. Famil epiſt. 4.

2 In vinculis quum eſſet Ericua, ſupplices haſce ad Joannem fratrem conjugemqoe ejus Catharinam (quam ſororem ſuam propterea vocat, quod fratri ſuo eſſet nupta) litteraa dedit, qoas *Articulos* inſcipſit: in quorum tertio ſe non dementem, ſed dementiſſimum plane oſtendit.

„ A R T I C V L I. „

„ Supplicationia Erici, quondam „ deciniquarti ejua nomiois, regis „ Suetiae, jam autem captivi ee deſerti ferme ab omnibus hominibus, „ ad Illuſtriſſimum Potentiſſimum „ Principem Joannem Regni Suetiae, „ ut conjecturis aſſequi poſſum, fu„ turum Regem, jam autem Regni „ ejusdem ſe heredem, et Ducem „ Finlandiae appellantem: Nec non „ ad Sereniſſimam Illuſtriſſimam Prin„ cipiſam Catherinam, Regni Po„ loniae infantem, et futuram, ut „ reor, Regni Suetiae Reginam, ſo„ torem ejusdem chariſſimam. Humi„ militer primum rogat praenomina„ tua Ericus XIIII. quondam Rex „ ab Potentiſsimo fratre ſuo, futuro „ Rege, ejusdemque conſorte Illu„ ſtriſſima, ut fraterno & Chriſtiano „ animo, propter filium Dei Vnigeni„ tum Jesum Chriſtum, velint illi o„ mnes injurias et controverſiaa verſci„ ter et ex ſincero animo condonare, abſ„ que ullis ambagibua et territamentis; „ relicto & omiſſo omni odio, invidia „ perſecutioneque. Pollicetur praeno„ minatus quondam Rex, ſe fideli„ ter piis precibua ad incolumitatem „ et felicitatem futuri Regis, quam„ diu vixerit, oraturum. Secundo, „ cum maxime, et ferme quotidie, „ gravetur magnis et diverſis animi „ et corporia tribulationibus, tam „ ab hominibus quam a diabolo, totius „ humani generia boſte, praenominatua „ Ericua decimusquartua, quondam „ Rex, ita, ut impoſſibile ei ſit, „ ejuſmodi regimine tribulari, ut re„ gni procerea ab illo exigunt, mul„ to minus deteriori modo, quam a „ tempore menſia Maii, nuper ela„ pſi, factum affeci, ut conſentiant. „ Rogat fraterne, ut regimen Re„ gni Suetiae, nec non ſcaeptrum „ & coronam, omniaque ornamenta Re„ galia (ſi Regni Suetiae ordines „ unaoimiter pridem hoc conſentie„ rint et approbaverint) Illuſtriſſimus „ et Potentiſsimus Rex futurus a fratre „ ſuo Erico decimoquarto praeno„ minato accipiat, atque utatur, „ fruatur pro ſe liberiſque ſuis maſcu„ lis in perpetuum, hia conditioni„ bus tamen infallibiliter promiſſis „ & prae-

dubium vitae diſcrimen imminebat, parvo momento, rex con-

„ et praeſtatis, literiſque et ſigillis confirmatis, quae in hac ſupplicatione continentur, et petuntur, abſque dolo et novis inventionibus, a tempore Regis Goſtavi, utriuſque fratrum parente, inventis et excogitatis. Tertio omnino ſperat praenominatus Ericus XIIII quondam Rex, a fratre ſuo, futuro Rege, et ejusdem Illuſtriſſima conſorte, nec aliter unquam ulli Regi in mundo ſe ſubmittet, donec vixerit, quam ut liceat ei audire verbum Dei, libros veros, minimeque falſificatos Bibliarum, utpote veteris et novi teſtamenti, habere, Expoſitioneſque Lutheri, & Philippi Melanctonis, aliorumque orthodoxorum, retinere & ſibi computare, nulliſque aliis Religionibus ſubjectum exiſtere: publiceque doctrinam Lutheri audire, fateri, tueri atque defendere. Quartus articulus eſt, ne ullo modo laedatur ad famam vel honorem ſuum a quoquam, Regno Suetiae ſubjecto, vel Subdito, vel Regi futuro: neve de anteactis rebus, vel propter hunc tractatum cum Potentiſſimo fratre, vel quavis cauſa, ita ut poſſit ei dedecus evenire: nec ullo modo aut tempore, quandiu naturaliter vivere vel ſubſiſtere aut ſe movere poterit, ei ulla vis vel nocumentum ad vitam, corpus, vel membra inferatur aut contingat; ſed potius ab his omnibus fraterne et potenter defendatur et tueatur a potentiſſimo fratre ſuo praenominato: quod etiam extraneis audacter et libere, ſi quidquam tale tentaverint, reſpondere verbis et factis liceat, atque ſub defenſione Potentiſſimi fratris illaeſus maneat. Quintus articulus eſt, ne quidquam ei gant in mundanis cauſis facere contra Deum verum, nec in aliis articulis vel cauſis obedire, quam ut verbis propriis a Regia Majeſtate futura illi quidque fuerit oretenus, vel manus ſubſcriptione, demandatum per literas: quas etiam Illuſtriſſimam conſortem futuri Regis cupit approbare, et non expetere ultra. Sexto promittit praenominatus quondam Rex Ericus XIIII. ſe remiſſurum omne juramentum, cum omnibus tractatibus Regni (vidiſſe tamen ſibi reſervato) in Regni Suetiae Cancelliam: quando provintiam, aeque pollentem, et tot reditus habentem, ut a Rege Goſtavo patre, & Domino ſuo, quondam chariſſimo, Illuſtriſſimo Principi Duci Carolo, Regni Suetiae heredi, et Duci Sudermaniae, fratri chariſſimo, fuit in teſtamento aſcriptum: vaſſalitiumque fidele praenominato Illuſtriſſimo Potentiſſimoque Principi Joanni, futuro Regi, juramento, et ſingrapho praeſtiturum, ea conditione, ſicut in hac ſupplicatione continetur: quemadmodum Dux Carolus frater obligatus eſt: nequaquam etiam neglecto, ut idem jus hereditatis Regni praenominato Erico XIIII. filiiſque maſculis ejus, quemadmodum praenominato Carolo Duci (habita ratione tamen aetatis) integrum ſit & maneat. Septimus articulus eſt, ut ulli homini aut perſonae, internis vel externis, liceat accuſare aut ſiſtere praenominatum Ericum decimumquartum, quondam Regem, in juditio de praeteritis Regni, aut aliis cauſis, ejus tempore tranſactis, ſed, ſi aliqua quaeſtio judicialis mota fuerit, ut tandiu liceat ei authoritatem regiam aeque, ut primo anno ſui regiminis, uſurpare, ne privatus in judicio reſpondeat ſuis inimicis apertis vel occultis. Octavo interrogat praenominatus Ericus decimuſquartus, quondam Rex, an Potentiſſimus Princeps, futurus Rex, velit conſentire, ut quondam etiam Rex, Princeps Hereditarius Ericus XIIII. vocetur & appelletur. Nono humiliter quaerit, quibus legibus ei utendum ſit erga famulos et ſubditos ſuos. Decimo humiliter orat et ſummopere rogat, „ ut

conſtituitur (1): qui regio honore, regia libidine inſaniebat;
ca-

,, ut poſſit famulos ſuos antiquos in
,, famuliciis retinere, atque nulli al-
,, teri ſubditos cenſeri: utpote Caro-
,, lum Morneum, Claudium Colar-
,, dum, Chriſtophorum Andreae, atque
,, Jacobum Baggae, Andream Olai:
,, cum eorum liberatio, gratia praeno-
,, minati principis fratris, futuri Re-
,, gis, a Sereniſſimo Rege Daniae
,, Frederico facile impetrari poſſit.
,, Pollicetur e contra, quandiu Ma-
,, jeſtati Regiae futurae placuerit, ſe
,, nullam injuriam Danis illaturum.
,, Vndecimo humiliter orat, ut hiſto-
,, rias proprias temporis ejus regimi-
,, nis veraciter conſcribere liceat, at-
,, tamen abſque laeſione futuri Regis.
,, Duodecimo humiliter quaerit, qui-
,, bus legibus ei utendum erga famulos
,, et ſubditos ſuos. Tredecimo quae-
,, rit humiliter, an acta omnia tem-
,, pore ejus regiminis, aut aliqua
,, pars eorum debeat reſcindi, an
,, inviolata manere. Quartodecimo
,, offert Regi futuro, et conſorti
,, ejusdem Illuſtriſſimae praenominatus
,, quondam Rex omne aurum &
,, argentum, quod in fiſco Regio
,, Holmiae reſervatum eſt, nec non
,, omnia monilia, et omnes gem-
,, mas precioſas, cum tapetibus au-
,, reis et vaſis argenteis, nec non
,, aliis utenſiliis, omnibus merci-
,, moniis, quae in penuariis per to-
,, tum Regnum ſervantur, nullis ex-
,, ceptis, tum etiam omne aurum
,, Maſſarum, quod reſervatum ha-
,, bet ex hereditate paterna, exceptis
,, duobus Schriniis, parvo uno, &
,, altero ferme vacuo; quod ſibi
,, et pauperibus filiabus relinqui ſpe-
,, rat, ea conditione, ut nullo modo
,, cogatur reſpondere ad ulla debita
,, Reginae Sueticae, quae forte extranei
,, et externi ſibi deberi aſcribunt, vel
,, jure ad ſe pertinere putant: ſed
,, ab iſtis querimoniis potenter a fra-
,, tre ſuo chariſſimo, futuro Rege,
,, defendatur. Quintodecimo inter-
,, rogat, an liceat ſibi arcum trium-
,, phalem ex lapide marmoreo erige-
,, re, atque acta et triumphos in eo
,, exculptos habere. Sextodecimo ro-
,, gat, ſibi determinari locum et pro-
,, vinciam, ubi manere debeat, at-
,, que ex quo ſuſtentationem, prin-
,, cipe dignam, pro ſe liberiſque ſuis
,, habiturus ſit; ut pridem etiam com-
,, memoratum. Septidecimo orat hu-
,, millime Potentiſſimum futurum Re-
,, gem praenominatus Ericus decimuſ-
,, quartus, quondam Rex Suetiae,
,, ut idem jus hereditatis Regni ma-
,, neat liberis ejus maſculis, quos ex
,, Catherina Magni genuerit vel ge-
,, nuit, quemadmodum ſibi ipſi.
,, Octodecimo orat, ut eandem Ca-
,, therinam, Magni filiam, cui de-
,, ſponſatus per Archiepiſcopum Vpſa-
,, lenſem, liceat in uxorem, legiti-
,, mo, utriſque jocundo, et in omni-
,, bus matrimoniis ſibi conſueto ritu
,, copulare. Novemdecimo orat, ne
,, uxori praenominatae aut liberis ſuis
,, ulla vis inferatur, aut ab aliquo
,, iniurioſe laedantur: quod ſperat
,, etiam famulis ſuis non illatum iri.
,, Promittit e contra, ſe omnes inju-
,, rias praeteritas libenter depoſitu-
,, rum. Vltimo orat ſummis ſuſpi-
,, riis et intimo cordis affectu quam
,, humilime, ne ultra tot territamen-
,, tis mortis, et variis contumeliis
,, afficiatur: ſed ut ſimpliciter et can-
,, dide cum hominibus veracibus et
,, minime fraudulentis, abſque cru-
,, ciatibus animae vel corporis, liceat
,, ei vivere et exhilarari. Quod Deus
,, omnipotens Regi futuro proculdu-
,, bio multa foelicitate, longa vita,
,, et fortunato regimine recompenſa-
,, bit. Haec eſt breviter ſupplicatio
,, Erici decimiquarti, quondam Regis,
,, humilima, rogans, ut Potentiſſimus
,, frater, futurus Rex, omnia bene
,, et candide in meliorem partem, ut
,, optat praenominatus quondam Rex,
,, velit intelligere, atque minime
,, aegre ferre. Si quid minus bene
,, poſtulatum aut ſcriptum, ſi quid
,, eſt, quod diſpliceat, rogat humili-
,, ter, ut ei declaretur aperte: liben-
,, ter facturus omnia, quae non prorſus
,, ſus in perniciem et ruinam ipſius

,, et

cathenis vinctus in cuſtodiam traditur, in qua reliquum vitae peregit. Adeo in humanis rebus facilis a ſervitute ad imperium, ab imperio ad ſervitutem eſt tranſitus.

,, et liberorum ejus ſunt caeſura. At-
,, que ſi ſupplicatio non approbetur,
,, rogat humiliter, eam reddi autho-
,, ri, ad ulteriorem deliberationem.
,, Datum Suartzo 14. Octobris Anno
,, 1567.

2 Joannes hic, Erici frater, poſtquam exemptus e vinculis fuit, Annae, Auguſti, Poloniae regis, uxoriſque ſuae Catharinae, forori, litteras dedit, quibus ſe liberatum carcere aerumniſque nunciavit, illiuſque atque etiam Auguſti regis opem contra Moſchum flagitavit: quas ipſas profero.

,, Sereniſſimae et Illuſtriſſimae Prin-
,, cipi, Dominae Annae, Reginulae
,, Poloniae, affini & forori noſtrae
,, chariſſimae.

,, Sereniſſima et Illuſtriſs Princeps,
,, Domina et ſoror dilectiſſima, Il-
,, luſtriſſimae Claritati Veſtrae ſa-
,, lutem, incolumitatem, optimam
,, valetudinem, et omnia bona fueli-
,, ciaque a Deo optimo maximo pre-
,, camur.

,, Illuſtriſſima Princeps. C. V. haud
,, latere poſſumus, nos una cum Il-
,, luſtriſſima conjuge noſtra, forore
,, C. V dilectiſſima, a captivitate
,, diuturna in utraque, Dei omni-
,, potentis auxilio, liberatos eſſe. Pro
,, quibus magnas ingenteſque gratias
,, Deo referimus Porro neceſſe fore exi-
,, ſtimavimus tyrannidem; inſolen-
,, tiam, ſuperbiam ac impudentiſſi-
,, mam Joannis Baſilii, Magni Moſ-
,, chorum Ducis, conatum C. V. ſi-
,, gnificare; quod videlicet adeo ſce-
,, lerate contra divina humanaque ju-
,, ra omnia, a barbaro quodam et
,, nefando more ſuo, Illuſtriſſimam con-
,, jugem noſtram a nobis ſejungi ſi-
,, bique tradi poſtulaverit; & cum
,, tali impudentiſſimo ac nephario ejus
,, poſtulato denegatum fuit (ſicuti
,, fas erat) tunc illico bellum huic
,, Regno, per legatos ſuos, qui ad-
,, huc praeſentes ſunt, denunciavit.
,, Deinde, cum a legatis quaeſitum
,, eſſet, cur tam abſurda impiaque
,, peteret? reſponderunt, praenomina-
,, tum Moſchoviae Ducem, conjugem
,, noſtram chariſſimam, ſibi in hono-
,, rem, Sereniſſimo vero Regi Polo-
,, niae in decorus ſive ignominiam
,, tradi velle. Quapropter C. V ro-
,, gamus, ut petitione ſua apud Se-
,, reniſſimum Regem Poloniae, fra-
,, trem ſuum, pro nobis intercedere,
,, Majeſtatemque ſuam ſedulo cohor-
,, tari dignetur, qua ad vindicandam
,, hujus barbari hoſtis immanitatem,
,, nobis auxilio eſſe velit: quo, facta
,, foederatione cum Sereniſſimo Rege
,, Suetiae, dignas, Deo auxiliante, tanti
,, ſceleris poenas praedictus Moſchorum
,, Dux luere poſſit, &, ſi forte, hoc in-
,, tellecto, pacem cum Sereniſſimo Re-
,, ge Poloniae, affine noſtro, praefa-
,, tus Moſchorum Dux inire voluerit,
,, ut nullam pacem induciaſve cum
,, eo inire dignetur, in quibus Sue-
,, tiae Rex, Nos et Regnum Sueti-
,, cum non incluſum vel comprehen-
,, ſum fuerit: quod hac ratione, ni-
,, hil hoſtile in Finlandia vel Livo-
,, nia moliri poſſit. Quod Sereniſſi-
,, mum Poloniae Regem, Claritudi-
,, nis veſtrae fratrem dilectiſſimum,
,, habita pietatis affinitatiſque ratione,
,, facturum ſperamus. Quibus Clari-
,, tatem veſtram, diu et feliciter va-
,, lere, a Deo omnipotenti optamus.
,, Datum Wendit Holmiae 6. No-
,, vembris. Anno Domini M. D.
,, LXVII.

,, Illuſtriſſimae Claritudinis veſtrae

,, Affinis & frater dilectus

,, Joannes Dei gratia Regni Suetiae
,, hereditarius Princeps & Dux
,, Finlandiae C.

Qua ex ſubſcriptione intelligimus, Joannem hunc, licet ad regnum, unde pulſus Ericus frater fuerat, a Suecis vocatum, titulum tamen regis,

con-

Lubeca profecti, quod breviſſimum a Baltico mari ad Germanicum oceanum eſt iter, Hamburgum biduo tranſivimus. Tantulum enim, hac terreſtri via, inter ſe diſtant maria, quae navibus, non niſi longo totius Daniae ambitu, petuntur. Cimbros olim has terras atque hos Germaniae intimos fines tenuiſſe ferunt; atque hinc profectos ad invadendum Romanum Imperium, quod ipſe horrebat terrarum orbis, obruendamque Italiam Barbaros pervaſiſſe: quam noſtro quidem infecerunt, ſed ſuo demum inundarunt ſanguine, & paenas temerarii auſi, Mario ductante Romanas legiones, luerunt. Hamburgum haud minus, quam Lubeca, nobile regionis ejus emporium, cui alienae clades in lucrum auctumque verterunt. Nam Belgico bello innexi Britanni, & palam Hiſpanorum hoſtes, inde excluſi, negociationem Hamburgum tranſtulerunt: eoque nunc merces ſuas, magno civitatis commodo, convehunt. Vrbs ipſa ne ambitu quidem maenium, aut aedificiorum publicorum privatorumque ſplendore, aut aquarum ac fontium copia, Lubeca eſt inferior. In dextra Albis ripa eſt ſita, non longe ab oſtio ejus, quo in mare tam latus tantuſque ſe ſe effundit, ut oceani ipſius ſinus, quam amnis ſimilior eſſe videatur. Nos certe, qui ab Hamburgo, medio flumine, petentes Stadiam, deſcendebamus, veluti pelago navigantes, vix ab ulla parte ripas fluminis cernere videbamur. Neque ea latitudo non magnarum quoque navium eſt capax, quae ab oceano ad maenia uſque oppidi ſubvehuntur, multa merce onuſtae. Nos hinc, per Friſiae ac Veſtphaliae fines, tertio omnem tranſgreſſi Saxoniam, in Belgas reverſi ſumus. Hic redditae a Pontifice litterae Commendono ſunt, quibus, comprobato conſilio ejus omittendi regem Suetiae, redire in Italiam, & ex itinere regulos civitateſque, Rheni accolas, adire iterum, et maxime cum Epiſcopis de Concilio agere jubebatur. Peragratis igitur Belgis, profecti Bruxellis, Montes (1) in Hannonia

Cimbri.

Hamburgum urbs.

Montes in Hannonia.

concesſum fortaſſe fratri, ſibi non arrogaſſe: quod idem in ſuis Ericus ipſe litteris ſignificavit, quum ita ſcripſit, ut vidimus: „ Ad Illuſtriſſi„ mum Potentiſſimum Principem Joan„ nem, regni Suetiae, ut conjecturis „ aſſequi poſſum, futurum regem, „ jam autem regni ejusdem ſe here„ dem. . . . appellantem. „ Petavius in Ration. temp initium regni, ab Joanne initi, confert in an. 1568.

1 De hac urbe proximaque regione haec in Ephemeridea Gratianus contulit. „ Hault, hora detto Noſtra Da„ ma di Hault, per una capella, ch' „ ivi è, dedicata a la Vergine Maria; „ la quale è celebre per molti mira„ coli, & vi ſono molti voti & ima„ gini di Principi & Imperatori, fra „ gli altri di Maſſimiliano, è aſſai „ buona terra, ma disfatta per le guer„ re; eſſendo ſtata per lo ſpatio di „ 18.

nia petivimus. Vrbs eſt in primis opere et natura munita, in leni ſita tumulo, unde illi nomen, multis inſignis aedificiis fontibuſque, in ipſa urbe naſcentibus, ſed veteris ſanctitatis ac religionis monumentis multo inſignior. Siquidem prodiiſſe hinc Bertildam, Valtrudam, Vbertum, Amantem, Vincentium, ſanctiſſimos viros, ferunt, quos ſpectata pietas & ſancte culta religio ſuſtulit in coelum, atque in Coeleſtium retulit numerum. Et Valtrudae quidem praeclarum eſt opus templum monaſteriumque, Belgarum omnium longe nobiliſſimum, quod Canoniſſae colunt, de quarum ratio- Canoniſſae apud Montes.

,, 18. anni trè volte ſaccheggiata et abbruciata da' Fraoceſi: et tutto queſto paeſe è disfatto et guaſto da le continue guerre.

,, Brena, aſſai buona terra: et hora tutto queſto paeſe ſi cbiama il paeſe d'Hault, fin' a ..... onde i Theſchi chiamano Hault gl' Italiani ancora etc

,, Muns, gran città et bella et forte, capo di tutto il Contato di Hault, o, come hora ſi dice, N.ult, ne la quale riſiede il Governatore di detta provincia, che al preſente è Il Marcheſe di Borges. –

,, Avem, buona terra et aſſai forte, è l'ultima terra del rè Filippo da queſta banda verſo Francia. Il ſuo territorio và fin quaſi a Flamengaria, ehe è una lega lontano. Qoeſto è un villaggio del Cardinale di Lorena; longe dal qoale una lega è la Scapella, caſtello et prima fortezza di Francia. Stanno in queſti confini perpetuamente con l'armi in mano: et tanto ſono oſati a le guerre, che a pena ſanno ſtare in pace. Sogliono qoi, a tempo di guerra, talvolta i contadioi et gli altri far tregua fra loro, per potere andare a mercati et ſimili facende. Il viaggio per queſto paeſe è triſto ſempre, maſſime per i carri; devendoſi andare di continuo per colli et valli, et ſcendere et ſalire: ma in tempo di pioggia è difficiliſſimo, come noi babbiamo provato

,, Da Avena una lega et mezzo è del rè Filippo, et forniſce il ſuo territorio al fin d'on boſco; dopo il quale è on foſſetto, che divide la giuriſdittione di Francia et di Borgogna. Dal boſchetto a Flamengaria è mezza lega. E' maraviglia vedere, quanto le genti di queſti confini ſieno inimiche fra ſe, et partiali de' ſuoi Signori.

,, Da la Flamengaria a Traopont ſono due leghe; et qui è un fiume, il quale creſce per le pioggie, et impediſce in tempo d. guerra aſſai le correrie

,, Da queſto fiume a Varnin ſono due leghe di montagna: et queſto è un caſtello, il quale, già cinque anni, fu abbruciato da la Regina Maria allhora, ch' ella ſcorſe tutta la Piccardia, ſaccheggiando et ruinando ogni coſa, ſenza alcun riſpetto di Chieſe o d' altro. Varnin è de l' Abbate di Fognì, ch' è perſona aſſai nobile, ed ha quattro Abbatie, ehe gli danno da 18. franchi d' intrata, ehe ſono da ottomila ſcudi. Ha queſto Abbate un bello palazzo, mezza lega lontano da Varnin, che edificò il fratello di detto Abbate.

,, Tavio è una terra del Veſcovo di .... (ch' è un giovane non ancora confermato per l' età) per la qoale paſſa un fiume, ch' impediſce parimente le correrie.

,, Lisàn è ona terra d' on privato gentilhuomo, detto Monſignore di Lisàn.

,, Bacchabeti è on villaggio groſſo di Monſignore di Baccha, per il quale paſſa un fiume, detto Berl,

tione atque inſtitutis ſupra (1), cum de Agrippina Colonia ageremus, memoravimus. In earum collegium non, niſi claris ortae parentibus majoribuſque, cooptantur (2). Habent intra ſepta ſuas quaeque aedes, ſuam quaeque praebendam [ſic enim vocant]. Alba omnes in veſte ad Sacra prodeunt, diviniſque in templo ceremoniis operantur. Egreſſae templo, non alio, quam, qui caeteris communis, ornatu amiciuntur. Harum imperio non ipſa modo urbs, ſed omnis parebat regio, templo a Valtruda (3) dono data. Fuit enim haec opulentiſſima mulier, cujus regnum latiſſime in Belgis patuit, ut eorum habent annales. Verum id jus translatum poſtea in reges fuit, qui tamen hunc honorem templi (4) Antiſtiti habent, ut non ante dominatum gentis ineant, quam jurejurando confirment omnia ſe templi jura ſarta tecta habituros, nec ulla re unquam violaturos. Ex Hannonia, quam tenuiſſe olim Nervios credunt, nos in Lotharingiam tendentes, per Cambreſiam & Guiſiam, & Picardiae fines, venimus in Rhemos, quos Belgarum fortiſſimos Julius Caeſar memorat. Civitas caput gentis hodie *Reins* (5) vocitatur, Archiepiſcopali honore prae-

Apud Rhemes, regi Galliae diadema imponitur.

,, che divide la Piccardia da la Campagna, et dà il nome al villaggio, ,, et queſto ſi paſſa in barca.

,, Lontano da queſta terra una lega, ,, pure in Piccardia, è una terra del ,, Principe di Condè, detta Buaì, la ,, quale è quaſi turra heretica.

,, L' Abbatia di Sao Chiri, bel monaſterio, una lega et mezzo lontano da Rena in Piccardia. ,,

1 Pag 26. hujus Vol.

2 Io utroque exemplari legitur *coaptantur*: quod quidem verbum, ita ſcriptum, legere me ſaepiſſime in vetuſtis MSS. codicibus memini.

3 Conſtantiae cauſa ex *Valsrude* feci *Valtruda*.

4 Mallem *Antiſtitae*.

5 De Rhemenſi urbe haec in ſuis Ephemerid. Gratianus prodidit. ,,Rens ,, è una città molto grande, in pianura, ne la provincia di Campagna, anticamente *Rhemi populi*, ,, *Rhemenſis Civitas*. è de l' Arciveſcovo d' eſſa, che al preſente è ,, il Cardioal di Lorcoa; ma non ,, vi può hora pienamente uſare l' autorità ſua. Vale l' Arciveſcovado ,, da 15. mila franchi: et ha il detto ,, Cardinale l' Abbatia in Rens di ,, S. Remigio, che gli vale da 14. ,, mila franchi. Vo ſraoco è poco meno di mezzo ſcudo. In queſta Abbaria è una belliſſima ſepolrura di ,, S Remigio, che ſu quello Arciveſcovo di Rens, che barezzò Clodoveo, primo rè di Francia Chriſtiano. In queſta ſepoltura ſono belliſſime ſtatue di marmo, che moſtrano la cerimonia de l' untione, ,, che ſi fà da l' Arciveſcovo di Rens ,, a li Rè di Francia, i quali, ſubito ,, che ſono creari Rè, prima che ſi coronino, coovienè, che vengano ad ,, ongerſi in Rens, per mano de l' ,, Arciveſcovo: et s' ungono con l'olio di quella ampolla, che, quando ſi dovea batezzare Clodoveo, ,, cadde miracoloſamente dal Cielo; ,, la quale ſi tiene in queſta Chieſa di ,, S. Remigio. Il colore di queſto olio tira al roſſo, è molle, ma non ,, è liquido; et l' ampolla dicono eſſer di vetro, et molto piccola. La ,, Chieſa maggiore di queſta Città fu ,, ſuperbiſſimamente fabricata da Clo- ,, do-

praeſtans; nec minus eo excellens, quod illhic potiſſimum regi Galliae diadema imponitur, ante ſacro liquore delibuto, cujus parvam ampullam delapſam coelo ferunt, cum Clodoveus rex Chriſtianae pietatis fidem amplexus, Chriſtiano ritu ungeretur: eſtque non dubia opinio, liquorem ipſum nec minutum tot ſeculorum uſu, nec augeri alterius olei infuſu, ac ne miſceri quidem. Ampullam certe magna religione curaque aſſervant. Ego anteverteram, ad viſendam Lutetiam, in Pariſios excurrere; de cujus civitatis amplitudine, frequentia opulentiaque, & quia nota res eſt, & quia ſatis praedicari, pro magnitudine ejus, non poteſt, nihil amplius hoc loco referam. Rhemis, per Cathalaunos campos (1), Ae- Luthetia Pariſinorum.

,, doveo, et è grandiſſima et ornatiſ- ,, ſima Chieſa. Di fuori tutta piena ,, di ſtatue di pietra; dentro, fra l' ,, altre coſe, v' è una antichiſſima et ,, gran Croce, tutta d' oro. Sono in ,, queſta Chieſa da ſettanta Canonici, ,, ma non però ſono gli Canonicati ,, molto ricchi. Sono in queſta terra ,, infinite altre Chieſe belle. Vi ſono ,, de gli Heretici aſſai, ma occulti, ,, et perſone di poco conto. E' ben ,, vero, che gli Nobili di Campagna, ,, che, ſecondo il coſtume di Francia, ,, habitano fuori de le Città, favori- ,, ſcono gli Heretici, anzi ſforzano i ,, contadini a l' hereſia.

(1) De hoc itinere agit in Ephemer. Gratianus his verbis. ,, Noſtradama ,, de Spina in Campagna è un vil- ,, laggio aſſai grande. V' è una bel- ,, liſſima Chieſa, dedicata a noſtra ,, Donna; la quale è ſtata quivi edi- ,, ficata di lintotrne, offerte da' pe- ,, regrini, venuti a viſitare una ima- ,, gine de la Vergine, per molti mi- ,, racoli ivi fatti. Da Siſſau a queſto ,, villaggio è la pianura di Scialòn di ,, Campagna, detta i *Campi Cathalo- ,, nici*; ne' quali fù fatta quella memo- ,, rabile giornata frà Ecio, Capitano ,, Romano, et Attila; ne la quale mo- ,, rirono più di 200. mila perſone, ,, et fù vincitore Ecio: con la qual ,, vittoria liberò la Francia et l' Italia ,, da total ruina. Per queſta campagna ,, caminammo una giornata, laſcian- ,, do, una lega lontano, a mano de- ,, ſtra il detto Sciglòn, il quale, già ,, più di 20. anni, fù aſſediato et ,, preſo da Carlo quinto. E' aſſai ,, buona terra, et al preſente piena ,, d' Heretici; i quali ivi predicano ,, publicamente, et hanno fatto mil- ,, le inſulti a li Catholici, &c.

,, Vitrich le Brulè è una terra po- ,, ſta ſul fiume Marana, da Ceſare ,, chiamato *Matrona*; il quale aboc- ,, ca in . . . In queſta terra ſono ,, aſſai buoni Catholici; ma in Vi- ,, trich di Francia, lontano due mi- ,, glia, ſono gran' numero d' Here- ,, tici.

,, Sandiſir, fortezza del rè di Fran- ,, cia in Campagna, ne li confini di ,, Lorena, ſotto la quale fù già Car- ,, lo V. a l' aſſedio, et la preſe: on- ,, de ſeguì poi la pace fra detto Im- ,, peratore, et Francia... Vi ſtanno ,, hora cinquanta Soldati pagati a la ,, guardia; & in tempo di guerra ,, 300. & vi ſi fanno ſempre ſtrettiſ- ,, ſime guardie. Quì ne furono fatti ,, laſciare a la porta gli arcobugi. ,, La terra è piccola, poſta in una ,, gran pianura, vicina a molti bo- ,, ſchi. Ne le foſſe corre acqua &c.

,, Lignì, terra aſſai grande de . . . ,, Fu caſtello . .

,, Tul è una gran terra in Lorena, ,, Latino *Tulla*, Franceſe *Thul*. ,, Era già quaſi franca. Solamente ob- ,, bediva in alcune coſe al Veſcovo ,, d' eſſa, il quale era Principe ,, d' Imperio, ma fu poi uſurpata

,, dal

Nancium. Aetii de Hunnis Attilaque, eorum rege, victoria nobilitatos, Cialunum, inde, per Sandeſirium ac Tullum, Nancium venimus. Hic enim Regiam Lotharingiae Princeps habet: qui, etſi Gallicae ſtirpis habeatur, communiſque genti cum Gallis lingua, communes mores ſint, tamen inter Principes Germanici Imperii refertur: quae nobis cauſa ad eum adeundi fuit. Hunc Principem, avorum memoria, Carolus Burgundus, cujus imperio Belgae continebantur, & fiducia virium, & armorum ſtudio, quo ingenium ejus exarſerat (1), impenſe laetabantur, ita bello eſt aggreſſus, ut, capto Nancio, aliiſque multis ademptis oppidis, confugere ad alienam opem coegerit. Helvetii, fera atque aſpera gens, & armis exercita, Carolum, ſubactis Lotharingis, ad ſe, qui proximi eſſent, venturum nihil dubitantes, ei armatis cum legionibus occurrerunt, & bis acie fuſum magis, quam victum, tertio demum praelio, inter audaciſſimos pugnam cientem, occiderunt. Adeo acerrimi viri animus nulla adverſa re frangi, ac, niſi morte, vinci non potuit! Haec victoria adeo laeta accidit Lotharingis, ut quotannis, recurrente die, quo illa potiti ſunt, apud Nancium, cum ipſo Principe, ſupplicatum eant, armaque Caroli, impoſita ferculo, per omnia templa ſolemni pompa circunferant. Ei, qui a nobis conventus eſt, Principi, Carolo erat nomen. Junxerat illi matrimonio Claudiam filiam Henricus (2) ſecundus, rex Galliae, ex qua genita haec eſt Chriſtina, Ferdinandi, Magni Etruriae Ducis, conjux, quae totidem annis octo illi eniva partus, rara Ferdinandi ipſius, & populorum, qui ditioni ejus ſubſunt, felicitate. Nuptias magno ſtudio conciliavit Catharina Medices, regina Galliae, Claudiae mater, avida, dominantem Etruriae, atque in majorum ſuorum opes repoſitam, neptem, ex ſe procreatam & apud ſe educatam, videndi. Quanquam ſenio jam gravis ante vita exceſſit, quam puella, conſcenſis apud Maſſiliam navibus, in Italiam trajiceret. Ab Nancio Com-

Carolus Burgundus.

„ dal rè Franceſco di Francia; il „ quale vi tiene continuamente preſidio di 100. huomini, 50. a piedi, 50. a cavallo, con un Governatore, capo di queſti Soldati, et „ ſopra le coſe pertinenti a la militia. Nel reſto il governo ritiene la „ forma di prima, ciò è, s' eleggono dieci Cittadini, *penes quos poteſtas eſt et vitae et necis*, ſenza „ apellatione. Queſto Magiſtrato di „ dieci dura un' anno; et queſti „ dieci nominano venti altri Cittadini, de' quali poi il Veſcovo elegge dieci, quelli che gli piace. Il „ Veſcovado vale da 20. mila franchi: i Canonicati 800.

1 Quum niſi aliquod verbum poſt *ejus* adderetur, ſuſpenſa mihi ſententia atque imperfecta videretur, ſubdidi *exarſerat*: quo loco omne verbum ab utroque exemplari aberat.

2 In utroque exemplari, *Hericus* legitur.

Commendonus (1) anteire me in Treviros, &, peractis, quorum cauſa mittebar, ibi adventum ſuum opperiri juſſit. Miſerat autem, ut quaedam cum Canonicorum collegio agerem, antequam ipſe ab iis adveniens adiretur. Profectus Nancio, nunquam a Moſellae ripa magnopere abſcedens (2) per Pontemoſonem veni Metim (3), nobilem ac validam in primis regionis ejus urbem: quam Henricus ſecundus, rex Galliae, circa annum MDLII. illato Caeſari bello, Germanico Imperio, cujus juris erat, & libera ſuis legibus utebatur, eripuit, & cum ea Tullum & Verdunum, quae item ad Germanos pertinebant, omneſque Galliae regno adjecit, cui nunc quoque parent. Caeſar Carolus quintus dedecus ſuum ratus, tenente ſe Imperium, Germanicas urbes ab alienis occupari, inſequenti anno, cum quinquaginta millibus armatorum, ma- Metis.

gio-

1 Ita eſt in primo exemplari. Probe: at mendoſe in altero *Commendone.*

2 Vtrumque exemplar *abſcendente.*

3 De Meti illa ſunt in Gratiani Ephemer. „ Metz, gran città et bella, „ poſta ſopra la Moſella, fiume navigabile, il quale naſce in Lorena, „ alquante leghe ſopra Thol, et paſſa „ à Pontemoſone, a Metz, a Theonvil, a Cirich, a Treveri, et và „ à Confluentia, et qui entra nel Rheno. Metz fu città francha d'Imperio, ne la quale però il Veſcovo „ havea grand'autorità, et principalmente ne l'elettione de li Conſuli; „ i quali ſolevano nominare venti cittadini al Veſcovo, et eſſo n'eleggeva dieci, quali gli pareva; et „ queſti governavano la Città: et le „ apellationi da queſti dieci andavano, ſecondo il coſtume de l'altre „ città franche, a la Camera imperiale. Ma, eſſendo Veſcovo di queſta „ città il Cardinale di Lorena, tenne via, che la città venne in mano del rè di Francia, al qual poi „ eſſo conceſſe la podeſtà temporale, „ che haveva ne la città. Hora il rè „ n'è patrone, et vi tiene un Governatore, il quale ha cura de le „ coſe de la guerra, et de la guardia „ de la città, che è di ſette inſegne, in tempo di pace, et laſcia, „ che la città ſi governi al modo di „ prima, et eſſo ſolamente ritiene la „ giurisdittione, che haveva il Veſcovo, ma però le coſe di momento „ ſi fanno ſecondo la volontà del rè, „ il quale già ha dato principio a far „ una fortezza, che ſarà l'eſtremo „ giogo di quella città. In Metz gli „ Heretici hanno acceſa tal fiamma, „ che la città è horamai, più de la „ metà, infetta; et vi ſono molti „ predicatori Heretici, che vi predicano il Calviniſmo publicamente, „ et fra queſti due ſono principali, „ de li quali uno è da Colonia: et „ già ſi hanno fabbricato una Chieſa, „ ove predicano con gran concorſo. I „ ſoldati ſono tutti Heretici, et queſti hanno fatto gran danno, et rotto quaſi tutte le imagini, che erano per le ſtrade, et ne' luoghi publici. Fuora de la città ſono molte „ ruine, che furono fatte da Carlo V. „ l'anno........ che egli fu a l'aſſedio di Metz, ne le quali ruine „ gli Heretici ſepeliſcono i morti. Vi „ ſono quattro Librarie, a le quali „ non ſi trova altri libri, che di Calvino, et di Beza, et ſimili, ſcritti „ quaſi tutti in Franceſe. La città ha „ due villaggi, Molino, et un'altro verſo Theonville. Ma la juriſdittione „ fuora di Metz è del Duca di Lorena. Il Veſcovado di Metz è in „ perſona d'un ſervitore del Cardinale di Lorena, homo di poca autorità. L'entrate, che ſono circa „ 10. mila ſcudi, ſono del Cardinale.

gna vi, Metim oppugnavit. Sed acerrime defendentibus maenia Gallis, qui in praeſidio erant, magna ſuorum parte amiſſa, ſolvere obſidionem, atque irrito incaepto abire eſt coactus, magna gloria Franciſci Lotharingi, Guiſiae Ducis, qui praeſidio atque urbi praeerat, & dolore Caroli, contumeliae inſolentis. Ego hinc Theonvillam (1), duodecim admodum millia paſſuum a Meti diſtantem, veni. Eſt hoc, objectum Meti, Belgarum oppidum, non quidem aeque magnum, ſed aeque munitum, ſic, ut ulla vi expugnari poſſe negarent Belgae. Sed anno MDLVIII. ab eodem Guiſiae Duce oppugnatum, & ad deditionem compulſum eſt. Non parvo tamen Gallis ea victoria ſtetit, amiſſo, eximiae virtutis & clari nominis duce, Petro Strotio Florentino, qui, ſubiens ad maenia, fragmine lapidis, tormento excuſſi, ictus, occubuit. Trajecta apud Theonvillam Moſella, meum perrexi iter; quod adeo infeſtum imbribus & inundationibus fuit, ut ſaepe magnum adire vitae diſcrimen coactus ſim. Autumnale erat tempus, ac, continentibus plurium dierum pluviis, tanta vis aquarum ſe coelo effuderat, ut, obrutis paſſim omnibus viis, ſaepe humilioribus in locis nando ſuperandae mihi fuerint. Interdum cum ne id quidem tutum videretur, impoſitis parvo navigio equis, quod agreſtes, opportunis locis occurrentes, admovebant, una tranavimus. Et, quanquam itineris duces peritoſque ubique conducerem, tamen, omnia occupantibus atque operientibus aquis, ſummae ubique difficultates ad progrediendum proponebantur. Magno auxilio Germanus fuit, quem comitem miniſtrumque mihi Commendonus attribuerat, juvenis ſane ſtrenuus & navus, qui, nulli labori cedens, ad omnia expeditus aderat; &, ubi periculum occurriſſet, anteibat ipſe tentabatque, nec me ſinebat, niſi explorato, ingredi. Et committere nos vel altioribus audebamus aquis, fiducia equorum, quibus e Friſia validis acerrimiſque vehebamur. Altero, quam Theonvilla di-

Marginalia: Theonvilla. — Petri Strotii mors ad Theonvillam. — Iter aquis impeditum.

1. De Theonvilla ſic Gratianus in Ephemer. „ Due leghe lontano da „ Metz, verſo Treveri ſi parla Te- „ deſco, et quattro leghe lontano è „ Theonville fortezza del rè Filip- „ po, la quale s' oppone a Metz. „ E' ſopra la Moſella, in loco, al- „ quanto' edito, et è circundata dal „ detto fiume, che la fà ineſpugna- „ bile. E' un giornata lontano da „ Lucemburg, et è ſotto il governo „ del Conte di Mansfeld, Governato- „ re di Lucemburg. Queſta fortezza „ fù aſſediata et preſa da Pietro „ Strozzi, et qui egli morì. Qui „ ſtanno ordinariamente tre Inſegne „ di ſoldati a la guardia. Lontano „ da Theonville tre leghe è Circh, „ che è una buona terra, poſta ſu „ la Moſella, et è del Duca di Lo- „ rena; la quale confina una lega „ lontano con l' Arciveſcovado di „ Treveri.

Digitized by Google

diſceſſeram, die, obtendentibus ſe jam tenebris, ad oppidum pervenimus, cujus mihi excidit nomen. Fluvius alluebat maenia, quem licebat cernere auctum ac tumidum alienis aquis, & ſolito rapidius fluere. Haeſimus ancipites animis: ac Germanum quoque, comitem meum, terruit aſpectus tam turbidi, tam rapide labentis amnis. Aderat nox perobſcura, integrabat pluvia, nec progredi ullo modo, nec redire, qua veneramus, nec omnino, quid agendum nobis, quidve non agendum eſſet, expedire poteramus. Cunctantibus, ac deſperatione prope jam torpentibus, ſupervenit, equo inſidens, unus civium ejus oppidi, quod in conſpectu erat, atque percunctatus, quid illhic morae ageremus: *Cavete*, inquit, *ne vos flumini, pluviis aquis ſupra pontem elato, temere committatis*. Docet, ſublicium ibi pontem eſſe, qui ſuperlabente fluvio operiretur, &, ut ſe ſequeremur, nec ab ejus veſtigiis tramiteque ullam in partem declinaremus, monuit: ſe recta per pontem ducturum. Ego, magis, quia nihil erat aliud, quod caperem, conſilii, quam quod allatum ab eo aut probarem, aut ſatis auderem, ignoto homini parui, neceſſitate audaciam faciente. Caecum per pontem, aqua ſupra equorum genua fluente, tranſmiſimus; concuſſo me ingenti metu, ne quid ab duce deflecterem, in gurgitemque devolverer. Per haec incommoda, quarta die, Treviros veni (1).

Io magnam conjectus difficultatem.

1 Haec de Treviris in Ephemerid Gratianus. „ Treveri, città ſopra la Moſella, antichiſſima et nobile Terra, ma ooo però molto grande, è taloıeote anticha, che dicono gli habitatori, aozi ſi trova ſcritto in libri vecchi, ſcritti a mano, eſſere ſtata edificata da Trebeta, primo figliuolo di Nino, rè degli Aſſirii. Potentiſſima città era in tempo di Giulio Ceſare, come eſſo medeſimo ſcrive. Vi ſi veggono ancora molti ſegni d' antichità, ſpecialmente nel palazzo de l' Arciveſcovo. Sono ancora altiſſime et groſſiſsime muraglie, che danno inditio d' una gran ſabrica: et queſta dicono, che era uo Fano; come ſi vede ancora, che il capo di queſta ſabrica, è lunare, et vi ſono de' nicchi, dove ſtavano le ſtatue Hora v' è una ſtalla. Si veggono ancora in altri „ luoghi de la Terra veſtigii d' antichità. Vi ſono di più molte et ſegnalate reliquie. Ne la Chieſa maggiore, oltre l' altre, è la veſte inconſutile di Gieſù Chriſto, et un chiodo de la croce. Fuora de la città ne' borghi è il Monaſterio di S. Matthia, ove è il corpo di detto Santo, et il corpo di S. Philippo Apoſtolo, et una bella croce, fatta del legno de la croce di Gieſù. Sono et in altre Chieſe molte altre belle reliquie, come a S. Martino et S. Maſſimino, che è un Monaſterio pur fuora de la Terra, et aſſai riccho, il quale fù diſtrutto et abbruciato dal Merchese Alberto di Brandeburg *Germaniae procella*.

„ Sono in queſta città tre Chieſe collegiate. La chieſa maggiore è molto antica; a la quale è congionta una Chieſa dedicata a Noſtra donna,

„ no-

Commendonus, eodem itinere inſecutus, tanta omnibus viis aquarum alluvie reperta, ex periculis ſuis de me judicans, nihil dubitavit, quin ego aliquo adverſo caſu interiiſſem; praemiſitque, qui advenienti nunciarent; &, ubi incolumem accepit, perinde eſt laetatus, ac ſi ex ipſa morte redditus eſſem ſibi. Trevirorum civitas (quod Caeſar prodidit) omnes pene Galliae civitates opibus olim, & maxime equeſtri gloria, praeſtitit: adeo retinens libertatis fuit, ut idem Caeſar, nunquam, niſi exercitu admoto, imperata feciſſe, memoret. Proxima Mediomatricibus, qui Lotharingi nunc ſunt, finibus ad Rhenum uſque pertinet. Nunc & contributa Germaniae eſt, & Germanorum mores, Germanorum linguam re-

Treviri.

,, nova, ma molto artifitioſamente ſabricata. La città è ſuddita de l' Arciveſcovo d' eſſa. Vero è, che hora, ſubornata da Heretici, pretende molti privilegii di libertà, et alcuni ancora ne gode. Fà i ſuoi Conſuli, che dentro de la città giudicano le cauſe fra' cittadini; et le appellationi vanno al Veſcovo. Ma fuora de la città non hanno autorità alcuna. L' Arciveſcovo è eletto da gli Canonici de la Chieſa Cathedrale, non però da tutti, ma da 24. ſoli, che riſiedono, et ſi chiamano Capitulari. Gli altri, che ſono circa quaranta, non hanno voto: et queſto grado di Capitulare dura in vita; et ſuccede a chi muore, quello, che è più antico Canonico. Queſti hanno anche maggior intrata de gli altri, et eleggono Arciveſcovo uno de li detti 24. Capitulari: ſe bene io credo, che gli altri ancora habbiano voto paſſivo. Tutti i Canonici biſogna, che ſieno nobili: altrimente non ſono admeſſi in Capitolo. L' Arciveſcovo è Elettore d' Imperio, et Arcicancellieri in Francia de l' Imperio. E' Signore, come ho detto di Treveri, et di molte altre terre et caſtella. Hà d' intrata circa 25. mila ſcudi; ma però ha bella juriſdittione. Fà la ſua reſidentia in Harberſtehin, ch' è una rocca ſul Rheno, di rimpetto a Confluentia; dove la Moſella entra nel Rheno: la qual rocca è ſopra un monte, in un ſito ineſpugnabile. Queſta rocca fù quella, che impedì il Marcheſe Alberto, che non paſſaſſe ne lo ſtato de l' Arciveſcovo di Colonia, al quale egli era inimiciſſimo. Queſto Marcheſe, quando entrò in Treveri, ove fece molti mali, impoſe una gran ſomma di denari a la città. Ma l' Arciveſcovo moſtrando di accumulare detti denari, traſſe la coſa in longo, fin che il Marcheſe Alberto fù coſtretto fuggire di Treveri: et così non hebbe un quattrino, ſe non quello, che robbò. Preſente Arciveſcovo di Treveri è Giovanni da Petra, ch' è caſtelletto ſopra la Moſella, vicino a Confluentia. E' homo di circa 40 anni, di qualità et di coſtumi honoratiſſimi.

,, La città di Treveri era talmente infetta d' hereſia, che eſſendo il preſente Arciveſcovo a una Dieta in Auguſta, la città preſe l' armi.

,, Lontano da Treveri in ſù la Moſella, un quarto di legha, è Palazzuolo, ch' era un bello caſtello de l' Arciveſcovo; ove è un collegio di Canonici. Ma fù abbruciato dal ſopradetto Marcheſe: no è ſtato riſatto in tutto. A venire da Treveri a Confluentia ſi trovano a mandritta alcuni caſtelli del Duca Giovanni Palatino, tutti heretici. Ve ſe ne trova ancora uno, ch' è del Conte Ludovico di Vitteſtehin.

recepit, ac valde imminutae variis caſibus vires illius ſunt. Excellit honore Archiepiſcopalis dignitatis, Archiepiſcopuſque ejus unus eſt e Septemviris, quibus Caeſarem ſuis ſuffragiis deſignandi jus eſt, & cum civitatem ipſam in ditione habet, tum ditionis fines etiam trans Rhenum profert. Aliquando & ipſi Caeſares in Treviris Imperii ſedem habuerunt: & multa non antiquitatis ſolum, ſed Chriſtianae pietatis monumenta cernere hic licet. Tunica, quam, quia, nullis ſuturis, acu contexta eſſet, inconſutilem dixere, qua Chriſtus Deus, dum mortali corpore indutus inter homines verſaretur, uſus creditur, apud Treviros aſſervatur: pulcherrimaeque item veterum Sanctorum virorum reliquiae permultae hic viſuntur. Nobis & clavorum unum, quibus ſuffixus cruci Chriſtus fuit, Sacerdotes templi ſpectandum praebuerunt. Inter alias reliquias, quas, de voluntate dominorum, Commendonus abſtulit ſecum, tibia fuit Philippi Apoſtoli, quam, aliquot poſt annis, dono dari ſibi ab eo poſtulavit Philippus rex, & in templo, ab ſe regali ſumptu in Hiſpania apud Scuriale condito, repoſuit. Nos hic, navigio excepti, ſecunda Moſella, deſcendimus ad Rhenum. Et fluit Moſella inter amenos admodum colles, undique vitibus conſitos; nec uſquam, tota Germania, tantum vini gignitur; ſed eſt, ſive rigore coeli, ſive uvarum natura, parum matureſcentium, auſterius acerbiuſque; cum Rhenanum, quod haud minus algenti plaga naſcitur, multo ſit lenius ac decoctius: pertenue tamen utrunque, ſic, ut interdum ingurgitantes ſe, more gentis, continuanteſque potando diebus noctes, ſimul & exhauriant ingentia pocula, &, quod faedum dictu, in ſubjectum vas ſimul mejant. Ad urbem Confluentiam Archiepiſcopum Trevirenſem convenimus. Vrbs nacta nomen ab re eſt, quod hic in Rhenum Moſella influat, atque duo inde flumina pariter confluant. Hinc profecti Maguntiam petivimus. Hujus quoque Archiepiſcopus unus eſt e Germaniae Septemviris, & quidem caput ac princeps caeterorum. Horum Septemvirûm quia ſaepe jam incidit mentio, brevi tibi originem promere, frater, non pigebit. Poſt mandatam a Pontifice Max. occidentalium provinciarum curam Carolo Magno, traditumque illi, ob excellentem viri virtutem illuſtriaque in rem Chriſtianam merita, Romani Imperii jus nomenque, inter eos, qui, extincta Caroli ſtirpe, id ſibi juris arrogabant, Italos, Gallos, Germanos, magnae ſaepe contentiones bellaque extitere, dum quiſque (1) rem ad ſe trahere conantur.

Tunica inconſutilis Chriſti.

Philippi Apoſtoli tibia, dono data Philippo regi.

Moſella flumen.

Electorum Imperii origo.

1 Ex utriuſque exemplaris *quique* feci *quiſque*; cui quidem collectivo, ut Grammа-

Digitized by Google

His diſſidiis cladibuſque, quibus Reſp. lacerabatur, ut finis aliquando imponeretur, certaque eſſet creandi Caeſaris ratio, ſimulque ut Romanos, a quibus pulſus urbe fuerat, ulciſceretur, ac gentis ſuae honori atque amplitudini conſuleret, Gregorius V. Pontifex Max. vir Saxonicae ſtirpis, lege ſtatuit, ut Caeſar a Germanis deſignaretur, deſignatus Romanorum Rex appellaretur, ac tum demum Imperatoris atque Auguſti nomen juſque adipiſceretur, cum ei a Pontifice Max. tradita honoris inſignia, & impoſitum Romae aureum diadema eſſet. Poſtremus omnium hunc ſervavit morem Carolus quintus, a Clemente ſeptimo Caeſareis donatus inſignibus, anno MDXXX. Tertius jam Caeſar rem, tot ſaeculis inveteratam, omiſit. Nam & Ferdinandus, Caroli frater, & Maximilianus, Ferdinandi filius, atque is, qui nunc imperat, Rodulphus, diadematis honore caruerunt. Scilicet neque opus iſtis commodumve tranſcendere Alpes, atque in Italiam venire, quod fieri ſine gravi impenſa non poteſt, neque Pontificibus Max. eos pertrahere cordi fuit: quippe non utile ſemper, aſſueſcere Italiae Caeſares, viſum. Mutata quoque appellandi ratio videtur, cum, ut diximus, qui deſignatus eſſet, & Caeſar & Rex Romanorum diceretur, appellatione Imperatoris abſtineret, niſi prius Imperii ornamenta a Pontifice Max. accepiſſet. Nunc, quia Ferdinandus viventi ſibi ſucceſſorem filium deſignari impetravit, inventum, ut deſignatus, Rex Romanorum, ipſe, Electus Imperator diceretur: quod nunc in Rodulpho quoque ſervatur. Caeterum ſuffragii jus ad Caeſarem creandum Gregorius quintus, vetuſtae legis auctor, penes Septemviros gentis Principes eſſe juſſit: Sacerdotalis quidem ordinis Archiepiſcopos tres, Maguntinum (1), Colonienſem, Trevirenſem, & tres item militares regulos, Comitem Palatinum Rheni, Ducem Saxoniae, Marchionem Brandeburgi. Adjectus Bohemiae rex, ut, ſi quando inter eos non conveniret, ternique ſententiis diſcreparent, tum, tollendae diſcordiae, ſeptimum ſuffragium rex interponeret, praepolleretque pars, ad quam ille acceſſiſſet. Sine diſcordia nullum eſt regis ſuffragium (2). Sua & ſingulis aſſignata munera. Archiepiſcopi

Gregorius quintus Caeſarae a Germanis deſignari juſſit.

Septemviris jus creandi Caeſarem datum.

Munus cujuſque Electoris et dignitas.

matici loquuntur, nomini, nequaquam conſequens verbum *conantur* repugnat. Virg Aen. lib. VI. „ Quiſque ſuos „ patimur manes. „

1 In utroque exemplari *Maguntinum*: & ſupra *mejent* pro *mejant*.

2 Auctus tamen ſuffragatorum numerus eſt, patrum noſtraque memoria. Qua de re habeto illa ex Italico quodam hominis non ineruditi libello, Tarviſii an. 1740. edito, hoc titulo: „ Riſtretto delle notizie di tutti gli „ Elet-

pi conſiliis publicis praeeſſe juſſi, ſua quiſque in provincia, publicarumque litterarum Scribis praeſidere, appellarique hinc Archicancellarii, Maguntinus Germaniae, Colonienſis Italiae, Trevirenſis Galliae, Rex pocula miniſtrare Caeſari, Palatinus inferre dapes, Saxo nudato cum gladio anteire, Brandeburgius cubiculi curam gerere. Honoris quoque ac dignitatis inter eos ſtatuti gradus diſcriminaque, ut, ſedente in regali ſolio Caeſare, dextrum latus ejus tegat Maguntinus, ſiniſtrum Colonienſis: poſt Maguntinum Bohemiae rex, poſt hunc Palatinus ſedeat, ſicuti poſt Colonienſem Saxo, poſt Saxonem Brandeburgius. Trevirenſis, ne videatur Colonienſi concedere, ſolus, e regione Caeſaris, ſedem occupat. Septemvirûm, quos Germani ab munere Electores vocant, tanta dignatio eſt, ut Caeſar ſine auctoritate eorum nihil magnopere de Rep. inciperet ſtatueretque. Quin ad publica Concilia advenientibus ipſe multum extra portam, magno comitatu, honoris gratia, obviam egreditur; & caeteri Principes hos maxime reverentur. Cum de communibus rebus conſultatur, in alterum conclave Septemviri, in alterum reliqui Principes, in tertium Liberarum Civitatum legati conveniunt: & ante omnes de ſingulis rebus ad Septemviros refertur, eorumque ſententiam caeteri fere ſequuntur. Creandi autem Caeſaris ratio haec eſt. Nunciata morte, Maguntinus caeteros

Quae ratio creandi Caeſaris.

,, Elettori dell' Imperio &c. ,, cap. 4.
,, Nella pace di Munſter fu creato
,, l' ottavo Elettore. Perchè avendo
,, nel 1623. Ferdinando ſecondo traſ-
,, ferita la dignità Elettorale dal Con-
,, te Palatino del Reno nella perſona
,, di Maſſimiliano, Duca di Bavie-
,, ra, ſi acceſe un' oſtinata guerra,
,, la quale ceſsò poi con la pace di
,, Munſter, dove ſi conceſſe a Maſ-
,, ſimiliano il primo Elettorato, e ſe
,, ne iſtituì un ottavo a favore del
,, primo, con condizione però, che
,, venendo a mancare la linea di Ba-
,, viera, il Palatino entri nell' antico
,, ſuo Elettorato, e reſti annullato
,, il nuovo. Sotto Leopoldo I. final-
,, mente a' giorni noſtri fu iſtituito
,, il nono Elettorato, e conferito
,, nella perſona di Ernesto, Duca di
,, Braunſvvic Hannover. Sicchè og-
,, gidì nove ſono gli Elettori, tre
,, Eccleſiaſtici, e ſei Secolari....
,, Quello di Hannover.... tiene
,, l' ultimo luogo fra gli Elettori,
,, e..., s' intitola Arciveſſillifero.
,, Queſto Elettorato fu iſtituito, co-
,, me dicemmo, dall' Imperadore
,, Leopoldo I. nell' anno 1692. che
,, lo fece ad effetto di gratificare det-
,, to Erneſto, Duca di Braunſvvic Han-
,, nover. Ma incontrò delle gravi
,, difficoltà, le quali reſtarono poi
,, ſuperate. Nel meſe di Settembre
,, del 1708 il di lui Ambaſciadore
,, fu ammeſſo, come Elettore, nella
,, Dieta di Ratisbona, col conſenſo
,, di tutti gli altri Elettori dell' Im-
,, perio. Nell' elezione del rè de'
,, Romani dà il ſuo voto dopo l' E-
,, lettor Palatino, e innanzi a quello
,, di Magonza. Nell' anno 1711. in-
,, tervenne per la prima volta all'
,, elezione dell' Imperadore Carlo VI.
,, quantunque il Nunzio Pontificio
,, proteſtaſſe in contrario.,,

Digitized by Google

ros convocat Francfordiam (1) (haec eſt Franconiae urbs non longe a Maguntia, ad Moeni ripam ſita, Caeſareis comitiis deſtinata), ac nonaginta iis ad conveniendum dies ſtatuit. Huc ubi convenere, coeunt in templum, ac, re divina, Catholico ritu, facta, ſacroſancto ſe jurejurando obſtringunt, nihil gratia, nihil largitione aut ambitu, nihil pactione ulla, ſed omnia pro ſua fide acturos: atque hac devincti religione ſuffragia ineunt. Qui renunciatus eſt Caeſar, ſtatim pari jurejurando adigitur, nihil ſe de jure ac dignitate Septemvirûm detrahi minuique paſſurum. Sic Francfordia Aquiſgranum itur, a Magno Carolo delectam, capiendo primo diademati, urbem. Nam Aquiſgrani argenteo, Mediolani ferreo, Romae aureo redimiri diademate ex lege debet. Aquiſgrani in templum Virginis genitricis ducitur, atque hic ſub diademate, quod ſuſpenſum e fornice pendet, procumbit, certiſque a Colonienſi Archiepiſcopo expiatus carminibus, conſurgit, ac pergit ad aram maximam, ubi iterum ſe ad terram abjicit, paribuſque procuratus carminibus, in regio ſolio collocatur. Tum Colonienſis, in cujus dioeceſi eſt Aquiſgranum, Sacris operaturus, haec ſingillatim quaerit ab eo: An Catholicae pietatis fidem ſanctam habere, an Eccleſiam & rem Chriſtianam defendere, an tueri juſtitiam & jus cuique ſuum reddere, an Romano Pontifici, quae debetur, venerationem tribuere in animo habeat? Atque haec omnia prolixe pollicitus admovetur altari, ubi ſancte jurat, optima fide ſeſe cuncta praeſtiturum.

Jusjurandum, quod ab deſignato Caeſare exigitur.

Aquisgranum Caroli Magni ſedes.

Aquisgranum aedificaſſe Magnum Carolum, aut dirutam reſtituiſſe ferunt. Tantum certe huic urbi indulſit, ut in ea Imperii ſedem diu habuerit. Condidit & regiam hic domum & templum, utrunque pro magnitudine ſuarum opum. Domum vetuſtas aut hoſtilis vis abſumpſit: templum, Virgini, Dei matri, dicatum, ſua ſanctitas incolume praeſtitit in hanc diem. Atque hic mortem obiiſſe eum, duos & ſeptuaginta annos natum, & in Coeleſtium numerum, ob eximiam pietatem & ſancte cultam religionem, relatum memorant. Quod nos vidimus, in Sacrario templi aſſervatur os brachii ejus, vitro incluſum, ea magnitudine, ut multum exceſſiſſe ſtaturam, quae nunc eſt, hominum, credi poſſit: & traditur procero & vaſto corpore fuiſſe. Monſtrarunt Sacrarii cuſtodes & equeſtrem gladium ejus brevem latumque, & e topatii gemma pateram, ſatis ca-

Caroli Magni reliquiae apud Aquiſgranum.

1 Exemplaris utriuſque lectio *Francordiam*.

capacem , qua potaſſe illum proditum memoriae eſt . Sed jam inſtitutum iter , a quo non nihil aberravit oratio , repetamus .

Maguntia (1) ab novo librorum , typis imprimendorum , invento , quod ex ea prodiit ad caeteras nationes , haud mi-

1 De Maguntia ſie agit in Ephemer. Gratianus , ut quaedam de Veſternaldia praemittat ,, Veſternald,
,, provincia del Rheno , ne la quale
,, ha l' Arciveſcovo di Treveri alcuni
,, caſtelli , come N. N V' hanno
,, aſſai che fare gli Conti di Naſſau,
,, fratelli del Principe d' Orange,
,, Alberto et Filippo . Alberto è
,, quello , che ha moglie , et che go-
,, verna . Ambedue ſono heretici , oè
,, ſono molto ricchi : confinano col
,, Lantgravio d' Haſſia , et non ſono
,, troppo amici . La madre loro è
,, coſi pertinace Lutherana , che non
,, ha mai voluto , che il Principe d'
,, Orange mariti le ſorelle in Fiandra,
,, acciò che le non habbiano da vi-
,, vere catholicamente ; con tutto che
,, il Principe ſia quello , che dà loro
,, dote . oè manco eſſa è mai voluta
,, andarvi , per il medeſimo riſpetto.
,, Poſſono haver queſti Conti circa 4.
,, mila ſcudi d' intrata Vengono
,, con la loro iuriſdittione fin mez-
,, za lega lontano da Maguntia , da
,, l' altra parte del Rheno .

,, Maguntia , nobil città et gran-
,, de , poſta ſu la ripa del Rheno.
,, Qui ſi trova una certa antichità,
,, in forma di torre , che dicono eſſe-
,, re ſtata fatta in honore di Druſu.
,, La città è de l' Arciveſcovo d' eſ-
,, ſa . Hà però privilegio di giudi-
,, care [come quaſi tutte le città di
,, Germania] le cauſe civili fra' Cit-
,, tadini , ma non ſenza intervento
,, del Vicedomino , ch' è un Magi-
,, ſtrato , poſto da l' Arciveſcovo , il
,, quale governa la città ; et le ap-
,, pellationi dal Vicedomino vanno a
,, l' Arciveſcovo : ma egli le ſuole
,, mettere al conſiglio de' XII lo
,, ſomma l' Arciveſcovo n' è Signore
,, a bacchetta . Pati queſta città mol-
,, ti danni dal Marcheſe Alberto di
,, Brandeburg ; il quale vi abbruciò ,
,, fra l' altre coſe , il palazzo de l'
,, Arciveſcovo , nel quale egli era
,, ſtato allevato dal Cardinale Alberto
,, ſuo Zio ; il qual palazzo è poi
,, ſtato redificato , & è ſu la ripa del
,, Rheno . E' l' Arciveſcovo di Ma-
,, guntia Elettore d' Imperio et Ar-
,, chicancelliere in Germania , et pre-
,, cede a tutti gli altri Elettori ,
,, ſtando l'Imperatore in Germania ; co-
,, me Colonia et Treveri precedevano ,
,, quando l' Imperadore ſteſſe in Ita-
,, lia o in Francia . Queſto officio
,, d' Archicancelliere non porta ſeco
,, alcuna intrata ; ma tutti gli atti
,, de l' Imperio conviene , che paſſi-
,, no per le mani ſue . S' elegge
,, l' Arciveſcovo da gli Canonici ;
,, i quali ſono più di quaranta ; ma
,, di queſti , 24 ſoli hanno voto e-
,, lettivo , che ſono i 24. Capitulari ; et
,, ſi ſerva il medeſimo modo di Treve-
,, ri , & ſi richiede ne' Canonici la
,, medeſima nobiltà . Prepoſito di
,, queſta Chieſa è un fratello de
,, l' Elettor Palatino , heretico ; et
,, non fà mai la reſidentia . Simil-
,, mente il Decano , ch' è . . . . .
,, ... , s' hà per ſoſpetto , et non
,, riſiede . Il rimanente de' Canonici ,
,, da due o trè in fuora , ſono quaſi
,, tutti molto giovani , et di non
,, molto laudata vita ; et molti , ſo-
,, ſpetti ne la religione . Hà il Ca-
,, pitolo molti privilegii ſopra l' Ar-
,, civeſcovo ; et molte coſe l' Arci-
,, veſcovo non può fare ſenza conſen-
,, ſo del Capitolo . Hà l' Arciveſco-
,, vo da quaranta mila ſcudi d' in-
,, trata ; de' quali la maggior parte
,, cava d' alcune gabelle , che ſono
,, nel Reno , ſopra le mercantie , che
,, paſſono , et è Signore di molte
,, terre et caſtelli . Hà una grandiſ-
,, ſima iuriſdittione , et molti feuda-
,, ta-

Francfordia. minus, quam Archiepiſcopali honore, nomen nacta, Francfordiam conceſſimus, quam Moenus alluit, civitatem liberi juris, nec eo ſolum celebrem, quod apud eam potiſſimum Caeſar creatur, ſed librorum nundinis, quae quotannis hic habentur, &, quicquid librorum tota Europa editur, huc comportatur: quorum publicato indice, magnus undique concurſus eſt ad eos coemendos. Aſcimburgum. Francfordia profecti ſumus Aſcimburgum (1), ubi Maguntinus Archiepiſcopus ſedem habet. Aſcimburgi meminit Cornelius Tacitus. Vnde intelligitur, *Burgo* vicum oppidumque priſcis quoque Germanis, non ſolum praeſentibus, ſignificari. Hinc Herbipolim (2), quam Germani Virzpurgum appellant, petivimus; cujus Epiſcopus, inſigni titulo, Dux Franconiae nuncupatur.

Et

„ tarii; frà gli altri l' Elettor Palatino, et il Lantgravio d' Haſſia, „ con i quali non ſolo confina, ma „ hà, in mezzo lo Stato del Lantgravio, ancora caſtelli ſuoi; et eſſo „ Lantgravio riceve la maggior parte „ de gli Stati ſuoi in feudo da queſto Arciveſcovo. Il Contado di N. „ ch' è in mezzo il boſco detto N. „ eſſendo morto il Conte ſenza heredi, è ritornato a l' Arciveſcovo, „ del quale era feudo, et il preſente „ Arciveſcovo non l'ha voluto dare ad „ altri, per eſſere in boſchi, dove, „ ſe il Conte foſſe o heretico o inimico a l' Arciveſcovo, potria fare molto male. La Dioceſi ſpiritoale „ di queſto Arciveſcovado è grandiſſima. Riſiedono queſti Arciveſcovi „ quaſi tutti in Aſcemburg, loro „ terra, ſopra il Meno, due giornate da Maguntia, ove hanno un „ gran palazzo, ma hora in gran „ parte disfatto; eſſendo ſtato tutto „ abbruciato dal ſopradetto Marcheſe „ Alberto. Il preſente Arciveſcovo „ ſi chiama Daniel N. perſona di „ aſſai nobile famiglia in N. E' „ perſona di aſſai buoni coſtumi, et „ in alcune coſe s' è dimoſtrato aſſai Catholico, come in piantare in „ Maguntia un collegio di Jeſuiti, „ che aiutaranno aſſai quella città, già „ quaſi tutta infetta. Ma in sì gran „ famiglia, che tiene, non ha due „ o tre, che non ſieno eſpreſſamente heretici; et quelli, che ſono „ di più autorità, ſono peggiori; et „ egli o non conoſce queſta ſua miſeria, o non la cura. E' giovane „ di circa 35. anni.

1 Aliter appellat Baudrandus: „ Aſchaffenburgum, *Aſchafenbourg* „ et *Aſcheburg*, urbs, *inquit*, Germaniae, in Francia, ad Moenum „ fluvium cum Caſtro, ubi perſaepe „ commoratur Elector Maguntinus. „ Dicitur etiam Aſciburgium, et „ diſtat quatuor circiter leucis a Francofurto in ortum, Herbipolim verſus. „

2 De Herbipoli ſunt illa in Gratiani Ephemer. „ Vinzporg, ſi chiama in latino *Herbipolis*, che ſignifica *città d' herbe*. E' città Epiſcopale, aſſai grande, & aſſai bene „ edificata. E' anche mercantile, per „ quattro fiere, che vi ſi fanno a „ l' anno. Hà il Meno, che paſſa „ per la città, fiume navigabile, che „ entra nel Rheno a Maguntia. Dicono, che ſette volte s' è ribellata dal ſuo Principe, ma ſempre è „ ſtata ſottopoſta. Vi ſi vive in tutto a la Catholica, et ſi crede, che „ non vi ſia gran numero d' Heretici. „ Vi ſono ultimamente ſtati condotti dal preſente Veſcovo, con proviſione di trecento fiorini per uno „ (che in Germania è grandiſſima „ proviſione) tre profeſſori di lettere, „ che *publice docent*. E' la città in

tut-

Et eſt illius inter Germaniae Principes haud poſtrema auctoritas, quam ipſe haud imparibus ſane opibus tuetur. Vrbs eſt ipſa pernobilis, in cujus Epiſcopali templo ſunt quatuor & quinquaginta Canonici, octo et quinquaginta Sacerdotes, qui Canonicorum Vicarii appellantur: ingens praeterea minorum Clericorum et miniſtrorum numerus. In Canonicorum collegium non cooptantur, niſi quorum avita nobilitas probatur: qui mos in omnibus Germaniae collegiis Epiſcopalium templorum tenet. Arx extra maenia, ſplendide in edito colle aedificata, imminet urbi, et ab Epiſcopo incolitur. Interfluit Moenus amnis, qui urbem alluit, et egregii operis ponte jungitur. Ab Herbipoli nos Bambergam (1) tranſivimus, alteram Franconiae civitatem, Epi- Bamberga.

ſco-

„ tutto ſottopoſta al Veſcovo, il quale habita in una rocca, molto forte et bella, fuora de la città, ſopra un colle, che domina a la terra. Il Veſcovo di queſta città hà titulo di Duca di Franconia; che in Germania non credo, che ſiano altri, che Colonia di Feſphalia, et Liege di Soglione con titulo di Duca. Fù già grandiſſimo Principe, et fra gli Eccleſiaſtici non era chi haveſſe maggior Signoria temporale; de la quale riteneva ancora tanto fin' al preceſſore di queſto, che dicuno, che haveva circa 100. mila toleri d' intrata; ma ne la guerra, che moſſe il Marcheſe Alberto a gli Veſcovi, queſto ſpecialmente fece gran ſpeſa: onde impegnò gran parte de' beni, et può havere al preſente un 40. mila toleri d' intrata. Hà queſto Veſcovado grand' intrata di vino; perchè in tutto queſto paeſe ſono infinite vigne. Hà il Veſcovo ne la ſua cantina alcune botti, longhe undici paſſi, et alte a proportione. Queſto Veſcovo ha privilegio di celebrare armato. L' Elettione del Veſcovo è de' Canonici, i quali è neceſſario, che ſieno nobili; ſe no, non ſono admeſſi. Sono in tutto circa 40 ma 24 ſoli Capitulari. Hanno voto elettivo, come in Treveri et Maguntia. Il preſente Veſcovo ſi chiama Federico . . . . . „ E' perſona molto Catholica et buona, ma molto vecchio, e molto colerico: hà qualche letteratura &c.

(1) De Bamberga haec in Gratiani Ephemer. produntur: „ Queſta è una gran terra, et in un bel ſito, ma non è cinta di mura. E' una de le quattro ville de l' Imperio. Hà il Meno et il . . . . . che viene da Norimberg, di dove è otto leghe lontana. Quì ſono più Heretici, che in Vitzburg; però ſi ritiene in tutto il rito Catholico. Fù queſta città preſa dal Marcheſe Alberto; il quale vi saccheggiò et ruinò tutte le caſe de' Canonici: et quella, dove egli habitò, ch' è dirimpetto a la porta del Domo, comandò, che foſſe abruſciata et ruinata, quando egli n' uſcì; la quale hora è molto magnificamente rifatta. E' queſta città in tutto ſottopoſta al Veſcovo d' eſſa, il quale s' elegge nè la medeſima forma, che quello di Virzpurg. Fù queſta Chieſa eretta et dotata da Enrico primo Imperatore, et primo, che foſſe fatto per elettione de' ſette Elettori di Germania, et fù ſanto. La moglie ſua donò a queſta Chieſa Vilacco in Carinthia, con il Contado; il quale ancora hoggi poſſiede il Veſcovo, et ne tira l' intrate. E' vero, che l' Arciduca d' Auſtria vi pretende ſopra alcuna giuriſdittione. Il Veſcovo vi-

„ tie-

ſcopali honore inſignem. Ac ne hujus quidem exiguae opes ſunt. Magna certe Franconiae pars horum duorum Epiſcoporum ditione atque imperio continetur, etſi longe praeſtare Herbipolis videatur. **Norimberga.** A Bamberga Norimbergam (t) venimus, civitatem liberam, validam, opulentam. Reſpublica, excluſa plebe, in manu eſt optimatum; a quibus adeo temperato imperio habetur, ut populus, opificiis ſuis occupatus, a paucis regi ſe haud inique ferat. Juriſconſultos publicis conſiliis arcent. Leges rationemque magiſtratuum creandorum Venetiis petiiſſe dicuntur. Frequentiſſimae hic armorum omnis generis ſunt officinae, ac, veluti in Germaniae

,, tiene un Vicedomino, al quale
,, vanno l' apellationi da' Cittadini,
,, i quali giudicano in prima inſtan-
,, tia. Dal Vicedomino vanno a trè
,, altri, due deputati dal Veſcovo,
,, et uno da l' Arciduca. Ma l' au-
,, torità de l' Arciduca, per eſser
,, queſta terra in mezzo il ſuo terri-
,, torio, et lontaniſſima da Bamberg,
,, può aſsai. Ivi ſono quaſi tutti He-
,, retici. Ne la Chieſa maggiore di
,, Baoiberg è ſepolto, in ſepultura
,, di pietra ordinaria, Erico Impe-
,, ratore, et la moglie; la qoale di-
,, cono, che fù belliſſima donna,
,, ma convenne con ſuo marito di
,, ſempre viver vergine, et l' otten-
,, ne; et egli ancora oſservò ſempre
,, caſtità. Il Veſcovo habita ne la
,, terra, vicino al Domo, eſsendo la
,, rocca, dove habitavano prima,
,, ſtata ruinata dal Marcheſe Alber-
,, to. Il preſente Veſcovo ſi chiama
,, ... E' perſona aſsai
,, buona, ma a pena parla latino,
,, et non è molto attivo.

t De Notimberga haec io Gratiani Ephemer. ,, Notimberg, città
,, principale di Franconia, franca,
,, et d' Imperio. Fù già Burgraviato
,, de i Marcheſi di Brandeburg, de'
,, quali eſſi ritengono ancora il ti-
,, tulo. E' una de le più potenti
,, città di Germania. Dal canto di
,, Bamberga non hà alcuna iuriſdittione;
,, ma i Matcheſi di Brandeburg di
,, Franconia vengono con la loro iu-
,, tisdittione fin ſopra le potti di
,, Notimberg: et dicono, che quan-
,, do la città dimanda a detti Mar-
,, cheſi ſalvocondutto per i Mercao-
,, ti, che vanno a la fiera di Franc-
,, fort, che il Marcheſe manda fin' a
,, Horimberg uno, che viene con la
,, metà del cavallo fin ſopra il ponte
,, levatoio di Norimberg. Da l' altra
,, parte verſo Baviera ha . . . Dicono
,, queſta città havere circa 200. mila
,, fiorini d' intrata ordinaria, i quali
,, cava, per il più, del datio del
,, vino, il quale è grandiſſimo, et
,, tale, che dicono, che, di quanto
,, vino ſi vende, ne và quaſi il ter-
,, zo di datio a la città: onde ne ca-
,, va più di 100 mila fiorini; et da 50.
,, mila ne cava di cervoſa: il reſto
,, cava de le ſue terre, et d'altre
,, coſe. Suole ſpeſso mettere un ta-
,, glione a un per cento del valſente
,, di ciaſcheduno, ſenza fare inquiſi-
,, tione di detto valſente, ma ſolo
,, rimettendo a la fede di ciaſchedu-
,, no, et che queſto baſta. Pongono
,, anco un per cento ſopra quanto
,, vendono i mercanti. Queſta città
,, hà nome d' havere il miglior go-
,, verno di quante ne ſono in Ger-
,, mania, et uno Italiano ne ha ſcrit-
,, to, il quale è ſtampato in Vene-
,, tia. E' forſe la prima di mercan-
,, tie et di facende, dopo Anverſa;
,, & vi habitano mercanti d' ogni
,, natione, i quali però non vi poſ-
,, ſono tener caſa, ma è neceſsario,
,, che vivano tutti a l' hoſteria. E'
,, meraviglia le tante mercantie, eſ-
,, ſendo longi dal mare, et non ha-
,, vendo altro fiume che il il
,, qua-

niae centrum, undique huc mercatores confluunt: et ſunt etiam Italici nominis quidam, admodum locupletes. Oppidum ipſum duplici foſſa, duplici muro munitur. Murum ornant diſtinguuntque ſupra centum octuaginta (1) turres. Maenium ambitus ad octo paſſuum millia complectitur; ut multitudinem, qua celebratur, egregie capiat. A Norimberga Aiſtadienſem (2) Epiſcopum in Bavariae finibus adivimus, atque hinc Ratiſbonam deſcendimus. Libera eſt haec civitas, et una ex primoribus Germaniae. Danubius, maximus Europae fluminum, a ſuburbiis, quae non parva pars urbis ſunt, dividit; ſed jungit magnifici operis pons, qui quatuor & viginti fornicibus fluentem excipit amnem. A Ratiſbona venimus Ingolſtadium, munitiſſimum Bavariae oppidum, quod idem alluit Iſter (3), nobile doctorum virorum col- Ratiſbona. Ingolſtadium.

N 2 le-

„ quale non è navigabile, ſe non „ a Bamberga, otto leghe lontano, „ ove ſi congionge col Meno. Quì „ vengono aſsai mercantie di Lubeca, Hamburg et Lipſia, et vengono ſempre in carri: et di quì vanno fin' in Polonia, pur in carri. „ La città è forte: et hora ſi cinge „ d' una nuova muraglia, molto „ bella. Vi ſono de' palazzi, et molte buone caſe; et quaſi tutta la „ città è ben fabricata: et quelli, „ che la paragonano con Auguſta, „ dicono, che Auguſta hà più palazzi grandi, ma che queſta ne hà „ più mediocri. Vi è in un colle „ la rocca, che fù de' Burgravi, ne „ la quale hora ſtà uno de' cittadini „ de' più vecchi: et è officio, che ſi „ dà in vita.

1 Perpetuo ita ſcripta ab Gratiano haec vox reperitur: egoque ita ſcriptam in vetuſtis Ciceronis MSS. codicibus, quos plurimos vidi, frequentius, quam *octoginta* [quod unum quidam Grammaticorum probant] reperiri teſtificor.

2 De Aiſtadio haec habe ex Gratiani Ephemer. „ Aiſtat è città Epiſcopale, poſta fra monti, in una „ baſſiſſima valle, et è cinta da „ monti così vicini, che da la ſommità d' eſſi ſi può arrivare con un „ ſaſſo a le mura de la città; la „ quale è in tutto ſottopoſta al Veſcovo d' eſsa, che habita in „ una rocchetta fuora de la terra, „ ſopra un monte, che domina a la „ città. Vi paſsa un fiumicello, che „ le porta molto commodo. Il popolo quì è buono et Catholico, „ ma il Clero è corrotto et ſcandaloſo. Il Veſcovo hebbe già molta „ intrata et molto ſtato; ma hà patito eſtremo danno da le paſsate „ guerre, et da li mali vicini, perciò che è cinto d' ogni intorno da „ Heretici. Confina con Norimberg, „ col Marcheſe di Brandeburg, et „ col Duca Volſango Palatino, il „ quale ſi porta peggio de gli altri: „ et il Veſcovo viene con la ſua iuriſdittione fin' a le porte di Neuburg, città principale di detto „ Duca. Onde il Veſcovo hora non „ arriva a 8. mila ſcudi d' intrata „ et hà aſsai ſpeſa. Aſsai l' aiuta „ l' eſſere ne la legha Franconica. „ Il preſente Veſcovo è di caſa . . . „ . . . . . detto . . . . perſona „ molto Catholica, et religioſa, ma „ di non molto ſpirito. L' elettione „ è de li Canonici, i quali conviene, „ che ſieno nobili, al ſolito di Germania „ Ubi ſpatia punctis diſtincta in hiſce ephemeridibus reperit lector, ibi vacantia ſpatia a me in autographo reperta ſciat.

3 Duobus nominibus idem appellari flumen, *Danubium* nempe atque

legiis, publice hic litteras docentium, & concurſu juventutis ad bonas perdiſcendas artes. Pergente hinc Commendono ad Albertum, Bavariae Ducem, ego, cuncta luſtrandi ſtudio, flexi ad dexteram iter, & ad Neoburgum (1) trajecto

Auguſta. Danubio, Auguſtam (2) biduo veni, ne non viſa mihi longe pul-

que *Iſtrum*, notiſſimum eſt. Hinc Ovid. de Pont. lib. I. eleg. 8. „ Stat
„ vetus urbs, ripae vicina binominis
„ Iſtri &c „

1 De Neoburgo ſic Gratiani ephemer.
„ Neuburg è una terra, lontana trè
„ leghe da Aiſtàt, ſopra il Danubio,
„ la quale è aſsai forte et ben guar-
„ data. Fin' a queſta terra arriva la
„ iurisditrione del Veſcovo di Ai-
„ ſtàt, ciò è, fin' al principio de la
„ villa, ch' è attaccata a la terra.
„ E' del Duca Volſango, Palatino di
„ Biponte, ove egli per il più fà
„ la ſua reſidentia. Queſto Principe
„ è di aſsai reputatione: è diabolico
„ Lutherano, et inimiciſſimo di Ca-
„ tholici: hà moglie et quattro fi-
„ gliuoli maſchi: hà aſsai buona in-
„ trata: ma dopo la morte ſua,
„ dovendoſi a' figliuoli dividere,
„ ſaranno poveri. La moglie è figliuola
„ del Lantgravio, et dicooo, che hora
„ è impazzita, et che ſtà male per mo-
„ rire: dicouo, che ſuole ſpeſso gri-
„ dare, che è condannata a le pene
„ de l' inferno, inſieme con i ſuoi
„ figliuoli, et che ſpeſao ſi fà condur-
„ re i figliuoli al letto, et piangendo
„ dice loro: „„ O poveri figliuoli,
a„„ che ſete inſieme con me, condan-
„„„ nati a l' inferno! „„ Si dice an-
„ cora, che il marito comincia a va-
„ cillare. „

2 Auguſtam ſic deſcribit in Ephemer. Gratianus. „ Di quante città ſo-
„ nn in Germania, ſenza eccettuarne
„ alcuna, Auguſta è reputata la più
„ bella. & veramente hà lunghiſſime
„ & larghiſſime ſtrade, & piene di
„ belle facciate & palazzi, & gli
„ Fuccheri ſpecialmente vi hanno ſu-
„ perbiſſimi palazzi. E' città franca:
„ ſi governa con due conſigli, l' uno
„ de' ſeſſanta, l' altro de' dodici; &
„ in quello de gli ſeſſanta è quaſi d'
„ ogni arte uno. Gli dodici ſono in
„ maggior grado, & queſti governa-
„ no la Republica. Di queſti ſi crea-
„ no due, i quali ſono capi, & eſpe-
„ diſcono molte coſe ſenza il conſi-
„ glio de gli altri, & ciaſcuno di que-
„ ſti, sì de gli ſeſſanta, come de gli
„ dodici, durano in quel Conſiglio in
„ vita; &, quando muore uno de'
„ dodici, ſi pone in ſuo lueghо uno
„ de' ſeſſanta. Quì ſi fanno aſſai mer-
„ cantie, & vi è piazza di mercan-
„ ti. Vi ſi facevano molti & eccel-
„ lenti horologgi; ma hora ve ſe ne
„ fanno pochi, & non molto buoni:
„ & dicono, che dopo la partita di
„ Carlo V. di Fiandra, ſe ne ſono fat-
„ ti molto pochi, perchè egli ſe ne
„ delettava aſſai, & anche gli altri
„ a ſua imitatione. La città già ſot-
„ toſcriſſe a la confeſſione Auguſta-
„ na; & erano i cittadini arrabbiatiſ-
„ ſimi Heretici; & già havevano pro-
„ fanato il Domo, & tutte le Chie-
„ ſe, & per tutto ſi predicava Lu-
„ therano. Inanzi, quando la città ſi
„ diede a Mauritio, che veniva con-
„ tra Carlo, furono ſaccheggiate tut-
„ te le caſe & beni de' Canonici &
„ del Veſcovo, & tolti ancora molti
„ ornamenti del Domo. Ma poco
„ poi, rendendoſi la città a l' Impera-
„ tore, egli volſe, che ſi reſtituiſſe
„ il Domo a gli Canonici, & che vi
„ poteſſero celebrare meſſa & predi-
„ care &c & reſtitui ancora alcune
„ altre Chieſe, come monaſteri di
„ Monache, & altre. Al preſente gli
„ Canonici hanno ivi predicatore Pie-
„ tro Caniſio, Provinciale de' Jeſuiti
„ ne la Germania ſuperiore; il qua-
„ le è dotto & ſant' huomo, & hà
„ predicato & predica con grandiſſimo
„ frutto, talmente che già ſono gran
„ numero di Catholici in Auguſta,
„ & quelli ſpecialmente, che ſono
„ nel

Digitized by Google

pulcherrima Germaniae urbs eſſet. Haec enim civitas non libera ſolum ſuis legibus vivit, ſed cum ea conferri ex Germaniae civitatibus, ſive dignitate, ſive opibus, ſive aedificiorum magnificentia, ſive viarum deſcriptione, ſive etiam amplitudine urbis, perpaucae videntur poſſe. Quippe circuitum maenium ſupra octo millia paſſuum ajunt patere (1). In foſſas ejus influit Licus amnis, ambitque urbem, dubium munimento, an ornatu majori: ſiquidem ſaluberrimas potu aquas Lici eſſe ferunt, viſu certe adeo vitreae perlucidaeque ſunt, ut nuſquam latere piſces (quorum magna copia optimorum generum, ut in piſcinis, publice hic alitur) poſſint; intuerique diſcurſu laſcivientes ludenteſque, magna intuentium voluptate, licet. Species univerſae urbis dici poteſt, quam ſpectantibus probetur, ſive templa, ſive praetoria, ſi-

,, nel Conſiglio de' dodici, ſi dice,
,, che ſono la maggior parte Catholi-
,, ci, & i due, che s' eleggono di
,, queſti dodici, ſono ambedue Catho-
,, lici, & ſi uſa da loro grandiſſima
,, diligentia, che non ſi ſaccia di quel
,, Conſiglio altri, che Catholici, tal-
,, mente che di queſta città è qual-
,, che ſperanza, con tutto che il nu-
,, mero de gli Heretici ſia due tanti
,, maggiore. Sono già, oltre il Do-
,, mo, ch'è dedicato a S. Mauritio,
,, ſette altre Chieſe, ne le quali ſi di-
,, ce Meſſa, & in alcune ſi predica.
,, Gli Lutherani predicano in ſei luo-
,, ghi; non è però fra i predicatori
,, perſona molto celebre. La città,
,, fuora de le mura, non hà juriſdit-
,, tione alcuna, ma ogni coſa d' in-
,, torno è del Veſcovo, & Duca di
,, Baviera. La città non hà fiume na-
,, vigabile, ma ſolamente un fiumi-
,, cello, che tirato ne la Città per
,, diverſe parti le porge molte com-
,, modità.
,, Il Veſcovo d' Auguſta ha circa
,, ventimila (*ſic*) d' intrata. E' Si-
,, gnore di Dilinga, ch'è una buo-
,, na terra, ove è una Vniverſità. Hà
,, ancora molti altri caſtelli con mol-
,, te ville. confina col Duca di Ba-
,, viera, col Duca Volfango Palati-
,, no di Neuburg, col Duca di Vir-
,, temberg; & queſti due gli ſono ma-
,, li vicini: et cercano di continuo d'
,, occupargli la juriſdittione, hora d'
,, una villa, hora d'altro. L'elettio-
,, ne di queſto Veſcovo è degli Ca-
,, nonici tutti, quali devono eſſere
,, nobili overo Dottori; ma per il più
,, ſono nobili; perchè gli Dottori
,, non ſono facilmente admeſſi, nè
,, poſſono eſſere Veſcovi, ciò è, gli
,, nobili non gli eleggono mai. Han-
,, no i Canonici in Auguſta la loro
,, Chieſa libera, ne la quale ſi cele-
,, bra, et ſi eſſercitano gli altri riti
,, Catholici; et è una grande et bel-
,, la Chieſa, ma da gli Heretici ſpo-
,, gliata di molti ornamenti. ,, Qui-
bus continuo ſubduntur haec de Virtembergio ,, Virtemberg è paeſe, et
,, Ducato, del quale la città princi-
,, pale è N. ma il Duca fà la reſi-
,, dentia in N. Queſto Duca è uno
,, de' peggiori Heretici, che ſia fra'
,, Principi, et è quello, che più s'
,, impaccia ne le coſe de la religio-
,, ne, et che hà fomentato et aiuta-
,, to aſſai gli Heretici di Francia: nè
,, ſi sà bene di che religione egli ſi
,, ſia, ſe Lutherano, o ſe Sacramenta-
,, rio. E' hora aſſai ricco, poichè
,, hà occupato per più di ſeſſantami-
,, la ſcudi d' intrata de' beni di Chie-
,, ſa, et ſpecialmente de' Monaſterii.
,, Cava grand' intrata di vino, et de
,, li datii, che ha poſto ſopra il vi-
,, no, che ſi cava del ſuo paeſe. E'
,, preſidente del circolo Suevico. ,,

1 In ſecundo exemplari, at non in primo, mendoſe legitur *petere*.

ſive privatorum domos, ſive fora, ſive latas & longiſſime patentes vias aſpicias. His certe rebus praeſtare longe aliis mihi viſae ſunt Norimberga & Auguſta. Tam nobilem patriam haud parum illuſtraſſe videtur gentis unius induſtria: Fucaris eſt nomen: qui ex mercaturae quaeſtibus tantas congeſſere opes, ut & celebre, apud exteras quoque nationes, familiae ſuae nomen divitiarum fama fecerint, & (quod apud Germanos, ſeveriſſimis legibus plebem, cujus ex corpore mercatores omnes ducunt, a Nobilitate ſegregantes, nec ſanguinem ulla conditione, nec connubia miſcentes, difficillimum eſt) claris ſe familiis per affinitates inſeruerint, & non ſolum equeſtris ordinis & nobilitatis jura ſint adepti, ſed etiam multorum oppidorum dominatu dominatuſque titulis excellant. Certe tam opulentae fortunae dignitatem pari beneficentia in egenos & liberalitate in omnes tueri, & ipſos adaequare Principes cum domeſtico vitae cultu dicuntur, tum aedificandi magnificentia atque ſplendore: quippe qui ſaepe regali apparatu ipſos Caeſares hoſpitio acceperint. Sed haec fortunae ſunt bona; illa animi: quod non ſolum, in tanta defectione a priſcae religionis cultu, conſtantiſſime in fide Catholicae pietatis permanſere, ſed civium, quos prin us ille Haereticorum impetus omnes abſtulerat tranſverſoſque egerat, non parva pars, horum maxime ſtudio atque opera, ad avitas Sacrorum ceremonias rediit: & ad magiſtratum, penes quem regimen eſt rerum, haud facile quenquam obrepere, novis opinionibus depravatum, ſinunt; adjutantibus, & pari pietatis ſtudio ad eandem voluntatem incumbentibus, Velzeris, Remboldis & aliquot praeterea e primoribus familiis. Et (1) nunc quidem, haec

1 Haec tota periodus, *Et tunc &c. tueatur*, addita margini Gratiani manu eſt. Marci autem hujus Velzeri elogium hoc reperi inter Gratianae familiae MSS. Miſcellanea. „ Marcus Velſerus natus eſt Auguſtae „ Vindelicorum XII. Cal. Julii A. Ch „ M. D. LIIX. ex antiquiſſima fami- „ milia patricia Velſera, ex qua „ orti ante annos quadringentos ſum- „ mos Magiſtratus in patria obtinue- „ runt. Patrem habuit Matthaeum „ Velſerum Ant. F. Ant. N. Septem- „ virum Auguſtanum: prudentia, „ rerum uſu, virtutibus magnum; lit- „ terarum et linguarum cognitione et- „ iam non mediocriter ornatum: „ matrem Annam Pimeliam, nobi- „ lem et rari exempli feminam.

„ A teneris annis ingenium excel- „ lens in eo ſe oſtendit. principia „ linguae latinae in domo paterna a „ privato praeceptore didicit.

„ Anno M D LXIIX. cum tri- „ bus fratribus Patavium miſſus, „ ſub cura Viti Crebſeri (praeclarae „ eruditionis et prudentiae viri, qui „ deinde Illuſtriſſimi et Reverendiſ- „ ſimi principis Julii, Epiſcopi Her- „ bipolenſis, Cancellarius fuit) bien- „ nium Patavii egit. Anno deinde „ M. D. LXXI. Lutetiam petit, „ ubi

haec ipſa prodente me, ſummum in civitate magiſtratum gerit, ad clavumque ſedet, Marcus Velzerus, eximia virtu-

,, ubi maximae diligentia litteris incubuit. Anno M DLXXIII. Romam profectus, cum fratre, natu maximo, Antonio [qui Theologiae operam dabat, quique in omni genere litterarum, et linguarum peritia ita excelluit, ut ſummis comparandus judicaretur, tandemque Cathedralis Eccleſiae Friſingenſis fuit Praepoſitus] aliquot annos in litteris magno fructu poſuit. Reverſus in Germaniam, biennium circiter in patria commoratus, iterum Italiam adiit, ubique diligentiae, probitatis, et morum ingenuitatis ſignis relictis.

,, Anno M D LXXXIII uxorem duxit Annam Mariam, feminam lectiſſimam, ex nobili Majorum familia, cum qua annos ferè xxx. concorditer vixit, ſed matrimonium habuit ſterile abſque liberis.

,, Anno M. D LXXXIIII. Reip. fuit admotus.

,, Anno M D XCVI. in Septemvirorum numerum cooptatus.

,, Anno M. D. C. Duumvir Reip. adminiſtrandae electus.

,, Anno M. D CXI. coepit tentari intenſiſſimis doloribus in coxendice, femoribus, et in pedibus, quibus Medici plurimi et praeclariſſimi conſulti, nec nomen morbi, nedum remedia, quae aliquid proficerent, invenire potuerunt: nunquam tamen, etiam in ſummo cruciatu dolorum, vel litterarum vel Reip. curam depoſuit. Petiit quidem Duumviratus onere liberari, ſed non impetravit, cum ipſius conſilio & autoritate carere Senatui grave videretur.

,, Anno denique M D CXIV cum vehementiſſimos dolores poenè triennio maxima animi aequitate et conſtantia patientiſſimè tolerasset, in quibus frequenter ſibi ſuggerere ſolebat, quod in Evangelio eſt, Joſephi ad Angelum (immo *Angeli ad Joſephum*). ,, Eſto ibi uſque dum dicam tibi ,, IX Cal. Julii ſanctiſsimis Sacramentis, quibus Eccleſia Catholica filiorum ſuorum diſceſsum ex hac vita munire ſolet, devotiſſimè ſuſceptis, piè ac placidè ſpiritum conditori ſuo reddidit, et in majorum monumentum ad Dominicanos illatus eſt.

,, Catholicae religionis, a majoribus continua ſerie acceptae, fuit religioſiſſimus cultor, et pietatis omnis ſtudioſiſſimus. Non pauca, quae ad incrementum et propagationem fidei Catholicae ſpectabant, vel inſtituit, vel promovit, quantum temporum conditio patiebatur. Alienos a vera fide, tam in patria quam alibi, allocutione, litteris, officiis ita aut coluit aut ſibi devinxit, ut ab omnibus, in quibus aliquid humanitatis eſset, amaretur; & non ſolum nihil in eo reperirent, quod non laude dignum exiſtimarent, ſed etiam ſtudium ipſius, in amplificanda religione avita, non poſsent improbare.

,, Magiſtratus, quos geſſit, ſumma prudentiae, integritatis, charitatis in patriam & cives laude adminiſtravit. Moribus praeterea fuit ſuaviſſimis, ita ut a bonis omnibus omnium ordinum ſummopere amaretur; nec invidi reperirent, quod carperent. Quare ipſe in deſiderio, et memoria ejus adhuc in veneratione eſt.

,, Caeſar Rudolphus ipſum Conſiliarii honore ornavit, & ab eo petiit, ut hiſtoriam noſtrorum temporum ſcribere aggrederetur, quem prae aliis huic oneri ferendo parem judicaret: quod tamen gravibus rationibus abſterritus, ut in ſe reciperet, non potuit perſuaderi.

,, Maximis principibus fuit charus, imprimis vero Sereniſſimis Archiducibus Auſtriae Ferdinando, nunc Imperatori, Alberto, Leopoldo, Ducibus Bavariae Guiliel-

,, mo,

tute vir; qui ea conſtantia vigilantiaque ad cuſtodiam avitae pietatis priſcorumque Sacrorum excubat, ut nullum Haereticis, ac res novare cupientibus, locum, nullum aditum relinquat: ſed, pari ſapientiae gloria, & rempublicam adminiſtret, & Catholicae religionis jura tueatur. Ego, Auguſta profectus, Commendono ad Monachium (1) occurri. Regiam hic habet Bavariae Dux; & urbs ipſa inter pulcherrimas Ger-

Monachium.

,, mo, Maximiliano &c. plurimis item
,, S. R. E. Cardinalibus, Epiſcopis
,, &c. qui, quanti illum facerent, ſuis
,, ad eum ſcriptis litteris ſignifica-
,, runt.
,, Illuſtriſsimus princeps Fridericus
,, Caeſius Anno M DCXII. ipſum
,, in numerum Academicorum Lyn-
,, ceorum cooptavit.
,, De ipſius doctrina & exactiſsi-
,, mo judicio in litteris, teſtantur li-
,, bri rerum Boiarum, Rerum Au-
,, guſtanarum, Commentarius in con-
,, verſionem et paſsionem S. Afrae,
,, et alia typis evulgata, nec non
,, doctiſsimorum quorumcunque vi-
,, rorum in Germania, Italia, Gal-
,, lia, Belgio opera plurima, quae
,, in manibus eruditorum verſantur,
,, et innumerae ſcriptae ad eum lit-
,, terae. Denique *Manes Marci Vel-*
,, *ſeri*, libellus Noribergae anno
,, M.DCXVII. editus a Georgio
,, Raemo, patricio Auguſtano, Ad-
,, vocato Reip Noribergenſis.

1 Haec de Monachio in ſuas ephe-
,, merides Gratianus retulit. ,, Mo-
,, naco, città principale del Duca di
,, Baviera, dove egli habita, lontana
,, da Auguſta 8. leghe. Non è mol-
,, to grande, ma tanto bella, che
,, alcuni la parangonano (*ſic*) et pre-
,, pongono ad Auguſta. E' forte,
,, cinta di doppia muraglia et di foſ-
,, ſe, piene d'acqua. E' poſta in una
,, gran pianura. Porta la città
,, per arme un Monaco cun le brac-
,, cia aperte; et ne la mano ſiniſtra
,, tiene un libro; con la deſtra accen-
,, na con il dito indice. E' queſta
,, città ſottopoſta al Duca. Non di
,, meno ritiene ancora molti privile-
,, gi Hanno podeſtà di giudicare in
,, coſe capitali de li loro Cittadini.
,, Ma può il Duca intercedere,
,, quando gli piace, & liberare il giu-
,, dicato, ma con forma di prieghi:
,, come anco i Cittadini poſsono in-
,, tercedere appreſso il Duca per la
,, vita d'altri; ma il concederlo è
,, in arbitrio del Duca. Sono ne la
,, città due Chieſe collegiate, Santa
,, Maria, et San Pietro. Vi ſono
,, ancora alcuni Monaſterii di Frati.
,, Hà il Duca fabricato un buon loco
,, a gli Jeſuiti; de' qoali hà ivi con-
,, ſtituito un collegio, con molto
,, utile de la città: ne la quale con
,, tutto il zelo del Duca ſono nondi-
,, meno molti Heretici.

Utilitatem, quam, divino favente atque juvante numine, non modo Monachium, ſed univerſa Germania, ac Bavaria potiſsimum, in re Catholica, ex hujus minimae Societatis opera percipiebat, tum ſingulare ſuum erga eandem Societatem ſtudium declaravit Guilhelmus hic idem Dux, de quo proxime commemoravit Gratianus, in ſuis ad Sixtum V. Pontificem Max. litteris, die 29. Mart. an. 1589. Monachio datis, quarum, grati animi ergo, illud initium adſeram.
,, Praeclara venerandae Societatis Je-
,, ſu in Catholicam religionem meri-
,, ta, ejuſque, in his Germaniae
,, partibus, vel reſtituendae vel con-
,, ſervandae labores ac ſtudia no-
,, vis quotidie occaſionibus felicibuſ-
,, que ſucceſsibus ſic a Deo benedi-
,, cuntur, ut non raro Divinam pro-
,, videntiam in illis ego quidem ſuſpi-
,, ciam ac depraedicem, qua, cala-
,, mitoſis hiſce temporibus Eccleſiae,
,, a Deo miſsi ſtrenuos in illa ſum-
,, meque neceſsarios ſe operarios exhi-
,, bent: mihi vero, terris ac populis
,, meis, quibus hiſce Patribus eorum-
,, que

Germaniae urbes numerantur: etſi elegantibus magis, quam magnis, aedificiis nitere mihi eſt viſa, praeterquam Regia, quae laxe ſane & magnifice ſtructa eſt. Denique a Monachio, per Oenipontem, Brixinonem, Bolzanum, venimus Tridentum: ubi, frequens jam Patribus & regum legatis, Chriſtianae Reipublicae Concilium habebatur. Sumpta hic paucorum dierum quiete, Commendonus, impetrato commeatu, Venetias conceſſit: ego, ipſo ſic jubente, Patavii reſtiti: ubi, repetitis ſcholis, ſoluto liberoque animo, ex biennii intervallo, navantium litteris operam juvenum caetus cupidiſſime reguſtavi.

„ que laboribus frui contingit, plurimum gratuler &c.

Idem non Monachii ſolum, ſed Ingolſtadii ac Ratisbonae noſtrorum hominum Collegii inſtituit. Ac de Ratisbonenſi quidem conſtituendo habeo autographas ipſius has litteras ad Cardinalem Montaltum datas.

„ Illuſtriſsime & Reverendiſs. Domine.

„ Loquetur verbis noſtris Illuſtriſſimae & Reverendiſs. Dominationi Veſtrae Lambertus Pretonotarius Apoſtolicus, vir nobis apprime carus, de nonnullis rebus, ad Eccleſiam Ratisbonenſem pertinentibus; ut haec in omnibus recte gubernetur, et in civitate illa Collegium pro Societate Jeſu inſtitui queat. Eum Illuſtriſsima Dominatio Veſtra libenter audiat, et negocia, pro ſua in nos et religionem Catholicam ſingulari voluntate, promoveat ac adjuvet. Hoc nobis erit tam gratum, ut quod poſsit eſse maxime. Valeat Illuſtriſsima Dominatio Veſtra, noſque amet ſui amantiſsimos. Datum in Civitate noſtra Monachio die x. Julii, anno MDLXXXVII.

„ Guilhelmus Dei gratia Comes
„ Palatinus, utriuſque Bavariae
„ Dux, &c.

„ (*Manu Ducis*) Guilhelmus &c.
„ J. Sperius. „

Sed reliqua de Monachio narrantem ſuis in ephemeridibus Gratianum audiamus.

„ Staremberg. Vn belliſſimo palazzo del Duca di Baviera, edificato dal padre di queſto. E' trè leghe longi da Monaco, ſopra una collinetta, a' piedi de la quale è un lago, longo trè leghe, largo mezza, abondante di peſce, & molto delettevole, et pieno intorno di buone caſe et palazzi di gentilhuomini diverſi. In queſto palazzo habita aſſai il Duca a tempo d'eſtate, per l'amenità del luogo, per la commodità de le peſche, caccie & ocellagioni. Preſso al lago ſono de' boſchi ben grandi, pieni d'animali, et ſpecialmente di cervi; de la qual caccia il Duca ſi diletta grandemente.

„ Benedic in Beuren.

„ Monaſtero de' Frati di S. Domenico a le radici de l'alpi, otto leghe longi da Monaco: bello et gran Monaſtero, et ricco, et con molta giuriſdittione.

„ Vn Cittadino di Monaco fece trè coſe, che portorno grand' utile a la Baviera. Trovò via di ſeparar l'acque dolci di Ala di Salzpurg, che è del Duca di Baviera, da le ſalſe; onde ſe ne fa gran quantità di ſale, che dà grand' intrata al Duca. Conduſse acqua viva a Monaco, ch' era difficiliſsimo. Accomodò, et fece per via la ſtrada nel monte da Benic [*ſic*] in Bauren [*ſic*] una lega et mezzo verſo Iſpruch. Per il che il Duca gli diede privilegio, che tutto quello, ch' egli comprava, foſſe iuriſdittione.

Hac nobis peregrinatione ſeptendecim menſes abſumpti ſunt, quibus Germaniam, quanta ab Alpibus ad Oceanum Balticumque mare, & a Belgarum ora ad Oderam flumen patet, omnem percurrimus. Odera enim Germanos a Polonis dirimit, non, ut fere veteres tradidere, Viſtula; quae haud dubie intra Poloniae fines oritur, & per Poloniae partem eam, quam Minorem vocant, ac per Maſoviam & Pruſſiam defluens, paulo infra Dantiſcum in Balticum mare effunditur, nuſquam Germaniae fines attingens. Atque haec quidem Germania ad duo millia quingenta milliaria ſuo ambitu complectitur, & valentiſſimas ferociſſimaſque gentes continet; nullius magnopere indiga rei, quam terra ad hominum victum cultumque gignit. Magna illi pecoris armentorumque, magna frumenti atque omnis generis frugum copia. Fert plumbum, ferrum, aes, argentum, aurum. Pollet armis, viris, equis; ad id artibus, ingeniis, populis maxime frequens. Multi in ea opulenti Principes, multae liberae civitates, pariter diviciis, munitionibus, publicis privatiſque aedificiis inſignes: nec uſquam alibi, ut ſupra attigimus, libertas pluris; pro qua non rei, non liberis, non vitae, parcunt. Invictae, ut diximus, vires, ſi uni parerent, ab unoque omnes regnarentur, aut omnes pari jure in commune conſulerent. In tot Principes liberoſque populos divulſae, dum quiſque, non quod in commune omnibus utile, ſed quod privatim ſibi conducit, curat, ad propulſandam fortaſſe externam vim validae, ad inferendum bellum parum firmae, nec magnopere metuendae videri poſſunt. Teſtes ipſi ſunt Caeſares, qui decreta Vngaricis ſuperiorum annorum bellis auxilia nunquam in tempore acceperunt; aliis tum demum advenientibus, cum alii abirent. Interſcindunt Germaniam irrigantque nobilia flumina, Moſa, Rhenus, Amaſus, Viſurgus, Albis, Odera, Danubius: quae omnia in Oceanum exeunt, praeter Oderam, quae Baltico miſcetur, & Danubium, qui, longiſſimo curſu ingentem aquarum vim colligens, in Euxinum Pontum pluribus oſtiis irrumpit. Quorum fluminum opportunitate, cunctae inter ſe provinciae genteſque, commerciis comportandiſque rebus, quibus unaquaeque aut abundat aut caret, perviae apertaeque ſunt. Tranſgreſſis Alpes etſi perpetuae latiſſimaeque planicies occurrant, diſtinguunt tamen quibuſdam locis et montes & ſilvae & lacus; unde mediterraneis quoque populis piſcium copia. Erumpunt & calidi e terra fontes ſalubreſque, & varii in medicina uſus; & ex aqua, profundis hau-

Germaniae fines.

Ambitus Germaniae & opes.

Germaniae divulſae opes.

Flumina.

hauſta puteis, vis magna ſalis conficit. Ad haec, non nitro, non alumine, non ſulfure caret. Magna in omni opificio induſtria gentis, & par contentio animi, par patientia aſſiduitaſque operibus. De librorum, formis imprimendorum, ratione, ac de ſclopo bombardaque, tormentorum violentiſſimo, ſupra (1) memoravimus. Horologia quoque, quae rotis aguntur, inventum eorum feruntur; quibus non ſpatia ſolum horarum metiri, ſed ſolis ſiderumque motum converſionemque ſervantes machinas commenti fabricatique ſunt. In armorum uſu, tam quibus munitur corpus, quam quibus vulnera inferuntur, mirum, quam multa uni excogitarunt. Mores iis non tam inconditi rudeſque, quam ſui (2) ſunt. Ac, ſi ferociam ingeniis, & ſuſpitioſos animos demas, queis paulo moroſius exterorum amicitias ineunt, neque humanitatis in iis, neque communium officiorum jus magnopere deſideres; licet aliqua eorum inſtituta a reliquarum gentium conſuetudine diſcrepare videantur. Externorum ferme omnium, ſed maxime Hiſpanorum Italorumque, callida, ut ipſi rentur, tectaque ingenia ſuſpecta habent, a quibus induci ſe ac decipi ſemper timent; atque eo non niſi caute ac pene retrectantes ad amicitiam accedunt: quam tamen, quo lentius jungunt, eo conſtantius tueri videntur. In ſuppliciis ſane nimii ſaevique. Nam graſſatorum, ac latronum facinora tam atrociter vindicant, ut, inſertis per rotarum radios membris, ſingulis confractis comminutiſque oſſibus, vivos relinquant; infixa ſtipiti rotae, quo ſublimes, nec niſi diuturna morte pereant. Alios infigunt palis, quos, per obſcena adactos, exire per os cogunt; alios ſecant medios: ſive haec genti truculentia, ſive aliter coerceri vis, & praeſtari ſecuritas nequit. Belli gloria maxime celebres apud ſcriptores ſunt; & ipſi ſibi multum in eo tribuunt, & Germanos terrae ſuae indigenas eſſe, nec unquam ſuis pulſos ſedibus, nec armis ab ulla gente devictos gloriantur: ac Romanos ipſos non niſi proximas Rheno nationes adiiſſe, ignotos inexpertoſque interioribus. Et ſane in acie ſtatario pugnae genere plurimum valere dicuntur. Denſis enim ordinibus conſiſtunt, intentatiſque in hoſtem praelongarum haſtarum cuſpidibus, adeo conſtanter excipiunt praelium, ut, firmiſſimi muri inſtar, nulla perrumpi vi poſſe exiſtimentur; aut pariter conferti tam acriter inferunt pedem, incumbuntque pugnae, ut ſuſtineri impetus eorum vix poſſit. Gladios quoque ingentes ferociter vibrant, quos utra-

Opificia.

Mores Germanorum.

Suppliciorum ſeveritas.

In armis quales.

O 2 que

1 Lib. XIIII. pag. 48. et 49. 2 *Suos* dixit, hoc eſt, proprios.

que regunt manu, iſtuſque non niſi caeſim infligunt, raro punctim. In minoribus certaminibus, in quibus plurimum agilitas atque excurſus valet, haud perinde habiles, propter molem corporum tarditatemque, habentur: item ſi oppugnanda oppida, ſubeundumque ad maenia ſit. Ac ne ad ferendam quidem obſidionem idonei cenſentur, quod ad vini cibique inopiam ſtatim fatiſcunt. Denique non niſi campeſtri praelio ſtabili nixu probantur. Quidam plus conſtantiae eos, quam animorum, praeſtare in praeliis ajunt, ut, ſi diſciplina vigeat, victi pectora potius ferienda hoſti, abjectis armis, praebeant, & in veſtigio caedi, quam terga dare, & tentare fugam eligant: ſicuti victores ita gaudent ſanguine, ut, quicquid furentibus obviam datur, ſternant ferro, &, nullo aetatis aut ſexus diſcrimine, in cunctos ſaeviant. Oneroſi (1) etiam, nec ad regendum faciles eſſe feruntur. Nam & conjuges ſecum in bellum ducunt, quae illis pro agaſonibus ſunt: ac mirum, quae onera, quos itinerum, quos caſtrorum labores perferant, &, niſi commeatuum copia ſuppetat, quam ſane mulierum turba non levat, niſi ſtipendia ad diem perſolvantur, illico fremitus, & mox tumultus & ſeditio & imperiorum contumax detrectatio: ac, ſi moram tentes, ſaepe, raptis per iracundiam ſignis, protinus abeunt domum, nec ſocios, vel in medio diſcrimine, deſeruiſſe flagitium, ſed jus putant. Conducuntur tamen mercede ab externis nationibus, & raro uſpiam ſine aliqua eorum manu bellum in Europa geritur: quin, contrariis ſaepe in caſtris, eorum legiones, venalem ſanguinem utriſque commodantes, cernuntur: idque ex libidine ſua, non ſolum non conſulto Caeſare, ſed ſaepe etiam invito, faciunt.

Sed ex omnibus gentis moribus (2) nullum magis abominere, quam, quo ipſi maxime laetantur, vini atque compo-

tan-

1 Nihil diſceſſi ab utoque exemplari.

2 Teſtificor, me eorum pleriſque, quae de Germanorum moribus hoc loco a Gratiano commemorantur, fidem non habere, nec eſſe habendam ab aliis exiſtimare: quae tamen ſi vera ſunt, ea profecto a Germanorum, qui hoc quidem tempore ſunt, moribus admodum abhorrere. Et ſane novum non eſt, barbaras olim atque efferatas gentes ad humanum deinde cultum commodiſſimoſque mores eſſe traductas. Quinimmo, ſi priſcorum temporum memoriam replicemus, nulla non gens aliquo tempore fuiſſe moribus inconditis atque inhumaniſſimis reperietur. Quid? quod ea, quae narrantur, magis ad plebeculam atque infimae conditionis vulgus, quam ad ingenuos liberaliterque educatos homines pertinere exiſtimare debemus? Quod autem vitium, non ebrietatis ſolum, ſed cujuſvis etiam turpioris intemperantiae, quae vis, quae fraus, quod ſcelus ab hujuſmodi faece ho-

„ mi-

tandi [1] immenſa libidine: in qua ita omnem exceſſere modum, ut fatiſcat fides ad ea, quae referri de intemperantia eorum poſſint. Quid dicam, totos ſaepe dies, & diebus continuatas noctes, perpotare eos, cum quosdam primae nobilitatis triduum ipſum totidemque noctes perſeveraſſe in poculorum certamine, atque omnes, mente prorſus obruta [2] vino, ut cadavera, e convivio aſportatos domum certum ſit? Et ego non novi ſolum eos, ſed narrantes inde, quot quantoſque hauſiſſent ſcyphos audivi. Euntibus per Saxoniam nobis dati equites decem, qui ſimul duces itineris, ſimul praeſidio eſſent. Horum unus erat aetate jam ſatis progreſſa, brevi ſtatura, homo ſane feſtivus, hilaris, loquax, & mire ad omnia officia promptus, ſic, ut paucis horis familiaris omnibus eſſet. Cum veniſſemus Lipſiam, ille cum ſociis ſtatim ad menſam. Extracta ad quartam horam caena, tantum in ea, ſpectantibus, miraculi cauſa, nobis, exhauſit meri, quantum plane dictu incredibile ſit. Hilarem natura temulentia ita extulerat, ut ab ejus lepide ac facete dictis, riſu cachinniſque omnia ſtreperent. Ad nos demum, alio conclavi caenam ineuntes, tranſiit, & „ Adſit, inquit, laetitiae Bacchus „ dator „: protinuſque, poculo, quod ex omnibus maximum delegerat, alte ſublato, omnibus, quot diſcubueramus, propinavit. Lex eſt (nam vitiis quoque ſuae leges ſunt) ut ante tot quiſque ebibat pocula, quot ſunt, quibus bibendi certamen indixit; atque inde pariter plena exundantiaque, ſua manu, ſingulis offerat. Octies ille (tot enim eramus) cyathum exhauſit, qui haud minus, quam quantum mihi in biduum ſufficeret, capiebat. Verum, qui plus vini, quam quanta menſura corporis ejus erat, bibiſſet, poſtrema pocula ſupino quidem ore indita excipiebat, ſed jam, quicquid infunderet, utrinque refundebatur, ex bucciſque defluebat. Ille nihilominus pergebat infundere, donec, deficientibus repente ſenſibus, concidit. Territis ejus caſu nobis, Germanus hoſpes, qui forte aderat, timorem noſtrum ridens, „ Si-

Exemplum potoris.

minum uſquam abfuit? Quod ſi aliqui etiam ex ingenuorum numero talibus deteriorum vitiis aliquando inquinantur: num ullam, ex paucorum infamia, iniquiorem in univerſos opinionem conſequi neceſſe eſt? Quid autem miramur, aliquos ingenuos aliquando ebrios eſſe factos, quum „ Narratur „ & priſci Catonis ſaepe mero caluiſſe „ virtus? „ [*Horat. l.* III. *Od.* 21.] At non tam longe, quam iſti, progreſſus eſt Cato. Quaſi vero, aut Catoni, ſapienti viro, licuerit tantum progredi in eo genere, quantum progreſſus eſt, aut ab iſtis, ubi ſemel, tamquam in lubrico atque praecipiti, labi coeperunt, poſtulandum fuerit, ut in Catonis gradu reſiſterent.

1 *Compotare* ſuſpectae latinitatis verbum.

2 In ſecundo exemplari *obruta*:

„ Sinite, inquit, ſinite illum. „ Nos vero ſublevatum ſtrato intulimus, fomentis remediiſque excitare ac revocare ſopitos ſenſus ſatagentes. Cum omnia fruſtra fuiſſent, quantum licuit curatum reliquimus. Mane poſtero mihi nihil prius fuit, quam ut ad illum viſendum, incertus, an viveret, adirem. Non inveni. E feneſtra forte reſpiciens, video in ipſa via ludentem cum aliis, & vinum poſcentem. Adeo moribus noſtris ipſa quoque aſſentatur ſaepe ac morigeratur natura! Olomucii (urbs eſt Moraviae nobilis in primis, ac gentis caput) duo e primoribus civium, ſtatuta in medio ingentis menſurae amphora, ſponſione certarunt, ut alternis poculis totam haurirent, nec ante abſcedere inde ulli eorum liceret: adeoque pertinaciter inſtitere certamini, ut alter in ipſa menſa expiraverit, alter, cujus ego poſteà hoſpitio ſum uſus, a quo rem, ut acta erat, accepi, omnibus membris captus, aegre mortem evaſit: ac tum quoque, inſigni pallore, tremulis manibus, tranſactum diſcrimen praeferebat. E Polonia cum iter in Saxoniam haberem, ut adventanti Henrico regi occurrerem, unaque veniret nobilis Gallus, cui Duroni erat nomen, prope Oderam flumen, oppreſſi nocte, cauponis hoſpitium ſubivimus. Sedentes ad menſam milites aliquot ex iis, qui equo merentur, & eorum lingua *Reitri* vocantur, reperimus. Hi continuarant prandio caenam, atque, ea peracta, comeſſabantur, ad tantum jam vini progreſſi, ut nemo eorum ſatis compos ſui videretur. Nobis, in anguſta domo, eodem manendum triclinio erat. Dum nos exuimus, dum lectulus mihi, quem eodem mecum curru ferebam, ſternitur, dum, de more, divinas precationes perago, dum cibus paratur, multum praeterierat noctis: & adhuc illi in comeſſatione erant, ſtanneis ſextariis ſeſe, mutua invitatione, mirifice ingurgitantes. Diſcubuimus nos diverſa in parte, caenamque vario ſermone ſatis produximus, illis nihil opus intermittentibus. Cubitum me contuli: ac ſtatim de via feſſum amplexus eſt ſomnus. Sub lucem experrectus video adhuc potantes (& erat brumale tempus, cum longiſſimae ſunt noctes). Recubui, nec multo poſt, luceſcente die, ad iter ſurreximus. Tum illos quoque domuerat ſomnus, aut obruerat vinum. Riſimus hunc delapſum ad terram, illum ſcamno ſtratum, alium in menſa rejectum, alium cubito nixum, atque omnes ferme ſtannea cum vino vaſa manu, ut quenque ſomnus oppreſſerat, tenentes. Tantum valet uſus, tanta genti in ſe improba voluptas! qua non vulgus, & humillimus quiſque,

Aliud exemplum.

Aliud exemplum.

ſed

ſed principes Nobilitaſque maxime ducuntur, unamque omnibus vitae delectamentis praeferunt. Quin illi nihil magnum, niſi inter pocula (1) agitant; ſeu pacis ſeu belli conſilia convivio tranſigunt: nihil denique inter ſe vel ludicri vel ſerii, niſi poſitis in medio poculis, contrahunt: &, quod magis mirere, ingenia ipſa aliter, quam vino excitata, non fere pariunt. Apud Polonos Stanislaum Oricovium Roxolanum, cujus haud pauca volumina, edita in lucem, extant, latine ac ſane luculenter ſcripta, narrantem audivi, nunquam ſe, niſi perbene potum, conſueſſe ad ſcribendum accedere: tum ſuum diſertum ſtilum, tum res, tum verba, paria rebus, fluere ſibi, cum mero penitus incaluiſſet. Eubanum Heſſum Germanum, qui Homerum latino carmine, interdum & grande aliquid ſonans, reddidit, ſaepe, ab nimio vino non fungentibus officio pedibus, media delapſum via, fundentem ex ipſo caeno, quo, ſuis in modum, volutabatur, verſus, viſum narrarunt nobis, qui ſe vidiſſe ajebant. Et Oricovius. Eubanus Heſſus.

„ Ennius ipſe pater nunquam, niſi potus, ad arma (2). „ Certae potandi leges.

Apud hos graeco vetuſto carmini locus eſſe videtur.

„ Dulce merum Muſis, equus eſt in carmine velox:
„ Si quis aquam potas nihil bene parturies. „

At contra Plato, vacantes ſapientiae ſtudiis, ut vino abſtineant, hortatur. Certis, ut diximus, res ſcitis conſtat. Subruſticus & negligens patrii moris haberetur, ſi quis in convi-

1 Moderata ſint certe, atque intra . . . ſtras ſiccorum ? legitimos temperantiae terminos, ne- . . . 2 Hunc unum verſiculum ex Horoſae eſt. Quod ſi aliter eſſet, quis . . . ratii epiſtola 19. lib. II. ne ſententia non miraretur, eorum madidorum. quidem abſoluta, Gratianus acuiſſe; deliberationes non minus ſapientes integer locus, huc certe pertinens; vulgo fuiſſe atque eſſe, quam no- hic eſt.

„ Priſco ſi credis, Mecenas docte, Cratino,
„ Nulla placere diu nec vivere carmina poſſunt
„ Quae ſcribuntur aquae potoribus ut male ſanos
„ Adſcripſit Liber Satyris Fauniſque poetas.
„ Vina fere dulces oluerunt mane Camoenae.
„ Laudibus arguitur vini vinoſus Homerus.
„ Ennius ipſe pater nunquam, niſi potus, ad arma
„ Proſiluit dicenda. Forum putealque Libonis
„ Mandabo ſiccis; adimam cantare ſeveris.
„ Hoc ſimul edixit, non ceſſavere poetae
„ Nocturno certare mero, putere diurno. „

vivio tacitus, alio non invitato, biberet. Amicitiae & benevoli animi argumentum habent ſociare voluptatem. At invitatus non ruſticitatis ſolum, ſed odii atque contumeliae argueretur, ſi a provocante traditum abnueret poculum. Atque hanc ſaepe non jurgiis modo, ſed ferro ac ſanguine, ultum injuriam eunt. Quippe, ſperni ſe, & ut degeneres, repudiari putant. Interdum ductu uno, ac ſine ulla reſpiratione, hauriendum ingens erit vas, ſi ea a laceſſente indicta lex fuerit, ſic, ut nihil, quod in pavimentum eliſum ſonum edat, relinquatur: atque etiam, ut ad integrum impleſſe munus videantur, nec, quantum ſiniſtri pollicis ungue excipi poſſit, relictum, oſtendunt. Ac tum fervet opus maxime, cum aut bonam valetudinem Principi, aut ipſis compotoribus vitam longoſque annos comprecantur, viciſſimque invitant ſeſe & poculis majoribus certant. Quem morem ne novum putes, & expertes ejus fuiſſe Veteres credas, ex his antiqui poetae (1) carminibus expreſſum habes:

„ Sole ſimul vinoque calent, annoſque precantur,
„ Quot ſumunt cyathos, ad numerumque bibunt.
„ Invenies illic, qui Neſtoris ebibat annos,
„ Quae ſit per calices facta ſibylla ſuos.

Sunt, qui ſimul haec hauriant, ſimul, quod faedum dictu, ſupra (2) attigimus, mejant (3) (tanquam non aliter vinum, quam per humanum corpus, profundendum putent): maxime circa Rhenum, ubi tenuia admodum vina ſunt. Pudet referre, ut e convivio ad vomendum, quo onerati ſunt mero, ſecedant, atque inde iterum onerent (4). Vomere, ut potent, potare, ut vomant, plane videntur. Marceſcentis ſtomachi cruditati, nimio plerunque vino contractae, non aliter, quam vino, medentur, quod, abſynthii ſuccis infectum, mane ſummo hauriunt; atque eo abrodi, quae coquere inditus a natura calor nequivit, putant. Tam faedi moris licentiam ipſi ad libertatis ſimplicitatiſque laudem revocant, & quaſi nihil in eorum animis ſit, cujus aut paeniteat eos aut pudeat, nihil, quod tegi occultarique velint, nobis abſtinen-

Pravum morem ad ſimplicitatis laudem revocant.

tiam

1 Ovidii lib. 3. Faſt. At Martialis alium quendam Romanorum in bibendo morem ſignificat, quum nempe tot pocula ducerentur, quot literis conſtaret ejus nomen, cujus in honorem ſalutemve biberetur. Lib. I. epigr. 72.
„ Naevia ſex cyathis, ſeptem Juſtina bibatur,
„ Quinque Lycas, Lyde quattuor, „ Ida tribus. „

2 Pag. hujus Vol. 91. ubi item utroque in exemplari *mejens* pro *mejant* legebatur.

3 Utroque in exemplari *mejent*.

4 Malleni *onerentur*.

tiam imputant; & pro ſobriis triſtes, pro temperatis tectos appellant; vinoque abſtinere ajunt, ne animorum labes flagitiorumque conſcientiam prodamus, & unos veritatis cultores eſſe contendunt, qui vino indulgent, & nihil timent, ne animi ſecreta detegant: atque gloriam virtutis hujus (quando plurimum meri capere virtuti tribuitur) ita appetunt quidam, ut de ea, vitae quoque ſponſione, ut ſupra (1) oſtendimus, decernant. Adeo vitia virtuteſque hominibus non in re, ſed in more atque opinione ſunt! Melius aequiuſque vetus ille Graecus judex ab ebrio, qui admiſſum facinus alienatae nimio vino menti imputabat, geminam exegit paenam, alteram delicti, alteram ebrietatis.

Publicum Germaniae Concilium tribus ordinibus conſtat; in quibus Sacerdotum atque Epiſcoporum dignitas longe caeteros antecellit. Praeſtabant & opes, niſi eas ipſi evertiſſent (2). Alter eſt militarium Principum Regulorumque: tertium liberarum Civitatum. Infra Principes (hoc enim nunc nomine omnes cenſentur, qui, ſine regis appellatione, juſtum in populos imperium obtinent) ſunt Comites: hos Nobiles ſequuntur. Nobiles, non niſi, qui aliquo ditionis jure potiuntur, Germani vocant. Nam, qui civitates, licet liberas, licet opulentas incolunt, licet ipſi ſe patricios dicant, longe tamen infra Nobilitatem ſunt, & ab ea, ut plebis pars, deſpiciuntur. Quin nobilium ea ſuperbia eſt, ut alibi domicilium habere, quam in ſolo, quod ipſorum ditionis ſit, dedignentur, minuique nobilitatis jura urbibus incolendis putent. Caſtella arceſque ſuas habitant, ac, ſi quando adeunt urbes, per eas aut equo vectantur, aut gravi inceſſu, ac ſubnixi, nec incomitati, nec gladio non ſuccincti ambulant. Si domeſtica (quod ſaepe accidit) inopia premuntur, Principibus, & ſui etiam ordinis potentioribus, vel in ſervilibus miniſteriis, operam praeſtant, aut obſident vias, ac victum latrocinando quaeritant: &, qui inquinari genus ſuum quacunque mercaturae induſtria opinentur, iidem viatoribus vim afferre, ſpoliare, rapto vitam ſuſtentare, militare facinus putant. Nobilibus certa creſcendi, & ſe Principibus dignitate atque opibus exaequandi via erat, in ſacerdotalem ordinem, & maxime in Canonicorum collegia cooptari; quae, paucis exceptis Juriſconſultorum locis, non niſi Nobilitati patent. Horum ſuffragiis Epiſcopi deſignantur leguntur que, quos doctrinae ac religionis laus commen-

Germanorum Concilium quibus conſtat.

Nobilitas.

Nobilitati multum juris abſtulit haereſis.

1 Pag. 112.

2 Exemplar utrumque *everſiſſent*.

darit. Atque, hoc aditu ad Epiſcopale decus atque majeſtatem, Nobiles ſaepe honore atque amplitudine illos ipſos anteibant Principes, in quorum imperio atque ditione orti erant. Et, cum publicum gentis jus ſit, ut dominationis ac principatus haereditatem non maximus natu filiorum cernat, ſed inter ſe fratres ex aequo dividant, hac lege magnopere Principum opes in plures diſtractae partes extenuabantur, quae Epiſcopatibus integrae ſemper, & nulla partitione diminutae manerent. Hanc ad honores, atque ad principalem fortunam perveniendi facultatem interpellavit Nobilitati, & magna ex parte avertit, ipſius a fide avitae religionis defectio, & invectae in Germaniam tot novarum haereſum formae. Exuta enim priſcae pietatis reverentia, potentiſſimus quiſque Principum non ſolum minora ſacerdotia omnia, ſed ipſorum etiam Epiſcopatuum permultos jam occuparunt, ſibique haereditarios fecerunt. Ita Nobilitas ſero ſenſit, ſe hoc veluti patrimonio ſuo excluſam dejectamque, & in Principum ac potentiorum ſervitutem penitus redactam eſſe. Sed ipſorum quoque Epiſcoporum plerique, praepoſteris animis, poſthabita divinarum rerum cura, id modo enixe laborant, ut ſuae ſibi divitiae, & princeps ille ſplendoris ac dignitatis locus, quo inter caeteros eminent, ſalvus inviolatuſque ſervetur. Hinc Principibus ipſis, potentibuſque hominibus, quos ante in ſua auctoritate habere conſueverant, aſſentari coguntur; tantoque magis dediti iis atque obnoxii ſunt, quanto avidius eos aut occupandis Sacerdotum bonis imminere, aut occupatis incubare intelligunt: &, quorum cupiditati conatibuſque obviam ire, audaciamque coercere deberent, ac, ſi ſe noſſent, conjunctaque & concordia habere conſilia vellent, etiam poſſent, eos ipſi ultro metuunt, & ſuſpectos ſibi gratia atque officiis lenire & conciliare ſtudent. Quidam, quod faedius eſt, etiam a Sacrorum fide deſciverunt, ſeque in Principum Haereticorum clientelam tradiderunt, eorumque tecti ope, omnibus ſoluti legibus, omnibus abjectis ſacerdotalis vitae inſtitutis, ſua libidine vivunt. Certe priſcorum Germanorum ingenia aſpera indomitaque, ac feris imbuta moribus, quemadmodum Chriſtiana religio, & ſuave illius jugum cultuſque emollierat, ac frenum ferocibus animis injecerat, ita verendum magnopere eſt, ne, haereſum licentia, laxatis Catholicae pietatis vinculis, quibus humani ingenii cupiditates, ne impetu furant, conſtrictae tenentur, efferari iterum incipiant, iterumque in antiquam truculentiam barbariemque revol-

Error Epiſcoporum.

Defectione hac a Chriſtianis Sacris iterum efferantur Germani.

Digitized by Google

volvantur; hae maxime nationes, quae longius ab exterorum commerciis interiora Germaniae incolunt. Atque haec eſt illa Germania, quam Cornelius Tacitus informem terris, aſperam coelo, aſpectu triſtem, horridam ſilvis, paludibus faedam, frugiferarum arborum impatientem, cui non aurum, non argentum in pretio, prodidit. Et Seneca „ Germanos, inquit, & quicquid circa Iſtrum vagarum gentium occurſat, perpetua hyems, triſte coelum premit, maligne ſolum ſterile ſuſtentat. Imbrem culmo aut fronde defendunt. Super durata glacie perſultant. In alimentum feras captant. Nulla illis domicilia, nullae ſedes ſunt, niſi quas laſſitudo in diem poſuit: vilis & quaerendus manu victus: horrenda iniquitas coeli: intecta corpora. Haec tot gentium vita eſt. „ Tanta tum ſeu barbaries genti ſeu Romanis ignoratio ejus fuit! niſi ex Alpium incolis, ſqualentibuſque frigore atque glacie locis, conjecturam de reliquis populis fecerunt. Certe de Germania veteres ſcriptores haud ſecus, quam nunc de interioribus Americae ac novi orbis gentibus, ignotis adhuc inexploratiſque, loquuntur, fabuloſa multa & falſa memorantes.

Quam haec a veteri Taciti Germania differat.

At Commendono interea novum injunctum iter, novaque mandata legatio Patavio me avocavit. Ferdinandus (1) Caeſar, acto Germaniae conventu, in quo Maximilianum filium ſucceſſorem ſibi in Imperio deſignaverat, ut ex propinquo Tridentinis actionibus Patribuſque adeſſet, Oenipontem acceſſerat, oppidum ditionis ſuae hand ferme plus centum millibus paſſuum a Tridento diſtans. Hinc, ut praeſens, aſſidebat Patrum conſiliis, mente vir optima, & magno in Chriſtianam rem ſtudio & pietate, ſed ex eo genere hominum, qui, quanto ſunt ipſi probiores, tanto difficilius eſſe improbos (2) alios arbitrantur: quae ingenia maxime opportuna ſunt alienam ſimplicitatem per ſpeciem boni rectique ad fallendum captantibus. Itaque callidorum quorundam inſtinctu quaedam interdum movebat, & a Praeſidibus Concilii, Concilioque ipſo poſtulabat, quae turbandis rebus magis, quam ordinandis, quod ipſe cupiebat, fore videbantur. Venerat ex Gallia Tridentum eo tempore Carolus Lotharingus, (3) Cardinalis idem & Archiepiſcopus Rhe-

Novum ad Ferdinandum Caeſarem iter.

Cardinalis Lotharingus.

1 Hoc totum *Ferdinandus Caeſar* &c. *proficiſci extemplo jubens*: tranſtulit Gratianus ex lib. II. c. 5. Vitae Cardinalis Commendoni, nullis immutatis vocibus, praeter eas, quas ſuis locis indicabimus.

2 Edita Commendoni Vita *alios improbos*.

3 Eadem Vita *Lotharingius*.

Rhemenſium, ſumma auctoritate, (1) ſummiſque & ſuis & familiae opibus, magno item uſu, excellentique ingenio ac doctrina praeditus, denique animis, genere, dignitate ingens vir. Sed has laudes longe ſuperabat ambitio hominis prope immenſa, qua elatum animum ſtimulabat inſana cupido (2) cuncta ſub arbitrium nutumque ſuum revocandi. Galliae Epiſcopi, qui ſatis frequentes partim ad Pontificis Max. edictum, partim ipſum ſecuti Cardinalem, Tridentum convenerant, non ſentire modo cum illo, ſed ne audere quidem ab ejus auctoritate diſcedere videbantur. Caeſaris quoque Legati ventitare ad eum, frequentare domum, ac pellecti conferre conſilia dicebantur. Incuſſit ea res curam Patribus, ne turbidi aliquid rebus, tranquille ad eam diem procedentibus, ex his coitionibus oriretur. Id ne fieret, cavendum in tempore rati Praeſides, mittere ad Caeſarem delectum e Patrum numero aliquem, a quo de Concilii praeſentiumque rerum ſtatu ille erudiretur, &, ſi quid incommodae opinionis animo ejus inculcatum a ſuis haeſiſſet, evelleretur: eum denique de Gallorum poſtulatis, ac de Lotharingi ingenio atque animo, ad vaſta ſemper atque immodica aſpirantis, edoceret. Ad id unus ex omnibus maxime idoneus viſus eſt Commendonus. Venetiis igitur evocatum proficiſci extemplo jubent. Profecti (3) per diſpoſitos equos Oenipontem contendimus. Et navavit operam Commendonus, Patrumque de ſe expectationi egregie reſpondit. Nam (4) Caeſarem non modo ab omni cogitatione, ſi qua injecta illi fuerat, novandi aliquid, aut fovendi alterius cujuſquam conſilia, queis (5) arbitria Patrum labefactari aut ſcindi conſenſus (6) voluntaſque eorum poſſet, abduxit, ſed in priori (7) ſua mente ac ſententia adeo confirmatum reliquit, ut Lotharingus (8) ipſe, paulo poſt, ad eum viſendum, Oenipontem profectus, nihil eum immutarit; atque exinde habitum ac peractum ſine ſuſpitione ulla Concilium ſit.

AN-

1 Ead. Vita *auctoritate vir*. Quae poſterior vox ſupervacanea certe eſt, ſiquidem proxime reperies *ingens vir*.

2 Vide Hiſtor. Concil Trident. a Pallavicino ſcriptam, libro praeſertim XVIII. cap. 7. num 2. qui quidem auctor aequius, quam Gratianus, conſilia, dicta, facta tanti Cardinalis, ut par eſt, interpretatur.

3 Hinc ad libri XVIII. illa fere extrema „ Henricus in Galliam eſt „ reverſus „ quibus exemplar primum abſolvitur, deſcribi ſunt coepta, in eodem primo exemplari, Gratiani ipſius manu.

4 Haec quoque ex extremo eodem capite deſumta ſunt.

5 Ead. Vita *quibus*.

6 Verumque MS. exemplar *conſenſum voluntatemque*. Mendoſe. Emendavi, ut eſt in Commendoni Vita.

7 Ead. Vita *priore*.

8 Ead. Vita *Lotharingius*.

ANTONII MARIAE

GRATIANI

A BVRGO SANCTI SEPVLCRI

DE SCRIPTIS INVITA MINERVA

AD ALOYSIVM FRATREM

LIBER XVI.

REgreſſo Tridentum Commendono non diuturna conceſſa quies. Nam Pontifex, cum Poloniae res, Haereticorum audacia, magnopere perturbatas eſſe, magnumque inſtare periculum accepiſſet, ne per hominum, a Sacrorum fide alienatorum, factionem Religio gravius aliquod vulnus acciperet, Commendonum, Patavio, quo ſe receperat, evocatum, protinus in Poloniam contendere, & dare operam, ne quid in eo regno Chriſtiana res detrimenti caperet, juſſit. Profecti Venetiis, per Tarviſium, Conilianum, Sacilem, Spilimbergum, atque hic, trajecto Tiliavento, per Fanum Danielis, Venzonium, ipſis objectum Alpium faucibus oppidum, atque inde tranſgreſſi Pontebam, Villacum (1), quod primum intran-

Iter in Poloniam.

1 De Villaco proximiſque regionibus haec prodita reperi in Gratiani ephemer. „ Conferma il Vicedomino dodici Cittadini, che ſono in viſta del Conſiglio: et, come ne manca uno, „ gli altri nominan uno al Vicedomino; et a lui ſtà di accettarlo. Di „ queſti dodici ogn' anno eleggono „ due

trantibus Carinthiam occurrit, venimus. Haec urbs, quam Dravus, haud ignobilis amnis, interfluit, cum adjacentibus ali-

„ dne, da queſti medeſimi dodici, i quali preſentano al popolo radunato in una corte; et il popolo nomina qual più piace a lui; et quello ſubito và a pigliare la confermatione del Vicedomino, al quale dà giuramento di adminiſtrare rettamente la giuſtitia: et queſto ſi chiama Recter. Lui giudica le cauſe civili de' cittadini, et hà poteſtà di ritenere anche nel criminale. Le appellationi di cauſe civili vanoo da queſto giudice al Conſeglio, dal Conſeglio al Vicedomino, dal Vicedomino a li trè Commiſſarii, deputati, due, da l' Imperatore, uno dal Veſcovo: et queſt' ordine ſi ſerva ne la giuriſdittione del Veſcovo. L' eſſecutione del criminale, et il giuditio ancora è di un giudice, chiamato Pluot Recter ſudre ſanguinis. Queſto hà poteſtà di condennare uno a morte: et neſſuno Signore in tutta la provincia può far morire alcuno: et egli, quando condanna uno a morte ſede in piazza con una bacchetta in mano; et ſeco ſono ſei over otto cittadini a ſuo beneplacito; et, come l' accuſatore & diffenſore del reo, dimanda a quei cittadini il ſuo parere, poi giudica quello, che a lui piace, &, quando vuole, che il reo mora, ſpezza la bacchetta, che hà in mano. & allhora non v'è rimedio.

„ Il Vicedomino è un Canonico di Bamberg, deputato dal Veſcovo & dal Capitolo; & hà la ſua reſidentia in Wolſpergh. Deputa in Villaco un Capitano, che ſi chiama Capitano del Purgo, che hà il governo di tutto il Canale nel civile & nel criminale.

„ La Ponteheba verſo metto dì & l' Italia: verſo tramontana & Stiria Friſach, ch' è del Veſcovo di Salzpurgh: verſo Levante & Vngheria Filchmorch; verſo ponente & il Contado di Tirolo Agminth. Da la Pontheba a Friſach leghe 16. da Aghminth a Filchmorch leghe 15 & due leghe di più s' eſtende il confino.

„ Da Villaco a Clamſarch ſono quattro leghe. La provincia è quaſi quadra, ottanta miglia Italiane per quadro. La provincia è tutta de l' Imperatore: nè vi altro Signore di terre groſſe, ſe non il Veſcovo di Bambergh. La terra di S. Andrea, appreſſo Wolſpergh, è d' un altro Veſcovo, & Friſach del Veſcovo di Salzpurgh.

„ Nel paeſe di Villaco a Plaiperghe è una minera di piombo del Veſcovo di Bambergh. Vi ſono ne la provincia minere di oro, argento, ferro & vetriolo, et queſta è a la Treviſa.

„ Wolſpergh. Vi ſtà il Vicedomino di Bamberg, che preſenta il Pievano: et è Catholico.

„ S. Vito. Tutti Heretici Lutherani: dominio del rè: et già cinque anni non vi ſi dice Meſſa.

„ Filchmorch. V' è un Capitolo di Canonici, preſentati da l' Arciveſcovo di Salzpurgh. Sono Catholici; et la terra ſimilmente ſi mantiene aſſai Catholica.

„ Villaco. Già tre anni vi ſi uſavano tutte le cirimonie. Hora è tutto guaſto, et non vi ſi dice Meſſa, ſe non in due lochi, al Monaſterio di Santa Margherita, et a l' Hoſpidale

„ Clanfora Per eſſer terra da fortificare verſo Vngheria, s' è fatta principale de la Carinthia. Sono tutti Heretici. La preſentatione è del Decano di Sol, ch' è loco di una Noſtradonna, che ha fatto miraculi; et ancora vi vanno molti Contadini per devotione.

„ Il Sig. Giorgio Cherze Willer, ch' è ſtato nel parlamento di Vienna, et già un' anno è Preſidente, habita in Villaco; et cerca di farne levar la Meſſa, come hà fatto in Clanfort.

„ Il

Digitized by Google

aliquot oppidis, non Auſtrii ſanguinis regibus, quibus circunjectae nationes parent, ſed Bambergenſi Epiſcopo, cujus ſupra [1] in Franconia meminimus [2] ſubeſt. Carinthiorum mirum admittendi domini ac Principis ſui morem non omiſerim. Agreſtium unus, cui id ex haereditate jus, circa oppidum Sancti Viti, lapidem, ad id medio in campo ſtatutum, inſidet [3], dextra praegnantem bovem, ſiniſtra, equam, utranque ſtrigoſam, tenens. Circunſtat reliqua ruſticanorum turba. Accedit, magno comitatu, Princeps, praelatis honoris ſui inſignibus. Ac, nitentibus auro & ſerico aliis, ipſe, agreſti ornatu, agreſtique nixus baculo, adeſt: quem advenientem quaſi increpans Agreſtis, ſua Illyrica lingua. „ Quae, „ inquit, iſthaec eſt pompa? qui faſtus tam ſuperbe ince„ demis?„ Reſpondente multitudine, Principem eſſe, quaerit ille, An ingenuus, an patriae amans, an juſtitiae cultor, an Chriſtianae pietatis vindex futurus ſit? Futurum pollicentibus, qui circunſtant, rurſus ille. „ Bene habet, inquit: at me quis hac ſede audebit depellere „? Cui unus procerum ſexaginta denarios, equam boveinque & veſtitum, quo indutus eſt Princeps, & vacationem munerum, tributorumque immunitatem, ſi ultro ceſſerit loco, habiturum recipit. Et ille, quaſi his delinitus muneribus, loco decedit, & malam Principis leviter manu demulcens, ut in jure dicundo aequum ſe omnibus praeſtet, admonet. Tum Princeps deſertum occupans ſaxum, nudatum circunvibrat gladium;

Carinthiorum mos mirus admittendi Principem.

„ Il Capitano habita in Friſàch. „ Il Signor Chriſtoforo Tanhauler è „ heretico; ma non s' impaccia troppo de le Religioni. Queſto è il „ principale de' trè Governatori de la „ provincia.

„ Il Vicedomino de l' Imperatore, „ Giorgio Paradaiſer, heretico, habita in Gradish.

„ La prima dignità è del Capitano, che governa ogni coſa La „ seconda del Preſidente, che ha „ carico de le coſe di giuſtitia. La „ terza del Vicedomino, che hà la „ cura de' denari. Ma tutti trè in„ ſieme governano la provincia.

„ Il Barone di Tuerſthein, he„ retico, hà levato la Meſſa in tut„ ti i ſuoi lochi.

„ Il Signore Andrea Zenus habi„ ta in Villaco, ricco di denari, „ nepote del Signor Chriſtoforo Ze„ nus, molto Catholico. Sono trè „ ſratelli Baroni di Tuerſthein. L' uno „ è molto heretico: l' altro ſtà in „ Vienna, Catholico, chiamato Ada„ mo: l'altro Sigiſmondo heretico: & „ non vi è altri Baroni in tutta la „ Carinthia.

„ In Carinthia è una ſola caſa di „ Conti di Ortenbargh; i quali de„ ſcendano da Spagnuoli. Sono trè „ fratelli, Erneſto, Ferdinando, N. „ tutti trè Catholici: et dovunche „ eſſi hanno che fare, fanno ſervar li „ riti Catholici.

„ Il Signor Chriſtoforo Zenus Ca„ tholico vecchio.

„ Il Signor Giovanni ſuo fratel„ lo, Capitano del Purgo, Catto„ lico, et la moglie Catholica.

1 Lib XV. pag 97.

2 Vtrunque exemplar *meminibat*.

3 In utroque exemplari *inſedit*.

dium; poſt populum benigne affatur, & aquam, agreſti hauſtam pileo, delibat. Adit inde templum, &, peractis Sacris, cum ſuis convivium init. Originem habendi hunc Agreſtibus honorem ex eo ductam ferunt, quod hi, manentibus olim in pertinacia Nobilibus, primi Chriſtianorum Sacrorum

Stiria. fidem ſuſceperunt. Ex Carinthia in Stiriam tranſivimus; quam regionis ejus partem eſſe quibusdam placet, quam Veteres Valeriam appellarunt. Alpina & haec gens, magnis per hyemem frigoribus uſta. Mora Oenuſque flumina intercurrunt. Homines rudes, ut Carinthii, & fere vallium, quas immanis altitudinis alpes claudunt, incolae. Ferri fodinas, quibus paſſim montes ſcatent, ſtrenue exercent, nec alibi plus ferreae materiae terra eruitur, nec uberiores uſpiam venae; quarum imbuti vi ac natura perennium fontium latices ſtrumas gignunt, ſic, ut omnibus fere, tam viris quam faeminis, guttur enormiter intumeſcat. Prima urbium Gra-

Gratium. tium, ubi ſedem Princeps habet, multiſque inde populis dominatur. Omnes objecti ſunt Turcis, quorum infeſtis armis aſſidue incurſantur; ac ſaepe non agri ſolum, ſed ipſae quoque urbes miſerabiliter vaſtantur, maxime, poſtquam, amiſſa Caniſia, quam nuper, Paradaiſeri Germani ignavia aut proditione, expugnarunt, patefactus magnopere aditus

Auſtria. eſt Barbaris. Tranſgreſſi Stiriam deſcendimus in Auſtriam, latiorem fertilioremque provinciam, in Pannonios devexam, quorum olim & pars fuit, quam Superiorem dixerunt. Quinque dierum iter in longitudinem, trium in latitudinem ajunt patere. Interſecat Iſter, multique praeterea amnes: unde uberrima frugum, & vini quoque ferax; ex cujus copia praecipuus genti quaeſtus: quanquam auſterius eſt, nec, niſi altero aut tertio anno, maturitatem aſſequitur; eo certe optabilius, quo perduravit diutius. Gentis caput Vienna,

Vienna. ubi Caeſarum Auſtriae familiae diu Regia fuit, eaque re cum auctior celebriorque effecta, tum magnis munita operibus eſt: ſed eo vel maxime nobilitata, quod Solimani, clariſſimi Turcarum regis, ſaevam pertinacemque oppugnationem ſuſtinuit, & irrito incaepto abſcedere maenibus coegit. Hujus provinciae, obſcurum antea, nomen ad ſummum gloriae faſtigium unius amplitudo fortunaque domus evexit; quae ab dominatu ejus cognomentum accepit, & a paucis initiis, non vi atque armis, ut quondam Aegyptii, ut Macedones, ut Romani, ut Turcae, ut alii magnorum Imperiorum conditores, ſed, quod beatius eſt, pacis artibus, & matrimoniorum faederibus, ſummam potentiam eſt nacta. At nos

tam

Digitized by Google

tam clarae gentis primordia paucis memorare cur pigeat? Fuere, qui, quaſi in aſſentationem ejus, ab veteribus Galliae regibus, atque ab Pharamundo originem ducere conati ſunt. Sed commenti hujus auctor Volfangus Zaſius ab Arnoldo Vvionio Belga, haud dubiis litterarum monumentis, Scriptorumque teſtimoniis, mendacii & compoſitae ab ſe fabulae convincitur. Ipſe Arnoldus Aniciae gentis ſtirpem eſſe contendit. Anicios Romanos vetuſti generis patricios, quorum auctorem Quintum Anicium, anno conditae urbis CCCCL. aedilem curulem fuiſſe memorat, multaſque inde praeturas, multos conſulatus, triumphumque L. Anicii de Gentio, Illyriorum rege, in ea familia, e Romanis faſtis, numerat. Atque adeo, poſt oppreſſam a Caeſaribus Remp. unique commiſſum populi Romani Imperium, Flavium Anicium Olibrium, Flavium Anicium Juſtinum, Flavium Anicium Juſtinianum, alioſque Imperatores ac rerum dominos, ab his prodiiſſe narrat. Eandem gentem pluribus ferri nominibus, varieque cognominatam refert. Nam & Flaviam & Maximam & Paullinam & Baſſam & Fauſtam & Probam & Bohetiam, unde ortum Severinum Bohetium, illuſtrem ingenio & litterarum ſtudiis, illuſtriorem gloria oppetitae fortiter pro fide erga Chriſtianam pietatem mortis. Item Symmacham & Olibriam & Pierleoniam & Frangipaniam, &, Venetiis inter patricios cooptatam, Michaeliam, denique & Gratianam, ex qua Joannes Gratianus prodiit, Petri Pierleonii [1] filius, qui, ad Pontificatum Maximum evectus, Gregorius ſextus eſt dictus. Eodem ſanguine Benedictum, Euproprii, Nurſiae Comitis, filium, & Gregorium Magnum Pontificem Rom. clarum utrunque Chriſtianae religionis lumen, ait genitos eſſe, & alios praeterea, quos pariter miraculis affirmata pietas in coelum extulit. Pierleonii cognomentum circa annum ab nato Chriſto DCC. Anicii accepere; cujus auctor patriciatus honore, cujus tum magna Romae dignitas & auctoritas fuit, praefulſit. Ex his Frangipanii defluxere, ſic dicti, quod, in magna caritate annonae, fractos in fruſta panes populo diſtribuerunt. In utraque gente clari in primis ac praepotentes cives permulti floruere; & ex Pierleoniis quidam, quia in Aventino monte habitarunt, ob magnas, quibus excellebant, opes, Aventini Comites ſunt appellati. Ex his ipſis Petrus & Rodulphus fratres, ut urbanis motibus ſeditionibuſque, quibus ea tempe-

Auſtriae familiae origo.

Anicii Romani.

Imperatores ex Anicia gente.

Pierleonii ex Aniciis.

Frangipanii.

1 Id, non *Pierleonii*, praefert utrumque exemplar.

Pierleonii in Helvetios demigrant. ſtate Romana civitas magnopere agitabatur, ſe ſubtraherent, Italia exceſſerunt; delatique in Helvetios, circa Lucernae lacum, pretio emptum caſtrum exaedificarunt, egregiiſque operibus communiverunt; atque ei Avemburgum (1), ab Aventino monte, veteri familiae ſuae ſede, nomen dixerunt: quod inde, commutatis, ut fit, a vulgo litteris, Habspurgum eſt nuncupatum. Habspurgum. Horum fratrum Rodulphus, natu minor, ob vitae ſplendorem, & famam nobilitatis, Epiſcopatum Argentinenſem eſt adeptus circa annum MCLXI. Sed, duodevigeſimo poſt anno, ſacerdotio illo abdicare ſe ab Alexandro III. Pontifice Max. eſt coactus, quod non juſto jure irrepſiſſe ad eum honorem, vitioque creatus eſſe diceretur. Petro, alteri fratri, in dominatum Habſpurgi, & appellationem Comitis, Albertus filius ſucceſſit, Alſatia aucti Habſpurgii. cui Heduigis, Alſatiae Lantgravii filia, nupſit, quae, haeres patris, Alſatiae dominatum, dotale munus, ad virum attulit; quo magnopere propagatae opes dignitaſque Habſpurgiae gentis ſunt. Adeo in ipſis ſtatim initiis huic familiae ditibus augeri matrimoniis prope fatale fuit! Ex hac conjuge Albertus egregiam ſobolem, novem liberos, ſuſcepit, Rodulphum, Albertum, Carolum, Martham, alterum Albertum, Henricum, Hermanum, Heduigim, Eliſabetham: atque ipſe, jam ſenior, ab ſtudio Hieroſolyma & Chriſti Dei ſepulcrum viſendi, Federicum ſecundum Caeſarem in Syriam ſecutus, apud Aſcalonem morbo interiit. Rodulphus, Alberti filiorum natu maximus, cum ante Othocaro, Bohemiae regi, domeſtici miniſterii munera praeſtitiſſet, familiaeque ejus praefuiſſet, poſt interitum Federici, in magna ac diuturna Principum diſſenſione, Francfordiae ad Moenum Romanorum rex ac Caeſar eſt renunciatus, circa annum MCCLXXIII. Rodulphus Habſpurgius Caeſar renunciatus. &, cum extincta ſtirpitus veterum Auſtriae Ducum domus eſſet, ei provinciae Rodulphus jure ſuo Albertum filium dominum impoſuit. Quae tamen res ſine bello & contentione tranſacta non eſt; indignante Othocaro, Bohemiae rege, qui ex Auſtria gente uxorem habebat, ejus ſibi filium praeferri, qui apparitor ſibi ac domeſticus miniſter fuiſſet. Sed, ubi jus erat, ibi & belli fortuna ſtetit. Victor Rodulphus, dejecto atque in acie occiſo Othocaro, Auſtriam filio ſuo parere coegit. Habſpurgii Auſtrii nuncupantur. Atque hinc, priſtino Habſpurgii repudiato, novum ab Auſtria cognomentum familiae eſt inditum. Albertus, Eliſabethae conjugis dote, Sti-

1 Ratio etymi poſtulat, ut *Aventiburgum* ſcribatur.

Stiriam, Carinthiam, Tirolum Auſtriae adjecit; atque his nixus opibus, etiam, ut Caeſar diceretur, contra Adulphum Naſſaum, Imperii aemulum, tenuit: quem &, magno praelio apud Vormatiam ſuperatum, caecidit. At ipſe, non multo poſt, Joannis, fratris filii, exceptus inſidiis, victor externi hoſtis domeſtica fraude occubuit, anno MCCCVIII. Hoc genitus alter Albertus, Alberto Lupoldus & Albertus; hoc item alter Albertus, a quo, circa annum MCCCCXLVIII. relatum in familiam Caeſareum nomen & Imperii honos, in ea ad hoc uſque aevi, nunquam interrupta ſucceſſione, permanſit. Nam Alberto patruo ſucceſſit Federicus, Erneſti fratris filius, Lupoldi [1] nepos, & Federico Maximilianus filius, Maximiliano Carolus, ex Philippo filio nepos, Carolo Ferdinandus frater, Ferdinando Maximilianus filius, Maximiliano Rodulphus item filius. Federicus, vir probus & pacis cultor, annos tres & quinquaginta imperavit. Hic, quo gentis ſuae principes nobiliori nomine a vulgari Ducum appellatione eximeret, Archiduces, eximio nec ante ulli uſurpato titulo, appellavit.

Archiduces a Federico III. appellati.

Atqui huic familiae non opulenta ſolum, ut ſupra memoravimus, ſed maxime faecunda matrimonia obtigerunt. Nam Albertus primus, Petri, Habſpurgiae familiae conditoris, filius, novem, ut oſtendimus, liberos procreavit; Rodulphus Imperator tredecim; Albertus ſecundus unum & viginti; Albertus tertius ſex; Lupoldus quoque plures; Erneſtus decem; Federicus quinque; Maximilianus quatuor; Philippus ſex; Carolus quatuor; Ferdinandus quindecim; Maximilianus ſecundus decem & ſeptem; Carolus, Ferdinandi filius, undecim; Philippus, rex Hiſpaniae, octo.

Auſtriae gentis faecunditas.

Auſtria domus in duas ſtirpes diducta eſt, quarum altera in Germania, altera in Hiſpania radices egit. Nam ex duobus Philippi filiis, Joanna, Hiſpaniae regina, ortis, Carolo quinto, natu majori, Hiſpania & ea regna, quae ſupra [2] recenſuimus, obvenere; Ferdinando Auſtria, Stiria, Carinthia, Carniola, Tirolus, Briſgovia, [3] Bohemia, Moravia, Sleſia, & Vngariae pars illa, quam adhuc non oppreſſere Turcae, quae maxime caeteris gravis ſumptuoſaque eſt populis.

Moravia.

Auſtriae jungitur Moravia, quam Marcomannos incoluiſ-

1 In ſecundo exempl. *Lupildi*.

2 Vol. I. pag. 153. et ſeqq.

3 Verumque exemplar *Friſgovia* retinet, ſed, ut puto, mendoſe. *Briſgoviam* autem, ſive *Briſgoiam* Germaniae regionem eſſe, inter Rhenum et Silvam nigram, cujus metropolis quondam *B iſ.scum* fuit, nunc eſt *Friburgum*, ſub Auſtriorum poteſtate, notiſſimum eſt.

luiſſe olim credunt. Novum nomen Morus, haud ignotus Antiquis fluvius, quo proſcinditur, dediſſe videtur. Jacet media inter Vngariam & Bohemiam, magniſque ſaltibus ab utraque dirimitur. Fertili agro eſt & pingui: unde caenoſae, &, per hyemem, maxime impeditae viae, niſi gelu ac frigore, quod plerunque fit, rigeſcant. Cultores agrorum plerique Anabaptiſtae ſunt, genus hominum rude, imperitum, abſurdum, nec nobis, quam aliorum Haereticorum ſectis, magis inviſum execratumque, propterea, quod neque Sacris, neque civilibus Magiſtratibus quicquam in alios juris ex Chriſtianae diſciplinae placitis eſſe, ſed omnibus ex aequo tributum libertatis munus contendunt. Ob id vulgo exploſi, etiam ſeveris ubique legibus coercentur. Apud Moravos, quia ſeditionibus abſiſtunt, & caetera innoxii culturae agrorum, ſervilibuſque miniſteriis intendunt, tolerantur, ſuiſque vivere inſtitutis ſinuntur. Mirum, quod ipſam quoque operae mercedem in commune conferunt, & contenti agreſti victu, agreſti veſte, *Meum* & *Tuum*, adverſa exaequando juri nomina, unde omnis diſſidii origo manat, ſuſtuliſſe videntur. Princeps urbium Olomucium, Princeps gentis Olomucenſium Epiſcopus, cujus imperio multa oppida, & magna provinciae pars continetur. Ipſe Crempſirii moratur, & ejus maxime ſtudio vigilantiaeque (1) debetur, quod non omnem Moraviam praviſſimae de divinis rebus opiniones, tetraque haec haereſum monſtra, quibus adverſa pietati aetas ſcatet, oppleverint.

Olomucium.

Sleſiam, egreſſi Moravia, inivimus, finitimam Poloniae, & aliquando partem ejus. Quadi olim coluiſſe dicuntur. Gens nunc quoque bello ferox, nec ſpernendis pollens viribus, ſi quidem, ut ajunt, armatorum millia ſupra quinque & viginti conficere, adhibito conatu, poteſt. Et haec agro fertilis, & homines agriculturae ſtudent. Odera, haud ignobile Germaniae flumen, totam perlabitur, ad Stetinumque in Balticum mare effunditur. Aliquot haud ignobiles habet Sleſia urbes; ſed longe omnes dignitate antecellit Vratiſlavia; quae & aliis rebus conferri cum principibus Germaniae urbibus poteſt, & deſcriptione viarum, aedificiorum publicorum privatorumque elegantia, vel nobiliſſimis anteponi. Viae in omnes partes longiſſime patent, amplae, rectae, ſtratae. Eſt & Epiſcopali ſede inſignis, & Epiſcopus gentis totius longe princeps, & publici conſilii praeſes; cum aliis vectigalibus dives,

Sleſia. **Odera flumen.** **Vratiſlavia.**

1 Exemplar ſecundum exhibet *vigilantiaque*.

Digitized by Google

ves, tum auri ramentis, quae in ejus ditione, haud minora articulo digiti, leguntur ea copia, ut ad trecenta pondo, annis ſingulis, ipſe cudat ſignetque.

E Sleſia Poloniam intravimus, ubi quae geſta à Commendono ſunt, eo libro perſecuti ſumus, quem de vita ipſius conſcripſimus, multaque infra attingemus. Biennium hic commorati ſumus. Quo tempore Commendonus a Pio quarto, Pontifice Max. in ampliſſimum ordinem abſens, eximiae virtutis merito, eſt cooptatus. Et cum ut ſtudio ſuo indulgeret peregrinandi, & cuncta oculis luſtrandi, tum ut ultimis quoque gentibus ſpecimen ſui, & Romani Legati nomen oſtenderet, latiſſimi regni nationes pene omnes obivit, aſpexitque cominus Scytharum fines, ad ipſum uſque Boryſthenem (1) progreſſus. Nam Poloniae regnum duo nobiles **Poloniae fines.** amnes, duo longe diverſa maria claudunt; finibus tam amplis, ut utrinque ad miliaria octingenta pateat. Ad occaſum quidem ſolis Odera a Germanis diſterminat: ad ortum Boryſthenes Moſchos Scythaſque arcet: ad aquilonem Balticum ſinum, ad auſtrum Euxinum Pontum attingit; niſi quod Moldavi interjiciuntur, gens Turcarum Imperio addita, ſed non nihil & Polonis obnoxia; qui olim & Bialogrodum ad oſtium Tyrae, in ipſius ora Ponti, poſſederunt: ab Vngaris Carpathii montes dirimunt. Caeterum, quae proprie Polonia dicitur, in duas dividitur partes, Minorem Majoremque. Frequentior populis Minor urbibuſque, **Minor Polonia et Cracovia.** in quibus longe caeteris praeſtat Cracovia, regia civitas, quae tribus ex oppidis in unum praevalidum peramplumque coaluit. Nam Cracoviae Clepardia & Caſimiria junguntur: atque omnes interfluit Viſtula, nobile Sarmatiae flumen. Regia hic domus, in edito ſita loco, urbi imminet, pro arceque eſt regi, nec toto eſt regno aedificii opus ullum praeclarius; quo & templum maximum, inclytum opibus, includitur, principe Canonicorum collegio. Confluunt huc, non ex finitima ſolum Germania, ſed ex ipſa quoque Italia, mercatores, & ex toto regno juventus ad bonarum artium percipiendas diſciplinas, quibus docendis egregii ſemper magiſtri magna mercede conducuntur. Cracoviae dignitate proximum Lublinum (2); ubi, annis ſingulis, nundinae, magna negociantium celebritate, aguntur, non vicino- **Lublinum.** rum modo populorum, ſed Scytharum, trans Boryſthenem

co-

1 Noſtra exemplaria *Boriſtinem* retinent: at infra *Boriſtenes*.

2 In ſecundo exemplari *Labrinum*; neque aliter ſcriptum videri poſsit in primo.

colentium, Moſchorum, Turcarum, Armeniorum: quo cum
caeterae merces, tum magna pellium omnis generis vis comporta-
Sandomiria tur. Par nobilitas Sandomiriae, in ripa Viſtulae ſitae, & Petrico-
Petricovia. viae. Claruit haec, magnumque incrementum caepit, quod
diu apud eam habiti gentis conventus, ad quos prope quot-
annis Principes regni cogere ad conſultandum de Rep.
rex conſuevit. Vnde & regia hic domus, & ſinguli pene
Epiſcopi multique potentiorum laxas pariter aedes aedifi-
carant: quae nunc, translatis Varſaviam conciliis, neglectu
ac ſitu collabuntur. Et & Vislicia & Tarnovia, &, Roxo-
Major Polonia. laniae contermina, Primislia. Majorem Poloniam percurrit
irrigatque Varta flumen. Princeps hic urbium, ſi antiquita-
tem, & Archiepiſcopalis ſedis honorem ſpectes, Gneſna,
Gneſna. a veteri Leccho, auctore gentis, condita; ſi ſpeciem ur-
bis, munitionum aedificiorumque dignitatem, & frequentiam
Poſnania. populi, longe Poſnania antecellit: ubi & magnus e Germa-
nia mercatorum concurſus, & pleraeque, ut Cracoviae, ab
ipſis Nobilitatis proceribus ſplendide aedificatae domus. Poſt
Gneſnam & Poſnaniam eſt Caliſſia, Siradia, Vniovia. Ma-
Maſovia. joris Minoriſque Poloniae finibus adhaeret Maſovia, quam
interſecat Viſtula, faecundantque Naref & Buch fluvii, qui,
infra Pultoviam juncti, in Viſtulam influunt. Gens paulo
tumidior, ſed incorrupti ſanguinis nobilitatem, praeter cae-
Varſavia. teras, colens. Caput rerum hic Varſavia, quam alluit Vi-
ſtula, ſublicio ponte, immanibus ſtructo trabibus tigniſque,
opere plane egregio, juncta. Poſt contributos in Polonorum
concilium ab Auguſto rege Lithuanos, in hanc potiſſimum
urbem, quod pene regni umbilicum (1) tenere videatur, de
Rep. convenitur: unde in dies varie aedificiis augeſcit excolitur-
que. Ad Maſoviam pertinere & Plozca & Pultovia & Ra-
va & Tarcinum dicuntur. Maſoviae a ſeptentrionibus eſt
Cujavia. Pruſſia, interjecto brevi Cujaviae tractu, cui Epiſcopalis
urbs Vladislavia eſt caput. Haud longe hinc, ſecundo a-
Turunia. mne deſcendentibus occurrit Turunia, (2) una ex praecipuis
Pruſ-

1 Vtroque in exemplari legitur *umbelicum*.

2 Nihil aeque me in hoc opere edendo jamdiu exercet, ac Gratiani ratio haec appellandarum urbium ac regionum aliter fere, atque ab eruditiſsimis Geographis eae appellari vulgo ſolent. Saepe ad eorum rationem hominem revocavi: ſaepe quid inter eum atque illos intereſset teſtatus ſum. Sed ſtatui rei, ad admonendum minime fortaſſe neceſſariae, mihi certe moleſtiſſimae, finem facere. Dicam in univerſum, placuiſſe illi, ſive ſuorum temporum conſuetudinem, ſive aliam quandam rationem ſequuto, propria urbium ac regionum vocabula non ita uſitate, ut vulgo nunc homines loquun-

Digitized by Google

Pruſſiae urbibus, imperio quidem Polonorum parens, ſed ſuis permiſſa legibus vivere, ſuiſque adminiſtrari magiſtratibus. Terminatur Pruſſia ab aquilone mari Baltico, & Samogitiae & Livoniae finibus; ab auſtro Polonia; ab ortu Lithuania; ab occaſu Pomerania: cujus & partem, quae Pomerella dicitur, comprehendit. Longitudinem ejus ad paſſuum ducenta quinquaginta millia, latitudinem ducenta patere ajunt. Provinciarum Polonici regni cultiſſima, & multis inſignis urbibus, quae cum claris quoque conferri poſſe videntur; Turunia, Elbinga (1), Chiniſperga, Culma, Mariaemburgum, (2) Varmia, Brunſperga (3). Sed omnibus longe opibus & dignitate praeſtat Dantiſcum, opportunitate egregii portus, quem Viſtula efficit, aucta. Diſtat a mari atque oſtio fluminis millia paſſuum quinque: oſtii clauſtra arx ſervat. Subeunt maximae cum ipſo onere naves, atque ad oppidum appellunt: quarum magnus ſemper in portu numerus cernitur, interdum ſexcentis ac ſeptingentis plures. Eſt enim Dantiſcum vel praecipuum totius ſeptentrionalis plagae emporium, quo, ex Livonia, Suetia, Dania, Germania, Belgia, Britannia, Gallia quoque atque Hiſpania varias ferentes petenteſque merces naves confluunt. Praeter hunc duo ſunt in Pruſſia portus ad Elbingam, & ad Chiniſpergam. Sed nullus celebritate cum Dantiſcano conferendus: quanquam Elbingenſis magnas habere opportunitates dicitur. Iis ex regnis vinum, oleum, ſaccarum atque aromata, & lanei panni & ſerici advehuntur: exportantur frumenta, linum, ſpartum, coria, ſevum (4) mella, cerae. Hanc urbem, loci opportunitate ducti, Theutonici ſodales condidere, paulo poſt, quam in ea loca, ad res contra Pruſſos gerendas a Pontifice Max. miſſi venere: quae, cum poſtea injuriis coa-

Pruſſia.

quuntur efferre. Certe, quam *Toruniam* ille hoc loco dicit, ab reliquis Geographis non niſi *Thorunum* ſive *Torunum* appellatam video: de qua Baudrandus: „ Torunum, *Thorn*, „ urbs Hanzeatica Poloniae, in Pruſ- „ ſia Regia, ad Viſtulam fluvium „ cum ponte. Longa obſidione ſua „ celebris facta eſt, eſtque in Cul- „ migeriae tractu, in ipſo limite Cu- „ javiae provinciae. 4. miliiaribus Ger- „ manicis diſtans a Culma in meri- „ diem, uti 12. a Mariaeburgo, & „ 15. a Gedano, Lancieiam verſus „ 13. Situ & arce permunita eſt, & „ in duas partes dividitur, veterem „ nempe & novam; eſtque probe „ culta Subeſt regi Polooiae ab an- „ no 1454. quo ab ordine Teutonico „ defecit. Patria fuit Nicolai Coper- „ nici, aſtrologi: et in ea obiit an. „ 1501. Joannes Albertus Poloniae „ rex. „

1 Secundum exemplar exhibet *Elberiga*.

2 Vtrumque exempl. *Mariemburgam*.

3 In ſecundo exemplari *Brumſperga*.

4 Pag. 328. Voluminis primi ex Auctoris *ſaevi* fecimus *ſebi*. Hic nihil mutandum exiſtimavimus.

coacta ſe in Polonorum poteſtatem tradidiſſet, ab iis mutatae fidei praemium libertatem & jus cum legibus ſuis vivendi tulit: quam, miſcendo ſe inde alienis diſcordiis, ſaepe auxit, interdum etiam omnem amiſit. Sed pecunia atque auro omnia damna ſarcivit, quo, quam armis, validior civitas tectiorque ſemper fuit. Frumenta enim aliaque, quae Poloni ad eorum urbem deportant, externis mercatoribus, aut omnino alteri, quam Dantiſcano civi, vendere per leges eorum non licet. Quo fit, ut iis parvo veneant, quae inde ipſi aliis quamplurimo vendunt. Et Poloniae quidem tanta fertilitas eſt, tam lati feruntur campi, ut, cum inopia vini, quod ibi nullum gignitur, communis genti potus ex macerato aquis tritico fiat, & dubitare liceat, utra frumenti pars major ſit, quae eſtur, an, (1) quae hauritur, tamen alterum pene tantum utrique annonae (2) ſuperſit. Id, ſecundo flumine, Dantiſcum devehitur, & in varias provincias exportatur. Et proxime, quod vix creditura poſteritas videtur, Anno MDXC. fame periclitanti Italiae Dantiſco advecta frumenta ſubſidio fuerunt: &, quae gens extremo ſubjecta ſeptentrioni, ne cognita quidem Romanae potentiae fuit, ex ea allatum, quo levata Italiae inopia, & fami noſtrae ſubventum ſit, quis non miretur? Iter navibus fuit per Balticum primo mare; & Danlae freto, cui Sontio eſt nomen, egreſſae, Cimbricum promontorium ſuperarunt. Emenſae inde, quantum in longitudinem patet, Germanicum oceanum, anguſtias, queis Britanniae inſula a continente dirimitur, petiverunt. Hinc Britannicum, Aquitanicum, Cantabricum tranſvectae oceanum, Hiſpaniae exterius latus omne ambierunt, & ad Gades mediterraneum intravere mare, & reliquae Hiſpaniae Galliaeque legentes oram, Liguriae omiſſis littoribus, Liburnum appulerunt. Tam longinquos advenas, tam laeta munera, tam neceſſario tempore, afferentes benigne accepit Ferdinandus Medices, Magnus Etruriae Dux, nec pretium ſolum, quod ipſi frumento ſtatuerunt, liberaliter perſolvit, ſed ſingulos navicularios hoſpitalibus donis proſecutus, omni genere humanitatis percoluit, quo, ad repetendam novo commeatu eandem navigationem, alliceret. Quae res cum gratiae Ferdinando tum (3) quaeſtui fuit, qui non ſuis ſolum, ſed aliis quoque populis, atque ipſi Romanae urbi, in ſumma frumentariae rei difficultate verſanti, ſuccurrit. Dantiſcanis igitur magnae ex his quaeſtibus & privatim & in

Poloniae fertilitas.

Poloniae frumentis Italia levata.

1 Vtriuſque exemplaris *aut* ſuſtuli.
2 Hoc eſt, cibatui potuique.
3 Vtroque in exemplari *tam* legitur.

in commune divitiae, quibus adhuc & ſuam tuentur libertatem, & urbem publicis privatiſque aedificiis pernobilem incolunt; quam diuturna haec Belgarum bella ſeditioneſque & defectio ab Hiſpanis tot populorum non parum amplificaſſe ajunt. Feſſi enim plerique domeſticis malis, & praviſſimarum haereſum opinionibus contaminati, & ob id ipſum Ferdinandi Toleti, Albae Ducis, ſeveritate metuque, ut ſupra traditum a nobis eſt, in fugam acti, Dantiſcum, magna multitudine, ad tria millia familiarum (maxime opificum fuiſſe dicuntur) commigrarunt, ac benigne a Dantiſcanis, eodem haereſum morbo laborantibus, accepti, ſedem in oppidi ſuburbiis accepere.

Pruſſia (1) ferme eſt omnis, quam Polonia, aedificata elegantius. Nam rarae apud Polonos e lapidibus domus. E ligno, ſuppetentibus abunde (2) materiam vaſtis ac frequentibus ſilvis, extruunt: nec id genti ſtudium laxe aut ornate habitandi. Pruſſia Germanis fere incolitur. Vnde cuncta illhic Germanico more: quanquam paſtores cultoreſque agrorum nec Germani ſunt, nec Germanice ſciunt. Reliquiae antiquorum Pruſſorum eſſe putantur: nec hos Lutherana haereſis omnes, ut urbanos, traxit, cum linguae commercio diſcretos, tum, qua ſemel imbuti erant, religionem conſtantius retinentes. Ne autem omnis a priſcae pietatis cultu in novas diverſaſque ſectas Pruſſia abierit, maxime virtus obſtitit atque (3) vigilantia unius Stanislai Hoſii (4) Cardinalis. Stanislaus Hoſius Cardinalis.

1 Tranſtulit huc ex Commendoni Vitae libro II Gratianus capita XII. haud ita multo poſt initium, XIII. & XIIII. univerſam nempe Pruſsiae deſcriptionem, quae infra. Martialis de ſuccino epigrammatis abſolvitur. Nos variantes ejusdem Vitae, Patavii editae an. 1685 lectiones adnotabimus, quas vulgo meliores in hoc, quam in illo opere, deprehendimus.

2 In Commendoni Vita *facile* pro *abunde*.

3 Commend. Vita *ac*.

4 De Stanislao Hoſio Cardinali haec reperi inter Gratiani noſtri collectanea „ Stanislaus Hoſius, Vlrico „ Hoſio patre, Cracoviae natus eſt „ anno 1504. quinta die Maji. Cum à „ Rege Sigiſmundo pater ejus in „ Lithuaniam eſſet evocatus, ipſe „ quoque cum eo Vilnam profectus, „ per novem annos ſub uno praece„ ptore literis operam dabat, ma„ xima diligentia maximoque profe„ ctu. Inde Cracoviam ad altiora „ ſtudia capeſſenda fuit remiſſus. „ poſtea in Italiam profectus Patavii „ commoratus eſt aliquandiu; Bono„ niae vero juris utriuſque Doctor „ fuit pronunciatus. Ex Italia rever„ ſus, in familiaritatem D. Choin„ ski, Epiſcopi Cracovienſis, ſe de„ dit, a quo fuit habitus in pre„ cio: quo mortuo D. Tomicki, „ Epiſcopo Cracovienſi, inſervivit. „ Poſt ejus quoque deceſſum, ali„ quot viri Principes eum habere cu„ piebant. Regia Majeſtas illi ſignifi„ cari juſſit, quod eum inter fami„ liares ſuos habere vellet. Multa „ quoque pollicebatur Gamratus, Ar„ chiepiſcopus Gneſnenſis. Regina

„ ve-

Is & ſuam ditionem (nam pluribus oppidis Varmienſis Epiſcopus imperat (1)) a contagione ejus labis prohibuit, & inductum

„ verò Bona omnia promittebat. Sed Cardinalis conſilio uſus D. Maczieiowski, Epiſcopo Cracovienſi et Regni Vicecancellario, ſe adjunxit, cui non magis, quam Regiae Majeſtati operam navabat. Oblata ſunt inſcio aliquot ſacerdotia, quorum nonnulla coactus fuit acceptare. Offerebantur etiam plura, ſed reſpuit omnia, niſi quibus ſe poſſe ſatisfacere ſentiebat. Diligebatur unice ab Epiſcopo Maczieiovio, qui etiam, inſcio ipſo, omnem movebat lapidem, ut eum Epiſcopatu ornare poſſet, ſed occaſio defuit. Interea Rex Sigiſmundus aetate confectus, graviter aegrotare coepit, et accerſito filio Sigiſmundo, qui nunc foeliciter ſedet ad Regni gubernacula, inter alia mandavit illi et hoc, ut quicunque primum in Pruſſia Epiſcopatus vacaverit, eum Doctori Hoſio conferat, cujus integritatem & doctrinam ſatis habebat exploratam. Vacavit itaque, poſt obitum Regis, Epiſcopatus Culmenſis, quem Rex ad Hoſium detulit, hanc ſui parentis voluntatem fuiſſe ſignificans, ut fieret Epiſcopus. Deprecatus eſt diu; Hoſius detrectavit: ſed Regi praecipienti, & amicis urgentibus ceſſit, & Eccleſiae Culmenſis Epiſcopus fuit pronunciatus. Antequam autem confirmatio fuiſſet ex urbe allata, deſignatus eſt a Regia Majeſtate orator ad Carolum V. Imperatorem, Ferdinandum ejus fratrem, et Philippum Caroli filium, qui tum in Flandria cum patre commorabatur. In ea legatione ita ſe geſſit, ut maximam prudentiae integritatiſque laudem reportaret. Rebus ex animi ſententia confectis in Poloniam rediit, et aulae valedicens Lubaviam eſt profectus, ubi ad haereſes extirpandas animum adjecit. Sedit in ea cathedra non totos duos annos. Cum Tidemanus Giſius, Epiſcopus Varmienſis decederet, in ejus locum ſuffectus eſt iterum a Regia Majeſtate, quae ſumptu ſuo, ipſo interea Eccleſiam illam tenuente, tranſlationis & confirmationis Bullas ex urbe adferri curavit, et ad Eccleſiam Varmienſem tranſtulit. In eo loco, totus in lectionem ſacrarum literarum incubuit. In Synodo Petricovienſi librum Confeſſionis conſcripſit. Contra Brentium poſtea calamum ſtrinxit. Anno 1558. ternis literis fuit a Paulo IIII. Pontifice ad urbem evocatus, cui, etiam aſſentiente Regia Majeſtate, paruit, et ad urbem anno ſequenti venit. Charus erat Pontifici, qui etiam galerum Cardinalicium illi detulit; ſed nulla ratione adduci ſe paſſus eſt, ut eum acceptaret. Mortuo Paulo IIII. Pius IIII. ei ſucceſſit, qui ſtatim Hoſium ad Ferdinandum Imperatorem in legatione miſit, in negocio congregandi generalis et Oecumenici Concilii. Dum autem Viennae degeret, Pius IIII. inſcio et nihil tale cogitanti miſit galerum Cardinalicium, quem, ut antea, repudiaverat: ſed, accedente ſevero Pontificis mandato, intra duos menſes vix adduci potuit, ut acceptaret. Parvo interjecto tempore, legatus eſt creatus ad Concilium Tridentinum, quo fuit profectus, rebus apud Ferdinandum Imperatorem ex uſu Chriſtianae Reipub confectis conſtitutiſque. Tridenti ſumma cum laude legatum egit. Concilio finito, obtenta a Pontifice facultate, ad Epiſcopatum rediit, ubi in reducendis haereticis maximos labores, moleſtias infinitas devoravit. Civitatem Elbingenſem ſuae juriſdictionis Eccleſiae ad Chriſtum reduxit. Eccleſiam ex manibus haereticorum ereptam Jeſuitis tradidit, quorum etiam collegium Braunsbergae erexit maximis impenſis. Anno 1569. ſic volente Regia Majeſtate, Romam eſt profectus.

1 Eadem Vita *imperitat*.

ctum in Pruſſiam Jeſuitarum collegium Brunſpergae [1], veluti in ſtatione, adverſus Haereticos collocavit; & multos ſanctitas viri innocentiaque continuit, ut, quanquam late in omnes fuſum id malum ſit, tamen inter ipſam quoque [2] Nobilitatem nonnullae in Eccleſiae fide familiae permaneant. Pruſſi ut dicti veteribus [3] ſint, haud ſatis ne inter ipſos quidem conſtat. Partim Germanis, partim Sarmatis adſcripti videntur; & hodie utraque mixti ſunt gente. Sed tum nulla cum his populis commercia: ideo ne cogniti quidem ſatis. Sub Nerone profectum e Pannonia equitem Romanum ad emenda ſuccina in ea loca penetraſſe, ut miraculum referunt. Pruſſorum nomen a Boruſſis accepere, qui e Scythia ultimiſque Europae terminis, qua ortum Tanais habet, profecti eam regionem, vaſtatam deſertamque a Gothis, inſedere. Ibi diu, patrio ritu, nullis aedificiis, nullo agrorum fructu, niſi quem terra ſponte ferret, nullo aut in Deos aut in homines cultu, denique nullo imperio aut lege, egere; melle, quod paſſim per ſilvas apes fundebant, & lacte & ſanguine equorum & ferarum carnibus veſcentes. Tanta barbaries inerat, ut, ſine ullo conjugii nomine aut diſcrimine, faeminas, in quaſcunque aut ſors aut libido impuliſſet, brutorum ritu, inirent. Ex tam prompta ac [4] promiſcua venere ingens brevi propagata multitudo; qua praegravante, ne anguſtia inde finium urgerentur, infantibus, quae faeminae ederentur, necatis, mares tantum ſuſcipi nutririque inſtituerunt: nec ulla, toto biennio, muliebris ſtirps ſervata. Graves accolae finitimis jam erant, nihil circa non infeſtum latrociniis ac rapinis juventute eorum relinquente: nec ipſis moderari facilius erat, nullo rectore aut lege agentibus. Ob id, cum de Rep. aliquando coiviſſent, unus Barbarorum, haud ſane ſtolidi ingenii, nomine Viduutus [5], qui, piraticam faciens, non nihil etiam opibus eminere inter eos caeperat, „ Quin, inquit, ab his [6] apibus, quarum quotidie paſcimur fructu, vivendi quoque exemplum capimus? An videtis, ut illae uni parere didicerunt? ut ab eo aequo jure habentur [7]? ut inertes ad laborem coguntur? ſtrenuis atque induſtriis opimae [8] in ſuis cavis ſedes dantur? „ Di-

Priſcorum Pruſſorum quanta barbaries.

Quo pacto ſibi Regem crearunt.

R 2 — ctis

1 Ibid. *Brunſpergae*.

2 Haec vox a Commendoni Vita abeſt.

3 Ead. Vita *a veteribus*.

4 Ib. *et*.

5 In ſecundo exemplari *Viduatus*: in primo ambigua eſt lectio.

6 Commend. Vita *iis*.

7 Ib *habeantur*.

8 Ib. *optimae*: melius, quam in utroque noſtro exemplari.

ctis aſſenſere omnes, atque ipſum Bioterum ſuum eſſe (regem apum ipſi ſua lingua ſic vocabant) juſſerunt. Non defuit illi animus atque indoles regis. Ab illa promiſcue [1] cum qualibet ſe miſcendi conſuetudine revocavit, conjugiaque & diſcrimina liberorum inſtituit, & aliarum [2] quoque legum frenum Barbaris injecit. Sed ante omnia Deorum metum opinionemque incuſſit, qua plus, quam ullis legibus, multitudo continetur. Sumpto a finitimis Samogitiis [3] atque Lithuanis more, ſerpentes, rarum in frigida regione animal, ut Deos vereri docuit: deinde feras quoque, quas in victum ante aſſidue venabantur, quo iis parceretur, ſilvarum numina eſſe dixit: poſtremo ſilvas ipſas quaſdam conſecravit, &, diviſos inter omnes, agros colere juſſit. Sed vicinis populis eo terribiliores Barbari erant, quod ſub regibus diſciplinam viribus addiderant. Cum Maſovios [4] (Poloniae gens [5] eſt, ut ſupra oſtendimus) populationibus cladibuſque fatigatos in maximum [6] metum rerum ſuarum conjeciſſent, Conradus, eorum Princeps [7], ad Pontificem Max. Romam confugit, adhibitis Germanorum quoque, & maxime Saxonum, precibus, qui & ipſi aegre Barbaros a finibus ſuis ſummovebant. Ab eo, quia Chriſtiani a contemptoribus Dei oppugnabantur, miſſi in Pruſſiam ſunt Theutonici ſodales, qui, tum maxime Syria a Saracenis pulſi, novam ſedem militiae a Pontifice Max. expectabant. Hi [8] ad triginta millia hominum fuiſſe dicuntur, Germanici [9] generis omnes: caeterae enim nationes ea Societate excludebantur; quae parvis [10] orta initiis, aucta confirmataque Pontificum Max. auctoritate ad magnam dignitatem opeſque pervenerat. In Pruſſiam profecti [11] circa annum MCCXXVIII. ſedes accepere, citeriorem Viſtulae ripam, Culmenſemque omnem tractum; multoſque annos vario marte cum Pruſſis bellarunt. Poſtremo, ſecundis aliquot praeliis, attritis Barbarorum rebus, & magna multitudine eorum interfecta, omni Pruſſia potiti ſunt. Gens Chriſtiana Sacra accipere coacta, miſſis a Pontifice Max. qui eos in Chriſtianae diſciplinae ratione erudirent, quam adeo

Pruſſi Pont. Max. ſtudio Chriſtiani facti.

Theutonici equites in Pruſſiam miſſi.

1 Ib. *promiſcua*: & proxime *Broterum* pro *Bioterum*.

2 Ib. *aliquod*: ut eſt in primo exemplari. At in ſecundo *aliud*, quod ita auctor correxit, ut edidimus.

3 Utrumque exemplar & Commendoni Vita *Samogitis*. Sed alibi *Samogitios* auctor appellat.

4 Commend. Vita *Maſſovios*.

5 Ib. *populi ſunt*, *populationibus* &c.

6 Ib. *magnum*.

7 Ib. *rex*.

8 Ib. *Ii*.

9 Ib. *Germani omnes genere; caeterae enim omnes nationes* &c.

10 Ib. *paucis*.

11 Ib. *profecti ſedes* &c.

adeo Barbari initio aſpernati ſunt, ut Adelbertum (1) Bohemum Archiepiſcopum, virum, quem ſanctitas morum, & miraculis affirmata religio in Divorum retulit numerum, ad eos a faedo cultu beſtiarum avertendos, Roma profectum, Sacra facientem aggreſſi, obtruncarint (2). Sed Pontifices Max. provinciam omnem in Epiſcopatus diviſerunt, datis Epiſcopis, qui eos regerent. Horum opera paulatim mollitae Barbarorum mentes, & ad pietatis ſtudium traductae ſunt, caeſis (3) eorum lucis, ſerpentibuſque, & aliis Diis interfectis atque abolitis. Nec (4) quicquam animos eorum tam ſubegit, quam quod violari palam eorum Deos impune, nec ultores ipſos temerati numinis ſui fuiſſe, contra quam exiſtimarant, viderunt. Manſit ergo Pruſſia in Theutonicorum ſodalium ditione, & Romanae Eccleſiae fide uſque ad memoriam noſtram; & vires atque Imperium in eam amplitudinem propagarunt, ut aliquando cum ſexaginta millibus equitum in aciem deſcendiſſe dicantur; ad eorum praefecturam viri principes, regio quoque orti ſanguine, ſummis ſtudiis aſpirarent, magnumque decus ac titulum in familiam ſe intuliſſe putaret, qui iis praepoſitus cum imperio fuiſſet. Ipſi Magiſtrum eum (5) appellabant, &, regia praeditum poteſtate, regio quoque cultu habebant. Quandiu illos (6) ferus & internecinus hoſtis exercuit, manſit eis (7) integra diſciplina, cujus unus eſt cuſtos optimus timor, qui, ubi domitis ac debellatis Pruſſis, deceſſit, in omnem praecipites licentiam luxuriamque deciderе, elatique ſucceſſibus, nec jam Pruſſiae dominatu contenti, animo ad vaſta atque immodica adjecto, ſaepe Samogitios atque Lithuanos armis tentarunt. Sed longe atrociſſimum maximeque diuturnum cum Polonis bellum geſſerunt, quorum in primis rogatu in ea loca miſſi fuerant (8). Cum his (9) per centum & quinquaginta annos, vario eventu, de potentatu contenderunt. Poſtremo a Religione Sacriſque Romanis turpiſſime (10) impiiſſimeque deſciſcentes, cum Catholica fide

Magiſter Theutonum.

Cum Religione Imperium quoque amittũt Theutonici.

1 Ib. *Aldebertum Bohemum* &c. At eadem MS. Vita eum utroque noſtro exemplari concordit.

2 In Commendoni Vita illud additur, a Gratiano, reliqua inde huc tranſcribente, certe non ſine cauſa omiſſum: „ & ſaepe, quam metu & „ ſimulatione ſuſceperant, Chriſtia„ nam religionem exuerint. „

3 Ib *violatis*.

4 Haec *nec quicquam* &c. *viderunt*, omittuntur in Commendoni Vita.

5 Haec vocem omittit Commendoni Vita.

6 Ib. *ille*.

7 Ib. *ei*.

8 Ib *fuere*.

9 Ib. *iis*.

10 Haec & ſequens vox omittitur in Commendoni Vita.

fide etiam Imperium amiſerunt (1). Pervaſit enim, veluti (2) continens incendium, omne Germanicum nomen exitialis Lutheri doctrina, atque hos Pruſſiae & Livoniae ſodales (nam in ea quoque gente objecti Barbaris erant) tantus furor inceſſit, ſuper novitatis ſtudium, inſitum mortalium mentibus, ſtimulante animos cupiditate occupandi, & haereditarias ſibi ſuiſque faciendi praefecturas, quas a Societate habebant, ut non abjecerint modo cruces, quas, inſigne (3) inſtitutae adverſus Catholicae Religionis hoſtes militiae, collo ſuſpenſas, ex lege Societatis, aſſidue geſtare ante conſueverant, ſed eas, per ſummam Chriſtianae pietatis contumeliam atque ludibrium, figerent pro ſigno, teliſque inceſſerent, & ſclopis collineantes (4) trajicerent ac perfringerent. Juſta igitur laeſi numinis (5) ira factum eſt, ut ea Nobilitatis ſubſidia, atque induſtriae praemia, Germanico ſanguini ac nomini erepta, interierint. Nam Albertus Brandeburgius, Societatis Magiſter, per ſpeciem finiendi diutinum cum Polonis bellum, quod aegre jam ſuſtinebat, ſublato omni jure (6) ac nomine Societatis, cujus ipſe ſuffragiis ad eum honorem pervenerat, publicas opes in (7) privatam potentiam vertit, &, Romani Pontificis & Germani Caeſaris ſpreta auctoritate, partita cum Polonis Pruſſia, ſe in fidem ac ditionem eorum dedidit, cum eo, ut ipſe (8) Dux Pruſſiae appellaretur, atque conceſſum (9) ſibi Imperii jus filios quoque poſteroſque ejus ſequeretur. Ipſe, immemor Religionis votique, quo ſe Deo obſtrinxerat, per licentiae magiſtram diſciplinam Lutheri, ad quam tranſierat, uxorem duxit, filiumque prope ſeptuagenarius ſuſcepit. Hunc ipſum Albertum ego cum obirem Pruſſiae partem eam, quae regni illius eſt, apud Chiniſpergum (10), ubi Regiam ipſe habet, vidi: quin benigne invitatus ab eo, & caenae adhibitus ſum, in qua ipſe medius inter duas matronas, quae illi cibum miniſtrabant, interdum etiam ori admovebant, diſcubuit (erat enim ultimo (11) ſenio confectus, nonageſimum jam annum agens). Sermo ejus comis,

Albertus Brandeburgius

&, ut

1 Ib. *amiſere.*
2 Ib. *velut.*
3 Ib *in ſignum.*
4 Ib *collimantes.*
5 Ib *Dei.*
6 Ib *Societatis jure ac nomine ejus* &c.
7 Ib. *ad.*
8 Ib. haec vox omittitur.
9 Ib. *conceſſi.*
10 Ib *Chiniſpergam vidi, & ut externus, & qui cum Romano Legato in ea loca veniſſem (nam Commendonus apud Cardinalem Varmienſem Hedſpergi ſubſtiterat) benigne atque hoſpitaliter ſum invitatus, & coenae adhibitus, in qua* &c.
11 Ib *confectus aetate, nonageſimum annum* &c.

&, ut fere [1] ſenum, multus [2] de temporum ſuorum rebus. Quae mecum, aut a me intelligi volebat, latine loquebatur, ſed adeo incondite [3], ut pleraque me fugerent, praeterquam quod lenta [4] & parum explicata oratio ejus erat. Abeuntem datis, qui ad ſepta ferarum viſenda (hac enim potiſſimum cauſa veneram) deducerent, quae quinque inde millia paſſuum apud Novam Domum ille habet, multa cum verborum humanitate dimiſit. Ferarum, quas Pruſſia habet, paucas narraſſe ſat fuerit, cum id mihi ſuſceptum non ſit, nec deſint ſcriptores, quibus id ſolum propoſitum. Ex omnibus maxime differunt a noſtris Vri ac Biſontes [5]: ſilveſtris uterque bos; utrique natura fere eadem, ſed ſpecies diverſa, etſi plerique auctores nullo diſcrimine eos tradidere. Vis, velocitas, feritas, magnitudo utrique pene paria; ſed forma [6] Vri nulla re ab agreſtibus [7] bobus, praeterquam pilo, differt, qui horridior belluae & ſubniger [8], non nihil & mole corporis bovis magnitudinem excedit. Julius Caeſar paulum [9] infra elephantos [10] poſuit. In Maſoviae [11] ſilvis circa Ravam armenta eorum eſſe feruntur, nec fere alibi in Polonia Vros capi; ſeu natura loci gignit, ſive alibi venatu agitati pulſique eo congregantur: ubi capitale fuerit, praeterquam ex auctoritate regis, eos violaſſe, aut omnino in ea loca venatum iſſe. In Pruſſia vitulos vidi, quos, ſtabulo emiſſos, celeri ſane motu concurſantes ac laſcivientes ſpectavi. Vrorum [12] carnibus veſcuntur Poloni, & principum conviviis adhibent, paulum frigoribus ante maceratas, Et ipſi edimus: nec mihi a veri bovis carne magnopere diſtare ſunt viſae. Fertur ſilveſtris ac fera bellua agreſtes vaccas inire interdum; verum nec genitum ex his vivere, & pelli ab [13] aliis armento, qui ſe alienis miſcuerunt. Cingula quoque, diſſecto ferae corio, fiunt, queis juvari [14] mulierum partus dicuntur. Biſontibus [15] & figura & vis atrocior. Pan-

Vrorum forma.

Biſontum forma.

1 Ib. *ferme*.

2 Ib. *multum*.

3 Ib. *incondite ac barbare*.

4 Ib. *lenta ob ſenium, ac parum* &c.

5 Ib. *Biſſontes: ſylveſter uterque* &c.

6 Ib. *forma in nulla re a domeſticis bobus* &c.

7 Verumque exemplar *domeſticis*, ſed, quod mirere, in utroque ei voci ſubſtituit ſua manu Gratianus *agreſtibus*.

8 In Commendoni Vita *ſubniger non nihil*, &c.

9 Ib *paulo*.

10 Quum prius legeretur *elephantes* in utroque exemplari, correxit in ſecundo *elephantos* Gratianus

11 In Commendoni Vita *Mazoviae*.

12 Ib. *Horum*.

13 Haec & ſequens vox omittitur ibid.

14 Ib. *juvare*.

15 Ib. *Biſſontibus & vis & figura atrocior* &c.

Panda atque lata frons (1), diducta cornua, & majora, quam Vris, torta, ut taurorum, & (2) erecta ad ictum, & acuta; colore nigro, tactu lenia, intus cava. Aures parvae, ut juvencis, grandes oculi, rubentes atque ignei, torvo intuitu ac truci. Cum iraſcitur, flat minaciter naribus: mento, ut barba, pendet juba; eadem collum omne armoſque veſtit, & interiora crura, hirſutis villis & nigrantibus (3). A collo ſuper humeros eminet (4) dorſum, declive tergum, graciles clunes, poſterior omnis pars ſtrigoſior; cauda, ut tauri, quam per iram in curſu erigit vibratque. Rarius hic (5), quam Vrus invenitur. Biſontem ego in Alberti ſeptis vidi juvencum, cui cum, ſepimentum ingreſſus, in quo ille claudebatur, temere contemplandi cupidus appropinquarem, admonitus ab eo ſum, a quo ducebar, pedem ut referrem (6); ſi fera impetum feciſſet, ſpatium ad recipiendum me in tutum extra ſepta non habiturum, quamvis paſſus non amplius viginti progreſſum, & bellua pene ad lapidis jactum (7) abeſſet: tantum ei ineſſe ajebat pernicitatis. Paſcebatur una agreſtium boum armentum, a quo ille non abſceſſit, ſed in nos verſus, intentus & ferox reſpiciebat. Neutra ferarum facile aut capitur (8) aut conficitur. Biſontis eam vim eſſe ferunt, ut una equum ſeſſoremque ictu cornuum ſublimes tollat, eam (9) celeritatem, ut, ſi porro concitus inſequatur, nullius equi, quantum vis pernicis, ope effugias. Qui capere vivos volunt, quod raro accidit, foveis inſidiantur. Sed non facile, quo velis, compellas (10), ultro in hoſtem irruentem. Duplex aggrediendi ratio. Sagittandi periti in equis diſponuntur, qui etiam averſi & fugientes tendere arcum, Scytharum ritu, ac mittere jacula norunt. In quem primum fera, canibus excita, impetum dederit, is, conjectis telis, capeſſit fugam: inſequentem magna vi excipit alius: in hunc, priore (11) relicto, avertitur. Ita, ſubinde pluribus ſubeuntibus ac repetentibus pugnam, atque illa (12) in eum ferente ſemper impetum, qui ſe ei noviſſimus obtulerit, fatigata ac ſagittis confixa concidit. Eſt & alia adoriendi via.

Venatio Biſontum.

Venatores deligunt arbores, non magnitudine (ne circumeundae curſu ſint) ſed aptas corporibus ab ictu belluae tegen-

1 Ib. *cervice, deducta cornua, ac majora* &c

2 Ib. *erectaque ad* &c.

3 Ib *nigris*.

4 Haec vox cum inſequenti omittitur ibid.

5 Ib. *hunc, quam urum conſpiciunt, Biſſontem ego* &c.

6 Vtroque in exemplari *referem*.

7 In Commend. Vita *ictum*

8 Ib. *conficitur aut capitur. Biſonti eam* &c.

9 Ib. *et*.

10 Ib *impellat*.

11 Ib. *priori*.

12 Ib. *illo*.

gendis, & quas levi motu corporis ambiant. Ad has conſiſtunt, crebris circa ſtationibus. Fera canibus & miſſilibus irritata, in quem primum conſpexit, accenſa fertur. Ille arbore tectus declinat ictus, & inferentem ſe venabulo appetit. Bellua in arborem, velut in hoſtem, ſaevit, & percita rabie, ut (1) evulſura radicitus, (2) ſubmittit cornua, tantoque atrocius furit, quanto interea gravius a venatore foditur. In eo certamine haud minus, quam cornu, beſtiae linguam cavendam (3) timendamque eſſe venatori ajunt, quam exertam injicit, &, qua eſt aſperitate, abripit, vel ſi ſummam modo veſtem apprehenderit. Qui amovere ab arbore ſeque (4) feram, & quietem capere voluerit, rubrum e capite projicit pileum, in quem illa veſano impetu irruit, (5) vel a tergo ululans telumque conjiciens alter in ſe avertit, ac pari ratione ex arbore pugnam ciet, donec laſſitudine & (6) vulneribus confecta cadit. Capitur item iiſdem ſilvis animal, cujus conſimilis cervo figura, niſi quod paulum magnitudine antecedit.

Alces, ſeu magna beſtia.

Cornua, ut cervis, magna & ramoſa, eo tantum differunt, quod non erecta conſurgunt, ſed flexa reclinantur in dorſum, nec teretes eorum rami, ſed lati, ferme ut pedum anſerum palmae, junguntur. Data ad pugnam non videntur: nec fera ipſa invadentes canes cornibus, ſed calce petit, interdum lethali ictu. Capitur fere validis circumdatis plagis, in quas, a tergo clamoribus aut canibus acta praeceps, curſu ſe induit. Si catulos ſuſcipias alaſque, ut (7) cervae manſuefiunt, atque ad homines aſſueſcunt. Vngula eorum curari comitialem morbum conſtans eſt fere apud omnes opinio.

Vngula alcis contra comitialem morbum.

Quidam omnibus ungulis eandem ineſſe (8) vim, quocunque tempore aut modo caeſis, contendunt. Quidam dextro (9) poſteriori crure viventi abſciſſam (10) oportere eſſe, tempore, quo maxime ardore libidinis ſaevit. Correptos morbo comitiali, cum, viſu ſenſuque ablato, affligantur, ungulae parte, quantum vis parva, tactos excitari credunt. Anuli ferme ex ea fiunt, quos item qui in digito habent, corripi eo morbo negant, & vulgo feruntur. (11) Itali *Magnam beſtiam* ab corporis mole vocant;

1 Ib. *et*.

2 Ib. *radicibus*.

3 Ib. *caudamque timendam eſſe* &c. Male Neque enim *caudae* convenit, quod ſequitur *exer am injicit*.

4 Hoc dicit: Qui amovere ab arbore et ab ſe feram voluerit &c Male in Commend. Vita *ſeque ac feram* &c.

5 In ead Vita *ruit*.

6 Ib. *ac*.

7 Ib. *uti*.

8 Ib. *eſſe*.

9 Ib. *dextero*.

10 Ib. *abſciſſum*.

11 Lectionem utrinſque exemplaris retinui.

cant ; Poloni *Onagrum*, recentes ſcriptores *Altem* indidere nomen. Onagri ſilveſtres ſunt aſini, quos Africa & Aſia, & praecipuos Phrygia & Lycaonia, ferunt: nec huic ſimile quicquam. Alcibus Julius Caeſar caprarum maxime formam, & pellium (1) varietatem tribuit, & mutilas cornibus eſſe, & crura ſine nodis articuliſque habere ſcribit, & ne quietis quidem cauſa procumbere, ſed applicare ſe arboribus, quas ſubrui a venatoribus ſolere, & (2) cum ſe fera in eas reclinarit (3) afflictis pondere arboribus una concidit. (4) Quarum rerum huic, viſae a nobis, Alci nihil convenit. Plinius Alcem in ſeptentrionalibus oris gigni, jumento ſimilem, niſi proceritas aurium & cervicis diſtingueret, tradit. Et feros equos in Alberti ſeptis vidi, qui in vaſtis Pruſſiae & Samogitiae nemoribus capiuntur, nullum ad uſum. Nam, praeterquam quod parvi ſunt ac deformes, & domari, & seſſorem pati ob infirmitatem virium (5) poſſe, & omnino manſuefieri negant, ab hominis certe conſpectu ſtatim refugiunt. Carnibus eorum, ut reliquarum ferarum, incolae veſcuntur. (6) Sed nos nimis multa de Pruſſia: & tamen non abſcedendum inde nobis prius, quam pauca de ſuccino. Id in Pruſſici maris littoribus legitur, inter reliqua maris purgamenta ejectum, (7) &, quibus ea cupiditas eſt, etiam inter fluctus ſcrutantur, & vel arena limove obrutum eruunt. Captura ejus publice praeconi ſubjicitur, & cupide, & ſaepe magno, redimi, pluribus licentibus, ſolet. Nec levis quaeſtus ex eo, quanquam non quantus antea fuit. At (8) Romanis olim tanto fuiſſe in pretio luxuque videtur, ut petitos bello hos populos a (9) Domitiano Caeſare ob ſuccinum memoriae proditum ſit: & Barbaros, mirantes, rem nullius uſus tanti Romanis (10) aeſtimari, non inſulſe tradito, quod viliſſimum apud eos & belli cauſa erat, pacem recepiſſe. Et Plinius tradit, quantum vis parvam hominis e ſuccino effigiem, vivorum & valentium hominum pretia exceſſiſſe. Minuit & minuta majeſtas religionis hoc ſeculo illi pretium, cum ante (11) in Dei Divorumque imagunculas formatum a piis hominibus magna mercede pararetur, fingereturque vis ingens in parvos globos, quibus, filo trajectis,

Silveſtres equi.

Succinum.

1 In Commend. Vita omittitur haec vox.
2 Ib *ut*.
3 Ib. *reclinaverit*.
4 Ib. *concidat*.
5 Ib. *eurium*.
6 Ib. *veſcuntur. In Pruſſici maris littore ſuccinum legitur* &c.
7 Ib. *rejectum*.
8 Ib. *et*.
9 Ib. omittitur haec vocula.
10 Ib. *à Romanis*.
11 Ib. *antea*.

ctis, preces numerantur, quae ad Virginem genitricem propitiandam, tradito a majoribus ritu, fiunt, crebroque ad certum numerum repetuntur; quos ab quadam ſimilitudine, *Coronas* appellamus, iiſque haud minus noſtrae faeminae, quam caetero ornatu, quo nitere ac ſplendere ſtudent, laetantur. Nunc capta ea gens novis erroribus haereſibuſque ab religioſo uſu vertit in ludrica, latrunculos, (1) teſſeras, alveolos, talos, cochlearia, vaſculaque fingens. Caveas quoque, quibus concinentes aviculae includuntur, vidimus affabre factas, ſed nullo uſu ob fragilitatem. Hoc fit, ut nec appetatur, ut antea, nec tanti veneat. Quae illi natura, aut ex quo gignatur, nondum ſatis compertum, etſi (2) Quae natura ſuccini.
non incurioſe quaeſitum a multis, variantque de eo auctores, non veteres ſolum, ſed etiam noſtri. Credibile eſt, in ſeptentrionis inſulis, ſive ſcopulis, ſive arboribus manare liquorem, ut ceraſis gummi, & mox concreſcere gelu, ac in mare delapſum durari aquis, expuique inde fluctibus in contrarium littus. Hoc gigni modo (3) argumento ſunt quiſquiliae aliaque, quae in pellucidis cernuntur. Nam culices, apes, muſcas, araneos ipſi vidimus, quas liquenti adhaeſiſſe humori, inque dureſcente incluſas exiſtimare licet, nulla parte ſui corrupta laeſave. Martialis, ludere in omnia verſiculis ſolitus, non apem modo & formicam, ſed viperam quoque ſuccino interceptam teſtatur (4). Ipſos verſiculos ſubjicere non pigebit.

De Api.

„ Et latet & lucet Phaethontis condita gutta,
„ Vt videatur apis nectare clauſa ſuo.
„ Dignum tantorum pretium tulit illa laborum.
„ Credibile eſt, ipſam ſic voluiſſe mori.

De Formica.

„ Dum Phaethontea formica vagatur in umbra,
„ Implicuit tenuem ſuccina gutta feram.
„ Sic, modo quae fuerat vita contempta manente,
„ Funeribus facta eſt nunc pretioſa ſuis.

S 2 De

1 Ib *latrunculos*, *cochlearia*, *vaſculiſque fingens*, etc.
2 Ib. *quamquam*.
3 Ib *modo*.
4 Ib. hoc verbum omiſſum eſt.

De Vipera.

„ Flentibus Heliadum ramis dum vipera ſerpit,
„ Fluxit in obſtantem ſuccina gemma (1) feram:
„ Quae dum miratur, pingui ſe rore teneri,
„ Concreto riguit vincta repente gelu.
„ Nec (2) tibi regali placeas, Cleopatra, ſepulcro,
„ Vipera ſi tumulo nobiliore jacet. „

Livonia. Pruſſiae ultimos fines Samogitia attingit, & altius ſe in aquilonem erigens Livonia, quae provinciarum noviſſima in Poloniae opes acceſſit. Hic omnia Pruſſiae ſimilia viſuntur. Egregie munitae urbes, aedificia Germanicum in morem ſtructa, Germanicae quoque linguae communis in oppidis uſus. Agreſtibus ſuus eſt ſermo, quem, a priſcis acceptum indigenis, retinent adhuc. Ambiunt gentem Moſchi ac Lithuani, & alluunt Baltici & Finlandici (3) maris fluctus, qui ſaepe, magnitudine frigoris evicti, gelu concreſcunt uſque adeo, ut proximis annis ingens Moſchorum exercitus in ipſo mari, glacie durato, ſtativa caſtra habuerit. Inter Livoniae urbes principem locum obtinet Riga, Archiepiſcopalis ſolii honore & egregii portus opportunitate inſignis, quem Dulna, nobilis amnis, e Moſchorum terra defluens, efficit: tantuſque hic, mercaturae cauſa, eſt navium concurſus, ut pene cum Dantiſco Riga conferatur. Secundum hanc fertur Rivalia, in ora maris contra Finlandiam, ſita; unde & regi Suetiae paret, occupata ab eo ſuperioribus Livoniae tumultibus, & magnis operibus communita. Sequitur Derpatum, mediterranea urbs, quam Enbech fluvius alluit, e Beibo lacu manans. Nec longe hinc Pleſcovia, primaria Moſchorum civitas, diſtat. Atque his quidem in oppidis omnibus Epiſcopi divinis praeſident rebus: item Vendae & Oſiliae, quae inſula eſt in ipſo ore Livonici ſinus ſita, quam Magnus, regis Daniae frater, Epiſcopi jure, etſi non ſit ipſe Epiſcopus, obtinet. Rex Suetiae tenet & Narviam, objectam Moſchis ad Narviae fluminis oſtium; ubi in adverſa ripa alteram urbem, eodem nomine, occupat Moſchus. Atque hinc petuntur invehunturque merces, quibus aut abundat Moſchovia, aut eget. Livonia frugum omnis generis eſt maxime ferax, quarum inde magnus numerus, annis ſingulis, exportatur, ſicu-

Mare gelu concretum.

Riga urbs.

Rivalia.

Derpatum.

Pleſcovia.

Venda et Oſilia.

1 Ib. *gutta*.
2 Ib. *Ne*. Melius.
3 In utroque exemplari *Finlandici*; ſed certe provincia *Finlandia* dicitur atque etiam *Finnonia*, et *Finnia*.

Digitized by Google

ſicuti & coriorum & cinerum (1) & mellis & cerae & picis, &, praeter haec, lini optimi ingens copia, quod maxime Holandorum naves advehunt. Atque ex hoc texuntur telae illae tenuiſſimae candidiſſimaeque, quae ad nos quoque ex Holandia adferuntur, magnoque comparantur. Vindicavit & hanc olim a Barbaris terram, & gentem Chriſtiana Sacra accipere coegit militaris Societas eorum, qui ab inſigni, quod geſtabant, *Enſiferi* vocitati ſunt. Etſi hi quidem impares ſuſtinendis hoſtibus, Pruſſiae Theutonum Societati ſeſe adjunxerunt, & ejus fulti opibus provinciam omnem perdomuerunt, multoſque annos egregia belli fama tenuerunt. At hos quoque, ut Theutones, ab pari cauſa par exitus tulit. Debellatis enim Livonibus, & parta pace, a labore ac belli ſtudiis ad deſidiam luxuriamque deſciverant. Atque hinc prava Lutheranorum ſuperſtitione capti, haereſique contaminati, Catholicae religionis diſciplinam, cujus cultu beneficioque ad eam dignitatem potentiamque pervenerant, nefarie atque impie deſeruerunt. Hinc ortum inter ipſos diſſidium externis aditum ad eorum perniciem patefecit. Magiſter Societatis Rigenſem Archiepiſcopum, quia jus avitae pietatis tuebatur, armis invaſit, & ad deditionem compulſum, contra fidem pactorum, in cuſtodiam tradidit. Auguſtus, rex Poloniae, Archiepiſcopum, & quia ſuperior cauſa, & quia ſanguine ſibi erat junctus, bello aggreſſus Magiſtrum, vinculis exemit, ipſumque & parentes ei populos in fidem recepit. At Moſchoviae rex, cujus tantae ſunt opes, ut Imperium ad Hircanum uſque mare Perſarumque fines protulerit, Theutonum ſcelus occaſionem invadendae ac ſubigendae ſibi gentis habuit. Ergo ultorem ſe pollutae ab iis ac proditae ſacroſanctae religionis ferens, & ſceleſtos & deſertores Chriſtianae pietatis increpans, validis cum copiis Livoniam ingreditur, multiſque expugnatis oppidis, atque ipſa Derpati urbe in poteſtatem redacta, brevi permagna provinciae parte eſt potitus, in tantumque metum ac difficultatem Magiſtrum & Livones conjecit, ut fortunam Pruſſiae & ipſi ſubire, & ſeſe in Polonorum & Auguſti regis fidem dedere ſint coacti. Nam Magiſter, abjecta cruce, veteri dignitatis ſuae inſigni, eadem conditione, qua in Pruſſia Albertus, ut Curlancia, haud ſpernenda pars Livoniae, ſibi poſteriſque ſuis, beneficario jure, traderetur, atque Dux appellaretur, pepigit. Rigenſes ita ſuis legibus vi-

Linum ex Livonia in Holandiam.

Enſiferi.

Livoniae quoque equites deſerta religio evertit.

Moſchus religionis ſe vindicem fert.

Livonia in fidem Polonorum deditur.

1 Haec eſt utriuſque exemplaris lectio.

vivere permiſſi, ut Imperium Polonorum agnoſcerent: reliqui omnes populi ditioni regis ſubjicerentur. Sed Auguſtus magis curſum victoriae Moſchorum Principis eſt moratus, quam Livoniam ab eo vindicavit: cujus recuperatae pacataeque gloriam Stephanus Bathorius rex, ut ſupra (1) a nobis memoratum eſt, aliquot poſt annos, tulit.

Samogitia. Samogitia Lithuaniae eſt regio, quae Livonum & Pruſſorum fines attingit, ac ſaepe cum utriſque belligeravit. Nulla gens antiquae barbariae plus retinet. Ad Chriſtiana Sacra traduci ſe ita non facile eſt paſſa, ut nunquam penitus inanium numinum ſuperſtitionem exuerit. Inveniuntur nunc quoque in rudi plebe, qui ſerpentibus, qui lucis ſuis, qui proceritate aut vetuſtate inſignibus arboribus, qui ſacro igni venerationem & cultum aliquem tribuant. Bello tamen non inutiles, ac, ſi ſeverum diſciplinae exactorem nacti ſint ducem, haudquaquam ſegnes ad imperia periculaque eſſe dicuntur. Corpora his procera firmaque & cuivis labori paria. Quo magis mirere, nuſquam alibi plures, aut (2) inſigniori parvitate homines equoſque naſci. Et appetuntur a pleriſque haec errantis naturae ludibria, & apud Samogitas nec unquam deſunt, nec inviti parentes expetentibus tradunt, cum, qui oneri ipſis ſunt, aliis, & maxime Principibus, inter oblectamenta haberi ſciant. Vidimus ipſi in Regia Auguſti duos e Samogitia germanos fratres, iiſdem parentibus genitos, quorum alter uſque ad miraculum procerus, alter pumilio mirae parvitatis erat, uterque in deliciis (3) Aulae habebatur. Ingenio & calliditate parvulus, viribus & forma alter praeſtabat. Equi item inde perparvi perque acres adducuntur: et ego Samogitium equum in Italiam duxi, parvitatis eximiae, dono datum mihi ab Andrea Sborovio, uno e Poloniae proceribus, quo nihil formoſius, nihil ferocius; qui quidem mihi ad vigeſimum vixit annum. Praefactura Samogitiae longe uberrimi eſt vectigalis, nec, niſi Principum gratioſiſſimis, rex tribuit.

Homines equique parvi in Samogitia.

Lithuania. Lithuania, etſi minus culta, & populis minus frequens ſit, quam Polonia, maxima tamen provinciarum regni ejus habetur, ac tam late extendens fines, ut una dimidio plus regni totius occupet. Sed late obſita ſilvis, & operta impeditaque paludibus, atque eo ab externa vi tutior (quod bella geri in ea terra, niſi ſumma hyeme, non queant) paluſtribus locis aditum armatorum multitudini non praebentibus.

1 Voluminis I. Pag. 296.
2 Haec eſt hujus loci utroque in exempl. lectio.
3 Secundum, at non primum exemplar *delicii*.

bus. Hyberno tempore, pervia omnia & patentia occurrunt; quando pariter flumina, lacus & aquae omnes ita durantur gelu, & nivibus integuntur, ut tormentis quoque bombardiſque (1) ferendis ſufficiant. Tum enim non legendae ambiendaeque viae, ſed, quocunque tendas, veluti patenti mari, rectum carpas iter licet. Centum admodum & nonaginta anni ſunt, ex quo gens manſueſieri excolique Chriſtianae pietatis diſciplina caepit. Ante barbara religione, barbaris quoque moribus agebant. Divinitatem tribuebant lucis, arboribus, anguibus, &, quem magno ſtudio alebant, igni. Matrimoniorum & conjugalis tori adeo negligentes erant, ut uxores ſuas paterentur concubinos atque adulteros palam habere, idque viri honori ſibi, non dedecori ducerent. Quin contra viris ipſis ignominiae ac probro vertebatur, ſi cum altera habere conſuetudinem comperti eſſent: ſanctaque pudoris atque honeſtatis lex maritis, non faeminis, contrario pene omnium gentium ritu, indicta erat. Adeo honeſtum & bonum non res, ſed uſus & mos facit (2). Dominis in ſervos tantum juris permittebatur (& ſervorum loco etiam colonos ſuos quiſque habebat) ut parum eſſet, cum libuiſſet, vel per iracundiam, impune occidere; etiam ipſos de ſe ſupplicium ſumere jubebant: tantaque ſimplicitas & parendi diſciplina inerat, ut juſſa detrectare fas non putarent; & memoriae proditum ſit, cum Dominus ſervis tribus, ob delictum, ut ipſi ſe ſuis manibus ſuſpenderent, imperaſſet, ac duo eorum cunctanter ſibi laqueum necterent, alter (3) utrunque increpaſſe, &, ut juſſam mortem approperarent oppetere, ne praeſentis Domini iram magis commoverent, hortatus eſſe dicatur. Tanta diſciplinae ac morum vis eſt, ut iis ipſa quoque ſaepe natura vincatur! Victus eorum lacte fere ac melle conſtabat, divitiae equis, bobus, pecore & ferarum pellibus. Ex vicinis populis, latrocinantium magis, quam bellantium in morem, praedas agebant, celeriterque ſe in ſilvas paludeſque ſuas recipiebant: quos inde invenire atque adire, quam vincere, difficilius erat. Boryſthene, apud veteres quoque, haud obſcuri nominis flumine, quod ipſi *Nieper* appellant, a Scythis Moſchiſque dirimun-

Matrimoniorum contrarium jus.

Dominis quantum juris in ſervos.

1 In ſecundo exemplari *bombardiſque*. Correxi ex primo.

2 Hoc eſt, ea honeſta ac bona ſaepe homines ducunt, quae non re ipſa ſed opinione tantum ac moribus honeſtatem bonitatemque praeſeferunt. Caeterum non ignorabat Gratianus, verum Honeſtum verumque Bonum re, non opinionibus, contineri.

3 Malleus *territus*, quam *alter*; et infra *increpuiſſe*, quam *increpaviſſe*. At proxime ferre non potui *juſſae morti*, quod, librariorum negligentia, haerebat in utroque exemplari.

muntur. Cum iis, ut fere infeſti finitimi inter ſe populo agunt, ſaepe bello aut repentinis excurſionibus contendebant. Et mirum, quod ajunt, a Lithuanis Scythas, a Scythis Moſchos, a Moſchis Lithuanos ſolere contemni, ſic, ut pauci cum pluribus congredi non vereantur. Accepta demum Chriſtianae pietatis fides & animos eorum feros incultoſque paulatim edomuit, & ad humanitatem ac civilem morem informavit, & tantum inde novae diſciplinae inſtitutio profecere, ut brevi haud minus, quam (1) Poloni, circunjectaeque aliae nationes ſe vitamque excoluerint, oppida urbeſque aedificarint, fines ſuos communierint, arceſque multis locis hoſtibus, & maxime Moſchis, objecerint, litteras quoque, accerſitis doctoribus, colere, juventutemque ſuam in Germaniam, Italiam, Galliam, erudiendi gratia, miſſitare inſtituerint. Atque Chriſtiani quidem facti hoc maxime modo ſunt. Mortuo ſine virili ſtirpe Ludovico, Vngariae & Poloniae rege, circa annum MCCCLXXXII. Poloni, nihil a majorum more diſcedentes, raro regnum, ſi ſuperſtes aliquis e regum ſuorum ſanguine ſit, ad alienos deferendi, alteram e filiabus ejus, Heduigim, jam nubilem annis, reginam ſibi aſciverunt, cum eo, ut ipſi virum, cui nuberet, ut viſum e re eorum publica eſſet, deligerent. Heduigis et patris judicium ſecuta, qui vivens de ea Guilelmo, Auſtriae Duci, ſpondenda agitaverat, &, muliebri ſtudio, capta aetatis, formae & morum fama, quae de Guilelmo erat, nuptias ejus ita appetiit, ut ille, fiducia tam propenſi in ſe puellae animi, ipſa quoque hortante, Cracoviam, non expectata Polonorum voluntate, magno comitatu, venerit; &, favente enixe conatibus ejus regina, parum abfuit, quin ea nuptiiſque ejus potiretur: atque adeo inceſſit ſuſpitio multos, vitiatam quoque ab eo reginam fuiſſe. Sed Poloni, finitimorum odiis, a Germanorum nomine abhorrentes, ita ſe his caeptis objecere, ut Guilelmus clam ſe Cracovia proripere, & rem deſinere neceſſe habuerit. Nam paulo ante ab Jagellone, Lithuanorum Principe, quem ipſi Magnum Ducem, more a finitimis Moſchis accepto, appellant, legati, reginae nuptias petentes, & magna, &, quae amplificando regno erant, ultro pollicentes, venerant: cum quibus Poloni, ſpreto ac fugato Guilelmo, tranſegere, pacti, ut Jagello, Chriſtiano ritu baptiſmi Sacro expiaretur, & Chriſtianae religionis fidem coleret: idem populi omnes, Imperio ejus parentes, face-

Mirum de Moſchis, Scythis, Lithuanis.

Chriſtianam fidem Lithuani ut accepere.

Auſtrius a matrimonio reginae repulſus.

Jagello, e Lithuania aſcitus rex.

1 In ſecundo, at non in primo, exemplari legitur *qua*.

cerent; & gens univerſa, Poloniae regno adjuncta, Poloniae regibus ſubderetur; Polonoſque captivos, qui ſervitutem apud Luthuanos ſerviebant (quorum erat ingens numerus) omnes redderet. Jagello fratreſque ejus & popularium principes, cum Cracoviam veniſſent, baptiſmo procurati omnes ſunt, & regina, ut convenerat, matrimonio Jagelloni eſt juncta: celebratiſque, regia opulentia, nuptiis, una in Luthuaniam conceſſere: ubi, hortante & jubente rege, & ſaepe doctoris, ſaepe interpretis officia obeunte, populi omnes Chriſtianae fidei rudimentis eruditi, & baptiſmo affecti ſunt. Sed, quia, in tanta multitudine atque concurſu, ſinguli ſolemni ritu procurari nequibant, catervatim conſtitutos luſtralibus aquis Sacerdotes aſpergebant, &, quod cuique catervae nomen inditum eſſet, eo ſe quiſque appellabat. Ac implevit quidem Jagello in ſe atque in ſuis, quae de religione ac de captivis cum Polonis erat pactus, ſed de Lithuaniae, Poloniae contribuenda annectendaque, rem diſtulit: idque conſilium etiam filii nepoteſque, qui ei in regno ſucceſſere, ſecuti ſunt, ne ab ſe maximam regni partem, cujus erant juſti haeredes, alienarent, illumque veluti gradum, ex quo pervenirent ad regnum, relinquerent (1) filiis. Auguſtus demum, Jagellonis pronepos, ſtirpis, quae in ipſo defecit, ultimus, cum Moſchorum bello urgeretur, qui Smolenſcum, Polozcum, Vitepſcum, valida & munita oppida, de Lithuanis ceperant, ut Poloniae viribus acrem atque inſtantem hoſtem ſuſtineret repelleretque, rem noſtro aevo peregit; non tamen ſine magna contentione, Lithuanis, odio Polonorum, a quibus ſe contemni rebantur, magnopere renuentibus: ut ſaepe ea de re habita ab Auguſto utriuſque gentis Concilia, ſaepe magnis inter eos ſtudiis certatum ſit. Et ego adfui, cum haec ipſa Concilia agerentur, in quibus memini hujus generis verſiculos jactari: Lithuani Chriſtiani ſiunt.

„ Vis, gens jungatur genti Lithuana Polonae?
„ Fac, hinc contemptum, dempſeris inde odium.„

Ad extremum rem tenuit Auguſtus, cum eo, ne cui Polonorum in Lithuania magiſtratus ullus mandaretur, publiciſque muneribus nemo, niſi Lithuanus, praeficeretur; caetera ut unum Concilium, unus rex eſſet utriuſque gentis. Sed jam mi- Lithuania adjuncta Poloniae.

T

1 Videtur aut *adimerent*, aut *non relinquerent*, aut ſaltem proxime non *illumque*, ſed & *ut illum* ſcribere Gratianus voluiſſe, debuiſſe certe.

miſceri omnia caepta, & in unum veluti corpus coaleſcere videntur, crebris etiam inter Principes affinitatibus junctis. Duae, dum ego in Polonia verſatus ſum, familiae Lithuanorum praecellere videbantur, Radgivilla & Cothchievicia, quarum principes erant, illius, Nicolaus, Vilnae [1] Palatinus, hujus Joannes, Samogitiae Praefectus, & Lithuaniae, ut ipſi vocant, Marſalcus [2]. In Radgivilla domo etiam Cardinalem vidimus Georgium, Nicolai filium, qui commendatione Stephani regis, a Gregorio XIII. in ſummum ordinem eſt cooptatus, juvenem ea humanitate & ſuavitate morum, iis ingenii laudibus, ut eum inter Barbaros genitum nemo certe diceret. Cum hoc mihi & cum fratribus ejus plurimum uſus interceſſit: item cum Cothchievicio, dum in Polonia fui. Vrbes Lithuaniae haud obſcuri apud incolas

Vilna. nominis permultae ſunt, ſed omnium clariſſima Vilna, regum ſedes, quae quidem haud multum amplitudine concedere Cracoviae dicitur. Sed domus, praeter regiam & aliquot circa forum, ligneae fere ſunt, ſicuti paſſim tota Lithuania Poloniaque. Neque eſt, ſi commoditatem uſus ſpectes, cur ligneas domos magnopere contemnas. Sunt enim pleraeque Primorum laxae, & firmis extructae trabibus, deſcriptae ad uſum regionis, & maxime contra immania ejus coeli frigora munitae. Sed & lateritias aedificare domos quotidie magis Poloni condiſcunt. Vilnae ſuburbia, & aliquot circa pagos, Scythae incolunt, quos victos captoſque Vitoldus Princeps huc tranſtulit, haſque habere ſedes juſſit, conceſſo Sacrorum & legum ſuarum uſu. Secundum Vilnam ſunt Trozca, Grodnum, Chniſinum, Parzovia, & hujus generis permultae; &, Moſchis oppoſitae, Polozcum & Vitepſcum, quas Stephanus rex, ademptas ſuperioribus regibus, ſummoto armis Moſcho, magna gloria recepit. Ac tanti quidem fuiſſe olim

Sigiſmundus Caeſar Vitoldum Lithuanum regem appellat.

Lithuania videtur, ut Sigiſmundus Caeſar Vitoldum, qui a Jagellone [3] fratre praepoſitus genti, ut Princeps, non ut Praefectus, cuncta ad arbitrium ſuum revocarat, regem appellarit, diademaque & ſceptrum, regum inſignia, ad eum miſerit: quae, obſidentibus omnia itinera Polonis, non pervenere; & mors Vitoldi opportune incidit. At Sigiſmundum, non tam, ut honorem Vitoldo haberet, quam ut ea re fratrum diſcordias aleret, ad id conſilium deſcendiſſe certum eſt.

1 Secundum exemplar *Vilnae*: primum, ut edidimus.

2 Ita plane utrumque exemplar.

3 In ſecundo exemplari *Ingellone*: atque ita legi poſſit in primo, quod valde perverſa lectuque difficili ſcriptura eſt.

eſt. Lithuania Livoniae, Pruſſiae, Maſoviae, Poloniae, Ruſſiae ab ortu ſolis adhaeret; ſed ab aquilone tantum in meridiem decurrit, ut Moldaviae fines attingat, & inde ad uſque Ponti littora pertineat, Boryſthenis (1) dexteram ripam nunquam deſerens, ad cujus oſtium, Orciacovlam aliquando poſſediſſe Poloni dicuntur. Sed, qua inter Tyram & Boryſthenem ſinuatur ad Euxinum, incerti fines ſunt, & Scytharum incurſionibus ita infeſti, ut illhic non aliud, quam deſertos campos & vaſtas ſolitudines cernere liceat. Vnde duae, longe fertiliſſimae Lithuaniae & totius regni, provinciae (2) Volhinia & Podolia, magna ex parte, neglectu atque incultu ſquallent: quanquam Volhinia, quia paulo ab hoſtili vi retractior, & agros & oppida ſua utcunque tuetur; quorum maxime frequens eſt Luſcum, Epiſcopali ſede inſigne, Zaslava (3), Oſtrogum, quod proprio Principi paret, &, quae olim caput non Volhiniae ſolum, ſed totius Ruſſiae fuiſſe dicitur, Chiovia, in Boryſthenis ripa ad Turi confluentem ſita, cujus olim maenia quidam ad triginta millia paſſuum patuiſſe in circuitu ſcribunt: hodie vix veſtigia tam vaſtae urbis viſuntur. Latior multo ampliorque Podolia, & tantae ubertatis, ut gramina ad altitudinem inſidentis in equo hominis luxuriare dicantur. Verſa (4) hic leviter terra aratores ſemen jaciunt, nec deinde (5), niſi cum falce, ad metendum redeunt. Adeo nullam culturam bonitas ſoli deſiderat! Et quidem tanto (6) cum faenore reddit, ut ex (7) modio uno quinquagenos ſexagenoſque interdum & centenos gignat. Quin (8) fama eſt, ſi paulum modo in metendo ſpicas decuſſeris, ex granis, quae deciderint, ſequenti atque etiam (9) tertio anno, ibidem meſſem habiturum, nihil arato agro, nihil culto. In vaſta planitie, ubi tellus (10), intacta omni cultura, ingenio ſuo parit, tanta (11) viridantium herba-

Volhinia.

Chiovia.

Podolia.

 rum

1 Primum exemplar *Boriſtenis*, ſecundum *Boriſtonis*. In utroque infra *ſqualleant*.

2 In ſecundo exemplari *provincia*.

3 Primum exemplar, hoc loco auctius, inſerit *Rhanna*.

4 Haec ad locum de Camenetia reperies ſub initium cap. 16. lib II. Vitae Commendoni: niſi quod ibi: *verſa leniter terra ſemen* &c.

5 Ib. „ deinde amplius ſementem, „ niſi cum falce ſecandam reviſunt, „ adeo &c. „

6 Ib. *accepimus tanto*.

7 Ib. „ ex uno frumenti ſextario quin„ quaginta atque amplius gignat &c. „

8 Neſcias *quin* an *quia* legendum tibi ſit in utroque exemplari.

9 In Commend. Vita *item*.

10 Ib. *terra*.

11 Ib. „ tanta foecunditate luxu„ riant herbae, ut maximae ſuperare „ altitudine hominem dicantur; la„ teque odorem fundere, & pecora, „ quibus illi magis, quam arvo ſtu„ dent, abigi paſcuis, ne pabulo ni„ mio intereant &c. „

rum provenit copia, ut pecora armentaque, quibus homines magis, quam arvo ſtudent, paſcuis abigantur, ne nimia ſagina intereant. Podoliae caput eſt Camenetia, Epiſcopale oppidum, &, pro more gentis, egregie munitum, objectum Moldavis, haud longe a flumine Tyra, quo Podolia a Moldavia dirimitur. Commendonus ( ) ut erat omnium diligens explorator, viſis tam fertilibus, ac tam late deſertis campis, Auguſto regi oſtendit, poſſe non coli ſolum, & frequentari tam uberem regni ſui partem, ſed etiam ad magnam opulentiam pervenire, & auctor conandi fuit: „ Vene-

Camenetia.

„ torum urbem amplam, & late maris potentem, mariti-
„ marumque rerum ſcientia uſuque longe caeteris [2] prae-
„ ſtantem, in medio ſtare mari, ducentiſque amplius homi-
„ num millibus habitari celebrarique, nullo circa proprio
„ agro, quem colat, neque ad tantam multitudinem alen-
„ dam ſaepe ſufficere, quod a vicinis populis convehitur:
„ poſſe frumenta Venetias e Ruſſia deportari; nec longin-
„ quitate itineris, nec aliis, quae ſe primo oſtendunt, dif-
„ ficultatibus deterreri debere: nihil enim regi, ſi adſit in-
„ duſtria ſtudiumque, inſuperabile fore. Ante omnia agen-
„ dum [3] cum Turcarum rege eſſe, ut, metu atque auctori-
„ tate Imperii ſui, Valachos, & maxime Scythas, a latroci-
„ niis cohibeat [4], quod Turcam [5] credi libenter eſſe fa-
„ cturum: quippe ex crebro illo navium commeatu, & por-
„ tus [6] ejus celebrari, & vectigalia augeri; & pacem ei [7]
„ cum Polonis pariter & cum Venetis eſſe. Tum ad ri-
„ pam Tyrae amnis, loco, qui viſus maxime opportunus
„ fuerit, deligeret oppidum, aut [8] novum conderet, ubi
„ tutam mercatoribus ſtationem praeſtaret, ne ſubitis in-
„ curſionibus finitimorum pateret: vel levi munimento, ac
„ ligneis maenibus, ut eſt mos iis in terris, oppidum firmaſ-
„ ſe ſat fore adverſus Barbaros inermes, & nullis belli in-
„ ſtrumentis, queis ſepta modo loca tentare audeant,
„ inſtructos, & inſcios ejus rei, aſſuetoſque tantum in
„ campis [9] excurrere, brevique certamine aut in fugam
„ ver-

1 Haec ad caput uſque de Ruſſia tranſcripta ſunt ex cap. 16. lib. II. Vitae Commendoni, niſi quod ibi ſic: „ Commendonus igitur, ſatis exploratis inquirendo rebus, Auguſto oſtendit, poſſe fertiliſſimam regni ſui partem non coli tantum & frequentari, ſed ad magnam quoque opulentiam &c. „

2 Ib. *exteris*.

3 In utroque exemplari *agendam*.

4 Commendoni Vita *contineant*.

5 Ib. *Turcas . . . facturos*.

6 Ib. *eorum portus celebrari* &c.

7 Ib. *iis*.

8 Ib. *atque novam urbem conderet* &c.

9 Ib. *latiſſimis campis*.

„ vertere, aut fugere hoſtem. Venturas Venetiis naves, portumque ad Bialogrodum (1) in oſtio Tyrae, aut alibi, ut commodum fuerit, capturas, frumentaque, ſecundo flumine, devecta ad mare, impoſituras (2), remenſaſque Euxinum, Thracio Boſphoro Helleſpontoque egreſſas, per mare Aegaeum in Adriaticum invectas ſinum, Venetias redituras. Nec Venetis hominibus novum id iter, aut id (3) mare futurum, ſuetis, paucis ante annis, longiorem illhac (4) navigationem ad Tanam urbem, in (5) Tanais amnis oſtio ſitam, ſuſcipere, mutandarum cauſa mercium; & ex iis ipſis Podoliae campis, ad inficiendas lanas, ſemina quaedam exportare, quorum fructus, qui cum eo commercio deſierunt, repeti poſſent. Vinci omnia ſuperarique ſpe & cupidine lucri, multaque diem atque uſum inventurum, quibus (6) quotidie negocium proclivius expeditiuſque reddatur. Nec frumenta ſolum, ſed, ubi procedere res caeperit, vim magnam mellis, cerae, picis (7), cinerum, pellium (quae nunc neglecta ſine emolumento habentur) Venetis mercatoribus vendituros; eoſque ipſos varias variique uſus, quas Venetiae ferunt, merces, quarumque indiga Polonia eſt, ultro advecturos. Nec dubium, frequentem novam urbem ipſum (8) quaeſtum utilitatemque effecturam, mollituramque & manſuefacturam feros quoque Barbarorum animos, qui & ipſi mercari, quae externa navibus ſubvehentur, & ſua exhibere, & denique commercio & fructu advenarum laetabuntur: ita coaleſcere rem, & coli habitarique regionem, ſalubrem coelo, uberem ſolo, & (9) ſitu opportunam poſſe; ex quo ingens, & publice & privatim, emolumentum Polonia eſſet captura. „ Cum magnopere probata res regi eſſet, relataque ad Conſilium (10) ſuorum, approbatione omnium acciperetur, magnae ob id Commendono gratiae actae, magnopereque (11) ex eo incitata ſunt hominum in illum ſtudia, quem & amantem gentis ſuae, & de commodis eorum Reip. cogitantem omnes praedicabant (12). Cum appellaſſet Turcarum regem ea de re per legatos Auguſtus, nec ille abnuit, & Ve-

Probatur Commendoni conſilium.

1 Ib. *Bialogradum*.

2 Haec vox cum conſequentibus ad *Aegaeum* ibid. omittuntur.

3 Ib. omittitur haec vox.

4 Ib. *illam*.

5 Ib. omittitur haec praepoſitio.

6 Ib. *queis*.

7 Ib. *piſcis*.

8 Ib. *brevi ipſum*.

9 Ib *ac*.

10 Ib. *Concilium*: nec aliter in utroque exemplari. Sed in ſecundo ſic auctor correxit, ut edidimus.

11 Ib. *vehementerque*.

12 Ib Quaedam de Commendono injiciuntur, hic omiſſa.

Veneti etiam (1) gratias ei Commendonoque egerunt. Sed Palatinus Ruſſiae aliique, quibus datum negocium circumeundi luſtrandique illam (2) omnem oram, & maxime Tyram amnem, inſpiciendi erat, retulere, a Camenetia aliquot dierum iter, ſecundo flumine, provectis occurriſſe vada, ſaxis ingentibus impedita, nec ultra pervium navigiis flumen (3) fore, niſi, iis aut amotis ſaxis aut caeſis, locus aperiretur; nec opus eſſe parvi laboris. Verum, etſi Commendonus oſtenderet, poſſe, quod difficile atque impeditum natura videretur, conſilio atque arte ſuperari, nec omnino magna mole illa confringi aut amoliri ſaxa, tamen huic praeter ſpem objecto ſcopulo negocium haeſit, ac tum dilatum, poſt etiam totum omiſſum eſt. Ac nunc quidem Ruſſia, Podolia, Volhinia, longe faecundiſſimae maximeque frugiferae totius regni provinciae, pene deſeruntur, aut certe non, quantos terra ſuppeteret (4), fructus ex iis percipiuntur; partim, quia ab cupidis & repentinis hoſtibus aſſidue incurſantur, partim, quia, quod alimentis & copiae earum ſupereſt, quo exportent, incolae non habent. Neque enim ab his, ut a reliquis Poloniae populis, aut Viſtula, aut in Viſtulam decurrentibus amnibus, frumenta & alia, quibus abundant, devehi Dantiſcum poſſunt, quando harum regionum flumina ad meridiem verſa omnia in Euxinum ferunt, ubi nec frequentes portus ulli ſunt, nec tuta itinera. Ergo nihil ultra, quam quantum abundantiae eorum ſatis ſit, frugum ſerunt.

Inter Podoliam & Minorem Poloniam interjacet Ruſſia, quae & montes attingit, quibus Poloni ab Vngaris Tranſilvaniſque diſterminantur. Quidam Roxolaniam Veteribus hanc fuiſſe credunt: &, inter Sarmatiae nationes, Maeotis accolas, Plinius Roxolanos memorat. Et Ruſſiae nomen latiſſime nunc patet, quo gentes omnes, queis imperant Moſchi, contineri plerique tradunt. Nos de Ruſſia, Poloniae regno ſubjuncta, agimus: & eſt haud ſane poſtrema pars ejus, nec ulla re caeteris inferior provinciis. Praecipuae urbes ejus ſunt Leopolis, Belza, Chelma, Jeroslavia aliaeque permultae; ſed omnes antecedit Leopolis, & frequentia populi, & aedificiorum commoditate, & munitione maenium arciumque; & quod hic jurisdictioni praepoſiti magna dignitas eſt, vocaturque ab iis inſigni nomine, Generalis; ſicuti qui Cracoviae, quique Poſnaniae praeeſt: quo nomine abſtinent alii. Leopolis nobili-

Leopolis.

1 Ib. *ultro.*
2 Ib. *eam.*
3 Ib. *amnem.*
4 Malim *ſuppeditaret.*

litatur & Archiepiſcopalis ſolii honore [1]; quin, quod raro ulli civitati accidit, gemini [2] ſunt in ea Archiepiſcopi. Nam, praeter Catholicum & Romanae Eccleſiae cultorem, cui civitatis & Sacrorum cura mandata eſt, Armeniorum natio ſuum in ea urbe [3] Archiepiſcopum habet. Hi [4] Turcarum preſſi ſervitio, ſedibus ſuis relictis, cum Euxinum tranſmiſiſſent [5] mare, ab oſtio Danubii per Valachiam in Ruſſiam tranſgreſſi [6], permiſſu regum ibi conſedere [7]. Maxima pars Camenetii, caeteri Leopoli habitant, nec parvo uſui ſunt Ruſſis, quod dediti omnes [8] mercaturae, cum Turcis Perſiſque & aliis gentibus, Euxini accolis, negociantur, externaque multa in Poloniam inferunt, & immunitatem vectigalium inter Barbaros habere dicuntur, datam iis a Mahomete, quem Turcae multaeque orientis nationes relatum inter Coeleſtes pro Deo colunt. Hunc, educatum in Armenia, & ab iis benigne habitum, poſtquam ad magnum Imperium pervenit, vetaſſe [9] ferunt, ullum ab Armeniis portorium exigi. His Leopoli Sacriſque eorum Archiepiſcopus praeeſt, magnuſque ei cultus honorque ab iis [10] habetur. Is advenientem Commendonum, extra urbem obviam egreſſus, praecipua gratulatione accepit, eumque demiſſe admodum & humiliter eſt veneratus. Armenii ſe in Romanae Eccleſiae fide eſſe praedicant, & Pontificem Romanum in jus Divi Petri, Apoſtolorum principis, ſucceſſiſſe, ac divinae poteſtatis inter homines Vicarium eſſe, confitentur; Sacra tamen ab Armeniorum Patriarcha petunt; & Patriarcham ipſum a Romano Pontifice ex eo ajunt non petere, quod remiſſum id illi a Pontificibus Max. indultumque [11] hoc genti Armeniorum ſit [12], cum ob longinquitatem itinerum, tum ne ea re Turcas offenderent, magiſque in ſe irritarent. Haec differentes ipſe audivi, & graviter ferentes, ſi quis ſecretos ab Eccleſia Romana eſſe [13] eos diceret, cujus ſe in fide ac ditione eſſe contendunt. Sed credibile eſt, ut in externos ritus degenerarunt, ita errores quoque in mentes eorum multos irrepſiſſe.

Armenii Leopolis.

Armenii Romanum Pontificem Sacrorum Principem fatentur.

Ma-

1 Quae ſequuntur, ad locum de Armeniorum matrimoniis, deſcripta ſunt ex cap. 15. lib II. Vitae Commendoni.

2 Ib. *duo ſunt Archiepiſcopi* &c.

3 Ib *civitate*.

4 Ib. *Ea Turcarum preſſa ſervitio* &c.

5 Ib. *tranſmiſiſſet ab* &c.

6 Ib. *tranſgreſſa*.

7 Ib *conſedit, uſuique ſunt Armeni Ruſſis* &c.

8 Haec vox ibid omittitur.

9 Niſi utrumque exemplar vetatet, edi juſſiſſem *vetuiſſe*.

10 In Commend. Vita *illis*.

11 Ib *erogatumque*.

12 Ib. *privilegium ſit, tum ob* &c.

13 Haec vox ibid. omittitur.

Armeniorum matrimonia. Matrimonio obligati Sacris initiantur, Graecorum more: verum matrimonia ipſa magna religione habent. Interfui ipſe, cum ſponſos in templo, ſolemni ritu, ſacerdos jungeret. Poſt rem divinam peractam, impartitamque iis divinam hoſtiam, poſt ſolemnia carmina, quibus eam rem proſpere atque feliciter eis evenire precatur (1), & poſt conjugium mutua conſenſione comprobatum, conjugem utrunque conſidere ante aram maximam jubent, & utrique tenui velo caput vultumque obvolvunt; ac tum utriuſque propinqui, tam viri, quam faeminae, accedunt, ſinguli ſingulis ſuper velum oſculum fronti admovent; &, eo facto, ſponſus manu tenens novam nuptam, deducit domum, comitantibus aliis: atque una omnes convivium hilariter ineunt. *Armeniorum ritus in re divina facienda.* Sacra (2) quoque facientem ego eorum Archiepiſcopum ſpectavi, eodem ferme cultu, quo nos, ac pari collucentium circa luminum ac veſtimentorum apparatu, quae ne forma quidem magnopere a noſtris differunt. Azymum panem, ut nos, immolant, ſublatamque manibus ſacratam hoſtiam populo adorandam, noſtro more, praebent. Sacrum omne magna religione conficiunt. In (3) eo differunt a nobis, quod aquam vino in ſacrificando non admiſcent, moremque in eo ſe retinere priſcorum patrum ajunt. Leges carminaque divinarum rerum Armenicis ſcripta litteris ac lingua habent: ſed eam (4), praeter Sacerdotes, pauci intelligunt. Vulgo ipſi Scythica & Turcica lingua loquuntur, Latine neſciunt: ſed Latinos ſcriptores, divinarum litterarum interpretes, aliquot in Armenicum verſos habent, plurimumque auctoritatis iis tribuunt. Ephrem Armenium inter Divos relatum colunt, ſcriptiſque ejus maximam fidem habent. *Rutheni.* Praeter Armenios, qui fere Leopoli & Camenetii (5) habitant, fuſus tota Ruſſia eſt ingens hominum numerus, in Sacrorum diſciplina, Graecorum rationem atque inſtituta ſequentium. Rutheni vocantur: & Chioviae [quae (6) in citeriori Boryſthenis ripa ſita, ut ſupra attigimus, late caput illarum gentium fuit] Antiſtitem atque principem Sacrorum habent, quem ipſi Metropolitanum Graeco vocabulo appellant, dictoque ejus audientes

1 Haec eſt utriuſque exemplaris lectio: quae tamen non ſatis conſtat cum conſequentibus *jubent*, *obvolvunt*.

2 Haec ad locum de frugum ac mellis proventu, periita ſunt ex eodem cap 15. lib. II. Vitae Card. Commendoni.

3 Ib haec vox reliquaeque ad *Leges* &c. omittuntur.

4 Ib *ea*.

5 Ib. *Carmeneſii*.

6 Ib. „ quae civitas eſt ad Boriſthenem in citeriori ripa ſita, et late „ caput earum gentium olim fuit „ &c. „

tes per Ruſſiam, Valachiam, Lithuaniam multi Epiſcopi ſunt, & aliquot etiam trans Boryſthenem in Moſchorum regno. Ipſe (1) Conſtantinopolitani Patriarchae imperio, ut reliqui omnes (2), qui in eadem ſunt ſecta, continetur. Chioviae Metropolitanus fuit Iſidorus, qui, cum ſplendido comitatu centum equitum, e Ruſſia Florentiam, vocatu Eugenii IV. Pontificis Max. ad clarum illud Chriſtiani (3) orbis Concilium venit: ad quod non Graeci tantum atque Armenii cum Patriarchis & Praeſulibus ſuis convenere, ſed cum Pontifice Maximo imperator ipſe Graecorum, ab Conſtantinopoli claſſe advectus, interfuit: in quo cum diu de veteribus inter noſtros & Graecam nationem, controverſiis diſceptatum eſſet, poſtremo cauſa & rationibus victi Orientales in Catholicae ac (4) Romanae Eccleſiae ſententiam omnes conceſſere: honorique gentis datum ab Eugenio eſt, ut duo eorum, doctrina & dignitate praeſtantes, in Cardinalium Collegium legerentur, quorum alter Beſſarion, Nicaenus, aetatis ſuae vir religione & virtute longe clariſſimus, alter Iſidorus, Chioviensium (5) Antiſtes, fuit. Sed Graeci (6), ut ſaepe alias, aſſenſi magis ſunt in praeſentia Concilii auctoritati, quam inde decretis paruerint. Et Iſidorum, apud Moſchos Catholicae pietatis diſciplinam univerſaeque Eccleſiae conſenſionem praedicantem, Barbari ſpoliatum omnibus fortunis, injuriis abire provincia, ac redire Romam coegerunt: ubi Pontificum Max. liberalitate ſuſtentatus reliquam vitam (7) egit. Rutheni, praeter ea, quae ſacerdos, rem divinam faciens, ex ipſa (8) ſacrificii ara de ſacris recitat libris, nullas de religione, & coeleſtium rebus conciones ad populum habent. Scilicet multitudinem pie colere acceptam de Deo fidem, non difficilibus (9) & captum ejus excedentibus quaeſtionibus agitari (10) impellique mentes eorum volunt. Hinc retinentiſſimi ſuorum Sacrorum, &, depravatis varia haereſi tot circa populis, cum quibus ipſi & linguae & rerum omnium commercia habent, incorrupti manent, nec ullis ſe novis opinionibus infici patiuntur. Judaeorum quoque hae gentes admixtam magnam (11) multitudinem habent, non, ut in pleriſque locis, in opem vitam faenore & ſer-

Iſidorus Cardinalis.

Beſſarion.

Rutheni populum concionibus non erudiunt.

Judaei in Polonia.

Tom. II.   V   vi-

1 Ib. *Ipſi*.

2 Ib. *omnes in eadem ſecta ſunt, continentur*. &c.

3 Ib *orbis terrarum concilium* &c.

4 Haec et ſequens vox ibid. omittitur.

5 Ib. *Chioviensis*.

6 Ib. *Graeci aſſenſi* &c.

7 Ib. *vitam ſuam*.

8 Ib. *ipſo ſacrificii loco de* &c.

9 Ib *difficultatibus*.

10 Ib. *agitare*.

11 Ib. haec vox omittitur.

vilibus operibus tolerantium. (quanquam ne hoc quidem genere quaeſtus abſtineant) ſed qui & agros poſſideant, & mercaturam faciant, & litterarum quoque ſtudiis, maxime aſtrorum & medicinae, ſe excolant, & fere vectigalibus publicis praeſint, ac ad honeſtam fortunam perveniant, ut non aequentur modo ingenuis, ſed interdum etiam imperent: nec tegumento capitis, ut apud alios, nec (1) ulla omnino inſigni re a Chriſtianis diſtinguantur (2). Quin arma ferunt, & cum telis incedunt, & plane aequo cum aliis jure vivere videntur. Magnam gigni vim frugum omnis generis in ſingulis hujus regni provinciis oſtendimus. At (3) pene par ubique mellis proventus, & ne id quidem ulla incolarum opera aut labore. Sponte ſua per omnes ſilvas fuſa apum examina arboribus inſident, &, ſicubi cavi aliquid repererint, ſpargunt mella. Quin rimis quoque terrae hiatibuſque ſe condunt, paſſimque vim cerae melliſque fundunt. Advenientia examina (nam mos apibus ſe invicem pellere, acribuſque praeliis, veluti juſtis aciebus, inter ſe concurrere) agreſtes prohibent, quo veteribus veluti haereditariae ſuae ſedes maneant. Hic unus cultus illis habetur: ac (4) ne hic quidem, niſi circa pagos & rura ſua. Nam per ſilvas & ſolitudines bella caedeſque impune miſcent. Plurimum mellis irrepertum neglectumque perit. Incolae ex eo mulſum (potus (5) id genus) efficiunt, radicis ſucco acri admixto, qui (6) nimiam dulcedinem coerceat (7). Atque hoc potu Podolii, Ruſſi (8), Lithuani & circum accolae omnes gaudent, eoque magna intemperantia ſe ingurgitant. Vernum longe optimum putant (*Lipiezum* ipſi appellant) nec alius ferme mellis uſus apud eos (9). Sunt & crebri per Poloniam (10), & maxime Ruſſiam, lacus; quidam etiam (11) opere & manufacti; magnique fructus (12) ex iis. Certare faecunditate cum terra aquae videntur: tantavis editur piſcium. Optimi omnium (13) Carpae ac Lucii, qui & magnitudine reliquos excellunt. Quia (14) uſui eorum copia in-

Mellis proventus.

Lacus in Ruſſia frequentes.

1 Ib. *aut*.
2 Ib. *diſtinguuntur*.
3 Haec ad locum de Pibere deſcripta ſunt ex cap. 16. lib. II. Vitae Commendoni.
4 Hinc ad *Plurimum mellis* ibid. deſiderantur omnia.
5 Ib. haec vox conſequenteſque duae omittuntur.
6 Ib *quo*.
7 Ib. *coerceant*.
8 Ib. *Ruſſique et undique accolae gaudent* &c.
9 Ib. „ eos: ſed & frumenti non „ plus quam abundantiae eorum ſatis „ ſit, ſerunt. „
10 Ib. „ Ruſſiam Podoliamque lacus &c. „
11 Ib. „ etiam de induſtria. „
12 Ib. *proventus*.
13 Ib. „ omnium Lucii & magnitudine &c. „
14 Ib. hinc omittitur uſque ad *ſale condiunt*.

Digitized by Google

ingens ſupereſt, ſale condiunt, vicinisque populis impertiunt: nec aliud fere uberius illis (1) vectigal. Quibus propinquae ac plures piſcinae ſunt (2), ſecernunt genera, nec promiſcue habent, credo (3), ne, mutua confectatione aut metu, minus ſoboleſcant (4). Piſcantur maxime hyeme, cum frigorum vi rigent omnia, & flumina & lacus haud ſecus, quam marmora, dureſcunt (5) ſic, ut non homines modo equoſque, ſed ingentia quoque plauſtra onuſta ferant. Piſcandi (6) autem hanc rationem habent. Crebras veluti feneſtras, dextra ſiniſtraque perforata glacie, aperiunt, paribus (7) ſpatiis ad perticarum modum, quas in introitu lacus ſub glaciem utrinque immittunt. Has ab ſua quiſque parte, per proximum foramen exceptas furcis, transmittunt ad aliud atque deinceps aliud, donec ad ultimum, quod opportune perfoſſum in adverſa (8) parte eſt, coeant. Perticis ſuſpenſa retia toto lacu, aut per quantum ſpatii (9) complexi foraminibus fuerint, explicantur panduntarque, &, cuncta ſubtus converrendo, quantum eſt piſcium trahunt: idque fit ſiccis pedibus ac (10) nullo labore. Hoc loco rem, vix fidem habituram, (11) pigeret referre, niſi graviſſimos viros permultos, & ipſum quoque regem auctorem (12) haberem, qui omnes vidiſſe ſe affirma-

Ratio ſub glacie piſcandi.

Mirum de hirundinibus.

V 2

1 Ib. *illi*.
2 Ib. haec vox omittitur.
3 Ib. *fortaſſe*.
4 Ib. *ſuboleſcant*.
5 Ib. „ ſic duruerunt, ut &c. „
6 Ib. *Tunc crebras &c.*
7 Ib. *paribuſque*.
8 Ib. *diverſa*.
9 Ib *ipſi ſpatii*.
10 Ib *&*.
11 In ſecundo exemplari *habiturum*.
12 Sed et eandem rem [ut et pleraque ab Gratiano de Polonicis rebus narrata] Venetiis in Senatu Hieronymus Lippomanus commemoravit anno 1575. quo ex Polonia, ubi Legati munere apud Henricum regem functus fuerat, in patriam rediit Ejus orationis, quam tum habuit, quaeque eſt apud me manuſcripta, haec eſt particula: „ Et qui mi occorre dire „ alla Serenità Voſtra, ch' io non „ dubito punto, che con difficoltà „ non debbano ritrovar ſede le mie „ parole appreſſo di lei, sì come anco io confeſſo, che prima, che „ di parte di eſſe io foſſi fatto certo, „ mi ſono reſo non che difficile, ma „ quaſi oſtinato a crederle. Ma eſ„ ſendomi di alcune di eſſe chiarito „ col proprio occhio, et havendo i „ teſtimonii de i principali Signori „ di quel regno, io ſono sforzato di „ tenerle per vere, parendomi, che „ in coſe, che non foſſero naturali, „ ſarebbe impoſſibile trovare conſen„ ſo così generale. Per tutto il regno „ di Polonia, et per molte provincie „ ſoggette ad eſſo, le ceſille, overo, „ come vogliamo dire, le rondini, „ quando ſentono il freddo, ſe bene „ ſi ſcrive, che volano a i paeſi cal„ di, attaccateſi piede con piede, & „ ali con ali, ſi gettano ne i fiumi & „ ne i laghi, nelli quali eſſendo cre„ ſciuto il giaccio, ſe ne ſtanno là „ ſotto ſino a tanto, che viene la „ ſtagione del caldo, quando, come „ ſe ſi deſtaſſero da un longo ſonno, „ mettono l'ali, & tornano a vola„ re. Et occorre alle volte l'inver„ no, che i peſcatori per pigliar peſce,

marunt(1). Accidit aliquando, hyberno tempore, cum ita ſub (2) glacie piſcantur (3), ut ab imis lacubus involutum retibus extrahant (4) in littus globoſum quid, molle ac (5) informe, quod videatur madidis ac (6) diu maceratis plumis compactum, ſed ne id quidem ſatis diſpici poſſit, uti eſſe caro recentis urſae faetus dicitur; niſi quod hoc nigrum ac (7) majus. Si moveas projiciaſve (8), inanimum dicas; at idem ſi in hypocauſta, (9) in quibus fere Poloni, ob magnitudinem frigorum, agunt, calidaque admodum habent, intuleris, paulatim calore recreatas excitaſque (10), reviviſcentes & mox etiam avolantes hirundines cernas. Hae aves, adventante hyeme, magno numero coire, unaque unguibus, roſtro, alis (11) inter ſe complicatae mergi aquis dicuntur, atque in fundum delatae, terrae tepeſcentis vapore foveri, atque ab (12) intolerabili rigentis coeli frigore defendi, totamque hyemem, aut humore aut ipſo veterno nutriri: vere novo emergere evolareque (13). An ſpirent ſub aquis volucres, &, adempta ſpiritus mittendi recipiendique facultate,

„ ſce, tutto il giaccio, con le reti ſe „ ne pigliano molte aggiacciate & attaccate inſieme; le quali portate „ nelle ſtuſe, ſentendo il caldo, cominciano ad haver moto & finalmente volano. Il medeſimo ancora „ avviene delle moſche, le quali, „ quando comincia l' inverno, ſi ſalvano nelle aperture degli arbori „ ſecchi, & al medeſimo modo delle rondini, ſentendo il caldo, ſi ritornano vive & volano. „

De hirundinibus idem proditum memoriae eſt ab Daniele Petro Huetio in commentario de rebus ad eum pertinentibus, edito Lipſiae an. 1719. pag. 40. „ Per hyemem vero, *inquit*, „ & illic [*in Suetia*] & in aliis potiſſimum ad ſeptentrionem vergentibus locis, notabilis quaedam hirundinum deprehenditur indoles, „ quae, circiter aequinoctium autumnale & prima advenientis hyemis „ frigora, non trans mare devolant, „ uti mos illis eſt & pleriſque volucribus advenis, ſub calidiore coelo, „ ſed in lacus ſe immergunt, & aquis, „ glacie concretis, ſuperintectae ac „ velut ſepultae jacent per totam hyemem, quoad, verno tempore, reſolvatur glacies, & illae velut e „ ſomno excitatae, excuſſoque veterno, prodeant ex aquis, & ad volaturam ſe accingant. Nec minore „ videtur admiratione dignum, quod „ in noſtrate regione obſervatum eſt, „ intra concavas rupes, quae Olenae fluvii ripis adjacent, Cadomum inter & „ mare, hirundines immani numero, in „ uvae modum collectas & conglobatas pendere e ſummo fornice per totam hyemem. Neque ſane neſcivit „ Ariſtoteles, illud eſſe hirundinis ingenium [*de animal lib.* 8 *cap* 16] „ neque Pedo Albinovanus in elegantiſſima in obitu Moecenatis elegia, „ cum dixit. „„ Conglaciantur aquae: „„ ſcopulis ſe condit hirundo. „„

1 In Commen. Vita *ſancte affirmarunt.*

2 Ib *ſub glacie* omittuntur.

3 Ib. *piſcatur*.

4 Ib. *extrahatur*.

5 Ib. *&*.

6 Ib. *diuque*.

7 Ib. *&*.

8 Ib *projiciaſque inanime dicas* &c.

9 Primum exemplar *hipicauſta*: ſecundum *hiſpocauſta*.

10 In Commend. Vita *excitataſque*.

11 Ib. haec vox omittitur.

12 Ib *ab* deſideratur.

13 Ib. *avolareque*.

te, ut vivant, quaerant [1], quibus cordi eſt ſcrutari abdita naturae. Nos rem, apud eos minime dubiam, retulimus. Lacum quoque eſſe in ultimis Podoliae finibus, haud longe Orciacovia [2], ferunt, nomine Cozbeiu [3], cujus aquae, aeſtivis ſiccatae ſolibus, in ſalem vertuntur [4], ſolereque eum aſportari quotannis a Ruſſis, magno coacto plauſtrorum numero, & militari quoque adhibito praeſidio: ſed ſaepe accidere, ut occurſu Scytharum, qui praedae ſimul [5] ſalis, ſimul hominum jumentorumque inſidiantur, armis & [6] praelio cum ipſis [7] contendant, nec raro Scythas, conjectis in fugam cuſtodibus, praeda potiri. Circa Ruſſiae flumina lacuſque aliud inſigne animal ſaepe capitur. Poloni *Bober* appellant, Latini *Fibrum* aut *Caſtorem* aut *Lutram*. Sed id quidem differt a Lutra, quod ei cauda piſcis eſt, pariter ſquamis rigens, pariter appetens aquae, qua nec carere diu poteſt. Vivum mihi Leopoli datum dono fuit. Ne caudam in ſicco haberet, aſſidue conſidebat in aqua, quae ei, dedita opera, in ligneo alveolo ſubjiciebatur. Tam acres morſus ejus eſſe, ut, hominis parte comprehenſa, niſi fracta concrepuerint oſſa, non abſiſtat (ſicuti Plinius tradit) equidem non auſim dicere. Nam etiam attrectari ſe patiebatur, ac ne appetiit quidem morſu unquam attrectantes. Item, quod ſcriptores prodidere, ipſum ſibi, cum urgeretur, teſtes eximere, quia ob id peti ſe intelligit, equidem, ut alia multa, fabuloſum reor. Certe, mentionem hujus rei apud Polonos fieri ullam, non audivi. Quanquam in terra vagetur, tamen cubilia ſibi in fluminum ripis lacuumque, juxta aquas, ſtruit, ſic, ut, reliquo extante corpore, natet cauda; quam & inter piſces ſaporis optimi referri, conviviiſque adhiberi ab gulae proceribus, ajunt. Capere in terra non facile fuerit, propter ejus ad fugam velocitatem. Ve-

Sal ex lacu.

Fiber, aut Bober.

1 Hujus admirabilis certe rei, ſed praeter Gratianum, Lippomanum, atque Huetium, Olai Magni etiam *Ornithol.* lib. 2. c. 3. Etmulleri *Diſſert.* 2. cap. 10. aliorumque graviſſimorum Scriptorum teſtimoniis conſtructae, ratio atque explicatio petenda ab eo eſt, qui & ingenio valeat, & naturalem ſcientiam, in ea potiſſimum parte, quae cognitione viventium corporum continetur, apprime calleat. Cujus utriuſque rei, ingenii atque doctrinae, quum ſumma in te, Jo. Baptiſta Morgagne, litterariae reip. decus atque praeſidium, facultas ſit, pari cum humanitate conjuncta, a te, quid ea ſuper te ſentias, ut communicare nobiſcum velis, etiam atque etiam peto.

2 Ib *Ciazovia*.

3 Ib. *Cozbeiu*.

4 Ib. „ omnes abeunt, aſportarique „ eum a Ruſſis quotannis, coacto „ magno plauſtrorum numero. Sed ſae- „ pe &c.

5 Ib „ ſimul hominum, ſimul ju- „ mentorum &c. „

6 Ib *&*.

7 Ib. *iis*.

Venatores cubilia obſervant, retiaque in flumine utrinque tendunt; & fera, excita cubili, ſtatim in profluentem ſeſe injicit, ſub aquiſque merſa volucri celeritate capeſſit fugam, atque ita ſe in retia induit. Pelles Poloni haud parvi aeſtimant, cujus & mollis & nigricans pilus; &, quia firmior illis corium eſt, in tenues diſſecant partes, atque iis veſtium, quas, arcendo per hyemem frigori, Primores pretioſis pellibus ſubſultas geſtant, oras muniunt circumſuuntque, quo diutius durent.

Albi lepores.

At, quando animalia perſequimur, ne id quidem omiſerimus, lepores, natura ſubrufos ac rutilos, hyeme albeſcere, non eſt fabuloſum. Nam & ego candidos vidi, quales per aeſtatem negant videri. Habent & vulpes, olorum inſtar, candentes. Lupi item, inſigni magnitudine, pariter albi inveniuntur: ſive id frigoris vi fiat, ſive vergentes in ſenium ſponte naturae caneſcant. Qui proximis annis intima ſeptentrionis ſcrutari, & navibus per infeſta gelu maria penetrare in orientem tentarunt, ac magnitudine frigoris retro avertere curſum coacti ſunt, narrant, egreſſis in terram im-

Albi urſi.

manium urſorum agmina, nivali candore, occurriſſe ſibi: ut mirum non ſit, his quoque in terris, aquiloni ſubjectis, & lepores & vulpes & lupos inveniri albos. Fert regio & cervos & capreas & apros & cuniculos & ſciuros & ſilveſtres mures & martores; quorum omnium pellibus corpus contra vim hyemis muniunt. At, quarum aeſtimatio pene

Magna in pellibus luxuria.

gemmarum pretia exaequat, zebellini, armellini, lynces & nigrae vulpes intra fines regni non naſcuntur; a populis, qui ſilvas ſub ipſo ſeptentrionis ſidere colunt, petuntur: tantaque gentis in ea re luxuria, ut, unam in veſtem, ſaepe bina ternaque nummum aureorum millia impendantur.

Vrſorum ludi.

Lithuania ingentes urſos gignit, quos non ſolum domi manſuefactos alunt, ſed quidam miros ludos facere docent: tantumque in deformi ac faeda beſtia, ac tam ſequax ingenium eſt, ut parere ducenti circulatori, &, ad modos pulſantis tympana, geſticulatione quadam certiſque ſaltibus laſcivire

Animal, cujus eſt unius diei vita.

ac tripudiare condiſcat. Id (1) quoque e Ruſſiae (2) miraculis non praetermiſerim (3), quod tamen ab (4) nullo, qui ſe vidiſſe diceret, accepi (5), ſcriptores prodidere, multique fidem iis affirmant. In fluminibus, maxime Boryſthene & Boccho, per aeſtatem noctu gigni vim magnam vermium: hos mane aquis ſupernare, meridie, innatis pennis, circum ri-

1 Haec ad *Quid quaeſo* ex cap. 16. lib. II. Vitae Commendoni.
2 Ib. *Scythiae*.
3 Ib. *omiſerim*.
4 Ib. *ego a*.
5 In ſecundo exemplari *accipi*.

ripas volitare, cadente ſole, omnes occidere. (1) Quid, quaeſo, in his ſibi voluit natura, quibus longam ſenectutem unius diei vita ſtatuit, in aliam atque aliam tranſlatis formam? (2) Quid ei in re nullius uſus ludere libuit? Et tamen nihil ſine cauſa agere eam vere praedicamus. Et (3) circa Belzam & Chelmam (4), ſilveſtres pinus, quas fere Poloniae ſilvae habent, caeſas aut ſponte delapſas in humum, primo (5) putreſcere, ac inde intra biennium lapides fieri?

1 Audiendus Cicero eadem lib. I. Tuſcul quaeſt cap. 94. (al. 39) narraos & in eam rem ſapientiſſime, ſuo more, philoſophatus: „ Apud Hypaoim, *inquit*, fluvium, qui ab Europae parte in Pontum influit, Ariſtoteles ait, beſtiolas quaſdam naſci, quae unum diem vivant. Ex his igitur, hora octava quae mortua eſt, provecta aetate mortua eſt, quae vero occidente ſole, decrepita, eo magis, ſi etiam ſolſtitiali die. Confer noſtram longiſſimam aetatem cum aeternitate. In eadem propemodum brevitate, qua illae beſtiolae, reperiemur. Contemnamus igitur omnes ineptias.... totamque vim bene vivendi in animi robore ac magnitudine & in omnium rerum humanarum contemtione ac deſpicientia, & in omni virtute ponamus. „

2 Inter hanc vocem et ſequentem interjicienda mihi omnino periodus illa ultima videtur, *Et circa* &c.

3 Haec quoque ad libri calcem ex eodem Commendoni vitae capite petita ſunt.

4 Ib. *Chelmiam*.

5 Ib. *putreſcentes intra* &c.

Digitized by Google

ANTONII MARIAE

GRATIANI

A BVRGO SANCTI SEPVLCRI

DE SCRIPTIS INVITA MINERVA

AD ALOYSIVM FRATREM

LIBER XVII.

De ſingulis provinciis, numero undecim, quibus omne conſtat Poloniae regnum, & quid in quaque memoratu dignum eſt viſum, diximus. Adjicimus, planas ubique omnes eſſe & nullis arduas montibus: unde ipſum illi nomen Poloniae inditum putant. Magnum ſane & continens Imperii corpus! Quod ſi, in quantam amplitudinem fines ejus explicantur, tantum populorum eſſet, quibus frequentaretur colereturque, ac, ſi quemadmodum duo tam diverſa ac tam longe diſtantia maria attingit, ita ad utrunque pariter aditus ac rerum commercia paterent, haud ſcio, an ullum huic praeferri, ex omnibus Europae regnis, poſſet: licet damnentur praegelidae aſperioris coeli hyemes, oleo licet, licet vino multiſque luxuriae irritamentis carere dicatur. Quin, ſi bellicoſus aliquando rex illi, & verae cupidus gloriae, & animo & conſilio par contigerit, cui amplior pateat ad magnas res gerendas campus, equidem credo eſſe neminem. Et magni

Regni Poloniae opportunitas.

gni refert, cum quibus cuique, & cum (1) cujus ſitus cujuſque aditus terra res ſit; ſi cum iniquitate locorum pugnandum, ſi regio montibus fluminibus, mari, validis urbibus muniatur, aut ſi ſecus. Latiſſimum Moſchorum regnum finitimum habet, quod ſubigere virtute, diſciplina, arte militiae nitenti difficile non eſſe, Stephanus Bathorius rex, proximis annis, oſtendit, qui, gemina expeditione, & Vitepſcum & Polozchum, Lithuanis ademptas urbes, de iis recepit, & tota Livonia decedere coegit. Inermium Scytharum ſagittae ſpiculaque, quam pediti equitique noſtro, ſclopo haſtaque pugnam invadenti, concedant, ſaepe Vngaricis bellis experti ſumus. Turcarum quoque opes, ante omnibus terribiles, in dies jam magis magiſque flacceſcunt. Moldavi, Tranſilvani, Valachi, ferociſſimae gentes, etiam ultro in fidem amicitiamque venirent, ſi, quo nunc aegre quieſcunt, Turcarum metu ſolverentur. Cum Germanis, etſi animis, lingua, moribus diſcrepent, immota tamen pax, quia utrique genti utilis, manet. Poloni in univerſum forma egregia, rutilo capillo, procero ac firmo corpore ſunt; algoris pariter ac luſque tolerantes, niſi eos epulandi & compotandi (2) voluptas ſtudiumque, omnibus ſeptentrionis incolis commune, corrumperet. Nec ſane huic rei alia gens effuſius intemperantiuſque indulget. In publicis Conciliis, ad quae, ſingulis ferme annis, Nobilitas Principeſque de Republica coguntur, quibus ipſe ſaepe interfui, omne tempus conviviis compotationibuſque terunt. Quanquam, quod mirandum eſt, etiam crapula vinoque confecti, maximis ſaepe de rebus deliberant, longiſque orationibus ſententiam peragunt, ingentes interim pateras manu tenentes. Atque adeo id ultro eligi ab ſe tempus ajunt, cum fingere neſciant, & cum quiſque, quod animus fert, vere ac ſimpliciter, non tecte ac ſimulate, promit. Sed de temulentia ac vini libidine cum ſupra (3), in memorandis Germaniae moribus, pauca attigerimus, id modo adjiciemus, Polonos hujus incontinentiae morbo Germanis ipſis gravius laborare. Caeterum, contra quam Germani faciunt, omnium amicitias appetunt, officiis etiam advenas provocant, ac, ſi commodi alicujus ſpes oſtendatur, omni obſequio, omni aſſen-

Polonorum mores.

Inter pocula de Rep. conſultant.

1 Ita plane utrumque exemplar, implexiore quidem, ſed tamen ſatis latina ſyntaxi: in qua vox *terra*, in ſexto caſu poſita, a praepoſitione, ut loquuntur Grammatici, *cum* regitur; voces autem *ſitus* & *aditus* patrio caſu efferuntur.

2 Qui unam Veterum auctoritatem atque uſum in latino ſermone, non autem analogiam, ſequuntur, verbo *compotare* ſolent abſtinere.

3 Lib. XV. pag. 108.

ſentatione, omni ſtudio gratiam aucupantur. Hoſpites juxta notos ignotoſque ultro ac benigne invitant accipiuntque, magna comitate. Apparatis, pro praeſenti facultate, epulis, liberis quoque, ſi ferat eorum aetas, & conjuge adhibitis, una diſcumbunt, hilariterque perpotant. Si vinum deſit, quod tantum apud principes invenitur, aeque avide cerviſiam hauriunt, communem genti potum, quem ex tritico ac lupulo in quandam vini ſimilitudinem decoquunt: ac, ſi hoſpitis dignitas poſtulet, abeuntem etiam muneribus proſequuntur. Poſt Auguſti regis mortem, cum de novo creando rege ageretur, ferveretque vehementer quorundam competitorum ambitio, & magnopere Commendoni Cardinalis animum ea cura urgeret, mihi univerſum prope obeundum regnum, ejus miſſu, & ſinguli appellandi Nobilitatis principes fuerunt. Hoſpitaliſſimos non ipſos ſolum, ad quos adivi, ſed paſſim omnes expertus ſum, ſic, ut raro publica ſubierim diverſoria, ſemper alicujus perhumana invitatione interceptus. Et Nobilitas, relictis plebi oppidis, diſperſa per agros in pagis villiſque ſuis habitat, quas, ut campus aut nemus aut fons aut fluvius illexit, locant: & plerunque non haerentes contiguaſque, ſed diſcretas & ſpatio circundatas aedificant domos, ſeu copia ſitus, ſive adverſus ignem remedium. Siquidem aedificia arida fere materia conſtant, ut, ſi flamma invadat, nulla ope arceri queat, niſi, proximis excisis tectis, graſſanti incendio vacuum occurrat, coelumque pateſcat. Nec difficile apud Polonos linguae commercium. Nam non alia in gente plures reperias, qui Latine loquantur, inconcinne quidem ac minime polite, ſed Latine tamen. Nobilitas, plebs, agreſtes ipſique adeo ruſticani homines, &, qui aeternam aratro agrorumque culturae operam impendunt, a pueris aliquid Latinarum litterarum addiſcunt, uſu atque exercitatione magis, quam arte aut doctrina: unde ante loqui, quam ſcire videntur. Neque enim pauci ſunt, qui, cum bonos Latinitatis auctores nihil intelligant, quae in communem uſum cadunt, effari haud incommode poſſint. Cum ipſi externas nationes, & maxime Galliam Italiamque, viſunt, mirum dictu eſt, quam facile, quam brevi in alienos ſe formant mores. Linguam celeriter addiſcunt, protinuſque idem iis ornatus, idem cultus, eadem vitae ratio, eadem inſtitutio: in jocis, in feriis, in omni denique actione nihil differunt ab iis, penes quos vivunt: ipſum compotandi ſtudium, inſitum illis, ita dimittunt exuuntque, ut vini cibique, quam nos, abſtinentiores videantur. Sed, ut, tempori ſervire eos, & imitari alienos, non ſuos damnare, mo-

Hoſpitales.

Latine paſſim loquuntur.

mores, ſcias, regreſſi domum, protinus ad ſuetam licentiam poculorum revolvuntur. Quin res ſuas, patrioſque vivendi ritus ita probant jactantque, ut non facile ullis officiis plus gratiae ab iis, quam probandis collaudandiſque inſtitutis moribuſque eorum, ineas. Supellex ac domeſticum inſtrumentum, etiam apud principes, modicum parabileque. Nondum ſcilicet noſtrae in ea re luxuriae contagio ad eos permanavit, quibus ipſa jam aulaea, & acu picta Belgarum opera ſordent, niſi auro niteant. Et quotus jam quiſque eſt noſtrorum procerum, qui menſas, lectos, veſtem, qua ſingulorum conclavium parietes ad ornatum obducuntur, aliam, quam ex auro argentoque, &, qui modeſtiſſime, ex ſerico contextam adhibeat? Quis ex ipſa quoque plebe tam humilis, cui cubicula domus aurum imitantibus coriis non veſtiantur? Quid vero? in lectos quam prodigioſi ſumptus fiunt? Quid de ſignorum, quid de picturae ſtudio dicam? Quam multi quina ſenaque nummum aureorum millia in unam tabulam prodegerunt (1)? Haec Polonis monſtri ſimilia viderentur, multum priſcae frugalitatis adhuc retinentibus. Ipſi paucis tapetibus, circa menſam, quam in caenaculi angulo locant, ſuſpenſis, contenti, menſa ipſa, non quam ſtrata magnifice, ſed quam inſtructa opipare ſit, reputant. Vaſa tamen miniſtrandis cibis argentea adhibent, magni pleraque ponderis: nam menſas ipſi paucis, ſed amplis, lancibus implent. Argentea item pocula varii operis, quae & auro oblinunt. Somnum medii inter binas culcitras capiunt, quarum in altera jacent, altera operiuntur, ſuppoſitis cervici binis item pulvinaribus. Totum lectum ſerico ſtragulo contegunt, nullo alio ornatu; & tam culcitras, quam pulvinaria, mollibus plumis infarciunt. Huic plumarum uſui copiam praeſtat multitudo anſerum, quibus regio abundat, quos perſaepe vellunt. Laudatiſſima candidorum pluma, e collo & circa pectus avulſa, putatur. Minores noſtratibus ſunt, ſed nequaquam tam ſegnes & terrae haerentes. Avolant enim gregatim longe ab domo in agros ad paſcua, attolluntur que alis in aera, ut volucres: unde eſu ſapidiores ſalubrioreſque habentur. Et Polonis frequentes ſunt in cibatu, qui in fruſta caeſos atro jure & multo pipere condiunt, avideque veſcuntur. Anſerum jecinora, lacte macerata, mirum in modum creſcunt tenereſcuntque. Lectis, feretri ſimillimis, peranguſtis utuntur, ſic, ut non niſi unius hominis corpus capiant: unde non eodem lecto cum viro conjux cubat; ſed lectos ipſos

Suos probari mores gaudent.

Modica ſupellex.

Lecti.

Anſeres.

1 In utroque exemplari *prodigerunt*.

ipſos admotos per noctem ſpondis jungunt. Atque haec proceres potentioreſque: nam vulgus tenuiorum [1] lectos non novit: quocunque ſtramento corpus ponunt. At contra in veſtitu ingens eorum luxuria eſt. Non ſerica modo aureaque & argentea veſte reſplendent [2], ſed veſtem ipſam, ut ſupra attigimus, immenſi pretii pellibus, per hyemem, ſubſulciunt; atque hoc genere cultus ita efferuntur, ut pellibus oſtentandis, partem veſtis a collo late in dorſum reflectant, Vngarorum atque Illyriorum ritu. Illud mirum, quod, cum ipſi purpura oſtroque & variis laetiſque coloribus nitere ac ſplendere velint, faeminae eorum non alio, quam nigro ornatu, &, non niſi primores, ſerico utantur. Juventus occiput, pene uſque ad verticem, elegantiae ergo, abradit, caetera circuntondet; &, quo proceriores, quam ſunt, videantur, cothurnis quibuſdam, paulo altioribus, utuntur, quorum calcanea, ut aſſurgant, valida curvataque e ferro lamina muniunt: cum contra faeminae crepidatae incedant, ac ne ſuber quidem, ut ſubleventur, ſoleis inſerant. Et, ut omnem a mulieribus incubuiſſe in viros luxum intelligas, ipſis in omnem ſe crapulam vinolentiamque largiſſime, ut docuimus, effundentibus, faeminae temperantiam colunt, & convivio adhibitae aut abſtinent vino, aut, ſi invitatae coguntur, ſummis modo labiis libant, idque non lege aut metu paenae, ut olim Romanae priſcae, ſed ſponte, & quia ſic decere pudicas rentur. Sed, quae nulla vini intemperantia provehi, nullo infici fuco, nulla veſtium luxuria notari videntur poſſe, eaſdem ſine tibialibus ullis, ſine cothurnis incedere ſuetas, & imis ac [3] nudis ſuris aureas gemmataſque armillas geſtare accepi [4]. Sed hic mos obſoleviſſe penitus dicitur. Nunc certe, quod ego adverti, veſte praelata fluxaque, & undique attingente verrenteque terram, utuntur, ut ne pes quidem appareat. Praeter vultum ac manus, nulla pars corporis patet. Non collum, non collo proxima nudant, contra quam Italicae mulieres fere faciunt, & faediſſime omnium NN. quae non collum modo, ſed mammas ipſas pectuſque, pene ad umbilicum [5] uſque, aperiunt, quaſi offerentes ſe venditanteſque. Quid enim aliud de nudantibus, quae velare maxime decet, credas? Capilli quoque NN.

Luxuria in veſtitu.

Faeminarum temperantior uſus.

1 Verumque exemplar *tenuiorum*.

2 Suſpectae latinitatis eſſe hoc verbum docet Muretus lib. VI. Var. Lect. cap. 20.

3 In primo exemplari videtur hanc voculam delere auctor voluiſſe.

4 In ſecundo exemplari *accipi*.

5 Hic quoque, ut alibi, utrumque exemplar *umbelicum* praefert.

NN. faeminis non ſolum eximia arte componuntur, quod ferri jam poſſet, ſed medicamine delibuti ita flaveſcunt, ut cani argenteique, non aurei ac fulvi, videantur. Quid inane ſtudium nimiam atque indecoram proceritatem affectantium memorem? Soleas tam alte inſtruunt, ut per publicum incedere, niſi humero haerentis lateri ancillae nixae, non poſſint; ac ne ſic quidem libere, ſed, veluti compedibus implicitae, aegre veſtigia moliantur: quippe ita exurgunt, ut viros ipſos capite tenus emineant: tantumque mos improbus valet, ut probas quoque atque pudicas trahat. Sed nos Poloniae inſtituta, non vitia noſtra, tractamus.

Chriſtianae pietatis laude excelluerunt.

Chriſtianae pietatis laude cultuque haec gens haud parum excelluit. Auctoribus novarum opinionum, Hieronymo Pragenſi & Joanni Huſſo, Bohemos ad furorem impellentibus, & vetera Sacrorum jura perturbantibus, Poloni, omni cum iis dirempto commercio, adeo ſeveris legibus Catholicam Religionem ſanxerunt, ut nihil ab tam propinquae peſtis contagione hominibus ſuis adhaeſerit. Quin Vladislaus rex ultro ſibi a Bohemis delatum regnum repudiavit, negans, divinarum ceremoniarum pollutoribus imperare ſe velle: &, ne quid ex illa pravitate ad ſuos manaret, nec mercatores, nec quenquam ex ea gente, fines ſuos intrare eſt paſſus, cujus fidem ſenſumque de Religione exploratum non haberet. Quod ſi, quemadmodum ab hac ipſa haereſi ortum Lutheri ſcelus habuit, ita par cura arcendi ejus Polonos incelliſſet, magna cuſtoditae incolumiſque conſervatae avitae ſanctitatis gloria ferrentur. Quanquam Sigiſmundus quidem rex, vir cum caetera rectus, & rei ſuae probe gnarus ac prudens, tum eximia & conſtanti in rem Chriſtianam fide, ne regnum ſuum dira temeraret lues, quam diu vixit, ſummum ſtudium adhibuit. Qui [1] cum junctos ſibi affinitate atque amicitia eos Germaniae Principes haberet, qui maxime Lutheri nefarios auſus fovebant; atque ii a Carolo Caeſare deſciſcentes, concitis valentiſſimis populis, arma adverſus eum moverent, & pro neceſſitudine crebris nunciis legationibuſque Sigiſmundum, ut tranſiret in partes, maximorum praemiorum ſpe oſtentata, ſollicitarent, non ſolum nihil de pia & conſtanti ſententia eſt motus, ſed eos magnopere ad ſanitatem revocare eſt conatus; perſeverantibuſque in furore exitium, quem calamitoſum eorum res habuere, ſaepe praedixit denunciavit-

Sigiſmundi regis ſtudium in Lutherana haereſi arcenda.

1 Hinc ad illum locum, cui infra reſpondet in margine „ Omnes in Poloniam ſectae ingruunt „ deſcribi ſunt caepta paene ad verbum ea, quae jam Gratianus in Commendoni Vita lib. II. cap. 7. ſcripſerat.

vitque: & nec ipſe ſe in illud bellum interpoſuit, nec ſuorum quenquam militare ulli parti eſt paſſus. Quod apud Polonos (1), ex legibus ſuis, non ex regum libidine vivere (2) aſſuetos, & maxime libertatis (3) nomine gaudentes, non mediocris curae ac (4) diligentiae fuit. Sed (5) ne libera quidem ſuis cum Germanis commercia reliquit. Mercatores ut aditu in regnum non prohibuit, ita licentia invehendi, ac per colloquia caetuſque diſſeminandi peſtiferas (6) opiniones, acribus edictis ac paenis frenavit planeque coercuit. Quin ne parentibus quidem (7) mittere in Germaniam filios, diſciplinae ac litterarum cauſa, permiſit, niſi (8) in eas civitates, quas integras, nec ulla (9) nova ſuperſtitione pollutas eſſe conſtaret. Huic curae ſtudioque ejus moleſtum adverſarium experiebatur Albertum Brandeburgium, Societatis Thutonum (10) in Pruſſia Magiſtrum, qui, cum a religione defeciſſet, idem virus, quo Societatem ſuam non multo poſt oppreſſit, etiam in Polonia ſpargi cupiebat. Sed Sigiſmundus ſtudio (11) curaque id eſt aſſecutus, ut nullum, ſe vivo, ea peſtis incrementum caperet. Poſt mortem ejus, quae in annum MDLIIII. incidit, nec conſilium par nec animus ad eam curam Auguſto filio fuit. Ita ſpes erecta eorum, quibus per haec creſcendi materia quaeritur. Secutum filii matriſque diſſidium, quo regis legumque reſoluta majeſtas late aditum excubantibus in occaſionem Haereticis patefecit: continuoque omnis errorum ac perditarum opinionum cohors irrupit. Forte, amiſſa Iſabella uxore (ea (12) Ferdinandi Caeſaris filia erat) in amorem Barbarae Radgivillae Auguſtus illapſus erat, cui mulieri, claro in Lithuania genere, ac principe familia natae, omnium re-

Ex diſſidio matris filiique patefactus Haereticis aditus.

Barbara Radgivilla irretit regem.

1 Ib. *Polonos, gentem*.

2 Ib. *viventem*, & &c.

3 Ib. „ gaudentem libertate, non &c. „

4 Ib. *atque*.

5 Ib „ tantumque omni tempore „ ſtudii p fuit in eo, ne qua contagio peſtiferarum opinionum in ſuum „ regnum manaret, ut ne libera quidem ſuis commercia cum Germanis reliquerit. &c „

6 Ib. „ novam religionem, acribus &c. „

7 Ib „ quidem, quod antea fiebat, mittere in civitates Germaniae liberos, diſciplinae &c „

8 Ib „ niſi quas &c. „

9 Ib. „ illa pollutas eſſe lue conſtaret: quanquam huic curae ejus „ mol. adverſ experiretur &c. „

10 Ib. „ Theutonicorum in Pruſia „ &c. „

11 Ib. „ hoc ſtudio curaque, quandiu vixit, ad ultimam vitae ſenectutem pervenit, ſi non inviolatum a peregrinis religionibus praeſtitit, certe incrementum ſumere eam peſtem non eſt paſſus. Poſt mortem inde ejus, nec conſilium &c „ Non omittam monere, ex meo MS. Commendoni Vitae exemplari hunc editorum locum ſic eſſe corrigendum: „ ad ultimam autem vitae ſenectutem &c. „

12 Ib. omittitur haec tota parentheſis.

rerum, quam famae, majòr ſemper cura fuit. Proſtrata pluribus pudicitia, ab iis ipſis, formam corpuſque & mollem laſciviam laudantibus, deductus ad eam primo rex ferebatur. Caeterum, utcunque potitus, adeo blanditiis & conſuetudine ejus eſt irretitus captuſque, ut brevi mulier, non contenta vi atque potentia, nomen quoque conjugii, & mox reginae appellationem affectarit. Idem Auguſtus ipſe eo impenſius cupere, quo plura adverſarentur, ut fere humanum ingenium vetita [1] flagrantius appetit. Id enimvero mater ſororeſque regis haud aliter, quam dedecus ingens domus ac dehoneſtamentum, averſari. Mater erat Bona Sfortia, Galeatii & Iſabellae [2] Aragoniae filia, illius, cujus injuriae funeſtam illam & [3] calamitoſam facem accenderunt, qua Italia, Gallorum petita armis, ac diuturno vexata [4] bello, omnis prope, patrum memoria, conflagravit. Bonae ingenio materni inerant ſpiritus, & minime muliebres curae, & viro aſſueverat, ab ſenecta ac miti natura, uxori obnoxio, ut non conſortem modo regni, ſed ſaepe arbitram ageret. Filium ipſum regem imperioſe habuerat. Eo exuentem matris obſequium impatientius ferebat [5]. Et Barbarae amores ipſa exploratius norat [ut fere turpia faeminarum faeminis, quam viris, celerius certiuſque noſcuntur] & filio objectabat. Quae igitur ne honeſtam quidem & probam e privata domo nurum toleratura fuiſſet, ſcortum, uſque ad aemulationem ſui, nuptiaſque & regium nomen, quod ipſa jam ſpe ſatis polluiſſet, extolli, ferociter fremebat. Eo Auguſti animus magis accendi. Nec mora nuptiis fuit. Sed, quia non, ut conjugis, ita reginae quoque nomen ornatumque & inſigne regium tribui ab illo, aut, ne tribueretur, obſiſti interdicique [6] a matre poterat, niſi Senatus voluntas accederet [ſine cujus ordinis auctoritate nihil magnopere [7] in Rep. decerni, ex legibus Polonorum, poteſt] magnis jacturis conciliare [8] ac trahere ad ſe quiſque [9] Principum animos, ſingulorumque affectare ſententias. Auguſtus, *Suum cuique*, dicere, [10] *in deligenda uxore judicium, nec regem non aequa cum caeteris conditione eſſe debere: quae in matrimonii jus, in domum regiam,*

Bona Sfortia regis mater.

Rex pro nuptiis ſuis.

1 Ovid. Lib. III. Amor. el. 4.
„ Nitimur in vetitum ſemper, cupi-
„ muſque negata. Sic interdictis im-
„ minet aeger aquis „

2 Secundum exemplar *Iſabella*.

3 In Commend. Vita *ac*.

4 Ib. *vaſtata*.

5 Ib *tulit*.

6 Ib. *in crcdique*. Omnino male.

7 Ib omittitur haec vox.

8 Subaudi *coepit*.

9 Hoc eſt, rex, regiſque mater.

10 Nempe *dicebat*, per uſitatam ſynecdochen.

Digitized by Google

giam, in fortunarum ac totius vitae ſocietatem recepta jam ſit, cur ei regium nomen, et par cum viro honos, qui mos in privatis quoque (1) *valet, negetur?* Bona adverſus haec, *turpitudinem nuptae, incontinentiam filii* objicere, &, *ſi juvenis, infirmitate lapſus, nominis ac decoris ſui curam abjeciſſet, publicam fraudem noxamque abeſſe debere, nec ipſos alienae intemperantiae participes ac ſuffragatores fieri. Scilicet reginam appellarent haberentque, quam nemo domi ſuae nurum, ob vitae probra, paſſurus eſſet?* (2) Vicit tamen reſpectus regis majeſtaſque; & conjux Barbara & regina appellata eſt. Caeterum, dum diſcordant ipſi, regia vis hebetatur, & impunitas & licentia dominantur (3). Ita regnum brevi ex leviſſimi cujuſque libidine peregrinis Sacris (4) noviſque opinionibus oppletur, diſpergentibus late virus multis novitatis doctoribus (ut nunquam deſunt, quibus captae errore mentes emolumento ſunt). At quo iſti licentius furore atque impietate graſſantur, &, patefacto ſemel aditu, omnibus omnium ſectarum monſtris patriam objiciunt, ſic, ut quicquid peſtiferarum opinionum Germania, Britannia, Helvetia, Gallia, per eos annos, adinvenerant, in Poloniam, uno ſimul veluti agmine, ingrueret, eo celerius feſſi plerique tanta varietate tam contraria docentium, & novas in dies ſingulos haereſum formas proferentium, recepere ad ſaniorem mentem animum, & paulatim ſeneſcere malum caepit, ita, ut jam penitus magna in ſalubriorem partem facta inclinatio videatur. Nam, ſicuti veritas, ſuis nixa radicibus, vetuſtate convaleſcit, vireſque [ut ille (5) ait] acquirit eundo, ita falſa aetatem non ferunt: evaneſcunt enim, ut fuco illita facies, quae brevi mora accerſitum ruborem amittit, palletque: &, ut eſt apud Euripidem, *Mendacium non ſeneſcit.* Rei militaris diſciplina perinde intenditur apud eos remittiturque, ac regum ingenia ſtudiaque ſunt, quorum ad exemplum populi mores componuntur informanturque. Verum & corpora genti, ut ſupra attigimus, patientia laboris, & animis quoque, ſi diſciplinae exactor dux adſit, praeſtant. Quippe dare hoſti terga tantum flagitium dedecuſque ducunt, ut nul-

Bona contra filii nuptias.

Omnes in Poloniam ſectae ingruunt.

Veritas tempore convaleſcit.

Res militaris.

1 In Commend. Vita omittitur haec vox.

2 Abeſt quidem & ab exemplaribus noſtris et ab Commendoni Vita interrogandi nota, quae mihi omnino neceſſaria viſa eſt.

3 Ib. dominatur.

4 Ib. „ ſacris inſtitutiſque et opi„ nionibus novis oppletur &c. „

5 Virg lib. IIII. Aen. v. 175. de Fama agens.

lo inde ſpecimine redimi ſuique poſſe exiſtiment. Quia plebs opificiis ſuis & fere ſervilibus operibus attinetur, tantum Nobilitas arma tractat. Vnde uni honor equeſtri militiae habetur; pedites contemnuntur, nec, niſi exiguus, in arcium praeſidiis uſus eorum eſt. Sed, ut pedeſtri pugnae iners Polonus, ita ex equo in hoſtem audaciſſime incurrit, prorſus ut, quod Tacitus de veteribus Sarmatis prodidit, omnis eorum vis extra ipſos eſſe videatur. Equorum affluit ac ſupereſt copia, paſſimque toto regno paſcuntur greges. Iis minus, quam Germanicis, roboris, plus agilitatis ineſt. Armatus non idem omnibus. Paucis, nec, niſi opulentioribus, juſta arma: caeteri brevi gladio ac praelonga haſta in hoſtem invehuntur, oblongum clypeum, quo obtegant corpus, infeſtis ictibus objicientes. Sagittarii item permiſti, qui arcu, ut Scythae, e longinquo ſpicula jaculantur. Criſtis & multo plumarum apparatu & verſicoloribus ferarum pellibus ſeque equoſque exornant, haſtaſque ipſas & ſcuta variis coloribus pingunt, hiſque & ipſos excitari, & hoſtem terreri credunt. Atqui tantae eſſe opes gentis feruntur, ut ſupra ducenta equitum millia, ſi totius regni viribus gerenda res ſit, habiturum in armis regem Poloni contendant. Tantae multitudini implendae Nobilitas ſufficit. Huic credita arma, & ſua impenſa militandi, & regni fines tuendi onus impoſitum, pro pagis agriſque attributis, & tradito vitae neciſque jure in eos, qui pagos ipſos agroſque colunt. Nec ulli vacatio militiae, praeterquam Epiſcopis & ſacerdotum ordini, conceſſa. Si bellum extra fines regni geratur, ſtipendium militantibus rex praeſtat. Has copias atque hunc, vix credibilem, equitum numerum par plauſtrorum carrorumque apparatus conſequitur. His non ſolum impedimenta exercitus, commeatumque omnis generis imponunt, ſed utiliter ad caſtra munienda utuntur. Nam, revinctis inter ſe nexiſque, exercitum ita circundant, ut, addita foſſa, prominentibuſque ex uſu propugnaculis, ac validis ad portas locatis ſtationibus, haud ſecus, quam muro objecto, ab omni hoſtili vi tuti agunt [neque enim tranſcendi, aut omnino perrumpi tam firmus carrorum ordo, niſi admotis majoribus tormentis, ut in juſta maenium oppugnatione, poteſt]. In tam lato regno, neque opere neque natura munitas urbes ullas invenies; nec, tam vaſtis regionibus, ulli exurgunt montes, ad quos arduus atque difficilis aditus ſit, patentibus ubique campis, et aequa ubique planicie occurrente. Credo, qui ne domos quidem ſuas, niſi raro, lateritias aedi-

Ducenta equitum millia.

Caſtra.

Rarae munitiones.

Digitized by Google

aedificant, inopia calcis ac caementorum, & magnitudine ſumptus deterreri. Ipſi, munire urbes, & latebras parare, ſibi viribus atque animis diffidentium eſſe ajunt, &, non muris arcere, ſed pectoribus, & haſtarum cuſpidibus repellere finibus ſuis hoſtes, id demum inſigne virtutis opus cenſeri debere. Pauca tamen oppida, pro more gentis, operibus ſepta, & praeſidiis firmata, Barbaris objecta habent, Vitepſcum & Polozchum Moſchis, Camenetiam Moldavis, Mariaemburgum [1] Saxonibus. Cracoviae regiam domum, in edito ſitam [2] loco, munivisse ſat ducunt. Regi in Rep. levem & accisam auctoritatem, atque omnem vim Imperii penes Senatum & Nobilitatem eſſe, & Poloni jactant, & fama diſtulit. Falſo. Nam, etſi, haud improbando temperamento, & ſe regi, & regem legibus ſubjeciſſe videntur, tamen non tam alienis arbitriis obnoxium regium jus eſſe voluerunt, quam ne temere unius libidini infinitam poteſtatem committerent, caverunt. Primum, ſicuti regnare, niſi delectum deſignatumque ab ſe, neminem patiuntur, ita praeteritam, ſi qua ſuperſit, regum ſuorum ſtirpem, rari exempli fuerit. Deinde, nobilium libertatem dignitatemque ut munirent, ſanxerunt, ne quem ex eo ordine capi, in cuſtodiamque tradi, niſi ante jure convictum, liceret. Sed tamen & in ipſo facinore deprehenſos vinciri, ac in publicos carceres duci permiſſum: &, quia relictus hac lege locus fugae, ſpatiumque datum auctori ſceleris ſe proripiendi videbatur, inventum eſt, quo judicii deſertoribus frenum injiceretur. Si enim, dum quaeſtio peragitur, in caputque rei inquiritur, ille ſe fuga legibus ac imminenti damnationi ſubtraxerit, tum rex in abſentis nomen infamiae telum diſtringit. Quae paena, propterea quod non ipſum ſolum conſequitur, ſed liberis, parentibus, familiae infertur, omni ſupplicio gravior ducitur: nec raro accidit, ut, huic declinandae aut abolendae notae, aeternaeque ſuae ac ſuorum ignominiae redimendae, ultro ſe damnatus morti obtulerit. Praeterea ſtatuere quidem ac decernere de ſumma Rep. quicquam, niſi conſulto Senatu, regem vetarunt [3]; ſed Senatum contra conſulere, non praeſcribere regi juſſerunt. Non ſtat enim ſenatorum ſententiis rex, ſed utitur; & decreta conſultaque deliberantur a Senatu, a rege fiunt, qui & ſolus de ſingulis rebus ad Senatum refert, &, omnibus

Regis poteſtas.

Infamiae paena.

au-

1 In ſecundo exemplari *Marieburgem*.

2 In utroque exemplari *ſita*.

3 Dixi alibi, mihi *vetarunt* pro *vetuerunt* non ſatis placere.

auditis, omnium poſtremus, quid ipſe ſententiae habeat, promit, & rem aut decernit, aut in aliud tempus, ſi ei viſum fuerit, rejicit. Hic ergo rector moderatorque Reip. ille monitor eſt; Senatus teſtis vitae actorumque eſt regis, non arbiter: denique regi non juſto in ſuos imperio, ſed iniqua dominatione interdictum eſt. Quid? quod Senarum non alius, quam rex legit? nec ulli aditus in eum ordinem, niſi per regem patet? Quid? quod ne habetur quidem Senatus, niſi rex cogat? nec cogendi alteri, quam regi, jus? niſi palam conſtaret, penitus ab eo Remp. negligi. Tum etiam regis partes Archiepiſcopus Gneſnenſis, qui idem princeps Senatus eſt, ſuſciperet. Quid? quod nemo in Polonia honorum ullum titulum, quo a privato diſtingui poſſit, niſi beneficio regis habet, ac ne fortunas quidem honoribus pares? Neque enim gens aut aliam dignitatem, quam ſenatoris novit, aut ſenatorium locum tueri cuiquam, niſi ex fructibus & procuratione regiorum bonorum, facile eſt; & procuratio ipſa non haereditario jure filiis a parentibus tranſmittitur, ſed unius regis eſt munus, uniuſque liberalitati refertur accepta. Huic procurationi adjuncta jurisdictio eſt, cui qui praeſunt, eorum lingua *Staroſtae* appellantur: & eſt non ſolum honorificum in primis munus, ſed vectigalis tam uberis, ut ex quibusdam ad quindecim, atque eo etiam amplius, aureorum nummum millia percipere Staroſtae dicantur. Habere rex, pene ſingulis aut alternis annis, ut ex uſu Reip. viſum fuerit, Senatus & Nobilitatis concilium conſuevit: &, ſi qua ſenatorum ſupplenda loca, aut regiorum bonorum procurationes, aut alii magiſtratus mandandi ſunt (& ſunt fere quotannis permulti) in hoc potiſſimum tempus rejicit; &, quos ſingulis muneribus praefecturus eſt, non ante renunciat, quam peractus conventus ſit: idque ideo (1), ut, dum de poſtulatis ſuis, aut publicis aliis de rebus, conſultatur, ſua quenque ſpe ducat, ſpeique obnoxias ſingulorum ſententias habeat. Adde, quod ab omnibus omnium provinciarum magiſtratibus provocatio eſt ad regem. Sic & legum arbitrium penes ipſum, & res, fama, vita, nexque omnium in ejus ſita manu ſunt; & honorum & commodorum nulla cuiquam, niſi in eo, ſpes. Penes eundem arces, arma, jus militaris imperii. Publica item pecunia poteſtati ejus traditur, neque ad Senatum rationes, ſed ad regem a quaeſtoribus referuntur, & quaeſtores ipſos rex deligit. His frenis facile, quo vult, agit, continet, flectit ac moderatur Remp. Itaque, ſi cui regum minus

1 In utroque exemplari *adeo*.

mus auctoritatis fuiſſe dicitur, ei non jus imperii, ſed imperandi artes defuerunt. Superioribus quidem annis Stephanus Bathorius, non externus ſolum, ſed humili, aut certe privato, natus loco, aſcitus rex, gentem tam ſevera diſciplina habuit, ut & bella geſſerit compoſueritque arbitratu ſuo, & potentis & plus aequo efferentis ſe familiae cujuſdam ferociam ita fregerit, ut etiam capitale ſupplicium de juvene nobiliſſimo, imperiis ejus minus parente, ſumere non ſit veritus. Senatus autem, ut dixi, non a Nobilitate, ſed ex Nobilitate a rege legitur, ac ſemel cooptatus, ordine, niſi contra Remp. feciſſe arguatur, non movetur. Non tamen parentibus ſuccedunt filii, ſed in extincti locum rex, quem vult, ſufficit. Senatores in duos dividuntur ordines, ſacerdotalem & militarem. Sacerdotalem Epiſcopi conſtituunt, militarem Palatini & Caſtellani (ſic enim ipſi Latine appellant, quos ſua lingua *Vaivodas* & *Pannos* dicunt). Principes omnis publici conſilii ſunt Epiſcopi. Hi regis latera tegunt, hi primi ſententiam rogantur, horum praecipua eſt in Rep. auctoritas: quae quidem tanta eſt, ut, licet perpauci, & raro plures, quam quinque aut ſex, in ſenatu adſint, tamen, ſi conſenſerint, conſenſio eorum eam vim habeat (1), ut pars dimidia Senatus aeſtimentur. Nec Epiſcopi ſolum, ſed ordo Sacris operantium omnis vacatione militiae potitur; & cum ipſi; tum bona eorum ita immunia liberaque ſunt, ut in eos ne regi quidem juris quicquam ſit. In Senatum recepti fere ex omnibus provinciis, qui dignitate praeſtant, & in omnibus provinciis Palatini Caſtellanique inſtituti; ne qua pars regni expers publici conſilii ſit, & pari omnes charitate, veluti pro communi patria, in medium conſulant. Senatorum aliqui, quos rex aſciverit, Aulam ſequuntur, honoris & obſequii cauſa. In his fere ſunt Cancellarius aut Procancellarius, ut ipſi appellant, quorum eſt dignitas & auctoritas par, nec, niſi nomine, differunt; & horum alter neceſſario ſacerdotalis eſt ordinis: & quaeſtor & Marſalcus (is eſt regiae domus praefectus). Hi ſuam quotidie operam navant regi; alii item nonnulli, ſeu Caſtellani ſeu Palatini, quorum fides prudentiaque maxime probata regi ſit: idque privatum conſilium eſt illi. Interdum, ſi qua gravior cauſa incidat, etiam alios ſenatores per litteras conſulit, &, ante alios, Archiepiſcopum; cui in Rep. ſecundum regem, ab omnibus plurimum tribuitur. Polonis divitiae magis ex copia rerum, quam ex magnitudine pecuniae, cujus indigum ſe-

Epiſcoporum in ſenatu auctoritas.

Privatum regis conſilium.

Pecunia.

1 In utroque exemplari mendoſe *habet*.

fere eſt regnum. Quippe neque auri venae ſunt apud eos ullae, & argenti perexiguae, neque artes atque opificia, quorum operibus externum ad ſe attrahant aurum. Attrahunt tamen ſatis multum, frumenti frugumque aliarum abundantia, item mellis, cerae, picis, ſebi (1), coriorum, cinerum, lini, ſparti, ſalis, ſuccini, multo item pecore, & boum equorumque armentis: quarum rerum magna vis e regno aſportatur.

In quae pecunia prodigitur.

Sed ipſi, caeteris rebus frugi, pecuniam omnem in vinum, aromata, veſtem profundunt. Tria haec, quicquid quaeſtus ex agrorum ubertate fit, perdunt: atque his, veluti tribus gurgitibus, regni opes omnes hauriuntur.

Vinum.

Vinum in Poloniam ex Moravia, Auſtria, & maxime Vngaria, plauſtris advehitur, & longe optimum (2) ad Dantiſci portum ex Gallia Hiſpaniaque & Rheno exponitur. Ab inſula item Creta, quod Malvaticum vocant, allatum, praeſertim dulce, ſummo eſt in pretio. Id Byzantium devectum, per Euxinum Pontum Danubii oſtio infertur: inde terra per Moldaviam & Ruſſiam adportatur. Hoc ſumptu laboreque tantum maris terraeque emenſum emitur, quo mens corrumpatur labefacteturque, & voluntaria inſania accerſatur.

Aromata.

Proxima pecuniae clades ab aromatum luxuria, cinnamomi, piperis, garyophili, Indicae nucis, zingiberis (3), croci, ſaccari. His condiunt cibos omnes, pipere maxime & croco, ſine quibus edere non eſt. At non aſpergunt leviter obſoniis pulmentiſque contritum piper, ſed coacervant ſic, ut guſtari a non aſſuetis vix poſſint, mandi ne vix quidem. Vnde conjicere licet, quantum rerum, ad irritandam ebrietatem, ab ultimis Indis (4) petitarum, abſumatur ab aſſidue & largiſſime convivantibus.

Veſtes.

De veſtium profuſo ſumptu diximus ſupra (5). Non ipſi ſolum cultu excellere laetantur, ſed, quos domi alunt, omnibus veſtitum ipſi praeſtant, quem & materia eadem & colore eſſe gaudent. Et, quo tempore aut Regiam adeunt, aut ad concilia gentis conveniunt, magnam clientum ac familiarium circa ſe turbam habere, ac deduci & frequentari maxime appetunt. Atque hunc opum ac di-

1 In utroque exemplari *ſovi*, & infra *bovum*.

2 In ſecundo exemplari *optimam*: in primo, eroſa papyro, neſcias quid fuerit.

3 Malim *zingiberi*. Plin. lib XII. cap. 7. de pipere: „ Non eſt, *inquit*, hujus arboris radix, ut alii qui exiſtimavere, quod vocant zimpiberi, alii vero zingiberi, quamquam ſapore ſimile. Id enim in Arabia atque Troglodytica in villis naſcitur, parvae herbae radice candida. „

4 Non *Indiis* exhibet utrumque exemplar.

5 Pag. 165. hujus Vol.

divitiarum fructum, hunc unum ſplendorem vitae norunt. In
regis aerarium annis ſingulis ad ſepties centena aureorum num-
Aerarium.
mum millia inferri dicuntur. Non magna ſumma, ſi amplitudi-
nem regni, numerum equitum, opes & vires gentis aeſtimes.
Verum non haec in uſum belli, aut majores ſumptus Reip. pe-
cunia ſeponitur, ſed tantum in regis ipſius cultum confertur.
Nam impendia belli ex collatione & tributo, quod in concilio
gentis decernitur, praeſtantur. Sic non parum eſt, quod regi
tribuitur. Id quidem partim ex bonis, quae propria ejus
ſunt, partim ex portoriis variarum rerum, & maxime ex
ſalis vectigali, percipitur. Nam Polonia, etſi a ſeptentrio-
Salis copia.
ne non nihil alluitur mari, mediterranea tamen terra eſt.
Sed, ut marino ſale penitus caret, ita incredibiliter terre-
ſtri abundat. Id eo videtur mirabilius, quod nulli montes
ſunt, a quibus excidatur, ſed aequo in ſolo foditur, pluri-
bus quidem in locis, ſed nuſquam uberius, quam circa Cra-
coviam. Quinque admodum ab ea paſſuum millia eſt oppi-
dum, nomine Viſlicia, ſubter quod lapidicinae ſalis ſunt.
Mirum dictu! Immane patenti ſuper ſpecu ſtare urbem co-
Deſcriptio ſpecus, ex quo ſal effoditur.
lique! Vaſtae altitudinis puteus effoſſus eſt: per hunc ſuſpen-
ſi fune homines, ad operas conducti, demittuntur. Et, ut
intelligas, quo nos juventae ardor, & nimium luſtrandi, &
ſubjiciendi oculis omnia ſtudium impulerit, ipſum me, cum
ad viſendum locum veniſſem, & aliquot una comites impo-
tus inceſſit in profundam illam vaſtitatem deſcendendi. Su-
pra puteum ingenti ac firme haerenti carrucae inditum pendet
validum craſſumque anchorale, quod machina colligitur evol-
viturque. Huic minora lora, ſed & ipſa firma, injiciuntur ad-
nectunturque. His, ſuo quiſque, inſedimus, & amplexu me-
dium tenentes funem, ſenſim per inane demiſſi ſumus. Ne cerna-
tur altitudo, indeque vertigo pendentium oculis oboriatur, te-
Deſcenſus in ſpecum.
nebrae & caecitas loci faciunt: quanquam accenſam facem unus
miniſtrorum, qui nobis datus dux monſtratorque fuerat, manu
ferebat. In imo depoſitis fundo, quo nulla coeli ſoliſque lux pe-
netrat, & veluti ex ingenti tubo in profundam noctem editis,
nova quaedam rerum facies oblata eſt. Ac primo (quod omit-
tendum non videtur) tepens illhic aer, nec aeſtu ullo infeſtus nec
gelu. Et nos ſic admoniti, detracta ſuperiori veſte, expediti de-
ſcenderamus: qua quidem ego veſte, quia brumale tempus,
& altis omnia oppleta nivibus erant, more gentis, ferarum
pellibus ſubſulta, ad arcendam vim frigoris, utebar. Verum
ſub terras conditis tanta reperta temperies, ut nihil ea ve-
Tepor ſub terris.
ſte opus fuerit. Deinde e longinquo reddita lucernis lumina,

ra-

rara quidem, ſed ab omni parte apparuerunt. Nam ad lucernam opus faciunt, qua ſinguli, qua bini ternique, ut res poſcit. Et magnus aliis atque aliis locis operariorum in fodiendo excidendoque exercetur numerus; quorum plerique menſes ipſos in labore, nunquam, diem aſpicientes, perſeverant, juxta opus cibum, juxta ſomnum capientes. At intenti operi, pallentia inter lumina, procul intuentibus infernae umbrae, hinc atque hinc exiſtentes, videntur. Caedunt ſalem excavantque, ut lapides, ferreis vectibus cuneiſque, & magni ponderis malleis (eſt enim marmorea duritie). In certae menſurae fragmenta maſſaſque excindunt, dimidiatae ferme columnae inſtar: quas inde, curribus impoſitas, trahunt ad puteum, indeque, quo diximus molimine, extrahunt. Quod veteres ſcriptores memoriae prodiderunt, ſalem intra ſpecus ſuos levem, in lucem prolatum ingraveſcere, non eſt falſum: quod nobis cuſtodes ejus experimento compertum affirmarunt. Colos (1) ſali ſubniger, ſed tuſus, & in dulcem aquam conjectus, aheniſque excoctus, albeſcit. Nec tamen genus unum foditur. Nam & candens & fulvus, et, ut alumen, translucens (2). Atque hujus ea quoque commendatio eſt, quod, ſi cum pane edatur, lutei ovi, ad ignem toſti duratique, ſaporem reddit. Specus in omnes partes late patet: longae viae ſtrataeque, & curruum orbitis contritae, quos currus, onuſtos ſale, homines agunt. Superne fornices tegunt, &, ſicubi ruinae periculum oſtenditur, ligneis columnis ſuſpenduntur fulciunturque. Columnae ipſae, ex ſitu diuturno, ſalſo opertae muſco ſunt. Fontes quoque quidam, profluenteſque pellucidarum aquarum ſcatebrae, & ipſae ſalſae, &, humentibus locis, pendentes e ſale ſtiriae viſuntur. Denique, quicquid oculis occurrit, quicquid pedibus premitur, quicquid manibus attingitur, nil, niſi lapideus ſal. Nos, praelata face, vagati diu, & in plura progreſſi antra, cum demum, per declive, viae multum (3) deſcendiſſemus, ad alium devenimus puteum, priore illo, de quo dixi, altius defoſſum. Satis fuit, ad introſpiciendam altitudinem, accenſam in eum dejicere taedam, quae in tam vaſtam delata profunditatem eſt, ut viſu quoque nobis terrorem incuſſerit. „ Quid non mortalia pectora cogis, Auri ſacra fames? „

Caeditur ſal, et marmor.

Etiam

1 Utriuſque exemplaris haec lectio eſt, quam non commovi, memor, Latinos veteres ſic *colos* pro *color*, quemadmodum *bonos* pro *bonor*, dixiſſe. Lucretius lib. VI. v. 207. „ Flammeus eſt plerumque colos & ſplendibus ollis „

2 Supple *foditur*.

3 In ſecundo exemplari *multam*; in primo anceps lectio.

Etiam ne perforare hanc terrae molem, &, aſſidue terebrando, ipſos aperire nobis inferos, & eo quoque divitias raptum ire, avaritia & cupiditate amentes, conamur? Adeo ne perrumpere in viſcera terrae juvat, ut Manium ſedes & infernas opes ſcrutari non vereamur? An parum eſt partas ſcelere habere, & per ſcelera uti? Parum eſt ea quotidie facinora admittere, quorum nos ſempiternae ab ultricibus flammis paenae poſt funera manent, niſi viventes quoque inferni regni clauſtra tentemus? Nos, remenſi tandem iter, eodem, quo deſcenderamus, puteo extracti in lucem ſumus: & non multo poſt Polonia deceſſimus (1). Nam Commendonus, aliquot ante menſibus, in Cardinalium collegium a Pio Quarto, Pontifice Max. lectus, acceptis honoris ejus inſignibus, ut Germaniae conventui, quem Maximilianus ſecundus Caeſar Auguſtae apud Vindelicos (2) erat habiturus, intereſſet, Pii ipſius litteris fuerat evocatus. Iter per Bohemiam fecimus, & intrantibus Pragam Pii quarti inopinata mors eſt nunciata. Peractis Pragae feſtis Natalis Chriſti diebus, perreximus iter, & Italiae jam fines attingentibus Pii quinti, novi Pontificis Max. tabellarii cum litteris occurrerunt, quibus Commendonus redire Auguſtam, & obire Germanorum conventum, &, ne quid detrimenti ab Haereticis Catholica res acciperet, operam dare jubebatur. Eo perfunctus munere, biennio poſt, iterum ad hunc ipſum Maximilianum, priſcae pietatis jura minuere, & popularibus ſuis ingentis pecuniae pretio emptus, Lutheranae haereſis licentiam permittere parantem, eſt miſſus. Sed nos, quae geſta ab eo in utraque legatione ſint, alio perſecuti loco ſumus, ac, ſi res poſcet, infra memorabimus. Nunc ſeriem rerum Polonicarum interpellare non placet, ut omnia hunc potiſſimum in locum conferamus; ſi id modo, quod te, frater, omitti nolle ſatis divino, interjecero, me ſcilicet, hoc ipſo tempore, a Pio quinto, Pontifice Max. Canonicum (3) Patavinum eſſe creatum.

Diſceſſus ex Polonia.

1 Haec eſt utriuſque exemplaris lectio, proba ſane.

2 In ſecundo exemplari *Vindelecos*.

3 De Patavino Gratiani Canonicatu multis verbis egimus in adnotatis ad ejus vitam pag. xxxiiii. et ſeq quod ille ſacerdotium anno 1570. Pontifice Max Pio V. iniit. At alterum Canonicatum, item Patavinum, a Gregorio XIII. an. 1577. fuiſſe illi delatum, ex hiſce Cardinalis Commendoni apud me litteris, ad nobiliſſimam faeminam Claram Querinam datis, intelligimus: „ Clariſſima Signora. Lunedì paſſato „ a li 22. io ricevei con l' Ordinario „ di Bologna la lettera di VS. di 13. „ ſopra il Canonicato di Padova, che „ vaca per la morte di Monſignor „ Veſcovo di Nona, buona memoria: „ ma non potei fare quello, che la „ mi richiede a beneficio del Signor „ Marino, ſuo figliuolo: perchè il gio-

Quod collegium, ſive hominum dignitate, quibus conſtat, ſive opibus & vectigalibus, quibus & publice omnes & privatim ſinguli praediti ſunt, ſive amplitudine ac vetuſtate urbis, totius Italiae honeſtiſſimum habetur. A quo quidem Pio, qui longe omnes hujus ſeculi Pontifices, magnitudine animi, innocentia ac ſanctitate vitae, & gloria ſummo ſemper ſtudio cultae pietatis, anteceſſit, ſi longior illi vita ſuppetiiſſet, nihil non ſperandum eſſe mihi, quod aetas & captus meus ferre poſſet, videbatur. Id quidem ego ſacerdotium & inivi abſens, & abſens geſſi aliquot annis. Poſtremo, cum muneris ejus ratio praeſentis operae aſſiduitatem a me requireret, & mihi neque liceret diſcedere a Commendono, neque omnino liberet, ex auctoritate Gregorii XIII. qui Pio in Pontificatu ſucceſſerat, Jo. Franciſco Cauco, Patricio Veneto, Commendoni ipſius ſororis filio, tradidi. Sed nos plura de nobis loqui omittamus.

Selimus, rex Turcarum, Venetos bello aggreditur.

Quinto, poſtquam Commendonus, novo Cardinalatus inſignis honore e Polonia diſceſſerat, anno, qui fuit ab nato Chriſto MDLXX. nova illi redeundi in eam provinciam aborta occaſio eſt. Selimus, Turcarum rex, armis aggreſſus Venetos, inſulam Cypri iis ademerat, & Cretae & Corcyrae reliquiſque Adriatici ſinus inſulis ita imminere videbatur, ut ipſam quoque Italiam terrore concuteret. Pius quintus, Pontifex Max. Venetis quidem illatum, ſed cum Chriſtianis omnibus geri id bellum exiſtimans, non ſolum auxilia iis, quae potuit, ſtatim miſit, ſed magnopere contendit, ut ſibi Venetiſque Philippus, Hiſpaniae rex, certo faederis jure adjungeretur. Quod cum perfeciſſet, qui ad conſpirandum ſecum, idemque faedus ineundum, Maximilianum Caeſarem, & Auguſtum, regem Poloniae, ſollicitaret conciretque, Commendonum legatum ad utrunque miſit: qui, mora-

Commendonus iterum legatus in Poloniam.

,, giovedì prima a li 18. n' era ſtato
,, diſpoſto, per evviſi venuri con huomini e poſta da Zara el Cedolini
,, et ad alcri: et fù il Canonicato oe
,, lo ſteſſo giorno dimandato da molti: ma piacque a Noſtro Signore di
,, farne gratia el Gratiani, mio Secretario, ad inſtanza de l' Eccellentiſſimo Signor Iacomo Boncompagno E' ben vero, che eſſendo ſtata
,, data informatione a Sua Santità, che
,, il Canonicato vaglia mille con cinque ſcudi, eſſa vuole mettervi ſopra una penſione, quale le parerà,
,, che il Beneficio poſſa comportare,
,, a doe figliuoli de l' Eccellentiſſimo
,, Zacaria Salamoni; et per ciò hà
,, datu ordine, che ſia mandato quà
,, informatione di tutte l' intrate di
,, queſto Canonicato. A me duole
,, di non haver potuto in queſto caſo
,, fare quello, che mi ha richieſto
,, V S. et ch' io deſidero di far ſempre a ſervitio ſuo et de la caſa
,, ſua. Et Noſtro Signor Dio la conſervi et proſperi. Di Roma a
,, li 22. Aprile 1577.

Digitized by Google

ratus, quantum res poſtulare eſt viſa, apud Caeſarem, ut alibi [1] a nobis traditum eſt, Vienna in Poloniam abiit. Et hic quoque acriter novi faederis ſocietatiſque cauſam agentem necopinata Auguſti mors deſtituit. Vltimus hic Jagellonicae ſtirpis fuit. Jagello, quem, poſt ſuſcepta Chriſtianae fidei Sacra, Vladiſlaum appellarunt, Lithuanorum Princeps, Heduigis, Poloniae reginae, nuptiis, ut ſupra [2] oſtendimus, eſt potitus, cum eo, ut Lithuania ipſa Poloniae contribueretur, idemque utriuſque gentis rex eſſet. Huic filii duo fuere, Vladiſlaus & Caſimirus. Vladiſlaus, natu major, patri in regno ſucceſſit; ſed, pari ſtudio ab Vngaris quoque rex expetitus, apud eos fere vixit. Atque hic eſt Vladiſlaus, qui cum Amurathe, Turcarum rege, inſigni aevi illius bellatore, ad Varnam adeo ancipiti praelio conflixit, ut, quanquam ipſe, adverſo Chriſtianae Reip. fato, in acie occiderit, tamen graviori prope clade concuſſus ſit, qui victor evaſit: & ipſe Amurathes gratulantibus poſt victoriam ſuis, *Se vero tali pugnae eventu ſaepe vincere velle*, negavit. Poloni, amiſſo, in ipſo ſpei atque aetatis flore, Vladiſlao, regem Caſimirum fratrem crearunt: qui egregia quindecim filiorum ſobole ex Eliſabetha, Alberti Caeſaris filia, eſt auctus, quorum virilis ſtirpis ſex fuere, Vladiſlaus, Caſimirus, Jo. Albertus, Alexander, Sigiſmundus, Federicus. Hic ſacerdotio praeditus, Archiepiſcopus Gneſnenſis & Cracovienſis Epiſcopus fuit, & mox etiam in Cardinalium collegium ab Alexandro ſexto, Pontifice Max. eſt cooptatus: & Caſimirus, magna ſanctitatis opinione juvenis, apud Lithuanos deceſſit. Vladiſlaus, natu maximus, Bohemis primum, deinde Vngaris rex datus, a quo nati Ludovicus, qui circa annum MDXXVI. ad Moncaciam temere cum Turcis congreſſus, admodum adoleſcens, in fuga occubuit; & Maria, quae Ferdinando Caeſari nupſit, &, aviae faecunditatem aemulata, eum quindecim liberorum parentem fecit, quorum mares quatuor, faeminae undecim fuere. A Polonis Joannes Albertus, poſt patris mortem, rex conſtituitur, &, eo mortuo, Alexander, ad idem faſtigium eſt evectus. Horum neuter ſuſcepit filios. Ita regnum ad Sigiſmundum, Caſimiri filiorum quintum, eſt delatum; atque hoc natus Auguſtus, in quo Jagellonis proavi genus defecit, cum, inter initia Jagellonis, & exceſſum Auguſti, anni centum & nonaginta interceſſerint. Quo tempore Poloni, ſicuti ſuffragiis ſuis deberi ſucceſſionem

Jagellonis domus et ſtirps.

1 In Commendoni Vita lib. III. cap. 7. et 8.

2 Lib. XVI. pag. 144.

Digitized by Google

Poloni regnum in regio ſanguine retinuerunt.

nem in patris locum a filiis voluerunt, ita nunquam vero libero ſuffragandi, cui vellent, jure potiti videri poſſunt. Nam (1) etſi id quidem tenuerunt, ut regem, niſi ab ſe creatum, non haberent, nec haereditati aut naſcendi ſorti regnum, ſed ſibi acceptum ferri, & (2) ſuum beneficium agnoſci voluerunt, tamen conſtat, raro quenquam regum ſuorum filiis praelatum fuiſſe, manſiſſeque in iiſdem fere familiis regnum, quandiu e regio ſanguine virilis ſtirps ſuperfuit. Et reges ipſi, ne filiorum dignitas in dubium (3) ac diſcrimen vocaretur, quicunque primus juſto matrimonio eis natus (4) eſſet (nam pellicibus orti vix agnoſcuntur) eum, vel infantem, deſignari regem ſucceſſoremque ſibi, haud magno negocio, impetrarunt (5), devinctis beneficio comparatiſque Nobilitatis principibus, qui rem perficiendam ſuſciperent. Ita gratia (6) & praeſentis reſpectus regis in comitiis, quam libertas (7), ſemper plus valuit. Extincto demum Auguſto, repetitam longo (8) intervallo libertatem, nemini jam ulla verecundia metuve (9) obſtrictam, avide invaſerunt, quae brevi, ut nulla modum tenere multitudo novit, in pravam periculoſamque licentiam vertiſſet, ni ſeniores, ſalubri moderatione, praecipitem ſuſtinuiſſent. Nam, ubi Remp. ſine imperio, ſine rectore eſſe, & ſilere leges, quarum exactor nemo exiſteret, ſenſere, primum ſingulae provinciae, pro ſe quaeque, conciliis habitis, publicae pacis ſervandae leges ſanxerunt; deinde, collatis in commune conſiliis, Nobilitas omnis in id data fide conſpiravit, ut pro hoſte patriae haberetur, impuneque (10) occideretur, quicunque, per interregni tempus, vim injuriamve (11) alteri intuliſſet. Quam (12) ad rem maximo uſui Commendoni auctoritatem prudentiamque fuiſſe, quod cum illo plerique principum liberius multo, quam inter ſe, conſilia communica-

Poſt mortem Auguſti pacis cauſa conſpirant.

1 Haec ad illa. *Ad haec ego*, quae ſunt ante locum de periculis ex peſtilentia, reperiuntur in cap. 1. lib. IV. Vitae Commendoni: ubi hoc capitis exordium eſt: ,, Poloni etſi regea niſi ,, ab ſe creatos non ferunt, nec haere- ,, ditatis aut naſcendi legi regnum ,, &c ,,

2 Ib ,, ſuumque beneficium facere ,, agnoſcique volunt; tamen, ſecuti ,, aliarum gentium morem, raro q.. ,, r . ſ.. f.. praetulerunt, manſitque ,, fere in iiſdem familiis regnum &c. ,,

3 Ib. ,, dubio ac diſcrimine eſſet, ,, quicunque &c. ,,

4 Ib. *naſceretur. nam* &c.

5 Ib. *impetrabant*.

6 Ib. *plus gratia*.

7 Ib. ,, libertas valebat. extincto &c. ,,

8 Ib. *ex longo*.

9 Ib. *metuque*.

10 Ib. *impune*.

11 Ib. *injuriamque*.

12 Ib. ,, & omnes quidem fatebantur maxime ad eam rem uſui praeſentem Commendoni &c. ,,

carent (1), atque ipſe paci maxime ſtuderet (2), omnes fatebantur. Cujus rei unum, ipſo ſtatim initio interregni, datum documentum, fidem omnibus affirmaverit. Sborovii fratres ſeptem (3), Martini filii, qui tum genere, opibus, aetate, gratia, clientelis plurimum in Rep. pollere videbantur, ad primum extincti regis nuncium, Cracoviam armati convenerunt, eo animo, ut, pulſo Firlejo Palatino, cum (4) quo ſummas ſimultates gerebant, arcem urbemque in ſuam redigerent poteſtatem. Hi juvenes, inde a paterna diſciplina, pravis imbuti erroribus, in Calviniana haereſi omnes erant, praeter Andream, qui, medius aetate, auctoritatem majoris natu inter eos ingenio atque induſtria obtinebat, tribuebantque ei reliqui plurimum. Hunc habebat Commendonus non ſolum conſuetudine atque uſu, ſed plurimis benevolentiae officiis devinctum, ab unoque maxime colebatur. Is ad Commendonum, qui (5), qua die Cracovia profectus fuerat, accepta (6) regis morte, apud Tignitium (7), decem inde millia paſſuum, ſubſtiterat, intempeſta nocte venit, illique ſuum ac fratrum conſilium occupandi Cracoviae arcem aperuit, ſperans, Commendonum, quia Firlejus Palatinus Haereticus caputque Haereticorum erat, rem conſilio adjuturum. Sed Commendonus, veritus, ne ea res veluti ſignum omnia vi atque armis agendi daret, & primus impetus ab egentibus & (8) praedarum cupidis in templa ſacerdoteſque fieret, cunctaque audacia ac (9) temeritas, conſilio atque (10) ratione excluſa (11), haberet, & regnum inde aut peſſimo cuique, per malas artes, pateret, aut lacerum plures occuparent, vehementer huic ſe conſilio objecit: &, cum Andreae oſtendiſſet, quantam invidiae flammam eorum familiae conflaturi illo facinore eſſent, quantum de multitudinis gratia amiſſuri eo tempore, quo non retinenda ſolum, ſed ſummo conatu captanda conciliandaque omnium ſtudia eſſent, quantam denique vim adverſariis (12) addituri, juvenem, de ſententia deductum, eadem nocte, ad continendos in officio fratres, ab ſe dimiſit. Jam inde ab ingraveſcente Auguſti morbo, cum timeri mors ejus caepiſſet, Commendonum major jam futuri regis, quam ſocietatis Turcici belli cura inceſſerat, cujus Initium motus compreſſum.

& prae-

1 Ib. „ reſque omnes communica-
„ bant &c.
2 Ib „ ſtudebat. cujus &c. „
3 Ib. omittitur haec vox.
4 Ib „ quocum ſummas &c. „
5 Ib. omittitur *qui*.
6 Ib. „ & accepta. „
7 Ib. *Tegnitium*.
8 Ib. *ac*.
9 Ib. *&*.
10 Ib. *atque*.
11 Ib. *excluſis*.
12 Ib. *adverſ.... fuis*. Atque ita in primo exemplari.

& praeciſam eo ſtatu rerum ſpem cernebat, & Haereticos, quorum neque in ſenatu, neque ad multitudinem, negligendae opes erant, occultis coitionibus multa ſenſerat contra Remp. moliri, &, ut corporis ſui aliquem ad regnum pertruderent, agitare. Ipſa enim capita conſiliorum enunciata illi ab conſciis fuerant: quorum erat primum, ut rex non niſi Haereticus crearetur, aut certe, qui omnibus liberam de divinis rebus ſentiendi diſſerendique, &, quae quiſque probaret, Sacra habendi, facultatem permitteret: ac praeterea, ut, quae de Catholicis Haeretici occupaſſent, ea repetendi jus nemini eſſet; utque miniſtris Sacrorum ſuorum templa toto regno paterent, in quibus ſuo ritu rem divinam facere, ac de divinis rebus ad populum conciones habere liceret; aliaque item haud abſimili furore. Atque in haec eos conjuraſſe, & egregie conſentientes eſſe didicerat.

Prava Haereticorum conſilia.

Quibus rebus eo magis movebatur, quo imparatiores ad omnia Catholicos eſſe intelligebat, qui, quanquam & numero & genere & opibus & cauſa longe praeſtarent, tamen ſomnus ad haec eos quidam & torpor habebat [1], & Haereticos plerique, quaſi nihil aliud [2], quam ſacerdotum potentiae, quae fere in invidia eſt, adverſarentur, lente ferebant, nec eos, ut everſores Chriſtianae pietatis, rerumque publicarum turbatores, oderant; quin mixti plerique Haereticorum factionibus conſiliiſque ſtudia quoque eorum in Rep. aut ſequebantur aut trahebant: quo fiebat, ut Catholicorum vis omnis magnopere hebeſceret. At Commendono utrunque cordi erat, & ut Catholicus rex, & ut per [3] Catholicos crearetur. Id una aſſequendi ratio erat, diſſipatos, & [4] nihil in medium conſulentes, reconciliare et jungere Catholicos, Haereticorum diſſidia alere. Horum capita erant Joannes Firlejus et Petrus Sborovius, claris uterque familiis, uterque primos in Rep. magiſtratus gerens. Sborovius Palatinus Sandomirienſis [5] erat [6], Firlejus ad Marſalcatum [7] regni (praefecturae id eſt nomen) Palatinatum quoque Cracovienſem nuper adjecerat; eaque diſſidii origo inter eos erat. Nam Sborovius hunc ipſum Palatinatum, ſub regis mortem, ſummis ſtudiis petens, cum ſuffragatorem Firlejum ſperaſſet, aemulum competitoremque fuerat expertus: & rex, praeterito Sborovio, honorem ad Firlejum, concubinae gratia commenda-

Catholici fere torpent.

1 Ib. *invaſerat*.
2 Ib. *al.....agerent*.
3 Ib *pariter per*.
4 Ib. *ac*.
5 Ib. *Sandomirienſis*.
6 Ib. omitt. *erat*.
7 Ib. *Mareſchiallatum*.

Digitized by Google

datum, detulerat. Quae res Sborovium, ſuopte ingenio vehementem ac concitum, nec unquam animi ſatis potentem, ad hoſtiles iras odiaque in Firlejum accenderat. Atque haec ſimultas opportune diduxerat Haereticorum vires, maximumque, ad Catholicum regem creandum, momentum attuliſſe ſatis conſtat: & Commendonus, eam e Rep. eſſe ſimultatem (1), palam ferens, omni arte fovit aluitque. Sborovium (2) per Andream fratrem monuit: *Adverteret animum ad Firleji conſilia; in ejus domo occultos caetus haberi, & haud* (3) *dubie illi* (4) *coqui, ac per idoneos & callidos homines* (nec erat aliter) *conciliari regnum*. Hoc metu injecto, Sborovius, quo inimicum omni ſpe dejiceret, aperte, pro Catholico rege creando, Catholicis ſe junxit. Inter Catholicos, qui honore, divitiis, auctoritate caeteros (5) anteibant, Epiſcopi a ſenatu ſe, publiciſque muneribus ad privatarum rerum curam receperant, clamoribus Haereticorum audaciaque deterriti, aut (6) cum iis conſilia miſcuerant. Nam Franciſcus Craſinius, Epiſcopus Cracovienſis, qui paulo ante mortuo Padnevio ſucceſſerat, ſe Firlejo tradiderat; quippe (7) qui paribus itineribus, & aeque turpi concubinae commendatione, ad eam amplitudinem pervenerat. Petrus Miſcovius (8), Epiſcopus Plocenſis, magnae vir prudentiae eloquentiaeque, taedio, ut ferebat, turbarum, deſerta Republica, pecuniae ſuae incubabat. Jacobi (9) Vcangii Archiepiſcopi (10) id erat ingenium, & eam de ſe ſuſpitionem fecerat, ut nihil ei fidendum eſſe videretur. Reliqui Epiſcopi hos fere ſequebantur, aut inopia inopiaeve ſimulatione, domi attinebantur. Vnus erat Stanislaus Carncovius (11), Epiſcopus Cujavienſis (12), qui nec (13) adverſa fama in Rep. verſabatur, &, pro ſua fide, manſurus in bonorum partibus, nec pecuniae nec labori parſurus, ut ſui ſpecimen, tempore tam neceſſario, daret, videbatur. Atque in eo & uſus Reip. & promptus aptuſque tenendae multitudini ſermo erat, prorſus, ut bono publico futurus popularis videretur, niſi videri ipſe nimis cupiviſſet. Ita enim ferri ſe interdum ſecundo favore vulgi patiebatur, ut a bonis etiam conſiliis abduceretur, modumque non facile te-

Haereticorum inter ſe diſſidium utile Reip.

Epiſcopi.

Stanislaus Carncovius Epiſcopus.

1 Ib. haec vox omitt.
2 Ib. *ac Sbor.*.
3 Ib. *aut*.
4 Ib *illis*.
5 Ib *caeteris*.
6 Ib. *haud*. ſane mendoſe.
7 Ib. hoc ad uſque *Petrus Miſcovius* omitt.
8 Ib. *Miſkonius*.
9 Ib haec vox omitt.
10 Ib „ Archiep. mores ingeniumque ſupra tradidimus. Reliqui &c."
11 Ib. *Carnovius*.
12 Ib *Chiovienſis*: at ſecundum exemplar *Cujavienſis*!
13 Ib. *neque*.

teneret, animo nunc erecto & confidenti, nunc fracto ac demiſſo, ut flaret reflaretve (1) multitudinis aura. Sed, famae cujuſcunque, dum magnae, avido, major tamen bonae cupiditas inerat. Is & (2) ſponte ſua Commendonum reverebatur, unique maxime probari actiones ſuas optabat, & Commendonus ita dexter hominis ingenium tractavit, ut perſtudioſum ſui ſemper habuerit; ac ſaepe gloriae aeſtu abreptum continuit (3). Erat in (4) Catholicorum principibus clarum & (5) Alberti Laſchii nomen. Is, paucis ante annis, privato ſumptu conſilioque, comparato exercitu, tentata Valachia, experientis ac providi ducis famam tenuerat, &, large profuſeque donando, maxime militares viros trahebat; ac ne in concionibus quidem & conciliis (6) infacundus (7), haud parvam nobilium juvenum gratiam collegerat: inter primos regno deſtinatus, ſi, repudiatis externis regibus, proceres ſuos Poloni reſpexiſſent. Inter hunc & Commendonum, inde a prima legatione ejus, inſtituta amicitia, uſu & benevolentia in omnia familiaritatis jura pervenerat. Nam Laſchius & adventanti in Poloniam extra fines regni occurrerat, et, ſive in Regia ſive in via, praeter caeteros, omnibus eum officiis coluerat; nec in Rep. quicquam, non conſulto prius Commendono, caepiſſet. Hunc et Cujavienſem (8) Epiſcopum certis amicitiae faederibus ita conjunxit, ut uterque, datis, ipſo (9) coram, dextris, fidem jurejurando obligarit (10), neminem, niſi quem alter quoque probaſſet, regem accepturum, arbitriumque Commendono detulerint (11), ſi ipſis (12) de eo non conveniſſet. Addidere, ut conſilia de rege omnia et inter ſe uterque, et cum Commendono communicarent: qui in magno inde negocio habuit quamplurimos Catholicorum, &, ante omnes, Andream Sborovium huic faederi, cujus ipſe ſequeſter eſſet, adjungere. Quo factum eſt, ut Catholicis (13), ad Haereticorum vim audaciamque coercendam, duces non defuerint, & regis non niſi Catholici creandi explicata conſtitutaque conſilia eſſent, & Commendonus ipſe omnium non particeps ſolum, ſed veluti rector & moderator fieret.

Albertus Laſchius.

Conciliati inter ſe Catholici.

Ad

1 Ib. *reflaretque*.
2 Ib. omitt &.
3 Ib. *continuerit*.
4 Ib. & *in*.
5 Ib. omitt. &.
6 Ib. *in concil*.
7 In ſecundo exemplari *infacundus*, neque aliter in primo legeret, cui non ſatis familiaris Gratiani manus eſſet.
8 In Commend Vita *Chiovienſem*.
9 Ib „ coram ipſo dexteris &c. „
10 Ib *obligarint*.
11 Ita utrumque exemplar; etſi proxime in utroque *obligarit*.
12 In Commend. Vita *ipſi*.
13 Ib. *e Cathol*.

Ad haec ego conſilia, frater, ita adhibitus ſum, ut, cum inter longe diſtantes locis, & alios alia in provincia habitantes, agitarentur, mihi ad ſingulos adeundum, & maxime ad eos itandum fuerit, qui cum Commendono ſenſus ſuos in Rep. ſociaverant, ſic, ut totum id interregni (1) tempus, quod varie annum ipſum extractum eſt, ego per continua itinera tranſegerim. Quibus itineribus omnes mihi peragratae latiſſimi regni gentes nationeſque ſunt, magno non ſolum labore, ſed etiam diſcrimine, quod tanta, ea aeſtate, valetudo peſtilentiaque ingruerat, ut tot provinciarum nulla expers teterrimi morbi fuerit; quo ingens ſane mortalium numerus, maxime e plebe, eſt abſumptus. Quia major in frequentiſſimo quoque oppido ex contagione ſtrages edebatur, proripiebant ſe paſſim cum liberis & conjugibus in agros ſilvaſque; atque hic, ſtructis ex arborum ramis tuguriis, aeſtum nocturnumque rorem & coeli injurias arcebant. Sed loca ſola petentes, ſoli ipſi non erant. Itaque, praeter vim mali, quo alii alios, ſive contactu ſive afflatu, inficiebant, etiam fame incommodiſque aliis premebantur. Incidi ego aliquando ſilveſtri in pineto in horum agmen, non ſine periculo, quia aegre a rheda, qua vehebar, nec, niſi verſis in eos intentatiſque ſclopis, ſummovebantur. Tendentibus inde manus, aerumniſque ſuis & ſupremae miſeriae opem implorantibus, cum ſtipem pecuniamque projicerem, negabant, uſum ejus ullum eſſe ſibi, quod ab omnibus aditu commerciiſque prohibiti, jam ne in domos quidem ſuas oppidumque, unde profugerant, recipiebantur. Tum panem cibariaque, quae in uſum meum meorumque ferebantur [nam in publicis Poloniae diverſoriis nihil hoſpitibus, praeter tectum, & avenam & faenum equis, praebetur] jaci juſſi. Ad id vero in terram ſe abjicientes, terramque oſculantes gratias nobis agebant. Certe ego, nunquam me largitum egenis quicquam majori promerito, memini. At, circa Andreoviam, minoris Poloniae oppidum, etiam tetrius ſpectaculum incurri. Declinans maenia, intra quae graviſſime laborari acceperam, flexi ad ſiniſtram iter. Aufugerant ex urbe magna pars populi, quos inde ita invaſerat peſtifera lues, ut pauci, & haud ſcio an ulli, evaſerint. Strati, maxime circa viam, erant agri cadaveribus, tabo jam fluentibus: nec ſuperſtites ulla cura ſepeliendi ſuorum corpora tangebat, ſimilem vitae ſuae exitum jam jamque expectantes. Mihi, in re-

Pericula ex peſtilentia.

1 In utroque exemplari *iterregni*.

re tam faeda, tam terrifica, deprehenſo, non aliud ſcilicet conſilium fuit, quam, incitatis quadrigis, propere periculo me, & periculi aſpectu fuga eripere. Atrox certe res, & cujus etiam cogitationem horreas! Adeo diffuſum erat malum, ut Commendonus, ſaluti meae jam magnopere timens, domi me retinuerit, nihil tanti eſſe ſibi ferens, ut vitam meam tam ancipiti periculo objectaret. Tandem huic calamitati finem attulit tempeſtivus adventus hyemis. Nam octobri menſe, afflare ab aquilone praegelidi ac tenues venti, & maxime ſalubres, caepere. Iis diſcuſſa ſtatim oppreſſaque dirae contagionis labes, & univerſo ſimul regno ſua reddita ſanitas. Secuta eſt hyems, apud ipſos quoque Polonos, frigoris magnitudine, inſignis. Tam ſolide contriſti glacie amnes, ut ego, Dantiſcum profectus, ſaepe media Viſtula, quod eſt maximum Poloniae flumen, curru devectus ſim. Veſtium & ferinarum pellium munimento facile vis frigoris a corpore arcetur, & iisdem pellibus vultus quoque caputque munitur. Caetera jucundum hyeme per poloniam iter. Quippe Polonicus currus, cujus eſt ovalis forma, & undique egregie occluditur oppilaturque, detractis rotis, trahae imponitur, &, parvo equorum labore, per duratas gelu nives, quibus ſtratae viae campique ſunt, curſu tam leni delabitur, ut non mollior Venetiis cymbarum geſtatio ſit, nec inſulſe *terreſtrem navigationem* Commendonus appellaret. Sed nos ad conſilia, quae de creando novo rege agitabantur, redeamus; quae (1) quidem ſic Commendono praeparata praemunitaque, ut expoſuimus, in Polonia erant.

Frigida hyems.

Vectatio per nives.

Conſilium de rege cum Lithuanis:

In Lithuania, quae magis faedere ac legibus, quam animis, Poloniae adjuncta erat, etiam certiorem aſciſcendi Catholici Principis rationem inſtituerat. Duae in ea gente familiae longe caeteras opibus ac dignitate anteibant (2), Radgivilla & Cothchievicia (3): atque hae (quod fere fit) aemulatione potentiae in Rep. diſſidebant. Harum principes erant Nicolaus Chriſtophorus Radgivillus, & Joannes Cothchievicius (4). Nicolai hujus pater Catholicae Eccleſiae adeo infenſus infeſtuſque fuerat, ut opes, quibus reliquos regni princi-

Radgivilli.

1 Quae ſequuntur ſunt ipſa capita III. V. VI & VII lib. IV. Vitae Commendoni: niſi quod alio ibi initio Gratianus eſt uſus, hoc nempe: „ Atque „ haec ſic comparata praemunitaque „ in Polonia Commendoni cura & in„ duſtria fuerant. At in Lithuania „ [pars haec altera regni eſt, magis „ foedere ac legibus, quam animis, „ Poloniae adjuncta] etiam certiora „ creandi regis conſilia habebant. „ Duae &c.

2 Ib. *tum ant.* ..

3 Ib. *Cotchevicia*.

4 Ib. *Cotchevicius*. itemque infra ſaepe.

cipes longe eſt ſupergreſſus, ad evertendam Chriſtianae pietatis fidem, omnes contulerit, haſque, nuper conflatas, de Sacrorum ratione (1) opiniones non invexerit modo in Lithuaniam primus, ſed per omnes Poloniae provincias unus maxime diſperſerit. Filii huic quatuor fuere, quorum (2) natu majorem Nicolaum, admodum adoleſcentem, in Germaniam, ut in Calvini doctrina, quam ipſe maxime ſectabatur, inſtitueretur, miſit. Sed juvenis, ubi ſapere per ſe aliquid caepit, inconſtantia ſentiendi Haereticorum offenſus, averterat (3) a paternis erroribus animum, & confuſus opinionum varietate, magis tamen quid fugeret, quam quid ſequeretur, inveniebat. Nam Catholicae diſciplinae rudis plane atque expers erat. Sic affectus, patre mortuo, cum, luſtrandi ſtudio exteras (4) nationes, in Italiam Romamque veniſſet, ac ſubjeciſſet oculis, quae longe ſecus tradita ab impietatis magiſtris acceperat, cum aliorum proborum hominum, tum maxime Commendoni conſuetudine ſermonibuſque commotus, adeo Catholicae fidei placita mente amplexus eſt, ut in patriam reverſo nihil prius fuerit, quam ſublatum a patre verae pietatis cultum reſtituere, & ſuas ſacerdotibus res honoremque, ejectis novitatis doctoribus, reddere. Fratres (5) inde ita imbuit bonis opinionibus, ita in priſcae pietatis ſtudiis educavit, ut alter eorum, Georgius nomine, etiam (6) ſacerdos & Epiſcopus Vilnenſis fuerit, & mox a Gregorio XIII. (7) Pontifice Max. petente Stephano rege, in Cardinalium numerum relatus. Et primus Lithuanorum eum honorem in familiam patriamque ſuam intulit filius, cujus pater, ad conturbanda Sacrorum jura, divinaſque ceremonias polluendas, praviſſimarum opinionum atque haereſum diſciplinam primus importaverat (8). Atque eum honorem ita geſſit, ut religionis (9), probitatis, totiuſque ſacerdotalis vitae ſpecimina egregia dederit. Cothchievicius haereſis (10) labe infectam primam juventam egerat: maturior aetas ſaniorem attulerat mentem; & ab eodem Commendono penitus cum Eccleſia matre in gratiam fuerat reductus. Quibus obſtricti (11) pietatis vinculis uterque ei, ut decuit, parentis cultum atque obſervan- Cotchievicius.

 tiam

1 In ſecundo exemplari omiſſa a Librario fuit haec vox, nec ab Gratiano addita.
2 In Commend. Vita omittitur *quorum*.
3 In ſecundo exemplari *averteret*.
4 In Commendoni Vita *caeteras*.
5 Ib. *fratreſque*.
6 Ib. omitt. *etiam*.
7 Ib. omitt. *XIII.*
8 Ib. *importarat*.
9 Ib. *innocentiae*.
10 Ib „ eadem haereſis. „
11 Ib. *obſtrictus*.

tiam tribuebat (1). Inter ipſos nulla propria ſimultas: disjuncti (2) magis familiae, quam ſuo diſſidio, erant. Hos, in quorum manu ſita Lithuana (3) res eſſet, jungere amicitia gratiaque Commendono in magno negocio fuit; aſſecutuſque eſt, ut etiam diligerent inter ſe, & ex eo cum Nicolai (4) patruo (5), Vilnae Palatino, a quo hoſtiliter diſſenſerat, in gratiam Cothchievicius rediret. Cum hos igitur Commendonus haberet ſui perſtudioſos, ac nihil non tuto committi ab ſe eorum fidei intelligeret, ſaepe, vivo adhuc Auguſto, ſed jam graviter decumbente, cum utroque, ſeparatim ab altero, occultos ſermones de Catholico creando rege, deque obviam eundo Haereticorum conatibus, ſi Auguſtum morbus oppreſſiſſet (6), contulerat: &, cum quaerendum externum regem conveniret, quando neminem eſſe in (7) popularibus appareret, cui ſe caeteri ſubjecturi eſſent, ſatis exploratis eorum ſenſibus, mentionem de Maximiliani Caeſaris filiis intulit: eos eſſe adoleſcentes longe nobiliſſima totius Europae ſtirpe regum Caeſarumque genitos, indoliſque (8) probae, atque ea aetate, quam facile ad Poloniae mores formaturi eſſent. Maximiliano enim egregia ſoboles ſex filiorum erat, quos Maria mater (Philippi haec regis ſoror erat) ſanctiſſima diſciplina inſtituerat, permittente viro conjugi educandorum (9) liberorum curam, & charitate ejus, & Philippi reſpectu, cui ſuam ſuſpectam religionis fidem eſſe ſciebat. Primus Radgivillus, cujus familiae vetus erat in Auſtrios ſtudium, nudavit animum, monuitque Commendonum, eodem Cothchievicium perduci poſſe, vel auctoritate ejus, vel metu Moſchorum Principis, cum quo graves inimicitias gereret, & quem antea, ob (10) Auguſti orbitatem, ad Poloniae res ſciret aſpirare. Cum is quoque Commendono eſſet aſſenſus, via ac ratio perficiendae rei ineunda ſtatuendaque erat. Dicitur dies, quo (11) omnes ſimul in colloquium venirent: &, quia res premenda ſilentio erat, ne, ſi ad Commendonum conveniſſent, aut (12) interpellarentur, aut productus, quod neceſſe videbatur, in multas horas ſine arbitris ſermo ſuſpitionem praeberet, proximam deligunt ſilvam, in quam (13) Commendonus per dies aeſtivos exi-

Commendantur Maximiliani Caeſaris filii.

Congreſſus de rege cum Lithuanis.

1 Ib. *exbibebat*.
2 In ſecundo exemplari *diusjuncti*.
3 In Commend. Vita *Lithuanica*.
4 Ib. *Nicolao*.
5 Ib. *quoque patruo*.
6 Ib. *extinxiſſet*.
7 Ib. *e*.
8 Ib. *indolis*.
9 Ib. „ omnem educ. .... filiorum „ curam &c. „
10 Ib. *ab Aug. ... orbitate* &c.
11 Ib *qua*.
12 Ib. omitt. ad *productus*.
13 In ſec. exempl. *qua*.

exire, paucis comitatus, animi cauſa, ſolebat. Eo uterque Princeps, cum ſingulis ſervis a pedibus, venit: & Commendonus ipſe, me uno aſſumpto comite, quem ſolum conſcium conſilii habebat, rheda vectus, ad condictum tempus adfuit. Servis traditis equis, atque opperiri cum auriga juſſis, in maxime abditum ſilvae locum eſt receſſum. Data acceptaque fide, & a me quoque exacto jurejurando, poſtquam diu collocuti, omnia ſatis expediſſent, tandem in haec eſt ab omnibus conſenſum: Vt Lithuani unum e Caeſaris filiis, quem ipſe dediſſet, Magnum Ducem [ſic enim ſuum ipſi regem appellant], Polonis non expectatis, ſtatim crearent; pro creato, ſi res poſceret, viginti quinque millia equitum in armis haberent [nam rudes illae gentes ad pedeſtrem militiam tantum equeſtri bello habiles ſunt]. Neque vero (1) dubium habebant, quin Poloni, Lithuanorum praejudicium ſecuti, quod ante in Sigiſmundo primo aliiſque feciſſent (2), eundem regem & ipſi acciperent. Cupiverunt Lithuani non creare ſolum ſibi ſeparatim a Polonis regem, ſed etiam habere, memorantes detrimenta, quae perpeſſa (3) eorum Reſp. ab hoſtibus ſuis eſſet, ex quo ſe Polonis junxiſſent: proque eo vehementer contenderunt. Sed Commendonus, ſi hae gentes in duo dividerentur regna, neutrum ſatis firmum fore ratus, ac veritus praeterea, ne mutuis inde ſe bellis attererent, tenuit, ut ejus rei arbitrium Caeſari permitteretur. Privatim illi ſibi nihil cautum voluerunt, publice haec poſtularunt; Vt Lithuanis ſalvae ſuae leges inviolataeque manerent; Lithuaniae magiſtratus, praefecturae publicaque alia munera nemini, niſi Lithuanis mandarentur, externi omnes excluderentur; quod agri paulo ante Auguſtus, Lithuaniae ademptum, Polonici juris feciſſet, id Lithuanis reſtitueretur; Epiſcopos non Princeps daret, ſed Canonici, priſco more repetito, liberis ſuffragiis eligerent. Id juris ſuaſerat Commendonus adimi regibus, expertus, non optimos, & ſcientia divinarum rerum & religione ſpectatos, ab iis, ſed, quos gratia aut miniſteria aulae commendaſſent, Epiſcopos dici ſolere; unde eos, non cuſtodes legum, errantiumque regum monitores, quod antea fuerant, ſed beneficio ſpeique obnoxios, plerunque regum ipſorum nutibus cupiditatibuſque, nihil diſcernentes, aequae an iniquae eſſent, ſervire: ex quo maxima Eccleſiaſtica res damna detrimentaque accepiſſet. Haec

Statuta cum Lithuanis.

Poſtulata Lithuanorum.

1 Ib. *enim*.
2 Ib. *factum eſſet*.
3 Ib. *paſſa*.

Digitized by Google

Haec omnia, ſicuti acta ſtatutaque inter ipſos erant, rogatus [1] Commendonus, ut in Italiam rediens ad Caeſarem, quem ex itinere conventurus erat, referret. Si Auguſtus mortem ante obiiſſet, quam ille e Polonia decederet, tum me, qui haec eadem ad Caeſarem perferrem, Viennam ſtatim mitteret, ipſe, omiſſa profectione, futuri regis comitia in Polonia opperiretur: ſive autem me, ſeu [2] Commendonum ire ad Caeſarem contingeret, ipſi ſtatim aut per eundem me, aut per litteras, quibus conventum erat, notis ſcriptas, ac certis hominibus, qui tuto perferrent, datas, de Caeſaris voluntate edocerentur: quo dictis fides fieret, uterque chirographo ſuo promiſſa firmaret. Atque ita a colloquio eſt diſceſſum. Nec multo poſt Auguſtus Varſovia Chniſinum, ad fines Lithuaniae, deferri voluit; ubi, aggravante morbo, ut ſupra docuimus, vita exceſſit. Et Commendonus, Varſovia profectus, lento itinere, id [3] ipſum opperiens, venerat Cracoviam; ubi illi praeſto Andreas Sborovius aliique [4] fuere amici, orantes, ne, imminente caſu regis, Poloniam relinqueret, cum illius maximus, graviſſimo Reip. tempore, uſus eſſet futurus. Commendonus, aliquot moratus dies, ne diutius terere fruſtra tempus, ac mortem Auguſti captare videretur, Cracovia eſt profectus. Vix duarum horarum iter progreſſum nuncius, exceſſum afferens regis, aſſequitur. Ergo apud Tignitium [5] [monaſterium, id eſt ad [6] decem millia paſſuum a Cracovia] ſubſtitit, &, ut conſtitutum cum Lithuanis habebat, eadem nocte, me ad Caeſarem proficiſci, juſſit. Profectus magnis itineribus, ſeptima die attigi Viennam, quo tamen mortui regis fama [qua nihil eſt in talibus rebus celerius] meum adventum anteceſſerat. Deductus ad Caeſarem, & cupide ab eo & perhumaniter acceptus, quae acta conſtitutaque cum Lithuanis erant, quoque modo, quaque ſolertia Commendonus & junxiſſet amicitia inter ſe, quos vetus aemulatio diductos haberet, & in eam ſententiam perduxiſſet, &, quos praeterea e Poloniae proceribus in idem conſilium praeparatos haberet, expoſui: executuſque inde alia, de ſtatu rerum, quae factiones, quae factionum capita, quo cujuſque ſpectare conſilia crederentur, qui certi competitores regni, quibus cujuſque petitio niteretur, denique, qui maxime Caeſari, quaque ratione, conciliandi eſſent, diſſerui. Addidi poſtre-

Miſſus ad Caeſarem Auctor.

1 Ib. *rogatur.*
2 Ib *ſice.*
3 Ib. omitt. *id.*
4 In ſec. exempl *aliiſque.*
5 In Commend. Vita *Tegnitium.*
6 Ib. omitt *ad.*

ſtremo conſilium, Commendoni verbis, legationem quamprimum, quammaxime ſplendidam mitteret; legatos homines ſpectatos, nec niſi Catholicos deligeret [ad Catholicos enim, ac per Catholicos rem omnem (1) dirigi agique oportere]; Laſchium, pollicentem operam, miſſo ſtatim nuncio litteriſque, liberali oratione confirmaret; pecuniae quoque aliquid ei, qua retinere (2) maxime militares viros poſſet (3), ſummitteret; aut ipſe Vienna Vratislaviam [Sileſiae haec eſt urbs, imminens Poloniae finibus] tranſiret, aut Erneſtum filium [huic enim regnum petebatur] cum aliquot equitum turmis mitteret; ante omnia, maturaret Cothchievicio & Radgivillo mentem aperire: ſi enim hinc occuparent Lithuani regem renunciare, hinc in Polonia Laſchius cum valida factione conſurgeret, & Caeſar ipſe, aut filius, ex propinquo arma opemque faventibus promptam oſtentaret (4), ante filium ejus regem futurum, quam alii commovere ſe, aut explicare ſua conſilia poſſent; &, quod alterius regni inſtar eſſet, de manu Catholicorum liberum, nullis novis pactionibus, nulla nova lege, contra quam Haeretici molirentur, obſtrictum regnum habiturum. Sed cuncta praevertenda celeritate eſſe, dum nova, nec dum (5) ſatis cognita libertas, & turbatae & immaturae res opportunam intento audentique occaſionem praeberent: atque in eo verti totius conſilii ſummam (6): ſi enim multitudini ſpatium trahendi ſub arbitrium ſuum Remp. daretur, difficiliora omnia fore: a Germanorum enim nomine Auſtrioque vulgo mirum in (7) modum abhorreri.

Commendoni conſilium Caeſari allatum.

Caeſar non attente ſolum, ſed avide etiam, omnia audivit, meque ad quintum Viennae diem, percunctando quotidie, quaerendoque de ſingulis, detinuit. Poſtremo, cum effuſe gratias Commendono egiſſet, miſſurum ſe dixit propediem in Poloniam legatos, ut ille monuiſſet; iis de omnibus rebus mandata daturum, futuraque omnia cum eo communia; neque ſe ab ipſius conſiliis, ſapientiae & fidei plenis, diſceſſurum. Cum hoc dimiſſus reſponſo, non, qua veneram, ſed longe diverſis itineribus, mihi penetrandum in Poloniam atque ad Commendonum fuit, quod omnes jam in regnum aditus, certis militum ſtationibus, undique cuſtodiebantur. Hi non arcebant modo aditu exteros, ſed excutiebant etiam ac ſcrutabantur omnia. Et mihi cavendum illud quoque,

Reſponſum Caeſaris.

erat,

1 Ib. *motum*.
2 Ib. *ratione*.
3 Ib. *cogere poſſet*.
4 Ib. *oſtentarent*.
5 Ib. omitt. *dum*.
6 Ib „ ſummam credere Commendonum. „
7 In ſec. exempl. *immodum*. &c.

Deviis itineribus in Poloniam reditus.

erat, ne mea ad Caeſarem profectio vulgaretur, ne qua inde incommoda de nobis ſuſpitio multitudinem, quae jam (1) ſola dominabatur, inceſſeret. Comparatis pecunia ducibus, maxime deviis ac ſilveſtribus viis, itinere facto, in Siradienſem Palatinatum, cui (2) Laſchius, amiciſſimo in nos animo, praeerat, & quo ſe Commendonum recepiſſe acceperam, tutus inobſervatuſque perveni. At (3) Maximilianus Caeſar (4) me cum eo, quod ſupra memoravimus, reſponſo dimiſſo, longe aliam, quam qua (5) oportuit atque oſtenderat, petitionis viam eſt ingreſſus, ab iis primo in errorem inductus, quibus mos eſt omnia ad voluntatem Principis loqui, quique grata, quam vera, afferre auribus malunt. Tantum enim ſpei aſſentatores ei (6) fecerant, ut prope expectarit, ut priores ad ſe Poloni legatos mitterent, regem (7) ſibi ab eo dari poſtulantes (8). Id adeo perſuaderi ſibi eſt paſſus, ut, cum ego, adhortans eum ad rem accelerandam, pleroſque dicerem alieni ab eo animi haud (9) parva indicia dediſſe, & nomina etiam quorundam ederem, ipſe, ſimulare eos, mihi reſponderit, quia rogari ab ſe, & carius aeſtimatam operam ſuam venditare vellent. Deinde, ſive tantas Catholicorum opes haudquaquam eſſe crederet, quibus niti petitionis ſuae ſpem vellet, ſeu pronus in Haereticorum cauſam animus rebus eorum faveret, hos promiſſis pellicere, atque omni conatu adjungere ſibi conſtituit. Sed totum conſilium nihil aeque, ac tarditas ejus & procraſtinatio, turbavit. Natura enim cunctator rem tantam, niſi praetentatis exploratiſque omnibus, incipere non auſus, celeritatem, in qua perficiendi negocii unica ſpes erat, ita omnem remiſit, ut multos (10) dies expectando novos e Polonia nuncios, qui certiora afferrent, movere quicquam diſtulerit, &, morantibus iis, quia clauſa omnia, nec intrare fines, nec egredi ulli per cuſtodes licebat, certos ipſe homines de ſuis in omnes provincias cum litteris & mandatis miſerit (11). Jam ante, Cracoviae, in concilio (12), quod Minores Poloni (13) Nobilitatis ſuae provinciae de communibus re-

Caeſar petitionis ſuae rationem evertit.

1 In Commend. Vita *tum*.
2 Ib. omitt. ad *quo ſe*.
3 Ib. omitt. *At*.
4 Ib. omitt *Caeſar*:
5 Ib. omitt. *qua*.
6 Ib. omitt. *ei*.
7 Ib. *regemque*.
8 Ib. *poſtularent*.
9 Haec & ſequens vox omitt.
10 Ib. *& multos*.
11 Ib „ad primores cujuſque regio-
„ nis tentatum exploratumque ani-
„ mos miſerit. „
12 Ib „ eodem Conc.. a quo lega-
„ tos ad Commendonum miſſos oſten-
„ dimus, initium &c. „
13 Hunc ego locum vacare mendo non putabam; adeo mihi ſive abunda-
re

rebus habuerant, initium nudandi animos erat factum. Auſus enim Joannes Miſcovius pro ſententia dicere, *A Caeſare, vicino ac finitimo Principe, & Polonico nomini amico, in tam dubiis rebus, petendum conſilium eſſe*, adeo averſis auribus auditus, adeo a tota concione increpitus fuerat, ut parum abſuerit, quin a conventu (1) ejiceretur. At eorum, quos Caeſar ad explorandum miſerat, alii cum in ſtationes militum cuſtodiendis finibus diſpoſitas, incidiſſent, capti, ac proximis traditi ſenatoribus ſunt, alii ab iis ipſis, ad quos adiverant, callide caventibus, ne quid proprii conſilii cum externis habere crederentur (quod maxime (2) invidioſum ad multitudinem erat) in concionem producti, dicere palam, quid (3) veniſſent, ſunt coacti. Qui enim aut accepiſſe litteras, aut ſeparata colloquia cum illis habuiſſe dicebantur, ii in magna invidia ac ſuſpitione erant, ut etiam Caeſaris fautores litteras proferre, ac nunciorum verba prodere neceſſe habuerint, ne, omni inde apud multitudinem auctoritate dejecti, jacerent. Et eodem tempore Abbas (4) quidam Ciſtercienſis familiae (5), nomine Cyrus, qui multos annos apud Auguſtum Ma-

Capti Caeſaris nuncii.

Cyrus orator Caeſaris captus.

re ſive deeſſe in utroque exemplari omnino aliquid videbatur. Poſtea diligentius ſingula expendens ſtatui nihil in eo, niſi perſpicuitatem, deſiderari. *Minores Polonos* igitur eos ab Gratiano appellatos reor, qui eſſent ex Minore Polonia, cujus princeps urbs Cracovia eſt. Hos concilium *Nobilitatis ſuae provinciae*, hoc eſt, Nobilium ſuae ipſorum provinciae, nempe Minoris Poloniae, de communibus rebus habuiſſe dicit, in eoque concilio initium nudandi animos, &, quid nonnulli de Caeſare ſentirent, aperiendi, eſſe factum. De iis certe, qui Minores Poloni hoc loco appellantur, Gratiani mentem me aſſequutum, declarat Commendoni litterarum die 12. Sext Cracovia datarum, haec particula: „ Se in queſta provincia [*di* „ *Lituania*] ſi viene a far la elet„ tione di Gran Duca, il negotio è vin„ to, maſſime in queſti diſſidii, che già „ cominciano fra i Maggiori & i Mi„ nori Poloni, havendo i Minori annul„ lati tutti gli atti del Convento ge„ nerale di Lovix, dove ſono ſtati „ non ſolo i Maggiori, ma ancho al„ chuni de i Minori, & indittone eſſi „ un altro a li 24. di queſto a Coiſ„ ſin...... Da che è neceſſario, che „ naſcan molti diſordini; e già i Si„ gnori di Polonia Maggiore ſi met„ ton' in arme &c.

1 Ib. *concilio*.

2 Ib. *tum max.*.

3 Ib *ad quid*.

4 Ib „ Monachus Ciſtercienſis, Cy„ rus nomine, qui &c „

5 Fuerit ſane Ciſtercienſis familiae Monachus hic Cyrus: at Georgius ille, quem in primi Voluminis pagina 290 ejuſdem familiae Monachum fuiſſe Gratianus adfirmavit, certe non Ciſtercienſis, ſed S. Paulli eremitae Monachus fuit. Teſtatur, praeter caeteros, Sfortia Pallavicinus, in Hiſtoriae Concilii Tridentini libro XIII. idque ex Actis conciſtorialibus. Sed Florentini coenobii hujus Ciſtercienſes Monachi, a me ea ſuper re haud ita pridem interrogati, nihil familiae ſuae cum Georgio unquam fuiſſe reſponderunt. Atqui ſcire debuerunt, praeſertim de Cardinale commemorabilique virtute praedito viro.

Maximiliani orator fuerat, cum, depoſito Monachi cultu, in militari ſago (1), ne noſcitaretur, pleroſque Principum prehenſando (2) circumiret, a Joanne Coſtca (3) in Pruſſia comprehenſus, in cuſtodiam eſt traditus; interceptaeque cum eo litterae commentariaque publice ſunt recitata, quibus & pecuniarum promiſſiones, & aliarum pactiones rerum continebantur. Hi omnibus regni partibus deprehenſi nuncii, quaſi manifeſti corruptores, tantum invidiae incendium in multitudinis animis adverſus Caeſarem Auſtriamque familiam excitarunt, ut gravi ſe ſuſpitione oneraſſet, quicunque ejus filiorumve mentionem feciſſet; ingentemque multitudinis gratiam Coſtca aliique traxerunt, qui nec accepiſſe litteras, & nuncios a ſecreto colloquio repuliſſe ferebantur. Iisdem pene neceſſitas imponebatur rem a Caeſare, ſpreto ab ſe laeſoque, avertendi. Toto, per haec errata, perverſo & corrupto ordine atque conſilio rei, alienatiſque maxime multitudinis animis, mittendae quoque legationi, dum praemiſſi redirent e Polonia nuncii, diuturnam moram interpoſuit; ut, cum in regnum legati ejus venere, jam ſuum cuique ſtaret conſilium, initaeque & inter ſe & cum exteris certae de rege pactiones faederaque a pleriſque eſſent. Legati fuere praeſtantes ſane viri, ac regni Bohemiae longe principes, Guilelmi (4) Roſembergius & Perneſteinus (5), quibus, magno ac ſplendido comitum numero, in Poloniam adventantibus eadem fere, quae praemiſſis antea nunciis, fortuna occurrit.

Sero miſſi legati.

Legati aegre admiſſi.

Cognito enim illorum adventu, Petrus Sborovius, Palatinus Sandomirienſis (is maxime averſus a Caeſare ſemper fuerat) ex auctoritate Senatus obviam ad fines fuit, ac primo eos conatus eſt aditu in regnum arcere, petens, ut dum gentis concilium, quod comitiorum cauſa habituri eſſent, cogeretur, in Poloniam ne intrarent, quando ante illud tempus audiri ipſi publice non poſſent. Inſtantibus tamen legatis, ut Caeſaris mandata, utriſque regnis utilia, ad Senatum ordineſque afferentibus pateret in Poloniam aditus, ita Sborovius aſſenſus eſt, ut Sandomiriam deductos, diſſimulata quidem, ſed diligenti, cuſtodia habuerit, ut nec adire ad eos, ſe inſcio, quiſquam, nec ſuos ipſi alio uſpiam dimit-

1 Ib. *veſte*.

2 Malim *prenſando*. Vſitatius certe eſt.

3 In Commend. Vita *Coſta*; neque aliter infra. Optima lectio eſſet *Koſtka*. Et fortaſſe Joannes hic fuit pater ſanctiſſimi adoleſcentis Stanislai, qui an. 1568. migravit ad ſuperos, quatuor nempe annis ante, quam haec, de quibus Gratianus agit, contingerent.

4 Ib *Gulielmus*.

5 Ib. *Perneſtenius*.

mittere, niſi aut conſulto aut certe ſciente ſe, poſſent. Id aegre paſſi legati, ubi Sborovium ſenſerunt infenſiorem Caeſaris rebus, quam ut ullis promiſſis conditionibuſque vinci poſſe ſperarent, eo forte ad conventum, qui ejus provinciae equitum habebatur, profecto, ipſi, nemine conſulto, appellatove [1], Sandomiria, ante lucem, diſceſſerunt. Quod cum nunciatum Sborovio equitibuſque, qui convenerant, eſſet, miſſi propere ab iis, qui legatos ab inſtituto itinere retraherent. Ita unius diei viam progreſſi conſiſtere coacti, ac, praeſidio equitum appoſito, datoque negocio, ut alioquin eis neceſſariarum rerum copia ſuppeteret, ac benigne in ſpeciem, atque hoſpitaliter haberentur, arctius etiam, quam antea, cuſtodiri ſunt juſſi. Quae res eos magnis difficultatibus affecit Caeſaris juſſa patrandi, cum jam nec iis invidioſius ſuſpectiuſque eſſet quicquam, & nemo ob id adire aut alloqui eos auderet. Et, quanquam ſummiſſere clam aliquot e ſuis ad ſollicitandos maxime Haereticorum principes, tamen, cum, dempto libero commercio, nec cum Commendono congredi, nec colloqui cum praeparatis antea amicis poſſent, quin omnis de Caeſare filioque ſpes corrueret, ſuſtineri non potuit. Cupivere [2] illi quidem magnopere, ut, quando intercluderentur ipſi, ne convenire Commendonum poſſent, ego penetrandi ad eos rationem aliquam inirem, deque eo clam cum Cardinale & mecum egerant. Sed magni res conſilii erat. Namque adeo ſepti ipſi cuſtodiis, adeo obſeſſae viae omnes, eo ferentes, habebantur, ut occulte pervadendi ſpes nulla oſtenderetur, & conandi diſcrimen anceps. Quippe non modo mea ipſius ſalus, ſed Cardinalis dignitas, & negocii totius ſumma in eo periclitabatur. Tam incenſis enim irritatiſque adverſus Caeſarem multitudinis animis, ſi tentata res non ſucceſſiſſet, par inde videbatur indignationis atque invidiae flamma in nos eruptura. Veruntamen, ut nihil omiſſum a nobis, nihil inexpertum relictum videretur, ortam ex caſu occaſionem ſumpſimus. Inciderat forte in morbum apud nos Aloyſius Juſtinianus Venetus, ille, qui paulo poſt Patriarcha Aquilejenſis eſt deſignatus, vir cum genere & virtute praeſtans, tum Commendono fide ac neceſſitudine conjunctiſſimus; & medicus noſter, Cracoviam iis diebus profectus, aberat, & Neapolitanum quendam, nomine Lamam, artis ejus ſcientia nobilem, qui

Legati clam abire conantur.

Difficile adire Legatos.

Tentatur occaſio adeundi legatos.

Bb 2 Ma-

1 Ib. *appellateque.*

2 Haec ad locum de Lithuanis, conſilium mutare coactis, praetermiſſa ſunt in capite V. Commendoni Vitae, quod totum huc translatum eſſe ſupra monuimus.

Digitized by Google

Maximiliano Caeſari Viennae operam navabat, ab eo legatis traditum, in Poloniam cum iis veniſſe acceperamus. Viſa juſta ad praetexendum cauſa, cur ego ad legatos mitterer, rogatum, ut medicum nobis commodarent. Et dignitas aegri, & anxia Commendoni cura, & inopia talium miniſtrorum, ut operae pretium videretur, efficiebant. Palam profectus, recta ad ipſum Sborovium Palatinum, tridui inde itinere, perrexi: qui, per Andream fratrem, quem ego ante conveneram, adventu meo cognito, miſit, qui me perbenigne ſuis verbis invitarent, honorificeque hoſpitio acciperent. Atque ea die, quaſi feſſum de via, quieſcere me voluit.

Cauſa belle compoſita, Palatinus appellatur.

Die poſtera, deductum ad ſe, data, ut mos genti, dextra, diſcumbere juſſit, & ſane familiariter, *Antequam*, inquit, *colloquamur, aequum eſt hoſpitali menſa ſanciri inter nos amicitiam*. Peracto demum convivio, quod lautum & apparatum fuit, cui alter Palatinus Lublinenſis, & ſenatores praeterea tres, & Andreas (1) frater adhibiti ſunt, miniſtris remotis, dicere me, quid veniſſem, juſſit. Ego, quam potui apte, & Juſtiniani dignitatem, & familiae ejus amplitudinem, & intimam cum Commendono amicitiam, & gravitatem morbi, & ex eo incenſos dolore ac metu noſtrum omnium animos, & medici, quem petitum veneram, doctrinae atque uſus praeſtantiam expoſui; poſtulavique, ut adeundi legatos poteſtatem mihi faceret. Belle res compoſita contextaque videbatur. Sed profecto cum haud minus

Palatini reſponſum haud minus callidum.

callidis negocium nobis fuit. Palatinus, cum, & permoleſtum eſſe ſibi caſum tam juſtae Commendoni ſollicitudinis, oſtendiſſet, collaudata item ejus erga tam praeclarum virum, tam amicum, tam omnibus ſenſibus conjunctum, pietate, *Se quidem nihil libentius facturum* dixit, *quam ut morem ei mihique gereret: ac, ſi plane in eo perſtarem, non permiſſurum modo ſe mihi, ſed daturum itineris duces, daturum equites, qui eunti redeuntique praeſidio eſſent: ſed tamen etiam atque etiam monitum me velle, viderem, quid rei agerem, quid ſuſciperem; quam id ſuſpectum Polonis tempus, quam nihil tuto externis tum credi exiſtiment homines, quam omnia timenda circunſpiciendaque illis eſſent, ne me quidem fugere: ſed, cum ab omnibus finitimis regibus cavendum ſibi, tum maxime ſuſpectam Senatui Ordinibuſque Poloniae Maximiliani Caeſaris eſſe fidem, quem inſidiari eorum Reip. & largitione, promiſſis, ac non bonis artibus affectare regnum ex nunciis, chirographis litteriſque ejus, quas intercepiſſent, ita* com-

1 In utroque exempl. *Andrea*.

compertum exploratumque haberent, ut etiam praeſidiis cuſtodiaque circundare legatos ejus neceſſe habuerint, ne vagari, ac libere, cum quibus vellent, colloqui, neve muneribus & pactione pecuniarum tentare ac labefactare animos, & omnia corruptelis miſcere ac polluere poſſent: ad hos ſi ego adirem legatos, perinde vulgo Polonos eſſe habituros, ac ſi ipſe cum iis Commendonus Cardinalis congrederetur; neque enim eum eſſe me, quem ad accerſendum medicum hoc tempore miſſum credituri eſſent homines: quid autem haec parere ſuſpitio in tanta multitudinis licentia tantaque rerum omnium impunitate poſſet, me pro mea prudentia ſatis intelligere: at ipſum ſe, cujus fides cognita ſpectataque patriae ſuae eſſet, ad colloquium admittere me ſine arbitris non eſſe auſum, ac, dedita opera, vicinos illos, qui adeſſent, ſenatores, primarios viros, accerſiviſſe, ut, non niſi iis coram, me audiret: Commendoni quidem eximium erga Polonos & plane patrium animum praedicari, & pari nomen ejus gratia apud omnes ferri: quanti haec illi, & quam tuenda hoc tempore foret, judicari a me melius, quam dici ab ipſo poſſe: & ſe quidem, quod in re graviſſima conſilii habuiſſet, amice atque ingenue prompſiſſe: quid autem ego ſtatuerem, mei judicii eſſe. Provectus inde impetu, ut erat ſui parum potens, & aperto liberoque ingenio, *Renuncia*, inquit, *meis verbis, Cardinali, ſi quid forte ſpei de Caeſare Caeſariſque filio animo illius adhaeſit, eam ut abjiciat. Nam nimis multi ſumus, quibus vivis, nunquam ex illa familia quiſquam regno apud nos potietur.* At ego, ex his perſpecto ſatis hominis animo, paucis in hanc ſententiam reſpondi: *Quam ſimpliciter cum eo egerimus vel inde conjecturam facere eum poſſe, quod adire ad legatos ne conati quidem, niſi de ipſius ſcitu voluntateque eſſemus: conſilio ejus, quod & prudens & ab optimo profectum animo intelligerem, me uſurum, & profectionem ad legatos penitus omiſſurum: ſed, quod coram cum iis acturus de medico fueram, id aut per litteras ſignificaturum, aut ipſe de ſuis aliquem, ſi videretur, mitteret, qui, verbis noſtris, id a legatis poſtularet.* Vtrunque ſe facturum recepit, & litteras miſſurum, & eas certo homini perferendas daturum. Ita ego, haud dubie intimo pudore ſuffuſus, qua veneram, ad Commendonum reverſus ſum.

At Radgivillus & Cothchievicius, qui conventis cum Commendono ſtaturi, multa in illud (1) conſilium apud Lithuanos praeſtruxerant, cognito, Commendonum in regno eſſe, — Lithuani mutare conſilium coacti.

1 In Commend. Vita „ id conſ. in Lithuania praeſtruxerant &c. „

eſſe, ac me ſtatim profectum magnis itineribus Viennam contendiſſe, diu, quid Caeſar ſtatueret, expectarunt. Ac prius moram ipſam pro re omiſſa acceperunt. Poſt, ubi nuncios ejus pluribus locis interceptos, Cyrum captum, litteras publice recitatas, legatos pene in cuſtodiam traditos, abalienatos omnium animos, & Caeſarem ipſum & fautores ejus in ſumma invidia malaque fama eſſe, intellexere, nec tamen ſibi ab eo litteras aut nuncios venire, & gravi rumore laborare rem, quod uni ante omnes Haeretici appellari ambirique dicerentur, unique eorum, Zafragnetio nomine, qui, repudiato, contra (1) Majorum morem, ſenatorio loco, ab Senatu ad equites tranſierat, magnaeque ob id illius in eo ordine opes erant, triginta nummum aureorum millia oblata remiſſaque ab eo dicebantur, penitus ab inito conſilio receſſerunt; &, ut omnia ſibi quammaxime integra eſſent, operam dederunt. In Polonia autem cum idem de Haereticis & (2) Zafragnetio percrebuiſſet, additum iis, quae ſupra attigimus, adeo Catholicorum animos a Caeſare avertit, ut Cujavienſis & Laſchius, qui duces ſe praebituri Erneſtum dicentibus regem erant, ſpretos ſe poſthabitoſque querentes, mutata voluntate, cum Sboroviis pro Henrico, Galliae regis fratre, ſocietatem conjunxerint. Itaque, cum ventum ad comitia eſt, & copia fuit legatis, cum quibus vellent, colloquendi, ne ipſi quidem inficiabantur, exigua ſtare ſpe, quod Caeſar pro non dubio, aſſeverantibus, qui aſſentati cupidini ejus fuerant, crediderat. Ac tum demum ſenſerunt, quam peccatum ab eo fuiſſet, qui in re graviſſima adulantium ſomniis decipi ſe paſſus, non, ex Commendoni ſententia, omnium ſtudia conſiliaque celeritate antevertiſſet. Tum ſero & ipſi & Caeſar, his cognitis, blandiri Catholicis, quos antea neglexerant; tum litterae, manu Caeſaris ſcriptae, veniebant, tum magnifica promiſſa ingerebantur, cum facta in aliam partem inclinatio ſuſtineri amplius nequiret. Ad haec incommoda, etiam proditi ab ſuis dicuntur. Nam, qui ab Germanorum Principibus iis, penes quos creandi Caeſares jus manet, legati ſuffragatum Erneſti petitioni advenerant (3), dehortando privatim, quod publice orabant, contrariis orationibus haud parum offeciſſe Caeſaris rationibus ſunt crediti. Legatos quoque ejus, ut gentis principes, magnus nobilium Bohemorum numerus ſe-

Abalienati a Caeſare Catholici.

Proditus etiam a ſuis Caeſar.

1 Ib. omitt ad *ſenatorio*.
2 Ib. haec et ſequens vox omitt.
3 Ib. *venerant*.

ſecuti (1) fuerant. Hi, commercio linguae, quae eadem eſt utrique genti, crebros cum Polonis ſermones miſcebant (2), & large vino, ut mos illis, indulgentes, invicem ſe amice ac familiariter colebant. Et Bohemi [credo, conſpecta ſpecies magnae libertatis in Polonis, arbitriique regem ſibi deligendi, deſiderium uſurpati quondam ab ipſis quoque ejuſdem juris, iramque adempti refricabat] memorando priſtinam Bohemiae dignitatem, ſpoliatoſque ea ſe, & gravibus praeterea tributis vectigalibuſque premi querendo, aliaque, quae fere populi indignantur, incuſando, monebant Polonos, ne in idem jugum ipſi ſe ultro induerent (3). Quae, a ſollicitis ac ſuſpitioſis facile credita, haud leve momentum, ad deterrendos a Caeſare multorum animos, habuiſſe putantur.

Competitores regni.

Competitores erant regni permulti, claro omnes genere. Neque enim (4) ſaepe accidit, ut Imperium, ea amplitudine, ſtet, nullo certo ſucceſſore, alienae ambitioni expoſitum, ceſſurum ei, quem multitudinis favor, fallax (5) ſemper atque inconſtans, praetuliſſet, quae ne norat quidem aut viderat unquam eos, de quibus tantum judicium factura, quibus ſummam de ſe poteſtatem traditura erat; ſolam famam, vel ex vano levibuſque auditionibus hauſtam, vel callide fictam jactatamque ſecutura. Primus, ſermone vulgi, Moſchorum Princeps ferri eſt caeptus, cujus regnum, Polonis finitimum, a Boryſthene, quo fere a Lithuanis dirimitur, ad uſque ultimas ſeptentrionis plagas, ignotaſque gentes & glacialem (6) oceanum latiſſime patet, atque inde a finibus Suetiae (7), ac Finlandiae ſinu, per feras pleraſque ac barbaras nationes, ad Caſpium mare Tanaimque flumen extenditur, Scytharum quoque populos aliquot, proximis annis domitos, continens. Hunc vota magis, quam ſtudia hominum expetebant. Sicut enim, conjunctas ſub unius imperium regis tot gentes nationeſque habere, magnificum Polonico nomini omnes rebantur, ita regis ipſius ſaevum atque

Moſchorum Princeps.

1 Ib. „ ſecutus fuerat. &c „

2 Ib. „ miſc. . unaque convivia celebrantes. „

3 Ib *induerent*.

4 Huius loci, certe paullo obſcurioris, haec eſt ſententia. Ideo Polonici regni competitores multi erant, quod raro acciderat, ut tantum Imperium, quantum Polonicum eſt, vacuum ac ſine certo haerede ac ſucceſſore [nam certe in Jagellonica ſtirpe, proxime in Auguſto rege exſtincta, ducentos prope annus perpetua ſucceſſione perſtiterat] petitorum ambitioni expoſitum, atque ab imperita multitudine deferendum, pateret

5 Ib. omitt. ad *praetuliſſet*.

6 Tum Commendoni Vita, tum utrumque exemplar *glaciale* praeferunt.

7 In Commend. Vita „ Sueciae & Finlandiae &c. „

que atrox ingenium, & impotenti dominatui, omnibuſque ſoluto legibus aſſuetum, reformidabant. Quidam filium ejus reſpiciebant, dictum (1) Sigiſmundi regis memorantes, (2) *Polonis e ſeptentrione petendos reges*. Sed neque Moſchus, ab inſita ſuperbia, legatos, qui peterent, miſit, & utriuſque mentionem Cothchievicius, cujus ſupra memini-

Rex Suetiae. mus, privatis etiam odiis illi (3) infenſus, auctoritate ſua diſcuſſit. Proximus huic rex Suetiae (4) fuit, qui (5), quia ſororem Auguſti in matrimonio, atque ex ea filios habebat, & perropportune duo regna adverſus Moſchum, communem hoſtem, conjuncturus erat, haud vana ſpe in eam petitionem deſcendere videbatur. Atque hunc, jam inde a pater-

Dux Pruſſiae. na defectione corruptum haereſi, Haeretici fere (6) provehebant. Iidem, ab eadem cauſa, etiam Duci Pruſſiae ſtudebant, adoleſcenti, neque aetate, ſatis ad id ferendum onus matura, & valetudine mentis, ne ſuo quidem habendo, nedum alieno quaerendo regno, habili. Sed neque puerum, neque ſtolidi ingenii regem Firlejus compluresque alii aſpernaturi (7) videbantur, dum in diſciplina, contemnente (8) Catholicae pietatis jura, inſtitutum, & eorum beneficio obnoxium haberent. Quin hunc, opportunum rationibus ſuis, vel ob id maxime expetebant, quod ei nomen modo regium relicturi, regimen rerum ipſi habituri eſſent (9). Quanquam ſunt, qui Firlejum, ex Pruſſi ſpe, tantum pecuniae aliquid captaſſe credunt, cujus & ipſe egens, tali tempore, erat, &, ad patranda conſilia, magna vi opus eſſe ſentiebat. Gen-

Anſpachius. tilem quoque hujus Brandeburgium (10), qui ab Amſpachio (11) oppido, cui dominatur, cognomen habet, Haereticorum quidam ſubjiciebant. Alii item Auguſtum Saxonem, magnae regulum dignitatis, magnarumque apud Germanos opum. Sed utrunque multitudo, abhorrens a Germanis, ut fere finitimarum gentium diſcrepant animi, reſpuebat. Inje-

Stephanus Bathorius. cta quoque mentio eſt a quibuſdam Stephani Bathorii, qui paulo ante, mortuo intra adoleſcentiam Stephano (12), Joannis filio, Tranſilvaniae rege, ad provinciae illius imperium (13) popularium ſtudiis fuerat evectus. Sed ille, vixdum firmato

do-

1 Ib. *dictumque*.
2 Ib. *memorabant*.
3 Ib. *illis*.
4 Ib. *Sueciae*.
5 Sec. exemplar omitt. *qui*.
6 Idem ſec exempl. *fore*.
7 In Commend. Vita *rejecturi*.
8 Ib. *contemnenti*.
9 Ib *eſſet*.
10 Ib. *Brandeburgium*.
11 Ib. ,, oppido Anſpachio, cui, ,, &c ,,
12 Ib. ,, Joanne Tranſylvaniae regulo, ad &c. ,,
13 Ib. *dominatum*.

domi principatu, novum foris quaerere regnum, maturum rebus ſuis non ratus, petitione in praeſentia abſtinuit (1). Atque hic eſt Stephanus (2), qui, biennio poſt, hoc ipſum regnum eſt adeptus, cui tantum fortuna, quae plerunque verae virtutis eſt comes, indulſit, ut honeſto quidem inter ſuos genere, ſed re (3) pertenui, natum, & contentum modico amicitiae gradu, quem apud Principem (4) ipſe ſibi, per induſtriam atque bonas artes, fecerat, nec ultra ſpes ſuas proferentem, quam ut rem domeſticam ſub illo augeret, & partam gratiam dignitatemque tueretur, ad patriae prius ſuae, deinde Poloniae (5) regnum extulerit. Stephanus (6), Joannis filius, in fide Turcarum erat, beneficiariamque ab iis Tranſilvaniam habebat, quorum fretus opibus etiam Vngariae regem ſe ferebat: unde illi crebrae cum Maximiliano Caeſare contentiones erant, &, ut raro bellis, ita mutuis in fines excurſionibus latrociniiſque, quibus Vngarorum gens gaudet, ſaepe ſe infeſtabant. Per has occaſiones, ut cuique mala mens, malaeque domi ſpes incidiſſent, ab utroque ad alterum frequenter transfugiebant (& ſunt Vngari fide, ad omnia variantis temporis momenta, mobili). Sed & Stephanus (7) Princeps & Tranſilvani omnes, pravis religionibus, communi malo hujus aevi, infecti animos, a Catholicae Eccleſiae fide deſciverant. Stephano autem (8) Bathorio eximium geminae laudis decus tribuitur, neutram, neque pietatis, quam Deo, neque conſtantiae, quam Principi debebat, fidem fefelliſſe. Adjecerant (9) etiam Polonorum plerique animum ad Guilelmum (10) Roſembergium Bohemum (11), principem legatorum Caeſaris. Hic, Romano ſanguine, gente Vrſina ortus, clara nobilitate apud Bohemos eminens, genus opibus, opes animo atque (12) virtute aequabat. Sed illi omni ſpe potior fides, quam Caeſari debebat, fuit; mentionemque ſui ullam in comitiis fieri vetuit. Verum hos omnes longe, & generis amplitudine, & Catholicae pietatis laude, & praeclarae indolis fama, anteibant duo adoleſcentes, Erneſtus, Caeſaris filius, & Henricus, regis Galliae frater. Erneſtus, & opes patris non magnae ſolum, ſed, propinquitate ipſa, maxime opportunae Poloniae res affectanti, & Ca-

Roſembergius.

Erneſtus Caeſaris filius.

1 Ib. *abſtitit.*
2 Ib. *ille Steph.*.
3 Ib. *fortuna.*
4 Ib. *Ioannem Princ.*.
5 Ib. *ad Pol.*
6 Ib. *Ioannes in* &c.
7 Ib. „ Joannes ipſe & Tranſilvani &c. „
8 Ib. „ haec & ſequens vox omitt.
9 Ib. *Adjecerunt.*
10 Ib *Gulielmum*:
11 Ib. „ Bohemum Principem, legatum Caeſaris &c. „
12 Ib. *ac.*

Henricus, regis Galliae frater.

& Catholicorum ſtudia, ante, ut docuimus, a Commendono comparata, facile ut caeteris praeferretur, tenuiſſent, ni ceſſatum a Maximiliano primum, deinde etiam turbatus ordo agendae rei, & cuncta aliis ſuper aliis erratis corrupta, ſicuti demonſtratum a nobis eſt, fuiſſent. Henricus ad regnum, quod ei ſummis omnium ſtudiis eſt delatum, pene per jocum, a paucis eſt accerſitus. Affirmari certe poteſt, nemini ante cognitum viſumve eorum, a quibus expetitus creatusſque rex fuit. Venerat forte in Poloniam e Gallia pumilio quidam, Polonus natione, & [1] natus etiam honeſte (Craſoſchio nomen fuit), qui adoleſcentulus, rara parvitate, in Galliam abductus, dono datus reginae, diu inter oblectamenta, regum fuerat. Scitus ipſe, & ingenio ſolertior callidiorque, quam pro modo corporis, & [2] captu pumilionis, ita rem ſuam naviter egit, ut pecunioſus & locuples [3], paucis annis, evaſerit. Senex factus, reviſere patriam, ſuoſque agnoſcere, agnoſcique cupiens, in Poloniam, vivo adhuc Auguſto, redierat, multaque, ut fit, de Regia Galliae, de regni opibus, de rege, deque Henrico, tum forte regis fratris exercitus, adverſus quotannis rebellantes Haereticos Galliae, ſecunda bellicae laudis fama, ductante, magnifice, omnibus conviviis, quibus ſaepe a proceribus adhibebatur, praedicabat: et, mortuo demum Auguſto, cum omnibus prope ſermonibus de futuro rege quaereretur, palam, ut Henricum ſibi regem aſciſcerent, omnes ſollicitabat: donec, Andreae Sborovii inſtinctu, qui [4] aeque potentem competitorem objicere Caeſaris filio cupiebat, ab aliquot Nobilitatis proceribus [5], qui conſilia cum Sboroviis ſociaverant, in Galliam eſt miſſus, &, datis ad regem Henricumque litteris, quibus operam pollicebantur, ire propere, eoſque ad mittendos legatos, qui peterent Henrico regnum, adhortari eſt juſſus. Tanta tum alienatio a Caeſaris domo fuit, ut, quem in limine regni atque in oculis prope ſuis habebant regem, regibuſque [6] natum, regia indole, petentem, offerentemque ſe, rejicerent; e Gallia longiſſime diſſitum ignotumque ultro accerſerent. At [7] nec homunculus defuit rei, nec reges aut nuncium aut nuncii auctores ſprevere. Illo igitur, eadem celeritate, qua venerat, ad Polonos redire,

1 Ib. *ac*.
2 Ib omitt. ad *Ita*.
3 In utroque exemplari *locuplex*: quod tamen vetuſtorum MSS. codicum ſcriptura poſſim defendere.
4 In Commend. Vita omitt. ad *ab aliquot*.
5 Ib. *principibus*.
6 Ib. *regibus*.
7 Ib. omitt. *At*.

re, &, adfuturos in tempore legatos, renunciare juſſo, haud ſegniter Galli negocio inſtitere [1], aemulatione in Auſtrios incenſi, & magnopere ad gloriam gentis ſuae rati pertinere, ſi bellicoſiſſimae nationes ab ultimis Europae terminis regem ſibi petitum in Galliam miſiſſent. Et Carolus rex, cum fratris potentiam & infringere parum fraternum parumque tutum putaret, & ferre grave [2] ſibi regnoque ſentiret, per ſpeciem honoris amoturus Henricum, Galliamque prope altero jam rege exoneraturus videbatur. In Polonia ſerpebat quidem in dies magis per hominum ora Henrici mentio, ſed locorum interjectarumque terrarum longinquitas conſiſtere in illo magnopere animos non ſinebat, & eum Erneſto potius opponi [3], quam veris ſtudiis expeti, plerique credebant. At, ubi, adventare ex [4] Gallia legatos, & mox ingreſſos fines, eſt auditum, & vulgata promiſſa commodaque ſunt, quae genti publice privatimque allaturum Henricum legati fautoreſque eorum ſtudioſe diſperſerant, omnis illa animorum a Caeſare defectio vertit in favorem Henrici. Et ipſi etiam Radgivillus, Cothchievicius, Laſchius, Cujavienſis [5] aliique, qui ſe initio Caeſari obtulerant, qua indignatione adverſus eum, qua praemiis promiſſiſque ingentibus Gallorum illecti, multitudini ſe junxerunt: adeoque inde inclinatio voluntatum omnis in Henricum incubuit; hinc ſtudio illius, quem ſummis laudibus efferri a Principibus ſuis audiebant, hinc alienatione a Caeſare: adeoque hic ardor animorum pariter omnes Senatores, Equites, Catholicos, Haereticos traxit, ut, ſi tum habita comitia forent, ne dubitatum [6] quidem eſſet, quin, ſine ulla aliorum mentione, unus omnium ſuffragiis Henricus rex fieret. Tanto impetu multitudo, venti ingruentis inſtar, quo ſemel inclinavit, praeceps fertur! Spatio atque mora (nam ipſum prope annum interregnum tenuit) ardor paulum elanguit. Et Gaſparis Colinii Ammiralii [7], multorumque cum eo Vgonoviorum [8] in Gallia caedes, etiam pleroſque Haereticorum ab Henrico avertit. Is enim Colinius, cum magnam Galliae partem nova religione, & Calvinianae haereſis peſtiferis erroribus oppleviſſet, cui pro diſciplina eſt legum magiſtratuumque omnium reverentiam exuere, impia Sacrorum jura vi atque armis

Inclinatio in Henricum.

Gaſpar Colinius.

1 Ib. *inſtiterant*.
2 In utioque exempl. *gravem*.
3 In Commend. Vita *objici*.
4 Ib. *e*.
5 Ib. omitt. *Cujavienſis*.
6 Ib. *dubitandum*.
7 Ib. omitt. haec vox.
8 Ib. *Vgonotorum*, neque aliter infra.

vindicare, divina humanaque libidini ſuae ſubjicere, ita ſe ducem novantibus inde res, & omnia ſaevis ſeditionibus belliſque turbantibus praebuit, ut tota civili ſanguine conſperſa Gallia, per funeſtas patriae gentiſque ſuae calamitates, perque clades & vulnera robuſtiſſimi ante illum regni, ad eas pervenerit opes, quibus metu ſui regem terreret. Regiam certe domum nemo unquam acrius oppugnavit, nemo exitio ultimo propius adduxit. Hunc, ſive aliter mederi publicis malis, quam, eo ſublato, Galliae vexatore, non poſſe regis mater putavit (1), ſeu ipſum, parantem fraude atque inſidiis regi fratribuſque ac matri ipſi necem afferre, occupare opprimere, captatum ficta gratiae reconciliatione, Luthetiamque cum factionis principibus pellectum, magna cum omnis generis Vgonoviorum caede, trucidari juſſit. Ea caedes Poloniae Haereticos (nam Henrico id facinus imputabant, cujus eſſe inſigne in Colinium ſectamque illam odium didicerant) ab eo vehementer alienavit; & (2), niſi leniviſſet paulatim rem rumor, & Catholici pro Henrico conſtantiſſime ſtetiſſent, peragi comitia ſine magno certamine nequiviſſent. Haeretici igitur, deſerto Henrico, rem ad regem Suetiae (3) trahere conati ſunt. Sed, ubi, conſentientibus Catholicis, & alium, quam Catholicum regem, ne auribus quidem admittentibus, non ſatis ad id opum in ſe (4) eſſe ſenſerunt, alia via ſolvere conſenſionem Catholicorum, & ſtudia in Henricum reſcindere ſunt aggreſſi. Omnibus caetibus conſiliiſque monebant hortabanturque multitudinem, ut, ſpretis alienigenis & externis regibus, e ſua potiſſimum gente rectorem Reip. darent: *Tot eſſe inter ipſos nobiliſſimarum familiarum proceres, ſeu robore ac (5) dignitate corporis, ſeu vi atque praeſentia animi, cuivis externo regi pares, ſuae certe Reip. multo, quam illos, peritiores. Deligerent ex his, qui una ſecum, eadem diſciplina, eadem (6) lingua, eodem more, iisdem ſub legibus nutritus altuſque creviſſet, qui hanc terram, ut patriam, incolas ejus, ut cives ſuos, coleret, non, qui Poloniae regnum acceſſionem modo ſuae potentiae exiſtimaret. Maiores ſuos, olim deſtitutos, ut nunc, regum ſtirpe, cum haud facile, propter multorum ambitionem, in unum Principem conſentirent, potius, quam imperium in ſe alienigenis crede-*

Colinii caedes alienat ab Henrico Polonos Haereticos.

Pro Piaſto, ideſt, uno e civibus, in regem eligendo contenditur.

1 Ib. *putaverit*.
2 Ib. *ut*.
3 Ib. *Sveciae*.
4 Ib. *ſeſe*.

5 In utroque exemplari *ſeu*. Correxi ut eſt in Vita Commendoni
6 In Commend. Vita haec & ſequens vox omitt.

derent, ad Piaſtum illum, non humilis modo, ſed (1) *ſordidae fortunae hominem, e caupona abſtractum, regnum detuliſſe: nec ipſos illius, nec Remp. poſterorum eius, in quibus ad multa ſecula propagatum eſt regnum, paenituiſſe. Cur ipſi ſe ultro alieni ſanguinis regi ſubiicerent, petito ex iis gentibus, quibus virtute nunquam conceſſiſſent? cur ſuis alienos praeferrent, &, quorum cognitam, & bello paceque ſpectatam induſtriam haberent, iis ignotos, & vanis tantum rumoribus commendatos, anteponerent? cur denique Polonicum nomen ea ignominia notarent, idque judicium prope in conſpectu orbis terrarum ferrent, neminem Polonum aptum regno eſſe? Advenae ergo regi, ignaro legum, ignaro patrii moris, linguae etiam patriae experti, dedent ſe, veluti pecora, nutu ac ſonitu regenda? Quo nam modo pariturí ei & dicto audientes futuri ſint, quem ne intelligent quidem loquentem? Quae nam illi cura cuſtodiendarum legum eſſe poſſit, qui leges ipſas ignoret? Ecquid intelligerent, cum peregrino rege peregrina jura, peregrinos ritus, peregrina omnia accipienda eſſe? & patriam diſciplinam, majorumque inſtituta, quibus ſtetiſſet in eamque amplitudinem creviſſet Reſp. oblivi ſcenda illis* (2) *eſſe?* Hoc genere orationum Haeretici diſturbare conſilia Catholicorum, aperire ſpei ſuae aditum, & munire ſibi ad regnum viam conabantur. Et moviſſent haud dubie multitudinem, niſi docta a principibus fuiſſet, *Non poſſe regem Polonici generis fieri: nullius enim ita eminere virtutem fortunamque* (3), *cui alii ceſſuri, ſubjecturique ſe eſſent; neque poſſe in id deſcendi certamen, ſine gravi &* (4) *prope certo civilis belli periculo; neque civile bellum, ſine peſte ac pernicie Reip. excitari. Quae quidam* (5) *de ea re diſſererent, magis vere dici, quam factu facilia eſſe: & eos quidem alio ſpectare, quorum cogitatis, non pacata & concordi, ſed divulſa ac diſcrepante Rep. opus eſſet.* Et Archiepiſcopus Gneſnenſis, apertius in eorum impotentem ambitionem impudentiamque invectus, qui per haec ſibi ad regnum atque ad vanas, quas affectarent, ſpes, munire viam conarentur, *Quem* inquit, *noſtrum* (6) *putatis alteri ceſſurum, aut, ſi cederemus in praeſentia, quam auctoritatem ad regendos tot populos habiturum novum creditis regem, in privata nuper fortuna conſpectum? Semel feliciter inſanitum ſit* (7) *a majoribus noſtris,* qui,

1 Ib. *ſed etiam.*
2 Ib. *iis.*
3 Ib. *fortunamve.*
4 Ib. *ac.*
5 Ib. *quidem.*
6 Ib. *noſtrorum.*
7 Ib. *ſic.*

qui, quo aliquem tandem finem diſcordiis ſuis invenirent, quendam Hultai (1) (haec vox Polonice *cauponem* ſignificat) *regem fecerunt. Non tali rectore Reip. tempora egent, ſed, cui, regio genere orto, regio cultu, regiis artibus inſtituto, regi ipſi, parere nemo dedignetur.* Sic agi de comitiis eſt caeptum, in quibus ipſis (2) non tam de rege creando inter principes, quam per quos crearetur, certamen fuit; dum quiſque hanc facultatem ad ſuam potentiam trahere ſtudet, & auctor quiſque & princeps gratiae apud novum eſſe vult regem. Sed (3) ante, ut quiſque ſciret, quem in locum, quamque (4) ad diem, ad creandum regem, conventuri eſſent [nam ſuffragii jus univerſa ex aequo Nobilitas, toto fuſa regno, nullo cenſus (5) aut honoris diſcrimine habet] indicitur ad Cal. Jan. (6) Varſaviam concilium, in quo, conſultis ordinibus, ex omnium ſententia ea res ſtatueretur. Et adfuere frequentes, Senatus equiteſque. Diſceptatum de utroque non nihil eſt cum Lithuanis, qui & tempus in Majum menſem rejiciebant, & locum Parzoviam, Lithuaniae oppidum, in finibus Ruſſiae ſitum, deſtinabant. De tempore conceſſum iis eſt, ut non ante Cal. Aprilis convenirent 7: locum mutari non placuit; deſignatique jacentes ante Varſaviam campi, quos ab urbe interfluens Viſtula dirimit. Hic locus, praeterquam quod in ipſo prope umbilico eſt regni, & inter Polonos Lithuanoſque medius, Commendonus auctor amicis fuerat, ut potiſſimum eligeretur, quod in pleniſſima Catholicorum provincia eſſet [nuſquam enim Nobilitas ab haereſum contagione ac labe intactior, quam in Maſovia erat]. Quae res uſu etiam, quam ſpecie, utilior evaſit. Maſovii enim, propinquitate ipſa invitati, frequentiſſimi comitiis interfuere, quippe, quo minus confluerent (8), nemini domeſtica inopia impedimento fuit, cum ex remotiori-

Tempus comitiorum ſtatuitur.

Locus delectus Catholicis opportunus.

1 In ſecundo exempl. *Hultai*: in primo incerta lectio. Sequutus ſum tum editam tum MS. Commendoni Vitam. Et certe *Hultai* Polonicum verbum eſt, ſed nunc quidem *hominem nequam* ſignificans.

2 In Commerd. Vita omitt. *ipſis*.

3 Ib. haec cum ſequenti voce omitt.

4 Ib „ quodque ad tempus ad „ cr.. &c „

5 Ib. „ cenſu aut diſcrimine &c. „

6 Commend. Vita, tam edita, quam ſcripta, exhibet *Iunii*; manifeſto peccato, minore quidem in ſcripta, ubi non *Iunii*, ſed *Iun.* perſcriptum eſt. Sed certe in Januarium, non in Junium menſem concilium id, quo de hic agitur, incidiſſe teſtimonio ſunt Commendoni apud me litterae, Sulcovia die 2. Oct. an. 1572. & die 6. Nov. ejusdem anni, datae. Sed & argumento certiſſimo illa ſunt, quae infra ſequuntur: „ qui et tempus in „ Majum menſem rejiciebant ... De „ tempore conceſſum, ut non ante „ Cal Aprilis convenirent. „

7 Ib *conveniretur*.

8 Ib. *omnes confl.*

ribus regni partibus non, niſi, quibus commoda domi res eſſet, venire per ſe facile poſſent. Ita ipſo quoque numero ſuorum Catholicis animi addebantur. Hoc (1) loco non omiſerim conſilium ſane abhorrens a Chriſtianae pietatis more Haereticorum. Dicta (2) die locoque habendis comitiis, aliiſque, quae praeſens exigere tempus eſt viſum, conſtitutis, diſceſſerant Varſavia domum quiſque ſuam, priuſquam dimitteretur concilium, plerique ſenatorum equitumque. At Haeretici, quibus in exigua ſpe regis creatio ex ſuo corpore eſſet, nec dubitarent, quin, ſuperantibus Catholicis, arbitratu eorum ſibi accipiendus rex eſſet, occultiſſima inter ſe conſilia habuerant, quonam modo ſibi ſectiſque ac rationibus ſuis caverent, ut, ſi novus rex patriis legibus, quas ſeveriſſimas adverſus deſertores Catholicae pietatis Poloni habent, agere ſecum, & ſe paenis quaeſtionibuſque, quas eaedem leges jubent, ſubjicere vellet, ne poſſet. Et, cum hae leges ut abrogarentur, poſtulare ipſis quoque impudens videretur, viam, qua furtim eodem pervenirent, & legum vis ſine legum mentione eluderetur, callide excogitatam, iniverunt. Primum, ipſo concilii initio, ne legationes exterorum ullae eo tempore Varſaviam accederent, quarum interventus ambituſque conſultantibus de ſua Rep. morae atque impedimento eſſet, ſuaſerunt; quando eas Aprili menſe, ſub ipſum comitiorum tempus, audire ante decretum fuiſſet: idque ab omnibus eſt probatum, nemine, ſubeſſe fraudem, ſuſpicante. Sed illi eo ſcilicet ſpectarunt, ne Commendonus tum Varſaviae adeſſet, quem occulta quoque eorum odorari, ac remediis praevertere ſolitum ſcirent. Deinde, abeuntibus aliis, ipſi, infrequentiam Senatus & Catholicorum aptiorem doloſo conſilio arbitrati, dum a magiſtratibus conventus dimitteretur, de induſtria pene omnes reſtiterunt. Cum ergo de publica pace cuſtodienda actum eſſet, decretumque, ut publice conſpiraretur, & omnes ſe chirographo ſuo & jurejurando obligarent, pro hoſte patriae habituros, quicunque alteri vim attuliſſet; Haeretici ipſi faederis hujus formulam conſcripſerunt, caeteris rebus ſane tempori accommodatam, & magnam mutuae charitatis & benevolentiae ſpeciem, & egregium ſtudium concordibus animis Remp. adminiſtrandi, praeferentem. Sed unum erat caput, quo illis in perpetuum cavebatur, & , ne cui novam aſciviſſe religionem, ad novaſque doctrinae ac Sacrorum rationes animum traduxiſſe, fraudi

Impia Haereticorum fraus.

1 Ib. omitt. ad *Dicta die*. „ dicta, aliiſque &c. „

2 Ib. „ Loco dieque hab.. com..

di eſſet, ſciſcebatur; ſed cuique de divinis rebus ſentiendi, Deumque, quibus placeret, ritibus ceremoniiſque, dum pure caſteque, colendi jus ac poteſtas eſſet. Atque hanc impietatem verbis adeo aptis occuluerant (1), ut aliqui, dulci pacis & concordiae nomine decepti, prius nomen ſuum decreto adſcripſerint, quam dolum animadverterint. Cum deprehenſa res eſſet, aegre tamen Epiſcopis, qui in concilio aderant, poſtulantibus conceſſum eſt ſpatium ad decreti capita inſpicienda: tanto impetu clamoreque Haeretici, ut perſcriberetur, inſtiterunt. Vociferabantur denunciabantque (2), nunquam paſſuros comitia creando regi haberi, niſi proſpectum foret ſibi, ut tuto in communi patria vivere liceret; identidem quaerentes, an crederent, ſe expectaturos, dum eadem fraude, qua nuper in Gallia Gaſpar Colinius totque cum eo praeſtantes viri caeſi eſſent, circunvenirentur? Atque adeo exarſerunt, minas, arma, bellum abnuentibus intentantes, ut haud procul a vi atque ſeditione res abfuerit. Epiſcopi magis, ſe impelli ad rem nefarii exempli probandam, non ſunt paſſi, quam, pro ſuo munere, fortiter tam impia audentibus obſtiterunt; &, veriti turbas, alii venire in ſenatum recuſarunt, alii Varſavia domum diſceſſerunt. Jacobus Vcangius, Archiepiſcopus Gneſnenſis, & ordinis ſui & Senatus princeps (3), biduum dari ſibi ad deliberandum rogavit, faſſus, ſibi nihil ſatis liquere, & varie diſtrahi impellique animum ſuum. Huic Vcangio (4), ſuperioribus annis, haud dubie inhaeſiſſe novae damnataeque opiniones credebantur; quibus inquietabatur animus, ſua ſponte varius, inconſtans & novis uſque ſtudens rebus. Ac, ſi perturbata Rep. invecta nuper diſciplina religioque praevaluiſſet, excluſa Romani Pontificis auctoritate, ſummum ſe Antiſtitem ac Principem Sacrorum in Polonia fore, ad ſummaſque opes perventurum (ut ſuae quiſque cupiditati blanditur) ſibi perſuaſerat. Neque ex Haereticis defuerant, qui aſſentando ſpei illius alimenta ſubjicerent: alueratque domi ſuae Fritium quendam, haud obſcuri inter Haereticos nominis, a quo etiam edita in vulgus adverſus Catholicae pietatis rationem monumenta extabant. Sed ab tam inquinati animi ſententia non nihil recepiſſe ſeſe, ac deferbuiſſe in eo haec no-

Deprehenſus Haereticorum dolus.

Vcangius Archiepiſcopus.

1 Ab utroque exempl. & a Commendoni Vita diſceſſi, in quibus *occulerant*.

2 In ſec. exempl. *denunciaburtque*.

3 In Commend. Vita „ princeps, „ de cujus ingenio moribuſque ſupra „ a nobis eſt memoratum. „

4 Eadem iisdem paene verbis ad illa uſque *alueratque domi ſuae* habes in Vita Commendoni lib. II. cap. 8.

novarum rerum ſtudia videbantur, ſeu ſcelere deterritus [1], ſeu meliorem mentem aetas & ſenium attulerat. Huic igitur, ſpatium ad deliberandum poſcenti, haud inviti Haeretici morem geſſere, ſatis ſperantes, quia is tam [2] multa proni in eorum cauſam animi ſigna [3] tam ſaepe dederat, metuque magis, quam ſponte, a nudanda ſententia hactenus ſe abſtinuiſſe [4] credebatur, nactum tempus, poſtulatis ſuis fauturum, adjutoremque futurum. Catholici idem magnopere timebant; ſiquidem ipſam dubitationem in tali re quid aliud, quam manifeſtam defectionem, eſſe? & eum [5] talium conſiliorum, ex ſuperiori vita, auctorem ac ducem, non ſolum approbatorem, jure timere videbantur poſſe: & magnum erat periculum, ne, ſi ille gratificatus Haereticis fuiſſet, grave aliquod atque inſanabile vulnus Reſp. acciperet. Aderam ego tum Varſaviae, a Commendono miſſus, ut, quoniam venturus ipſe ad id concilium non eſſet, ad pleroſque Principum mandata ejus perferrem, & praeſens, quae aut [6] publice ſtatuerentur, cognoſcerem, aut, privatim de futuro rege quae agitarentur, explorarem. Cum ad caeteros Epiſcopos & [7] Catholicos ſenatores, tum [8] maxime ad Archiepiſcopum, in tam ancipiti re, adivi, ſimul excitans eos ad muneris ſui partes, ſimul, quo ſcirent omnes, quod quiſque aut dixiſſet aut egiſſet, perſcripturum me omnia ad Commendonum eſſe, ut ſaltem aliqua ejus verecundia tenerentur [9]. Ac Vcangius quidem mecum commodiſſime eſt locutus. Cum, tertia inde die, in ſenatum ſerus poſtremuſque omnium veniſſet, & alii aliter, quid acturus, quamque ſententiam dicturus eſſet, opinarentur, & Haeretici ſpe omnes & expectatione erecti penderent, ipſe orationem habuit nequaquam illius Vcangii, qui occaſiones novandi [10] res captaſſet, qui ſaepe [11] Pontificibus Max. obtrectaſſet, qui nationale concilium machinatus eſſet, qui Fritium Haereticum domi ſuae in praecipuo honore habuiſſet, qui capita cum Haereticis contuliſſet [12], ſed verae pietatis & [13] conſtantiae pleniſſimam, qualis ab Stanislao illo [14], Cracovienſi Epiſco-

Vcangii Archiepiſcopi ſententia, ſuo loco digna.

1 Haec eſt utriuſque exemplaris lectio, mihi non ſatis probata.
2 In Commend. Vita haec & ſequens vox omitt.
3 Ib „ multa ſaepe ſigna dediſſet, metuque &c. „
4 Ib „ abſtinuiſſet, nactus &c. „
5 Ib. *cum*.
6 Ib. *ut*.
7 Ib. *Catholiceſque Senat.*
8 Ib. *cum*.
9 Ib. *continerentur*.
10 Ib. „ novandi turbandique. „
11 Ib. omitt *ſaepe*.
12 Ib. *ſaepe cont.*.
13 Ib. *atque*.
14 Ib. omitt. *illo*.

po, qui mortem pro fide ac religione oppetiit, & (1) in Divorum numerum, ſanctitate ac miraculis, referri meruit, ſi viveret, expectanda fuiſſet. Adeo noſtrae mentes in manu ſitae ſunt Dei, &, ubi, paulum a contagione humanarum cupiditatum ſevocatae, ad ipſum ſe Deum, ſtudio veri, verterunt, nunquam non, ejus ſanctiſſimo numine, ad cognitionem ſui illuſtrantur! *Deliberatum a ſe diu multumque eſſe*, dixit, *ut de re tanta maturum conſilium patriae ſuae afferret; ſacrificatum item ab eodem ſe, ac preces ad Deum factas, ſacratas Virgines, ac ſingula ſacerdotum collegia ad id appellata; omni cibo, praeterquam quo ſuſtentari tenue corpus ſuum potuerit, temperatum; pecunias, hujus rei cauſa, egentibus diſtributas; omnia denique pie ac religioſe peracta, quibus placari coeleſte numen, ab Deoque impetrari poſſe ſperarit* (2), *ut, quod factu* (3) *optimum in tali re, quodque cum ſua ac Reip. ſalute conjunctum eſſet, ſibi, divino praelato lumine, demonſtraret; poſtremo adhibitos* (4) *amicorum fideliſſimum ac prudentiſſimum quenque; nec denique aliud, eo biduo, pervolutum agitatumque animo ab ſe eſſe: tandem ita apud ſe ſtatuiſſe, ſalva fide, quam Deo homines debent, neminem poſſe ei foederi decretoque aſſentiri, quo Dei majeſtas ac numen graviſſime violaretur. Quid enim aliud eſſe tantum novarum ac pravarum religionum admittere, quam totam funditus evertere ac tollere Chriſtianae pietatis rationem, divina humanaque confundere, & Chriſti Dei cultum, unicam ſalutis mortalium ſpem, opem, columen, ſine quo conſtare boni rectique ratio non poteſt, e vita auferre? An ergo, ſi Mahometanus, atque adeo Epicureus, & (5) omnis religionis contemptor aliquis exiſtat, quales gigni ab tali impunitate neceſſe eſſet, ne hos quidem coercere legibus liceat? Iſtis quoque ſua ſentiendi licentia inulta maneat? An concipere animo tantum impietatis virus potuit quiſquam, iſta ut poſtulentur?* Multa in hanc ſententiam cum dixiſſet, & quaeſiſſet etiam ab iis, *Ecquid* (6) *crederent, ſtare Poloniae regnum, hac permiſſa, & publico decreto ſancita, licentia, poſſe? & an eam perdendae communi libertati, ac Reip. penitus diſſolvendae eſſe intelligerent?* Teſtatus poſtremo eſt, *Ita hanc animo ſtare ſententiam, ut dexteram amputari potius ſibi eſſet paſſurus, quam eam ad nomen ſuum huic decreto adſcribendum admoturus, nec ſolum dexteram, ſed, ſi res ferat, caput ipſum gladiis non dubitanter* *obje-*

1 Ib *ac*.
2 Ib *ſperavit*.
3 Ib. *facti*.
4 Ib. *adhibitum*.
5 Ib. *omniſque rel*.
6 Ib. & *quid*.

objecturum. Quid enim ſeni, exacta jam aetate, aut ſalutarius aut glorioſius evenire poſſe, quam pro patria, pro fide ſua, pro Sacris, pro religione mortem occumbere, & vitam, quae naturae propediem exolvenda eſſet, pro civium ſuorum ſalute ac pro Dei cultu, Deo ipſi repraeſentare? Haec dicens, cum Haereticorum clamoribus miniſque inceſſeretur, adeo furori eorum violentiaeque non ceſſit, ut in publicas tabulas referri decretum vetuerit, &, quia per vim relaturi videbantur, ipſe, ex ſua reliquorumque Epiſcoporum & (1) totius Eccleſiaſtici ordinis & Catholicorum omnium auctoritate, id decretum contra Remp. paucorum conſpiratione ac fraude conflatum eſſe, edixit, edictumque in publicas referri tabulas juſſit. Idem poſtea factum in ſingulis provinciarum conventibus ab Catholicis eſt. Ita (2) Haereticorum conjuratio nihil publicae auctoritatis traxit. Vcangium cum ego, poſt dimiſſum Senatum, domi conveniſſem, collaudaremque eum, & eximiam conſtantiae ac pietatis gloriam, quam ea die nomini ſuo peperiſſet, illi gratularer; faſſus, agitatum opinionibus diu animum ſuum tandem in commonſtrata ſibi divinitus veritate conquieviſſe, ab illa approbanda conſpiratione, viſis etiam atque inſomniis (3) ſe deterritum fuiſſe affirmavit. Atqui ab hoc facinore, quod praetereundum ſilentio non videtur, ita immutatus eſt Vcangius, ut poſtea, quam diu vixit, in ampliſſimo illo munere adminiſtrando, atque in omnibus cum Archiepiſcopi tum Principis Senatus officiis obeundis egregie bonis ac piis hominibus & Reip. amantibus ſatisfecerit.

Mutatus ab hac die Vcangius.

1 Ib. *ac.*
2 Ib. *illa Haeret.*.
3 Ib. *in ſomniis.*

Digitized by Google

ANTONII MARIAE GRATIANI

A BVRGO SANCTI SEPVLCRI

DE SCRIPTIS INVITA MINERVA

AD ALOYSIVM FRATREM

LIBER XVIII.

APpetente (1) deinde vere, quo (2) tempore conventuri Poloni ad comitia regis erant, Commendonus Varſaviam (3) venire maturavit, & Epiſcopos & aliquot Catholicorum principes, ut idem facerent, per litteras monuit, quo ſpatium communicandis conſiliis haberent, antequam advenirent alii, & aeſtu comitiorum occuparentur animi. Cum plerique in tempore adfuiſſent, omnes, in domum ſuam coactos, magnopere hortatus eſt, ut animis (4) ac religione, quantum magnitudo rei, & abhorrens a Chriſtiano nomine ſcelus Haereticorum poſceret, ad reſiſtendum impiae conjurationi ſeſe (5) compararent. Acceperat enim, Haereticos, niſi ei fac-

1 Translata a Gratiano huc ſunt integra capita VIII. & IX libri IV Vitae Commendoni, quae quidem progrediuntur ad locum uſque de gravi morbo, quem ex labore Auctor contraxit.

2 Ib omitt. ad *Commendonus*.

3 In utroque exempl. *Varſaviam*.

4 In Commend. Vita „ animo atque tel. „

5 Ib. *ſe*.

faederi Catholici aſſentirentur, morituros ſe potius, quam comitia haberi, & Catholicum regem creari paſſuros, ferociter minari. Epiſcopi caeterique, pro ſe quiſque, polliciti ſunt, daturos operam, ne eorum officium, in re maxime fidem Catholicae pietatis attingente, deſideraret. Convenit autem, ut totum negocium conſtanter quidem, ſed leniter amanterque, tractaretur, temporis cauſa, ne, ſi in Haereticos ab ipſis pari impetu itum eſſet, ea contentio in periculoſam aliquam ſeditionem erumperet, comitiaque impediret. Sinendo, eos incaſſum furere, quam objiciendo ſe furentibus, tutius conatus eliſuros. Privatis inde colloquiis ſingulorum de futuro rege ſenſus explorans, praeter admodum paucos, Henrici eſſe omnes intellexit. Atque ipſe jam ante, ſicuti ſponte ſua, dum licuit & integrum fuit, rem ad unum e Maximiliani filiis trahere fuerat conatus, maxime e communi re utriuſque gentis id eſſe exiſtimans, ita, defectione ab eo, & inclinatione in Henricum perſpecta, contraxerat vela (1), intelligens, ſibi ita moderandum eſſe, ut neque, nimium pro Caeſare tendendo, adverſa ſtudia multitudinis incurreret, neque, damnando Gallorum ſpes, refragari favori in Henricum crederetur; cujus nomen non gloria ſolum bellicae virtutis, ex victis ter juſta acie profligatiſque magnis Haereticorum copiis, commendabat, ſed Catholicae religionis eximiae laudes illi omnium conſenſu tribuebantur. Et Commendono vitanda omnis animi, ullis infecti partibus, ſuſpitio erat, nec ultra, quam, ut Catholicus rex crearetur, Pontificis Maximi, communis Chriſtianorum regum parentis, legato curae eſſe videbatur debere; &, repulſo Caeſare, ſi Henricus quoque ſpe dejiceretur, nullus, qui fieri poſſet, Catholicus alius e petentibus erat. Igitur, ubi labefactatam convulſamque petitionem Maximiliani ſenſit, qua alienatione gentis ab eo, qua cunctatione atque erratis ipſius, timens jam, ne Haereticis inter Erneſti Henricique contentionem locus e ſuis aliquem intrudendi aperiretur (2), ſubſequi ſuo quoque ſtudio rem, ad Henricum inclinatam, ſtatuerat; eaque res Catholicis, qui jam ad Gallum flexerant animos, ac perinviti tamen Commendono non obſequebantur, oppido quam grata fuerat: quos quidem ille, dum de Caeſare non deſperaret, & temere concitatis in Henricum ſtudiis haud ſatis fideret, retentare non deſtiterat. Cum ergo, quo multitudinis aura ferret, eo principum

Commendoni conſilium, perſpecta in Henricum inclinatione.

1 Ib. *vella*. 2 Ib. *daretur*.

Digitized by Google

pum ſtudia ſequerentur, nec, qui inclinatos retineret, amplius eſſet, quin Henricum renunciaturi regem eſſent, haud ſane dubium videbatur. Venere & Caeſaris legati Varſaviam, frequenti jam conventu, ac poſtera die ad Commendonum adiere, expoſitiſque, quae mandata a Caeſare habebant, quaeque poſt adventum ſuum in Poloniam egiſſent, & maxime tarditate excuſata, petierunt ab eo, ut, quorum antea comparaverat ſtudia, eos in fide Caeſaris retineret, & ſe ad reliqua conſilio & (1) opera juvaret. Commendonus, neutra re ſe iis defuturum, pollicitus, vereri ſe tamen oſtendit, ne ſerus eſſet jam omnis conatus; ſiquidem & multitudo cuncta arbitrii ſui feciſſet, & Principes cum aliis alii de ſuis rebus tranſegiſſent, quos, ſicuti ipſe, quam diu licuit, hortando monendoque, & ſpem oſtentando, varie ſuſtinuerat, ita certis pactorum vinculis, & inter ſe obſtrictos, & competitoribus obligatos, vix ſperandum videri a decreta conſtitutaque ſententia eos revocari poſſe. Jam frequens undique toto e (2) regno Nobilitas armata proceresque, magnis amicorum clientumque comitatibus, convenerant, poſitiſque in campo, ante habendis comitiis delecto, tabernaculis, omnia caſtrorum ſimilia fecerant. Nec gladiis modo ſuccincti omnes vagabantur, ſed gregatim armati cum haſtis, ſclopis, ſagittis teliſque aliis incedebant, & quidam, praeter armatorum praeſidia, bombardarum quoque ac bellicorum tormentorum apparatum, quo ſe communirent, adduxerunt, ad bellum euntium magis, quam ad comitia civilemque conventum venientium more, prorſus, ut ad invadendum alienum, non ad ſuum dandum regnum, veniſſe viderentur. Speciem certe praebuerunt, tanquam vi atque armis, non ſententiis & (3) ſuffragiis, decreturi eventum illorum comitiorum eſſent. Nec ſane quicquam mirabilius nobis viſum, quam, quod inter (4) tot armatorum agmina, in tanta omnium rerum impunitate, cum nullum jus legum, nulla magiſtratuum auctoritas eſſet, non caedes ulla facta, non ſtrictus gladius, non ulla, ultra verborum certamen, contentio rixave ſaevierit. Adeo gens ſui ſanguinis abſtinens eſt, & civili diſſidio, quod armis decernendum ſit, abhorret! Ante omnia placuit, legationes audiri, contendentibus Haereticis, ut inde protinus, dato reſponſo, extra fines regni ſummoverentur, ne comitiorum libertati exterorum ambi-

Adventus legatorum Caeſaris.

Mirum, ſervatam inter tot armatos pacem.

1 Ib. *atque*.
2 Ib. omitt. *e*.
3 Ib. *ac*.
4 Ib. *inter inter*.

ambitus & corruptelae officerent. Alii, aut retinendas Varſaviae (1) omnes, aut, ſi utique abeſſe comitiis placeret, legatos, qui ad petendum regnum veniſſent, dimittendos in proximas urbes, ubi hoſpitaliter ac benigne habiti creationem novi regis opperirentur, cenſebant. Atque haec accepta ſententia eſt; qua haud fefellit Haereticos, Commendonum Varſaviae retineri. Itaque nominatim de eo retulerunt, negantes, libera comitia fore, ſi unus ille adfuiſſet, qui, tametſi nemini peteret palam regnum, neminem tamen ignorare, plurimum momenti allaturum; quocunque favor ejus inclinaſſet, ac ne reliquis quidem Reip. conſultationibus praeſentiam auctoritatemque illius non magnum pondus, qua intendiſſet, additurum (2), & maxime Epiſcopos notantes, *Gallinas, ſuperinſtantem (3) aquilam formidantes*, appellabant; ejuſque reſpectu, nec liberas ſententias dicere ſolitos, nec libera ſuffragia laturos, criminabantur: ac, in ſenatu eorum interdum dicta refellentes, ea non domi concepta, ſed aliunde afflata, ac tales non apud ſe naſci, ſed ab Italia flare ventos (Commendonum deſignantes) dictitabant. Sed, Catholicis decretum tuentibus, nihil eſt immutatum. Ad VI. Id. April. omnium primo Senatus Commendono eſt datus. Deduxere eum domo, miſſi a Senatu, tres Epiſcopi & (4 totidem alterius ordinis ſenatores, & multi praeterea, privati officii cauſa, principes Nobilitatis. Senatus iisdem in caſtris, ultra Viſtulam, quam ſublicius pons jungit, habebatur, tenſo ad id, in media planicie, regio ingenti tabernaculo. Commendonum e curru, quo vectus erat, deſcendentem, ante tentorium Palatinus Cracovienſis & Cothchievicius accepere, alter Poloniae, alter Lithuaniae Mareſciallus [ſic enim ipſi eum magiſtratum, magna praeditum poteſtate, appellant]. Ii, quod officium uni regi praeſtare conſueverunt, cum baculis Commendonum antecedentes, turbam ei ſummoverunt, cui, intranti in (5 tabernaculum, conſurgens univerſus Senatus obviam eſt factus. Ipſe ad principem ſedendi locum deductus, claudentibus latera hinc Gneſnenſi Archiepiſcopo, hinc Cracovienſi Epiſcopo, conſedit. Idem ſenatus fecit, circumfuſa nobilium multitudine, quantum capere locus poterat. Silentio facto, litteras Pontificis Max. Senatui reddidit, quibus recitatis, ipſe orationem eſt exorſus, in qua non ſolum

Senatus Commendono datus.

de

1 In utroque exempl. *Varſotiae*. Emendavi ex Commend. Vita.

2 In ſec. exempl. *additurum*.

3 In Commend. Vita & utroque exemplari *ſuper inſtantem*.

4 In Comm. Vita *ac*.

5 Ib. omitt. *in*.

de rege Catholicae fidei cultore creando differuit, ſed etiam de inita ab Haereticis adverſus eam fidem ſocietate, verba fecit, quam ea a Chriſtiani animi ſenſu ac religione abhorreret, oſtendens. Id vero adeo conſpirationis auctores pupugit, ſummo ſilentio attentiſque audiri animis eum cernentes, ut Palatinus Sandomirienſis contineri, quin dicentem interpellaret, non potuerit. Quo cum honore appellato, *Tu* (1) *vero*, inquit, *legati officium tranſgreſſus, conſiliarii ac ſenatoris partes agere videris. Quaeſumus te, ut, Reip. noſtrae quae utilia aptaque ſint, judicare nos ſinas, neque tu curioſius te in noſtras res, quam peregrinum decet, intrudas; ſed tantum, ſi qua a Pontifice mandata habes, ea exequare.* Sub eam vocem exurrexere (2) univerſi Catholici ſenatores, fremituſque increpantium, & ſilere Palatinum jubentium, undique eſt ortus; tantaque indignatio circunfuſae Nobilitatis fuit, ut minae conviciaque jactarint in Haereticos, & proſilientes a ſedibus ſuis Cothchievicius & Laſchius manum ad gladii capulum injecerint: ſecutuſque periculoſus aliquis tumultus foret, niſi & ille conticuiſſet, & Commendonus rem minime ad offenſam injuriamque vertiſſet, ſed manu vultuque aeque, ac antea, pacato, nec ullam in partem commoto, conſidere & conquiſcere omnibus juſſis, converſus ad Sandomirienſem, *Neque ego*, inquit ſubridens, *me ipſum, neque muneris mei officium quale ſit, ignoro, & id ipſum, quod tu mones, ago, ut Pontificis Max. mandata exponam. Neque enim ille magis de rege, quam de vobis, deque veſtra Rep. ut ſalva florenſque ſit, laborat: neque ego ex hoc loco tecum, aut ſingillatim* (3) *cum ullo* (4), *ſed univerſe cum omnibus loquor. Quod ſi ipſe ſenator non ſum, ne tu quidem Senatus*. Perrexit inde, quae caeperat, adeo non interrupto ordine orationis, ut ne verbum quidem ullum exciderit eorum, quae dicturus erat, audituſque eſt ſummo omnium ſilentio. Nos, quo res potior eſſet, ipſam orationem ejus ſubjiceremus, niſi ea exſcripta editaque (5) in vulgus legere

Sandomirienſis legatum interpellat.

 cu-

1 Concepta Palatini verba haec fuiſſe, Commendonus in ſuis litteris ad Card. Novocomenſem die 9. Apr an. 1573 Varſavia Romam datis, memorat. „ Illuſtritas veſtra eſt orator, et „ agit noſtrum Conſiliarium. „

2 Ib. *conſurrexere*.

3 Ib. *ſigillatim*.

4 Ib. *illo*.

5 Editam quidem in vulgus dicit eam orationem, non tamen typis. Quo ea primum tempore, quanquam non integra, typis excuſa prodierit, id, ex hoc Pariſini Commendoni Vitae editoris an. 1669. ad Lectorem monito, poſſumus intelligere. „ Orationis, *inquit*, habitae a Commen„ dono in comitiis de rege Poloniae eli-

cupientibus pateret. Cum haec Commendonus peroraſſet, Senatus principes in medium tentorium coivere, &, pauca inter ſe collocuti, ad ſuum quiſque locum rediere. Tum conſurgens Archiepiſcopus Gneſnenſis, Senatus nomine, Pontifici Max. & Commendono gratias egit, quod Poloniae ſalutis tantam curam gererent; daturumque operam Senatum dixit, ut a conſiliis monitiſque ejus, paternae benevolentiae atque officii plenis, ne diſcederet. Poſt haec Commendonus diſceſſit, proſequente (1) uſque ad currum univerſo (2) Senatu, praeter illum ipſum Sandomirienſem interpellatorem, & paucos Haereticos: qui quidem Sandomirienſis & graviſſimis poſtea verbis a Senatu eſt objurgatus, & magnae ea res invidiae illi fuit. Contra Commendono moderatio animi ingentem gratiam apud omnes ordines conciliavit. Neque enim dubitabant, niſi ille rem, tam lente leniterque (3) accipiendo, ſedaſſet, ea die turbari comitia, & caedis initium fieri, & magnam diſcordiarum flammam excitari potuiſſe. Quod periculum, impotentia ac temeritate Sandomirienſis contractum, unam avertiſſe Commendoni gravitatem conſtantiamque (4) praedicabant. Poſtera die auditi Caeſaris legati a duobus ſenatoribus, Palatino Lublinenſi, & Caſtellano Gedanenſi, deducti. Hi antea magnopere contenderant, ut Petrus quoque Faſardus (5) Hiſpanus, Philippi regis legatus, qui ad commendandum Erneſtum venerat, una in ſenatum introduceretur, quando (6) & una veniſſet, & eadem mandata afferret, nec in ea re ſeparatim quicquam a Caeſare Philippus eſſet acturus. Sed impetrare nequiverunt, contra tendentibus Galliae regis legatis, qui ſe loco praeſtare, & Hiſpano praeferri debere ajebant. Ita Faſardus, ne conceſſiſſe Gallis videri poſſet, Senatu non convento, domum diſceſſit; &, poſt Caeſaris legatos, Galli introducti ſunt: ac deinceps aliae ordine auditae legationes. Datis ſingulis brevibus reſponſis, paucos poſt dies, ſenatuſconſultum afferri ad eos juſſerunt (7),

Auditae & aliae legationes.

quo

„ eligendo, cujus auctor noſter meminit pag. 369 exemplar integrum „ nanciſci non potuimus. Majorem „ tamen ac potiorem ejus partem ecce „ tibi producimus ex Andreae Maximiliani Fredro hiſtoria geſtorum „ populi Poloni ſub Henrico Valeſio, „ pag 43. 44. et ſeq. editionis Dantiſcanae 1650 „ Nos integram in Voluminis hujus calce exhibebimus, et quidem duabus paene partibus auctiorem, quam quantum Dantiſcanum fragmentum fuit, ac multo etiam, quam illud, ex ipſius Gratiani MSS. adverſariis, emendatiorem.

1 In utroque exempl. *proſequenteque*.
2 In primo exempl. *univerſo*.
3 In ſec. exemp. *leniterque*.
4 In Commend Vita *& conſtantiam*.
5 Ib *Faſſardus*: & ſic infra.
6 Ib *quod*.
7 In utroque exempl. *juſſerant*.

Digitized by Google

quo omnes abire Varſavia, atque alios (1) alibi comitiorum opperiri eventum jubebantur, editis urbibus, in quas cuique decedendum eſſet. Germani Lovicium (2), Galli Plotiam profecti ſunt. Tum iterum Haeretici a Senatu poſtularunt, cum Commendono ageretur, ut extra Varſaviam aliquo & ipſe ſecederet, eoſque pateretur rem ſuam publicam, ſine externis arbitris, agere: nam neque comitiorum libertati cujuſquam debere auctoritatem officere, & alios legatos, inde ſummotos ſe, minus aegre laturos (3), ſi ipſe quoque diſceſſiſſet. Contradicentibus Catholicis, cum quotidie de ea re altercaretur (4), nec aliud aeque Senatum diſtineret, Commendonus, ne quid cauſae publicis diſſenſionibus ex ſe oriretur, Varſaviae me relicto, & (5) omnibus, quae agerentur, intendere juſſo, ipſe Schernovitiam, bidui inde itinere, ſe recepit. Poſt diſceſſum ejus, cupientibus omnibus, ut, omiſſis aliis, habendi comitia initium fieret, Haeretici, ut prius leges, communi libertati firmandae, ac minuendo regio imperio, novae ferrentur, veteres inſpicerentur, & ad Reip. uſum tempuſque corrigerentur, ſumma ope nixi ſunt. Hac ſpecie publici juris ordinandi, & (6) muniendae publicae libertatis, abrogare aut infirmare antiquas de Haereticis leges cupientes, & acceſſurum eorum licentiae rebantur quicquid detractum regiae poteſtati foret: atque, altius etiam cogitationem intendentes, ſi regem ſuo jure diſpoliaſſent, exteros Principes putabant petitione abſtituros (7); ita ipſis ſpes ſuas proceſſuras. Huic conatui Catholici repugnabant, atque haec plures dies contentio tenuit, Haereticis id quoque ſtudio agentibus, ut tempus fruſtra tereretur: ſic, aut diſſoluturos, quod praeoptabant, ſine ullo effectu comitia, ſperantes, aut Catholicorum frequentiam taedio diuturnae morae diminutum (8) iri. Sed Maſovii, quorum numerus ingens ad comitia venerat, caetu ſuorum coacto, negocium dederunt uni e popularibus ſuis, nomine Coſſobutio, homini diſerto atque induſtrio, Haereticos refutandi, & palam in concione, quae fraus in eorum ficto (9) libertatis ſtudio lateret, aperiendi. Quod ab eo copioſe atque accurate pro ſua fide cum eſſet factum, denunciavit inde Senatui, ni, caeteris omiſ-

Dimiſſi legati.

Haereticorum artes.

Maſovii Haereticis ſe objiciunt.

1 In Commend. Vita omitt *alios*.
2 Ib. et in utroque exempl *ediſ-que*; ſed in ſecundo ita auctor correxit, ut edidimus.
3 Ib *eſſe laturos*.
4 Malim *altercarentur*. Sed & *altercare* latinum eſt.
5 In Commend. Vita omitt. ad *ipſo*.
6 Ib. omitt. ad *abrogare*.
7 Ib. *abſtituros*.
8 Ib. & in utroque exemplari *diminutam*
9 In ſec. exempl. *fictae*.

omiſſis rebus, de rege creando, cujus unius rei gratia id coactum concilium eſſet, ageretur, equites ſibi ac Reip. quae diutius carere rectore non poſſet, ſine Senatus auctoritate, conſulturos. Catholici ſenatores plerique Maſoviorum orationi favebant. Haeretici conqueſti (1), omnia ſui arbitrii facere Maſovios, & Senatui etiam audere, quae agenda omittendave eſſent, praeſcribere, ſero, locum comitiorum pro ſe non eſſe, ſenſerunt. Extractis tamen hac contentione aliquot diebus, tandem clamoribus miniſque multitudinis, regem poſcentis, victus Senatus, ad IIII. non. Maji, iri in ſuffragia juſſit. Id hoc maxime modo atque ordine eſt factum. Conceſſere diverſi in ſuam quiſque tribum [ipſi Palatinatum (2) vocant]. His ſinguli (3) fere Epiſcopi praeſident. Iidem de unaquaque re, cujus deliberatio ſit, ad concilium referunt. Iidem primi ſententiam dicunt: & ſuffragia, non tabellis, non (4) fabis, ſed palam voce feruntur; & cuique facultas eſt ſuam ſententiam longa (5) oratione exequi. Epiſcopi, in ſua quiſque tribu, antequam de rege referrent, humi procubuere, &, genibus nixi, quod & circunfuſa concio fecit, Deum adorarunt, & ſolemne illud carmen, quo divini numinis praeſentia imploratur, cecinere: *Veni creator ſpiritus, Reple* (6) *tuorum corda fidelium*. Caeptae inde ſententiae dici, atque, in omnibus fere tribubus, ab ſingulis Principibus Erneſti, cum magno verborum honore, facta mentio (7). Quidam Suetiae regem, multi unum e Poloniae Principibus, quem *Piaſtum* appellabant, pars longe maxima Henricum regem dixere. Ne ſingulorum Palatinatuum ſententias percenſeamus, quod longum moleſtumque legentibus eſſet, ſat fuerit, apud Maſovios quo modo acta res ſit, retuliſſe. Hic comitia habebat Petrus Miſcovius, Epiſcopus Plocenſis, vir gravis, prudens, & dicendi in primis peritus, qui, cum Erneſto maxime ſtuderet, eumque, nullo ſuo merito, ſed praejudicato quodam in Henricum ſtudio, a multitudine reſpui intelligeret, ſententiam ita dixit, ut Erneſtum deſcriberet, nomen reticeret. Ac primum familia ortum oſtendit, longe totius Europae nobiliſſima, quae, cum latiſſime propagatum haberet imperium, tum omnes prope reges ac Principes Chriſtianos affinitatibus & clientelis complecteretur. Deinde, quae

Suffragia creando regi inita.

Sententia Epiſcopi Plocenſis pro Erneſto.

1 In Commend. Vita *queſti*.
2 Ib. *Palatinatus*.
3 Ib. *ſingulis*.
4 Ib. *aut*.
5 Ib. omitt. *longa*: itemque in utroque exemplari, ſed ſecundo additum a Gratiano
6 Reliquum carminis eſt. „ Mentes „ tuorum viſita &c. „
7 In Commend. Vita *mentio eſt*.

quae ex ipſo commoda utilitateſque, quas ex propinquis & maximis ſuis & familiae opibus res Polonorum [1] captura eſſet, memoravit. Poſtremo ipſum juvenem omnibus regiis laudibus cumulavit. Exigentibus inde clamore omnibus, ut nomen ederet, *Faciam*, inquit, *ſi haec probari a vobis, & vos rebus, non nominibus, addictos eſſe intellexero*. Hinc, de Gallis exorſus, magniloquentiam legatorum, & vanitatem promiſſorum irriſit, quae tanta atque ejus generis eſſe dixit, quae, ne ſi velint quidem, Galli praeſtare poſſint. Efflagitantibus inde omnibus, ut promeret tandem, quem tantopere oratione extuliſſet, Erneſtum, adeo averſis omnium auribus, nominavit, ut vulgus Henricum nudum, & nihil eorum, quae legati polliciti eſſent, praeſtantem, quam quenvis alium, aureos montes afferentem, malle ſe fremeret. Tum Volſcius, unus ſenatorum, quae dicta ab Epiſcopo erant, vehementer refutavit, & multis invidioſe in Auſtriam familiam conjectis, illam ipſam propinquitatem opportunitatemque paternorum regnorum, illas ipſas opes & affinitates, quas Miſcovius in praeſidio atque ornamento Poloniae ponebat, opprimendae eorum libertati fore, ſi Erneſtum ſibi regem imponi paterentur, diſſeruit. Henricum deinde laudibus ferens, non regium ſolum genus, ſed regiam indolem, humanitatem, liberalitatem, bellicae rei ſcientiam; victorias decoraque, bello parta, magnifice percenſuit. Atque in hujus ſententiam adeo diſceſſum eſt [2], ut perſeverantem Epiſcopum in ſua, ad extremum etiam familiares & domeſtici miniſtri deſererent. Tantum praejudicata opinio ad multitudinis animos impellendos valet, ut in Erneſto, quae amplificando ornandoque Poloniae regno haud dubie erant, patris et familiae opes, eas ad invidiam ſuſpitionemque tyrannidis verterent; de Henrico, etiam, quae ab ipſis Galliae legatis jactata, quaeque vanus diſtulerat rumor, credita pro veris omnia penituſque accepta ſint! Sic, quae allicere ac pertrahere ad Erneſtum rem debuerant, propinquitas & mutua finitimorum regnorum opportunitas, & ipſe adoleſcens, viſus cognituſque multis, ea maxime avertere: Henrico ipſum intervallum tot interjectarum provinciarum, quod maxime nociturum petitioni ſuae ipſi crediderant Galli, ſolum prope rem juvit. Regem enim, longe ab domo petitum, nec ullis propriis, quas in promptu habiturus eſſet, opibus ful-

Volſcii ſententia pro Henrico.

1 Ib. *Polona*. 2 Ib. „ ab omnibus eſt. „

fultum [1], magis ſe habituros in poteſtate, quam ipſos [2] futuros rebantur, &, quae de ipſius laudibus fautores diſperſerant, iis vim fidemque longinquitas addidit; natura famae, quae, fluminum inſtar, quo longius a fontibus labuntur, eo [3] majores eundo vires colligentium [4], cuncta in majus ex longinquo affert. Etſi omnibus [5] tribubus pars longe maxima Henricum regem dixerat, tamen, quia, & Erneſtum quosdam, quosdam Suetiae regem, haud negligendum numerum Piaſtum poſtulaſſe, conſtabat, quo in unum ab omnibus conſentiretur, placuit de ſingulis iis ad Senatum referri. Cum opinione plures Piaſto ſtudere compertum eſſet, neque is facile refutari oratione videretur poſſe, haec ad eum explodendum ratio a Catholicis eſt inita. Primo poſtulatum, ut nomen profiteretur, palamque peteret quicunque idoneum ſe regno putaret, quo de eo jus ſuffragii ferendi tribubus fieret. Audente profiteri nemine (etenim impudens videbatur eximium ſe dignumque judicare, cui dominatus in caeteros mandaretur), & Haereticis, pudore impediri homines, nec auſurum id de ſe facere judicium quenquam, & ab ipſis deligendum [6], conſenſuque cogendum accipere regnum e proceribus unum, dicentibus, reſponſum eſt: *Ut, quando nemo de ſe profiteri auderet, ederent ipſi eorum nomina, quos maxime aptos regno cenſerent*. Cum diu, ne quem nominarent, pugnaſſent, coacti tandem flagitantium conſenſu, primum quidem, quos minime fieri volebant, Catholicorum aliquot nomina ediderunt: quibus abnuentibus omnibus, eorum unus, *Ego vero*, inquit, *veſtra iſthaec in me ſtudia vobis remitto, qui me haudquaquam ulla re ita excellere alios puto, ut praeponi omnibus debeam, aut adeo velim: neque me quiſquam ei oneri ſubjiciat, quod ferre cujuſquam privati humeri non valent*. Idem cum [7] de ſe quiſque praedicaret, etiam, quorum non ignota cupiditas atque ambitio erat, pudore deterriti abſtitere. Nam & in ludibrium adducta res eſt, aliis alios, & humillimi & indigniſſimi cujuſque nomen per jocum ac riſum ſubjicientibus. Ita Piaſtus regno, Haeretici

Ad explodendum Piaſtum.

ſua

1 Ib. omitt. ad *et quae*.

2 In utroque exemplari, itemque in Commend. Vita, tum typis edita tum manu ſcripta *ipſi futuri*: quod a me etiam edi Gratianus nollet. Eſt autem haec ſententia: Rebantur homines, magis habituros ſe in poteſtate regem tam longe ab domo petitum, quam ſeipſos in illius poteſtate futuros.

3 Ib. *et*.

4 Ib. *colligunt*.

5 Ib. *ex omnibus*; certe melius, quam in utroque exemplari, atque adeo in MS. Commend. Vita.

6 In ſec. exempl. *diligendum*.

7 In Commend. Vita *dum*.

ſua ſpe dejecti. Creati inde novem viri, qui de Henrico & Erneſto & rege Suetiae in ſenatu diſceptarent, ternique mandatam cujuſque cauſam agerent. Henrico Cujavienſis Epiſcopus, Sandomirienſis Palatinus, et Caſtellanus Gedanenſis; Erneſto Epiſcopus Plocenſis, Palatinus Mariaemburgenſis, & Caſtellanus Lublinenſis; Sueco Cracovienſis, Ravenſis, & Podoliae Palatini ſunt dati. Ab his repetita eadem, quae in ſua quiſque dixerat tribu: & Epiſcopus Plocenſis graviſſima oratione, cum lenire ac trahere animos ad Erneſtum, cujus etiam depictam (1) imaginem Senatui oſtendit, tum deterrere ab aliis eſt conatus. Sed potius ipſe laudem conſtantiae atque eloquentiae tulit, quam moverit quicquam aut Senatum aut Equitum multitudinem, quae Senatum corona circumdederat: quin ſaepe fremitu aſpernantium orationem ejus eſt interpellatus. Haereticos, & maxime Palatinum Cracovienſem, regem Suetiae commendare conantes, interfatus Corhchievicius adeo acribus verbis futilem ſpem illius eſt inſectatus, ut mentionem de eo amplius facere nemini opus fuerit. At Cujavienſis Epiſcopi, pro Henrico dicentis, oratio ſecundiſſimis auribus a multitudine accipiebatur, quae, identidem obſtrepens aliis, huic mirificum ſilentium praeſtabat, dictaque ejus non aſſenſu ſolum & approbatione, ſed clamoribus laetis plauſuque, proſequebatur. Atque adeo illi animis ſtudiiſque favit, ut, quoties reclamandum plaudendumve orantibus eſſet, ſignum ab eo acciperent, ſudariolumque nunc fronti nunc ori admoventi obſequerentur. Satis igitur perſpecta multitudinis voluntate, conclamatum undique eſt, ut redirent in ſuam quiſque tribum, unamque inde ſententiam ad Senatum referrent. Sic principibus Nobilitatis pro Henrico adnitentibus, cum in ſenatum reditum eſſet, ad IIII. Id. Maji, Henricum omnes regem dixerunt, praeter Cracovienſem Palatinum & aliquot Haereticorum principes, qui, ne aſſentiri cogerentur, ſenatu egreſſi, in ſua ſe tabernacula receperunt, accepturos eum regem, quem Senatus conſenſu declaraſſet, denunciantes. Jus regis denunciandi, more antiquitus tradito, eſt penes Archiepiſcopum Gneſnenſem (2), qui idem praeſes eſt publici conſilii. Is, quia nox diſceptantes oppreſſerat, non videri ſibi dixit regem noctu renunciari debere, & rem in ſequentem diem diſtulit, qui dies quia feſtus Pentecoſtes fuit, haberi Senatus non potuit. Atque hunc Archiepiſcopi errorem pene magno malo Reſp. luit. Hae-

Diſceptatio de tribus competitoribus.

Favor in Henricum.

1 In utroque exempl. *depinctam*. 2 In utroque exempl. *Gneſenſem*.

Digitized by Google

Haeretici enim, hoc nacti ſpatium, coiverunt (1), & conſilia diſturbandi comitia agitaverunt, ac poſtera die vocati in ſenatum venire recuſarunt, privatumque caetum ſuorum apud Firlejum, Palatinum Cracovienſem, habuerunt. Haec

Haeretici in auctoritate Senatus manere metu coguntur.

ſeceſſio in exitioſam ſeditionem bellumque erupiſſet, ſi Haereticis pares turbidis infenſiſque animis vires fuiſſent. Nam Catholici adeo illa defectione ſunt irritati, ut non jam verbis certandum, ſed vi domandam contumaciam, ſubigendoſque omnes Senatus auctoritati parere (2) clamantes, ſenatu ſe ad expedienda arma proripuerint: & Cothchievicius aenea tormenta produci, quorum haud negligendam copiam adduxerat, & ſuos capere arma, & conſcendere equos juſſerat. Idem Laſchius, idem alii Catholicorum principes fecere: quibus alacris (3), & cupida pugnae, Maſoviorum egregia manus ſe conjunxit. Hi omnes medio in campo inſtructis turmis, ac directa acie, paratam vim ſeparantibus a Senatu conſilia, & regem, conſenſu creatum, abnuentibus, obſtentavere (4). Haeretici quoque armati campum tenebant, ſed, neque numero neque animis pares, haud temere arma atque vim experturi videbantur. Seniores principum & Epiſcopi, hinc Catholicos rogando, ut vim (5) abſtinerent, hinc monendo Haereticos, ne conſilia ab aliis diſſociarent, rem praecipitem ſuſtinuerunt. Ad Catholicos, & maxime Laſchium & Cothchievicium, exorandos (6) ego quoque ab Epiſcopis adhibitus ſum. Vterque quietum expectare me exitum rei juſſit: non enim ad caedem illa eſſe ſumpta arma, ſed ad metum adverſariis injiciendum, quo incuſſo, non dubitabant, eos in poteſtate Senatus futuros. Neque eos ſpes fefellit. Hoc (7) ſubacti metu Haeretici ceſſere (8), depoſitiſque utrinque armis, in concordiam reditum, &, Senatu coacto,

Henricus rex renunciatur.

Henricus rex ab Archiepiſcopo eſt renunciatus. Acciti poſt haec (9) Galliae regis legati, atque in ſenatum introducti, in leges Poloniae, conceptis verbis, deſignati regis nomine, jurarunt. Quod factum circunfuſa multitudo plauſu proſecuta, laetis clamoribus fauſta novo regi precatur. Palatinus Cracovienſis, inter tumultum ſtrepitumque confuſae turbae, quae, mixta ſenatoribus, tentorium impleverat, a Monluco, le-

1 In Commend. Vita *coiverant*.

2 Pendet hoc verbum a ſuperiori *ſubigendiſque*.

3 In utroque exemplari *alacer*: itemque in Commend. Vita, tum edita tum MS.

4 In Commend. Vita *oſtent*..

5 Ib. *vi*..

6 Ib. „ exor.. apud quos ſumma „ Commendoni erat auctoritas. „

7 Ib. *Hoc enim*.

8 Ib. omitt. *ceſſere*.

9 Ib. *hec*.

legatorum principe, in id quoque juſjurandum exegit, nemini priſcae religionis cultum deſeruiſſe fraudi paenaeque futurum. Id cum Archiepiſcopo nunciatum eſſet, rediens propere eo, ubi haec agebantur, edixit, regem nulla, niſi quae communi conſenſu lata eſſet, lege teneri. Deſignati deinde [1] viginti legati, qui ad regem, e Gallia in Poloniam deducendum, mitterentur: cujus legationis principes fuere Adamus Conarchius, Epiſcopus Poſnanienſis [2], & Albertus Laſchius, Palatinus Siradienſis, & Nicolaus Radgivillus, Dux Olicenſis [3], qui diverſi omnes, qua cuique commodum fuit, Metim, nobile oppidum Lotharingiae, convenere, atque inde, uno agmine, Lutetiam Pariſiorum petiere [4].

Legati in Galliam miſſi.

At mihi, frater, hoc comitiorum, totque praeterea negociorum aeſtu, quibus occurrere me quotidie oportebat, curaque non ſolum cognoſcendi, quae fierent, omnia, quaeque per ſingula pene momenta inibantur, conſilia odorandi explorandique, ſed etiam occupatione aſſidue faciendi Commendonum de omnibus rebus certiorem, adeo feſſae quaſſataeque vires ſunt, adeo omnis convulſa valetudo, ut, cum ad eum, peractis demum comitiis [5], rediiſſem, gravi ſtatim correptus morbo decubuerim, tam vehementi quidem perpetuaque febri, ut nihil propius fuerit, quam ut ſupremum obierim diem. Nihil certe me, periculoſiſſime laborantem, & corpore jam ſimul animoque fatiſcentem, ſecundum Deum, tam levavit juvitque, quam ſolicitudo, aſſiduitas, charitas Commendoni. Ipſe dies noctesque aſſidere mihi, ipſe ſolari, ipſe aptis detinere ſermonibus, & ſaepe fractum labentemque animo ad ſpem revocare, ipſe abnuenti cibum ſua manu admovere, ipſe ad omnia praeſto eſſe, denique nullum, quod expectari a parente poſſet, amoris ac pietatis officium praetermittere. Deſaeviente tandem malo, cum recreatus ſatis jam validas recepiſſe vires viderer, Commendonus per litteras [6] a Pontifice Max. poſtulavit, ut, creato rege, ſibi e Polonia decedere, atque in Italiam Romamque redire liceret, quando adventum Henrici expectare longum videretur futurum, qui neque itineri ſe, per tot feroces & infeſtas Germaniae nationes [7], committere, niſi conciliatis prius exploratiſque regulorum animis, per quorum fines tranſiturus eſſet, ne-

Gravi morbo ex labore auctor correptus.

Commendonus, ut ſibi decedere Polonia liceat, a Pontifice petit.

1 Ib. *inde*.
2 Ib. *Poſnavienſis*.
3 Ib. *Elicenſis*.
4 Hactenus Commend. Vita.
5 In sec. exempl. *comitii*.
6 Translata huc a Gratiano ſunt capita X XI. XII. Vitae Card. Commendoni.
7 Ib. *gentes*.

neque ex (1) Gallia movere ſine magno molimine apparatuque rerum poſſet. Et Pontifex, quanquam cupiviſſet, ut Commendonus regi, novum ineunti regnum, opera conſilioque, cujus ille indigens videbatur futurus, adeſſet (2), tamen, poſt diuturnam biennii ipſius in ea legatione moram, negare tam bene de Republica merito, tantis laboribus, ac tam inſigni opere perfuncto, reditum non eſt viſum. Datis igitur ad eum litteris, & ampliſſimis verbis fide virtuteque ejus collaudata, qua effectum eſſe ajebat, ut, in tantis opibus audaciaque Haereticorum, Catholicum ſibi regem gens, in primis nobilis, delegiſſet, ei permiſit, ut ſuo arbitrio uteretur, ſive Romam redire, ſive expectare in Polonia adventum regis, eumque bonis atque utilibus conſiliis, ad novum regnum

Ad regem in Galliam proficiſci Auctor juſſus.

ſalubriter habendum, imbuere mallet. Si decedendum ſibi ſtatuiſſet, tum me Pontifex in Galliam ad regem proficiſci, eum (3) de omnibus rebus edocere, & cum eo (4) in Poloniam redire, & initiis ejus praeſto adeſſe, jubebat. Sed Commendono ſatius viſum, morari me in Polonia, donec, profectum e Gallia regem, allatum eſſet, ut, turbidis adhuc rebus, nec Haereticis, ſi occaſio daretur, ſatis quieturis, eſſet interea in regno, qui ex Pontificis Max. auctoritate monere, ſi uſus poſceret, & excitare Epiſcopos Catholicoſque poſſet, ne quid (5) ſecus per negligentiam de jure Sacrorum, ac religio-

Legati Poloniae Lutetiam ineunt.

ne conſuleretur (6). Interea legati Polonorum Lutetiam venere, tantis ab univerſa Gallia regibuſque accepti honoribus, quantum ad ſe redire gloriae ex tam clara legatione & legationis cauſa, haud vana aeſtimatione, rebantur. Et praebuere legati ſpectaculum, non numero ſolum ſuo comitumque, ſed ipſo etiam cultu atque ornatu, novo inſuetoque, Gallorum oculis. Cum enim ferarum pellibus, quas (7), ut diximus, immenſo parant pretio, caput corpuſque amicti erant, tum auro purpuraque & gemmis ipſi equique fulgebant. Reddunt inde Henrico ſenatusconſultum, quo ipſe ad accipiendum Poloniae regnum vocabatur, & jusjurandum, ſuo more, in patrias leges exigerent (8). Quo accepto, faedum inter

Contentio inter legatos.

legatos certamen eſt ortum, in quibus erant Haeretici aliquot, primarii homines, a ſociis ad id ipſum miſſi: cum hi, per-

1 Ib. *e*.
2 Ib. „ ad.. & Galli ipſi id eum „ magnopere rogarent. „
3 Ib *ſuum*.
4 Ib. *ipſo*.
5 Ib. „ quid per ne_lig.... aliorum „ de &c. „
6 Ib. „ ſecus conſul.. „ Tum quaedam de Commendoni e Polonia profectione interſeruntur.
7 Ib „ quas magno parant &c. „
8 Ib. *exigunt*.

permitti ſibi de Deo ac de religionibus liberum ſentiendi arbitrium, atque in id jusjurandum jurari, quod legati ejus in Polonia feciſſent [1], poſtularent; Catholici negarent, aliis, quam quae publice offerrentur [2], legibus, regem obligari debere, aut privatorum poſtulata eximere de publico jure quicquam poſſe. Cum Haeretici ſolito clamore ac tumultu rem agerent, rex ita iis morem geſſit, ut ſe, cum in regnum veniſſet, ſtaturum conſenſui ac voluntati Senatus de ea re diceret. Secundum haec, Poloni, epulis feſtiſque ludis armorum equorumque, & nobilium faeminarum choreis, aliiſque Regiae Galliae voluptatibus, culti, & ipſi laetabantur illo regum reginarumque more, ſeſe liberali ac benigno alloquio uſuque [3] in omnia familiaritatis jura cum ſuis pariter & cum hoſpitibus miſcentium. Dona quoque legatis, regali munificentia, ſingulis data, nec ullum in eos comitatis ac [4] liberalitatis officium praetermiſſum. Agi inde de diſceſſu regis caeptum, Catholicis legatis monentibus, praeſente [5] rege indigere Poloniam, reſque ibi ex recenti comitiorum atque interregni jactatione adhuc in motu eſſe, nec, niſi rege viſo, quieturas. Et Galli, dum advenas tantum viae emenſos ad petendum e ſua gente regem, advenarumque cultum ac morem mirantur, & ad Galliae gloriam vertentes, rem ſermonibus tollunt, laeti & ipſi legatos ludoſque concelebrarant. At, ubi diſcedendum Henrico, appararique profectionem videre, tum animum ad cogitationem rerum ſuarum contrahunt. Et Catholici, eo duce, uſque a puero, omnibus cum infeſta Vgonoviorum [6] factione bellis, feliciter uſi, omni vi illum in Gallia retinebant. *Quid enim ei, ampliſſima fortuna, opulentiſſimo in regno, nato, quaeſito in ultimis terris, ac prope alio in orbe, regno opus eſſe? &, cui dubium videri poſſit, ſolutiusne [7] ipſe in ſuos imperium habeat, an a ſuis promptius obedientiuſque illi pareatur, en ſi abduci ab domo, a patria, ab tot fideliſſimis amicis, chariſſimiſque rebus ſinat? ubi arctiſſimis legum vinculis obſtrictus, non rex, ſed nomen inane ac ludibrium regis ſit futurus; ubi, a barbarico Senatu obſeſſus ac veluti captus, non publicae pecuniae, non pacis, non belli, non denique ſui ipſius jus atque arbitrium ſit habiturus; et, quod gravius ſit, unde reditus ei liber in Galliam, ſi patriae neceſſitates revocent, non ſit futurus. Quid? ſi*

Galli Henricum retinere conantur.

1 Ib *juraſſent*.
2 Ib. *offeruntur*.
3 Ib *uſque*.
4 Ib. *et*.
5 Ib. *praeſenti*.
6 Ib *Vgonotorum*.
7 Ib *ſolutiuſne*.

ſratrem, carentem liberis, nec firma valetudine, defungi fato contingat, an, dum ipſe longe gentium agit, neminem in Gallia fore novae ſpei, novae potentiae inhiantem credat, qui minorem natu fratrem ad regni cupiditatem ſollicitet? cum eum jam nunc haud obſcuris diſcordiae atque aemulationis ſeminibus ab Vgonoviis (1) *imbutum conſtet.* Moverunt his ſermonibus animum juvenis: & jam ſegnius iter inſtruebatur, morandique ac differendi cauſae quaerebantur. Jam Poloni ipſi ſenſerant (2), refrixiſſe in Henrico ſtudium profectionis, ac prope ſordere ei regnum, quod ſibi, tantis viarum rerumque incommodis, eſſet habendum. Sed, cum regi fratri matrique indignum, & indelebilem notam levitatis habiturum videretur, magno ſtudio petitum, majori pene delatum, faſtidire regnum, ac, per mollitiem atque deſidiam, abjicere, & gentis nobiliſſimae ſpem expectationemque fruſtrari, auctoritate ſua evicerunt, ut porro itineri inſtaretur. Quam quidem in rem immanis eſt pecunia inſumpta, graviſque Galliae Polonica haec actio fuit. Cum igitur ſtetiſſet profectionis conſilium, non tamen prius e Pariſiis movit Henricus, quam eum frater, in ſuorum concilio (3), legatis Poloniae & matre & proceribus coram, haeredem ac ſucceſſorem regni Galliae, ſi prior ipſe ſine liberis deceſſiſſet, declaravit. Tum praemiſſis, qui a Caeſare ac Germaniae Principibus (4) fidem acciperent, tutum per eorum fines tranſitum fore, iter eſt ingreſſus.

Ex mora regis novi in Polonia animorum motus.

At in Polonia id modo nunciatum erat, veniſſe in Galliam legatos, magnificentiſſimeque acceptos a regibus eſſe. Expectatio inde adventus ejus tenebat hominum animos: & res poſcebat, & ex re ſpes erat (5), regem nihil ſibi ad iter morae facturum, nec quicquam diſceſſui ſuo praeverſurum. Sic affectis, & jam intraſſe Germaniam eum, & multum viae progreſſum opinantibus (6) [nam quintus, poſt eum renunciatum regem, menſis exceſſerat] miſſus e Lutheria nuncius litteras ab eo attulit; quibus Senatui de regno, ad ſe delato, gratias agebat, erantque litterae caetera (7) quidem ad tempus apte ſcriptae, ſed nulla cum mentione diſceſſus ſui. Id vero tantum, toto regno, animorum motum fecit, ut incertiorem tum regem, quam antequam crearetur, haberemus. Nam Haeretici, arrepta occaſione, ad quam ſemper

1 Ib. *Vgonottis.*
2 In utroque exemplari *ſenſerunt.*
3 In Commend. Vita *conſilio.*
4 Ib. *regulis.*
5 In ſec. exempl. omitt. *erat.*
6 In Commend. Vita *credentibus.*
7 Ib. *caeteras.*

per intentiſſime excubant [1], effictis etiam atque ementitis litteris, rumores incommodiſſimos diſſiparant [2], nunc *impediri regem novis Galliae motibus ;* nunc *aſpernari regnum, ad quod, niſi immenſis ſumptibus, infeſtiſque itineribus, pervenire non poſſet ;* nunc *inopia pecuniae laborare, eaque a populis Galliae corroganda occupari, nec, niſi inſequenti aeſtate, venturum.* Et ad haec, ipſum moreſque ejus carpentes, nunc mollem & [3] amoribus deditum, nunc ſaevum, auctoremque omnium Galliae ſeditionum diſtrahebant, idque adeo licenter, ut Sacris [4], caetibuſque ſuis palam hortarentur concionem, Deum precari, ut talem Polonia regem averteret. Coitiones quoque ab iis caeptae fieri, & haud dubie novis rebus ſtuderi. Languebant ex his bonorum ſpes, &, cum rumoribus mora regis fidem aſtrueret, nec Haereticos crederent auſuros ei tum aperte maledicere ac male precari, ni, non venturum, exploratum haberent, multi etiam Catholicorum [ut impetu animi potius, quam certa ratione, patrata pone paenitentia ſequitur] nova conſilia reſpiciebant, ut nobis magnum negocium fuerit, penitus diffidentes quosdam erigere et continere, ne ex fama, vaniſſime orta, aut arte adverſariorum diſperſa, de ſumma Rep. ſtatuerent. Nec ſiſti potuiſſet res, niſi praemiſſi a rege Joannes Sborovius, unus legatorum Poloniae, & Rambovillettus Gallus, offuſas credulis animis ſuſpitionum nubes, adventu ſuo, diſpuliſſent. Et Sborovio in ſenatu, non profectum modo Lutheria regem, ſed de praeſtantibus ejus animi atque ingenii ornamentis multa praedicanti, eo plus fidei fuit, quod erat ipſe inter capita Haereticorum longe acerrimus Chriſtianae [5] religionis hoſtis, etſi Andreae fratris, de quo ſupra a nobis mentio facta eſt, auctoritatem ſecutus, ſuffragatus Henrici regno fuerat. Hi labantes ſpes Catholicorum in praeſentia ſuſtinuerunt, Haereticorum cohibuerunt. Sed penitus hos repreſſit, & reliquos confirmavit adventus Cracoviam Joannis Cothchievicii, qui, iisdem primo rumoribus [nam in Lithuaniam quoque pervaſerant], deinde meis atque Andreae Sborovii, qui unus omnium conſtantiſſime pro Henrico ſtetit, communibus litteris excitus, quibus, quam ſuſtuliſſent adverſarii animos, quam noſtri demiſiſſent [6], certior fiebat, in Poloniam contenderat, & ex publica Lithuanorum au-

Cothchievicii oratio nutantes confirmat.

1 Haud aliter utrumque exemplar & Commend. Vita, tam edita, quam ſcripta.

2 In Commend. Vita *diſperſerant*.

3 Ib *atque*.

4 Ib. *in ſacris*.

5 Cur non potius *Catholicae*?

6 In ſec. exempl. *dimiſiſſent*.

auctoritate ſuaque, quae haud minor, quam publica, erat, *Auditum in Lithuania* dixit *eſſe, novis rebus ſtudentes quoſdam infirmare, atque adeo, ſi poſſent* (1), *infringere creationem regis conari, & non venturum eum in Poloniam, multitudini perſuadere. Sed* (2) *neque ab ſe, neque a Lithuanis facile creditum: quippe, tam improbum civem eſſe quenquam, exiſtimari non debere. Sed, ſi qui eſſent, qui, patriae fideique obliti, talia moliri, atque ea ſemina diſcordiarum ac ſeditionum jacere auderent, quae haud dubie perdendae Reip. eſſent futura, hos ſibi ac Lithuanis omnibus pro communis ſalutis proditoribus hoſtibuſque futuros. Regem illos ea gente ſtirpeque ſibi delegiſſe, ea ipſum ſpecimina ſui dediße, ut ſperare optimum jure poßent, & hoc de illo conſentientem famam polliceri. Sed, qualemcunque Deus dedißet, habendum, ferendumque iis eſſe, neque imitandum* (3) *Barbarorum morem, pari levitate deſerentium regna, atque auferentium.* Haec periculum, ex dilato regis adventu Poloniae imminens, avertere, &, ut quiete expectaretur (4), effecere: quanquam febiuarius menſis ſequentis anni, qui fuit MDLXXIIII. ante pene effluxit, quam ille Poloniae fines attigerit.

Regi obviam progreſſus Auctor.

Aſt (5) ego, cum, egreſſum Gallia tranſiiſſe Rhenum, certis nunciis allatum eſſet, profectus Cracovia, conventiſque ex itinere Archiepiſcopo Gneſnenſi, atque aliquot Catholicorum principibus, & ab (6) ſingulis acceptis ad regem litteris mandatiſque, ad ſexcenta millia paſſuum a Cracovia obviam progreſſus, in Saxonia illi occurri. Cum eo, praeter Poloniae legatos, quorum ſuae quiſque privatim rei intendebat, nemo erat, qui Poloniae rerum, ſed minime, qui hominum gnarus eſſet. Nam, e tribus legatis, qui ad petendum regnum venerant, Lillius per Ruſſiam & (7) Valachiam perrexerat in Thraciam, ut Conſtantinopoli apud regem Turcarum moraretur: Lanſachius, cum navim apud Dantiſcum (8) conſcendiſſet, ſperans, maturius per Balticum mare, ſi venti aſpiraſſent, in Galliam ſe perventurum, a rege Daniae (9) Copenagii (10) fuerat retentus. Monlucus [is princeps legationis fuerat (11)] tam multis ſe in Polonia ingentibus promiſsis obſtrinxerat, ut, cum omnes non eluſiſſet

1 Ib. *poſſint*.
2 Ib. *Id*
3 Ib. *imitandi*.
4 Ib. *rex expect*.
5 Ib. omitt. *Aſt*.
6 Ib. *a*.
7 Ib. *at*.
8 Ib *Gedanum*.
9 In utroque exempl. *Daniae*.
10 In Commend. Vita „ retentus „ Copinagii fuerat. Monlucus &c. „
11 Ib *fuit*.

ſet ſolum reverſus in Galliam, ſed, quo ſua unius opera induſtriaque carius aeſtimaretur a regibus, omnium reliquorum ſtudia meritaque verbis maligne elevaſſet (1), adeo in ſe Polonorum accenderat iras, ut rex, tutius conſultiuſque eſſe, ſtatueret, eum in Gallia relinquere. Gratior ob id adventus meus regi, hiſque, qui regi in conſilio erant, fuit: quippe ab experte (2) odii amoriſque, nec privatim ulli aut parti aut homini addicto, certa omnia, atque ex vero hauſta, audituri aliquando videbantur. Apud quos, praeſente ac jubente rege, pleniſſime, quantum tenuitas noſtra tulit, de tota illius Reip. forma ſtatuque (3) diſſerui, & , quod juvenis ipſius auribus jucundum in primis accidit, *haudquaquam regis vim poteſtatemque tam mutilam comminutamque eſſe oſtendi, quam jactaretur a quibusdam; neque idem in cohibendo moderandoque rege ius ditionemque, quod in creando, Polonorum eſſe: quin, permiſſa regi* oſtendi (4) *rerum omnium arbitria, omniumque vitae ac necis poteſtatem* (5) (quemadmodum ſuperius abunde eſt demonſtratum). Id quidem magnopere monui, *in magiſtratibus mandandis, ſenatoribuſque legendis, magnam* (6) *ut ſibi curam cautionemque adhibendam* (7) *eſſe ſtatueret. Suorum, id eſt, Catholicorum, qui maxime ſui eſſent, optimos quoſque provehendos ornandoſque, magno quidem* (8) *ſtudio atque delectu, quo caeteri ad promerendam paribus artibus ejus gratiam excitarentur. Illud reſpuendum callidorum hominum conſilium, qui Haereticos ſuaderent leniendos, praemiiſque adiungendos ſibi: id enim in nullam partem fidele aut tutum conſilium eſſe.* Nam, *quod iis rex tribuiſſet, dupliciter nociturum, primo, adverſarios ſuos potentiores facturum, & in ſe ipſum confirmaturum; deinde perſuaſurum eis (idque illos jactanter prae ſe laturos) ipſum in eos, non ſponte, ſed metu, liberalem* (9) *& munificum eſſe. Qui enim conſcii ſibi ſint animi alieni infenſique, ne ipſum quidem aliter in ſe animatum exiſtimaturos. Atque hanc eſſe populorum de rege opinionem, longe importuniſſimam, ſi beneficia metu ac neceſſitate extorquenda, non fide atque obſequio promerenda, crediderint. Ad id illud quoque incommodum acceſſurum, quod, dum communes adverſarios indulgentia atque* (10) *honoribus pellicere ſtudebit, alienabit ſuos,*

Quae apud regem Conſiliumque ejus diſſeruit.

Haeretici ut habendi.

qui

1 In utroque exempl. *elevaret*.
2 In Commend. Vita *experti*.
3 Ib. *ſtatuſque*.
4 Ib. omitt. *oſtendi*.
5 Ib. quibusdam aliis de regum Poloniae poteſtate interjectis, ad illa venitur: „ Ergo ſummam in magiſtratibus mandandis &c. „
6 Ib. omitt. ad *curam*.
7 Ib. *regi adhib. ſuorum* &c.
8 Ib. omitt. *quidem*.
9 Ib. *ac*.
10 Ib. *ac*.

qui, debita ſibi, navatae operae atque ſidei praemia deferri ad alios, aequo animo laturi non eſſent. Contemnenda illi deridendaque haec terricula monentium, ſi Catholicos unos complectatur, uniſque (1) *maxime utatur, periculum ab Haereticis ei fore. Quod periculum? aut a quibus? aut quo duce? aut quibus viribus? Quin, ſi omnes intelligent, eum Remp. non niſi Catholicis, commiſſurum, ipſi quoque Haeretici Catholici fient, ac, ſi ſe ipſe indicarit, & honores praemiaque, bonorum & dicto audientium, non ſeditioſorum & contumacium, fore declaraverit, brevi hos ſpiritus, quos Auguſti negligentia prius, deinde corrupta mens aluit, fractos, ſummittentesque ſe, viſurum.* Hic unus Gallorum, nomine (2) Bibrachius, *At tu,* inquit, *hoſtili eſſe animo regem in omnes Haereticos vis? eoſque tua ſententia exigis Regia, ac tota Rep. expellis? quod, niſi bello & armis, fieri non videtur poſſe. Ego vero,* inquam, *nihil hoſtiliter cenſeo in eos conſulendum; neque enim vi atque armis eſt opus, ubi idem lege atque diſciplina aſſequi poſſis: ac, ne abigi quidem Regia quenquam, volo: hoc ſentio, Haereticos comiter a rege eſſe habendos, atque explorata ſpe non ſolum gratiae, ſed, quae gratiam ſequuntur, ſi pernicioſos errores & ſectas, quibus Reſp. ſcinditur & infirmatur, abjecerint; ſin pertinaces eſſe, & in ſuſcepta pravitate perſtare voluerint, tum jaceant, & hanc ſaltem poenam ferant, ut deſertae Catholicae pietatis culpam honori ſibi fore non ſperent: atque hoc leniſſimum & maxime praeſens hujus mali remedium eſſe, & in manu ſitum regis. At, cum omnes magiſtratus honoreſque melioribus probatioribuſque mandandos, nec in ſenatum, niſi ſpectatae fidei viros, legendos,*

Summam in deligendis Epiſcopis curam adhibendam.

tum ſummam curam delectumque in Epiſcopis regi eſſe adhibendum; in quo pariter & populorum & ipſius ageretur ſalus: hos enim ſenatus, & dignitate & auctoritate, principes eſſe, hos provincialium conventuum & omnis publici conſilii praeſides, hos Sacrorum & (3) *religionis antiſtites, hos denique patres paſtoreſque omnium eſſe, ut improbum Epiſcopum deſignare rex non poſſit [quando deligendi eos jus, uſurpatione ſuperiorum regum, ad ipſum reciderit] quin ſe gravi crimine noxaque Deo obſtringat, & malos Epiſcopos graves ſaepe adverſarios experturum* (4), *bonis ſemper obſequentibus, ſemper ſui &* (5) *Reip. ſtudioſis uſurum. Per hos in ſenatu, per hos*

in

1 Ib. *unis*.
2 Ib haec conſequenſque vox omitt.
3 Ib. *ac*.
4 In utroque exempl. & in utraque Commend. Vita, tam edita quam ſcripta, *experiturum*: quod, minime latinum ducens, emendavi.
5 In Commend. Vita *ac*.

Digitized by Google

in provinciis omnia, quae velit, quaeque utilia Reip. ſint, perfecturum. In ſumma, maximum ad omnia momentum ipſi in Epiſcopis fore, eoque plus curae ſtudiique in iis cooptandis adhibendum eſſe. At, cum hoc ſtudioſe curandum, tum non negligendum illud eſſe. Ab ſingulis praefecturis, in quas eſt omne diviſum Poloniae regnum, legatos ex equeſtri ordine ad publica concilia mitti ſolere (Terreſtres Nuncios ipſorum lingua appellari) & ab equitibus (plebem [1]*, ſervorum loco habitam, in nullam Reip. partem admittunt) cujuſque praefecturae, hujus rei cauſa coactis, creari unum aut plures, ut viſum mittentibus fuerit; & antea quidem hos ad id modo mitti ſolitos, ut conſulta Senatus acciperent, & ad ſuos quiſque renunciaret; ne qua pars regni, quae publice decreta eſſent, ignoraret. Sub Auguſto rege tantam auctoritatem aſſumpſiſſe ſibi, ut cuncta pene ſub arbitrium ditionemque ſuam contraxerint, ſimillimique evaſerint Tribunis plebis veteris Romanae Reip. quorum poteſtas, tegendis* [2] *ab injuria potentiorum civibus inventa, turbandae vexandaeque civitati plerunque fuit. Eandem enim viam ingreſſos Terreſtres hos* [3] *Nuncios, & praeſcribere Senatui, quae decernenda ſint, & decretis intercedere audere; & turbulenta inde conſilia ſaepe prodire; & inter hos plurimum Haereticos audacia ac ſeditioſis orationibus valere. Horum minuendam paulatim auctoritatem, cohibendamque licentiam regi eſſe. At* [4] *in praeſentia dandam operam, ut Catholici, & ſui & Reip. cupidi, non turbulenti &* [5] *novarum rerum machinatores ad concilia mitterentur. Quod ut fieret, excitandos, ac beneficiis invitandos Catholicos, ne id ipſi munus refugiant, nec, vitandi cauſa turbas & contentiones cum Haereticis, domi ſe contineant, & publicos provinciarum conventus obire negligant. Sic enim fieri, ut Remp. a melioribus deſertam peſſimi* [6] *invadant, & ſapientium munera audaces praeripiant. Quod ſi ipſe Catholicos monuerit, ne ſe operamque ſuam, inerti aut certe indecoro ocii ſtudio, ſubtrahant Reip. & navos inde induſtrioſque honoribus ac praemiis illexerit, brevi totam in Catholicorum manum* [7] *rem Polonam venturam, brevi hunc novarum opinionum amorem reſtinctum iri, & omnes, ſua ſponte obſoleſcentes, haereſes brevi interituras; cunctaque inde*

Terreſtres Nuncii apud Polonos.

1 Ib. *pl.. enim.*
2 In primo exempl. *tegentis.*
3 In Commend. Vita & in utroque exemplari omitt. *hos*; quam vocem ſecundo addidit ſua manu Gratianus.
4 Ib. *at.*
5 Ib &.
6 Ib *Haeretici.*
7 Ib. *manus.*

Quanti ad omnia exemplum regis.

de auctoritati ac nutui ejus paritura. Sed enim ita ſtatuere ſecum eum debere, talem Senatum habiturum, qualem ipſe fecerit, non legendo ſolum eum, ſed exemplum ex moribus ſuis praebendo, neque Senatum ſolum, ſed univerſam Nobilitatem ad ipſius ſe ſimilitudinem moremque formaturam. Vnos enim ex omnibus gentibus maxime regum ſuorum imitatores Polonos eſſe, & [1] Mobile mutatur ſemper cum Principe vulgus. Duarum igitur rerum ſpecimina ſtatim in ipſo eluceant: primo pium ſe metuentemque Dei, & in Catholicae religionis cultu, diviniſque cerimoniis diligentem obſervantemque praeſtet; qua una re tantum ad ſanandas, & ad Eccleſiae auctoritatem revocandas Haereticorum mentes profecturum ſe ſperet, quantum multi ſimul doctores, & ſacrarum litterarum ſcientia, & dicendi facultate excellentes effecturi non eſſent. Deinde bellicarum rerum ſtudiis deditum animum praeferat; de his diſſerentes & libenter audiat, & ultro ſermones provocet. Juventutem in militaribus exercitationibus aſſidue habeat; decurrentes in equis, aliaque militiae ſimulacra edentes, quibus gens ſuapte natura [2], vel ſub negligente talium rerum rege, exerceri erat [3] ſolita, & ſpectet libenter, & edoceat; in moremque patrium aliquid inſtituat; & ipſe talibus ludis, quod ejus & ferre & poſtulare aetas videtur [4], ſaepe interſit [5], & praeſit. Mirum, quantum hae parvae res & gratiae illi & auctoritatis apud univerſam gentem facturae [6] ſint; mirum, quantum & in reſtituenda religione, & in revocanda militiae diſciplina, utraque [7], Auguſti crimine, collapſa, valiturae. Adjeci inde, ex conſilio Commendoni, ut, primo quoque tempore, belli adverſum Moſchos, aeternos Polonorum hoſtes, & exercendae continendaeque in militari diſciplina genti natos, gerendi cogitationem ſuſciperet, quando [8], ceſſante ipſo, pacem inquietus hoſtis laturus non videretur. Ad multa id aptum conſilium videri. Primum enim Imperia & regna nullam rem aeque tueri, ac regum ipſorum nomen atque famam, maxime ſi bello parta fuerit. Deinde regi novo, longinquo, alienigenae, genere, aetate, expectatione florenti, quae res alia regnum confirmet, niſi quae peperit? quam commendationem ſui praeſentis appetat aliam, niſi per quam abſenti regnum conciliatum ſit? Bellum, initio regni ſuſceptum, non

Bellum in Moſchum.

1 Ib. omitt. ad *Duarum*.
2 Ib. *nat.. dedita*.
3 Ib. *eſt*.
4 Ib. *videretur*: fortaſſe non male, ſed contra utrumque exemplar.
5 Ib. & *int.*.
6 Ib. *facturae*, ut edidi. at in utroque exempl. *futurae*.
7 Ib. omitt. ad *valiturae*.
8 Ib. omitt. ad *Ad multa*.

non ad opinionem modo hominum glorioſum, ſed, muniendis domi rebus, prope neceſſarium a peritis praeſentis rerum ſtatus Poloniae duci, ut, ſi quies & pax teneat, nulla ſatis efficacia remedia ſint, quibus ſanari ac ſtabiliri regnum poſſe videatur. Si enim illae gentes diutius in eo ocio luxuque, quo marceſcerent, relinquerentur, alterutrum ſequi neceſſe fore, ut aut inteſtino morbo contabeſcerent, aut externa aliqua vi conciderent. Eellum omnia haec turbulenta conſilia, quibus creſcere ex commota atque inquieta Rep. quidam volunt, concocturum diſcuſſurumque; idem erudita illa pocula, inter quae de divinis rebus quaerunt, diſſerunt, ſtatuunt, exhauſurum[1]*, ipſaſque haereſum radices, quas, ocio natas, licentia, intemperantia, luxus, convivia aluere, diſciplina atque bello exciſum*[2] *funditusque extirpatum iri. Id ſuam Reip. formam, id priſtinam legum, magiſtratuum, regis reverentiam, prava conſuetudine delapſam, redditurum; id propagando Imperio viam aperturum; id verendam majeſtatem nominis ſui Polonis ſimul ac finitimis regibus populiſque facturum, id denique expeti vulgo poſcique ab omnibus, praeter eosdem illos, quibus ſeditioſae domi conciones conciliaque honori atque emolumento ſint. Huic communi ſtudio laetantium, ſe nactos aliquando regem, quo duce, ſuperiorum annorum incommoda, Auguſti ignavia, accepta, ulciſcantur, niſi reſpondiſſet rex, verendum eſſe, ut ſatis gloriae partum in Gallia foret. Si enim ſe iis conciliorum fluctibus, quae alia ex aliis naſcuntur, committat, ſi illis laqueis irretiri ac circumveniri ſe patiatur, haeſurum implicatiorem, quam ut facile inde ſe unquam expedire atque extricare poſſit. Materiam autem belli cauſamque nec defuturam, et de eventu, niſi res oſcitanter adminiſtrarentur, dubitandum non eſſe; quippe rem cum hoſte, viris, armis, arte militiae longe impari, fore.* [Hoc poſtea conſilio uſus Stephanus rex, qui Henrico ſucceſſit, tota Livonia expulſis Moſchis, pacata[3] pernobili provincia, magnum nomen ſuum per omnem Europam fecit: atque homo novus, nec privata ſolum, ſed etiam tenui, fortuna ortus, Polonos ſeveriori imperio, quam ſi natus rex eorum eſſet, plures inde annos rexit]. Laetus haec diſſerentem audivit Henricus, ſed nihil libentius, quam & Commendonum aggrediendi belli auctorem eſſe ſibi, & regiam vim non uſque adeo

1 Ib. *exhauſturum*.

2 Sic correxi *exciſas* & *extirpatas* utriuſque exemplaris, & editae ſcriptaeque Commendoni Vitae: itemque infra *aperiturum*, quae vox in illis omnibus haerebat, in *aperturum* mutavi.

3 Ib. *pacataque*.

adeo conſtrictam hebetemque eſſe, ut inculcatum ei a quibusdam fuiſſet. Percunctatio inde regis amicorumque, primum (1) de ipſis Poloniae legatis, deinde de ſingulis (2) Principibus fuit: in quo juvenis ſenſus enituit ſane egregius, qualis quiſque eſſet, haud alia re magis, quam religionis fide, diſtinguentis, ac nihil prius, quam Catholicus, an Haereticus quiſque eſſet, quaerentis. Et nos quidem, cum ingenium uniuſcujuſque moreſque, tum, quae inter ipſos neceſſitudines (3) conjunctioneſque, atque unde initae, quae item ſimultates, quae inimicitiae, quibuſque (4) ex cauſis, ui verum ſtudium regi in comitiis praeſtitiſſent, qui adverſati palam fuiſſent, quorum probata fides, quorum ſuſpecta fraus eſſet, qui ſtatim admovendi rebus, qui ſpe alendi, qui denique cavendi, quique amplectendi viderentur, late (5) diſſeruimus. Atque haec noſſe regi, regique (6) qui in conſilio aderant, tam jucundum fuit, ut & (7) hi tribuere exinde nobis aliquid viderentur, & rex ſcripto (8) comprehenſa tradi ſibi utique voluerit, nec deſtitit (9), ut quidque (10) in deliberationem veniſſet, a nobis, quid ſententiae haberemus, exquirere. Trigeſimo inde die Cracoviam eſt ventum.

De ſingulis Principibus rex edoctus.

Ad primos regni fines, Francfordiam (11) inter & Mieſiritiam (12), Cujavienſis Epiſcopus, & decem cum eo Principes, a Senatu legati, advenientem accepere regem, frequenti ac ſplendido (13) comitum agmine. Multi enim nobiles Poloni, alii privatim officium in regem occupantes, alii legatos ſecuti, cum delectis quiſque equitum turmis, aderant. Conſpecto rege, equitatus omnis (14) flexit ad dexteram, omnes (15) clivos [multi enim illhic molliter aſſurgunt tumuli], quantum patebat conſpectus, [& erant ad quindecim millia equitum] extenſis longo ordine alis, occupavere. In ſiniſtra Germani conſtitere [tria millia equitum erant, regem, honoris ac praeſidii cauſa proſecuti, ac redituri domum (16)]. Porrexerunt & ipſi, intra ſuos fines, aciem (17), oſtentavereque regi. Vtroſque

Acceptus in regnum rex.

1 Ib. omitt. ad *de ſingulis*.
2 Ib *ſing.. paene*.
3 Ib. „ conjunctiones, atque &c. „
4 Ib. *quibus*.
5 Ib. *abunde*.
6 Ib. omitt ad *tam jucundum*.
7 Ib. omitt. ad *ſcripto*.
8 Quod ſcriptum in Adnotationibus ad Gratiani Vitam in I Vol. adtulimus pag XXXVII. cujus quidem ſcripti hic eſt titulus: „ Memoriale „ laſciato al rè di Polonia a li 6. di „ Giugno in Cracovia. „
9 Ib. *deſt.. inde*.
10 Ib *quidquid*.
11 Ib. *Francfordium*.
12 Ib *Mieſeritiam*.
13 Ib. *Comitatum*.
14 Ib omitt. *omnis*.
15 Ib. „ omneſque collium clivos, „ quantum &c. „
16 Ib. „ domum perrexere, & ipſi „ &c. „
17 Ib. „ aciem ſtruxere. „

que ſpectantibus nihil videbatur ſimile. Germanis graves equi, & in ſua terra nati, ac fere nigri, nigrae ocreae, nigra veſtis breviſque & uniuſmodi; ipſi item vultus nigri, &, inculta & (1) promiſſa barba, truces [unde eorum lingua *Suarzrheiter* (2) dicuntur]: arma quoque eadem omnibus, oblongus gladius, ac bini, equorum ephippio (3) pendentes, ſclopi: & quidam (4), praeter haec, ferreum malleum eodem ephippio ſuſpenderant. Apud Polonos cuncta variabant. Non equi, non cultus, non armatus idem. Equis ipſis non (5) color, non genus unum: &, quanquam equorum nulla feracior terra, tamen tanto eorum ſtudio gens tenetur, ut (6) maxime ex Italia atque Thracia adducti, ac magno comparati pretio, multi viſerentur, quibus nobiliores equites inſidebant, aut, ſine ſeſſore, in pompam loris ab agaſonibus ducebantur. Ornatus quoque multiplex, aliis patrius, aliis Vngaricus, aliis Scythicus, permultis Italicus, quibusdam & Gallicus. Tanta genti ineſt libido externos (7) imitandi! Eadem in armis diſſimilitudo. His Scytharum pharetra & arcus & acinaces, illis Epirotica haſta & longum (8) ſcutum & in alae modum cacuminatum, alteri lorica & galea, paucis graviora arma. Vt enim varia, ita levi omnes, & expedita ad curſum agitationemque equorum, armatura laetantur. Ne in corporis quidem cultu ſimiles erant, cum (9) quidam capite tonſo, quidam raſo, capillati alii, brevi (10) alii coma, promiſſa hi (11) barba, illi, praeter ſuperius labrum, penitus abraſa; cunctis ad eum fere habitum ſeſe effingentibus (12), quem in ſuos quiſque fines attingentibus populis conſpexiſſent. Sed haec ipſa varietas, hanc in caerulea veſte turmam, illam in viridi, aliam in rubra, omnes variarum ferarum pellibus, & ſerico auroque (13) ſplendentes, totamque verſicolorem aciem procul ſpectantium oculos quadam admiratione tenebat. Et Henricus, illo aſpectu militarium virorum, atque illo omni in honorem ſui apparatu, &, mixto tubarum cantu ingentibus laetiſque clamoribus, quibus late omnia (14) perſonabant, venerantium ac veluti amplectentium

Germanorum equitatus.

Polonorum equitatus.

1 Ib. *ac*.
2 Ib. *Suarzreitri*.
3 In utroque exempl. *ephipio*: itemque infra.
4 In Commend Vita *quidem*.
5 Ib. „ nec col. nec genus &c.
6 Ib. „ ut e Thracia, ex Italia „ adducti &c. „
7 Ib. *exteros*.
8 Ib. „ longum & in alae modum „ ſcutum alteri &c. „
9 Ib omitt *cum*.
10 Ib. „ brevis aliis coma &c. „
11 Ib. „ his barba; illis praeter &c. „
12 Ib. *effingentibus*.
13 Ib. *et auro*.
14 Ib. *cuncta*.

tium advenientem regem ſuum, adeo eſt delectatus, ut, tum demum regem ſe ſibi viſum eſſe, fateretur. Cujavienſis Epiſcopus caeterique legati, corona robilium juvenum circundati, viſo rege, omnes equis deſcendere [1]: & ipſe, conſpectis iis, propius accedens, exiluit [2] equo, ſummittenteſque ſe ad genua, *Patre* Epiſcopo appellato, perhumaniter ſingulos eſt amplexus. Hic, habitis mutuae gratulationis orationibus, dataque iis, qui adire voluerunt, dextra [3], repetitis equis, ac Germanis cum donis domum dimiſſis, ire perrectum eſt; adeo laetis aſpectu, oratione, comitate novi regis omnibus, ut ſecunda illi fauſtaque non ſonu [4] vocis, plauſuque magis, quam animis & votis, precarentur. Inceſſit inde per confertas multitudine vias; effuſis [5] undique ex urbibus agriſque virorum mulierumque agminibus, paſſimque nobilibus, cum inſtructis equitum turmis, occurrentibus: & Cracoviam, ſub finem februarii menſis [6], pervenit. Atque hic, biduo poſt, nequicquam, varia arte, rem impedientibus Haereticis, qui, per ſpeciem muniendae libertatis, novas ei imponere leges, & regiam vim novis arctare & [7] conſtringere vinculis cupiebant, diadema regi, ſolemni ritu, ab Archiepiſcopo Gneſnenſi eſt impoſitum [8]. Neque enim vere rex quiſquam, niſi illo accepto inſigni, legibus eorum, habetur. Tum de praemiis, pro cujuſque merito dandis, &, quae tum praefecturae aut loca in ſenatu vacua, morte ſenatorum, eſſent, ſupplendis, aliiſque publicis muneribus [9], agi eſt caeptum [10]. Etenim, eo biennio, quod ab [11] exceſſu Auguſti ad adventum ejus interceſſerat, multi, ſuo functi fato, facultatis aliquantum remunerandi, quibus maxime delati regni gratiam debebat [12], reliquerunt. In quo [13] plus pene, quam vellem, teſtimonio noſtro rex tribuere eſt viſus. Quanquam enim ea bonitas ejus erat, ut petenti negare [14] ulli quicquam, vel male de ſe merito, neſciret, tamen identidem de me, qualis quiſque eſſet, & quantum illi fidendum, quaerere ſolebat. Quod cum emanaſſet, caeptus ad me fieri concurſus erat, niſi ego ſecuturam mox invidiam praevertiſſem. Ac pri-

Diadema regi imponitur.

Praemia data merentibus.

1 Ib. deſcenderunt. „
2 Ib. „ exilivit „
3 Ib. dextera „
4 Siſennae apud Nonium auctoritatem in hac voce ſequutum eſſe Gratianum credamus.
5 In Commend. Vita *offuſit*.
6 Ib. omitt. *menſis*.
7 Ib. „ conſtringereque vinculis „ &c. „
8 Ib „ traditum. „
9 Ib. „ mun. . diſtribuendis. „
10 In ſec exempl. *captum*.
11 In Commend. Vita *prope ab*.
12 Ib „ habebat. „
13 Ib omitt ad *At ille quidem* &c.
14 In utroque exempl. *negari*; quod currigi debere exiſtimavi.

primo Regia me, quantum licuit, Aulaque abſtinui, & acceſſitus, non, niſi noctu, aut alio intempeſto tempore, advivi: haecque mihi a rege venia dabatur. Deinde, cum, ne ſic quidem ſatis comprimi rumorem, viderem, & ipſos quoque Gallos ſenſiſſem commoveri, per ſpeciem valetudinis, Cracovia tantiſper ſeceſſi, donec diſtributa eſſe omnia accepi. At (1) ille quidem nihil non large ac munifice eſt largitus. Sed cum hominum cupiditati ac ſpei res publica non (2) ſufficeret, &, quae dari poterant, longe petentium, ac (3) pro debitis poſcentium, numerus ſuperaret, praeter praeſentis pecuniae magnam vim, etiam de privatis ſuis vectigalibus Gallicis annua ſtipendia conſtituere permultis eſt coactus; ut Haereticorum quoque, & eorum, qui dignitati ac regno illius adverſati fuerant, plerique ab facili, & neminem liberalitatis ſuae expertem dimittere cupiente, multa abſtulerint. Nec tamen aſſequi, ut cujuſquam expleret ſpem, potuit; etiam, qui magna acceperunt, majora deberi ſibi, ut de ſe quiſque ample ac prolixe judicat, praedicantibus. Audire tum fuit graves acerbaſque voces querentium, gratiam ſibi pro merito non redditam, &, ſuis praemiis adverſarios ſuos inflatos cerni, indignantium: et, qui modo, manus ad coelum tendentes, grates (4) Deo agebant, quod creandi eum regem mentem Polonis dediſſet, ipſumque, haud ſecus quam divinitus datum ſibi, ſtudiis laudibuſque ferentes, colebant, & gloriabantur, nulla privatim ſpe, ſed unica Reip. charitate, juvenem, florentem annis, vetuſta regum ſtirpe, regiis ipſum animis, ex longe gentium diſſita terra ad regnum accerſiviſſe, tum, veluti alii repente homines facti, ſeque ſuumque infelix ſtudium, & data ſuffragia execrabantur. Adeo Remp. verbis jactamus, re fructui eſſe eam nobis omnes volumus! Sed, ubi nihil amplius, quod donaret, ſuperfuit regi, & eum, ſtudio bonitatis ac beneficentiae, ſua quoque dilargitum, magnumque (5) alienum aes contractum conſtitit, damnatis querelis ſuis, ad novam gratiam, per obſequia & cultum regis, promerendum, & priores ſpes novis officiis tuendas, pro ſe quiſque, animum convertit. Jam rex, dimiſſo concilio, quod, ad diadema illi (6) tradendum, frequentiſſimum Cracoviam convenerat, cum iis ſenatoribus, qui huic conſilio maxime vi-

Querentes, gratiam ſibi non relatam.

1 In Commend. Vita „ & ille q.. „ large ac munifice omnia eſt dilar- „ gitus. &c „

2 Ib. „ nihil. „

3 Ib. &.

4 Ib. „ gratias. „

5 In ſec. exempl. „ magnum. „

6 In Commend. Vita „ ei impo- „ nendum frequent.. &c. „

viſi ſunt idonei, de bello inferendo Moſchoviae deliberabat; videbaturque regni ſui fundamenta bene ac firmiter poſuiſſe: cum repente properi e Gallia nuncii, alii ſuper aliis (1), attulere, *Carolum regem, tabe conſumptum, diem ſuum obiiſſe* (2), *& Alanſonium, minorem fratrem, rege Navarrae Haereticiſque impulſoribus, res novas moliri, aegreque a matre coerceri, quae, cuſtodibus, cum firmo praeſidio militum, appoſitis, utrunque apud ſe, veluti captos, aſſervaret: ſed rem* (3) *maturum reditum ejus expoſcere; neque, ſi cunctetur aut impediatur, credi, motum Galliae ſuſtineri diu poſſe:* matriſque omnes litterae filium obteſtabantur, *ut, poſthabitis rebus omnibus, quacunque ratione poſſet, celeriter ſe Polonia explicaret: ipſa enim ſuſpitione, non futurum in poteſtate ſua diſceſſum, magnopere ſpem cupiditatemque incitari Vgonoviorum* (4), *& vehementer ab iis fratrem ad capeſſendam fortunam, quae offerretur, vacuum invadendi regnum, ſollicitari*. Confuſus re ſubita rex, noctu cum paucis Gallis, quos fidiſſimos (5) habebat, ſummotis aliis, quid facto opus ſit, conſultat; &, cum pro nihilo jam Poloniae regnum duceret, nec diſceſſui ac celeritati quicquam (6) praevertendum cenſeret, ex eorum ſententia, fugae (7) conſilium caepit. Poſtera die, avertendae ſuſpitioni, adeuntes ſolanteſque luctum ſuum Polonos benigne affatur: *Rediiſſe ad ſe, jure haereditario, regnum Galliae, eoque ſtatu res ibi eſſe, ut praeſentem ſe magnopere deſiderent. Ad eas conſtituendas, excurrendum* (8) *ſibi neceſſario in Galliam eſſe. Sed ita meritos de ſe ac de nomine ſuo Polonos eſſe, ut eos charitate aequare patriae ſuae deberet, nec minorem ſibi ejus, ad quod accitus, quam in quo natus rex eſſet, curam regni habendam. Eos ergo ſe, quae ratio regendae Reip. dum ipſe abfuerit, ſtatuenda ſit, conſulere*. Qui eum creandi regem auctores fuerant, ſummaſque de eo ſpes ceperant, maerentes attonitiſque ſimiles ſtabant: caeteri, pro cujuſque habitu animi, ſententias variabant. Omnes reſpondere, *Statui de re tanta, niſi in concilio gentis, nihil poſſe: dimittendos extemplo per provincias, qui conventum Cracoviam indicerent*. Et rex quidem ita fieri juſſit. Nocte inſequenti, claudi regia cubicula, ac mane admitti neminem: ſi qui adire vellent (9), *aegritudine ac luctu feſſum re-*

Mors nunciata regis Galliae.

Rex fugae conſilium agitat.

1 Ib. „ alios. „
2 Obiit die 30. Maji an. 1574.
3 In ſec exempl. *res*.
4 In Commend. Vita „ Vgonotorum. „
5 Ib. fideliſſimos. „
6 Ib *quid*
7 Ib „ nocturnae fugae. „
8 Ib. „ currendum. „
9 Ib. *velint*.

regem quietem capere, reſpondere janitores Galli jubentur. Ipſe cum decem admodum comitibus, quo noctis tempore altior omnes ſomnus habet, poſtica Regiae parte egreſſus, praeparatos equos conſcendit, &, ubi exceſſere urbe, quantum ire equi poterant, calcaribus ſubditis, rapiunt iter. Pernox luna erat, & forte puer in area Regiae tranſeuntem agnoverat regem, dominoque narraverat. Is primo dicta pueri eſt aſpernatus, ſed, ubi, iterare juſſo ſigna, quibus agnitum ſibi ajebat regem, fides affirmanti fuit; metuens, ne ipſe contra Rempublicam feciſſe argui poſſet, ſi rem tantam ſenatores celaſſet, vel vanae rei auctorem eſſe, quam veram non indicaſſe, tutius ratus, ſub lucem Tencini (1) Comitem, Principum unum, adiit. Ille, domo egreſſus, rem cum aliquot ſenatoribus communicat. Nulli quicquam credi aut agi temere placuit. Tencinum (2) ipſum pergere in Regiam, & rem explorare jubent [& erat forte ille cubiculo regis praepoſitus, quanquam ei muneri exercendo nondum adhibitus]. Orto jam ſole, & ipſe Regiam intravit, & totam pervaſit urbem rumor, *conſciſſe fugam regem*: & concurſus in Regiam caeptus eſt fieri. Janitores excitati a Tencino (3), quae praecepta erant ſibi de claudendis foribus, ne quis quieſcentem turbaret regem, edixere. Tum haud dubia res viſa, & Tencinus (4) regis cubiculum irrupit, nec aliud in eo, quam binas ſuper menſa litteras, ad Senatum alteras (5), alteras ad Cujavienſem Epiſcopum ſcriptas invenit, quibus cauſam conſilii ſui rex reddebat, negans, aliter utriuſque regni rationibus conſuli potuiſſe. Tum, re vulgata, diſcurſus per urbem, ac trepidatio ingens fuit, &, pro ſe quiſque, arreptis equis, fugientem perſequi regem, Poloni, ut, ſi (6) poſſent, retinerent, Galli, ut ſequerentur. Sed ille, ſpatium nactus, multum anteceſſerat viae, nec eum ante adeptus eſt quiſquam, quam extra Poloniae fines in Sleſiam evaſiſſet. Nam Cracovia, paulo plus unius diei itinere, ab iis finibus abeſt. Polonos ſuppliciter, ut maneret, deprecantes, redire Cracoviam, & (7) nunciare Senatui juſſit, ſe, niſi ſummis patriae neceſſitatibus adductum (8), ad id conſilium non deſcendiſſe, ſed brevi, conſtitutis Galliae rebus, in Poloniam rediturum: ac benigne omnes appellatos, flen-

Rex nocte aufugit.

Vulgata regis fuga.

1 Ib. „ Tencinii. „
2 Ib. „ Tencinium. „
3 Ib „ Tencinio. „
4 Ib. „ Tencinius. „
5 Ib. „ alteram, alteram ad &c. „
6 Ib omitt. *ſi poſſent:*
7 Ib. „ ac renunciare &c. „
8 Ib. omitt. „ adductum. „

tes pleroſque, ac ſuam fortunam incuſantes, dimiſit. Poloni, in priores revoluti difficultates, cum, ſtare diu Remp. eorum non poſſe ſine rege, ſentirent, legatione in Galliam ad eum miſſa renunciataque, ubi reditum ejus deſperarunt, habitis iterum comitiis, ſed nequaquam concordia pari peractis, duos reges crearunt. Pars maxima Senatus, litteris, legationibus, donis conciliata, Maximilianum Caeſarem, Nobilitas reliqua Stephanum Bathorium (1), Tranſilvaniae Principem, regem dixit. Is cunctantem Caeſarem, & tantum vanas ſpes ſui oſtentantem, conſilio ac celeritate antevertit: & Poloni eum, vel modico popularium praeſidio Poloniam ingreſſum, relicto Caeſare, quem nihil auſurum apparebat (2), regem conſenſu (3) acceperunt. Henricus Gallis, quos Cracoviae reliquerat, ſe ſubinde aſſequentibus, & ipſis quoque regulis, quorum per fines (4) iter habebat, ſeſe officii cauſa aſſociantibus, haud indecorum jam regi agmen trahens, Viennam petebat, adeo contento curſu [ſeu cura Galliae urgeret, ſeu ſpatium de ſe hoſtiliter quicquam conſulendi Germanis praeripiens], ut ad Maximilianum ſimul, & exceſſiſſe Polonia & appropinquare Viennam eum, allatum ſit. Laete utrunque Maximilianus audivit; & (5) auſos e ſuis quoſdam ſuadere, aemulum familiae regnique comprehendendum cuſtodiendumque, nec ante dimittendum, quam Poloniae & (6) Galliae res, arbitrio ſuo conſtituiſſet, non repulit modo, violandi communem gentium fidem, & faederum & hoſpitii jura fallendi auctores, ſed acribus verbis caſtigatos etiam imprudentiae (7) redarguit, abeunti in Galliam, Poloniamque relinquenti Henrico vel aureos pontes faciendos eſſe, ferens. Itaque, miſſis extemplo, qui Rodulphum & Erneſtum, majores natu filiorum, ex Vngaria accirent, ipſe curru vectus [erat enim pedibus aeger] obviam Henrico proceſſit, eumque, tranſmittentem Danubium, in citeriori ripa opperiens, accepit tanta comitate, ut contentio regum, alterius alterum praeferre ſibi honore cupientium, fuerit. Et Maximiliano quidem in obeundis omnibus humanitatis officiis mira inerat dexteritas, mira in omni ſermone comitas. Cultus ergo ſplendide ac liberaliter ab eo Henricus, per Stiriam (8) Carinthiamque, in forum Julii atque in

Caeſar Henricum hoſpitio accipit.

1 Sic edidi, conſtantiae cauſa. Sed in utroque exempl. eſt *Batborum*, in Commend. Vita *Batboreum*.
2 In Commend. Vita „ ſperabant. „
3 Ib. *omnes*.
4 Ib. *agrum*.
5 Ib. *ac*.
6 Ib. „ Galliaeque. „
7 Ib „ impudentiae. „
8 Ib. „ Styriam. „

in Italiam magnis itineribus tranſcendit, nec ante de inſtituto curſu remiſit, quam Venetias venit. Hic, concurrentibus undique ad eum Italiae Principibus (1) legationibuſque, aliquot ſubſtitit dies, tantis a civitate, omnis benignitatis atque magnificentiae (2) cultrice, honoribus, tantiſque omnium ordinum ſtudiis acceptus habituſque, ut, cum nullum neque in ipſum venerationis & obſequii, neque in comites ejus humanitatis atque hoſpitii jus (3) praetermitteretur, unius humani & comis amici atque hoſpitis animum induiſſe univerſa illa civitas videri potuerit. Atque hinc profectus Henricus, in Galliam eſt reverſus. Quae autem acta Venetiis ab eo ſunt, perſecuti nos eo libro (4) ſumus, quem *de adverſis clarorum virorum caſibus* ſcripſimus, in quos quidem miſerabilem exitum ejus maxime retulimus.

Henricus in Galliam.

9 Ib. „ regulis. „

10 Ib. „ munificentiae. „

1 Ib „ praetermitteretur genus, „ unius &c „

2 Duo ſunt apud nos libri hujus MS. exempla; alterum, de quo, in quarto, & triceſimo ad Gratiani Vitam adnotamento multis egimus; alterum, quod heri [qui fuit dies nonus & viceſimus menſis Jan. an. a Chr. N 1746], ab humaniſſimo Antonio Maria Gratiano tranſmiſſum, ad nos ad latum eſt, quo in ejuſdem operis editione, de qua cogitare nos illi ſcripſeramus, uteremur. Hoc quidem vetuſtius eſt, & Auctoris ipſius manu multis locis emendatum, &, quod jam nunc ab eruditis hominibus non ignorari volumus, in hujus Henrici, quo de Gratianus hoc loco meminit, *Caſu*, aliquanto, quam aut illud aut vulgata exemplaria, auctius. Illa enim his verbis abſolvuntur: „ longe gra„ viſſimum atque maximum fuit. „ hoc autem ita progreditur. „ Navar„ rus datam regi fidem haud ſan„ ctiorem habuit, quam antea, cum „ caeſa Ammiralii factio eſt, Carolo „ ſe regi atque ipſi Pontifici Max. „ obligaverat: apud quem publice per „ legatos profeſſus fuerat, perpetuo „ ſe in eius poteſtate futurum, nec „ unquam obſequium, quod ei divino „ jure deberet, exuturum. Nam, & „ poſt reditum e Polonia Henrici, „ cum primum licuit, per ſpetiem „ venandi, Lutetia egreſſus, in „ ſuum regnum aufugit, priſtinam„ que Calvini diſciplinam repetiit, „ & Henrico, ut ſupra oſtendimus, „ extincto, maluit de regni ſucceſſio„ ne, a qua, ob id ipſum haereſis „ crimen, decidiſſe arguebatur, ar„ mis decertare, quam in fidem Ca„ tholicae Eccleſiae, ejuratis errori„ bus, redire. Qua pertinacia ma„ gis impie in Deum, an minus pru„ denter in ſe conſulat, haud facile „ quiſquam diſcreverit. En certe bel„ lo ſe Galliamque implicuit, cujus „ nec exitus ullus cernitur, nec, niſi „ nobiliſſimi et clariſſimi regni inte„ ritu, finiri poſſe videtur „. Quibus etiam ex verbis, quo tempore Gratianus illa ſcriberet, intelligimus.

Digitized by Google

ANTONII MARIAE GRATIANI

A BVRGO SANCTI SEPVLCRI

DE SCRIPTIS INVITA MINERVA AD ALOYSIVM FRATREM

LIBER XVIIII.

AT ego, frater, paucis ante fugam regis diebus, bona illius cum venia, Cracovia diſceſſeram, & in finibus Auſtriae Alexandrum del Bene Florentinum, obviam habui, qui in Poloniam, ab Sabaudiae Duce conjugeque ejus, quae regis amita erat, miſſus, contendebat. Ab eo de Caroli regis morte, deque ſummo Gallorum ſtudio, quo Henricum repoſcebant revocabantque ad paternum regnum, cognovi. Et ipſe, omiſſa declinataque Vienna, quia Caeſarem, cum ob repulſam filii, tum ob diuturnam meam in Polonia moram, non Commendono ſolum, ut in ejus vita memoravimus [1], ſed mihi vel maxime iraſci intellexeram, ad dextram iter in Bavariam averti. Hic ab Alberto, gentis Duce, de fuga Henrici edoctus, Oenipontem progreſſus ſum. Vbi redditus mihi a Jeſuitis faſciculus Pontificis Max. littera-

1 Lib. IIII. cap. 13.

Digitized by Google

In Poloniam Nuncius Apoſtolicus Auctor deſtinatur.

rarum eſt, novis cum mandatis. Nam Pontifex, accepta Caroli regis morte, redire me in Poloniam, atque Henrico ſuis verbis novum gratulari regnum, jubebat. Sed jam ego de Ferdinando Auſtrio, qui cum Rhetis Alpiniſque circa populis imperitabat, Viennam veniſſe regem, et magnis itineribus Italiam petere acceperam. Perrexi igitur Tridentum, atque inde Venetias; quo paulo poſt ipſe quoque rex, ut ſupra oſtendimus, appulit. Et Pontifex Max. ad colendum eum, & ad Alpes uſque deducendum, Venetias miſerat Philippum Cardinalem Sancti Sixti, fratris ſui filium.

Cardinalis legatus ad regem.

Regem ego Venetiis adivi; a quo quid dicam, perinde humaniter acceptum me, ac in Polonia cum eſſem? Sed omittere praeſtat, frater, quae de me, deque navata illi in Polonicis rebus opera, honorifice, principibus viris coram, eſt locutus; ne majorem fortuna mea laudem affectare videar. Satis ſit non reticuiſſe tibi, quod, cum retinendae Poloniae ſpem adhuc aleret, per Foxejum, Archiepiſcopum Narbonenſem, quem ſtatim Venetiis Romam miſerat, cum Pontifice, me ſane inſcio, egiſſe, ut me Apoſtolicum Nuncium in Poloniam remitteret.

Rex in Poloniam remitti Auctorem poſtulat.

Sed Pontifici, quia paulo ante eo Vincentium Laurum, Epiſcopum Montis Regalis, quem poſtea Cardinalem vidimus, legaverat, revocare eum, & mandato munere amovere [quod fieri ſine viri nota non videbatur poſſe] non eſt viſum. Miraris tu, frater, & ſaepe, me data fortuna uti neſciviſſe, conquereris, qui ſterileſcere atque incaſſum abire tam opulenti regis gratiam ſiverim.

Quo conſilia Auctoris ſpectarint.

Aſt ego longe majora ſpectavi, quam quae carpere ipſe potuiſſem. Quippe unius mihi Commendoni dignitas cordi erat, maximeque animo inſidebat meo; atque huc omnem conſiliorum meorum ſummam direxeram, in eo mihi eſſe omnia ſtatuens, ſi ille aliquando ad ſummum honorem perveniſſet: cujus rei haud vanam ſpem eximia viri virtus, et excellens maximarum rerum cognitio uſuſque faciebant. Ad hanc rem haud parvo adjumento fore regis maximi opes, quae Romae quoque haud modicae erant, videbantur. Atque hunc ego gratiae fructum petebam, &, niſi mors importuna interveniſſet, etiam adeptus eram.

Aloyſius Eſtenſis.

Nam rex Aloyſio Eſtenſi Cardinali, Ferrariae Ducis fratri, cujus fidei res Gallicae Romae commendatae erant, etiam atque etiam mandaverat, ut in unum Commendonum omnia ſua ſtudia conferret, ac, ſi caſus incidiſſet, ſumma ope, ut Pontifex Max. fieret, adniteretur. Et erat Aloyſii perilluſtris, cum inter Patres tum inter omnes, gratia auctoritaſque, non

ſo-

Digitized by Google

ſolum ob familiae ſuae, ſed magis ob vitae ſplendorem, & effuſam in omnes liberalitatem blandoſque mores, & ingenium, ad promerendas hominum voluntates mirifice eruditum. Sed Commendonum paucis menſibus, antequam Gregorius Pontifex, ſenio confectus, excederet, vis improba comitialis morbi ex necopinato praeripuit, totumque procedentium conſiliorum apparatum evertit. Scilicet ſic ſe res hominum habent! Magno molimine diu laborantes anhelanteſque ſpes noſtras ſtruimus, &, cum vel maxime tutae fundataeque nobis videntur, repente, levi fortunae reflatu impulſae, collabuntur ac ruunt: nec facilius aut frequentius quicquam, quam mortem cogitatis noſtris ſubitam inexpectatamque intervenire, & cuncta interpellare, cuncta intercidere, cuncta incaſſum mittere. Hujus viri ſi gloriam, & actam per legationes & maximarum rerum munera vitam ſpectes, haud ei immatura mors contigit; ſi firmiſſime conſtitutam valetudinem & robur, nullo unquam labore victum, ſi aetatem, nondum ſexageſimum attingentis annum, nec ullum antea morbum paſſi, ſi ſpem expectationemque, quae de illo apud omnes ſumma erat, reputes, inique ab ipſo jam limine ſupremae dignitatis repulſus, ac praeceleri ſuo ſuorumque fato ſublatus videri poteſt. Hoc loco non eſt, frater, quod expectes, ut non enarrabilem dolorem meum ex necopinato caſu ejus exponam tibi: tum quia difficillimum eſt tantae acerbitati paria verba invenire, tum quia ex his, quae de illius patrio in me animo, meaque in eum ſumma pietate memoravi, facile intelligi poteſt: & tu ſatis meminiſti, quae afflictatio noſtra, quae deſperatio fuerit; qui ſaepe non tuas modo, ſed ſummorum quoque virorum, nos conſolari, & ab perpetuo luctu lachrimiſque revocare conantium, voces reſpuentem, nec ullum ſalubre remedium fracto abjectoque animo admittentem, & tantum ex ipſo fletu ac maerore meo aliquid requietis capientem, vidiſti. Sed nos vulnus, quod tam alte in animum deſcendit, & ſponte ſua tam ſaepe, tam facile recrudeſcit, ne memorando refricemus. Satis habeamus, quae tenuitas noſtra praeſtare memoriae ejus potuit, proprio volumine perſolviſſe. Certe, qui antea, agendarum rerum cupiditate flagrantes, ultro officiis, ultro negociis occurrere ſolebamus, jam urbis, jam Aulae, jam honorum atque ambitionis tantum nos taedium caeperat, ut nihil ſecreto ac ſeceſſu optatius haberemus. Multa igitur ſalute his rebus omnibus di-

Commendoni Cardinalis mors.

Quam flexae humanae res.

Auctoris dolor ex Commendoni morte.

dicta [1], in Sentinates proficiſcebar, ut in Abbatia Sanctae Crucis, cujus ipſe Antiſtes, vel, ut nunc loquuntur, Abbas Commendatarius eram, ſolitudine atque ocio, non quidem inerti ac deſidi, ſed honeſto, &, pro captu ingenii noſtri, haud experti litterarum, fruerer; quam nihil fortunae credendum, quam difficile ejus vitare inſidias, ejus non capi laqueis eſſet, jam ſatis expertus. Id quidem conſilium protinus

A Sixto Pont. Max ſecedens revocatur.

exequentem Sixtus quintus, Pontifex Max. qui Gregorio ſucceſſerat, interpellavit, abeuntemque retraxit in urbem, & ſcribendis epiſtolis adhibuit, adeo non libentem, ut, cum ejus verbis mecum ea de re ageret Hieronymus Ruſticucius Cardinalis, tempus ad deliberandum ceperim, mirante Ruſticucio, id a me ſegniter & cunctanter ſuſcipi, quod alii ſummis ſtudiis appeterent. At meus ad rem omittendam abnuendamque prorſus inclinabat animus. Amici, ad quos retuleram, contra ſentiebant omnes, ſuadebantque, ut offerenti ſe fortunae ne deeſſem, & munus honeſtiſſimum, ul-

Antonius Saulius Card.

tro delatum mihi, ne detrectarem: in quibus Antonius Saulius Cardinalis, acerrimi vir ingenii, quicum vetus mihi & perfamiliaris uſus erat, cunctationem meam caſtigatione excepit. *Non*, inquit, *tuum hoc ſolitudinis atque ocii ſtudium, ab certo judicio ſuſceptum interpretabuntur homines, ſed ab infirmo atque imbecillo animo, quo mollius, quam virum decet, Commendoni mortem fers, ortum exiſtimabunt. An luctui tuo, licet juſto, nullum terminum pones? An, quod ille mortuus minime vult, opinionem, quam de te boni omnes habent, abjicere paras?* Ita Saulius non auctoritate ſolum, quae merito maxima apud me erat, ſed pene convicio, parere ſuo amicorumque conſilio coegit, iterumque me Aulae fluctibus tempeſtatibuſque objecit.

Sixtus V

Sixtus, ut id quoque obiter attingamus, in Piceno, apud oppidum Aſculani agri, cui nomen Montalto, eſt natus, parentibus adeo humilibus, ut ipſe gloriaretur ſaepe, ſe pecora ſueſque paterni heri paſtum deduxiſſe. Pater Peretus vocitabatur, qui, apud Firmum cum honeſtae matronae hortum foderet coleretque, ancillulam ejus, amore illectam, conſentiente domina, matrimonio ſibi junxit, ex quo ortus Sixtus;

1 Verba ipſa, quibus Romae Romanisque rebus valedixit Gratianus, illa ſunt, quae MS Commendoni apud me Vitae ſua ipſe adſcripſit manu:

„ Tandem parta quies. Valeant
„ ſors ſpeſque metuſque:
„ Tuque horum nutrix, ludicra
„ Roma, vale. „

tus; quem parentes *Felicem*, auſpicato ſane omine, appellarunt. Adoleſcens in Franciſcanorum diſciplinam, eorum, qui *Conventuales* dicuntur, conceſſit. Inter hos inſtitutus tantos in litteris progreſſus habuit, ut diſſerendi de divinis rebus, dicendique facultate excellere praedicaretur. Hinc, per omnes prope gradus ſuccreſcens, tandem ad ſummum familiae magiſtratum [*Generalem* ipſi appellant] eſt provectus. Et Pius quintus, approbata magnopere viri induſtria, primo Epiſcopum, deinde etiam Cardinalem creavit: &, mortuo demum Gregorio XIII. adnitente maxime Aloyſio Eſtenſi Cardinali, cujus paulo ante meminimus (qui, poſt exceſſum Commendoni, hunc ante omnes proferendum ſuſceperat) Pontifex Max. eſt renunciatus. Dum Cardinalem ageret, Mariam, Camillae ſororis filiam, Fabio Damaſceno, Romae quidem, perhoneſto loco, nato, ſed ab Tifernatibus oriundo, collocavit. Ex ea Fabius quatuor liberos ſuſcepit, faeminas duas ac totidem mares. Magnum inde diſſidium ortum inter Fabium & Camillam ſocrum, quod, ſponte ſua in muliebri animo accenſum, inſecuta mors Mariae inflammavit efferavitque ad implacabiles iras, quibus, haud minus infenſo animo, Sixtus quoque acceſſit. Nam moroſius a Fabio aſperiuſque habitam Mariam querebantur. Quocirca Sixtus, creatus Pontifex, abductos antea ab eo filios in familiam ſuam adoptavit, abdicatoque Damaſceni, cognomentum Pereti, quod ipſe a patris nomine ſumpſerat, tradidit, ac Fabio domo ſua penitus interdixit. Sic ille conſpexit magis in magna atque ampla fortuna ſuos, quam ejus particeps fuit. Puellas Sixtus longe nobiliſſimis adoleſcentibus, Romanae juventutis principibus, nuptui tradidit. Flaviam quidem, natu majorem, Virginio Vrſino, Pauli Jordani filio, de quo ſupra (1) mentionem fecimus, Coſmi, Magni Ducis Etruriae, nepoti; minorem, cui Vrſinae erat nomen, M. Antonio Columnae, Neapolitani regni equitum Magiſtro, ſive, ut nunc, Gallico vocabulo, appellant, *Conſteſtabili*. Vtraque excelluit forma: & Flavia matronali venuſtati admirabilem gravitatem, cum pari modeſtia & ſuavitate morum conjunctam, adjecit. Demum, ſingulari gloria caſtitatis ac faecunditatis, decem enixa partus, in undecimo, quem immaturum edidit, juvenis deceſſit, ſeptem virilis ſtirpis filiis, tribus faeminis (2), & ingenti non fratribus ſolum & viro, ſed omnibus, deſiderio ſui re-

Fabius Damaſcenus.

Damaſceni filii a Sixto in familiam aſciti.

A Sixto collocatae Damaſceni filiae.

1 Pag. 120. Vol. I.

2 Subaudiendum *relictis*.

Alexander Card. Montaltus.

relicto. Filiorum Fabii Sixtus Alexandrum, admodum adoleſcentem, vixdum quartumdecimum explentem annum, ſed non dubiae ſpei, initio Pontificatus, in ſummum ordinem cooptavit, Cardinalemque creavit, ipſis certatim petentibus & rogantibus Patribus, praevalido jam more aſſentandi Pontificis propinquis, & ejus voluntatem, in iis ornandis amplificandiſque, praevertendi. Montaltus cognominatus eſt [hoc enim Sixtus ipſe, dum Cardinalis fuit, a patria indiderat ſibi cognomen]. Fulgentem inde ſenatorio honore Sixtus opulentiſſimis ſacerdotiis auxit uſque adeo effuſe, ut in eo nimius pleriſque ſit viſus; etſi, magno temperamento, multa aliis quoque liberaliter ſit impartitus.

Exempla ſemper latius valent.

Sed (1) non probandarum rerum exempla vel eo maxime nocent, quod ſemper latius valent, ſemper in deterius trahunt. Caeterum Montaltus Cardinalis, quanquam ex primae aetatis fervore, ſubjicientibus (2) quibusdam, avidius haurire voluptates ſit viſus, celeriter tamen ſe ad ingenium ſuum, natura probum & honeſti aequique amans & maxime religionis colens, recepit. Hunc certe juvenem, tenui atque humili fortunae innutritum, opes & potentia & ſecundarum rerum proventus, quibus difficilius homines, quam adverſis, moderantur, non ſolum non corrupere, aut de ſtatu bonae mentis deduxere, ſed, ad promerendam eximiam Chriſtianae liberalitatis laudem, aditum ei aperuerunt. Et, quod in nova fortuna magnaque perrarum eſt, invidiam ſuperavit, ſuperavit dico? etiam in gratiam vertit: licet initio, quia parcus ſermonis, adducto fere vultu, inanium atque ambitioſorum officiorum negligens, nec plane facilis aditu videretur, elati atque tumidi animi ſuſpitionem praebuerit.

Montalti humanitas atque facilitas.

Nam propius tractantibus adeo expers omnis ſuperbiae atque triſtitiae compertus eſt, ut, nihil eo humanius, nihil familiarius, nihil facilius eſſe, omnes praedicarent.

Liberalitas, conſtantia, doctorum proborumque patrocinium.

Patuere & ſolidiores virtutes: petentibus opem ſuam plus praeſtare quam polliceri; firma atque immota promiſſorum fide eſſe; multos, ſola doctrinae aut probitatis fama commendatos ſibi, et auctoritate & gratia, qua pollebat apud Pontifices Max. proferre; navatam ab ſe operam non ſolum, quod fere fit, non venditare, ſed ne verbo quidem indicare iis, quos ſtudioſe juverat: & plerique, adjutos ſe provectoſque commendatione ejus, de aliis reſciverunt. Scilicet officioſus & munificus eſſe, quam haberi, malebat. Per

haec

1 Rerum deinceps in his libris narratarum ſumma capita, marginibus inſcripta ab ipſo Auctore hactenus fuerunt: hinc ad operis calcem, ab illo omiſſa, ſupplebuntur a nobis.

2 Subaudiendum puto *voluptates*.

haec tantum gratiae auctoritatiſque, cum apud vulgus tum apud Principes Romanamque Nobilitatem, collegit, ut moribus ipſius fideque, quam majoris avunculi imperio, plus in urbe polleret, opeſque familiae ab eo multo firmius fundatae conſtitutaeque fuerint. At in exercitatione Chriſtianae benignitatis, egentibuſque ſublevandis, non in eos ſolum largus & beneficus, qui oſtiatim mendicant, aut a praetereuntibus, cava manu praebita, ſtipem expoſcunt, ſed in eos maxime, qui a profitenda paupertate ingenuo pudore deterrentur, ſuaque in occulto miſeria anguntur: quibus omnibus per idoneos homines ſubveniebat, magnamque in id pecuniam impendebat. Nec in regione urbis, circa domum ejus ſatis patente, erat quiſquam, domeſticis preſſus anguſtiis, quem liberalitas ejus non ſublevaret. In magna frumentariae rei inopia, magnaque annonae gravitate, cum ultima prope fame civitas urgeretur, ipſe egeſtate ſuprema laborantium trecentos, in unam coactos domum, ſingulis veſtimentis donatos, aluit. Proxime uni opificum tres nubiles filiae erant, liberali omnes forma. Harum pater ſortis ejuſdem homini grandiorem natu locaverat, pollicitus pro dote ducentos aureos nummos. Ad hanc illi ſummam pars quarta, quinquaginta nummi, deerant. Atque ille, diligentiſſime rebus ſuis circunſpectis penſitatiſque, ubi promiſſam dotem praeſtari ab ſe conficique nulla ratione poſſe intellexit, ad Montaltum Cardinalem confugit. Per Deum, per pietatem, per liberalitatem ſuam obteſtatur, ut ſibi quinquaginta aureos, ad ſupplendam filiae dotem, erogaret. Cardinalis nihil ultra, quam quantum pollicitus genero eſſet, percunctatus, accepto, quem ille obtulerat, libello, vultu modo, ut mos illi fuit, annuens, hominem dimiſit. Poſtridie, tradito chirographo, adire menſarium, & pecuniam accipere jubetur. Exhibito chirographo, menſarius, ut imperatum erat, ducentos ei aureos numerat. Negat ille, tantum deberi ſibi, qui non plus quinquaginta petiiſſet, & erratum credens receptum chirographum ad Cardinalem retulit, & rem actam expoſuit: *Satis magno ſe liberalitatis ſuae munere affectum, ſatis ſubventum eo tempore ſibi*, praedicans, *ſi, quantum petiiſſet, acciperet, & ipſum ita de ſe meritum eſſe, ut nihil ſibi per errorem cumulatum vellet*. Cardinalis, admiratus fidem & modeſtiam hominis, quaerit ab eo, quot filios [1] habeat, & cognito, tres illi filias, maturas nuptiis omnes, eſſe, ſubridens chirographum ſuum recipit, & redire

Auctoritas in Urbe.

Beneficentia.

Rara in opifice fides & moderatio.

1 Miror, Gratianum non potius *liberos* ſcripſiſſe.

ire ad ſe poſt triduum juſſit (1). Interea explorat, an vera narraſſet ſibi, &, comperto, virum bonum eſſe, & nihil mentitum, ſexcentos aureos nummos ei numerari, ad omnes collocandas filias, mandavit. Ad viſendum Neapolim profectus, cum, diſſimulata perſona, rheda per urbem vectaretur, carnevalibus diebus, in turba laſcivientis populi, medici mali conjectu petitus ac in vultu percuſſus eſt. Agaſones ejus & ſervi a pedibus, qui currum circumſtabant, eductis gladiis, impetum in percuſſorem illum fecerunt, & multis vulneribus conciſum pro mortuo reliquerunt. Tulit id factum aegerrime Montaltus, &, ut ſaucius ille diligentiſſime a principibus Medicis curaretur, in magno negocio habuit, & convaluiſſe adeo laetanter accepit, ut ei, dextera manu & altero crure ex vulneribus debilitato, ducenos aureos nummos in victum, quotannis e ſuo fiſco ſolvendos, conſtituerit. Sed minuta haec & vix advertenda prae immani illa pecunia, quam in Dei Divorumque templa, & in templa colentes ſacerdotes, profuſiſſime erogabat; quae quadraginta millia aureorum, annis ſingulis, exceſſiſſe, ſunt, qui pro comperto affirment. Nuperrime, qui aedem (2) Divo Andreae ad Val-

Injuriarum perpeſſio in Montalto.

Ejusdem in Dei cultu munificentia.

1 Mallem *jubet*.

2 In hac aede Sacris religioſiſſime operantur Clerici Regulares, quos vulgo Theatinos vocant. Huic ego ſanctiſſimae clariſſimaeque familiae quum vehementer faveam ſimque, merito ejus eximio ac ſingulari, addictiſſimus, dolebam jampridem, nullum mihi in toto hoc Gratiani Opere teſtificandi judicii mei declarandaeque voluntatis locum accommodatum dari. Quo magis, tandem aliquando oblatum, mirifice gaudeo; praeſtantiamque hominum, & ingentes ab iis Chriſti Eccleſiae adlatas utilitates, non unius Cardinalis Montalti de illis judicio, ſed etiam graviſſimo duorum ſummorum, item Cardinalium, teſtimonio atque ſententia, in hiſce Commendoni ad Carolum Borromaeum, ineunte menſe Majo anni 1570. Roma datis, litteris, quas primus edo, intelligi ab omnibus volo. „ Havendo V. S. Illuſtriſſima, per maggior ſervitio de la ſua Chieſa, conſtituito in Milano un collegio de' „ Theatini, il Capitolo di quella „ Congregatione ha determinato, che „ da Venetia vengano, a ſervire, il „ Padre Don Gio. Pavolo, & il Padre Don Hieremia. Da la quale „ deliberatione molti gentilhuomini „ et gentildonne di quella città, perſone pie et date al ſervitio di Dio, „ ſi ſono meſſe a tentare di ritenere „ li detti Padri in Venetia, con tutti quei prieghi, che poſſono. Sopra „ che a me ſono ſtate ſcritte molte „ lettere da gentilhuomini principaliſſimi: i quali non ſolo per loro „ ſpirituale commodo deſiderano la „ preſentia di quei Padri, ma per „ ſervitio commune di quella città, „ la quale veggono haverne troppo „ biſogno, tal che da la partita loro „ ſia per patire un notabil danno: „ come la S. V. Illuſtriſſima potria facilmente intendere ancora da Monſignor noſtro di Torcello . . . . Il che ho

„ vo-

Vallem magnifice, ac maiori, quam quanto ſuffecturae vires videbantur, ſumptu aedificabant, ipſum adierunt, ac magnis precibus egerunt, ut, qui tam multa ſacris & locis & hominibus largiretur, tam multos annuis ſalariis proſequeretur, aliquid de unoquoque detraheret (quod facturus nullo pene, aut permodico, eorum damno eſſet) atque, quod ex ſingulis decerpſiſſet, id univerſum Apoſtolo Andreae contribueret: ita fore, ut & ſibi nihil, & illis parum decederet, & novo templo non ſane parum ad perficiendum opus adjiceretur. Ad haec juvenis haud minus pie reſpondit, quam liberaliter fecit: *Non*, inquit, *tam arcte rationes mecum contulit Deus, neque in me augendo tam exiliter calculos exegit, ut ego datum & acceptum quaſi ſcrupuloſe exaequari velim, &, quod ad pium opus conſerre juvat, id, non niſi aliis, aeque piis, operibus detractum, conferam. Quod dederim vobis, mihi, non aliis, demptum volo.* Atque ita iis ſena millia aureorum, in annos ſingulos, menſtruis penſionibus ſolvendorum, ad uſque perfectionem templi, attribuit, & ſpem atque opinionem eorum eximia pietate ac largitate longe ſuperavit. Nimirum, quod perpauci norunt, juvenis ad officia pietatis natus, intelligebat, divitiarum non dominos eſſe nos, ſed procuratores ac diſpenſatores, nec traditas eas nobis, ſed commodatas eſſe, & nihil tam eſſe noſtrum, quam quod merentibus, & maxime, quod Deo, ideſt, divino cultui, erogamus. Nam beneficium, bene locatum, nunquam non eo, unde profectum eſt, revertitur; aut certe fructum (1) dantis vel maximum exiſtimari debet, dediſſe. Et egregia in hanc ſententiam & celebrata ſcriptoribus eſt Alphonſi, re-

„ voluto ſar ſapere a V. S. Illuſtriſſima, „ ſolo, perchè eſſa, la quale con la ſingular carità ſua, et con il grado, „ che meritamente tiene ne la Chieſa univerſale, abbraccia molto più „ di quello, che ſi contiene ne la „ principale ſua Chieſa, conſideri „ il preſente pericolo, anzi la certa „ perdita, che ſarà de l'anime di „ Venetia, et lo compenſi col novo „ acquiſto, che ne ſarà di quelle di „ Milano la Chieſa ſua, le quali „ hanno da V. S. Illuſtriſſima on' „ aſſiduo et un sì gagliardo aiuto, „ et ſi contenti di concedere a tanto „ evidente neceſſità queſti due Padri, „ o al manco Don Hieremia, che „ pur hora cominciava a rivolger molti al buon fine de la noſtra vita. „ Io veramente ſono aſtretto di dirle, che il mandar altrove Don „ Hieremia, è un levar il medico „ da un Spedale, molto ben pieno „ di infermi et di infermità, poco „ conoſciute da altri, che di novo „ vi ſi adoperaſſe. Con tutto ciò „ mi conviene rimettermi a la carità et al zelo di V. S. Illuſtriſſima „ verſo la ſalute commune. Con che „ pregando il Signor Dio, che di „ continuo le accreſca la ſua ſanta „ gratia, humilmente le bacio le „ mani. „

(1) Aut ſubaudiendum eſt *eſſe*, quod quidem duriuſculum eſt, aut *fructus* . . . *maximus* corrigendum.

regis Neapolis, vox, qui aſſentatori cuidam, quaerenti ab eo, *ecquid ſibi reliquum faceret, qui quotidie tam multa tam multis largiretur;* reſpondit, *ea ipſa, quae largitus ſum*. Et Martialis, nihil intactum verſiculis ſuis relinquens, hoc idem brevi epigrammate perbelle eſt complexus:

Praeclara Alphonſi, regis Neapolitani vox.

Callidus effracta nummos fur auferet arca:
Proſternet patrios impia flamma lares:
Debitor uſuram pariter ſortemque negabit:
Non reddet ſterilis ſemina jacta ſeges:
Diſpenſatorem fallax ſpoliabit amica:
Mercibus extructas obruet unda rates.
Extra fortunam eſt quicquid donatur amicis:
Quas dederis, ſolas ſemper habebis opes.

Montalti ſanctitas & continentia.

Atque haec pietatis & beneficentiae pauca exempla egregii hujus juvenis recenſere non piguit. Quid? illud ſanctitatis & continentiae, cum quovis Antiquorum facto comparandum, ſi narratorem, ingenio parem, inveniat, omiſerim? Cuidam Romae, gente haud obſcura genito, cujus praeſtat reticere nomen, filia fuit, corpore & pulchritudine excellens, atque eo flore aetatis, ut vix decimumoctavum annum attingeret, educata liberaliter & ingenue, verecundas per artes. Pater, ad ſupremam delapſus inopiam, ne quo aleret quidem filiam, nedum, quo collocaret, habebat; &, vitandi immlnens pudicitiae periculum, in tam conſpicua forma, in urbe, corruptorum plena, ubi, novis ſemper aggeſtis muneribus, dites quoque, ac pudore ſeptae domus, ſaepe expugnantur, ſpes nulla erat. Itaque, quod futurum providebat, antevertere ſtatuit, ad vitam ſibi quoque ſuſtentandam fructui fore quaeſtum ex filiae corpore ſperans, ſi non vulgaretur, ac ſi amatorem ipſe delegiſſet. Circunſpectis multorum conditionibus, vertit ad Montaltum animum. Hunc, juventa facilem, magnis pollentem opibus, ſi ad cupidinem virginis, haud humillimo loco natae, & inſigniter formoſae, illexiſſet, ſatis & ſuis & filiae neceſſitatibus proſpectum credebat. Idoneum nactus interpretem, quo ultimae egeſtatis vi adigeretur, oſtendit, & eum deferre rem ad Montaltum, & venturam, quoties vellet, puellam polliceri, nec praemium aliud, quam quod ſponte dediſſet, paciſci jubet. Virginitatem incorruptam, eximiam formam, adoleſcentulam rudem omnis meretricii moris, praedicantem internuncium irriſit ultro Montaltus: *Scilicet formoſam, offerentem ſeſe,* al-

ultro viros ſollicitantem, *virginem*, inquit, *credas*. Illo eadem, quoties locus daretur, repetente, obtundenteque eum, & probam & integram nec ulli tactam & virginali modeſtia affirmante, fatigatus Montaltus, & conſilii ſui jam certus, adduci eam imperat. Qua viſa, etſi perculſus primo nonnihil ſit ſplendore formae, quam exortus ſtatim rubor, haud dubius intimi pudoris index, auxit, tamen non tam ad libidinem [quippe adverſus hanc obſirmaverat animum] quam ad miſericordiam eſt commotus. Placato ac benigno vultu acceptam percunctatur, *Ecquid ad ſe veniſſet, & an virginem id aetatis in viri alieni poteſtatem ſe committere puderet* (1)? Ad haec illa, demiſſo ad terram vultu, obortis lachrimis, *Non ſponte ſua, ſed imperio coactam patris veniſſe*, reſpondit. Tum ſciſcitari pergit Montaltus: *Quid ita pater eam alicui in matrimonium, aut, ſi id minus poſſet, in virginum ſacratarum convictum diſciplinamque non traderet?* Neutrius rei facultatem ſuppetere patri, ob domeſticam difficultatem, cauſante puella, exequitur Montaltus: *An ipſa, ſi pater in ſepta Monialium dederet, conditionem ſubitura, terniſque ſe votis Deo, ut diſciplinae ratio poſtulat, obligatura eſſet?* Illa, *obligaturam vero, nec in vita optatius quicquam evenire poſſe ſibi* aſſeverat: et, *An*, inquit, *malae paupertatis, & ſolitudinem* (2) *afflictae domus vitare, meque ab improba alienorum libidine, in quam praeceps pellor, vindicare atque in arcem pudicitiae ac religionis recipi, non unicum Dei munus, non ſummum vitae columen* (3) *ducam?* Montaltus, nihil jam ultra quaerens, deduci puellam ad fratris ſui uxorem, & ab ea diligenti cura haberi jubet, donec ab obſtetricibus, quas peritiſſimas acciri mandarat, exploraretur inſpicereturque, violata ne, an virgo eſſet. Quod ubi conſtitit, protinus libentem laetantemque in monaſterium Monialium tradit, ac in ejus dotem mille aureos nummos numerari jubet, & puellae ipſi aureos quinquaginta in annos ſingulos aſſignat. Quod veterum exemplorum huic ſpecimini anteponas, ſi rem aequis ponderibus expendere, ac ſi non antiqua tantum mirari, noſtra faſtidire, quod fere fit, velimus? Majori Africano in Hiſpania oblatam e captivis nobilem virginem, inſigni forma, ſponſo, cui pactam com-

Montalti cum Africano majore comparatio.

1 Omnino legendum contra autographum puto *non puderet*. eſt autem totum hoc de Montalti continentia ipſius Gratiani manu perſcriptum.

2 In autographo *ſolitudine*.

3 Ib. *culumen*. Sed reſcripſi *columen*: quam vocem de familiae ſubſidio Terentius, de reip. praeſidio Cicero uſurpavit.

comperit, inviolatam reddidiſſe, tantae gloriae fuit, ut hodie quoque memoria ejus facinoris celebretur. Quid ita? quia laudatorem T. Livium, Romanorum Scriptorum diſertiſſimum, habuit. Noſtrorum benefacta in obſcuro jacent, quia luculenta ingenia deſunt (1), quorum ſtudio copiaque illuſtrentur. Sed haec haſtenus: quae nos non auribus ejus, non benevolentiae atque obſervantiae, qua illum coluimus, ſed veritati dediſse, facile, quibus cognita vita moreſque ejus ſunt, fatebuntur. Fratrem habuit natu minorem, cui Michaeli fuit nomen. Huic, admodum adoleſcenti, deſponderat Sixtus Pontifex Margaritam Sommaliam Mediolanenſem, Alphonſi, unius e civitatis principibus, filiam, quae, paulo ante amiſſo patre, haereditatem, longe opulentiſſimam, ad quinquies centena aureorum nummum millia, creverat. Hiſpana matre erat genita, cujus frater, Cinconii Comes, intima Philippi regis gratia magnaque potentia florebat. Ad has peragendas nuptias, verbiſque praeſens tempus definientibus (2) jungendas, & puellam ad ſponſum Romam adducendam, ego Mediolanum miſſus ſum (3). Atque in urbe ampliſſima, & ce-

Michael Perettus.

Mediolanum nuptiarum Margaritae Sommaliae cum Michaele Peretto cauſa Gratianus mittitur.

1 Sed Montalti certe benefacto luculentiſſimum ingenium in Gratiano noſtro, cujus ſtudio copiaque illuſtraretur, non deſuit.

2 Verba ipſa, quibus peragi ea ſponſalia debebant, habeo Gratiani ipſius manu deſcripta, ac profero: „ Dimando a voi, Signor Abbate „ Gratiani, ſe il Signor Don Mi„chele Peretti, Marcheſe d' Inci„ſa, voſtro Principale, vuole et ac„cetta, et voi, ſuo Procuratore, a „ nome ſuo volete et accettate per „ vera et legitima ſpoſa et moglie „ d' eſſo Signor Don Michele per „ verba de praeſenti, ſecondo l' uſo „ de la ſanta Romana Chieſa, la Si„gnora &c.

„ Il Signor Don Michele Peretti, „ Marcheſe d' Inciſa, mio Principa„le, vuole et accetta, et io, come „ ſuo Procuratore, in nome ſuo et „ per eſſo, voglio et accetto &c. „ Tum ſubditur ab eodem Gratiano: „ Far che le ſopradette interrogationi „ et riſpoſte ſiano de verbo ad ver„bum ſcritte nel libro ſolito, nel „ quale ſi notano i matrimonii. „

3 Menſe Martio an. 1589. de quo itinere exſtat haec apud me autographa ad Aloyſium fratrem epiſtola: „ Cariſſimo fratello. Ordinai a „ Gio. Batiſta, che vi ſcriveſſe, che „ voi attendeſte a metter denari in„ſieme, quanto più potete. Ve lo „ replico, perchè ne doverò haver bi„ſogno, et converria, che foſſero „ pronti. Io partirò di qui fra due „ o tre giorni, mandato da N. Si„gnore al Granduca, al Duca di „ Mantova, et di là poi a Milano „ a ſpoſare la Signora Conteſſa de la „ Sommaglia, a nome de' Marcheſe „ noſtro. Io mi trovo, Dio gratia, „ aſſai bene ſano del corpo, per far „ queſto viaggio. et non mi s' im„pone neceſſità di correre le poſte, „ nè di molta fretta. Anderò a gior„nare, et a commodo mio. Et non „ poſſo dire, ſe non che queſti Si„gnori tutti m' habbino molto favo„rito a ſervirſi della perſona mia in „ coſa, ne la quale per l' ordinario ſo„gliono i Principi adoperare i più intimi „ et i più accetti ſervitori. Io vado vo„lentieri, et ſpero di ſervire a lor ſatis„ſattione. Piaccia al Signor Dio, s' è „ ſuo ſervitio, conſervarmi la ſanità. „ Di Roma a li 18. di Marzo 1589.

Digitized by Google

celebritate populi maxime inſigni, hinc Pontifici Max. hinc Cinconii Comiti, in regis Aula homini in primis gratioſo, aſſentantibus certatim cunctis, tantis adveniens honoribus acceptus ſum, ut non ſolum, qui novam nuptam neceſſitudine aliqua & propinquitate attingebant, in quibus civitatis principes erant, ſed univerſa prope Nobilitas, frequentiſſima obviamitione, mihi, portis appropinquanti, occurrerit. Die inde nuptiarum ipſe adfuit in ſponſae domo Mediolanenſium Archiepiſcopus, & religioſis amictus veſtibus, argenteo inſignis paludamento (1), pontificali infula caput redimitus, edito in ſolio, ſuperpendente tentoriolo, ſedens, ſolemnia verba, quibus matrimonii faedus Sacrumque ſancitur, peregit; praeſentibus, ad cohoneſtandam rem celebrandamque, non civitatis modo proceribus, ſed ipſo, cum magna Senatus parte, regio praetore, qui tum erat Dux Terraenovae, homo Siculus, & ampliſſimae vir dignitatis. Dum inde ego, ad arcana quaedam Ferdinando (2), Etruriae Magno

1 In autographo *paladamento*.

2 Habeo autographas aliquot epiſtolas, de hiſce Gratiani legationibus agentes, ſed vulgaria officia potius, quam quidquam arcani conſilii continentes. Eas tamen, temporum, queis ſcripta quaeque eſt, ordine ſervato, edendas cenſui.

I. „ All' Illuſtriſſimo & Eccellentiſſimo Signor mio Oſſervandiſſimo „ il Signor Don Pietro di Medici &c.

„ Illuſtriſſimo & Eccellentiſſ. Signor mio Oſſervandiſſ. Bacerà le „ mani di V. Eccellenza in mio nome „ il Sig. Abbate Gratiani, havendogli io ordinato, che faccia queſto „ officio di riverenza con lei per parte mia, & le ſignifichi la buona „ & continua diſpoſitione, in ch' io „ vivo di ſervirla ſempre. Degniſi „ V. Eccellenza di riceve e con l' humanità ſua il teſtimonio, che le „ farà del buon' animo mio, et di „ mantenermi nella ſua buona gratia, „ nella quale mi raccomando, quanto „ poſſo, rimettendomi al predetto, „ con baciarle di nuovo le mani. „ Di Roma li 15. di Marzo 1589.

„ Di V. Eccellenza.

„ Affetionatiſſima Serva
„ Flavia Peretti Orſina. „

II. „ Alla Sereniſſima Signora mia „ Oſſervandiſs la Signora Ducheſſa „ di Mantua &c. „

„ Sereniſſima Signora mia Oſſervandiſs. Venendo a Mantua l' Abbate „ Gratiani, per ſatisfar co 'l Sereniſſimo Sig. Duca al debito dell' oſſervanza & ſervitù mia, m' è parſo di valermi della medeſima occaſione in far riverenza all' Altezza „ V come fò, et co 'l mezzo di „ queſta, et con la viva voce del „ predetto gentilhuomo, il quale hà „ ordine da me di baciar le mani di „ V. Altezza in mio nome, et di „ farle nota la prontezza dell' animo „ mio, et il debito, in ch' io vivo, di „ ſervirla ſempre. La ſupplico, che „ ſi degni di gradir il preſente officio, „ riconoſcendolo da vero affetto di „ riverenza d' un ſervitor obligatiſſimo et deditiſſimo al ſuo ſervitio; come pienamente le referirà „ il predetto gentilhuomo, al quale „ rimettendomi bacio all' Altezza V. „ le mani, raccommandandomele in „ gratia. Di Roma li 15. di Marzo „ 1589.

„ Di V. Altezza.

„ Affetionatiſſimo Servitore
„ Michele Peretti Marcheſe. „

gno Duci, enuncianda, Sixti miſſu, Florentiam excurro, atque reverſus Mediolanum, Vincentium quoque, Mantuae Ducem, qui tum Monferatum ac Subalpinos populos ditionis ſuae obibat, convenire, non parvis de rebus, juſſus ſum; atque item, dum puellae profectio inſtruitur, multaque, itineri tam illuſtrium faeminarum ornando, neceſſaria comparantur, Sixti Pontificis morbus, & mox exceſſus affertur.

III. ,, All' Illuſtriſſimo & Eccel-
,, lentiſs. Signore il Sigaor Don Pie-
,, tro de' Medici.
,, Illuſtriſſimo et Eccellentiſs. Si-
,, gnore. Hò commeſſo a l' Abbate
,, Gratiaoi, ch' io mando a Fioreoza
,, a dar gratie a S. A de' continui
,, favori, che ci fà ogni giorno, che
,, venga a baciar le mani de l' Ec-
,, celenza V. in mio oome, le dia
,, contu de le coſe noſtre, et le di-
,, moſtri in quanto pregio io tenga
,, l' amore et voluntà, che le piace
,, portarmi, et quanto me ne ſeota
,, obligato a l' humanità ſua. La
,, prego a gradir queſt' officio, & a
,, preſtare intera fede a quanto le di-
,, rà il detto Abbate, al quale ri-
,, mettendomi, prego il Signor Dio,
,, che guardi et proſperi l' Eccel-
,, leoza Voſtra lungamente. Di Ro-
,, ma a li 18. di Marzo 1589.
,, Di V. Eccellenza.

,, Servitore
,, A. Card. Montalto. ,,

IV. ,, Al Sereniſſimo Signor mio
,, Zio Oſſervandiſs. il Gran Duca
,, di Toſcana &c.
,, Sereniſſimo Signor mio Zio Oſ-
,, ſervandiſs. Io hò veduto & aſcolta-
,, to volentieri l' Abbate Gratiani,
,, sì per venirmi da N S dalla ſo-
,, rella & Pronepoti della Santità S.
,, sì anco per il teſtimonio, che mi fà
,, V. A. delle buone ſue qualità, &
,, altri riſpetti, che concorrono nella
,, perſona di eſſo lui, ma particolar-
,, mente per eſſere Vaſſallo, & coſa
,, dell' A V. alla quale deſidero di
,, moſtrare in ogni occaſione, quanto
,, mi ſia d' infinito guſto il fare tutto
,, ciò, che conoſco eſſere di ſodisfat-
,, tione di V. A. alla quale bacio le
,, mani, con augurarle felice corſo di
,, longa vita Di Maotova a' 10. di
,, Aprile 1589
,, Di V. Altezza.

,, Nipote & Servitore di cuore
,, Il Duca di Mantova. ,,

V. ,, Al Sereoiſſimo Duca di Man-
,, tova Signore & Nipote mio Oſ-
,, ſervandiſs &c.
,, Sereniſſimo Sigoor mio Nipote
,, Oſſervandiſs. L' Abbate Gratiano,
,, che ſe n' andava a Roma, ſe oe torna
,, a dietro per ordioe havuto di venir in
,, Piemonte, per la liquidatione del oe-
,, gotio. E' homo di buona condi-
,, tione, & io ho voluto raccoman-
,, dare a V A. noo ſolo il negotio,
,, ma la perſona di lui, pregaodola
,, di uſar, come sò, che farà per ſe
,, ſteſſa, ogni buon termine coo eſſo
,, & nel oegotio & in ogn' altra coſa,
,, sì che habbia cagione di lodarſi
,, della volontà di V. A. nell' un' &
,, nell' altro; che o' harò piacere an-
,, cor io. Et le bacio la mano Di
,, Fiorenza li xiii. di Giugno M.D.
,, LXXXVIIII.
,, Di V. Altezza.

,, Zio et ſervitore affetionatiſs.
,, Il gran Duca di Toſcana. ,,

VI. ,, All' Illuſtre & Reverendo
,, Signor Monſignor Abbate Gratiani
,, &c. Milano.
,, Illuſtre et Reverendo Signor.
,, Per riſpoſta della lettera, ſcrittami
,, da V. S. a' 21. del paſſato, baſtami
,, a dirle, ch' io hò havuto & havrò
,, be-

tur. Quo ego accepto nuncio, Romam, diſpoſitos per equos, ſtatim recurri. Poſt Sixtum creatus Pontifex eſt Jo. Baptiſta Caſtaneus, Cardinalis S. Marcelli, qui ſe nomine Vrbanum ſeptimum nuncupavit, vir habitus magnae probitatis, & qui, inito Pontificatu, magnam quoque ſpem ſui moverat: ſed vel ex eo felix, quod intra duodecimum diem raptus opinionem de ſe bonam reliquit, experimentum nullum dedit. Non enim ſemper in imperio ſummaque poteſtate retinemus, quam privati laudem gratiamque meruimus.

Vrbanus VII.

Ego autem, frater, poſt Sixti exitum, Montalto Cardinali, invitatu quidem ejus, ſed & mea ſponte, adhaeſi, non tam fortunae amplitudinem, quam naturae bonitatem ſeminaque haud dubia virtutis, quae in adoleſcente elucebant, & nonnullum etiam in me ſtudium ſecutus. Et ſtatim incidit tempus fidem illi meam operamque approbandi. Pontifices Maximos uno anno quinque, quod rarum in omni antiquitate, vidimus. Nam Vrbanus, qui Sixto ſucceſſit, intra duodecimum diem, ut memoravimus, obiit. Secutus Gregorius nonum menſem vix explevit. Huic proximus Innocentius ad ſexageſimum Pontificatus diem vitam non produxit: in ejuſque locum Clemens eſt ſuffectus. His creandis, veteri inſtituto, Cardinales in Vaticanum coeunt, certiſque palatii conclavibus includuntur, ſingulisque eorum miniſtri, haud plures duobus, quos ipſi elegerint, e familiarium ſuorum numero, aſſignantur: & quiſque, quorum animis induſtriaeque plurimum fidit, eos ſibi aſſumit. Montaltus, quia multi, a Sixto cooptati, Cardinales auctoritatem ejus ſequebantur, ejuſque beneficio in eum ordinem pervenerant, magnis aliorum, alios commendantium, ſtudiis obruebatur. Sed ille me, vel ob id, ut reor, quod hujus omnis ambitus expertem intellexit, omnibus praetulit, ſecumque conclavia intrare juſſit. Honorificum id mihi, in tanta familiarium turba, in quibus excellentes ingenio doctrinaque viri permulti erant, caeteris anteponi. Sed ipſa res ſpecie, quam uſu, optabilior. Me certe multorum invidiae odiiſque objecit. Nam, unum in ſuffragiis plurimum poſſe, tanta Cardinalium parte beneficio ejus obnoxia, palam erat, & quocunque vertiſſet ipſe ſtu-

Card. Montalto poſt Sixti mortem adhaeret Auctor.

Quinque eodem anno deinceps Pontifices Max.

Conclave Vaticanum cum Card. Montalto Auctor ingreditur.

„ beniſſimo conſideratione ſopra i particolari, contenuti in eſſa ſua, „ ſicome ne potrà far larga fede il „ Sig. Conte Alberto Scotti, co 'l „ quale n' hò diſcorſo lungamente. „ Intanto, pregando Dio, che conſervi „ V. S. me l' offero, & raccomando di cuore. Di Braſcia a' 7. „ d' Ottobre 1589.

„ Alli commodi di V. S.
„ Il Duca di Mantova „

ſtudia, eo res inclinatura credebatur. Ea autem aetas ipſius erat, quae vix tanto ſuſſectura oneri videretur. Iraque me rectorem adoleſcentiae aſcitum homines opinabantur. Quod certe ſecus erat. Nam & ipſe, natura tectus occultuſque, ſua ſemper vi ſtetit, ſuoque ingenio conſilia direxit; & ego, adjutor & adminiſter voluntatis ejus, quam auctor, eſſe & haberi malebam. At (1), quorum animos edax ambitio dies noctesque urebat, ii nihil praetermiſſum ſibi, nihil neglectum, nihil intentatum patiebantur. Non Montaltum ſolum, omni genere officiorum aſſentantes, percolebant, verum & ad me ſpes ſuas deferebant; mihi promiſſis, obteſtationibus, prenſationibus blandiebantur, tam cupide quidam, ut me ad indecoras ſe preces demittentium puderet interdum, magnopereque taederet. Vſu mihi intellectum eſt, vere olim dictum, *Omnia ſerviliter pro dominatione*. Conabar quidem ego modeſtia & magno verborum honore omnibus ſatisfacere, ſed uni tandem impendendum erat, quod multis expetebatur, quod omnium intererat. Arduum ſane negocium atque operoſum! & cui nullum ab contenta cura vacuum tempus concedebatur. Quippe modo occulte & callide ſe inſinuantium caeptis erat occurrendum, modo palam irrumpentibus magna vi obſiſtendum. Quidam, languore (2) deſides, excitandi; quorundam efferens ſe plus aequo ardor retundendus; aliorum alendae ſpes; aliorum ducendae atque arte eludendae. Per haec vitari multorum, & quidem ſummorum virorum, offenſiones nullo modo poterant, quas Montaltus dignitate ac magnitudine opum facile ſuſtinebat contemnebatque: in me gravius incubuerunt, & inde diutius, quam vellem, exercuerunt. Sed ego, quod unum initio ſpectavi, aſſecutus ſum, ut fidem mihi eſſe antiquiſſimam, & vel potentiſſimorum hominum gratia potiorem, teſtatum omnibus facerem, &, ante omnes, ipſi, cui me obſtrinxeram, ado-

Petitorum ſupremae dignitatis contentio.

Offenſa multorum voluntas.

1 Horum comitiorum, quibus Clemens VIII. Pontifex Max. renunciatus eſt, rationem hinc deſcribere Gratianus, qui et vidit, quae agebantur, et eorum *pars magna fuit*, inſtituit. Confer, quae de iiſdem comitiis in opere, quod anno 1667. ſine loci mentione prodiit, hoc titulo: „ Conclavi de' Pontefici „ Romani, quali ſi ſono potuti „ trovare, fin' a queſto giorno. „ quorum quidem ſeries a Clemente V. hoc eſt, ab an. 1305. ad Alexandrum VII. hoc eſt, ad an 1655. deducitur. Alia conſilia, alia acta, alios ſententiarum auctores, aliam denique propе rem, non ſine admiratione, deprehendes. Atqui liber ille, ridiculis plerumque commentis, imperitorumque aut etiam malevolorum hominum ſermonibus conſtans, pro legitima arcanaque quadam hiſtoria atque in deliciis a nonnullis habetur.

2 In autographo *langore*: quod vetuſtis bonorum Latinorum manuſcriptis codicibus tueri tamen ſe poſſet.

Digitized by Google

Galliae motus ac bellum domeſticum.

adoleſcenti. Ea tempeſtate in magno motu res Galliae erant, regnumque, totius Chriſtiani orbis vetuſtiſſimum atque opulentiſſimum, civili rabie, cujus cauſa atque origo in turbatis religionibus reſidebat, dilacerabatur. Hiſpani, qui, ſi concidiſſet Gallia, ſuiſque acceſſiſſet opibus, rerum imperio ſpe atque cupidine imminebant, nec ultra fore, quod iis caeptum ad ſummam potentiam curſum moraretur, intelligebant, Gallorum furori ac tanto inteſtini diſſidil incendio faces materiamque ſubjiciebant, eoque rem adduxerant, ut nihil propius eſſet, quam ut optatis ſuis potirentur, niſi potitos ſe jam ipſi crediḋiſſent, uſque adeo, ut, cum, ſublato per inſidias rege, de novo aſciſcendo Principe Galli Lutetiam Pariſiorum conveniſſent, Hiſpanorum legati in concilio gentis poſtularint, ut regnum ad Iſabellam, Philippi, Hiſpaniae regis, filiam, quae ſorore occiſi regis orta erat, deferretur, ipſique eum demum acciperent regem, cui illa nupſiſſet.

Hiſpania oculos Galliae adjicit.

Hiſpanorum poſtulata a Gallis rejecta.

Ab hujus poſtulati inſolentia prima ſpei lux ſanandae Galliae affulſit. Tanta enim indignatio gentis, natura elatae ac ſuperbae, inceſſit animos, eo recidiſſe jam ſe, ut mulierculae dos fierent, ſtomachantes, ut, repudiatis Hiſpanorum conſiliis, de reconcilianda cum Henrico Borbonio gratia, ac, ſi ipſe pravam Calvinianorum ſectam abjeciſſet, ſeque avitae atque Catholicae religioni reddidiſſet, de regno, illi tradendo, cogitationem ſuſceperint: eo quidem propenſius, quod illi, vetuſtis Galliae legibus, ſucceſſio in regnum debebatur, niſi, defectione a priſcorum Sacrorum fide, ac novae atque peſtiferae haereſis noxa, eo jure decidiſſet. Quod poſtea utrunque, magno Galliae bono, eſt factum. At Romae interea, in creatione tot Pontificum, nullum Gallorum nomen, nulla auctoritas interceſſerat, quae alias eſſe non parva conſueverat. Agitati ſcilicet tantis domi ſeditionum procellis ad externa minus vacarunt: nec ulli in urbe Gallici ſanguinis Cardinales eo tempore fuerunt, praeter unum Pellevejum, qui Hiſpanos ipſos ſtudio in Philippum regem anteibat; ac ne legatus quidem gentis, cujus vox audiretur, ullus fuit.

Olivarii Comes Hiſpanorum Romae legatus.

Ab Hiſpanis eo munere fungebatur Olivarii Comes, haud parvo vir ingenio, ſed plus aequo regi ſuo tribui poſtulans, plus, quam ferri poſſet, arrogans ſibi: qui uſque adeo factionis ſtudio efferebatur, ut non ſolum, ſi qui cupere Gallis, & juvare eorum res dicerentur, hoſtili odio inſectaretur, ſed in eos quoque infeſto eſſet animo, qui, partium expertes, uni Reip. operam ſtudiumque impenderent. Is igitur, tempus nactus, omnia audenti op-

por-

portunum, cum & interregnum eſſet Romae, & abeſſent ſuis fracti diſtentique diſſidiis Galli, & nulli patrum tantum aut animorum aut auctoritatis fore videretur, qui objicere ſe tanti regis nomen vimque praeferenti auderet, poſtquam ſingulos domi conveniſſet, & aliis ſpe illectis, aliis metu deterritis, cunctos pene obſequio atque adeo ſervitio paratos ſenſit, ad id arrogantiae confidentiaeque proceſſit, ut, editis novem Cardinalium nominibus, quos regi ſuo maxime probari, maximeque tanto faſtigio pares cenſeri ajebat, uni eorum, nec alteri extra eum numerum ulli, Pontificatum Maximum mandari petierit, & quaſi praeſcripſerit, manuſque injecerit ampliſſimo ordini. Nemo tam ſubacti ingenii, nemo tam patiens jugi fuit, quin indignitate tam impudentis auſi graviſſime offenderetur, nemo, ne eorum quidem, qui nominatim deſignabantur, qui in privatis congreſſibus, novi, nec ulli ante uſurpati, exempli rem non execraretur. Nemo tamen palam adverſari atque obtrectare conatui, praeter Montaltum Cardinalem, eſt auſus. Is, etſi novem illos non aſpernaretur, &, honore aetatis, & virtutis opinione, praeſtare intelligebat, tamen & averſabatur Olivarii facinus, &, multos paribus laudibus praeteritos eſſe, iniquum putabat, & diu, ne quis eorum renunciaretur, contendit pugnavitque. Verum ſenſere mox Hiſpani, quanta Romae in invidia, cum apud Patres tum apud vulgus atque apud omnes, Olivarii temerarium conſilium fuiſſet, & rex, de eo multorum litteris admonitus, incaeptum penitus omitti imperaverat: & Olivarius ob id, inter ſuos quoque, diu adverſo rumore fuit maleque audivit. Commutata igitur ratione, quem nuper ut adverſarium aſpiciebant, adjungere regi Montaltum, & omni ope adniti, ut ſibi cum eo conveniret, ſtatuerunt. Et juvenis aequi bonique cultor, dum de Pontificum Maximorum jure atque majeſtate nihil derogaretur, ſuaque Senatui libertas inviolata ſartaque ac tecta maneret, promptam ſuam in regem maximum, & Catholicae pietatis maxime colentem, obſervantiam, fidem, obſequium fore praeſeferebat. Et jam abierat Vrbe Olivarius, in quem odia hominum incubuerant, ſucceſſeratque ei ad legati munus Antonius Corduba, Dux Sueſſanorum, temperatior ſuopte ingenio vir, &, quantum offenſae ſua Olivario inſolentia conflaſſet, ſatis gnarus. Igitur, mortuo Innocentio, cum nova inſtare certamina viderentur, tam dexter ſe Montalto junxerat, ut, data inter ſe acceptaque fide, in id conſenſerint, ut, quos quiſque eorum non probaret, ii ab utroque rejicerentur. Pollice-

Ejus arrogans poſtulatum. — *Montaltus obſiſtit.* — *Antonius Corduba, Olivarii ſucceſſor.*

ceбatur Montaltus, ſe Julio Santoro Cardinali, qui a Sancta Severina cognominabatur, quem Hiſpani maxime commendabant, omni ſtudio fautorem adfuturum. Sueſſanus contra, ſi ſummo, ut par erat, adhibito conatu, Julius tamen renunciatus non foret, ſe Montalto geſturum morem, ſtudioque ejus obſecuturum, recipiebat. Montalto igitur haec erat conſiliorum ſumma, ſi crearetur Pontifex Julius, ſuum praecipuum beneficium, ſuam praecipuam gratiam, ſuam perfectae rei gloriam fore; & devinctos in poſterum habiturus Hiſpanos videbatur: ſi evadere, quo nitebatur, Julius nequiſſet, tum ſe, adjutantibus Hiſpanis, unum e ſuis, quod maxime optabat, ad ſummum honorem perducturum. Inter ſuos autem ab eo, praeter caeteros, diligebatur colebaturque Hippolytus Aldobrandinus Cardinalis, cujus & modeſtiam & ſingulare in ſe obſequium & fidem cognitam ſpectatamque habebat, unique plurimum fidebat, uni plurimum tribuebat. Et ſane excellebat magnis animi atque ingenii ornamentis. Cum hoc viro mihi etiam multo ante, quam Cardinalis fieret, omnia familiaritatis jura interceſſerant, &, poſtquam eſt in ampliſſimum ordinem cooptatus, unus mihi maxime cultus ſemper obſervatuſque eſt, & non pauca nec obſcura ejus erga me benevolentiae pignora habebam. Itaque Montaltum ad hunc ſuſcipiendum, atque omnibus ſtudiis amplectendum provehendumque; aſſidue adhortabar, & ſponte ſua flagranti currentique calcar identidem admovebam. Ergo in occaſionem bene gerendae rei & ipſe excubabat, & ego ſtudium ejus, pari cura animoque intentus, ſubſequebar. Atque ille noſtris utriuſque tam congruentibus ſenſibus impenſe gaudebat, nec mecum ulla de re hilarius libentiuſque loquebatur: &, quia adducta eo res erat, ut non vanam fovere ſpem videremur, interdum, cum jocari familiarius liberet, *Si felicem illum diem viderimus, tu vero caveto*, inquiebat, *ne ita efferaris, ut inſaniſſe prae gaudio videri poſſis*. At his, quae Sueſſano pollicitus fuerat, quod ſuae fidei eſſe ducebat, ſtetit Montaltus, promiſſaque egregia conſtantia perſolvit. Nam, poſtridie, quam ingreſſi ſepta conclavium Cardinales fuerant, nondum orta luce, ſingulos ambiens appellanſque Patres, auctoritate ſua ſtudioque effecerat, ut quinque & triginta eorum in Pauli ſacellum, ubi ſuffragia feruntur, delaturi Julio ſummum honorem, convenirent. Qua in re plus negocii ſuſtinendum nobis, plus laboris exſudandum fuit, quam facile exiſtimari poteſt. Mos & lex poſtulat, ut e tribus Cardinalium partibus duae ad Pon-

Julius Santorus Card S. Severinae.

Card Hippolytus Aldobrandinus.

De eo creando Pontifice Max agi coeptum.

De Santoro quinque et triginta Cardinales conſentiunt.

Pontificem Max. creandum conſentiant: & conclavibus incluſi Cardinales unus & quinquaginta erant. Itaque, quos Montaltus adduxerat, numerum abunde implebant. Sed erant inter eos quidam, quorum in magnam ſuſpitionem fides vocabatur, parumque ſincero animo aſſenſiſſe Montalto credebantur; in quibus erat Aſcanius Columna & Alphonſus Geſualdus, quorum, minoribus ſaepe rebus, inconſtantia levitaſque perſpecta erat, & Scipio Lancellottus, quem metum magis, quam ſtudium, attraxiſſe ſatis conſtabat. Sed maxime timebatur Ludovicus Madrucius, cui credita ab Sueſſano, ex auctoritate regis, cura rerum iis comitiis erat, cujuſque ob id eminebat ipſos inter Patres auctoritas. Is, quia Hiſpani Julium proferebant, palam ei ſuffragari ac ſtudere videri volebat, in occulto hominem oderat, minimeque fieri Pontificem cupiebat, &, eo dejecto, non deſperabat, locum ſe nanciſci poſſe ſpes ſuas [1] ad eum, quem optabat, exitum pertrudendi. Adverſabantur autem Julio, atque ad ejus impediendum honorem conſpiraverant ſexdecim Cardinales, primarii homines & magnae dignitatis. Hi ſeceſſerant audaciter ab aliis, & in Sixti aedem coiverant, ſed ſtudio Montalti, & numero eorum permoti, qui auctoritatem ejus ſecuti fuerant, ita in ſuſcepto conſilio perſtabant, ut haud dubie labare jam animi & metu torpere viderentur, cum repente ad eos ab Julio transfugit Aſcanius, iiſque haud mediocriter vim atque pertinaciam addidit: &, quod multo magis ſpem de Julio debilitavit, Madrucius cupientes rem exequi Patres, &, omiſſa tabella, voce palam ſuffragia inire (nam etiam poſt Aſcanii fugam juſtus conſtabat numerus) rem conſenſu agendam ferens, morabatur trahebatque; donec ſubjecere quidam, ut ipſe & Geſualdus ad diſcrepantes in concordiam reducendos irent. Id conſilium Julio Pontificatum, quem haud dubie adeptus videbatur, ademit: Nam Madrucius & Geſualdus, quanquam conſpiratos ad conveniendum cum caeteris apta oratione palam fuerant adhortati, tamen, ſeparatim cum multis collocuti, confirmaſſe eos atque animos ad obſiſtendum Julio addidiſſe credebantur. Certe ad renuncianda, quae cum adverſariis egerant, neuter eorum in ſacellum rediit, niſi poſt acceptam conditionem, in quam diſſidentes quoque conſenſerunt, ut, non voce aut acclamatione aut diſceſſione, in quam cuique libuiſſet partem (ut Montaltus & Julii fautores volebant), ſed obſignatis tabellis ſuffragia ferrentur: ſic enim

Aſcanius Columna, Alphonſus Geſualdus.

Scipio Lancellottus.

Ludovicus Madrucius.

Julii Santorii adverſarii.

Julius de ſpe Pontificatus dejectus.

1 In autographo *ſua*.

enim numerum ſuffragiorum facile iniri, & ferentium nomina, in quo ſita omnis eligendi libertas ſit, non prodi. Sed uſu compertum eſt, hac ratione, propter fictas ac ſimulationum involucris tectas hominum voluntates, raro aut nunquam accidiſſe, ut quiſquam creatus Pontifex ſit. Quid enim ſinceri, quid conſtantis expectes in tam ſoluta facultate de unoquoque aliud pollicendi, aliud ferendi? Vox, diſceſſio, acclamatio, gratulatio, & quovis modo palam edita voluntatis ſignificatio, quae fallendi locum excludat, non expeditior ſolum, ſed prope neceſſaria ad rem perficiendam videtur; & mos fere tenet, ut ita fiat. Caeterum hoc maxime modo excuſſus Pontificatu Julius eſt; cum a prima luce ad inclinatum in veſperam diem ea contentio tenuiſſet.

Voce ac palam commodior, quam per tabellas, ſuffragatio.

Offendi tu, frater, aut certe demirari, videris, ad Pontificem Max. deligendum, qui humani generis caput & arbiter & divinae poteſtatis inter homines vicarius creditur, tantum humanae ambitionis moveri, ac tantis ſaepe ſtudiis certari de re, quam, priſcis temporibus, totam coeleſtis inſtinctu Spiritus, atque adeo delapſae e coelo columbae indicio, ſolitam decerni memoriae proditum eſt; & quoſdam interdum malis quoque artibus conniti. Mirari deſines, ſi homines cogites, & ab hominibus nihil, niſi humanitus, fieri poſſe reputes. Nam eorum, quae quondam divinitus geſta feruntur, nobis exquirenda ratio non eſt: et Deus patitur, nos noſtris agitari affectibus, noſtris provehi ſtudiis, noſtris jactari, perturbari, incitari cupiditatibus, quibus tamen non, quo ipſi volumus, ducimur, nec, quo intendimus, pervenimus, ſed, quo ex occulto moderans cuncta ac providens Deus conatus noſtros direxerit; qui ad id, quod decretum illi eſt, noſtro ſive odio, ſive amore, ſive ſpe, ſive metu, ſeu quovis alio concitati animi impetu utitur. Si optimum elegit, conſultum populis, ſi malum, irrogatam paenam voluit. Legiſſe memini me, unum ex ſanctiſſimis illis viris, qui olim, ne qua cupiditatum illecebra labefactari mens poſſet, procul humanarum rerum aſpectu in ſolitudines ſe recipiebant, in contemplatione divinae providentiae magno maerore affectum, quod permiſiſſet Deus, regnum Perſarum ad ſaeviſſimum ac nequiſſimum mortalium, & Chriſtiani nominis hoſtem acerrimum, deferri: atque in hac cogitatione defixum ſuſpexiſſe coelum, quaſi quaerentem tacite a Deo, *Ecquid cauſae eſſet, cur cultores numinis ſui tam immani belluae ſubjeciſſet?* tum redditam illi hanc ex horrida nube vocem: *Non inveni deteriorem*. Vnde intelligimus, etiam malos Prin-

Ambitionem in hiſce comitiis ac diſſenſiones verſari, non mirum.

Malus Princeps populorum paena.

cipes Dei nutu ad expetendam a populis ſcelerum ultionem imponi nobis. . .

Montaltus Julio ſavere pergit. Sed Montaltus, ut ad propoſitum revertamur, tametſi illa repulſae ſpecie, quam tulerat Julius, confirmatam magnopere refragantium conſpirationem eſſe, & fruſtra fore, quicunque novus pro eo conatus ſuſciperetur, intelligebat, tamen & ſtatim Ireneme, Juliumque ſolari atque erigere, ſi animum abjeciſſet, & ad reſumendam ſpem adhortari juſſit; & ipſe, ad continendos cura metuque adverſarios, cauſam ejus ſe nunquam deſerturum, & majori, quam antea, ut virum, omnibus doctrinae ac religionis laudibus cumulatum, adjuturum provecturumque, teſtabatur. Julius, cum ſe ad cubiculum ſuum recepiſſet, nullum invenit. Suſtulerant diripuerantque, quod mos patitur, conclavium miniſtri. Adeo non dubius Pontifex fuerat habitus! (& ſunt cubicula Cardinalium ad tempus aedificata, levi ac parabili materia, ut & figi facile & revelli, caſtrenſium tabernaculorum more, poſſint): coactuſque eſt in proximum Caſtrucii Cardinalis lectulum, ut erat mole corporis & ſenio gravis, ſeſe injicere. Caſum tam adverſi eventus magno ſane ac praeſenti animo toleravit, nec ſe de priſtina conſtantia depelli eſt paſſus. Sed, Montalti in ſe beneficium extollens verbis, manſuram apud ſe aeternam ejus memoriam praedicabat. At Montaltus, dum ſpem de Julio oſtentat aliτque, ſuum intimum conſilium ſenſim producebat, cujus patrandi matureſcens ſponte ſua tempus opperiendum nobis erat. Madrucius, quemadmodum repulſa Julii in arcano fuerat laetatus, ita palam ſimulabat, ſe rem aegerrime tuliſſe. Non enim ſolum Julius illi, ſed maxime Hiſpani, qui rem ejus commiſerant fidei, fallendi erant. Hi neque ſtatim ſpem de Julio depoſuerant, &, ut e conjuratis carperent, auctoritate regis, & pertraherent aliquos, nequicquam adnitebantur. Nam eo obſtinatius incaepto haerebant, quod violati ab ſe repulſique iram merito, ſi ſummam poteſtatem adeptus eſſet, metuebant; & per Madrucium, aliter animo affectum, nihil pro eo, niſi frigide ſegniterque, agebatur. Turbulentam Julianae contentionis tempeſtatem, qua concuſſi magnopere omnium animi erant, ſecuta mira tranquillitas eſt, magnumque, aliquot diebus, ocium fuit, neutris movere quicquam audentibus. Conſpirati, ne iterum exardeſceret certamen, verebantur, in quo nihil ſatis tutum ſibi cernebant. Montalto prodere ſe, & in apertum proferre conſilia, immaturum(1) videbatur. Proinde, in

Julii cubiculum direptum. (margin)

Animi aequitas in repulſa. (margin)

Montaltus conſilia de Aldobrandino coquit. (margin)

Comitiorum quies. (margin)

1 In autographo *immatu.am*.

in tuenda Julii cauſa, perſeveraturum ſe, palam ferebat. Mandaverat Philippus rex ſuis, darent operam, ut Pontificis creatio maturaretur, & nihil ipſi magnopere contenderent, & in longum extrahi rem, quoad poſſent, ne paterentur. Imminebat enim tum maxime Gallicis rebus, ad quas, e ſententia conſtituendas, Pontifice auctore opus erat. Id regis juſſum etſi Hiſpani ſtudioſe occuluerant (1), nos tamen non latebat, odoratuſque ſagaciſſime Montaltus erat; eaque res magno inde nobis uſui fuit. Erat cum Madrucio in conclavibus Carolus Grotta, homo ſenex, vegetus, acutus, callidus, & in eo negocio magnopere verſatus exercitatuſque. Per hunc, quia Madrucius, captus pedibus, ullum obire officium, niſi ſella vectus, nequibat, cuncta agebantur; eique pene plus, quam ipſi Madrucio, fidei auctoritatiſque erat. Is me, ſpatiantem forte in Leonis porticu, nactus, remotam in partem ſeduxit, & multa de noſtra amicitia, multa de Madrucii in Montaltum ſtudio praefatus: *Nimium diu*, inquit, *hac ſepti incluſique cuſtodia, nihil agentes, ſedemus. Quin, quando Cardinales ſegnes ac lenti & ſuis plus aequo involuti cupiditatibus videntur, aliquam ipſi viam rei expediendae, & nos ab hoc moleſtiſſimo negocio eximendi vendicandique, inimus? Quod Montaltus & Madrucius, conſentientibus animis, decreverint, ad id non difficulter pertrahi & caeteri poterunt; quod nos ſuo (2) quiſque conſilii attulerimus, id facile, ut ſequantur, impetrabimus. Deligamus, quos neuter repudiare jure poſſit; ede tu, quos maxime probes; edam & ipſe: in quo convenerimus, de eo ad noſtros referemus: & ego recipio tibi, Madrucium utique aſſenſurum nobis eſſe.* Non me fefellit, aſtuti ſenis orationem eo ſcilicet ſpectare, ut ab Julio nos deduceret, &, ſi quid de Hippolyto moliremur, exploraret. Igitur ſubridens, *Quid*, inquam, *Carole, an intelligis, ampliſſimi ordinis auctoritatem omnem in nos transferri, duobuſque manipularibus, quod reges, quod Imperatores non audeant, mandandi ſummi honoris poteſtatem attrectari occuparique? Sed, ne ludere in re tam ſeria videar, concedo equidem tibi, Madrucium, quod ipſe ſuaſeris, facile approbaturum; mihi idem juris apud Montaltum eſſe, prorſus nego. Sed, quaeſo te, quid opus eſt, nova conſilia, novas rationes exquirere? Sueſſanus, regis verbis, magnopere a Montalto contendit, ut Julium ſuſciperet, eique omni ſtudio ſuffragaretur. Qua cura, qua diligentia, quo ardore animi geſſe-*

De maturanda Pontificis creatione Philippi regis cura.

Carolus Grotta.

Agit de creatione maturanda cum Auctore.

Auctoris reſponſum.

1 In autographo *occulerant*.

2 Nempe, Cardinali patrono quiſque ſuo, ego Madrucio, tu Montalto.

rit regi morem, ſatis, ut arbitror, perſpexiſtis. Si in eo perſtare, ſi renovare conatum, & pari cum illo vi incumbere negocio vultis, haud dubius eſt Pontifex Julius. Montalto certe ſtat, ab eo, quod ſemel pollicitus eſt regi, nihil diſcedere, ac, praeter hunc, ne admittere quidem auribus quenquam. Tum, *Idem*, inquit ſenex, *& nos cupimus; ſed & nimis multi ſunt, qui ei adverſantur, & rex afferri vim renuentibus vetat. Quid autem*, inquit, *ſi huic ſpei aliquot adhuc dies demus, & res perduci ad exitum non poſſit, an ſeneſcendum nobis hiſce in carceribus erit? Quantum ad Montaltum attinet*, inquam, *ſeneſcendum. Nam, mihi crede, certum fixumque juveni eſt, niſi Julio declarato Pontifice, hinc non abire, & tam multi cum eo conſentiunt, ut nec ipſe cogi ullo modo poſſit, nec alius quiſquam, illo invito, obrepere.* Ab hoc ſermone, quanquam diſſimularet, ſubtriſtis digreſſus eſt ſenex, credo, laqueis ſe ſuis captum ſentiens. Verum, ſi forte habitum cum privato colloquium accurate nimis recenſere videor tibi (1), ſcito, parvam hanc dictu rem maximum momentum ad optimum Pontificem creandum attuliſſe. Nam Madrucius, quae ego cum Carolo locutus eram, perinde accepit, ac ſi ex ipſius ore Montalti miſſa forent, vehementerque eſt iis commotus: quippe & a Julio, ſupra quam dici poteſt, abhorrebat, & ducere rem morarique, quam rex crebris litteris accelerari praeciperet, non poterat, & conſtantia Montalti, tamque obfirmato ad Julium proferendum animo, magnopere terrebatur. Igitur, damnatis aliis conſiliis, occultas ad Sueſſanum litteras miſit, quibus oſtendebat, neque Julium, tot inſignibus viris pertinaciſſime contra nitentibus, fieri Pontificem, neque maturari nogocium, ut jubebat rex, adverſante Montalto, & pro Julio haud minus pertinaciter contendente, poſſe, nec aliter finem rei imponi, quam ſi ſuffragia a Julio in Hippolytum Aldobrandinum transferrentur, quem ſolum credi poterat, Montaltum etiam Julio praelaturum. Ita, admirabili felicitate, ſua Montalto conſilia proceſſere; &, quod ferendo primum oſtentandoque Julio, deinde cunctando moramque injiciendo petierat, aſſecutus eſt, ut Madrucius atque Hiſpani Pontificatus Hippolyti auctores fierent, cui & ante impedimentum obtulerant, & verendum erat, ne denuo offerrent, ſi Montaltus, deſerto Julio, per ſe Hippolytum provehere conatus eſſet. Quae mecum Carolus egerat, quaeque ego retuleram ei, ſtatim Montalto, deinde Hippolyto ipſi

Quid contra Grotta.

Quid Auctor repoſuit.

Magnum in re parva ad creandum Pontificem momentum.

Madrucius eligendi Aldobrandini auctor.

ipſi

1 Ad fratrem convertit Auctor orationem.

ipſi renunciavi: quanquam is quidem, per modeſtiam, imparem ſe ſummo rerum faſtigio deſtinari abnuebat, & omnem ea de re ſermonem praecidebat. Sed ego, etſi hunc ejus ſeu pudorem ſeu pudoris ſimulationem moleſtiſſime ferrem, & ſaepe conqueſtus de eo ſum, tamen vel repugnantem cogebam audire, & nihil neſcire eum, quod ageretur, patiebar. Montaltus vaferrimi ſenis fallaciam, belle retuſam, magno riſu accepit. Tertio poſt die, ſecretis aditibus (1) illatae, a Sueſſano litterae Madrucio redduntur, quibus ſignificabat, *Nihil eo tempore Reip. ac regis rationibus tam adverſum, quam protrahi Pontificis Max. creationem. Itaque daret ſenioribus breve ſpatium experiundi, ſi quid vellent, & ſeptimo ad ſummum die Hippolyto concederet* (2), *& Montalto, qui, ſingulari fide atque conſtantia, regis poſtulatis in Julio ſatisfeciſſet, parem in Hippolyto ac meritam gratiam referret, quando & is vir Hippolytus eſſet, cujus non poſſet Remp. paenitere*. Has Madrucius litteras uni Henrico Caetano Cardinali, neceſſario ſuo, quem participem omnium rerum habebat, oſtendit, qui, etſi Julii erat cupidiſſimus, tamen ne ab Hippolyto quidem abhorrebat, &, a Sixto in Senatum lectus, plurimum Montalto debebat. Apud hunc Henricum intimus conſiliorum miniſter, & omnium ſecretorum conſcius, erat Caeſar Ricardus, quocum mihi vetus amicitia & plurimus uſus intercedebat, & mei in Hippolytum ſtudii haud ignarus erat. Is, eadem nocte, qua allatae a Sueſſano ſunt litterae, ad me adiit, acceptaque fide, tecturum ſilentio, quae mihi enunciaſſet, litterarum ſententiam, totidem pene verbis, mihi aperuit. Ingenti gaudio perfuſus rogavi, ut ea me pateretur Montalto Hippolytoque indicare. Hippolyto utique permiſit, Montalto plane negavit, quod ipſum diceret, brevi de ipſo Henrico ſciturum. Ego, cum me lecto ejeciſſem (nam intempeſta nox erat, & omnes per conclavia ſomnus habebat) eadem hora ad Hippolytum veni; arctiſſime dormientem excitavi; quae mihi Ricardus pateфeciſſet, expoſui; adjeci, quod me idem Ricardus docuerat, venturum poſt biduum ad eum, miſſu Madrucii, Carolum Grottam, monuique, ut ſe illi aptum commodumque praeberet. Nam, dum abnuit, dum modeſtiae laudem affectat, &, vires ſibi ferendae tantae moli rerum pares eſſe, pernegat, gravis moleſtuſque ſtudia offerentibus & operam navantibus erat. Quippe ſuo quiſque ſen-

Sueſſani ad Madrucium litterae.

Henricus Caetanus Card.

Caeſar Ricardus.

Aldobrandinus de inito ſui Pontificatus conſilio edoctus.

1 Autographum *aditis* praefert.
2 Haec eſt autographi lectio, mihi illa quidem ſuſpecta, quam libenter in *accederet* commutarem.

ſenſu alios metitur; & ſermo aſpernantium, quae aliis ſumme appetuntur, plus dignitatis, quam fidei, habet. Elapſo biduo, & Madrucius ad Hippolytum miſit, & Henricus rem ad Montaltum detulit. Nihil nos accuratius rogavimus, quam ut res ſummo ſilentio premeretur, ne ante emanaret, quam patrandae dies adveniſſet. Etſi enim nihil erat, quod magnopere metuendum videretur, tamen, in tali negocio, nihil eſt, quod non timendum magnopere ſit, nec taciturnitate tutius quicquam. Quinta praeterierat dies ab die allatarum ab Sueſſano litterarum, cum ex ſermone, quem forte habuerant mecum Aſcanius Columna & Hieronymus Mattheus, Cardinales, magna mihi incuſſa ſuſpicio eſt, ne quid illi noviſſimi conſilii noſtri odorati eſſent, eo quidem magis, quod Julius quoque a me magnopere petierat, ut, ſi quid de Hippolyto moveretur, eum certiorem facerem; quod vehementer cuperet, inter primos ad ſuffragandum ei adeſſe: & idem me Franciſcus Maria a Monte Cardinalis rogaverat. His commoto anxioque & verenti, ne, quod maxime occultum habebamus, pateſcere inciperet, & ex eo majus aliquod negocium nobis exiſteret, Hippolytus, ad cubiculum ſe ſuum recipiens, mihi forte occurrit, &, poſt dictam ſalutem, *Quid eſt*, inquit, *quod ſuſpenſo ac ſollicito animo eſſe videris?* Rem narro, quae ne ipſum quidem non commovit: ſed, apprehenſa dextra, duxit me in cubiculum, ut ſecum, quod factitare eram ſolitus, pranderem. Diſcubuimus: & ego, nondum manu cibo admota, poculum popoſci, avideque exhauſi, ſiti, ut arbitror, ex ipſa animi commotione exorta. Sed omnis jam morae impatiens, ſtatim exurrexi, &, *Non eſt*, inquam, *ultra cunctandum nobis. Ego Montaltum adeo, ut eum ad rem exequendam repraeſentandamque incitem*. Conantem me retinere, &, ut ante aliquid cibi caperem, hortantem deſerui. Montalto, quae mihi Cardinales dixerant, quaeque ipſe ſuſpicarer, & quam cavendum, ne quid majoris periculi nobis ex ſupervacua mora crearetur, oſtendi, magnopereque ſuaſi, ut, abrupta omni cunctatione, rem aggrederetur, ſuumque opus abſolveret, nec ſpatium coeundi conſiliaque miſcendi, rem interpellare cupientibus daret. Montaltus, approbato conſilio, Henricum accerſit, &, demonſtrato periculo, protinus una ad Madrucium adeunt, eoque in ſententiam pertracto, ad convocandos amicos diverſi abeunt, meque & Carolum & Ricardum idem facere jubent. Re jam palam facta, non amici celerius, quam univerſi Patres adſuerunt, arreptumque Hippolytum uno agmine in Pauli

Nihil taciturnitate in comitiorum ratione tutius.

Timor, ne arcanum vulgetur.

Ne res interpelletur, nihil ceſſatur.

Ad Pontificem renunciandum convenitur.

li aedem gratantes intulerunt: tantaque feſtinatio aliorum, alios praevertere in officio cupientium, fuit, ut ſtrepitus diſcurrentium prandentem adhuc Hippolytum deprehenderit. Ingreſſis ſacellum Cardinalibus, clauſae fores ſunt, aliique omnes limine prohibiti; atque ita, ſumma cum quiete concordiaque, ſuffragia, non tabellis, ſed voce palam, ex ſuo quiſque loco tulerunt: locatumque inde in ſolio, pontificalique veſte indutum, & pontificali infula tempora revinctum, acceſſere [1] ſinguli Patres, ac, de more, novum Pontificem, cui Clementi octavo eſt inditum nomen, venerati ſunt: & ipſe, ſingulos amplexu excipiens, perhumaniter eſt oſculatus. Interea, refractis undique conclavium clauſtris, proceres urbis, qui cuſtodias excubiaſque agebant, & cum his omnis generis ingens multitudo, irrupere, ac, vixdum diductis ſacelli poſtibus, dum quiſque primus ſpectare novum Principem, & haurire oculis gaudium avet, tanto impetu, tamque conferti ſeſe intulerunt, ut me quoque & alios, qui ante valvas obſervabamus, intro abripuerint. In illa irruentium ſeque magis atque magis contrudentium turba, aſpexit me e ſella ſua Pontifex (& aderant jam, qui ſublatum in humeros deportaturi in templum erant), & nomine appellans, manu quoque, ut ad ſe adirem, innuit. Quanquam, veluti undantis freti fluctibus, illa multitudo agitaretur, tamen audita Pontificis vox, & conſpecta acceрſentis manus, ut ſponte ſua ſe quiſque ſummoveret, aditumque mihi viamque aperiret, effecit. Accidenti ad pedes, *An ego te non amplectar*, inquit, *antequam hinc auferar?* arctiſſimeque conſtrictum, atque utrinque exoſculatus, *Abi jam*, inquit, *&* *Toleto noſtro a me oſculum ferto*. Is erat Toletus, homo Hiſpanus, e Societate Jeſu, clarus doctrinae atque ſapientiae laudibus, qui aliquot jam Pontificibus Max. in concionibus, de divinis rebus habendis, operam impenderat, eratque, ob inſignem virtutem, in magno apud omnes honore. Et Clemens quidem eum tanti fecit, ut non multo poſt, magna bonorum approbatione, Cardinalem creaverit [2]. Huic ego diuturna multorum annorum amicitia arctiſſime junctus eram; idque haud ignorabat Pontifex, qui pari illius amicitia ac familiaritate utebatur. Ingens Aulae ac populi Romani laetitia ex creatione Pontificis, Romae educati altique, fuit. Sed Montalti gloria gratiaque cuncta ſupereminere videbatur: & Clemens, in eum mire effuſus, palam ferebat, ſe uni omnia debere, unius

Hippolyti Aldobrandini in Pontificem Max. renunciatio.

Ad ſe Pontifex accedere Auctorem jubet.

Toletus e Soc. Jeſu Theologus, atque Apoſtolicus Concionator, denique Cardinalis.

Card. Montalti gloria atque gratia.

1 Autographi lectionem retinui. 2 An. 1596.

unius cauſa omnia velle. Contra juvenis, quod proprium ingenii ejus fuit, tanta, tam omnibus teſtata, in ſe Principis benevolentia, & tam laxe permiſſa omnium prope rerum auctoritate, aut nihil aut certe non niſi ſumma moderatione modeſtiaque eſt uſus. Paucis poſt renunciationem diebus, univerſa prope deducente civitate Aulaque, onuſtus ſupplicibus libellis aliorum alia petentium, Pontificem adiit, pluresque cum eo horas conſumpſit, & nihil, quod vellet, aut certe, quod paulum modo contenderet, non impetravit ab eo abſtulitque. Cum domum rediiſſet, vixdum depoſita veſte, vocari me juſſit, &, cum multa mihi de ſermone, cum Pontifice habito, libere, ut ſolebat, enarraſſet, *At crebra*, inquit, *de te quoque mentio fuit, & Pontificis in te voluntate nihil mihi videtur eſſe commodius, nihil prolixius; de te ornando, deque tua ad res graviſſimas opera adhibenda cogitat.* At ego gratiis, ut fit, actis, *Iſthaec*, inquam, *quaeſo te, tacita omnia clauſaque apud te habeto, nec iis magnopere fidito. Nam, quae nunc eſt Pontificis mens, atque haec ipſa, quam praedicas, propenſa prolixaque voluntas paucis diebus mutabitur, aut certe hebeſcet ſenſimque effluet, non vitio ipſius, quem virum optimum gratumque eſſe ſcimus, ſed natura potentiae, priores amicitias brevi oblivi ſcentis, aut adeo etiam faſtidientis, novaſque ac praeſenti fortunae aptas aſciſcentis appetentiſque, tuam quoque gratiam, quae nunc flagrantiſſima, florentiſſimaque eſt contra quam tu fortaſſe opinaris, reſtingui in ſingulos dies ac ſeneſcere flacceſcereque ſenties; quanquam & ante Cardinalatus & nunc Pontificatus ipſe tuum unius munus, tuum beneficium ſit. Nemo libenter totam fortunam ſuam alteri debet, &, ut non invitus ille tuorum in ſe meritorum memoriam retineat, propinqui ejus, ubi potiri rerum caeperint, neminem, ne te quidem, potentiae ſocium ferent: nec illis fere inviſior aut ſuſpectior quiſquam, quam cui maxime patere Pontificem intelligunt* (1)*; licet illi nunc ad te concurrant, tibi blandiantur, atque in tua auctoritate locatas eſſe ſpes ſuas velle videantur. Fruere tu gloria, quam tibi nulla auferet aetas, dati per te humano generi ejus rectoris, qui maximarum virtutum laudibus praeſtet; Imperii, opum & mandati honoris fructum penes eos eſſe ſinito, quibus fortuna alienae virtutis praemia deſtinavit.* Audivit haec attente Montaltus, atque animo ejus magnopere haeſiſſe ſunt viſa. Quin & paruit iis: ſed

Pontificis erga Auctorem propenſa voluntas.

Potentium ſtudia facile mutantur.

1 Edi juſſiſſem *intelligent*, ſi autographum ſiviſſet.

ſed tamen evitare offenſionem propinquorum Pontificis, poſtquam ſimul ejus, ſimul aliarum rerum potentes eſſe caeperunt, ut mox oſtendam, non valuit.

Sed, ne quid, quando ita vis, reticeam tibi, quod me ipſum attingat, qua die renunciatus eſt Pontifex, nondum Divi Petri fano egreſſum adiit Dominicus Grimaldus, Archiepiſcopus Avenionenſis, nunciavitque, mortuum in ſua provincia eſſe Epiſcopum Cavalionenſem, eaque de re certum ad ſe tabellarium, diſpoſitos per equos, veniſſe magnopereque Reip. intereſſe oſtendit, ut Italici ſanguinis vir, fide atque induſtria ſpectatus, ei muneri praeficeretur. Pontifex, collaudato Archiepiſcopi ſtudio, ſubiicere ipſum ſibi, ſi quem idoneum haberet, juſſit: Ille, benevolentia, ut credi par eſt, adductus, me nominavit, quem tum forte animo ſuo occurriſſe ajebat. *At iſtum*, inquit Pontifex, *probamus nos quidem, ſed retinere apud nos in Italia, non amandare in Galliam, volumus*. Grimaldus, pro noſtra amicitia, eodem momento, quo digreſſus a Pontifice eſt, domum ad me venit, & rem mihi expoſuit. Quaerenti, poſt redditas grates, *Unde ſciret, me Epiſcopatum, etiam ſi ultro Pontifex obtuliſſet, non repudiaturum? Equidem*, reſpondit, *neque id ſcire, & illud multo minus divinare potui, Pontificem mandaturum mihi, ut ei quem ſuggererem. Tuum autem nomen propterea eſt a me editum, quia, in re ſubita & necopinata, ſolus mihi in mentem veniſti; & item quia multus jam de egregia Pontificis erga te voluntate, deque navata illi ab te ad Pontificatum opera, rumor diſperſus erat*. At ego, pluribus exactis diebus, viſere tamen Pontificem differebam, partim quia quotidiano Patrum, legatorum, procerumque, aliorum, &. totius Aulae concurſu fatigari aſſidueque opprimi eum cernebam, partim ne quid ipſe ſpei praeferre aut praeripere velle viderer: donec ipſe ab Antonio Saulio Cardinali, qui eum forte adierat, cuique perſamiliarem me eſſe ſciebat, quaeſivit, *Quid agerem? & deſertum ſe a me tali ſuo tempore eſſe* [hoc enim verbo eſt uſus], humaniter queſtus, ſignificari mihi ſuis verbis juſſit, ut ad ſe adirem. Et Saulius, ut erat ingenio vehemens, & mei peramans, moram meam increpans, &, *An expectarem, ut precario accerſerer?* quaerens, etiam objurgatione me extruſit. Vanus vel tibi videar, frater, ſi, quam familiariter, quam comiter, quam jucunde acceptus ab eo ſim, referam. Omiſſis jocis blandimentiſque, quae ingenio ejus inerant, multa de ſuis conſiliis, de ratione adminiſtrandae Reip. quam inſtituere cogita-

Dominicus Grimaldus Avenionenſium Archiepiſcopus.

De Cavalionenſi Epiſcopatu actum, at non perfectum.

Acceſſit ultro Auctorem Pontifex.

Pontificis benigna oratio. tabat, mecum diſſeruit. Poſtremo, *Tibi*, inquit, *hoc etiam atque etiam mando, ut ſaepe mecum ſis, & penitus nihil de priſtina familiaritate noſtra detrahi remittique patiaris. Nam ego idem ſum, neque mihi animum Pontificatus, ſed perſonam mutavit*. Haec etii cum Montalti oratione congruebant, nec erat, cur ficte loqui eum ſuſpicarer [quis enim ego eram, quem Pontifex Max. tam blandis verbis permulcere, adulari, aut adeo fallere vellet ?], tamen ne ipſe quidem me fallebam, neque his illecebris hominis, profuſi quidem ad omnem comitatem, ſed intimos animi ſenſus mira arte tegere ſoliti, deliniri ac ſollicitari cupiditatem meam, aut omnino me ad majorem ullam ſpem ineſcari ſinebam, ſatis multis exemplis, ſatis longo uſu edoctus, vera eſſe, quae cum Montalto diſſerueram: nec me hujus aut judicii aut conſilii paenitet. At Clemens in ſenatu, quem primum, poſt initum ſummae poteſtatis faſtigium, habuit, honora me oratione proſecutus, Epiſcopum Amerinorum deſignavit. Vnde & poſtea praedicare ſolebat, primum me Pontificatus ſui partum eſſe. Cum eum, poſtera die, adiſſem, ut, de more, inditam ipſius manu linteam veſtem, quam Romani *Rochetum* vocant, ſumerem, incredibile dictu eſt, quam intimo animo laetari videretur, primum pontificale opus ſuum meum ornamentum fuiſſe. Excuſavit, Epiſcopatum minime opulentum datum ab ſe mihi, quia vacuus eo tempore alius nullus fuiſſet, praeter Cavalionenſem. *Sed ego te*, inquit, *in civitate, haud amplius unius diei iter ab Roma diſtante, collocare ad manumque habere, quam longe hinc relegare in Galliam malui*. Deinde conſilium de me ſuum mihi aperuit: *Quia*, inquit, *te in Belgas mittere, ut meus ibi Nuncius ſis, cogito. Ornandus nobis hujus honore muneris fuiſti, quo tua conſpectior apud exteras nationes dignitas eſſet*. Verum hoc conſilium, mittendi me in Belgas, primo diſtulit, poſt penitus omiſit. Nec facile conjectare fuerit mutati conſilii cauſam. Quidam inſtinctu potentium quorundam, quos nominare ad rem non pertinet, abductum ab ea mente Pontificem ſuſpicati ſunt: aut forte diſtraxere Cardinales duo, Radgivillus Polonus & Moroſinus Venetus, qui magnopere ab eo contenderunt, alter, ut in Poloniam, alter, ut Venetias mitterer. Sed qui tum illis legationibus fungebantur, facile amoveri mandatis muneribus non poterant. Motum interea a Turcis Vngaricum bellum fuerat, & Rodulphus Caeſar aegre hoſtem finibus ſuis arcebat, graviſſimique belli ſumptibus impar, ad omnium opem confugiebat. Clemens non ſo-

Amerinorum Epiſcopus Auctor deſignatur.

De legando in Belgas Auctore Pontifex cogitat.

ſolum ipſe eum pecunia liberaliter juvit, ſed Italiae Principes ad idem faciendum eſt cohortatus; quique ea de re ſuis verbis cum ſingulis agerem, ac praeſenti oratione incitarem, me, Ameria evocatum, quo jam ante conceſſeram, miſit: obeundaque mihi, in ea legatione, maxima Italiae pars fuit. Et adjecerat mandata Pontifex de reducendis in concordiam Ducibus Sabaudiae atque Mantuae, qui de finibus ita diſceptabant, ut ſpectare ea contentio ad vim atque arma videretur. Sedata tamen non nihil in praeſentia eſt, auctoritate Pontificis, & poſtea certius ſtabilita, Sabaudi filia, Mantuano in matrimonium tradita. Quartus abierat Pontificatus annus, cum me Clemens acciri ad ſe juſſit, &, *Diutius*, inquit, *in otio fuiſti, quam aut putabam, aut adeo volebam. Quocirca tempus eſt, ut accingaris ad operam nobis ac Reip. navandam. Venetias ire te, atque ibi legatum noſtrum agere volumus. Quod quidem nunc demum indicavimus tibi, ſed non nunc deliberavimus: pridem enim id nobis ſtetit conſilium. Verum, & quod initio ſtatueramus de tua in Belgas profectione, juſtis de cauſis, mutavimus, & hanc ipſam Venetam legationem neceſſario ad hoc tempus diſtulimus. Verſatum te diu in ea urbe, mores civitatis, ingenia civium, inſtituta illius Reip. nemini, quam tibi, notiora eſſe ſcimus. Si alium eo miſſurus eſſem, abs te, ut de ſingulis rebus edoceretur, optarem: adeo ſupervacaneum duco te inſtruere.* Mandata deinde occultiora quaedam cum dediſſet, crebro admonitum, ut bono atque alacri animo munus ſubirem, &, quae ad me pertinerent, curae ſuae relinquerem, ſuaeque benevolentiae penitus fiderem, dimiſit.

Ad Italiae Principes de armis contra Turcas conjungendis legatur.

De reconciliandis Ducum Sabaudiae ac Mantuae animis mandata.

Venetias Apoſtolicus Nuncius Auctor deſtinatur.

Digitized by Google

Digitized by Google

ANTONII MARIAE
GRATIANI
A BVRGO SANCTI SEPVLCRI
DE SCRIPTIS INVITA MINERVA
AD ALOYSIVM FRATREM
LIBER XX.

TRiennium in ea legatione detentus ſum, in quod tempus multa inciderunt, quae munus, ſponte ſua grave, moleſtis operoſiſque negociis exercuerunt: bellum Vngaricum, & copiarum, quas Pontifex auxilio Caeſari, annis ſingulis, miſit, per Venetos fines tranſitus, qui gravate ab iis moroſeque concedebatur, & alia praeterea, aeque moleſta. Sed nihil tam ſpiſſum & pluribus ſcatens nodis, quam Ferrariae motus, fuit. Hanc urbem, ab Ateſte, Patavini agri oppido, cognomen adepta gens Eſtenſis, beneficio Romanorum Pontificum, plura per ſecula obtinuit. Eorum, ad quos id beneficium perveniebat, poſtremus fuit, Alphonſus, Herculis filius. Is ex tribus uxoribus, quas ampliſſimis familiis duxerat, nihil liberorum tulit: & Caeſar, gentilis ejus, quem haeredem inſtituerat, quia altero Alphonſo, non juſto matrimonio ſuſcepto, ortus erat, legibus ab Ferrariae dominatu excludebatur; nec, ut iis ſolveretur, impetrari a Pontificibus Max. potuerat, vetante lege a quinto Pio lata, de bonis Reip. non alienandis. Quam legem & Cardi-

Ferrariae urbis motus.

Alphonſus, Herculis filius.

Pii V lex de Eccleſiae bonis non alienandis.

Digitized by Google

dinales cum in ſenatum leguntur, & ipſi, cum ſummum honorem accipiunt [1], Pontifices Max. ita ſciſcunt, ut, & ejus ſe jure teneri profiteantur, & ſanctam habituros, nec unquam ulla cauſa violaturos, ſanctiſſimo ſeſe jurejurando obſtringant. Quanquam Alphonſus, quod aliquid ſpei ab Gregorio XIIII. oſtentatum erat, Romam, ut poſtulatis ſuis praeſens vim adderet, venerat, & Pontifex, ab infirmitate atque imbecillitate ingenii, ad omnia facilis, parvo negocio perductus, quo Alphonſus cupiebat, foret, niſi incredibili conſtantia conſenſuque Cardinales indulgentiae ejus ſe oppoſuiſſent, acerrimaſque in ſenatu ſententias pro lege, adverſus Alphonſi poſtulationem, dixiſſent. Diſcedit igitur ab Vrbe domum, irato atque infenſo animo, nec vi atque ultione temperaſſet, ſi irae ejus pares ſuppetiiſſent vires. Verum odio tumens, atque ignominia repulſae agitatus, ut, quo poterat modo, dolorem ſuum ulciſceretur, Virginium Vrſinum, Latini filium, qui a Nomento, oppido Romani agri, cognominabatur, ſubornavit, ut, per ſpeciem Gallici belli, ad quod profecturum ſe ſimulabat, coacta circa Padum exulum ac facinoroſorum manu, caedibus ac latrociniis Romanae Eccleſiae fines infeſtaret, &, ut ſe res darent, ita progrederetur. Hic Virginius, etſi ferox erat juvenis & parum conſultus, &, quia alieno aere & malis domi rebus premebatur, novandarum rerum percupidus, tamen id auſurus non videbatur, niſi Alphonſi ſpe fultus; qui & pecunia eum juvit, & tutum, ſi pelleretur, in ſuae ditionis oppida receptum pollicebatur. Horum conſiliorum, etſi ſtudioſe celabantur, Gallicaque iis profectio obtendebatur, tamen ad me, haud dubio auctore, delatum indicium eſt. Erat Venetiis Pierconte Gabutius a Montalboto, agri Piceni oppido, qui ſaepe capitalia auſus, publicatis bonis, exilio multatus fuerat, & tum Reip. militabat, &, ob audaciam & fortitudinem, ad honeſtos ordines pervenerat. Is frequens apud me erat, agebatque mecum de ſuo in patriam reditu. Et ego, quia ab aetate, jam in ſenium devexa, & ab militari honore, quo fungebatur, deferbuiſſe in eo turbida conſilia videbantur, ſuſceperam ejus cauſam, ratus, haud inutile hominis factioſi, & magnae apud Picenos omnes auctoritatis, ſpem alere, & detrahere hunc exulibus, & avidis graſſandi caedibus, quorum magnus ſemper in ea gente eſt numerus, ducem. Quae cum ipſi quoque Pontifici, impendente tum maxime Ferrarien-

Alphonſi poſtulato Cardinales intercedunt.

Virginius Vrſinus ab Alphonſo ſollicitatus.

Alphonſi conſilia Auctori innoteſcunt.

1 *Occipiunt* exhibet autographum.

rienſi bello, probata cauſa eſſet, etiam reſtitutus ab exilio eſt. Haec res dum peragitur, Virginius crebris eum litteris nunciiſque, ut ſecum iret, multa pollicendo, ſollicitaverat. Poſtremo, quantum in eo momenti ad omnia eſſet, intelligens, ipſe Venetias venit, nec tamen tum maxime in non dubia ſpe recuperandae patriae verſantem permovere aut de ſententia deducere potuit. Is ergo, cum ſaepe mecum de ſuis rebus loqueretur, demum, ut fidem faceret, ad quieta conſilia vertiſſe animum, quid agitaret Virginius, &, quanto ſtudio, quantis promiſſis trahere ſe in ſocietatem tam ſeditioſi incaepti conatus eſſet, mihi aperuit. Ego, cum hominem pro merito conlaudaſſem (1), & ſapienter conſuluiſſe eum rebus ſuis, & bono eam rem illi futuram, oſtendiſſem, celerrimum tabellarium, dedita opera, eadem nocte, Romam ad Pontificem miſi, omniaque ordine perſcripſi. Itaque Virginius, navigiis, ſecundo primum Pado, deinde per ſuperum mare, devectus, in Piceno, cum, haud longe Aſculo, in terram exſcendiſſet, ita exceptus eſt a quingentis militibus, quos Pontifex e Corſica inſula mercede conduxerat, ut ipſe inter primos audaciſſime pugnans Virginius, ſclopeti glande trajectus, caderet, & caeteri, amiſſo duce, in fugam verſi, caeſi ad unum aut capti ſint. Virginii caput, delatum ad urbem, in aditu Aelii pontis, ignominiae cauſa, affixum cuſpidi, diem unum tetro ſpectaculo civitati fuit. Et non multo poſt ipſe quoque Alphonſus, Ferrariae Dux, morbo abſumptus, interiit: cujus morte Ferraria ad Imperium Romanae Eccleſiae redibat, a qua Eſtenſes Principes beneficiario jure acceperant. Quo ſpreto jure, Caeſar, quem haeredem Alphonſus inſtituerat, audacter ſe Principem ac Ducem Ferrariae appellarat, ſumptiſque principatus inſignibus, urbem circumierat, ignara plebe, ſuetis cum clamoribus, proſequente. Nulli fere Italiae Principum placebat, novi Imperii acceſſione augeri Pontificis Max. opes, quae caeteris inde formidini fore videbantur. Nemo tamen adverſum ire, aut eum in tam bono ac minime ambiguo jure impedire audebat. Itaque Philippus, Hiſpaniae rex, qui caeteros potentia atque auctoritate anteibat, in neutram partem ſe interpoſuit. Rex Galliae nihil ſe Italicis rebus miſcebat, ſed, ſi Hiſpanus vim afferre Pontifici, & ſuo eum jure prohibere conatus eſſet, defuturus Clementi, cujus ſe beneficio devinctum praeferebat, non videbatur. Quae cau-

Virginius Venetias venit Gabutium in partes tracturus.

Prope Aſculum deprehenditur atque occiditur.

Alphonſi, Ferrariae poſtremi Ducis, obitus.

Caeſar Areſtinus Ferrariae principatum occupat.

Philippus rex in neutram partem ſe interponit.

1 Haec eſt autographi lectio. Mo- a me in hoc opus orthographiam inneo: ne forte quis putet, novam nunc duci.

Ferdinandus M. Dux Etr faveere Caeſari creditus.

cauſa fuiſſe creditur, cur toto illo negocio ſe Hiſpani abſtinuerint. Ferdinandus Magnus, Etruriae Dux, cujus ſoror in Caeſaris matrimonio erat, palam nihil ſe commovere auſus, in occulto Caeſari addere animos credebatur. At Veneti, in quibus multo plus momenti erat, qui minime omnium Ferraria potiri Pontificem volebant, ne haerentem lateri praevalidum Principem, cum quo nunquam defuturae contentionum cauſae videbantur, haberent, maxime Caeſarem incitabant (1), & ne ſe abſtrahi dominatu pernobilis, & tot per annos majoribus ſuis poſſeſſae, civitatis, quod magnam nomini ſuo notam allaturum eſſet, ſineret, hortabantur, certumque hominem, a quo coram, Senatus verbis, alliduc confirmaretur, Ferrariam miſerant. Ad haec eum omnibus rebus, quibus occulte poterant, juvabant. Arma omnis generis e Brixia aſportandi, & e ſubjectis Reip. populis milites pretio conducendi copiam illi fecerant: & mihi, ea de re in ſenatu ſaepe expoſtulanti, nec pro amicitia facere eos querenti, *Nihil publica voluntate fieri, nec facile, quin privatim pauci militiae finitimi atque amici Principis aſcriberentur, prohiberi ab ſe poſſe*, reſpondebant: & nobis voranda diſſimulandaque multa erant, ne illi apertius, quam ratio temporis poſtulabat, in cauſam deſcenderent. Nam uſque adeo in eam partem propenſi inclinatique erant animi, ut verendum magnopere eſſet, ne plus cupiditas avertendi a Ferraria Pontificem, quam honeſti aequique verecundia apud omnia ſuis commodis metientes valeret. Non ceſſabant interea ipſum quoque ſollicitare Pontificem, miſcendo conſilia precibus, *Vt vi atque bello tantiſper ſuperſederet, dum, quod cuique juris eſſet, cognoſceretur*: Caeſaremque pollicebantur *Ferraria ſponte ceſſurum* (2), *ſi legibus excluderetur*. *Satius eſſe rem, quae ſemper integra illi futura eſſet, ſuſtineri, quam nimia celeritate eo praecipitari, quo diuturna Italiae pax turbaretur, idque excitaretur bellum, cujus incendium, proxima quaeque corripiendo, latius inde, quam ipſe vellet, fundi poſſet*. Haec ſcilicet eo ſpectabat oratio, ut, re ad diſquiſitionem juris revocata, Ferraria interim Caeſari confirmaretur. Id Clementem non fugiebat, qui, cum peritiſſimus legum eſſet, ſtultum eſſe ajebat, de re perſpicua ac mi-

Veneti in Caeſaris cauſam propendent.

Clementis Pontifici ſententia.

1 Si haec, quae ab Auctore commemorantur, quae certe alicui ſuſpecta eſſe, atque ab animo hominis non ſatis aequi profecta videri poſſunt, Veneti fecerunt, non dubium eſt, quin probabili ratione juſtiſque cauſis, etſi vulgo ignoratis, homines ſapientiſſimi fecerint.

2 In autographo *ceſſu-um*.

minime dubia ambigere. Itaque, rejecta omni concordiae mentione, quae Ferrariam Romanae Eccleſiae non redderet, diem Caeſari praeſtituit, intra quam, niſi Ferraria exceſſiſſet, ſolemni ritu, Sacris eum ac piorum caetu arcebat, diraque execratione, ut nunc loquuntur, excommunicabat, & populos fidei ſacramento, quo Principi ſuo obligantur, exſolvebat, ipſumque, quique ſectam ejus ſequebantur, hoſtes judicabat. Et, ne verbis tantum ferox videretur, evocatis veteribus tribunis militaribuſque viris, quorum bello claruiſſet nomen, depromptaque pecunia, & large diſtributa, egregium exercitum comparavit, adeo impigre delectu habito, ut concuſſerit hominum animos tantarum admiratione opum.

Exercitum comparat.

Quippe paucioribus, quam quiſquam exiſtimare poſſet, diebus, quinque & viginti millia peditum, duo equitum ex proprio ac voluntario milite confecit; atque omnes in Flamminiam, circa Bononiam, deſtinatum ad locum convenire juſſit. His copiis cum ſumma poteſtate imperator datus Petrus Aldobrandinus Cardinalis, Pontificis fratris filius, adoleſcens egregiae ad omnia indolis, magnis negociis intentus nec impar, bellandi artium rudis, ſed qui peritorum conſiliis facile levaretur.

Petrus Aldobrandinus, exercitus imperator.

Militibus pleriſque arma, & maxime ſclopi, deerant, quos petere e Brixia, ubi frequentiſſimae armorum officinae ſunt, cupientibus, appellati a me Veneti, quod Caeſari large conceſſerant, nobis negabant, *In tanto rerum motu armandos ſuos, & inſtruendas neceſſario armorum apparatu urbes*, cauſantes (1): ut mihi clam carius, ab ipſarum urbium praefectis coempta, ad quatuor ſcloporum millia furto exportare, ipſis quoque nautis, quorum utebar navigiis, corruptis, neceſſe fuerit.

Armorum paenuria.

Pontifici conſilium erat oppugnatione Ferrariae abſtinere, & quia firmitate maenium & ſitu ipſo longe munitiſſima

Pontificis conſilium.

1 Atqui ſatis legitima maximeque juſta haec cuivis non iniquo rerum aeſtimatori cauſa videri debuit. Quae alteri conceſſi, tum conceſſi, quum abundarem; nunc, quum ego indigeam, negare me tibi neceſſe eſt. Non indigerem autem, tibique concederem, niſi alteri ante conceſſiſſem. Itaque vides. quod tu mihi, ut tibi concedam, adfers, in eo ipſo, cur tibi negare debeam, cauſam exſiſtere Quod ſi Gratiani narrationem ipſam attente, immo et negligenter, conſideraverimus, conceſſum illi etiam, quod ſibi negatum queritur, reperiemus. Fatetur enim, ab ſe ad quattuor ſcloporum millia, de urbium praefectis empta, furtim fuiſſe exportata Quid? urbium praefecti illi, Veneti nonne erant? tot millium autem ſcloporum emtio atque exportatio potuit ne Venetae ipſius civitatis vigilantiſſimos magiſtratus latere? Atqui eam atque exportari ſiverunt Manifeſtum igitur eſt, quidquid ab Pontificio Nuncio Veneti rogabantur, fuiſſe ab iis illi prolixe conceſſum.

erat, & quia urbi, ſuae mox futurae, parci volebat. Itaque mandaverat ſuis, ut Mutinam & Regium Lepidi, propria Caeſaris oppida, transferrent bellum; iis expugnatis, facili negocio ipſam quoque Ferrariam in poteſtatem venturam; & interim belli clades, incendia villarum [1], populationem agrorum, praedas hominum pecudumque, & caetera militaris licentiae mala hoſtilem terram ſenſuram. At Caeſar, ubi, & ſua & omnium opinione celerius validiuſque, ſe oppugnatum iri, &, id quod res erat, de Pontificis conſilio conjectura judicans, in ſua terra ſedem belli deligi, & de ſuo Imperio, de ſuis fortunis, non de alienis, certandum ſibi eſſe videt, vehementer ea re conterritus, legatos Venetias miſit, petitum a Senatu, ut in Reip. fidem reciperetur, &, ut ſe ope atque auxiliis palam, non amplius ex occulto, juvarent: neque enim ſe, ſi ſolus deſtitueretur, parem tantis armorum terroribus, qui ſibi intentarentur, fore. Ante omnia, ut pecuniam [2], ad impenſas belli ſuſtinendas, Ferrariam mitterent, quando ipſe in ſumma ejus inopia verſaretur, poſtulavit. Inde ab initio exceſſus Alphonſi, falſa inceſſerat omnes

Caeſar opem Venetorum implorat.

1 Autographum exhibet *vellarum*, quod ego non reſpuiſſem, niſi urbaniorem Gratianum eſſe cognoviſſem, quam ut ruſticorum Latinorum vocabulis uteretur. Varro Lib. I. cap. 2. ſect. 14. de re Ruſt. „ Vilicus, *inquit*, agri colendi cauſa conſtitutus, atque appellatus a villa, quod ab eo in eam convehuntur fructus & evehuntur, cum veneunt. a quo ruſtici etiam nunc quoque viam *veam* appellant, propter vecturae, & *vellam*, non *villam*, quo vehunt et unde vehunt. „ In quem locum Jo. Matthias ille Geſnerus, qui noviſſimam Auctorum rei ruſticae editionem Lipſiae an. 1735. curavit, vir egregie de litteris meritus, in Varietatibus lectionum, quas adfert, teſtatur, *in editionibus ante Victorium pro* veam *legi* veham. Quod de quibusdam, ut de Aldina an. 1514. verum ſane eſt, de omnibus non item. Nam certe Bononienſis an. 1504. cum Philippi Beroaldi adnotationibus, non *veham* ſed *veheam* exhibet. Utinam vero unum hoc, aut, ſi plura, ſaltem hujus generis peccata editionis illius eſſent! Nunc dolendum eſt, & ſaepiſſime & graviſſime in ea eſſe peccatum: ut omnino appareat, ingenioſum, doctum diligentemque editorem non tantum, quantum potuerit, ingenio, doctrina, diligentia in ſua illa editione contendere voluiſſe. Sed brevi futurum eſt, ut, ſublatis omnibus priorum editionum mendis, cum magnaque variarum lectionum, ex vetuſtiſſimis optimiſque MSS codicibus, Politiano praeſertim, qui idem Victorianus eſt, depromtarum, eruditiſſimarumque animadverſionum acceſſione, auctores hi ruſtici prodeant. Hoc tantum munus tibi, Juli Pontedera, vir omnibus ingenii, doctrinae, fortunaeque ornamentis praeſtans, ſtudioſi bonarum litterarum quotquot ſumus, maxime libentibus animis ſingularique cum gratia, uni acceptum referemus: quod quidem ego, a te mihi tam ſaepe oſtenſum atque promiſſum, ut ne diutius magnopere exſpectantibus ſummeque cupientibus debeas, pro noſtra amicitia rogo quaeſoque.

2 In autographo perſtat *pecunia*.

mnes opinio, penituſque occupaverat animos, magnam vim auri ac ſignatae pecuniae, multos per annos ab eo congeſtae conditaeque, relictam Caeſari eſſe. Nam Alphonſus, tributis & portoriis acerbiſſime ſemper exactis, gravis populis fuerat, & multis, indecoris Principi, quaeſtibus rem auxerat. Sed corradere & rapere de alieno, quod inde per regalem opulentiam luxuriamque prodigeret, laetabatur; &, ſicuti fortaſſe aliquid in privatos uſus ſepoſuerat, ita nihil, quod immanibus belli ſumptibus ſufficeret, repertum in fiſcis illius erat. Veneti, communi errore, ingentes pecuniae acervos eſſe Caeſari, opinantes, poſtulatum ejus irriſere, parcere eum nummis ſuis, & bellum alieno aere propulſare ab ſe velle, arbitrati. Reſpondere igitur legatis, *Senatui in animo eſſe Caeſaris res non negligere, ſed & ad nudanda conſilia nondum maturum tempus videri, & ipſum aequum eſſe, quibus rebus abundaret, earum onus in amicos non rejicere*. Legati, antequam Venetiis diſcederent, ut praeceptum eis fuerat, me quoque adierunt, ſummamque Caeſaris erga Pontificem Max. obſervantiam praedicantes, non aliud cupere eum, quam, ut, ſi quid aequi juris afferret, periti legum cognoſcerent ſtatuerentque, atque interim vi atque armis abſiſteretur: idemque ajebant optare Ferrarienſem populum, qui nunquam ſuam in Romanam Eccleſiam & Pontifices Max. fidem conſtantiamque paſſurus eſſet deſiderari. Ad haec ego, *Sapientius rebus ſuis conſulturum Caeſarem*, reſpondi, *ſi, quam verbis praeferret erga Pontificem Max. venerationem, re praeſtaret, ipſumque unicum arbitrum ac dominum rei, de qua diſceptaretur, agnoſceret; qui idem & vir ſumma integritate ſummaque religione praeditus, & communis juris unus omnium conſultiſſimus eſſet, neque eos audiret, qui, quia rebus ſuis ita conduceret, eum ad praecipitia conſilia impellerent. Videret, ne, dum alienis pertinacius incubaret, de ſuis ancipiti eventu periclitaretur*. Ipſos vero monui Ferrarienſes, *Cogitarent, quam grave iis vulnus inflictum eſſet, adempto Sacrorum jure, & devotis dira execratione animis; unde eos divini numinis ira premeret, quam ſolere infeſtiorem calamitoſioremque ſpernentibus incidere, glavioraque ab his piacula exigere, facile petitis ex omni memoria exemplis, doceri poſſe. Viderent, ne pravis Principum cupiditatibus ipſi ſe veluti materiam certaminis praeberent. Nam inter victum victoremque in medio poſitos, & miſeriis, quas bellum habet, afflictos, nihil aliud, quam praemium ejus, qui plus poſſet, futuros. Revocarent ad animum, quae, dum Principes de ſua potentia contendunt, perpetienda ſibi eſſent:*

Venetorum ad Caeſaris legatos reſponſum.

Legati Auctorem conveniunt.

Quae iis Auctor reſponderit.

ſent : viſuros, res ſuas ferri agique, ſuos diripi agros, ſua igne ac ferro vaſtari rura ; neque haec damna, ſeu vincat, pro quo ſteterint, ſeu vincatur, ſarciturum eis quenquam eſſe.

Legatorum diſceſſus.

Illi hoc, ut videbantur, icti ſermone, per ſilentium triſtes, magis nutu, quam verbis, aſſentientes, diſceſſerunt. Caeterum Caeſar, cum Ferrariam legati rediiſſent, Senatuſque [1] reſponſum renunciaſſent, hinc in Venetis & Ferdinando nihil opis eſſe ſibi, & tantum verbis ſe ac vanis irritamentis ab iis aſſidue incitari, hinc Pontificis viribus, ſuiſque penſitatis, quam diſpar ſibi cum eo dimicatio futura eſſet, cernens, & populum etiam religione commoveri, voceſque nutantium animorum, & verentium divinam ultionem, ſaepe audiri intelligens, Leonoram, Alphonſi ſororem, quae & ipſa Pontificis cauſae impenſe ſtudebat, ire protinus Faventiam ad Aldobrandinum Cardinalem, & pacem cum eo componere juſſit. Ita Caeſar, tradita Ferraria, Mutinam abiit, & a Pontifice poſtea impetravit, ut Alexander frater in Cardinalium collegium cooptaretur. Aldobrandinus, recepta Ferraria, cum ſolemni pompa ingreſſus, urbem valido praeſidio firmaſſet, exercitum dimiſit. Nec multo poſt Venetias venit, ſtudio viſendi urbem, inſignem ſitu, & magnitudine opum conſpiciendam, atque etiam, ut labefactam non nihil Ferrarienſi motu Venetorum amicitiam reconciliaret, atque in priſtinam gratiam reſtitueret, quando utrique Principi utilis animorum redintegratio conjunctioque eſſe videretur. Venetiis diverſatus apud me eſt ; viſitque eum Marinus Grimanus, Reip. Princeps, cum agmine ſenatorum, purpura ſua fulgentium. Inde, aditis templis, navalibus, portubus, armamentariis caeteriſque, quae urbs, mediis ex undis emergens, viſenda mirandaque habet, decimo, poſtquam venerat, die, ab omnibus, publice privatimque, benigne atque hoſpitaliter cultus, Ferrariam rediit.

Caeſar Ferrariam Pontifici tradit.

Aldobrandinus Card. Venetiis honorifice exceptus.

Clemens Pont. Ferrariam ſe confert.

Atque eadem aeſtate Clemens ipſe Ferrariam venit, ſimul ut Ferrarienſem rem per ſe coram ordinaret, ſimul ut civitas, magna cum gloria ſub ditionem [2] Rom. Eccleſiae ab ſe redacta, novum imperium, ipſius Pontificis Maximi aſpectu affatuque allecta, & non nihil oneribus levata, hilarius libentiuſque ſubiret. Magnus in ea civitate concurſus fuit non ipſius modo Romanae Aulae & Pontificiae cohortis, ſed multorum praeterea, cum privatorum, quos ſtudium

1 In autographo *ſanatuſque*, ſive *anctuſque*. quod librarii negligentia factum putavi.

2 Autographum exhibet *ditione*,

dium ſpectandi tam celebrem tot illuſtrium virorum conventum traxerat, tum Principum legatorumque, qui ad officium cultumque (1) in Pontificem Max. confluxere. Veneti, qui nuper omni conatu, ne Ferrariam reciperet Clemens, obſtiterant, receptam qui ei gratularentur [adeo ludunt officiis inter ſe Principes!] quatuor oratores, aetate ac geſtis honoribus Senatus longe primos, Ferrariam miſere. Ego quoque, accitu Pontificis, eodem veni. Cupiebat enim ille Chriſtiani nominis reges certis inter ſe amicitiae faederibus jungere, & ad bellum in Turcas, qui tum maxime Vngariae reliquias perſequebantur, ſumma ope ſuſcipiendum, impellere. Conſilium ſpecie pium, & magna laude ferendum, ſed conatu arduum, ſpe inane, effectu irritum. Hujus conſilii belli que ſocios habere, ante omnes, Venetos expetebat, quod hi navalis rei ſcientia, opportunitate inſularum, quas obtinent, & maritimis opibus, qua parte virium maxime oppugnandus hoſtis erat, longe alios praeſtare crederentur. Multus hac de re mecum Pontificis ſermo fuit, in quo cum a me, quid ſpei de Venetis haberem quaeſiviſſet, ego, *Et natura ſua laetari pace Venetos, & ab omni mentione belli cum hoſte, longe potentiſſimo violentiſſimoque, cujus ipſi faucibus maxime objecti expoſitique, & maxime ad invadendum opportuni eſſent, mirum in modum abhorrere, nec, niſi ſumma neceſſitate coactos, abduci ſe a colendae pacis ſtudio paſſuros, omneſque ad nihilum recaſuras Pontificis adhortationes*, reſpondi. *Ante explorandos regum animos; ac, ſi Gallus, ſi Hiſpanus, ſi Polonus (nam de Caeſare, qui tum maxime Turcarum bello premeretur, dubitandum non videri) Pontificis Max. auctoritati precibuſque concederent, certiſque inter ſe faederum legibus conſentirent, & hoſtem communibus viribus animiſque terra marique aggrederentur, tum Venetos conſenſum Chriſtianorum regum, tranſmiſſiſque in Graeciam claſſes haud minus, quam Turcarum vim, formidaturos, eodemque metu cum caeteris ad arma ituros, quo, ne arma caperent, continerentur. Sin reges cunctabundi, quod alias fecerant, ab prava inter ſe aemulatione Pontificis ſtudium hortamentaque eluderent, quicquid apud Venetos conaretur, leve atque inane futurum: quippe ad id bellum ſequi eos, non anteire, velle.* Clemens, quanquam ita eſſe intelligeret, tamen, ut aliquid ſpei ab ipſis eliceret, quod inde caeteris regibus praeferret, hanc cauſam agere me in ſenatu ſuis verbis juſſit. Ego, Ferrariae quindecim admodum moratus dies, ac ſueta comitate acceptus a Pontifice dimiſſuſque, Venetias redii; &, paulo poſt, ut

Belli Turcis inferendi conſilia agitat.

Quae de hoc bello Auctoris ſententia.

Agere de bello cum Veneto Senatu jubetur.

1 Videtur deſiderari *teſtandum*, *declarandum*, aut tale aliquid.

ut praeceptum mihi erat, apud Senatum de Turcico bello diſſerui. In ſenatum, ex Venetorum more, nemo externus admittitur. Legati, & quicunque agere aliquid cum Rep. volunt, Principem adeunt. Principi in conſilio adſunt primarii ſenatorum, numero ad quinque & viginti, omnes, praeter paucos adoleſcentes, quibus diſciplinae cauſa id juris tribuitur, aetate ac rerum uſu adeo ſpectati, ut ab re *Sapientes* vocitentur. Apud hos quae dicuntur aguntur que, ſcripto accurate excepta, ad Senatum referunt ſcribae, atque ex ejus auctoritate inde reſponſa dantur. Ita, qui Principem conſiliumque adeunt, Senatum adire dicuntur. Cum his igitur de Pontificis poſtulatis egi, orſus a Pontificis ipſius eximio in rem Chriſtianam ſtudio, & pari in Venetos animo, quorum Remp. quamampliſſimam, opibuſque & imperio florentiſſimam, eſſe cuperet: *Totum in eo Pontificem eſſe* oſtendi, *ut diſcrimen metumque, qui a Turcis impenderet Chriſtiano nomini, averteret, & Barbarorum vim aliquando retunderet & a noſtris cervicibus repelleret. Id haud difficile futurum, ſi Chriſtiani reges arma animoſque conſociarent, & communibus conſiliis bellum aggrederentur. Factum hujus rei periculum, proximis annis, ad Echinadas inſulas, ubi, collatis ex aequo viribus, ſupra triginta millibus hoſtium occiſis, univerſam eorum claſſem, magna Venetae virtutis gloria, aut cepimus aut demerſimus, atque imperio maris, quo diu potiti Barbari fuerant, unius pugnae ſucceſſu, exegimus: atque adeo ad unum ictum navales opes eorum concidiſſe, ut nuper, totius Imperii conatu, quinquaginta longarum navium claſſem aegre conficere potuerint: & Ferdinandus, Magnus Etruriae Dux, ſingulis prope annis, ingenti Turcici nominis ludibrio contumeliaque, ex intimo ſaepe eorum Imperio, cum paucis, licet celeribus & egregie armatis navibus, praedas agat, nec onerarias ſolum, aliaque omnis generis navigia, ad varios uſus commeantia, variiſque onuſta mercibus, intercipiat, ſed urbibus quoque, mare attingentibus, non in Graecia ſolum, ſed in ipſa quoque Aſia Ciliciaque ac Syria, identidem vim afferat, expugnataſque diripiat, reducemque inde, ac pretioſis divitem rebus, claſſem ad Liburni portum recipiat, frendentibus quidem, ſed ad ultionem torpentibus, Turcis. Tentatos Clementi regum animos, pronos in tam ſalubre conſilium omnes repertos, nec quenquam credi fore, qui Pontificis Max. ſingulari ſtudio rem Chriſtianam amplectentis vindicantiſque, auctoritatem detrectare auſit, aut moram tam glorioſo, tam omnibus non utili ſolum, ſed prope jam neceſſario, incaepto*

af-

Senatus habendi apud Venetos ratio.

Oratio in ſenatu.

Chriſtianorum de Turcis navalis victoria

Turcarum vires debilitatae.

Parati ad Turcicum bellum Reges.

afferre. Nec *tempus unquam tam opportunum incidiſſe, cum rex hoſtibus imbellis* [1], *& luxuria & voluptatibus merſus, & ſegni ocio torpens, eſſet, cum turbata convulſaque, diſcordiis procerum, Regia, cum omnes, exemplo regis corrupti, ita degeneravint ab dura priſcorum diſciplina, ita ab diuturna fortunae indulgentia collapſi ad mollitiem mores ſint, ut omnes belli artes apud eos obſolevisse videantur*.

Militaris diſciplina apud Turcas obſoleta.

Non *amplius ad bellicas procurationes, per ſingulos militiae gradus, ut cujusque virtus enituerit, aſcendi, ſed ante imperatores plerosque, quam milites, fieri; nec merentibus, & per fortia facta nitentibus, militares honores partiri, ſed cuncta gratiae tribui; non denique, quos induſtria aut bellicus vigor & robur & magnitudo animi commendarit, ſed adoleſcentes, flore aetatis conciliatos regi, produci, ut ſaepe aut ſpadones & ſemiviros, ab cuſtodia atque excubiis faeminarum abductos, aut regis ipſius exoletos, turpi favore provectos, magnis exercitibus praepoſitos viderimus: unde oblitteratis veteribus parendi inſtitutis, libidine ac licentia militum plura, quam arbitrio atque imperio ducum, in caſtris eorum adminiſtrari; militeſque ipſos, non ex veteri inſtituto* [2] *a prima adoleſcentia laboribus & militaribus exercitationibus duratos, aſciſci, ſed, ſine delectu ullo, paſſim ex omni genere collectos, omnis militaris moris expertes, uno praedandi ac latrocinandi ſtudio militiam ſequi*.

Turcarum reges ducere per ſe ipſi exercitus deſtiterunt.

At magna Imperia, fundamentis ſubtractis earum artium, quibus parta conſtitutaque ſunt, facile corruere. *Extinctam vero indolem illam, qua ſuperiores reges, bellicoſi ipſi viri & acres, ſtrenuos & arcta diſciplina roboratos milites ducentes, tot regna provinciaſque ſubegerunt, & cum inertibus regibus ſucceſſiſſe deſides ac ſolutos milites; idque adeo non dubium eſſe, ut Rodulphus Caeſar, qui, domi clauſus, hoſtem aut caſtra nunquam viderit, nullis externis auxiliis fultus, nulla ope aliena innixus, ipſe per ſe non ſuſtinuerit modo, aliquot jam annis, Turcicum bellum, ſed & validas aliquot in Vngaria urbes, loco atque opere permunitas, vi atque armis ademerit hoſti, & cum eo juſtis pene praeliis ex occaſione ſaepe congreſſus, victor ſemper apparuerit*.

Turcas terra marique ſimul adoriri utile.

Quod ſi ab terra Caeſar, validis aliorum auxiliis ſubnixus, acri impreſſione in Pannoniam irrumperet, Poloni, ferox bello gens, & equitatu pollens, adjunctis Moldavis, Tranſilvanis &

Va-

1 Subaudiendum, ſive potius huc revocandum, infra poſitum, verbum *eſſet*, hic quidem ſententia: *quum hoſtes*, nempe Turcae, *imbellem regem haberent*.

2 Qua de inſtitutione vide Vol. I. pag. 130.

Valachis, qui jam ſponte ſua in armis eſſent, Thraciae latera ad Euxinum Pontum incurſarent, & a mari junctae Venetorum atque Hiſpanorum claßes Graeciam invaderent, ipſiſque Imperii clauſtris inſtarent, quibus tandem viribus ocio atque deſidia enervatus rex ternis uno tempore bellis occurſurus eſſet? aut quae victoriae dubitatio reſtare vobis poſſet? Ita ne de eo quidem dubitandum, quin, ſummotis Graecia atque Europa Turcis, Veneti Imperii ſui fines, quod maxime cuperet Clemens, latiſſime propagaturi eßent. Haec atque alia hujus generis permulta, quae magis pulchre atque magnifice, ad teſtandum Pontificis Max. & commune omnium votum, quam vere, ad ſpem perficiendi quicquam, dicuntur, cum diſſeruiſſem, attente quidem ab illis auditus ſum, ſed, re in ſenatu agitata, aeque ſpecioſis verbis reſponſum mihi eſt datum. Collaudata enim Pontificis in rem Chriſtianam pietate, ſe, ſi conſociata caeterorum regum arma conſpexiſſent, communibus ſtudiis non defuturos dixerunt. Atque ita, ut praedictum a me fuerat,

Belli Turcis inferendi conſilium omiſſum.

omiſſa penituſque rejecta res eſt. Et Pontifex, regibus nequicquam appellatis, ubi omnes publicae rei incurioſos, ſuae tenaces, inter ſe invidia atque aemulatione infenſos, & tantum verbis ſibi ſpem oſtentare ſenſit, incaepto deſtitit.

Regales nuptiae.

Sub exitum autumni Clemens iter ad Vrbem caepit. Tenuerat eum Ferrariae paulo diutius illuſtrium hoſpitum expectatio adventuſque. Nam Catharina [1] Auſtria, Caroli Archiducis filia, Philippo, Hiſpaniae regi, Iſabella, regis ipſius ſoror, Alberto Auſtrio, item Archiduci, qui ex eo Belgis cum ſummo imperio praeficiebatur, nupſerant. Horum ſponſalia, ipſo Pontifice Max. honoris cauſa regum [2] verba praeeunte, peragenda erant; diverteranque ob id ex itinere Ferrariam Catharina & Albertus, cum magno principum virorum comitatu, in quibus Catharinae

1 Et hic ſemel, & infra iterum ac tertio *Catharinam* Gratianos appellat, quam *Margaritam* fuiſſe reliqui ſcriptores teſtificantur. Extat Veronae in ſacello aedis principis, in honorem S Zenonis dedicato, hoc in marmorea tabula inſculptum monumentum, quo Scriptorum teſtificatio confirmatur: „ Dum Margarita „ Auſtria, Philippo III. Hiſpaniarum „ regi deſponſata, ad Clementem „ VIII. Pontif. Max. Ferrariae tunc „ commorantem, contenderet, ut ab „ eo per Albertum, Archiducem Auſtriae, procuratorem, matrimonio „ jungeretur, idem Auguſtinus Valerius S. R. E. Card. in inſula „ ſcalarum adſtante Margarita regina, cum Maria matre, Alberto, „ Rodulphi Imp fratre, maximaque „ principum virorum frequentia, Sacra „ fecit V. Id. Novembr. 1598. „

2 Haud alia eſt autographi interpunctio.

nae mater, erat faemina clariſſimo Bavariae regum genere orta. Hos Clemens ſummis honoribus & accepit advenientes, & proſecutus eſt (1). Veneti contra duriores (2) ruſti-

1 Fortaſſe deſideratur *diſcedentes* aut *abeuntes*. Ego ab autographo non diſceſſi.

2 Immo tu mihi, Gratiane, durius ruſticiuſque, quam tua aut natura aut conſuetudo fert, Venetos, hominum humaniſſimos, *duriores ruſticioreſque* adpellare videris. Quid? Verum, nullam Gratii in Sciriaque peſtilentiae ſuſpicionem, quum inde *tanti faſtigii hoſpites* in Italiam proficiſcerentur, fuiſſe dices? an Venetos de ſua, immo vero de totius Italiae ſalute atque incolumitate ſollicitos eſſe non debuiſſe? Jam de peſtilentia tuas ipſius litteras, per eadem tempora Venetiis datas, profero: die quidem VIII. Sextilis an 1508. ad Cardinalem S. Georgii: ,, Circa la peſte, vederà V S Illuſtriſs. oltre ,, l' incluſo bando, fatto qui da l'Offitio de la sanità, un capitolo d'una ,, lettera ſcritta da Udene (*ſic*) ad ,, un mio di caſa di (*ſic*) V. per ,, la quale ſi vede, che il male camina inanzi, & è, per quel, che ,, pare, di molto cattiva natura. ,, Qui ſi dice, che a Milano ſi ſia ,, levato il comertio anco di Torino e ,, del Piemonte. ,, Die vero XV ejuſdem menſis ad eundem. ,, Fui a poſta in Collegio hieri mattina a far ,, l' offitio, impoſtomi da V. S. Illuſtriſs. intorno alla peſte, & diſſi, ,, che Noſtro Signore, avviſato di ,, queſto periculo, che s' era non ſolo accoſtato a i confini d' Italia, ,, ma intrato già nel Friuli, tenendone quel conto, che l' importanza de ,, la coſa meritava (maſſime, che ,, il medeſimo ſi ſentiva anco da la ,, parte di Piemonte) oltre che l' haveva meſſo ſtrettiſſime guardie per ,, tutti i lochi ſuoi, haveva anco ,, deputato una Congregatione, che ,, habbia particular cura di tutto ,, queſto negotio, & vi faccia tutte ,, le proviſioni ... Et ancora che ,, ſia avviſata la Santità ſua de la ,, molta vigilanza di ſua Serenità in ,, queſta materia ... nondimeno, ,, che eſſendo queſto un penſiero di ,, tanto momento a la ſalute di tutti, m' haveva commeſſo ch' io... ,, eſſortaſſi in ſuo nome la Serenità ,, ſua a non rimetter punto di que' ,, buoni & efficaci ordini, ch' è ſolita ,, di dare in queſti caſi. ..... & che ,, non ſia permeſſo, che per qual ſi ,, voglia cauſa paſſino robbe nè perſone, de le quali poſſa haverſi alcuno ſoſpetto......... Mi riſpoſero ,, quei Signori, che ringratiavano ,, tanto più noſtro Signore di queſta ,, communicatione & di queſta diligenza, che faceva uſare in negotio ,, tanto periculoſo, quanto queſto periculo premeva più a la Republica, a la quale più ſopraſtava: che ,, havevano dato boniſſimi ordini, ,, perchè il male non paſſi più oltre, ,, & che il Locotenente del Friuli, ,, huomo diligentiſſimo, non fidandoſi de l' opera d' altri, era ſtato ,, in perſona a eſſequirli (*ſic*): che ,, il male era intrato in un villaggio ,, di 30. o 40 caſe, le quali s' erano fatte tutte abruciare, inſieme ,, con le robe, che v' erano dentro, ,, le quali s' erano fatte pagare a quei ,, poveretti, ch' erano rimaſti, & provedoto al vitto & biſogno loro.... ,, Non s' è parlato coſa alcuna del ,, paſſaggio de la Spoſa di Spagna. ,, Ma io sò però, che queſto dà ,, molto faſtidio a queſti Signori, i ,, quali vorrebbono, che queſto paſſaggio ſi faceſſe per la via del Tirolo, & da Trento ſi calaſſe nel ,, Milaneſe, con toccare manco che ,, foſſe poſſibile queſto Stato. Ma il ,, deſiderio loro ſarà in queſto caſo ,, regolato con gran riſpetto. Venendo la ſpoſa per il Friuli, attraverſarà neceſſariamente, per andare a Milano, tutta la Terraferma: ,, & una compagnia groſſa, quanto ,, convien credere, che ſeguitarà al ,, gran-

ſticioreſque in tanti faſtigii hoſpites viſi ſunt. Cupientibus enim iis a Gratio Stiriaque recta per Carinthiam & Forum Ju-

,, gran principeſſa, ſi può non po-
,, co temere, che laſci qualche ma-
,, le nel camino ,, Ex die XXV-
III. ejuſdem menſis ad eundem: ,,
,, Queſta mattina eſſendo ritornato
,, in Collegio il ſudetto Amba-
,, ſciator di Spagna per la riſpoſta
,, di quanto eſpoſe a nome de l' Ar-
,, ciduca, queſti Signori, dopo ha-
,, vergliela data con parole molto
,, corteſi, li fecero lungo ragiona-
,, mento intorno a lo ſtato de la
,, preſente peſte & del paſſaggio de
,, la principeſſa, moſtrandoli, con
,, quanto periculo di queſto dominio
,, paſſarebbe una compagnia così
,, grande, che viene da lochi in-
,, fetti, & quanto queſto periculo ſia
,, commune anco con tutti gli Stati
,, d' Italia; et han propoſto parti-
,, to, che la principeſſa paſſaſſe con
,, pochi et con quel numero ſola-
,, mente, che foſſe neceſſario per
,, il ſuo ſervitio, et agli altri ſi
,, ordinaſſe, che pigliaſſero altro vi-
,, aggio; che eſſi procurerebbono,
,, che la principeſſa haveſſe nel do-
,, minio loro tutte le commodità,
,, et tutto l' honore, che ſe le de-
,, ve. etc. ,, Sunt ne haec *durio-
rum* officia ac *ruſticiorum?* an non
potius facillimorum urbaniſſimorum-
que? Sed de peſtilentia, quae ſunt
reliqua videamus. Die V. Sept. ad
eundem S. Georgii Cardinalem haec,
Gratiane, ſcripſiſti. ,, La terra di
,, Cividale con tutto il territorio ſuo
,, fù qui publicamente bandita l'
,, altro hieri, per cauſa de la peſte.
,, Si dice, che vi ſono molte caſe
,, ſerrate, et che un macellaro ape-
,, ſtato, havendo aperta per forza
,, la caſa, dov' era chiuſo, era ſal-
,, tato fuora, et con grand' impeto
,, s' era ſtudioſamente avventato ad-
,, oſſo a tutti quelli, che haveva
,, incontrato, per apeſtarli, & n' ha-
,, veva tocco et offeſo molti, et
,, n' harrebbe offeſo molti altri, ſe
,, d' ordine del Proveditore non
,, foſſe ſtato ammazzato con archi-
,, buſate. Sono ſtati ſequeſtrati et
,, rinchiuſi tutti i tocchi da coſtui,
,, et alcuni d' eſſi s' intende, che
,, erano ammalati .... Nel ſerrar di
,, queſta hò inteſo, che il Rettor
,, deſtinato al governo di Civida-
,, le, non havendo voluto intrar ne
,, la Terra così apeſtata, ſe n' è ri-
,, tornato indietro; et che per haver
,, un ſervitor ſuo praticato in una
,, villa ſuſpetta, giunto a Venetia
,, è ſtato inſieme con tutta la ſua
,, famiglia ſequeſtrato in caſa. ,,
Die VIIII ejuſdem menſis ad eun-
dem: ,, Del paſſaggio de la princi-
,, peſſa il Principe mi diſse, che ne
,, ſtavano in gran travaglio, non po-
,, tendo da l' un canto mancare di
,, ogni dimoſtration di honore & di
,, oſſervanza verſo il rè Catholico,
,, & da l' altro premendogli, quan-
,, to conviene, & il periculo proprio
,, & il terrore di queſti populi....
,, Si dice, che l' Ambaſciator di
,, Spagna habbia fatto officio per il
,, paſſo, & dato una nota del viag-
,, gio, nel quale non ſi toccherà
,, loco alcuno infetto. Ma par, che
,, queſto non baſti; perchè una com-
,, pagnia così groſſa non anderà tut-
,, ta dentro la linea preſcritta. ,,
Eodemque ejuſdem menſis die ad e-
,, undem; ,, Han creato alla Sani-
,, tà due Soprapreveditori, che inſie-
,, me col magiſtrato ordinario han-
,, no ſuprema poteſtà di tutte le co-
,, ſe, pertinenti a queſto negotio,
,, *cum poteſtate vitae et necis* ſo-
,, pra tutti quelli, che non obediſ-
,, ſero a gli ordini loro. S' è trat-
,, tato molto ſtrettamente di bandi-
,, re tutto il Friuli dal Tagliamen-
,, to in là, et prohibire affatto il
,, comerrio oltre quel fiume, con
,, far tirar le barche in terra, et
,, metter le guardie sù la ripa di
,, quà, et con gli archibuſi tener a
,, dietro chiunque tentaſse paſſare. ,,
,, Maſſime, che le piazze affermano,

,, che

Julii Patavium atque inde Ferrariam petere, quia rumoris aliquid emanarat, peſtilentiam eſſe Gratii, tranſitum per fi-

,, che in Grate ſia la peſte molto
,, grande.... Veramente pare, che
,, volendo pur venir hora, ſarebbe
,, miglior conſiglio, che quei Prin-
,, cipi pigliaſsero il camino verſo
,, Tirolo: che ſe ben ſarebbe al-
,, quanto più lungo et più aſpro per
,, un pezzo, ſarebbe però più ſi-
,, curo per loro, et manco ſuſpetto
,, ai populi d' Italia, non ſolo a
,, quelli, per i quali doveran paſsa-
,, re, ma agli altri ancora &c. ,,.
Die denique ejuſdem menſis trice-
ſima ad eundem: ,, Scriſſi quel che
,, havevo inteſo da ſicuro autore de
,, le coſe di Gratz, dove mi ſono
,, anco chiarito meglio, che la pe-
,, ſte fà tanto progreſso, che non ſi
,, può più naſcondere da i medeſimi
,, Auſtriaci, nè più negarſi: et al
,, medeſimo Ambaſciator di Spagna,
,, che queſta mattina è ſtato a ve-
,, dermi, et hà ragionato un pezzo
,, meco di queſto negotio, pare, che
,, ſi mettano ad un gran riſchio le
,, coſe d' Italia con queſti paſsaggi...
,, et moſtrò di ſtimar tanto queſto
,, pericolo, che hà fin ſcuſato que-
,, ſti Signori de le difficultà, che han
,, poſto ne la conceſſione del paſ-
,, ſo &c. ,, In tanto igitur Italiae
periculo, quod vel ipſe Hiſpani regis
legatus videbat et fatebatur, pro-
ptereaque ſapienter facere Venetos
confirmabat, qui Hiſpanienſi reginae
ejuſque comitibus tranſitum per ſuos
fines negarent, quid tibi in men-
tem, Gratiane, venit, ſapientiſſi-
mos homines providentiſſimosque *du-*
riores in tanti faſtigii hoſpites ru-
ſticioreſque adpellare? Sed, ne Gra-
tianum meum videar, quem toto hoc
Opere, ubi res tulit, acriter defendi
vereque laudavi, in extremo deni-
que accuſare atque reprehendere, ejus
hoc loco etiam brevis, attamen proba-
bilis, nobis ſuſcipiatur defenſio. Non
ipſe *duriores ruſticioreſque* ſententia
ſua Venetos dixit, ſed tales viſos ad-
firmavit. Quibus? Ignaris rerum at-
que imperitis hominibus, qui ſae-
pe propter ſtultitiam conſilia Princi-
pum iniquiſſime interpretantur. Stul-
torum autem; quam late patuit
ſemper, patebitque natio, tam nihili
faciendum judicium eſt. Caeterum
Venetos Gratianus ſemper et dilexit
et coluit; multis eorum in ſe ac ma-
gnis meritis. Id in extrema, quam in
ſenatu habuit, oratione teſtatus eſt;
cujus orationis ſumma capita in hiſ-
ce ad Cardinalem S. Georgii Vene-
tiis Romam die 24. an. 1598. datis
litteris percenſuit: ,, Finalmente ar-
,, rivò Monſignor mio di Malfetta
,, a lì 20. S' è trattenuto due gior-
,, ni a S. Spirito, per dar ordine a
,, la ſua caſa; nel qual tempo io
,, ſono ſtato a lungo con ſua Signo-
,, ria Reverendiſſima ragionando a
,, pieno di quanto è ſtato biſogno.
,, Hieri andammo in Collegio, con-
,, dotti et ricevuti con le ſolite ci-
,, rimonie. Io, ſecondo il coſtume,
,, fui il primo a parlare, sì per toc-
,, care alcuna coſa de la perſona del
,, nuovo Nuntio, et sì per licentiar-
,, mi da ſua Serenità, et diſſi, che
,, eſsendo ſtato aſtretto da molte et
,, urgenti neceſſità de le coſe mie a
,, ſupplicar noſtro Signore, che mi
,, faceſſe gratia di liberarmi dal ca-
,, rico di queſta Nuntiatura, Sua
,, Beatitudine, ſecondo il ſolito de
,, l' infinita ſua carità, ſe n' era be-
,, nignamente contentata, et mi ha-
,, veva mandato ſucceſsore Monſi-
,, gnore Reverendiſſimo Veſcovo di
,, Malfetta, Prelato per le molte
,, qualità ſue accettiſſimo a ſua Bea-
,, titudine, et che in carichi ſimi-
,, li et in negotii graviſsimi haveva già
,, più volte dato con ſua gran laude
,, larghiſsimi ſaggi del valore, de la
,, prudenza & de la deſtrezza ſua.
,, Che io, per la mia ſingular devotio-
,, ne verſo ſua Serenità et verſo que-
,, ſto Sereniſsimo Dominio, ſentivo
,, in queſta mia partenza molta con-
,, ſolatione di vedermi ſuccedere in

,, que-

fines ſuos negaverunt. Omiſſo igitur Foro Julii, per Tridentinas Alpes Italiam ingreſſi, Ferrariam deſcenderunt; At-

„ queſto loco un perſonaggio tale,
„ che con la molta ſua virtù foſ-
„ ſe per emendare le imperfet-
„ tioni mie, et per ſupplire a tut-
„ to quello, in che io per il mio
„ poco ſapere haveſsi mancato nel
„ ſervitio de la Serenità ſua; la
„ quale però io ero certo, che ha-
„ vendo maggior conſideratione a l'a-
„ nimo et al deſiderio mio, che al
„ mancamento de l' altre conditio-
„ ni, accettaria da me per ſervitio la
„ voluntà perpetua, che havevo havuto
„ di ſervirla. Che io potevo affer-
„ mare a ſua Serenità, che ſicco-
„ me il ridurmi a la cura de la
„ Chieſa et de le coſe mie, m'e-
„ ra di non poco contento, per il
„ gran biſogno, che n'havevano,
„ coſì il dipartirmi da la Sereni-
„ tà ſua non ſarebbe ſtato ſenza
„ gran ſentimento di diſpiacere.
„ Che mi ſarei nondimeno conſola-
„ to con la memoria, che harrei
„ portato meco de' continui favori,
„ che havevo ricevuto da ſua Sere-
„ nità et da quei Signori Eccellen-
„ tiſsimi, la qual memoria ſi come
„ ſarebbe reſtata ne l' animo mio
„ ſempre viva et ſempre verde,
„ così nel medeſimo animo ſarebbe
„ ſtato ſempre più acceſo il deſide-
„ rio di ſervire in tutto quello, a
„ che le mie deboli forze ſi eſten-
„ deſsero, non ſolo a ſua Serenità
„ et a la Republica, ma a ciaſche-
„ duno, che in qualunche modo &
„ in qualunche loco haveſse depen-
„ denza da lei; et che ſe a l' hu-
„ mile et tenue fortuna mia foſse
„ mancato il modo et l' occaſione
„ di farlo, l' harrei ben certo fat-
„ to con una affettuoſa devotione
„ in pregare cotidianamente il Si-
„ gnore Dio, che per gloria del
„ ſuo ſantiſsimo nome, et per orna-
„ mento et preſsidio d' Italia, con-
„ ſervaſse, accreſceſse et proſperaſse
„ ſempre con la ſua ſanta gratia
„ queſto religioſiſsimo et ſapientiſsi-
„ mo Governo. Dopo queſte po-
„ che parole, le quali parve, che
„ foſsero ſentite con piacere et con
„ aſsenſo da tutti quei Signori, Mon-
„ ſignor di Malfetta preſentò il ſuo
„ Breve &c. „ Inter merita autem Venetae erga Gratianum Reip illud minime praetereundum ſilentio eſt, quod ipſe hiſce ad eundem Cardinalem S Georgii die 31. Jan. an. 1598 Venetiis Romam datis litteris commemorat. „ Non debbo la-
„ ſciar di dire a V. S. Illuſtriſsima,
„ che in queſta miſera occaſione de
„ la morte di mio fratello, il Prin-
„ cipe et queſti Signori non ſolo
„ hanno mandato a far meco tutti
„ gli officii d' humanità, che in
„ ſimili accidenti ſogliono farſi per
„ conſolar gli afflitti, ma hanno an-
„ co meſso partito in Pregadi di
„ farlo ſepelire con ſolenne pompa
„ a ſpeſe del Publico; et, eſsendoſi
„ vinto il detto partito in Prega-
„ di, per quanto intendo, con qua-
„ ſi tutte le balle, mandorno ſubito
„ un Secretario a far meco officio
„ conſolatorio, a nome del detto Pre-
„ gadi, et a ſignificarmi il decreto
„ fatto circa la ſepultura. Io ringra-
„ tiai ben grandemente la Republi-
„ ca di queſta carità et benignità,
„ che dimoſtrava verſo di me, et
„ accettai l' obligo, in che ne do-
„ vevo reſtar con ſua Serenità, ma
„ ricuſai però d' uſar la gratia, che
„ mi facevano, moſtrando, che io
„ volevo, che il corpo di mio fra-
„ tello foſse portato a S. Giorgio
„ Maggiore, dove e' haveva a depo-
„ ſitare, con molta ſimplicità, ſen-
„ za alcuna pompa, conforme a quel-
„ lo, ch' eſso medeſimo haveva or-
„ dinato ne la morte. Et così e' è
„ fatto. &c „ Libenter feci, ut Venetam nationem non modo ab omni *inhumanitatis ruſticitatiſque* ſuſpicione purgarem, quam legentibus injicere Gratiani verba potuiſsent, ſed etiam humaniſsimam officioſiſsimam-que

Atque hinc, factis ſponſalibus, Mediolanum profecti ſunt. Mediolano Genuam (1), Genua, conſcenſis navibus, Galliae oram legentes, in Hiſpaniam trajecerunt.

que erga Gratianum ipſum oſtenderem. Animadverſa ſaepe mihi in aliis Venetorum ea laus eſt, et in me ipſo aliquando perſpecta. Nam, quum vehementer mihi, ante aliquot annos, Aldi Manutii Senioris Tullianorum operum editione opus eſſet, qua in emendando Cicerone novae editionis uterer, nec ulla aut mea aut amicorum diligentia, neceſſarium illud meorum ſtudiorum inſtrumentum poſſem comparare, factum, neſcio quo caſu, eſt, ut de indigentia mea, de curaque, in qua verſabar, Marcus Foſcarenus, Reip. Venetae tum apud Pontificem Max. legatus, forte cognoſceret. Quid dicam, ampliſſimum virum mihi, petenti ab eo aliquid, non denegaſſe, qui me, ignotum hominem, ultro liberalitate ſua et ſplendidiſſimo munere oppreſſerit? Aldinam nitidiſſimam rariſſimamque editionem illam, e ſua locupletiſſima Bibliotheca detractam, ad me, per Cl. V. Franciſcum Ant. Zaccariam S. J. Venetum et ipſum, hoc eſt, humaniſſimum hominem, continuo mittendam, ſingulari cum ſuae erga me voluntatis ſignificatione, curavit. Hanc ego tantam ac tam prope incredibilem, inuſitatam certe ac plane ſingularem, praeſtantiſſimi Viri, nobiliſſimis legationibus ad Pontifices Maximos Regeſque potentiſſimos perfuncti, aedis S. Marci Procuratoris, Bibliothecae Praeſidis, Reip. Hiſtorici, omnibus ingenii, doctrinae virtutiſque ornamentis praediti, humanitatem expertus, poteramne umquam tanta illum, quanta a me debetur, obſervantia colere, paribus ſtudiis atque officiis proſequi, merita benevolentia complecti? potuine aequo animo, aut etiam tacitus ferre, a quoquam Venetam, ex qua ille eſt, Gentem *duriorem ruſticioremque* adpellari?

1 Commodum ad hunc Gratiani de Genua locum deveneram, quum ex eadem urbe allata ad me ſunt Jo. Jacobi Cavalli, praeſtantiſſimi Genuenſis poetae, vernacula lingua elegantiſſime ſcripta, poemata, eximium mihique gratiſſimum nobiliſſimi eruditiſſimique adoleſcentis Jacobi Philippi Duratii, Marcelli filii, munus. Editionem nitidiſſimam emendatiſſimamque vir doctiſſimus mihique amiciſſimus Joſephus Maria Prianus, e Matris Dei inclyta Sodalitate, curavit: idemque egregium plane ac pernobile Italicum Carmen, Sereniſſimo Genuenſis Reip. Duci Laurentio Mario nuncupatum, praemiſit! Felix, cui tantus vir laudandus, tantarumque laudum ſeges atque materies obtigerit! Sed etiam bene ac feliciter cum Mario actum, qui ſummae virtutis ſuae parem in Priano praeconem invenit.

FINIS.

PAgina hujus Voluminis 54. polliciti ſumus, exhibituros nos, in calce Operis, Pii V. Pontificis Max. de Philippi, Hiſpaniarum regis, profectione in Belgium, ſententiam, Apoſtolico Nuncio, interprete Commendono, ſignificatam. Eam igitur hoc loco, nuſquam antea editam, ex Gratiani MSS. Collectaneis diligenter deſcriptam, ſubjicimus.

Inſtruttione mandata in Spagna per conſigliare la venuta di quel Rè in Fiandra, del Cardinal Commendone. 1567.

Noſtro Signore, benchè habbia ſempre tenuto & tenga per certo, che la prudenza humana intanto ſolamente ſia prudenza, in quanto è ſubordinata alla Sapienza Divina, & da queſta indrizzata al ſervitio di Dio; nondimeno ricevute le voſtre lettere di . . . . hà voluto maturamente conſiderar con le medeſime ragioni & riſpetti humani, che voi ſcrivete, i partiti & i mezzi, che ſi prendono coſtì, per riparare alli tumulti di Fiandra. Appunto vede le coſe della Chriſtianità, così ſpirituali come temporali, ridotte a termine, che s' hà da temere, che in queſta attione ſi tratti della ſalute di tutti; & m' hà commeſſo, che ne ſcriva a V.S. il mio parere, acciò che lo communichi al Rè con quella ſincerità & carità, che Sua Beatitudine uſa in ſervitio publico, & particolarmente di S. Maeſtà Catholica.

Il fine, propoſtoſi coſtì, pare, che fin' hora ſia di ridurre quei paeſi di Fiandra alla obedienza politica; & li mezzi ſon' armi & negotio, con la preſenza del Rè, o vero con l' opera di qualche Signore d' autorità; & la riſolutione preſa fin quì, che venga innanti il Sig. Duca d' Alva, a metter in ordine uno eſercito, & a ſcoprire quello, che ſi poſſa fare, & il Rè ſegua di poi; & in ogni modo ſi diſſimuli la cauſa della Religione; la quale diſſimulatione però non ſi dichiara eſpreſſa nelle voſtre lettere, come s' intende coſtì, cioè, ſe ſi habbia riguardo a facilitarſi la via di ſoggiogare i ribelli, a fine di levar poi ſubito loro i Predicatori & le conventicole, & reſtituire & ſtabilire in quelle parti la Religione Catholica: o pure ſe ſi hà la mira ſolamente a pacificar lo Stato, & a ridurlo alla obedienza politica, con diſſegno di tollerare nel reſto la perverſità & la licentia de' ſudditi nella Religione, fin' a tempo più opportuno. Nel primo caſo, benchè nella cauſa di Dio non convenga diſſimulare, ma far' arditamente & con fede tutto quel, che ſi può, & ricorrere a S. D. Maeſtà, ut exurgat [1], & judicet cauſam ſuam, memor improperiorum ſuorum, quae ab inſipiente ſunt tota die: *nondimeno ſino a tanto, che il Rè arrivi armato in Fiandra, ſi potrebbono forſi comportare ſimili diſ-*

1 Pſalm 73 verſ. 22 Quod hic fecimus, etiam interius faciemus, ut ſanctae Scripturae loci, quos adfert frequenter Commendonus, unde deſumti ſint, indicemus; illud ſemel monentes, ſaepe ab eo non tam ipſa ſacrorum librorum verba, quam ſententias proferri.

diſſimnlationi. Ma nel ſecondo caſo di permettere o tollerare a' ſudditi licentia nella Religione, non vede S. Santità, qual ragione, non pure Divina, ma hnmana, poſſa horamai perſuadere i Principi a ſperare di rendere qnieti & pacifici gli Stati loro, ſenza havere prima reſtitnita & ſtabilita la Religione: & volentieri vorrebbe, che in tal propoſito non foſſe ſtato allegato a V. S. l' eſempio delle vie, tennte dall' Imperatore Carlo V. nella gnerra de' Proteſtanti. Ma poichè l' hanno allegato, giova almeno, per ridurre in memoria a S. Meſtà Catholica, che parte haveſse l' Imperatore, ſuo padre, in Germania, doppo sì gran vittoria, che pace reſtaſſe in quella provincia, qnal contagio in pochi anni ne ſia paſſato nelle altre, & in qual pericolo habbia hora condotto gli Stati ſuoi ſteſſi di Fiandra, ſolo perchè fù conſigliato ad attendere alle coſe politiche, & diſſimulare qnelle della Religione, & non ſi valſe della vittoria, conceſſali da Dio, per eſtinguer qnel veleno, che hà poi infettato gli Stati ſnoi di Fiandra, ut cognoſcatur (1) Dominus, judicia faciens. *Et ſe in tempo, che la Repnblica Chriſtiana era manco inferma, il partito, preſo dal ſndetto Imperatore, gli nocqne tanto, quanto peggior eſito ne dovemo temere al preſente? Hanno potnto i Principi Chriſtiani ne i primi anni di quelle Sette havere qnalche apparente ſcuſa, non dirò del poco loro zelo nel ſervitio di Dio, ma del non havere antevednto, dove qneſte Sette foſſero per capitare, ſotto preteſto di Religione. Hora, doppo tante ſeditioni & revolutioni de' Principi, non pnre è tolto loro ogni ſcuſa del non eſſerſi da principio riſoluti d' opporſi all' hereſie, ma, ſe non vi prendono ſpedito & gagliardo riparo, ſarà loro in breve dagli Heretici tolta ogni difeſa; perciò che queſto movimento, per cauſa di Religione, è nna ſorte di ſeditione & di congiura, che hà cagione commnne a tutti, & nella quale ciaſcuno pretende egnale intereſſe, & è la più atta a radnnare, & ad nnire molte genti inſieme, & a mantenerle lungamente nnite, & la più facile ad eccitare ſubiti & gravi tnmulti, anco con intelligentie & pratiche di Nationi, non pur diverſe, ma per altro inimiche; & appreſſo è la più potente, per torre l' antorità alli Principi, ſotto preteſto,* quod oporteat (2) magis obedire Deo, quam hominibus: *di che coſtoro ſi fanno tnttavia ſcudo,* non ut conſervi Dei, ſed ut amicam habentes (3) malitiae libertatem. *Con tntto ciò voi ſcrivete, che per trè ragioni coſtì ſi giudica, eſſere neceſſario diſſimnlare la canſa della Religione: per acquetare i popoli; per non irritare i vicini; per poterſi valere di genti Tedeſche in qneſta impreſa. L' acquetare i popoli, con laſciare loro libere le radnnanze & conventicole, & le prediche di quei loro ſeduttori,* faces populorum, *non è altro, che un notrire il foco, & radunare tnttavia materia, per accendere maggior fiamma. Et li Savii antichi videro, che ne' governi, dove foſ-*

1 Pſal. 9. verſ 17.
2 Act Apoſt cap. 5. num. 29.
3 I. Petr c. 2. num. 16. „ Quaſi liberi, & „ non quaſi velamen habentes malitiae libertatem. „

foſſe a ciaſcheduno lecito di ragionare al popolo, & di proporre partiti & leggi ad arbitrio ſuo, di neceſſità conveniva, che ſeguiſſero di continuo turbolentie & mutationi di Stato: & però s' ingegnavano diligentemente di impedire & di torre con le loro leggi & ordini di governo queſta peſtilente licentia di ſeditioſi oratori. Il che molto più ci è hora neceſſario di fare, perchè le ſeditioni per cauſa di Religione, eſſendo, come ſi è detto, di ſua natura le più gravi d' ogni altra, hanno portato ſempre gran revolutione negli Stati, prima ancora, che il Signore Iddio ci haveſſe fatto tanta parte della gratia & gloria ſua, quando gli huomini peccavano manco nel culto Divino, & gli peccati, che in ciò commettevano all' hora, non provocavano tanto l' ira di Dio. Ma al preſente ſono ſenza comparatione più pericoloſi, & ricercano molto maggiori & più preſti rimedii: &, ſe non vi ſi pigliano, toſto converrà alli Rè & altri Principi Chriſtiani abbandonar ogni ſperanza di mantenere gli Stati loro, perchè nella noſtra Religione, che ſola è vera, come la fermezza della fede & l' amor di Dio & del Proſſ.mo è cagione di una vera obedienza verſo li Superiori con pace & tranquillità degli Stati, così all' incontro lo ſpirito della hereſia, rinchiuſo dentro delle conſcientie d' ogn' uno, porta grandiſſimi movimenti, convellens [1] fundamenta orbis: *& ben danno troppo ſpeſſi ſegni gli fermenti delle rebellioni, che per tale cagione a' noſtri tempi ſi ſentono in più provincie.*

Quanto al ſecondo riſpetto di non irritare per hora i vicini, più toſto pare, che ſi harebbe a render gratie a Dio, che con il preſente biſogno habbia congiunto tanta opportunità di condurre hora queſta impreſa: primo, perchè la Corona di Francia per ſuo intereſſe non doverà aiutare, nè fomentare li ribelli del Rè Catholico: il che in ogni altro tempo, & per qualunque altra cagione, che hà portato & porta alla Francia il medeſimo pericolo, ſarebbe ſtato difficile a ſperar; & li Principi di Germania ſi trovano eſauſti di denari per la preſente guerra col Turco; & la guerra moſſa in Saſſonia contra il Duca di Vinaria doverà tenere impediti alcuni di loro, & principalmente l' Elettore Palatino, ſuocero del detto Duca di Vinaria, & capo de' Calviniſti in Germania. La Regina d' Inghilterra, oltre li riſpetti, che le conviene havere per quiete del ſuo Regno, ſi ritrova havere gettato molti denari indarno per gli Vgonotti di Francia, & ſe ne moſtra ſatia & ſtanca. Il Rè di Dania fà guerra col Rè di Svetia, & è ridotto a tale povertà, che hà poco il modo di mantenere il ſuo paeſe, non che di offendere il Rè Catholico. Et ſe quelli Principi ſtanno adietro, poco ſi hà da temere di movimenti o di aiuto de' popoli vicini: anzi il vero & ſicuro rimedio, di tenere in freno così li popoli come li Principi, è arrivare in Fiandra con tali forze, & con tale preſtezza, che levi il tempo & l' ardire ad ogn' uno

1 Iſajae cap. 24. num. 18.

no di moverſi. Sd il Rè le pretenſioni di alcuni ſopra li ſuoi dominii de' Paeſi Baſſi, & la mala contentezza, che ne hanno dimoſtrato più volte, & che non gli hà ritenuti ſe non il timore, & il poco modo, che hanno, d'effettuare i loro diſegni; & però, non havendo S. Maeſtà a conſidare, che queſti, potendo, non vogliano, deve sforzarſi di fare, che, volendo, non poſſano; &, per ragione di governo, prendere volentieri queſta giuſta occaſione, che gli è data, d'entrare armato in Fiandra, & ſtabilirſi meglio il dominio ſuo in quei paeſi.

La terza ragione è, per poterſi ſervire in queſta impreſa de' ſoldati Tedeſchi. Circa che primamente ſi potrebbe forſe dire, che ſaria bene valerſi di altri; ma, poſto che ſia neceſſario di valerſene, ſia ſolo per una giornata, la quale per ſorte conveniſſe di fare, per ſoggiogare i ribelli, & levare loro le armi, & per pigliare piede di eſeguire il reſto: perchè, havendoſi una gagliarda banda di Spagnoli, non è dubio, che ſi potrà poi, ſenza l'opera de' Tedeſchi, ſtabilire quanto di più ſarà ſervitio di Dio & di S. Maeſtà: nè di ſoldati Tedeſchi ſono molti Calviniſti, nè Anabattiſti [le quali due Sette regnano in Fiandra], nè ſogliono eſſi dimoſtrarſi tanto zeloſi della hereſia, nè ſi poco fedeli a chi li piglia a ſuo ſtipendio, che per conto loro ſia neceſſario diſſimulare la cauſa della Religione, o di temere, che eſſi non ſiano per venire contra Sette, così nemiche della loro Luterana, maſſime ſapendoſi i Capi ſervire prudentemente & a tempo delle genti Tedeſche.

Ma, poſto ancora, che le ſudette ragioni haveſſero forza di perſuadere al Rè queſta diſſimulatione di Religione, pare a S. Santità aſſai difficile di vedere, come lo poſſa fare: perchè, non havendo i ribelli altro velo da coprire la loro rebellione, nè altra fortezza da ritirarſi & difenderſi, ſe non queſta della Religione, nella quale non pure ſi tengono ſicuri, ma atti a potere muover per queſta via a loro piacere nuovi tumulti, ſenza dubio verranno a trattare ogni coſa con il medeſimo preteſto, & la più parte delle loro dimande, & ogni negotio d'accordo ſarà di Religione. Onde converrà, che ogni accordo, che ſi prenda, o veramente ſegua, rieſca pernitioſo: perchè, ſe non ſi vorrà conſentire alle loro dimande, ſeguiranno toſto le diſſimulationi, & conſentendoſi, ſi vedranno ſtabilire & creſcere le hereſie, & con eſſe la forza & l'audacia di ribellione, la mala reputatione & la impotenza del Rè. Miſero veramente à noſtri tempi è lo ſtato della Chriſtianità, perchè, pretendendo gli Heretici ogn' hora più arditamente la cauſa della Religione, i Catholici ſtudiano diſſimularla, & ſeguono di caminare per le medeſime vie, che ſi ſono tenute ſin da principio di queſte Sette, & Dio ſegue di mandarci ogni dì peggiori ſucceſſi, perdens (1) prudentiam prudentum, & diſſipans (2) conſilia gentium, ut videntes (3) non videant, & audientes non intelligant:

1 Ad Corint. I. cap. 1. num. 19.
2 Pſalm. 32. v. 10.
3 Luc. cap. 8. num. 10.

gant: *che il diſſimulare per hora la cauſa della Religione non è altro, che un laſciarſi obligare a diſſimularla per ſempre*. Declinantes autem in obligationes, adducet Dominus cum operantibus iniquitatem, (1) & Potentes (2) potenter tormenta patientur. *Non terria il Rè per ſuo vaſſallo colui, che non ſi recaſſe a vituperio il laſciarſi condurre a diſſimulare il vaſſallaggio & l'obligo ſuo, non che a fare pregiuditio alle ragioni & honore di S. Maeſtà; & quello, che il Rè non tollerarebbe in vaſſallo, non ci è chi eſorti pure il Rè medeſimo a non fare contro il Signore dell' univerſo*, qui (3) erubeſcet erubeſcentes ſe coram patre ſuo in die ultionis juſtus Judex. *Non è Capitano del Rè, chi, durandogli ancora ſpirito & vita, & qualche modo di reſiſtere agl' inimici del Rè, tolleraſſe mai di accordarſi a tenere gl' inimici armati dentro d' una Fortezza: più toſto, per conſervar la fede & l'honor ſuo, vorrebbe morire. Et in quella ſola Fortezza, che ci reſta tra l' Inghilterra & Francia & Germania, in quei paeſi, i quali per il luogo, dove ſono poſti, & per la grandezza & ricchezze loro, & per eſſere d' un Rè sì potente, sì riſpettato & sì Catholico, ſono ſtati fin' hora il preſidio della Fede Catholica, ſi vorrà tollerare Vgonotti & Anabattiſti? le quali due Sette, meſcolate con conſigli & intereſſi humani, ſono le più maligne, & agli Stati le più pericoloſe di tutte le altre, eſſendo tutte drizzate alla rovina & eſtintione d' ogni Principato, d' ogni legge, d' ogni ordine, d' ogni coſtume. Veramente così fatti conſigli de' Principi Chriſtiani fanno tal volta venire S. S. in opinione, che il Signore Iddio doppo l' havere fin con l' eſempio del zelo degli Heretici, ſuoi ribelli, dimoſtrato indarno ad eſſi Principi il loro debito, s' apparecchi hormai col mezzo de' medeſimi Heretici, fatti già ribelli anco de' Principi, a ſforzarli di dichiararſi paleſemente una volta*, utrum Deo ſerviant; *& faccia loro giuſtamente perdere lo Stato per le medeſime vie di diſſimulationi, per le quali ingiuſtamente cercano ora di conſervarlo ſenza Dio. Fuggono i Principi di ſervire a Dio, temono di confidare* in eo, cujus nomen (4) eſt Omnipotens: *& la Divina giuſtitia li conduce a ſervire a i loro ſudditi*, ponere (5) firmamentum ſuum formidinem, & errare (6) in invio, & non in via. *Hanno voluto metterſi ſotto i piedi la Religione & la cauſa di Dio*, qui (7) caput eſt omnis Principatus, & poteſtatis, *& per neceſſità tutte le coſe ſono rivolte ſottoſopra, tanto che, turbato horamai ogni ordine, ſpento ogni dovere, vanno li Principati miſeramente riducendoſi a Democratia, o per dire meglio ad una horribile Anarchia: & ſi diſſimula, & ſi ſpera* (8) in ſpem contra ſpem, *non ſi volendo per una fede ſperare in Dio: nè non pure ſi*

1 Pſ. 124. v. 5.
2 Sap. cap. 6. num. 7.
3 Luc. cap. 9. num. 26.
4 Exod. cap. 15. num. 3.
5 Pſ. 88. v. 41.
6 Pſ. 106. v. 40.
7 Ad Coloſs. cap. 2. num. 10.
8 Ad Rom. cap. 4. num. 18.

tollera ne' ſudditi di far conventicole & congiure, ma di tenere intelligentie et pratiche con altri popoli; dove che a i Principi non è quaſi lecito, non dirò di caſtigare i diſſobedienti & ribelli, ma di trattare l'uno come l'altro, o di praticare leghe, anco contra Infedeli. Piaceſſe a Dio, che quella lega, la pratica della quale ſcrivete eſſere diſpiaciuta coſtì, foſſe così facile ad effetuarſi, come non nuoce alle coſe di Fiandra, ma giova più toſto; sì per dimoſtrare ad ogn' uno, che i Papi fanno l' offitio loro, & procurano il beneſitio univerſale della Chriſtianità & sì per dimoſtrare, particolarmente agli Heretici, che S. S. habbia volta la mira contra il Turco: il che doveranno eſſi tanto più credere, quanto che per mezzo di coloro medeſimi, che coſtì ſi dicono eſſere conſiglieri di alcuni gran Principi, potranno eſſere certificati, che non ſi è tenuto trattato contra altri. Laſcio da parte quello, che ciaſcuno hà potuto vedere in effetto dell' animo di S. S. contra i Turchi, cosi a Malta, come in Vngheria. Ma in ogni caſo l' haver meſſa queſta pratica di lega doverebbe giovare, almeno per far ravvedere i Principi Chriſtiani della miſeria del Chriſtianeſimo; poichè in tanto pericolo, che ci ſopraſta da sì potente tiranno, non è quaſi lecito di penſare a praticargli contra una lega: di che però vi ſi ſcriverà poi con altre lettere.

Hora venendo alli mezzi propoſti coſtì per le coſe di Fiandra, Armi, Negotto, Preſenza del Rè, & Opera de' Miniſtri. Dell' Armi non ſi dubita, che non ſiano neceſſarie: nè meno ſi dee dubitare, che quanto maggiore ſarà la forza, & quanto più preſta la eſpeditione, tanto più facilmente potria fare l' effetto, & ſenza ſangue, ſopravenendo, & ſopraſacendo li ribelli, & tenendo adietro i vicini.

Del Negotio ſi giudica, che, come accompagnato da molte forze, & ſuperiori a quelle de' ribelli, habbia poca difficultà; altrimente non ſia per far frutto alcuno: perchè nelle ribellioni negotiandoſi ſenz' armi, non ſi danno leggi, ma ſi ricevono, ſi ſerve, non ſi commanda, maſſime eſſendo ſtati quei popoli di ſua natura ſempre facili a tumultuare, & innanti, che veniſſero ſotto la Caſa d' Auſtria, & allhora, & doppo; & eſſendo che li Signori principali, che girano a lor voglia quei popoli, ſi ritrovano per il più tanto implicati nei debiti; che, non potendo haver riparo alle coſe loro nella quiete publica, ſi ſono ridotti a cercarlo nella confuſione & revolutione di tutte le coſe. Per la qual coſa, oltra il riſpetto de' parentadi, & altri intereſſi con altri Principi, pare poco ragionevole, che ſi conducano volontariamente a tale accordo, col quale ſi levi loro l' autorità, che hanno coi popoli, & il modo di ſollevarli di nuovo, quando ciò foſſe per tornare loro commodo. Et ſe nell' ultima partita, che il Rè fece di Fiandra, in tempo, che non v' erano a gran pezzo tante forze & congiure di Heretici, nè i popoli ſi erano ſcoperti ribelli, non vollero

in

in alcun modo patire, che vi rimaneſſe preſidio alcuno degli Spagnoli, quanto meno è da credere, che lo vogliano admettere & patire hora, ſe non forzati con l' arme? Adoperare in ciò un miniſtro di gran virtù & autorità, non ſi vede, che poſſa rimediare a baſtanza: eſſendo che, per rimediare a tali ribellioni, ſi richiedono bene ſpeſſo ſubite & importanti reſolutioni, & con autorità & facultà ſuprema di gratiare & caſtigare: il che non può mai ben fare un Miniſtro, & quando poteſſe ancora, non gli viene preſtato in ogni coſa fede, & molti non gli cedono così volentieri, nè gli conſentono facilmente, come a la perſona del Rè, &, fra tutte le provincie, queſti Stati di Fiandra hanno dimoſtrato di non voler patire magiſtrati ſtranieri; & ſe ne ſono altre volte laſciati intendere troppo chiaramente dal Rè.

Il mandare un Miniſtro innanti, perchè il Rè ſegua dipoi, hà le difficultà ſopradette; & hà di più, che quanto egli ſarà perſonaggio maggiore, tanto più ſi crederà difficilmente ne' Paeſi Baſſi, che il Rè ſia per ſeguire appreſſo: la quale coſa quando rieſca poi falſa, nondimeno l' openione ſola, che fratanto ſi hà, che il Rè non eſca di Spagna, non è per portare ſe non nocumento, & per accreſcer molto l' ardire dei ribelli. Diranno forſe, non eſſere volontà, ma neceſſità queſta, che induce il Rè ad adoperare altri in queſto negotio, non potendo S. M. partire così preſto di Spagna, per dubio, che mentre egli attendeſſe ad acquetare la Fiandra, non ſi moveſſero coſtì i medeſimi rumori; & anco perchè in abſentia ſua più difficilmente potria cavare di Spagna li denari neceſſarii per queſta guerra: & che, ſe non ſi può così preſto mettere in ordine l' eſercito, neceſſario per una tanta impreſa, queſta con minor riſchio della reputatione di S. M. ſi comincerà a condurre per mano d altri. Quanto al primo conviene eſſer certi, che, cadendo la Fiandra, il che Dio non voglia, con la rovina ſua tirerà a terra & la Francia & la Spagna; ta'chè è molto megliore partito opporſi al pericolo maggiore, & con ogni sforzo correre ad eſtinguere quella fiamma, che, laſciandoſi ardere, conſumerà anco quello, che più ſi cerca di conſervare.

Le coſe di Spagna non ſono, per Dio gratia, in tali termini, &, quando foſſero, non ſi hanno da tenere per tanto difficili a ſoſtentarle di lontano col nome & con la reputatione ſola di quella impreſa, quando ſi deve tenere per fermo, che con la perdita di Fiandra non paſſeranno quiete nè ſicure le coſe di Spagna: anzi il vero & forſe unico rimedio d' aſſicurare la Spagna, & anco le altre provincie, è di fare hora lo ſupremo & ultimo sforzo di ſanare la Fiandra, & con vera prudentia accompagnare, & conſentire alla carità Chriſtiana la quale ci eſſorta, quaerere (1) ovem perditam, relictis nonaginta novem in deſerto.

Quan-

1 Matth. cap. 18. num. 12.

Quanto a' denari: l'impreſa è tale, che convien fare tutto quello, che ſi può. Perchè o ſi hà da vincere con celerità, o con indegnità perdere affatto. Ma, quando anche fuſſe neceſſaria in Spagna la preſentia del Rè per la proviſion de' denari, o per qualche altro riſpetto, la principale & eſtrema neceſſità in queſto punto è, che il Rè venga in perſona, per acquetare la Fiandra, anzi per ricuperarla, & per mantenere con eſſa gli altri ſuoi regni.

Quanto a l'apparecchio dell eſercito: poichè in tanti meſi non ſi è potuto mettere in ordine, almeno, finchè quello ſi prepara, S. M. ſi approſſimi, & venga a Milano, & con la vicinanza aiuti l apparecchio, & laſci appoggio alli miniſtri, a' quali ne hà dato il carico.

Al riſchio della reputatione: conoſce S. S. eſſere ragionevole, che vi ſi habbia a penſare aſſai, perchè con eſſa principalmente ſi reggono gli Stati. Ma, quando in sì urgente biſogno, il Rè non ſi moveſſe a volere per sè ſteſſo ſoccorrere alla rovina di tanti ſuoi Stati, il pericolo di perderla ſarebbe molto maggiore; perchè nelle impreſe pericoloſe & importanti, quale è queſta, è neceſſario andar più toſto incontro al pericolo lontano, che aſpettarlo vicino: &, chi toſto non ſi riſolve in queſto, toſto ſi pente.

Sua Beatitudine adunque per zelo del beneficio univerſale, & per ſcarico della conſcientia ſua vole, che per nome ſuo eſſortiate & preghiate di nuovo S. M. non dico a venire in perſona, nè con forze gagliarde a quella impreſa [poichè, come voi ſcrivete, hà determinato di farlo] ma ad imitare l'Imperatore ſuo Padre, diglorioſa memoria, il quale per cagione di minore importanza, che la preſente, ardì, per andare eſpedito in Fiandra, metterſi a riſchio di paſſare per la Francia ſteſſa diſarmato. Tanto ſtimò neceſſario il riparare toſto al principio delle ribellioni! Et con queſta celerità gli venne fatto di opprimere li tumulti d' allhora.

Ma ſopra tutto vole S. S., che voi eſſortiate & preghiate S. M. a torre a i ribelli le vie & i mezzi da poter' eccitare fuoco & rumori contra S. M. Il che farà con levare loro incontinente i Predicatori, con prohibire le conventicole & le radunanze loro, ſecrete & paleſi, & con reſtituire in ogni luogo il regno Catholico, non ſi laſciando mai in alcun modo indurre a diſſimulare la cauſa della Religione, ſe non fuſſe nel modo, che talhora fanno li Chirurgi, l qua'i, approſſimandoſi all'infermo, appoſtano il luogo del taglio, diſſimulando quello, che intendono di fare, per beneſitio di eſſo infermo. Tutti gli altri conſigli di tollerare, di aſpettar tempo & opportunità migliore, & di rimediare a poco a poco, per probabili & per ſicuri in viſta che ſi dimoſtrino, ſtimi S. M. in effetto pernicioſi; perchè contra ſimili peſti non ſi fà mai troppo, nè troppo preſto: & ſtimi inſieme, neſſun tempo eſſere più accommodato, per riparare a tanti mali, & per ſanare quei paeſi da sì

gran

Digitized by Google

gran peſte nella prima gionta di S. M. in Fiandra; non ſolo per quel principale riſpetto, che ci conviene havere alla cauſa di Dio, ma ancora per ragione politica: conciofiacoſachè li prudenti del mondo ſono ſempre ſtati di parere, che un Principe, o nella vittoria o in ſimile occaſione, quale è queſta, di entrare armato in una ſua provincia, non habbia eſpediente migliore, nè più ſicuro, per ſtabilirſi nel dominio, che ſubito ricercare & purgare & levare affatto quello, da che poſſono rinaſcere & reſuſcitarſi delle novità & tumulti. Onde nella preſente ribellione, la quale è nata & fondata sù l' hereſia, per la medeſima ragione di Stato, harrebbono i buoni & prudenti conſiglieri del Rè ad eſſortare S. M. per ſervitio ſuo & dei ſuoi ſudditi, di tutta la Chriſtianità & di Dio, con tanta giuſtitia a pigliare quella reſolutione, che tante volte a filiis hujus ſaeculi, qui prudentiores ſunt filiis lucis [1], *è ſtata preſa con crudeltà, & contra i commandamenti di Dio & ſolo per particolari & ingiuſti loro intereſſi. Et ſe il Rè ſi riſolve a farlo, come N. S. ſi promette dalla bontà & prudentia di S. M. ſi può & ſi deve ſperare ogni felice ſucceſſo; maſſime, che veggiamo chiaramente, che la reputatione ſola del nome & delle forze di S. M. hà potuto ſoſtenere la preſente rovina, & fare, che ciaſcheduno de' Signori principali di quei Paeſi non ſi ſia ancora ſcoperto con i ribelli. Ma, ſe ſi tarda, ſe* ab increpatione tua, Deus, dormitaverint, qui aſcenderunt equos [2], *ſe ſi ſeguono queſti conſigli, i quali, nutrendo il veleno & la malignità della piaga, alleggeriſcono per un poco il dolore; ſe con diſſimulare la cauſa della Religione, ſi conſerva acceſo il fuoco di queſto incendio, ſmorzandone ſolamente la fiamma, non ſi hà più da dubitare*, quia prope ſit dies tenebrarum & caliginis [3]; *nella quale piaccia a Dio, che non havendo alcuni voluto rimediare in tempo al pericolo, con ſalute univerſale, ſiano almeno a tempo di poterſene pentire per ſalute della propria anima, & di conoſcere, che queſte afflittioni della republica Chriſtiana non vengono ſolo per un giuſto giuditio di Dio, di dare horamai a i Principi Chriſtiani quella pena, la qual merita il poco zelo, che eſſi dal principio di queſte ſette hanno moſtrato tenere dell' honore di Dio; ma che ſono un ſucceſſo neceſſario & ben conveniente alla forma, preſa nel governo, & tenuta con diſſimulatione & intereſſi & falſi conſigli, per li quali* conturbatae ſunt gentes & inclinata ſunt regna [4].

PA-

1 Luc. cap. 16. num. 8.
2 Pſalm. 75. v. 7.
3 Sophon. cap. 1. num. 15.
4 Pſ. 45. v. 7.

Pagina huius Voluminis 217. agit Auctor de oratione a Commendono in comitiis VVarſzavienſibus habitae: quam hoc loco, quemadmodum ibi polliciti ſumus, integram, ex Gratiani mss. adverſariis deſcriptam, exhibemus.

Oratio ad Senatum Equiteſque Polonos, habita in caſtris apud VVarſzaviam VIII. Aprilis, anno 1573.

Quae Pontifex Max. in veſtra regis eligendi deliberatione, graviſſima atque maxima, a Deo precatur, ut veſtrae mentes atque ſententiae, divino inſtinctae ſpiritu, ſalutem vobis, & huic regno incolumitatem & dignitatem praeſtent, eadem mandatorum & legationis meae ſummam eſſe voluit. Nam, quemadmodum Sua Sanctitas, indictis Romae ad omnia templa publicis ſupplicationibus, & ſuis & populi precibus Deum placare non deſtitit, quo regem vobis concedat, qualem & veſtra & univerſae Chriſtianae Reip. tempora poſtulant, ita vos hortatur, ut in re tanta, quanta maior eſſe vobis nulla poteſt, non tam, quid in praeſentia ipſi poſſitis, quam quantum momenti in eo ſit, quocunque veſtra judicia inclinarint, animo reputetis, atque hac poteſtate ſapienter utamini. Eſt enim res hujuſmodi, ut in unius decreti vi ſummem aut ſalutis aut exitii diſcrimen vertatur.

Quod intelligens Pontifex, ſicuti ex eius literis, quae modo recitatae ſunt, audiviſtis, haud minus, quam Chriſtianae Reip. parentem decet, ſollicitus de veſtra ſalute, comitiorum conſiliorumque veſtrorum exitum expectat. Verum ego velim, ut ex eo templo, unde pias ad Deum pro vobis preces mittit, qua pace, qua tranquillitate interregnum hoc, una vos patriae charitate, & legum reverentia continente, fere peregeritis, intueri poſſet: bonam profecto ſpem ex veſtra virtute praeciperet. Eſt enim ſingularis exempli res, in libero regno rege diu caruiſſe, &, ſilentibus, regis morte, prope omnibus legibus, omnes tamen ex lege vixiſſe, & ſuam cuique voluntatem, ſuum cuique in patriam ſtudium, pro lege fuiſſe; ut, in tot nobilium, & maxime militarium, hominum millibus, nullus tumultus, nulla vis, nullae ſeditionum turbae extiterint, nullus omnino armorum ſonitus auditus ſit. Quod cum vobis ipſis ſalutare, et praclaro poſteris veſtris exemplo fuerit, tum certe apud omnes nationes moderati animi admirationem habebit. Quam ego gloriam & vobis ex animo gratulor, & mihi ipſi, meo quodam jure, gaudeo, cui in his, quae de veſtris laudibus deque veſtra Rep. praedicare conſuevi, tam illuſtre teſtimonium dediſtis. Quod ſi, qua pietate orbati rege pacem patriamque ſervaſtis, eandem hoc loco, in dicendis ſententiis, ferendiſque ſuffragiis, retinueritis, ſi unam animis Remp. complectemini, ſi nihil, niſi ex veteri more, & ex majorum

inſtitutis, quibus hactenus res Polona ſtetit ac floruit, agi patiemini, equidem non modo ſpem, ſed laetitiam delecti concordiſſime optimi regis jam animo praecipio. Et vero Reip. veſtrae formam ſaepe conſiderans, admirari ſoleo ſapientiam majorum veſtrorum, qui regni & libertatis modum ita temperarunt, ut, inter ſupremam unius poteſtatem & diſſolutam multitudinis licentiam, tam firmam tuendarum legum, & propagandi Imperii rationem excogitarint. Hanc illi innumerabilem equitum multitudinem, ampliſſimo diffuſum regno, paribus utentem legibus, & aequo inter ſe jure ita viventem, ut una aliqua ingens videatur eſſe civitas, quae multas et longe diſtantes provincias ſit complexa, haud alio imperio, regi poſſe, quam regio, intellexerunt. Cum vero hoc, quemadmodum eſt omnium praeſtantiſſimum, ita ſit periculoſum publicae libertati, iidem utrunque viderunt, et rege Remp. indigere, &, ne rex gravis communi libertati foret, providendum eſſe. Cumque magiſtratus inſtitui in Rep. nullus poſſet, qui regem poteſtate anteiret, ſacerdotalem ordinem aſſumpſerunt, eumque in ſpecula libertatis et praeſidio Reip. collocarunt, nullumque ſine eo publicum conſilium eſſe voluerunt. Cum enim Epiſcopi conſtituti in populis ſint, tanquam nuncii et interpretes Dei, ad eorum dignitatem, per ſe maximam, adjecere humanas opes honoreſque in Rep. ampliſſimos, quibus communiti et regem in officio haberent, parentumque majeſtatem apud eum obtinerent, atque inde cuſtodes ac vindices publicae libertatis exiſterent. Quod ſaepe factum eſſe rerum veſtrarum ſcriptores memoriae prodiderunt, ut efferentem ſe regum licentiam ſaluberrima Epiſcoporum auctoritas coercuerit. Quamobrem, cum ita Reſp. ſit conſtituta, ut fundamenta libertatis in religionis et Eccleſiaſtici ordinis dignitate collocaverit, nemo, ut arbitror, dubitat, quin neceſſarium ſit, ad ſtatum Reip. conſervandum, ut regem, avitae et Catholicae pietatis cultorem, habeatis, ne, ſi ſpreta fuerit aut etiam ejecta Eccleſiaſtica auctoritas, tanquam evulſis iis radicibus, quibus primum fixa et confirmata eſt, ſalus et libertas veſtra evertatur et concidat. Cujus rei exempla utinam nulla haberetis! quae nimis jam multa ad cavendum vobis horum temporum pravitas praebuit. Sed profecto videmus, in quibus provinciis par ratio tuendae libertatis inſtituta erat, in iis, ſublatis per eorum dominatum, qui a Catholica religione deſciverunt, Epiſcopis, non ſolum libertatem oppreſſam, ſed etiam Nobilitatem extinctam eſſe, et omnia ſub unius arbitrium voluntatemque redacta. Id ne vobis accidat, veſtrae in primis prudentiae, veſtrae in patriam pietatis eſt providere; ut regnum hoc nobiliſſimum, quod ſemper propugnaculum habitum eſt Chriſtianae Reip. iiſdem rationibus conſervetis, quibus initio ſtabilitum eſſe intelligitis. Id enim id, fortiſſimi equites, eſt firmamentum veſtrae libertatis, quod qui commutatum et labefactatum cupiunt, nae illi non ſentiunt, eodem tempore concuti totam ac diſſolvi Rempublicam. Multa vos quidem et magna a Deo

beneficia habetis, qui regnum veſtrum a Baltico mari ad Euxinum, ab Odera flumine, per immenſa regionum ſpatia, Boryſthenem ultra, propagatum, tantis rerum opportunitatibus auxit. Sed pulcherrimum illud eſt, quod eligendi regis facultatem vobis ſingulariter tribuit, ut regem habeatis non eum, quem ſors ex certa haereditatis lege dederit, ſed quem vos ipſi dignum, a quo regamini, judicaveritis. Quo profecto, in rebus humanis, nihil videtur eſſe praeſtantius. At non hoc ſolum munus, dignitatis & amplitudinis plenum, vobis elargitus eſt Deus, ſed munus ipſum ſuum novo & nobiliore munere cumulavit; cum id, non humanis viribus aut opibus [quanquam ne his quidem vos non abunde inſtructos eſſe voluit] ſed, bonorum omnium maximo & praeſtantiſſimo, Catholica religione fundavit. In qua utinam omnes conſentientes eſſetis! neque haec novitas & varietas opinionum, quibus ſcinditur Chriſtiana Reſp. in Poloniam unquam pervaſiſſet, & in hanc gentem, quae, ſuis conjuncta & conſentiens legibus, praeſidio eſſe Chriſtiano nomini poteſt, hoc malum invectum eſſet, quo aegrotare veſtram Remp. & ipſi ſentitis, qui, proximo VVarſzavienſi conventu, ei mederi cupiviſtis (1). Qua in cupiditate ſanandi veſtra incommoda, ſicut ego nemini concedo, qui id vere & ex animo cupiat, ita, cum ſaepe hac ipſa de re mecum, pro ſummo meo in vos ſtudio, cogitaverim, duo, praeter caetera, ſunt in hac, vobis inita, curandi ratione, quae ſatis intelligere mihi non videor: alterum, ſi diſſidium in Rep. ex varietate iſtarum opinionum de religione ortum habet, quonam modo, confirmandis omnibus ſectis, aliiſque inſuper aſciſcendis, has ſedari poſſe contentiones putent, qui in hujus conſilii ſententiam iverunt? alterum, quo item modo is, quicunque ſuam veram religionem, pravas omnes aliorum, ab ſe diſſidentium, credit [nam plus una vera eße non poteſt], eam ipſam, cui ſe uni applicuit, & quam unam pro vera approbat colitque, inſici & confundi tanta haereſium (2) & errorum turba, ſine piaculo, & ſine gravi conſcientiae morſu, pati queat? Pax, concordia, foedus, grata ſunt & jucunda omnium auribus nomina, ut, iis qui reſiſtat, aut ullam omnino moram afferat, is non patriae cupidus, non Reip. amator eße videatur. Et vere, ſi nominibus res ipſa ſubſit, ſi ei paci, ei foederi conſulatur, quo vera pax tranquillitaſque creetur Reipublicae, non, quo effracta religionis janua, regnum hoc omnibus, quaecunque in quamvis longinqua & aliena terra excogitantur & quotidie conflantur, pravarum opinionum monſtris aperiatur & pateat; quo inveniatis requiem

1 Qui hanc primus Commendoni orationem edendam ſuſcepit, ubi ad hunc locum devenit, continuo epilogum, mediis praeteritis, adtexuit, ita interfatus: „ Hic de „ una religione longum admodum diſſeruit „ & facunde; quam felix Reſp. futura, „ ſi vera ei contingat religio, quam infirma „ & ad caſum properans, ſi adulterata & „ varia. Longum foret recitare totam Legati orationem, quam prolixius perorabat. Solum ſubjicimus epilogum. „

2 Autographum praefert *haereſum*.

quiem animabus veſtris [1] *non, quo in turbine & tempeſtate, veluti* per fluctus feri maris deſpumantis ſuas confuſiones [2], circunferamini omni vento doctrinae [3]; *quo diſſenſionum faces reſtinguantur, non, quo, omnium permiſſa licentia religionum, tanquam incendii materia comparetur, & novarum rerum cupidis tum animus & audacia, tum etiam moliendi facultas addatur, iiſque inſtrumenta ſeditionum, ipſa pene praebente Republica, prompta ſemper & parata ſint. Vſu eveniſſe videmus in aliis Chriſtianae Reip. provinciis, ut haec, expetita multis, licentiae remedia, non ſecus, quam ſi ad extinguendum ignem pro aqua oleum infuſum ſit, ingentes continuo flammas dederint, atque inde omnia funeſtis bellis diſcordiiſque miſcuerint. Duo maxime mala, ut ſcitis, viri ampliſſimi, infeſta ſunt & mortifera Rebuſpublicis, tyrannis & licentia. Atque licentia quidem, quanto eſt ſingulis jucundior, tanto eſt periculoſior univerſis; quippe cui plurimorum ineſt tyrannis. Sed, ſi etiam religionis & Sacrorum ſit, illico legum, illico magiſtratus, & omnis Imperii jus cadere & conturbari, & confundi omnia, neceſſe eſt. Cum enim inſit omnium animis erga Deum religio, ejuſque cauſam cuncti ad ſe pertinere putent, ea attingi & contrectari non poteſt, quin ſimul animi omnium commoveantur, atque inde violentiſſimi & turbulentiſſimi motus exiſtant, quibus evertuntur ipſae Reſpublicae, non ſolum religio ſolvitur. Cum religionem dico, volo, ut, quae cuique vera videtur, ex aequo dicere me nunc quidem exiſtimetis. Nam novis, & a Catholicae religionis ſanctitate alienis, iſta maxime nocet licentia. Sunt enim illae ejus generis, quae, ut ait Apoſtolus* [4] *ſe* invicem mordent & comedunt, & ab invicem conſumuntur; *ut & ad veritatis cultores, & ad novarum opinionum approbatores pertineat, hanc cohiberi & reprimi licentiam, qua reſerata, Chriſtiana fides omnium ſive cupiditati ſive ambitioni ſive errori diſtrahenda & dilanianda praebetur, & inconſutilis illa Jeſu Chriſti tunica, quam ne ipſi quidem ejus interfectores ſciderunt, ſcinditur illorum vocibus, qui dicunt,* Date [5] nobis dimidiam partem, & dimidiam partem aliis. *Veniat vobis in mentem nobilis illius judicii Salomonis, clariſſimi regis, qui, ambigentibus apud ſe de filio duabus matribus, eam injuriae & improbitatis damnavit, quae dividi ac diſpartiri puerum poſtulabat; ei reſtitui juſſit, quae, ut integer & incolumis ſervaretur, regem obteſtabatur. Exquirat nunc & excutiat unuſquiſque animum & conſcientiam ſuam; ſit quiſque Salomon ſibi, & ex illius viri ratione, qui divino teſtimonio ſapientiſſimus eſt habitus, de ſe ipſo judicium ferat.* Niſi [6] enim noſmetipſos dijudicaverimus, ecce [7], pluſquam Salomon, hic, qui judicat omnes, Deus,

1 Matth. cap XI. num. 29.
2 Judae num. 13.
3 Ad Epheſ. cap. 4. num. 14.
4 Ad Galat. cap. 5. num. 15.
5 Reg. III cap 3. num 25.
6 I. ad Cor. cap. 11. num. 31.
7 Matth cap. 12. num. 42. & Luc. cap. 11. num. 31.

de cujus [1] manu nemo nos poteſt eruere. *Eligat quiſque, utrius animi imitator eſſe malit, an, ex falſae & adulterinae matris optato, Chriſtianam fidem diſcindi & diſperdi patiatur, an, verae & piae matris exemplo inviolatam atque integram ſervari velit. Nimirum* commota [2] ſunt ſuper puero viſcera ejus. *Atque utinam pari nunc pietate commoveantur viſcera veſtra ſuper puero*, quem dedit nobis Deus [3], filium ſuum, factum ex muliere, factum ſub lege, ut eos, qui ſub lege erant, redimeret, & nos adoptionem filiorum acciperemus: *neque, ſpe falſa decepti, pacis verae datorem, per quem & Deo reconciliati ſumus, dividendum lacerandumque praebeamus!* Omnis Spiritus, *inquit Joannes* [4], qui ſolvit Jeſum, ex Deo non eſt. *Nunquid* diviſus [5] eſt Chriſtus? Unus [6] eſt Deus, una eſt fides: *ut, qui plures approbet ac ſciſcat, is omnes contemnere videatur, is Chriſtum dividat, is Jeſum ſolvat. Quae cum ita ſint, ſpero vos ſalubriora his malis remedia quaeſituros, quae certe in eo inventuri non eſtis, quo Dei maieſtas & numen violetur, & quo divinarum rerum jus ad hominum ſtudia rationeſque accommodetur. Neque enim religio humana res eſt, ut hominum judiciis ſubjici debeat. Sectarum iſta licentia eſt novarumque diſciplinarum, quarum cum principes & architecti ſint homines, hominum voluntate mutari & variari poſſunt. At Catholicae pietatis fides divinitus tradita eſt, quam, non ut illi, qui ſuas rationes, quaſi filias, ab ſe procreatas, in poteſtate habent, ad noſtrum arbitrium revocare, ſed ut matrem, quae nos alit atque educat Deo, colere & venerari debemus, eamque normam, ad quam vitam omnem actuſque noſtros dirigamus, habere perpetuam & immutabilem; non eam facere Lesbiam illam regulam, quam ad omnes cupiditatis noſtrae angulos flectamus ac detorqueamus. Ejus nos juſſis parere atque obedire convenit, non eam noſtris obligare aut laxare decretis. Non enim immutata & violata, ſed integra atque incorrupta, ſalutem & pacem animis rebuſque affert. Hac vos ut ratione utamini, &, ne quid, quod ſupra hominem ſit, poteſtatis veſtrae faciatis, pro veſtra prudentia videte. Sat opinionum, ſat perturbationum illatum, ſat gravis eſt Reip. veſtrae his multorum privatim diſceſſus a veteri pietatis ratione. Quod ſi huic infelicitati publica etiam acceſſerit illa auctoritas, pro ſummo irati Dei argumento accipite; a quo, quae populorum peccatis juſtae conſtitutae ſunt poenae, eas ſaepe remoratur illius miſericordia tandiu, donec aut nemo expers criminum ſit, aut communi aliquo facinore ipſa obligetur Reſp. Tum enim praeſens eſt ſine retardatione animadverſio, quae* declinantes [7] in obligationes adducit cum operantibus iniquitatem, ut [8] juſtificetur Deus in ſermonibus ſuis, & vincat, cum judicatur. *Meum*

ani-

1 Job. cap. 10. num. 7.
2 Reg. III. cap 3. num. 26.
3 Ad Galat cap. 4 num. 4.
4 Epiſt. I. cap. 4. num. 3.
5 I. ad Cor. cap. 1. num. 13.
6 Ad Epheſ. cap. 4. num. 5.
7 Pſalm. 124. verſ. 5.
8 Pſalm. 50. verſ. 6.

animum erga vos Remque hanc publicam, viri ampliſſimi, multis veſtrum perſpectum eſſe exiſtimo. Sed in re, quae ad cultum honoremque Dei & ſalutem veſtram pertinet, ipſum, qui dicentis animum intuetur, Deum teſtor, me haec ex ſumma ſalutis & incolumitatis veſtrae cupiditate dicere, Deum precatus, ut vera locutum me, bonis veſtris rebus potius, quam converſis, intelligatis. De Chriſtianae religionis iuſſis, fideque ea, quam majores veſtri, ſanctiſſime cultam, vobis tradiderunt, etiam atque etiam videte, ne quid vos publice jam immutetis. Optate, ut vobis bona, atque eadem omnibus mens ſit. Si quos procella horum temporum abripuerit, eorum noxae ad Rempublicam ne pertineant. At vero his conſiliis, quibus privatorum ſtudiis Reſp. involvitur, per incolumitatem veſtram, equites, abſtinete. Cavete, ne ſpecioſa vos, & vacua rebus, nomina libertatis & concordiae religionum decipiant. Cogitate, nequicquam conatum ſuſcipi jungendi verbis, quae diſſident rebus. Non ego vos moneo, ſed Dominus, non mea ſunt, ſed Jeſu Chriſti verba (1), Nemo commiſſuram a veſtimento novo immittit in veſtimentum vetus: alioquin & novum rumpit, & veteri non convenit commiſſura a novo; *ſed pejor ſciſſura fit. Video, vos incommodis Reip. commoveri, cupere his diſſidiis modum invenire. Sed, nimis provecti ſtudiis, remedia ipſo morbo graviora exquiritis, venenum pro medicina paratis. Haud levi morbo affectam Remp. eſſe & vos praedicare ſoletis, & res ipſa oſtendit. Eum depellere ſubito morbum ſicuti humanae opis non eſt, ita, de illius curatione deſperare vos, minime convenit, ut, quaſi deſtituto ab omni ſpe aegro, ciborum & rerum omnium licentiam indulgeatis. Nam id quidem eſſet praecipitem ad mortem impellere. Si aeque jam morbum & medicinam non ferre videtur, eam medendi rationem tenete, ut victu ſalubri & moderato ſuſtentetur, & contineatur ab iis rebus, quarum maxime novitas depravatum ejus ſenſum atque appetitum commovet. Si enim nulla intemperantia vis morbi aucta ſit, fieri perſaepe videmus, ut ipſa ſe natura, diligens conſervatrix ſui, ſuſcitet ac recreet, & omnem morbi vim ſuperet, praeſertim ubi validum ac bene conſtitutum corpus nacta fuerit. Quod ſperari in hac Rep. poſſe, ingeniorum & naturae veſtrae vis & probitas non obſcure ſignificat.*

Nimirum verecundia legum pulſat intus animos veſtros, quarum ut vim non timeatis, majeſtatem certe veremini. Atque hic, equites, honor, quem, nullo ſubacti metu, veſtra voluntate tribuitis legibus, ad hanc diem ſaluti Reip. veſtrae fuit. Quemadmodum enim pater auctoritate, non poena, filiorum juvenilem licentiam coercet, ita vos legum non tam vis, quam majeſtas, continuit defenditque hactenus, atque obſtitit, ne qui motus in republica exorirentur. Eadem vitalem vim

1 Luc. cap. 5. num. 36.

Digitized by Google

vim & naturale robur hujus Reip. alit fovetque, ut expectare poſſit, dum implorantibus, quod aſſidue faciendum eſt, irae veniam, miſericordiam impartiatur Deus. Miſerationes (1) enim Domini ſuper omnia opera ejus. *Quod ſentiens communis hoſtis humani generis, & ſuo furori veſtram integritatem & modeſtiam, tanquam murum objectum, cernens, quo regnum hoc ab inteſtinis tumultibus, & ab illis ſeditionum incendiis, quibus multas provincias Chriſtianae Reip. pervaſtavit, intactum ad hoc tempus ſtetit, id agit, id molitur, quo, ſublato legum reſpectu, & veluti eo dejecto probitatis & modeſtiae muro, omnes omnium haereſum ſectae intromittantur, exaequentur, & lege etiam ſanciantur; atque illa omnis patrii juris reverentia pudorque ſolvatur, qui, ad hunc diem, impetum incidentis exitii maxime ſuſtinuit, omniſque antiqui moris diſciplina, qua partum & conſtitutum hoc Imperium habetis, immutetur & corruat; ac vos eandem vobiſmetipſis fraudem ſtruatis, qua Samſon* (2) *Philiſthaeos hoſtes magna olim clade affecit, qui* caudas vulpium cum junxiſſet ad caudas, faces ligavit in medio, & igne ſuccendens dimiſit, ut huc illucque diſcurrerent, *unde concremata eſt terra Philiſthiim. Quid enim eſt aliud ſectarum varietatem, per ſpeciem civilis concordiae, coagmentare & componere velle, quam nectere* (3) *vulpium caudas, quo, averſis capitibus, gravius inter ſe aſperiuſque diſſideant & confligentur? Quid vero hanc ſectis omnibus licentiam audaciamque addere, niſi faces, ad incendendam Remp. diſcurrentium vulpium agmini alligare? Ratio finiendarum diſcordiarum, pacemque tum ſingulorum animis conſcientiiſque, tum univerſae Reip. conciliandi, ex ipſis haurienda eſt ſacrarum litterarum documentis. Cum enim, ut eſt in Deuteronomio* (4) difficile & ambiguum apud te judicium eſſe perſpexeris, inter cauſam & cauſam, lepram & non lepram, ſurge & aſcende ad locum, quem elegerit Dominus. *Quod in novo quoque teſtamento nos Spiritus Sanctus docuit* (5), *cum*, facta *Antiochiae* ſeditione non minima, *Paulum & Barnabam*, ſuper ea queſtione, aſcendere *Hieroſolymam voluit. Hanc nos legem praeſcriptionemque Dei ſi ſequeremur, ad hanc ſi noſtros ſenſus dirigeremus*, in (6) captivitatem redigentes intellectum, in obſequium Chriſti, *nunquam incerti animis vagaremur*, errantes (7) in invio, *& non in via, ſed* inhabitaremus (8) unius moris in domo, ſolliciti (9) ſervare unitatem ſpiritus, idipſum (10) ſapere, fidem (11) tenere, *non* praevaricari in adinventionibus (12) noſtris,

1 Pſalm 144. verſ. 9.
2 Judic. cap. 15 n 4.
3 In autographo *nectare*.
4 Cap 17 num 8.
Act. Apoſt. cap 15. num. 2.
II ad Corinth cap. 10. num. 5.
Pſalm. 106. verſ. 40.
8 Pſalm. 67 verſ. 7.
9 Ad Epheſ. cap. 4 num. 3.
10 Ad Rom. cap. 15. num. 5.
11 Ad Hebr. cap 10. num. 23.
12 Pſalm. 80. verſ. 13. & Pſalm. 105. verſ. 39.

ſtris, *non* tranſgredi (1) fines antiquos, *non* transferri (2) in aliud Evangelium, quod non eſt aliud, *non* claudicare (3) in duas partes, *non* indui (4) veſte, quae ex duobus contexta ſit, *qua interdixit populo Deus, ut intelligeret, uno ſenſu ſe, una & ſimplici religionis fide, colendum eſſe. Sive enim id agitur, ut licentiae omnium haereſum habenae permittantur, ſive ut in unius alicujus nomine reliquae deliteſcant, perinde conculcatur filius Dei, & ſanguis teſtamenti polluitur, perinde res perturbantur. Quoniam aut omnes ſectas pari jure eſſe neceſſe eſt, aut aliam ab alia exagitari, evinci, expelli. Sic enim Iſaias* (5) *ad eos loquens, qui dicebant* Percuſſimus foedus, *& quae ſequuntur*, Coangustatum eſt, *inquit*, ſtratum, ut alter decidat; & pallium breve utrunque operire non poteſt. *Sed ne alter quidem alterum feret. Qui enim poterit, cui aliqua tangat animum religio, aut aliorum haereſes, quas improbas & peſtiferas putat, ſuae diſciplinae pallio obtectas, diu fovere, aut ſuam ipſe ementiri ſectam, fidemque alterius rationi ac nomini obnoxiam ducere? Non haec in Chriſtianum animum cadit pietatis negligentia. Nam fidem tum rite atque pie colere, tum non ſimulate prae ſe ferre, Chriſtianum eſt. Quod ſi hebetentur conſcientiae ſtimuli, ut dent* requiem (6) animabus ſuis, *& dicant* jam (7) non eſt Propheta, & nos non cognoſcet amplius: *quid eſt aliud, quod expectetis, niſi ut, contra quam praecepit in Levitico* (8) *Deus*, ſerentes agrum *veſtrum* diverſo ſemine, in (9) bove & aſino, *in diſſimilium religionum jugo* aretis (10) *vobis* impietatem, & dicat (11) inſipiens, Non eſt Deus, *ſintque dies noſtri* dies (12) blaſphemiae, *ſuper quam* reveletur (13) ira Dei? Curabant, *inquit Jeremias* (14), contritionem filiae populi mei cum ignominia, dicentes, Pax, pax: & non erat pax. Confuſi ſunt, quia abominationem fecerunt: quin potius confuſione non ſunt confuſi, & erubeſcere neſciverunt. Quamobrem cadent inter ruentes: in die (15) viſitationis ſuae ruent (16), dicit Dominus. Haec dicit Dominus: State ſuper vias, & videte & interrogate de ſemitis antiquis, quae ſit via bona, & ambulate in ea: & invenietis refrigerium animabus veſtris. Et dixerunt: Non ambulabimus. Et conſtitui ſuper eos (17) ſpeculatores. Et (18) dixi: Audite vocem tubae. Et dixerunt: Non audiemus. Ideo audite, gentes, cognoſce (19), congre-

ga-

1 Proverb cap. 22. num. 28.
2 Ad Gal. cap. 1. num. 6.
3 Reg. III. cap. 18 num. 21.
4 Levit. cap 19. num. 19.
5 Cap. 28. num. 20.
6 Matth. cap. 11. num. 29.
7 Pſalm. 73 v. 9.
8 Cap. 19. num. 19.
9 Deuter cap 22. num. 11.
10 Oſeae cap. 10. num. 13.
11 Pſalm. 13. v. 1.
12 Reg. IV. cap. 19. num. 3.
13 Ad Rom. cap. 1. num. 18.
14 Cap. 6. num. 14.
15 Vulg. *tempore*.
16 Vulg. *corruent*.
17 Vulg. *vos*.
18 In vulg omitt. *Et dixi*.
19 Vulg. & *cogn.*.

Digitized by Google

gatio, quanta ego faciam eis. Audi terra: Ecce adducam [1] mala ſuper populum iſtum, fructum cogitationum ejus. *Verum. haec pluribus eſſent verbis diſſerenda, ſed in praeſentia id tantum dicam, me ſalutis veſtrae cauſa ſaepe ex intimis animis orare Dominum noſtrum Jeſum Chriſtum*, qui [2] eſt pax noſtra, qui facit utraque unum, per crucem interficiens inimicitias in ſemetipſo, *ut diſſentientes* reconciliet, in uno corpore, Deo, & occurramus [3] omnes in unitate fidei & agnitionis filii Dei, & per [4] ipſum habeamus acceſſum in uno ſpiritu ad patrem. *Vos modo ſingulare hoc Dei ipſius beneficium agnoſcite, qui Remp. veſtram in Catholicae religionis fide ita fixit, ut nemo tam alienus ab ea inveniri poſſit, quin fateatur, nemo patriae amans, quin donum hoc divinae benignitatis complectatur, & ſalvum velit. Data igitur a Deo facultate, Deo auctore utamini, & libertatem, ſanctiſſime & firmiſſime a majoribus ſtabilitam, iisdem veſtigiis tranſmittite poſteris veſtris, & concordibus animis ſtudiiſque decernite regem eum, qui maxime Reip. utilis ſit futurus, qui veſtro beneficio ad veſtram ſalutem utatur, qui, cum a vobis creatus, & tanquam genitus, rex fuerit, evadat ipſe patriae & veſtrum omnium pater, amator Reip. conſervator legum, idem erga Deum pius, fortis adverſum hoſtes, in gubernandis gerendiſque rebus prudentiam, in jure dicendo juſtitiam diligentiamque adhibeat, in domeſtica conſuetudine humanitatem, in omni publica actione dignitatem maieſtatemque retineat; nec ipſe voluptatibus occupetur, nec juventutem langueſcere ocio patiatur, ſed exemplo & praemiis ad priſtinam bellicae diſciplinae laudem excitet. Sit regia domus tanquam templum pudoris, modeſtiae, religionis, ut liberi veſtri, quos in regis miniſterium traditis, ex ea veluti ſchola virtutum, digni parentum honoribus evadant. Haud ego ſum neſcius, regem, his praeditum ornamentis, oratione effingi facilius, quam inveniri. Verum neque defuturus vobis eſt quaerentibus, &, ut talem habeatis, multum in vobis ipſis poſitum eſt, non ſolum deligendo illo, ſed etiam inſtituendo. Quem enim non optimum regem efficietis, ſi, quot eſtis ſenatores, tot monitores eſſe volueritis? ſi regis ſalutem, quam gratiam, malueritis; ſi publica commoda privatis utilitatibus antetuleritis; ſi denique hoc propoſitum habebitis, diligentiſſimeque operam dabitis, ut & vos, ex legum praeſcripto, regis imperio obedientes ſitis, & rex ita obſequio utatur veſtro, ut ſe liberis & volentibus imperare intelligat.* Hoc enim modo & res Polona augebitur, *& libertas veſtra integra conſervabitur, nec dominatu offenſa, nec corrupta licentia, quae plerunque, falſo libertatis nomine, exitioſam ſervitutem concipit ac parit. Ad hunc ſtatum rerum veſtrarum tuendum communiendumque vos Pontifex hortatur, atque ad eam rem mihi manda-*

1 Vulg. *ego adducam*.
2 Ad Epheſ. cap. 2. num. 14. & 16.
3 Ad Epheſ. cap. 4. num. 13.
4 Ib. cap. 2. num. 18.

davit, ut & in preſentia vobis, &, paulo poſt, ſimul vobis, ſimul regi veſtro ſummum paterni animi ſtudium pollicear ac deferam, ut omnia vos, quae non ſolum conſervando, ſed etiam ornando atque augendo huic regno ſint, haud aliter ab ſe, quam ab optimo patre, poſtulare atque expectare velit. Tum, ſicuti vobiſcum egit de rege, ex uſu reque veſtra eligendo, vobiſque auctor fuit, nihil a majorum conſuetudine rationibuſque diſcedendi, ita regem, quem elegeritis, verbis ſuis admonere me voluit, ut, memor accepti a vobis regni, parem vobis gratiam referre ſtudeat, nihilque ſibi aut ad fidem praeclarius, aut ad charitatem optatius, aut ad ſtabilitatem firmius, aut ad nominis ſui commendationem amplius ducat, quam ut hanc Remp. hoc libertatis jus ſartum tectum retineat ac defendat. Me vero ipſum hic commodis & utilitatibus veſtris, quantum opera atque ſtudio meo effici poſſit, diligenter ſua Sanctitas inſervire juſſit. In quo quidem ſi quantum voluntatis atque animi, tantundem facultatis eſſet de vobis merendi, etſi amori & pietati erga vos meae nunquam ſatisfacturus eſſem, vobis certe ipſis ſatisfacerem. Haec ſunt de regno, de vobis, de novo rege S. D. N. mandata, haec vota parentis Reip. Haec ut conſequi poſſitis, ſuis ille vos precibus Deo commendat, id maxime orans, ut actionem hanc, in qua veſtra omnium ſalus vertitur, ſuo Sancto Spiritu regat, ut his comitiis eum regem, conſentientibus ſtudiis, renuncietis, ſub quo florentiſſimi beatiſſimique vivatis.

Digitized by Google

INDEX
IN AVCTORIS CONTEXTVM.

A

ABaſſini populi. *Vol.* I. *pag.* 199.

Abbatia S. Crucis Ant. Mar. Gratiano commendata. I. 353. II. 248.

Abſtemius Jo. Petrus. II. 3.

Accaron. I. 291

Achomates dux. I. 243. 244.

Acorambona Victoria. I. 120. & ſeqq.

Acris urbs. I. 275.

Adimarus Foreſius. I. 60. 61.

Adrianopolis. I. 239. 354.

Adrianus VI. II. 94.

Adrianus Caeſar Hieroſolymã reſtituit. I. 186.

Aegyptiarum mulierum faecunditas. I. 197.

Aegyptiorum inventa & opes. I. 195. Opera. 197. Mores ac religio. 205.

Aegyptus 194. & ſeqq A Saracenis occupata. 206. Turcarum Imperio ſubdita. 211. 248 Eius fertilitas. 197.

Aghemontius Lamoralis capitur in cuſtodiamque traditur. II. 52. 55. Ejus ſupplicium. 57. Conjux dolore extincta. 58. Filia mortem, ſibi conſciſcit. *ib.*

Agriae oppugnatio. I. 282. & ſeqq.

Agricola Rodulphus. II. 69.

Agrippinenſis Archiepiſc. II. 27.

Agrippinenſes Canonici. II. 27.

Alba Regalis. I 277. 288.

Albahiula. I. 289.

Albertus Auſtrius, Rodulphi Caeſaris frater. II. 63.

Albertus Bavariae Dux. II. 100. 245.

Albertus Brandeburgius. II. 23. 134.

Albertus Cherubinus. I. 43.

Albertus Durantes. I. 43.

Albertus Joannes. I. 43.

Albi lepores. II. 158. Vrſi *ib.* Vulpes. *ib.* Lupi. *ib.*

Albis fluvius. II. 19.

Alces ſeu Magna beſtia. II. 137.

Aldobrandinus Hippolytus Card. II. 263. De ejus Pontificatu Max agi coeptum. *ib.* Pontifex Max. renunciatur. 270.

Aldobrandinus Petrus Card. Pontificii exercitus Ferrarienſi bello imperator. II. 281. Ferrariam ſolemni pompa ingreditur. 284. Venetias viſit. *ib.*

Aleppus urbs I. 225.

Alexander Macedo. I. 219. Bellum Tyriis indicit. I. 174. 175. ſaevit in Be

tim 191. Imperium ad Gangem pro-ſert. 355. Perſas devincit. 351. Qua aetate quibuſque copiis tantas res geſ-ſerit. *ib.* Ejus apud Iſſum de Dario victoria. 216. Periculum ex Cydno fluv. 217. Iter ad Indos. II. 65.
Alexander Poloniae rex. II. 179.
Alexander Rondinellus Burgo praefe-ctus I. 89.
Alexandri Medicei indigna caedes I. 87.
Alexandria. I. 194. 219.
Alexandrina bibliotheca. I. 220.
Alexandrinus Patriarcha. I. 208.
Alexandriorum familia I. 86.
Algerium. I. 255.
Aloyſius rex Galliae. I. 55.
Alphonſi regis Neapolis praeclara vox. II. 154.
Alphonſus Eſtenſis Herculis fil. II. 277. Succeſſorem in Principatu deſtinat atque adjuvat Caeſarem Eſtenſem 278. Moritur. 279.
Alphonſus Luſitaniae Rex. I. 136.
Alvianus Bartholomaeus I, 35.
Amanus Alexandrinus. I. 222.
Amanus mons. I. 226.
Amatia regio. I. 228.
Amaſus. II. 69.
Amazones, I. 199.
Ambiorix Eburonum dux. II. 64.
Ambſterdamum II. 64.
Ameriae cum Burgo S. Sepulcri com-paratio. I. 5.
Americae magnitudo I. 157.
Ammiralii Gaſparis Colinii caedes. II. 205.
Ampulla ſacra liquoris, caelo delapſa, apud Rhemos. II. 85.
Amſpachius Brandeburgius. II 200.
Amurathes Orcanis fil. I. 237 A ſervo occiditur. 238.
Amurathes Turcarum Imp. VII. mili-tiae Turcarum inſtaurator. I. 336. Vladiſlaum vincit & occidit. *ib.*
Amurathes Turcarum Imper. XIII. I. 260. & ſeqq. Ejus duodequadraginta filii. 269. Cruenta victoria II. 179.
Ana fluv. I. 161.
Anabaptiſtae. II. 24. 124.
Ancyra. I. 228.
Andaluſia. I. 162.
Andegavenſis Carolus. I. 55.
Andreae Apoſtoli ad Vallem aedes II. 152.
Andromede. I. 191.
Anglarium. I. 9. 130. Peruſinis conceſ-ſum 14.
Anicia familia. II. 121.
Animal, cujus eſt unius diei vita. II. 158.
Animi noſtri ignoratio. I. 203.
Annibal venenum haurit. I. 230.
Antiochia. I. 224. 228. Ejus Patriarchae. 224 225.
Antipodes. I. 203.
Antonellus Meſſanenſis pictor. II. 49.
Antonini columna. I. 215.
Antonius Eremita. I. 206.
Antonius Luſitanus a Gallis & ab An-gliae regina adjutus. I. 150. Ab Hen-rico jure ſucceſſionis in regnum ex-cluditur. 146. Coimbriam ſe recipit. 149 Eius exitus. 152.
Antonius Perenotus Granvelanus. II. 215
Antuerpia. II. 42. Eius mercatura. 50.
Anus gaudio emortua. I. 127.
Aqualania. I. 9.
Aquae conditae. I. 272.
Aquae in Tranſilvania inſalubres. I. 290.
Aquis infeſtum iter. II. 88.
Aquisgranum. II. 94.
Arabicus ſinus. I. 219.
Arabum latrocinia. I. 193.
Aragonii Neapoli reges. I. 366.
Arcanus & Egidius Burgi S. Sepulcri conditores in Caeleſtium numerum re-lati. I. 6.
Archiducum appellatio. II. 123.
Archilegius Franciſcus, Trebonii fil. mirae indolis puer. 360. Matri ad-modum dilectus. 361. Moritur. 362.
Archilegius Trebonius. I. 360.
Arcis vetuſtae, abſcedente aeſtu, in Holandia reliquiae conſpectae. II 41.
Ardechius Ferdinandus. I. 277. 286.
Arduenna Silva. II. 43.
Arembergius. Hiſpanorum dux. II. 56.
Arenarum procella. I. 193.
Aretini Mediceorum partium. I. 129.
Ar-

Aretinorum Tyranni. I 8.
Aretium Florentinis a Tarlatis venditum. I. 14.
Armeni Leopoli. II. 151. Eorum Archiepiſcopus. *ib* Matrimonia. 152. Ritus in re divina facienda. *ib.*
Arminius dux. II. 2.
Aromatum in Polonia luxuries. II. 174.
Arrighettus mirus fraudum machinator. I. 17.
Arſinoe. I. 256.
Arziruni regnum. I. 262.
Aſcalon. I. 191.
Aſcanius Sfortia Card. S. Florae. II. 2.
Aſcimburgus. II. 96.
Aſia minor. I. 225.
Aſiae barbaries. I. 231.
Aſna. I. 194.
Aſphaltides lacus. I. 166.
Aſphaltidis bitumen contra tabum. I. 214.
Aſtabora fluv. I. 199.
Aſtapus fluv. I. 199.
Athanaſius Alexandrinus. I. 222.
Attalia urbs, ubi tapetes texuntur. I. 228
Attendulus Michelettus. I. 26.
Auguſta urbs. II. 101.
Auguſti Poloniae regis mors. II. 179.
Auguſtini de Hieremiae aetate ſententia. I. 195.
Auguſto, Poloniae rege, exſtincto, eligendi regis libertas Polonis repetita. II. 180.
Auguſtus Caeſar. I. 92. Ignoſcendo ſe tutum praeſtitit. 95. Ejus ad Cinnam oratio. 94 De Aegypto conſilium 198
Auguſtus, Sigiſmundi fil. Poloniae rex. II. 167.
Aulaeorum artificium. II. 50.
Aulo. I. 243
Aurangii Dux Gulielmus. II. 52. Saxoniae Ducis filiam ducit uxorem. *ib.* Belgarum fines cum exercitu intrat. 58. In Germaniam ſe recipit. 59. Mira populorum ad eum ab Hiſpanis defectio. 61. Inſidiis circumvenitur. *ib* Caeditur. 62.
Aurangius Adulphus. II. 56.
Aurangius in praelio cadit. I. 113.
Aurangius Ludovicus in captivos Hiſpanos ſaevit. II. 56.
Auri argentique in Tranſilvania fodinae. I. 289.
Auſtria familia matrimoniis ingentes opes adepta. I. 160. Eius origo. II. 121. Cognomentum. 122.
Auſtria ſuperior. II. 120.
Azothum. I. 191.

B

BAbylonia capta I. 255. Ejus Praefectus. 347.
Badajuſa Luſitaniae Vrbs. I. 148.
Baetica. I. 162.
Baetis fluv. I. 161.
Borgamidri populi I. 199.
Bagnarii I 34.
Bahare inſula margaritarum captura nobilis. I. 155.
Bajardi Simon & Benedictus I. 34.
Bajazethes Turcarum Imp. IX. I. 243. & ſeqq.
Balacus urbs. I. 211.
Baldacius in Burgi praeſidio a Sfortianis relictus. I. 24.
Balducius. I. 34.
Balionius Rodulphus. I. 90.
Balnei vallis I. 26.
Balordus. I. 36.
Balſamus. I. 176.
Bamberga. II. 97.
Baptiſmatis adminiſtrandi in Lithuania olim ratio. II. 145.
Bartholinus. I. 34.
Bartholinus Archidiaconus. I. 89.
Bartholus Jurecons. I. 363.
Baſſium caſtellum. I. 118.
Baſtius Georgius. I. 333.
Bathorius Andreas Cardinalis. I. 315. Ejus germanus frater a Sigiſmundo patruele ſecuri percuſſus. 318. Sigiſmundo infenſiſſimus. 321. Reconciliatur. 323. Tranſilvaniae regnum ab eo accipit. 327. Rodulpho Caeſari inviſus. 330. Simulatione pacis deceptus. 331. Cum Valachis in acie congre-

gre-

greditur. 332. Occiditur, 333.
Bathorius Georgius. I. 302.
Bathorius Sigiſmundus. I. 272. 284. 301.
Bathorius Stephanus Tranſilvaniae Princeps, & rex Poloniae. I. 295 & ſeqq. II. 200. 201. Moritur. 301.
Bazianus Alvarus. I. 148. 151.
Belgae primi Gallorum ac Germanorum Chriſtiani facti. II. 50 Ab Hiſpanis deſciſcunt. 53 Eorum inventa. 49. 50.
Belgicae familiae Dantiſcum demigrant. II. 129
Belgicarum faeminarum mos. II. 27.
Belgium. II. 42 & ſeqq. Qua ratione Auſtriae familiae obvenerit. 160.
Belgradum urbs. I. 242. Capitur. 252.
B ller Bejus. I. 228.
Belza, II. 159. 159.
Berithum. I. 274.
Berlinum. II. 19.
Bernardini Alexandrii caedes. I. 87.
Bernardinius Cynthius. I. 41.
Bernardinius Martinus. I. 35.
Bernardiniorum familia. I. 86.
Bernardinius Achilles. I. 35.
Bernardinius Scipio. I. 262.
Bertilda. II. 83.
Beſſarion Cardinalis. II. 153.
Betalehem. I 282.
Bethulia. I. 179.
Betis. I. 191.
Bibendi certae leges, II. 111. 112.
Bibliotheca Alexandrina. I. 220. Incenſa 221.
Birſia, ſeu Pruſia, urbs. I. 230.
Biſontum forma, ac venatio. II. 135. 136.
Biturgiae in ruinis nequaquam Burgus S. Sepulcri conditus, I. 5.
Blandrata medicus. I. 295.
Blaſphemiae poena. I. 115.
Bober. II. 157.
Bocacius Jo. I. 190.
Bocinolus. I. 34.
Bocognana familia. I. 26. Exitus. 33.
Bocognani Iſeus, Raphael, & Guidobaldus. I. 33.
Bocognani Burgo ejecti. I. 19.
Bohemia. II. 26.
Bohemorum ad Polonos querelae. II. 199.
Bohemundus Appulus. I. 224.
Bohetius Severinus. II. 121.
Boiionum oppidum. II. 63.
Bolionus Gothifredus. I. 189. II. 63.
Bombardarum inventio. II. 48. 49. 107.
Borbonia gens. I. 366.
Borchia. I 104. 105.
Borſolus. I. 52.
Borſus Ferrariae primus Dux. I. 42.
Boryſthenes, II. 143. 147.
Bramantes pictor. I. 42.
Branca Guelfucinus, I. 9.
Branchia I. 34.
Braſilia. I. 158.
Bravantia. II. 42.
Breda oppidum. II. 64.
Bremenſis Archiepiſcopus gladio ſuccinctus Sacris operatur, II. 24.
Brichia, ſeu Lycia. I. 228.
Bronchinus. I. 34.
Brulla. II. 28.
Brunſvigum. II. 23.
Brutus Junius. I. 72.
Bruxellae. II. 42.
Bubulci atque Catanei primi Burgi S. Sepulcri incolae. I. 7.
Bubulci Peregrinus & Onophrius. I. 41.
Bubulcorum familia. I. 86.
Bufalini. I. 43.
Buonus Gratianus. I. 55. 59. Ab Aretinis Dux renunciatus. I. 60.
Burgenſe glaſtum optimum. I. 38.
Burgenſes a Nerio Fagiola contra Tarlatos adjuti. I. 12. A Tarlatis deficiunt. *ib.* A Peruſinis adjuti. *ib.* & a Tifernatibus. 20. In fidem Rom. Eccleſiae veniunt. *ib.* Militiae ſtudioſi guarique. 33. Quibus conditionibus in Florentini populi ditionem tranſlati, 86. Praeſidium dejiciunt. 98 Stipendia renuunt. 99. Eorum primus Epiſcopus. 76. Civiles diſcordiae a 85.
Burgi S. Sepulcri ſitus. I. 4. 7. Cum Ameria comparatio. 5. Initia ac conditores. *ib.* Politia. 8. Unde nomen. 6. Ejus dominatum iterum Nerius Fagiola occupat. 19. Maenia, arcem, viam Tarlati extruunt atque ornant. 31. Suburbia diruta. *ib.* Faeda caedes ab exſulibus 100.

Digitized by Google

Burgo ejecti Bocognani & Ghibellini. I. 29.
Burguli Andreas & Antonius. I. 34.
Burgius Alexander Epiſcopus. I. 79.
Burgum Fortebracius occupat. I. 23. Montedolii invadunt. 20.
Burgus a Tarlatis captus. I. 9. Vicecomiti a Bocognanis proditus. 57. Maenium munitione, populi frequentia, divitiis floret. 18. Rom. Eccleſiae a Malateſtis reſtituitur. 21. Rom. Eccleſiae a Malateſtis adimitur. ib. A Taurellio captus. 22. in ditionem Rom. Eccleſiae redit. 25. Florentinae reip. ab Eugenio IV. Pont. traditur. 7. 29. A Leone X. ab Eccleſiae R. ditione abjudicatur. 9. Aliquando ſub Gallis. 30. Terraemotibus obnoxius. 31. Aliquamdiu ſub Vitellotio. ib. Poſt terraemotus ornatius inſtauratur. 32. Sub Fagiolis. 65. Tyrannide per Carolum Gratianum liberatur. 66. & ſeqq. Facta civitas. 74. Praeſidiis adverſus exſules firmatur. 90.
Buſcunducium. II. 42.
Byzantium urbs. I. 235. & ſeqq. Eo quam multa ex Valachia deferantur. 328. Ejus magnitudo. 854. Celebritas. ib.

C

CAdavera contra tabum medicata. I. 214.
Cadamus Eunuchus. I. 244.
Caeculi populi. I. 290.
Caedes in priſcis praeliis cur rariores. I. 29.
Caeſala. I. 102.
Caeſar Eſtenſis ſuccedere in Ferrarienſium dominatum contendit. II. 279. Trahere in partes Venetos conatur. 282. Ferraria cedit. 284.
Caeſaris Maximiliani legati Varſaviam veniunt. II. 215.
Caetanus Henricus Card. II. 269.
Cedri Libani montis. I. 268.
Caſates populi. I. 299.
Caffa, ſeu Theodoſia urbs. I. 242.
Cagnacii oratio amentiae plena. I. 301.
Caidarus Tammaſi fil. I. 260.
Cairus. I. 194. 211. & ſeqq.
Calculorum morbus cur in Tranſilvania frequens. I. 290.
Calderani campi. I. 246.
Caligula. I. 215. 216.
Calles in Vmbria. I. 9.
Camaldulenſium Abbatia. I. 75.
Cambaja inſula. I. 257.
Cambyſes. I. 215. 218.
Camenetia. II. 148.
Campſon Mamaluchorum rex. I. 247. A Selimo victus. 248.
Cana urbs. I. 175.
Canetulus Jo. Baptiſta. I. 23.
Canis Scaliger Maſtino in Veronenſium tyrannide ſuccedit. I. 15.
Caniſia amiſſa. I. 286. & ſeqq. II. 120.
Canoniſſarum Coloniae collegium. II. 26. Apud Montes. 83.
Capaſinus Benedictus. I. 45.
Capharnaum urbs. I. 175.
Capiſtranus Jo. I. 242.
Cappadocia. I. 228.
Caprae Olympi montis. I. 228.
Capriſius vicus. I. 9.
Carbones ex glebis. II. 44.
Carbonum fodinae. II. 44.
Cardellus. I. 34.
Carga Joannes. II. 3.
Carinthiorum eligendi Principis mos. II.
Carncovius Stanislaus. II. 183.
Caroli Andegavenſis ſucceſſio. I. 65.
Caroli Archiducis filiae tres nuptae Philippo III. Hiſp. regi, Sigiſmundo Suevo, Poloniae regi, Sigiſmundo Bathorio Tranſilvano. I. 302.
Caroli Burgundi mors. II. 86.
Caroli Magni apud Aquiſgranum reliquiae. II. 94.
Carolus Andegavenſis. I. 55.
Carolus Burgundus. II. 64.
Carolus cognomento Bellator. II. 45.
Carolus Dux Gheldriae. II. 34.
Carolus V. I. 254. II. 19.
Carolus VIII. Galliae rex. I. 244.
Carolus Card. Lotharingus Tridentum venit. II. 215.
Carolus Gratianus Aloyſii filius. I. 2. 3. 365. 367.

Car-

Digitized by Google

Carpa piſcis. II. 154.
Carſi munitio. I. 262.
Carſidonii Chriſtophorus & Ludovicus. I. 41.
Carſidonius Matthaeus. I. 132.
Cartuſianorum reliquiae apud Francfordiam. II. 23.
Casbinium urbs. I. 289.
Caſimirus, Poloniae rex. I. 336. II. 159.
Caſimiri Poloniae Principis ſanctitas. II. 179.
Caſtaldus Jo. Baptiſta. I. 292 294.
Caſtaneus Jo. Baptiſta II. 259.
Caſtellio oppidum. I. 9.
Caſtor. II. 157.
Caſtrucius Caſtracanes Lucenſium tyrannus. I. 9. 39. 67 68
Caſtracanis Caſtrucius. I. 9. 39. 67. 68.
Caſtriotus Georgius I. 240.
Caſtrucii & Guidonis Epiſcopi altercatio. I. 10.
Caſtroniza oppid. I. 273.
Catanei ac Bubulci primi Burgi S. Sepulcri incolae. I. 7.
Cataneorum familia. I. 34. 86.
Cataneus Malateſta Camertium Epiſcopus I. 39.
Cathalauni campi. II. 85.
Catharactae Nili. I. 201.
Catharina Medices Galliae regina. II. 86.
Catholici a Caeſare in regni Polonici comitiis abalienati. II. 198.
Cato M. librorum heluo. I. 49.
Catvicus. II. 41.
Caucus Jo. Franciſcus. II. 178.
Ceccarinus Ludovicus. I. 41.
Celebinus. I. 239.
Chalcedon urbs. I. 230. Caecorum terra cur appellata. ib.
Chalcedonis maritima ora cur non piſcoſa. I. 353.
Chalcis in Euboea. I. 243.
Chelma. II. 150. 159.
Chiappinus. I. 34.
Chilis. I. 159.
Chiniſperga. II. 127.
Chiovia. II. 147.
Chniſini Auguſtus Poloniae rex moritur. II. 190.
Chriſti admiranda opera. I. 165.
Chriſtierna, Chriſtierni filia. II. 77.
Chriſtierna Caroli Lotharingii filia, Magna Etruriae Duciſſa. II. 77. 86.
Chriſtiernus Daniae rex immaniſſimus. II. 73. & ſeqq. Eius exitus. 76.
Chriſtophorus Borgia. I. 89.
Citolus Cataneus. I. 34.
Claudia Henrici II. filia. II. 86.
Claudiopolis. I. 289.
Clemens Alexandrinus. I. 222.
Clemens VIII. I. 79. Perſarum legatos excipit. 264. Adverſus Caeſarem Eſtenſem exercitum comparat. II 281. Ferrariam recipit. 284. Eo ſe confert. 284. De conjungendis Chriſtianorum Principum adverſus Turcas conſilia agitat. 285. Margaritae Auſtriae ac Philippi regis ſponſalium verba praeit. 288. Ejus comitiorum ratio. 260 & ſeqq.
Clementiae duo nobilia exempla. I. 92.
Cleopatra. I. 198.
Clivia urbs. II. 32.
Clodiana vaſa. I. 51.
Clodoveus Galliae rex Chriſtianus factus. II. 85.
Cloelia. I. 181.
Ciarlus ſive Carolus Gratianus. I. 61. 62. 63.
Cicada Aſſam Baſſa. I. 184. 285.
Cicero. I. 185.
Cimbri. II. 82.
Ciconii Comes. II. 257.
Cinna in Auguſti necem conjurat. I. 92.
Cinnamomi ferax Zeilani inſula. I. 156.
Circumcidendi ritus in Aegypto abrogatus. I. 209.
Citolus. I. 34.
Cnidos oppidum. I. 232.
Cogni, ſive Iconium. I. 228.
Colfioritus. I. 2.
Colinii Gaſparis caedes. II. 203.
Colojanes Imp. I. 142.
Colonia Agrippinenſis. II. 25.
Colores oleo ad pingendum temperare Belgarum inventum. II. 49.
Coloreta familia. II. 3.
Columna Aſcanius Card. II. 264.
Columna Marcus Antonius. I. 133.
Comaris inſula. I. 274.
Comitiis Pontificiis ambitionem ineſſe rei ſummae non obeſt. II. 265.
Comitiorum Clementis VIII. ratio. II. 260. & ſeqq.

Com-

Commendonus Jo. Franciſcus. I. 49. II. 3. & ſeqq. Ad Ferdinandum Caeſarem concilii cauſa legatur. 6. Honorifice ab Haereticis excipitur. 22. Ejus iter ad Septemtrionis Principes. 64. In tempeſtate impavidus animus. 68. Legatio a rege Daniae rejicitur. 71. Tibiam Philippi apoſtoli Treviris deportat, eamque Philippo regi dono dat. 91. Ad Albertum Bavariae Ducem iter. 100. Tridentum venit, inde Venetias. 105. Tridento Oenipontem ad Caeſarem miſſus. 116. In Poloniam legatur. 117. In Cardinalium collegium cooptatur. 125 Auguſto, Regi Poloniae, auctor colendae Camenetiae, & propagandi commercii. 148 a Pio IV. ad Germaniae Conventum deſtinatur. 177. Iterum ad Maximilianum Caeſarem legatur. ib. Iterum in Poloniam. 178. Polonis jucundus. 180. Catholicos inter ſe conjungit. 184 Maximiliani Caeſaris filiis in regni Poloniae petitione ſtudet. 188. Antonium Mar. Gratianum ad Maximilianum Caeſarem mittit. 191 Varſaviam comitiorum cauſa venit. 213. Studia Polonorum in Henricum ſubſequitur. 214. Ei Senatus Varſaviae honorifice datus. 216. Orationem de Catholico rege creando habet. 217. Interpellatur a Palatino Sandomirienſi. ib. Ex ea re offenſi Catholicorum animi ib Ejus ad Palatinum reſponſio. ib. Varſavia feccdit. 219. Redeundi in Italiam ex Polonia facultatem a Pontifice petit. 225. Impetrat 226 Apud Henricum regem gratia. 246 Mors. 247 Laudes. ib.

Conarchius Adamus. II. 225

Concilium Epiſcoporum ad Cairum I 208.

Confluentia urbs. II. 91.

Congus. I. 202.

Conſtantinopolis. I. 235. & ſeqq. Capta. 241 Eo a Turcis tranſlata Imperii ſedes 242.

Conſtantinus Helenae filius primus & ultimus Byzantii Imper. I. 241

Conſtantinus Imper. I 218 Nicaeno Concilio intereſt. 220 Sedem Imperii Byzantium transfert. 236.

Conſtantius Conſtantini fil. I. 215. 218.

Contarena familia. II. 3.

Conteguidius Guidoguerra. I. 57.

Conteguidius Franciſcus Puppii dominatu exuitur. I. 29.

Conteguidii Vicecomiti favent. I. 25.

Contentio regni inter Emonucum, & Seriſum. I. 238.

Cophthi I. 210.

Coradinus Suevus. I. 56. Saladini fil. 190.

Corradus. I. 56.

Corbacius. I. 34.

Corbizus. I. 90.

Corduba Antonius Philippi regis legatus. II. 262.

Cornetum. I. 68.

Coro urbs. I. 244.

Cortona Aretini Epiſcopi ditioni detracta. I. 9.

Corvinus Matthias. I. 41.

Corvinus Valerius. I. 73.

Coſmus Medices. I. 87. & ſeqq.

Coſmo ex clementia firmatur Regnum I. 91.

Coſmum a conſilio Regni capeſſendi mater metu periculi dehortata eſſe dicitur. I. 90.

Coſſobutius Haereticos refutat. II. 219.

Cothchievicius Joannes. II. 146. 186. per Commendonum Catholicus effectus. 187. Haereticos tumultuantes compeſcit. 224. Polonorum animos ob Henrici regis moram nutantes confirmat. 230.

Cotta & Sabinus Romani legati. II. 64.

Cracovia. II. 125.

Craſinius Franciſcus. II. 183.

Craſoſchius pumilio Henrico ad Polonicum regnum adipiſcendum ſuffragatur. II. 202.

Croatia. I. 265.

Croeſus rex. I. 232.

Croja urbs. I. 240.

Crocodilus. I. 205.

Crux Chriſti. I. 188.

Cuama fluv. I 202.

Cudabenda, Tammaſi fil. I. 260.

Cujavia II. 126.

Cujavienſis Epiſcopus advenientem in Poloniam Henricum regem excipit II. 236.

Cungii fratres. I. 43.
Cuſpis, qua Chriſtus transfixus eſt. I. 244.
Cydnus fluv. I. 227.
Cyprio de bello Ant. Mar. Gratiani liber. I. 162.
Cyrus rex. I. 185. 191.
Cyrus Maximiliani Caeſaris legatus in Polonia captus. II. 193.

D

DAmaſcenus Fabius. II. 249.
Damiata. I. 193.
Daniae rex Pontificis legationem recuſpuit. II. 71.
Danielis Fanum. II. 3.
Dantiſcum. II. 127. Belgicis famitiis auctum. 129.
Danubius. I. 103. II. 99. Glacie concretus. 56
Darii apud Iſſum fuga. I. 226. 351.
David rex. I. 182.
David Colojanis frater. I. 242.
Del Bene Alexander. II. 245.
Delectus militaris apud Turcas. I. 336.
Delphini & Crocodili pugna. I. 205.
Delta Nili inſula. I. 211.
Demetrius Phalereus. I. 210.
Deo maledicere quantum ſcelus. I. 225.
Derpatum. II. 140. 141.
Derrata. I. 34.
Dianae templum Epheſi. I. 231.
Didymus Alexandrinus. I. 222.
Dinochares architectus. I. 219.
Dium urbs. I. 257.
Dodracum. II. 36.
Doctorum familia. I. 14. 86.
Doctus Andreas. I. 46.
Dominorum in ſervos jus in Lithuania. II. 143.
Donatus Corſus. I. 64.
Doria regio. I. 232.
Draguthes pirata. I. 257.
Dravus fluv. II. 118.
Druſi populi. I. 223.
Dulcii. I. 34.
Durazum oppidum I. 355.

E

EBrioſorum exempla. II. 108. 109. 110.
Eburones. II. 63. 64.
Eghembergius Rubertus. I. 166.
Egidius & Arcanus Burgi S. Sepulcri conditores, in Caeleſtium numerum relati. I. 6.
Elbinga. II. 127.
Eleazarus Judaeus. I. 220.
Electorum Imperii origo. II. 95. Numerus, munus, dignitas. 92.
Eliſabetha, Alberti Caeſaris filia, Caſimiri, Poloniae regis, uxor. II. 179.
Eliſabetha Britanniae regina. I. 264. II. 78.
Eliſa Marci Franciſcii uxor. I. 359.
Emanuel Rex Luſitaniae. I. 366.
Emanuelis Regis filii. I. 347.
Ementius Luſitaniae Rex I. 332.
Emiranzus Cudabendae fil. I. 265.
Emixanus Cudabendae fil. I. 265.
Emmaus. I. 295.
Emonucus. I. 138. 146.
Enſiferorum Societas. II. 141.
Ephemeron animal. II. 158.
Ephraim. I. 177.
Epheſus urbs I. 135. 231. In ea Dianae olim templum. *ib.* Concilium Oecumenicum. 232.
Epidamnum. I. 355.
Epirus I. 355.
Epiſcoporum in Polonia auctoritas. II. 173.
Equeſter ludus. I. 328.
Equeſtris exercitatio. I. 212.
Equi Friſii & Flandri. II. 44.
Equi Silveſtres. II. 138.
Equi Tranſilvani. I. 290.
Eras urbs. I. 262.
Erici, Sueciae regis, memorabilia. II. 72. & ſeqq.
Ericus Dux Branſvicenſis. II 23.
Ericus Guſtavi filius, Sueciae Rex, conjectus in vincula. II. 78.
Eraſmus Deſiderius. II. 64.
Erneſto qui ſuffragati ſint in Poloniae re-

regni comitiis. II. 220.
Erneſtus Auſtrius, Rodulphi Caeſaris frater. II. 63.
Erneſtus Caeſaris fil. I. 295. Polonici regni competitor. II. 201.
Eſtenſis Card. Aloyſius. II. 246.
Eubanus Heſſus. II. 121.
Eugenii Pontificis indigna ex Vrbe fuga. I. 23
Eugenius Pont. Burgum Florentinis tradit. I. 20.
Euphrates fluv. I. 246.
Eutychiana haereſis. I. 206.
Euxini maris quanta opportunitas. I. 353. Repletum iri arenis falſo veteres credidere. ib.
Exſulum conſilia Rondinelli imprudentia emanant. I. 89.
Exſules irrito inceopto abennt. I. 90.
Exſules Florentini de Burgo occupando agitant. I. 89 Iis Bartholinus Archidiaconus, & Chriſtophorus Borgia portam ſe aperturos pollicentur. ib.

F

Faeminarum apud Turcas mollities. I. 348.
Fagiola Franciſcus Nerii filius Burgo exigitur. I. 19.
Fagiola Nerius Vguccionis filius. I. 8. 63. 64. 65. Burgi dominatum iterum occupat. I 19.
Fagiola Vguccio Piſanorum, ac Lucenſium tyrannus I. 8.
Fagiolae poſteri apud Cornetum. I. 68.
Farates Baſſa. I. 251.
Farneſia Hiolante. I. 362.
Farneſius Alexander. II. 63.
Fatardus Petrus, Philippi regis legatus. II. 218.
Federicus Archiepiſc. Gneſnenſis, S. R. E. Cardinalis. II. 179.
Federicus Barbaroſſa. II 26.
Federicus II. Imper. I. 55.
Felium ſuſpenſium I. 23.
Feltrii Viceeomiti favent. I. 25.
Ferarius M. Antonius. I. 294. 295.
Ferdinandus Auſtrius. I. 254. 287.
Ferdinandus Caeſar. I. 293. 294. II. 6.
Ferdinandus M. Etr. Dux. I. 274 287. II. 257. Auxilia Sigiſmundo Tranſilvano mittit. 312.
Ferrariae urbis motus. II. 277.
Ferri fodinae in Stiria. II. 120.
Ferrucius Empoli praepoſitus. I. 130. Volaterras ſub jus Reip. redire cogit, & tuetur. ib. Ejus conſtantia. 131. Severitas. ib. Ad opem Florentiae obſeſſae ferendam vocatur. ib. A Maramaldo confoſſus. ib.
Fertilitas mira Podoliae. II. 147.
Feſſa. I. 142.
Fiber. II. 357.
Fidelium familia. I. 34.
Filechum. I. 273.
Firlejus Jo. II. 181. 182.
Filuca machina. II. 65.
Flandri equi. II. 44.
Flavia Pereta, Fabii Damaſceni filia, Virginio Vrſino nupta. II. 249.
Florentia Clementis VII. & Caroli V. copiis obſidetur. I. 129.
Florentiae ne tentata quidem ab Olegio oppugnatio. I. 16. Deditio. 130.
Florentina res per Coſmum Medicem conſtituta. I. 87.
Florentini exſules Alexandri Medicei caede audita ad ſpem novarum rerum erecti. I. 87. Bononiam conveniunt. 88.
Florentinus civis Damaſcum exornat. I. 223.
Florianum. I. 24.
Fogaraſium urbs. I. 107. 289.
Follii. I. 34.
Fons in Aegypto admirandae naturae. I. 213.
Fontana Jacobus. I. 41.
Fortebracius Nicolaus. I. 23. Occiditur. 24.
Forum Julii. I. 244.
Foxejus, Epiſcopus Narbonenſis. II. 146.
Fragnius. I. 52.
Francfordia urbs. II. 23. 96.
Francia Goracius. I. 107. 109.
Franciſcia Hiolante. I. 159.
Franciſcius Petrus. I. 42.
Franciſcus Lotharingus. II. 88.
Franciſcus Medices. I. 217.

Francius Marcus. I. 159.
Frangipanii. II. 121.
Friſii equi. II. 44.
Friſii quales olim, quales nunc ſint. II. 68. Eorum potio, vino ſuffecta. 71.
Fritius haereticus apud Vcangium diu in honore habitus. II. 209.
Fucaris familia Auguſtana. II. 102.

G

GAbutius Pierconte. II. 278.
Gades urbs I 162.
Galatia. I 228.
Galliae domeſticum bellum. II. 261.
Galliae Hiſpania oculos adjicit. II. 261.
Gallinacei pulli ſine gallinae incubatu ovis excluſi. I. 197.
Gallorum claſſis victa ad Terzerias. I. 151.
Ganges fluv. I. 355.
Gartierae Societas a quo & quando inſtituta. II. 42.
Gatta Bartholomaeus. I. 43.
Gatteum oppidum. I. 119.
Gaza. I. 191.
Gazelles dux Mamaluchorum. I. 248. 251.
Gellius Aulus. I. 221.
Gennarius Franciſcus. I. 41.
Gentes ab Aloyſio Gratiano aditae. I. 135.
Gentilucius Tydeus. I. 34.
Genua. II. 293.
Georgiani. I. 262.
Georgius Monachus. I. 290. & ſeqq. Ejus caedes. 294.
Gerinus Piſtorienſis. I. 44.
Germani ad Iavarinum. I. 275. Ad Strigonium. 279.
Germaniae deſcriptio. II. 106. & ſeqq.
Germaniae adlata ab Haereſi detrimenta. II 113. 114.
Germaniae veteris ac novae comparatio. II. 115.
Germanorum militia, & mores. II. 107. & ſeqq. Concilium, & nobilitas. 113.
Geſualdus Alphonſus, Card. II. 264.
Gherardi Petrus & Chriſtophorus. I. 43.
Gherardus Hieronymus, Hippolyti fil. I. 262.
Gherardus Gherardius cum poteſtate in omnes vitae neciſque Burgum mittitur. I. 90. 98.
Ghetrundembergia. II. 64.
Ghibellini. I. 56. Burgo ejecti. I. 19.
Ghibellinorum & Guelforum factiones. I. 8.
Ghorus. I. 24.
Giurgium oppidum expugnatur. I. 313.
Glaſtum heroae genus. I. 38.
Gnanus. I. 34.
Gneſna. II. 126.
Goa Indiae urbs. I. 155.
Gomorra urbs. 156.
Gondus Bacius. I. 45.
Goracii Marius & Francia. I. 36.
Graeci ſuarum rerum laudatores. I. 72.
Graecia ab Amurathe capta. I. 240.
Granicus amnis. I. 351.
Gratiana Julia. I. 362.
Gratiana Ludovica. I. 360.
Gratiana Margarita. I. 360. Ejus in filii obitu dolor. 361. 362.
Gratiana Minerva, ſeu Deodata. I. 360
Gratiana Septimia. I. 362.
Gratiana Thaddaea. II. 2.
Gratiana vaſa. I. 51.
Gratianae familiae ſpectatiores. I. 73. affinitates. 74. Ei quid maxime nocuerit. 132.
Gratiani Caroli, Aloyſii fil. gratia ſuſceptus ſcribendi labor ab Auctore. I. 35.
Gratiani Simeonis cognomento Mevaniae caedes. I 87.
Gratiani Peruſini, a quibus Burgenſes ſunt. I. 52.
Gratianis quae & unde inſignia. I. 70.
Gratianorum Camaldulenſes, Abbates. I. 77.
Gratianorum tres ſtirpes. I. 55.
Gratianorum Burgenſium familia ad paucos redacta. I. 365
Gratianorum inſignia. I. 54.
Gratianus Aloyſius Hiſpaniam & Luſitaniam adit. I. 136. 131 S.ciam, 165. & ſeqq. 223. A[illegible] 225. & ſeqq. 354 Ex peregrinatio[illegible]

Digitized by Google

tionibus redux. 358. Patriae ſe reddit, & ducit uxorem. 359. Liberis augetur. 360. Apud oppidum Saxoferratum diu cum familia vivit. 263. Burgi ut ſe geſſerit. *ib.* & 364. Carolo filio quae ab eo praecipienda. 365.

Gratianus Ant. Maria a Simonis Georgiani Nuncio Venetiis convenitur. I. 253. Matrem triennis, patrem quinquennis amittit. II. 1. Romam primum venit. 2. In forum Julii ſtudiorum cauſa mittitur. 3. A Commendono inſtitutus & eruditus. 4. Ad Commendonum ſe applicat. *ib.* in Germaniam cum Commendono proficiſcitur. 9. Patavium ex Germania redux. 105. Canonicus Patavinus a Pio V. creatus. 177. Canonicatu ſe abdicat. 178. Interregni Poloniae tempore regni provincias peragrat. 185. Ad Maximilianum Caeſarem miſſus. 190. Adire legatos Caeſaris in Polonia fruſtra conatur. 195. Archiepiſcopum Gneſnenſem convenit. 209. Varſaviae, dum habentur regni comitia, ſubſiſtit. 219. In periculoſum morbum ex laboribus incidit. 225. Exſpectare adventum Henrici regis in Polonia juſſus. 226. Adventanti in Poloniam Henrico regi obviam progreditur. 230. Agit apud regem ejuſque conſilium de ratione Polonici regni adminiſtrandi. 231. & ſeqq. Multa beneficia Polonis ab Henrico impetrat. 238 Regia abſtinet ac Cracovia ſecedit. 239. Diſcedit e Polonia. 245 In Bavariam venit, atque inde Oenipontem, Tridentum ac Venetias: ubi ab Henrico Rege perhumaniter accipitur. 146. Ejus ex Commendoni morte dolor. 247. A Sixto V. ſcribendis epiſtolis adhibetur. 248 Mediolanum nuptiarum cauſa mittitur. 256. Ad Ferdinandum M D Etr. & ad Vincentium Mantuae D legatur. 257. Alexandro Card Montalto poſt Sixti V. mortem adhaeret. 259 Conclave Vaticanum cum Card. Alexandro Montalto ingreditur. 259. Hippolyto Aldobrandino Card. ſtudium & operam ad Pontificatum adipiſcendum praeſtat. 267. & ſeqq. Pontificis Clementis VIII. in eum benignitas. 271. 272. 273. Quae Alexandrum Montaltum Card. monuerit. 272. De Cavalionenſi ejus Epiſcopatu actum, at non perfectum. 273. Amerinorum Epiſcopus creatur. 274. Legatione ad Belgas interverſa ad Italiae Principes de foedere contra Turcas legatur. 275. Venetias Nuncius Apoſtolicus mittitur. 275. Hoſtium conſilia deprehendit atque avertit. 278 Arma ad Ferrarienſe bellum comparat. 281. Caeſaris Eſtenſis legatis reſpondet. 283. Card. Aldobrandinum hoſpitio Venetiis excipit 284. Ferrariam ad Clementem VIII. venit. 285 Venetias rediens agit in ſenatu de bello Turcis inferendo. 280.

Gratianus Camillus junior. I. 360.

Gratianus Camillus ſenior. I. 43 De Burgo intercipiendo, & in fide Florentinae Reipublicae conſervando cum Florentinis exſulibus agitat. 89. Novae potentiae adipiſcendae in patria ſpem cupide amplectitur. 89. 90.

Gratianus Carolus, Buoni fil. I. 61. 107 132. Patriam liberat. 66. & ſeqq. Ejus imago ex vivo picta. 71. Ejus ſepulcrum *ib.*

Gratianus Comes. I. 113. 114.

Gratianus Claudius. I. 132.

Gratianus Fabius. I. 132.

Gratianus Franciſcus. I. 120. 126.

Gratianus Galeotus primus Burgenſium Epiſcopus. I. 76.

Gratianus Jo. Abbas Camaldulenſium. I. 79.

Gratianus Jo. Pontifex Max. I. 50.

Gratianus Julius. I. 127. 132.

Gratianus juris Pontificii Digeſtor. I. 51.

Gratianus Leo I. 105 & ſeqq.

Gratianus Nicolaus. I. 114. 115.

Gratianus Nicolaus Vtinenſis. II. 3.

Gratianus Pandulphus. I. 116. & ſeqq.

Gratianus Scipio. I. 120.

Gratianus Simon. I. 44 51. 78.

Gratianus Tatius I. 50.

Gratianus Vr[illegible]. I. 127 132.

Gratianum V[illegible]. II. 120.

Gra

Gregorius V. II. 92.
Gregorius XIII. I. 173. In Aegyptum homines e Soc. Jeſu mittit. 206.
Gregorius XIV Pont Max. II. 259.
Grimaldus Dominicus Archiepiſcopus. II. 273.
Grimana familia. II. 3.
Grodnum. II. 146.
Groninga urbs. II. 69.
Grotta Carolus. II. 167.
Guadiana fluv. I. 161.
Gualdum. I. 49.
Guelfi. I. 56.
Guelforum, & Ghibellinorum factiones. I. 8.
Guelfucinus Branca, I. 9.
Guido Tarlatus Epiſcopus. I. 9. Ludovico Bavaro diadema imponit. *ib.* Ejus cum Caſtrucio Caſtracane altercatio. 10. Mors. 11.
Guidobaldus Vrbini Dux. I. 42. 110.
Guidalis Nicolaus. I. 34.
Guilelmus Auſtriae Dux. II. 144.
Gulielmus Naſſaus II. 52.
Guiſiae Dux Franciſcus. I. 95. Ei percuſſorem Vgonovii ſubmittunt. 96. Ejus clementia & magnitudo animi. 98.
Guſtavus Ericſon Suetiae rex. II 77.

H

HAbraimus. I. 271. 255. 286. Ei apud Amurathem gratia exitio eſt. I. 343 344.
Habſpurgum. II. 121.
Haereticorum nefarium Strigonii facinus. I. 279 In Poloniae interregno conſilia. II. 182. Diſſidium. 183. In regni comitiis contentio. 219. In iisdem doloſa conſilia. 207. Eorum dolus deprehenſus. 208.
Haemus mons. I. 354.
Halicarnaſſus. I. 228.
Hamburgum urbs. II. 82.
Hariadenus archipirata. I. 255.
Heduigis Alſatiae Lantgravii filia. II. 122.
Heliopolis. 194.
Henrico, Galliae regis fratri, mire Poloni in regni comitiis ſtudent. II. 203. Ab eo abalienantur Haeretici *ib.* Ei renunciato Poloniae regi legatio mittitur. 225. Eum in Poloniam abire Galli aegre ferunt, ac retinere conantur. 227. Ei ſucceſſio in regnum Galliae ante decernitur. 228. Ex ejus abeundi mora periculoſi in Polonia animorum motus. *ib* qui a Cotchievicio ſedantur. 229 In Poloniam venit magnificentiſſime exceptus. 236. Coronatur. 238. Praemia munifice largitur. *ib.* Petentium multitudini ſatisfacere non poteſt. 239. De bello Moſchis inferendo agere cum Senatu incipit. 240. Caroli fratris Regis Galliae morte ad eum allata de reditu in Galliam cogitat. 240 Noctu Cracovia cum paucis aufugit. 241. Viennam venit. 242. Venetias appellit. 243. In Galliam revertitur *ib.* Ejuſdem erga Ant. Mar. Gratianum & Commendonum ſtudium. 246.
Henricus Card. Sebaſtiano Luſitanie regi ſuccedit. I. 146.
Henricus II. Galliae rex. I. 546.
Herbipolis. II. 96.
Hercinii ſaltus. II. 16.
Heraclius Imp. I. 187. Chriſti Crucem de Perſis repetit. 188.
Herodis furor atque immanitas. I. 178. Exitus *ib.*
Heſſus Eubanus. II. 255.
Hieremias. I. 194.
Hiericus urbs. I. 176.
Heroglyphicae litterae. I. 255.
Hieronymus monaſterii apud Bethlehem incola I. 182. 206.
Hieronymus Pragenſis. II. 166.
Hieronymus Pepulus. I. 89.
Hieroſolymitana Chriſtianorum expeditio. I. 588.
Hieroſolymorum urbs. I. 182. Templum. 183 Direptio. 184. Origo & varia fortuna. *ib.* & ſeqq.
Hilarius Eremita. I. 206.
Hiolante Farneſia. I. 561.
Hiolante Franciſcia. I. 359.
Hirundines ſub glacie. II. 555.
Hiſmael Perſarum rex. I. 146.

Hiſmael Tammaſi fil. I. 260.
Hiſpalis urbs. I. 161.
Hiſpania, adjectis Indiis, debilitata. I. 160.
Hiſpania nova. I. 202.
Hiſpania quomodo Auſtriae familiae obvenerit. I. 161. Oculos Galliae adjicit. II. 261.
Hiſpanorum bello Belgico ſumtus. II. 61. in officiis praeſtandis exigendiſque religio. 51.
Holandi artis nauticae ac piſcatoriae periti. I. 37 libertatis retinentes, & bello feroces. 38. qua ratione arcent oceanum 40.
Holandiae fertilitas. II. 37. ſitus. *ib.*
Holandarum faeminarum forma. II. 39.
Holandus Harlenſis. II. 48.
Holofernes. I 179. & ſeqq.
Horologia apud Belgas. II. 50.
Horologiorum inventio. II. 107.
Huniades Jo. I. 242.
Huſſus Jo. II. 166.
Hydaſpes fluv. I. 355.

I

JAcobus Puntormius. I. 44.
Jagello e Lithuania in Poloniam rex adſcitus. II. 134.
Jagellonis ſtirps. II. 179.
Jannizeri. I. 337. 338. 342. Eorum ingens ſeditio. 343. 345. & ſeqq.
Javarinus. I. 274. Ejus oppugnatio. 274 & ſeqq Amiſſus. 277. Recuperatus 278.
Iconium urbs. I. 228.
Jeroslavia. II. 150
Jeſuitae Sebaſtiani regis moderatores. I. 136. Apud Aegyptios rei Catholicae adlaborant 208. Calviniani miniſtri opera in cuſtodiam traditi. 210. Eorum Brunſpergae collegium. II. 131.
Imperatoris Romanorum creandi ratio. II 93
Imperii Electorum origo II. 91.
Incendium Byzantii excitatum. I. 343.
Infamiae apud Polonos poena. II. 171.
Ingolſtadium. II. 99
Inghirami Antonellus & Alexander. I. 54.
Inimicitiarum damna. I. 364.
Innocentius VIII. I. 244.
Innocentius IX. II 259.
Inſula Gratianorum. I. 54.
Interpretes ſeptuaginta. I. 220. 221.
Invita Minerva cur haec ſcripta dicantur. I. 3.
Joachimus Brandeburgius. II. 19. 20. 21.
Joanna Caroli V. filia. I. 136.
Joanna Ferdinandi Catholici & Iſabellae filia, Philippi conjux, I. 161.
Joanna Navarrae regina. II. 32.
Joannae reginae. I. 66.
Jo Albertus Poloniae rex. II. 179.
Joannes Auſtrius praepoſitus Belgis. II. 63. Inſidiis captatus. *ib.* Fuga elapſus. *ib.* Moritur. *ib.*
Joannes Brandeburgius. II. 22.
Joannes Brugenſis. II. 49.
Joannes, Finlandiae Dux, e vinculis in regnum Sueciae vocatus. II. 78.
Joannes Leydenſis. II. 24.
Joannes Magnus a Chriſtierno rege in crucem actus, crudeliſſime necatur. II. 75.
Joannes Medices. I. 274.
Jo. Federicus Saxo II. 19.
Joannes Maguntinus typographicae artis inventor. II. 47.
Joannes Villanus. I. 21.
Joctus Architectus. I. 21. Pictor. 44. & 46.
Ionia. I. 231.
Ioppe urbs. 190.
Jordanis fluv. I. 166.
Joſephi horrea in Aegypto. I. 214.
Joſue. I. 177.
Iſabella Ferdinandi Caeſaris filia. II. 167.
Iſabella, Philippi regis ſoror, Alberto Archiduci nupta. II. 268.
Iſabella, Sigiſmundi & Bonae Sfortiae fil. I. 254.
Iſahacius Comnenus. I. 228.
Iſidorus Cardinalis. II. 153.
Iſſus urbs. I. 226.
Itali ad Javarinum. I. 275. Ad Strigonium. 279.
Italorum ingenia. I. 148.

Ju-

Judaea. I. 165.
Judaei hoſtiliter Byzantii diripiuntur. I. 345.
Judaei in Polonia. II. 153.
Judaeorum quanta vis Judaico bello abſumta. I. 183. Nullae certae ſedes. 186.
Judithae virile facinus. I. 179. & ſeqq.
Julius Romanus. I. 43.
Juſtiniana familia. II. 3.
Juſtinianus Aloyſius. II. 195.

L

LAbi munitio. I. 261.
Lacus apud Cairum. I. 213.
Lacus piſcou in Ruſſia. II. 154.
Lama, Neapolitanus Medicus. II. 195.
Lamoralis Aeghemontius. II. 52.
Lancellotus Scipio Card. II. 264.
Lanfranci. I. 67.
Laſcharum ſuſpendium. I. 13.
Laſchius Albertus Haereticos tumultuantes compeſcit. II. 224. Legatur in Galliam ad Henricum. 225.
Laurus Vincentius, Epiſcopus Montis Regalis. II. 246.
Legati Principum Varſavia dimiſſi. II. 219.
Legati Polonorum in Galliam ad Henricum proficiſcuntur. II. 225. Luthetiam perveniunt. 226. Inter eos certamen. ib. Luthetiae mora 227.
Lemnos inſula. I. 243.
Leodium. II. 63. 64.
Leopolis. II. 150.
Lepores albi. II. 158.
Libanus mons. I. 167.
Libera porta. I. 70.
Libiſſa urbs I. 250.
Lima. I. 159.
Linguarum externarum frequens uſus in Belgio. II. 44.
Lintium. II. 24.
Linum Livonienſe. II. 141.
Linus. I. 194.
Lippa urbs capta. I. 314.
Lipſia urbs. II. 19.
Lira II. 42.
Liſus Joannes. I. 43.
Lithuani Chriſtiani facti. II. 145. De Catholico rege eligendo conſentiunt. 156.
Lithuania. II. 142. 143. & ſeqq.
Liviae ſapiens conſilium Auguſto datum. I. 93.
Livius Titus. I. 216.
Livonia. II. 140. & ſeqq. Ex ea Moſchus excedit. I. 297.
Lodronius Hieronymus. I. 148.
Lotharingus Franciſcus Guiſiae Dux. I. 95.
Lotharingus Philippus Emanuel. I. 288.
Lovanium. II. 42.
Lubeca urbs. II. 69. 70.
Lublinum. II. 125.
Luca ſub Vgucione Fagiola. I. 65.
Lucanus. I. 197.
Lucarinus Martinus & Nicolaus. I. 41.
Lucas a Burgo. I. 41.
Lucinianum. I. 14.
Lucius piſcis. II. 154.
Ludovicus Jagellonius rex. I. 252. Ejus caedes. 253.
Ludovicus Vngariae & Poloniae rex. II. 144.
Luſignanus Guido. I. 189.
Luſitania qua ratione Auſtriae familiae obvenerit. I. 161.
Luſitaniae regnum quinam ſibi debitum contendebant. I 147. Regum interitus. 136. Laudes. 153.
Luſitanos Indico oceano pellere Turcae conantur. I. 255.
Luſcum urbs. II. 147.
Lutherus Martinus. II. 20.
Lutra. II. 157.
Lycaonia. I 228.
Lycia. I. 228.
Lydia regio. I 232.
Lynceae pelles. I. 348.

M

MAcarius Eremita. I. 206.
Macedonia. I. 354. 355.
Madrucius Ludovicus Card. II. 264. 268.

Maeandrus fluv. I. 232.
Maeotis palus. I. 355.
Magaliani fretum. I. 158. 259.
Magdalum oppidum. I 276.
Magdeburgenſis Archiepſc. II. 29.
Magna beſtia, ſeu Alces. II. 237.
Magorum Regum Coloniae corpora. II. 26.
Maguntia. II. 92. 95.
Mahometes Baſſa. I. 346.
Mahometes Turcarum Imper. II. I. 228.
Mahometes Turcarum Imper. VI. I. 239.
Mahometes Turcarum Imper. VII. I. 239
Mahometes Turcarum Imper. VIII. I. 241. & ſeqq.
Mahometes Turcarum Imp. XIIII. I. 269. & ſeqq. Matris potentia, 270. & ſeqq. Periculum. 346. 347.
Mahometes novae Sectae auctor. I. 286. 287.
Malacha. I. 256.
Malaſpina Germanicus I. 331.
Malateſtae ereptum Romanae Eccleſiae Burgum reſtituunt. I. 22.
Malvicinus. I. 52.
Mamaluchi. I. 210 221. 222. 243. Eorum bellum. 247. & ſeqq.
Manfredus rex I. 55. 57 58.
Manlius Titus. I 75.
Mansfelcius Carolus. I. 278.
Mantuae ac Sabaudiae Ducum diſſidium. II. 275.
Maragnonis fluv. magnitudo. I. 258.
Maramaldus Fabricius. I. 231.
Marcus Evangeliſta. I 205.
Margaritarum captura. I. 255.
Mare mortuum. I. 266.
Maria Auſtriaca II. 32
Maria Caroli Burgundi filia. I. 260.
Maria Fabii Damasceni uxor. II. 249.
Marocus I. 142
Maronitae. I. 269. & ſeqq
Martialis de liberalitate epigramma. II 254.
Maſovia II. 226.
Maſovii Haereticos tumultuantes eom peſcunt II 219 224.
Mattinus Scaliger, Veronenſium tyrannus. I. 23.
Matthaeucius Archiepiſcopus. I. 282.
Matthias Auſtrius. I. 275. & ſeqq. 286.
Matrimoniorum aliud, atque alibi, in Lithuania jus. II. 245.
Maurocena familia. II. 5.
Maxentius tyrannus. I. 235.
Maximiliani Caeſaris in Poloniam legati capti. II. 293. 294. Ejus filiis in petitione regni Polonorum plerique adverſantur. ib.
Maximilianus Auſtrius, Caeſaris frater. I. 283. & ſeqq.
Maximilianus Caeſar. I. 260. 258. Petitionis Poloniae regni rationem evertit. II. 292 Redeunti in Galliam e Polonia Henrico regi officioſe occurrit. 242.
Mazonius Guido Orbechi Comes. I. 229.
Mechlinia. II. 42.
Mediceae domus potentia & regnum Coſmi virtute ſtabilitum. I. 87.
Medices Jo. I. 35.
Medices Joannes & Antonius. I. 274. 276.
Meldula. I. 26.
Melampus. I. 294.
Melitam inſulam invadunt Turcae. I. 255.
Melioratus Ludovicus. I. 232.
Mellis proventus in Polonia. II. 254.
Memphis. I. 294.
Meroes inſula. I. 299. & ſeqq.
Meſithus dux. I. 245.
Metho urbs. I. 244.
Metis urbs. II. 87.
Micale urbs. I. 219.
Michalis Valachi memorabilia. I. 328. & ſeqq. Occiditur. 333.
Militiae ſtudia cur apud Burgenſes obſoleverint. I. 36.
Milium exercitatio. I. 37.
Miſcovius Jo. II. 293.
Miſcovius Petrus, Epiſcopus Plocenſis Erneſto in comitiis favet. II. 220.
Mithridates. I. 228. Ejus praecipua geſta ib & 230. Ab eo inventa celebratiſſima antidotus. ib.
Mitylene inſula. I. 243.
Moenus fluv. II. 97.
Moldavia tranſalpina. I. 244. 328. A Turcis deſciſcit. 302.

Moldavus regno exturbatus. I. 327.
Moluchae inſulae. I. 156.
Momorantius Philippus, Orni Comes capitur, in carceremque conjicitur. II. 55 Capite plectitur. 57.
Monachium urbs. II. 104.
Monaſteria Thebaidis. I. 219.
Monaſterium urbs. II. 24.
Moncaſtrum oppidum. I. 244.
Monlucus Regis Galliae ad Polonos legatus. II. 230.
Monomotapa. I. 202.
Mons S. Sabini captus. I. 9.
Montacutum Coſmus in gratiam recipit. I. 91
Montacutus Otho. I. 90.
Montalborus Piceni oppidum. II. 278.
Montalta Camilla. II. 249.
Montaltus Piceni oppidum. I. 248.
Montaltus Alexander Cardinalis a Sixto V. adoleſcens creatus. II. 250. Ejus virtutes. *ib.* Munificentia praeſertim. 251 & ſeqq Injuriarum perpeſſio. 252 Continentia 254. Cum Africano majore comparatio 255. Conclave Vaticanum ingreditur. 259. Julio Santoro Pontificatum comparat. 263 Hippolyto Aldobrandino favet *ib.* Studia illi Patrum ac ſuffragia conciliat. 266. & ſeqq. Ejus apud Clementem VIII. gratia. 272.
Montedolii Burgum invadunt. I. 10.
Montedolius Franciſcus. I. 41.
Monterchium. I. 129.
Montes in Hannonia. II. 82.
Montonius Bracius. I. 51.
Moravia. II 123.
Moſchi a Stephano Bathorio Poloniae rege ſuperati. I. 296. Eorum ad Pontificem Max. legatio. *ib.* Princeps regni Polonici competitor. II. 199.
Moſchus Livonia excedit. I. 297.
Moſella fluvius. II. 91.
Moyſes. I. 175.
Muſaeus. I. 194.
Muſica ars apud Belgas. II. 30.
Muſtafa. I. 257. 261.

N

NAbucodonoſor. I. 274. 285.
Nadaſtus. I 273.
Namburgi conventus Haereticorum. II. 15. 17.
Nancium urbs. II. 86.
Naſſaus Gulielmus. II 52.
Natolia, ſive Aſia minor. I. 225.
Naupactus urbs. I. 244.
Nazareth urbs. I. 175.
Neapolitanum regnum ſub Gallis. I. 66. ſub Aragoniis. *ib.* ſub Auſtriis. *ib.*
Neptalim urbs. I. 175
Nerius Fagiola Burgenses contra Tarlatos adjuvat. I. 11. Burgi dominatum iterum occupat. 19.
Nero. I. 92.
Nicaria urbs. I. 219.
Nicaea urbs. I. 230. In ea Occumenicum primum Concilium. *ib.*
Nicopolis. I. 238. 239. Capta. 330.
Nicolaus Aretinus Architectus. I. 33.
Nicomedia urbs. I. 230.
Nicoſia urbs. I. 162.
Nigra ſilva. I. 203.
Nigrae cohortes. I. 35.
Nigroponte, ſeu Rubea, inſula. I. 243.
Nili catharactae. I. 201. Inundationes. 198. Origo. *ib.* Incrementa. 202. 204. Monſtra 205.
Nilus in urbem Cairum deductus. I. 213.
Nitria in Thebaide. I. 219.
Norimberga. II. 98.
Novellus Hieronymus. I. 243.
Novus orbis. I. 257.
Nuncii terreſtres apud Polonos. II. 232.

O

OBeliſci. I. 214. Romam ex Aegypto tranſlati. 215. A Sixto V. ſubrecti. *ib.* & ſeqq.
Oceano inundante terrae obrutae. II. 36.
Octavianus Auguſtus. I. 215.
Odera fluv. II. 124.
Odoardus III. Britanniae rex. II. 42.

Oeni-

Oenipons. II. 14.
Olegius Jo. a Vicecomite in Etruriam cum exercitu mittitur. I. 16.
Oliſſippo diripitur. I. 149.
Olivarii Comes, Hiſpanorum Romae legatus, ſeſe Pontificiis comitiis immiſcet. II. 162. Magnam ob id invidiam ſubit. ib. Roma diſcedit. ib.
Olomucium. II. 124.
Olympus mons. I. 228.
Oniger. II. 138.
Oratio Auguſti ad Cinnam. I. 94.
Oratio Cagnacii I. 101. Guiſii ad inſidiatorem. 97 98. Leonis Gratiani ad Coſmum. 110. Liviae ad Auguſtum. 91.
Orcanes. I. 230.
Orcanes Otthomanni fil. I. 237.
Oreiacovia. II. 147.
Ordines, quibus Germanorum Concilium conſtat. II. 113.
Oricovius Stanislaus. II. 111.
Origenes Alexandrinus. I. 221.
Orni Comes Philippus Momorantius capitur II. 55. Occiditur. 57.
Orontes fluv. I. 224.
Orpheus. I. 194.
Oryza. I. 339.
Oſaburgus. II. 24.
Oſilia. II. 140.
Oſtrogum urbs. II 147.
Othocarus. rex Bohemiae. II. 122.
Otthomannus Turcarum Imperii auctor. I. 237.
Ovis gallinarum pulli in Aegypto ſimetorum tepore excluduntur. I. 197.
Ozias. I. 179.

P

Paderbornum urbs. II. 25.
Palaeſtina. I 166.
Palamideſſia Livia. I. 127.
Palamideſſiorum familia. I. 86.
Palamideſſius Cyriacus. I. 94.
Palatinus Sandomirienſis Commendonum in ſenatu dicentem interpellat. II. 117.
Palfius. I. 273.
Pallavicinus Sfortia. I. 192. 194.
Pallota oppid. I. 273.
Palmae Jacobi tabula picta. I. 71.
Pamphylia. I 228.
Panis in Turcarum caſtris. I. 339.
Papa oppid. I. 273.
Paradaiſerus dux. I. 286. II. 120.
Patara urbs. I 228.
Patavia. II 14.
Patriarchae Antiocheni. I. 224.
Paulus Apoſtolus. I. 224.
Paulus Eremita. I. 206.
Paulus tertius Pont. Max. I. 110.
Peluſium. I. 193.
Peregrinantibus obſervanda. I. 358.
Pereta Flavia, Fabii Damaſceni filia, Virginio Urſino nupta. II. 149.
Pereta Urſina, Fabii Damaſceni filia, M. Ant. Columnae nupta. II. 149.
Peretius Antonius Philippi regis gratia dejectus. II. 63.
Peretorum cognomen Fabii Damaſceni filiis inditum. II. 149.
Peretus Michael. II. 156.
Pergula Angelus dux. I. 22.
Perneſteinus Maximiliani Caeſaris ad Polonorum comitia legatus. II. 194.
Perſae a Selimo victi. I. 246. Eorum contra Turcas ſucceſſus. 350. Legati ad Clementem VIII. 164.
Perſicum bellum. I. 261. 262.
Perù. I. 157. 159.
Peruſia. I. 52.
Peruſini Burgenſes adjuvant. I. 22. A Saccone Tarlato in fugam acti, & ſupplicio affecti. 13. Burgum, & Tiſernum Tarlatis eripiunt. ib. Fruſtra a Picinino tentati. 27.
Peſtilentia Gratii. II. 291. In Polonia. 185.
Petrarca Franciſcus. I. 213.
Petrella Bernardinus. I. 41.
Petricovia. II. 126.
Petrina oppid. I. 273.
Petrius Andreas. I. 54.
Petrus Habſpurgi Comes. II. 122.
Petrus Peruſinus pictor. I. 79.
Phalereus Demetrius. I. 220.
Pharamundus. II 121.
Pharus inſula. I. 219. In ea turris. 220.

Philadelphia urbs. I. 232.
Philibertus Cialonius Auraugiae Princeps. I. 529.
Philippi Apoſtoli tibia Philippo regi a Commendono data. II. 95.
Philippi claſſis ad Tercerias. I. 555. Exercitus. 148. Imperium. 154. 160. Eum undecimviri regni Luſitani haeredem pronunciant. 548.
Philippopolis. I. 354.
Philippus Brabantiae Dux. II. 42.
Philippus Card. S. Sixti ad Henricum regem Pontificis legatus. II. 246.
Philippus Haſſiae Lantgravius. II. 59.
Philippus Macedo. I. 355.
Philippus Maximiliani, & Mariae fil. I. 161.
Pialejus. I. 257.
Piatto in Polonici regni comitiis quidam ſuffragantur. II. 204. 222. Catholici adverſantur. 205
Piccolomineus Silvius dux. I. 312.
Pichi Chriſtophorus, Antonius, & Rainerus. I. 45.
Pichorum familia. I. 34.
Pichus Jo Maria. I. 44.
Pichus Jo. Baptiſta. I. 78.
Picininianos inter, & Pontificios praelium. I. 28.
Picininus Burgo potitur. I. 26. Ad Anglarium victus. 28. Ejus ex re male geſta dolor. 29.
Picinus Jo. I. 34.
Piconus Gnanus. I. 35.
Pierleonii in Helvetios demigrant. II. 525. Ex Aniciis. ib.
Pii IV. mors. II. 177.
Pii V. conſilium Philippo regi de adeundis Belgis datum. II. 54. Creatio. 577. Chriſtianorum Principum contra Turcas faederis auctor. 578. Lex de non alienandis Eccleſiae bonis. 577
Piſae ſub Vgucione Fagiola. I. 65.
Piſcandi ratio ſub glacie. II. 155.
Piſcis muliebri forma in Holandia captus. II. 41. Epiſcopali cultu in Norvegia captus. ib. Virili forma in Friſia captus. ib.
Piſcoſum mare apud Byzantium. I. 352. Contra apud Chalcedonem. 353.
Piſtorii magnae turbae poſt Alexandri Medicei caedem excitantur. I. 88.
Pinus lapides factae. II. 559.
Plato. I. 594.
Pleſchovia. I. 269. II. 540.
Plinius. I. 262.
Podolia. II 147.
Polit.nus m.n. capitur. I. 26.
Polona Nobilitas ad comitia Varſaviam convenit, cum armorum apparatu, ſed nullo certamine. II. 215.
Polonia cunctis ſectis objecta. II. 569. Ejus fines & diviſio. 125. Inde advectis frumentis Italia levata. 128. Regis poteſtas, 571. & ſeqq. Regni competitores. 199. & ſeqq. Vndecim provinciae. 561. Planities. ib. Opportunitas, ib.
Poloni modica ſupellectili contenti. II. 164. Cultu corporis gaudent. 565. 174. Regnum in regio ſanguine ſoliti retinere, 180. Vino indulgent. 562. Hoſpitales, 563. Latine paſſim loquuntur. ib. In externos ſe formant mores. ib. Eorum equitatus. 237.
Polonici regni comitiorum tempus ac locus. II. 206.
Polonarum faeminarum temperantia. II. 165.
Polozchum urbs. I. 296. II. 546.
Pompejus Magnus. I. 585.
Polybii de Euxino ſententia. I. 353.
Pontifices Romani quinque deinceps eodem anno. II. 259.
Portocarrerus Petrus. I. 259.
Poſnania. II. 526.
Potandi certae leges. II. 551. 552.
Praga urbs. II. 26.
Praxiteles. I. 232.
Pretejannes. I. 199.
Principibus cavendum ne omnia uni tribuant. I. 99.
Proceri in Samogitia homines, itidemque parvi. II. 542.
Propontis. I. 352.
Pruſſi olim quam barbari. II. 531. Quomodo ſe Regi ſubjecerint. ib. Serpentes, feras, ſilvas venerebantur, 132.
Pruſia urbs. I. 230. Capta. 345.
Pruſſia. II. 527. 529.

Pruſſiae rex Polonici regni competitor. II. 200.
Ptolemaeus Philadelphus. II. 220.
Ptolemais urbs. I. 175
Puerorum inſtitutio apud Turcas. I. 337.
Pugna navalis ad Echinadas. I. 133.
Puleta amiſſa. I. 259
Pumilio Poloniae regnum Henrico conciliat. II 202.
Puppii Comes. I. 24.
Puppii ſoluta obſidio. I. 25.
Puppium. I. 129.
Pylus urbs. I. 244.
Pyramides. I. 214.
Pyrrhus Baſſa. I. 252.
Pythagoras. I. 194.

R

RAb, ſeu Javarinus. I. 274.
Radgivilla Barbara. II. 107.
Radgivillus Georgius Epiſcopus Vilnenſis & Card. II. 187.
Radgivillus Jo. Cardinalis. II. 146.
Radgivillus Nicolaus, Vilnae Palatinus. II. 145. in Galliam legatus 215.
Radgivillus Nicolaus Chriſtophorus. II. 186.
Raguſium. I. 355.
Raphael a Colle. I. 45.
Raphael Vrbinas. I. 43.
Ratisbona II. 99.
Recaſulus Albertacius, Scarpariae praefectus. I 16.
Recordatus Angelus. I. 46.
Regum familiae extinctae. I. 366.
Rem ſuam cuique curandam. I. 364.
Remboldia familia Auguſtana. II. 102.
Rhama. I 177.
Rhamiſes. I. 117.
Rhemi, apud quos diadema regi Galliae imponitur. II. 84.
Rhenanum vinum. II. 95.
Rhenus fluv. II. 32.
Rhetiae alpes. II. 13.
Rhodiorum equitum magiſter. I. 244.
Rhodus capta I. 252.
Rhoterodamum. II. 64.
Richa. I. 34.
Riga. II. 140.
Rigius Federicus. I. 216. 120.
Rigius Gnanus. I. 35.
Rigius N. vulneratur. I. 100.
Rivalia. II. 140.
Robertus Belga. I. 60.
Robertus Tarlatus. I. 22.
Rodulphus Agricola. II. 69.
Rodulphus Caeſar. I 272. Ejus de pellendo Tranſilvania Andrea Bothorio conſilia. 330. & ſeqq.
Rodulphus Epiſcopus Argentinenſis. II. 121.
Rodulphus Habſpurgius Caeſar renunciatus. II. 122.
Roſembergius Guilelmus. II. 194. 201.
Roxetus urbs. I 219.
Rubea inſula. I. 243.
Rubertorum familia. I. 86.
Rubertus Dionyſius Monopolitanorum Epiſcopus. I. 39.
Rubertus Dionyſius junior Sipontinorum Epiſcopus. I. 42.
Rubertus Guramontis filius. I. 33.
Rubertus Joannes. I. 32.
Rubertus Pellegrinus. I. 38.
Rubrum mare. I. 219.
Rubeus Ferdinandus. I. 277.
Rufus Chriſtophorus I. 42.
Rufus Florentinus. I. 44.
Ruſſia. II. 150.
Ruſticucius Hieronymus Cardinalis. II. 248.
Rutilius poeta. I. 232.

S

SAba regina. I. 201.
Sabaudiae ac Mantuae Ducum diſſidium. II. 275.
Sabinus & Cotta Romani legati. II. 64.
Saco Tarlatus Perſinos fugat in eoſque ſaevit. I. 13. Ejus conſilium Marco filio in ſupremo morbo datum. 14. Mors. 15.
Sahid Aegypti provincia I. 218.
Sal ex lacu. II. 157. Intra ſpecus ſuos leve, in lucem prolatum graveſcit. 176.

Sa-

Saladinus. I. 189.
Salis fodinae. I. 290. II. 275.
Salisburgus. II. 14.
Salmanaſar rex. I. 176.
Salomon. I. 201.
Salonichium. I. 355.
Salviatus Joannes Cardinalis. I. 88.
Samaria. I. 176.
Samſon I. 191.
Samogitia. II. 145.
Sandomiria. II. 126.
Sandrinus N. occiditur. I. 100.
Sangaciatus. I. 240.
Santoro Julio Card. ad Pontificatum Max. plurimi ſuffragatores favent. II. 263. De ſpe Pontificatus dejicitur. 264.
Saraco, Saladini pater. I. 190.
Saraceni Aegyptum occupant. I. 206.
Saracenorum res geſtae. I. 187.
Saracenus. I. 34.
Sardanapalus. I. 227.
Sataliae Sinus. I. 228.
Saulius Antonius Card. II. 248.
Savorgiana familia. II. 5
Saxoferratum oppid. I. 263.
Saxones. I. 290.
Sbigneus Cardinalis. I. 45.
Sborovii fratres. II. 181.
Sborovius Andreas. I. 181.
Sborovius Martinus. II. 181.
Sborovius Petrus Palatinus Sandominenſis. II. 196.
Sbroliavaca familia. II. 3.
Scaliger Canis. I. 68.
Scaliger Martinus, Veronenſium tyrannus. I. 13.
Scanderbechus. I. 340.
Scarampus Aloyſius. I. 26.
Scariotus. I. 34
Scarparia contra Olegium defenſa. I. 26.
Scartocius. I. 34.
Sceiutus Baſſa. I. 343.
Schernovitia. II. 219.
Schiauteschi Comites Montedolii. I. 33.
Scloporum inventio. II 48. 49 307.
Scribae potentia. I. 346.
Scucula Jo. I. 36.
Sebaſte. urbs. I. 176.
Sebaſtianus Luſitaniae Rex I. 136. Sextum ſuſcipit. 143. In Africam trajicit. 145. Cum Emonuco praelium committit, in quo perit. 146.
Seleucia. I. 214.
Selimus Turcarum Imp. X. I. 245. & ſeqq.
Selimus Turcarum Imp. XII. I. 259.
Semneiertes rex. I. 218.
Seneca Philoſophus. I. 221.
Sententiarum in comitiis regni Poloniae varietas. II. 220. & ſeqq.
Sentinates. I. 263. II. 248.
Septa Africae urbs. I. 143.
Septemtrionis accolae libertatis appetentes. II. 24.
Septemviris jus creandi Caeſarem datum. II. 92.
Septuaginta interpretes. I. 220. 225.
Sepulcrum Christi adeuntibus vectigal impoſitum. I. 196.
Sepulius Jo. I. 254.
Serapidis ſimulacrum. I. 297.
Seriſus. I. 138. 146.
Sertorius Averadus. I. 110.
Sernarda Ludovica. I. 132.
Sernardi. I. 35.
Sernardus Ladislaus. I. 45.
Servani regnum. I. 262.
Seſacus. I. 196
Seſoſtris. I. 196. 218.
Sethes. I. 217.
Sfortia Bona, Auguſti Poloniae regis mater. II. 167.
Sfortia Franciſcus. I. 4. 23.
Sfortia Ludovicus. I. 244.
Sidon urbs. I. 174.
Sighetus urbs. I. 258.
Sigiſmundi Poloniae regis, ſtudium Catholicae Religionis. II. 166. 167.
Sigiſmundus rex. I. 239.
Sigiſmundus Suevus Poloniae rex. I. 302.
Sigiſmundus Brandeburgius. II. 59.
Sigiſmundus Caeſar. II. 146.
Sigiſmundus, Caſimiri filius, Poloniae rex. II. 179.
Sigiſmundus Bathorius Tranſilvaniae Princeps Caroli Archiducis filiam ducit uxorem. I. 302. Turcas detrimentis afficit. 303. & ſeqq. Tartarorum multa millia caedit. 307. Beller Bejum vincit. 312. Turcarum munera pro-

promiſſs repudiat. *ib.* Sinam Baſſae cum exercitu in Tranſilvaniam adventu territus fugam meditans a Pontifice Max confirmatur. 312. Sinam Baſſae exercitum fugat, ingenti Turcarum caede. 283. Giurgium oppidum expugnat. 313. In magna gloria atque gratia verſatur. 314. Animum deſpondet. *ib.* Regnum Caeſari tradit, ſeque in Sileſiam recipit. 315. Tranſilvaniam repetit. *ib.* Iterum deſerit. 327. Vxorem virginem dimittit; atque in Poloniam abit. *ib.* Redit in Tranſilvaniam. 333. Ad Caeſarem ſupplex confugit. 334. Ejus exitus. *ib.*
Signorellus Lucas. I. 43.
Silentium in Turcarum caſtris. I. 337.
Silva nigra. I. 203.
Silveſter N. I. 126. 127. & ſeqq.
Simon Georgianus I. 262. Ejus Nuncius ad Pontificem Max 263.
Sinam Baſſa. I. 248. 275. 276. Tranſilvaniam cum exercitu intrat. 312. Fugatur. 313.
Sinope urbs. I. 228.
Sintus Paulus. I. 34.
Siſachi oppugnatio. I. 265.
Sixtus V. I. 122. 215. & ſeqq. II. 248. Ejus morbus & mors. 258.
Sleſia. II 124.
Smarres rex. I. 218.
Societatis Jeſu homines in Luſitania. I. 136. 145. In Syriam a Gregorio XIII. miſſi. 172. Item in Aegyptum. 206.
Sodoma urbs. I. 166.
Solimanus Turcarum Imp. XI. I. 258. & ſeqq. Ejus mors. 258. & ſeqq.
Sommalia Margarita. II. 256. Ejus nuptiarum celebritas. 257.
Sommalius Alphonſus. II 256.
Sophia urbs. I. 219. Capta. 330.
Sophia, Auguſti regis ſoror. II. 23.
Sophius, ſive Hiſmael Perſarum rex. I. 246.
Sofia I. 34.
Spachi. I. 337. Eorum luxus. 347.
Spalleta. I. 34
Speronius. I. 36.
Sphingis ſimulacrum. I. 214.
Spina Jacobus. I. 90.
Staroſtae, Polonorum magiſtratus. II. 172.
Steno, Suantonis fil. II. 72.
Steno Sturu. Suetiae rex. II. 72.
Stephanus Bathorius. II. 235. Polonis dictus rex. 242. 245.
Stephanus Ord. Servorum Magiſter. I. 41.
Stephanus rex Boſſinae. I. 242.
Stephanus Tranſilvaniae rex. I. 290. 295.
Stipungium. I. 36.
Stiria. II. 120.
Stocolmia a Chriſtierno obſeſſa, dolo expugnata, caedibus faedata. II. 74. 75.
Strigonii oppugnatio. I. 278. & ſeqq. Deditio. 281. Haereticorum facinus. *ib.*
Strotii. I. 151.
Strotius Petrus. I. 88. II. 88.
Strotius Philippus. I. 88. 150.
Suanto, Stenonis filius, Suetiae rex. II. 72.
Suarzembergius Javarinum recipit. I. 277.
Suarzrheiter. II. 237.
Succinum ejuſque natura. II. 238. 239.
Sueſſia. I. 256.
Suetiae rex Polonici regni competitor. II. 200.
Suetiae Rex Pontificis legato humaniter reſpondet. II. 78.
Suetiae regi in Polonici regni comitiis quidam ſuffragantur. II. 222.
Suffragia creando Poloniae regi inita, eorumque ratio. II. 220.
Suffragia ferendi in Pontificiis comitiis ratio. II. 264. 265.
Sultani. I. 210.
Sumachia urbs. I. 262.
Suppliciis odia intendi, non comprimi. I. 92.
Suzia urbs. I. 175.
Syria. I. 223.
Syria Selimus potitur. I. 248.
Syene. I. 194. 201.

T

TAbor mons. I. 575.
Tamerlanes. I. 238.
Tammaſus, Hiſmaelis fil. I. 255.
Tammaſus Perſarum rex. I. 260.
Tanger Africae urbs. I. 545.
Tanus Paulus. I. 35.
Tapetes Attalici. I. 228.
Taprobana. I. 156.
Tarlati a Petra Mala Aretinorum tyranni. I. 8.
Tarlatus Saco. I. 44.
Tarſus I. 226.
Tartarorum ad decem millia a Sigiſmundo Tranſilvano caeſa. I. 307.
Tarviſium urbs. I. 244.
Tata oppid. I. 273.
Taurellius Guido. I. 22.
Taurini Jo. cum Amico Venafrio ſingulare certamen. I. 35.
Tauriſium urbs. I. 246. Capta. 254. Recepta a Perſis de Turcis. 350.
Taurus mons I. 226.
Temiſvari oppugnatio. I. 314.
Tempeſtas in Zuiderſee ſinu. II. 67.
Tencini Comes Henrici regis e Polonia fugam cognoſcit & vulgat. II. 241.
Terra incognita. I. 158
Terraemotus cur nunc minus violenti. I. 33.
Terraenovae Dux. II. 257.
Terreſtres Nuncii apud Polonos. II. 231.
Tergoviſcia, Valachiae urbs. I. 312.
Terzeriae inſulae. I. 150.
Thebae. I. 594. Incenſae. 218.
Thebaides. I. 218.
Theodorici Oſtrogotorum Regis edictum. I. 548.
Theodoſia, Genuenſium colonia. I. 242.
Theonvilla urbs. II. 88.
Theophilus Alexandrinus. I. 222.
Theſſalonica. I. 355.
Theutonici Sodales in Pruſſiam miſſi. II. 232 Eorum Magiſter. ib. A fide Catholica deficiunt. ib. Imperium amittunt. 234. Eorum impietas. ib.
Thotilae mors. I. 9.
Thraſybulus. I. 72.
Thudeſchus. I. 34.
Tiberiadis lacus. I. 567.
Tiberis fluvii ortus. I. 4.
Tibiſcus fluv. I. 289.
Tifernates Burgenſibus auxilio adveniunt. I. 20. A Picinino vexati. 26.
Tifernum Tarlatis per Peruſinos, & Nerium Fagiolam eripitur. I. 13. A Germanis eripitur. ib. A Taurellio capitur 22.
Tiflis urbs. I. 262.
Tiliaventus fluv. I. 244.
Timmarioti. I. 348.
Tintiritae populi. I. 205.
Titus Livius. II. 256.
Titus Sanctius. I. 43.
Toletus Albae Dux. I. 147. Cuſtodia eductus praeficitur exercitui. ib. Philippi regis exercitus imperator. II. 53. Ejus ſeveritas. 54 & ſeqq Belgarum ſuppliciis inſtat. 59. Invidioſam ſibi ſtatuam poni Antuerpiae jubet. 60. Pecunias ſupra modum a Belgis exigit. ib. Revocatur Belgio. 62.
Toletus Franciſcus Card. Clementi *VIII.* P. M. charus. II. 271.
Tomanis munitio. I. 262.
Tomoreus Colocenſium Archiepiſcopus. I. 253.
Tomus Bejus rex. I. 248. & ſeqq.
Tornaboni Alphonſus, Philippus, Nicolaus, Epiſcopi. I. 79.
Tornabonus Nicolaus. I. 41.
Toſon, hoc eſt, velleris aurei ſocietas a quo inſtituta. II. 42.
Tranſilvana Vina inſalubria. I. 290. Item aquae. ib.
Tranſilvania. I. 289. A Turcis deſciſcit. 302. Caeſari a Sigiſmundo Bathorio tradita. 325. Ab eodem Andreae Bathorio remiſſa. 327.
Trajani columna. I. 235.
Trajectenſis Archiepiſc. II. 36.
Trajectum urbs. II. 33.
Trapezus urbs. I. 228 242.
Tremor ſoli in Holandiae pleriſque locis II. 37.
Treviri. II 90.
Trevirorum Archiepiſcopus. II. 29.

Tri-

Digitized by Google

Tridentum revocatur Concilium. II. 6.
Taiſembachius. I. 273.
Tripolis. I. 174.
Trollus Ericus. II. 72. 73.
Trozca. II. 146.
Tuhasia. I. 176.
Tullum urbs. II. 87.
Tunetum. I. 255.
Tunica Chriſti D. inconſutilis apud Treviros. II. 91.
Turcae unde. I. 237. Ad Siſachum victi. 266 Michale Valacho detrimentis affecti. 329. & ſeqq. Eorum ſaevus mos. 269. Imperii deſcriptio. 335. Militiae diſciplina. 336. & ſeqq. In victoria mos. 340. Mutata militaris inſtitutio. ib. & ſeqq. Non eſſe opes invictas. 349. Qua ratione eorum Imperium poſſet diſſolvi. ib. Voluptatum confectatio. 352. Ad Echinadas inſulas clades. II. 286. Vires imminutae. ib. Militaris diſciplina obſoleta 287.
Turri Burgenſi aedificandae viginti familiae conſentiunt. I. 53.
Turcica claſſis amiſſa. I. 259.
Turria familia. II. 3.
Turunia. II. 126.
Typographicae artis inventum. II. 45. & ſeqq
Tyras amnis. I. 328. II. 147.
Tyrus urbs. I. 174.

V

VAcia urbs capta. I. 282.
Vaivodae. I. 290. 301. 328.
Valachi. I. 290
Valachia. I. 302. 328. Ex ea quam multa Byzantium deferantur. ib.
Valletta Jo. I. 257.
Valorius Bacius. I. 88.
Valrudae Templum ac Monaſterium. II 83.
Valvaſonia familia. II. 3.
Vana urbs Armeniae. I. 261.
Varmienſis Epiſcopus. II. 130.
Varſavia. II. 126.
Varus Quintilius. II. 25.
Vaſarius Georgius. I. 41. 79.
Vbaldini Vicecomiti favent. I. 15.
Vbertini Vicecomiti favent. I. 15.
Vbertinus Biordi filius primus Cortonenſium Epiſcopus. I. 9.
Vcangius Jacobus. I. 296. Archiepiſcopus Gneſnenſis. II. 208. In Haereticorum partes propenſus. ib. Catholicas ferio tuetur. 210.
Vectatio per nives. II. 186.
Velzerus Marcus. II. 103.
Venafrii Amici cum Jo. Taurino ſingulare certamen. I. 35.
Venda. II. 140.
Veneti in Caeſaris Eſtenſis cauſam propenſiores. II. 280.
Veneti oblata a Bajazete auxilia remittunt. I 237. Iis quae ademerint Turcae. 243 244 255. 259. Tranſitum per ſuos fines peſtilentiae tempore Margaritae Auſtriae denegant. II. 289.
Venetiis petita Reip. moderandae a Bambergenſibus ratio. II. 98.
Venetorum habendi ſenatus ratio. II. 286.
Verdunum urbs. II. 87.
Veſpaſianus Imp. I. 183.
Veſprinum oppid. I. 273.
Vicecomes Jo. Mediolanenſium Archiepiſcopus & Princeps. I. 15.
Victoria Acorambona. I. 120. & ſeq.
Viduae fil. Georgianus. I. 263.
Vielchilucho Moſchi pelluntur. I. 296.
Vienna urbs. II. 120.
Vilelmus Cliviae Dux. II. 32.
Villanus Jo. I. 11. Reprehenſus. 32.
Vina Tranſilvana inſalubria. I. 290.
Vincentius Mantuae Dux. II. 258.
Vini ſupplementum. II. 71.
Vinum in Poloniam advectum. II. 174.
Vinum Rhenanum. II. 91.
Vionius Arnoldus. II. 121.
Virgo Deum enixa. I. 182.
Virzpurgus. II. 96.
Viſigradum oppid. I. 282.
Viſurgus. II. 69.
Vitelleſcus Jo. ad recuperandum Burgum ab Eugenio Pont. miſſus. I. 24.
Vitellus. I. 34.
Vitellius Alexander. I. 129. 130.

Vitellius Vincentius. I. 223.
Vitellotius Burgo potitur. I. 31.
Viterbius Dionyſius. II. 68.
Vitepſcum. II. 346.
Vittemberga. II. 19.
Vitoldus Lithuaniae Princeps. II. 146.
Vitro colores indere Belgarum inventum. II. 49.
Vladislaus rex. I. 239. Ab Amurathe victus & occiſus. *ib.* 336.
Vladislaus Jagellonius rex. I. 252.
Vladislaus, Poloniae rex, a Bohemis oblatum regnum rejicit. II. 166. 179. In acie occumbit. *ib.*
Vlamanes Perſa. I. 254.
Vmbriae fines. I. 4.
Vngari. I. 240. 290.
Vngaria a Turcis capta. I. 352. & ſeqq.
Vngaricum bellum. I. 264 & ſeqq.
Vngula Alcis contra comitialem morbum. II 137.
Volfembittellum. II. 23.
Volhinia. II. 347.
Volſcius Henrico in comitiis regni Polonici ſuffragatur. II. 221.
Vpſalia direpta. II. 73.
Vratislavia. II. 324.
Vrbanus VII. Pont. max. II. 259.
Vrbini Princeps. I. 366.
Vrorum forma. II. 335.
Vrſinus Ludovicus. I. 223. 225.
Vrſinus Napolio Burgo praepoſitus. I. 129.
Vrſinus Nicolaus. I. 127.
Vrſinus Paulus Jordanus. I. 222. 225. & ſeq.
Vrſinus Virginius I. 274. 276 Ab Alphonſo Eſtenſi contra Clementem VIII. ſollicitatus. II. 278. Deprehenditur atque occiditur. 279.
Vſunçaſſanes Perſa. I. 242.

Z

Zacuiti populi. I. 599.
Zairi populi. I. 599.
Zairus fluv. I. 599. 202.
Zambellotti. I. 228
Zambra lacus. I. 199.
Zambri populi. I. 599.
Zamoſcius Jo. I. 323. 327. 333.
Zaſius Volfangus. II. 121.
Zaslava urbs. II. 347.
Zebellinae pelles. I. 348.
Zeilani inſula. I. 556.
Zeti populi. I. 199.
Zizimus, Bajazethis frater. I. 243. & ſeqq.
Zona media. I. 202.
Zuiderſee, maris ſinus. II. 67.

IN-

INDEX

IN ADNOTATIONES.

* * * * * * * *

A

ABbatia S. Crucis apud Saxoferratum Antonio Mar. Gratiano a Commendono tradita. *Vol.* I. *pag.* XLIV.
Abſtemius Jo. Petrus Antonii Mar. Gratiani in Grammaticis & humanioribus litteris magiſter. I. XXXIII.
Adriaticum in mare jus. I. L.
Aetius. II. 85.
Aiſtadii deſcriptio. II. 99.
Aldobrandinus Cardinalis. II. 5.
Alexander Macedo de Beti ſupplicium ſumit. I. 191. Ad Achillis tumulum. 217.
Alexandrina bibliotheca incenſa. I. 221.
Aligherius Dantes. I. 44.
Aloyſii Gratiani, Jul. fil. cadaver apud Monachos S. Georgii Venetiis depoſitum. I. XXVI.
Alpinus Proſper. I. 173.
Amanienſes a Cicerone imperatore victi. I. 226.
Ambarachius Petrus. I. 271.
Ameriae Patroni. I. LXIII.
Amerina Synodus. I. LXI.
Amerina civitas Carolo Gratiano, Aloyſii fil. data. I. XXXII.
Ampulla caelo delapſa. II. 84.
Animus quid ſit ignotum antiquis Philoſophis. I. 204.
Antelminellus Caſtrucius. I. 39.
Antenoreus Petrus Antonius. I. 121.
Antipodes Antiquis cogniti. I. 203.
Aperiturum participium fortaſſe non latinum. I. 99.
Apollinis de Socrate oraculum. I. 204.
Archintus Philippus. I. 80.
Argentinam confugit Aurangius. II. 59.
Ariſtotelis de Sardanapali epitaphio ſententia. I. 227.
Armatus Salvinus. I. 126.
Articuli Erici XIIII. Suetiae regis. II. 78.
Aſchaffenburgum. I. 96.
Aſſemanus Stephanus Evodius Epiſc. I. 172.
Attila. II. 85.
Auguſtae urbis deſcriptio. II. 100. & ſeqq.
Auguſtana confeſſio. II. 100.
Auguſtani Cardinalis Othonis Truchſes ad Germaniae Sacrique Imperii Principes de Concilio epiſtola. II. 7. Ad Maximilianum regem. 15.
Auguſtinus. I. 195.
Aurangii Ducis periculoſa ex Belgio fuga. II. 59.
Aurum ex Italia Hieroſolymam exportatum. I. 185.
Auſonius. I. 214.
Avena. II. 83.

B

BAcchaberì. II. 83.
Badajox urbs. I. 148.
Balborum Gens. II. 3.
Baldovinettus Jo. Carolus. I. 81.
Balſamus. I. 173.
Balza Italica vox. I. 10.
Bambergae deſcriptio. II. 97.
Baſſichius Georgius. I. 356.
Baſſus Angelus Politianus. I. 44. 45.
Bathorii Stephani, Poloniae regis, ardens Catholicae religionis ſtudium. I. 300. Erga Societatem Jeſu benevolentia 301. Ad Gregorium XIII. epiſtola. 315.
Bathorius Andreas a Gregorio XIII. Cardinalis renunciatus. I. 316.

Bavariae Ducis ad Sixtum V. epiſtola. II. 104. Erga ſocietatem Jeſu ſtudium. 104. 105. Ad Alexandrum Cardinalem Montaltum epiſtola. *ib.*
Belitz opp. II. 20.
Benedictus Petrus. I. 171.
Benedictus XIV. Pont. Max. I. LXII.
Bentivoli Cardinalis de belli Cyprii hiſtoria judicium. I. LXII.
Bergantinus Jo. Petrus. I. XXXV.
Berlini deſcriptio. II. 21. Sacrarium. *ibid.*
Berretta Vitalianus. I. XXVI.
Betis ab Alexandro Macedone occiſus. I. 191.
Bibliotheca Medicco-Laurentiana. I. 171. Ejus codicum catalogus. *ib.*
Bibliotheca S. Marci Florentiae. II. 47.
Biſcionius Ant. Mar. I. 45. 171.
Biturgia urbs alia a Burgo S. Sepulcri. I. XXIX. 3.
Bohemiae ſtatus, quod ad Religionem pertinet. II. 9.
Bolichius Blaſius. I. 356.
Bombarderius Gulielmus Saleſius. I. 356.
Boociarii M. Ant. ad Carolum Gratianum epiſtola. I. LIV.
Bondelmontius Joſephus. I. 126.
Bonifacii Caroli ad Antonium Mar. Gratianum epiſtola. I. XXXIV.
Bonus, Gratiani fil. I. XXX. & ſeqq.
Boskovichii Bartholomaeus & Rogerius. I. 356.
Braccius Braccius. I. XXVI. Caeſar. *ib.*
Brandemburgica Marchia. II. 20.
Brandemburgicus ſeptemvir. II. 21.
Brena. II. 83.
Brullae data, a Commendono epiſtola. II. 28.
Bucellius Petrus. I. XXVI.
Bufalus Angelus. II. 5.
Buhcrius Joannes. I. 227.
Burgenſis ſummi Magiſtratus de Gratianae familiae nobilitate teſtimonium. I. XXXI.
Burgenſis Eccleſiae commentariolus. I. 46. 47. Epiſcopatus inſtitutio. 75.
Burghius Alexander. I. 81.
Burgi S. Sepulcri hiſtoria Ms. in bibliotheca Mediceo-Laurentiana. I. X.
Burgundius Horatius. I. 196.
Burgus S. Sepulcri urbs alia a Biturgia. I. XXIX. 3.
Burlamachii Federici Geographici & Genealogici libri Mss. I. 266.
Buſſottus Dionyſius. I. 82.
Bzovii Annales. I. 293.

C

CAecitas Diodoti Stoici ſtudiis ejus non officiens. I. 42.
Calmetius Auguſtinus. I. 196.
Calogerà Angelus. I. 126.
Cambyſes. I. 217.
Caniſius Petrus Auguſtae concionator. II. 100.
Cannetus Petrus. I. 46.
Capuccini Fratres. II. 13.
Carus Annibal. I. XXXV.
Caſimirus Joannes S. J. Poloniae rex. I. 142.
Caſtracanis Caſtrucius. I. 39.
Caſus adverſi clarorum virorum, Opus Antonii Mariae Gratiani. II. 243. Ejus operis duo Mss. exemplaria, quorum unum auctius, quam typis editum. *ib.*
Caſuum virorum illuſtrium Antonii Mar. Gratiani commentarius, a quo primum, quando & quoties editus. I 55. Ab edito exemplaria Mss. diſcrepant. *ib.* & ſeqq.
Catalupa. I. 200.
Catholicon Vocabularium. II. 46.
Cato heluari libris dictus. I. 50.
Cattuyck opp. II. 41.
Caucus Jo. Franciſcus. I. XXXV.
Chezzc Georgius. II. 118.
Chinenſium typographia. II. 48.
Cicero M. I 185. 202. 203 204. Ejus in Cilicia praeclare geſtae res. 226. Librorum de Officiis prima editio. II. 47.
Ciceronis Quinti iracundior natura. I. 359.
Ciconia Paſchalis Venetorum Dux. I. 207.
Cinus Angelus Politianus. I. 45.

Ci-

Civitatis Novae epiſcopus. II. 5.
Clamſarch. II. 118.
Clanfort. II. 118.
Clementis VIII. comitia. I. xlvi. Ad Marinum Grimanum Venetiarum Ducem epiſtola. xlix. Ad Antonium Mar. Gratianum in obitu Aloyſii fratris litterae. 2.
Clerici Regulares Theatini. II. 252.
Clodoveus rex. II. 84.
Cocchius Antonius. I. 203.
Cocles. I. 181.
Coletus Nicolaus. I. 46.
Colonienſibus de rebus, Commendoni ad Card. Borromaeum epiſtola. II. 33.
Colos pro *color*. II. 176.
Columbum urbs. I. 156.
Commendonus Jo. Franciſcus ingentem pecuniam Antonio Mar Gratiano offert. I. xliii. Ejus pecuniae ſyngrapham Gratianus conſcindit *ib.* Ejus legationum volumina Mss. duo. lvii. Vita a quo, quando & quoties edita. *ibid.* Quo tempore Epiſcopus, quo Cardinalis creatus, quo mortuus. I. xlv. II. 4. Profecturo in Germaniam Pontificis mandata. 6. Litteris Cardinalis Othonis Truchſes Maximiliano regi proficiſcens commendatur. 15. Ejus adventus Pragam 16 Namburgum. 17. Berlinum. 20. 21. Brullam. 28. Ad Card. Borromaeum epiſtola *ib.* Ad eundem. 29 Confluentiam venit. 30. Ad eundem de rebus Colonienſibus. 33. Ad Claram Querinam 177. Ad Card. Carolum Borromaeum. 252.
Commentarius de recta regni Polonici adminiſtratione Henrico regi ab Antonio Mar Gratiano oblatus. I. xxxviii.
Compignius Gregorius. I. 83.
Compotare fortaſſe non latinum verbum. II. 162.
Conclavia Pontificum Rom. qui inſcribitur liber valde mendoſus. II. 260.
Confeſſio Auguſtana. II 100.
Confeſſionis ratio in Bohemia. II. 12.
Conſalvius Ludovicus. I. 137 & ſeqq. Ejus ad S. Franciſcum Borgiam epiſtola. *ib.*
Contuccius Joſephus. I. xxvi.
Conſpicillorum inventor. I. 126.
Corſellius Federicus. II. 47.
Cotterus Laurentius. II. 46.
Culpa fluvius. I. 266.
Cunichius Raymundus. I. 356.
Curare pro *rem militarem adminiſtrare*. I. 266.
Curtius Q. I. 193.
Cyprii Archiepiſcopi Philippi epiſtola. 133.
Cyprio de bello hiſtoria Antonii Mar. Gratiani. I. liii. Per quem primum. ubi, & quoties edita. *ib.* Valde laudata. *ib.*

D

Damiata urbs alia a Peluſio. I. xxvi.
Danubius, ſive Iſter. II. 99.
Datus Georgius. I. 39.
Delphinus Zacharias. II. 19.
Democriti inſcientiae profeſſio. I. 204.
Deſpota Valachorum Princeps. I. lv. De eo ac de Jacobo ejus fratre, Antonii Mar. Gratiani commentarius. *ib.* & ſeqq.
Deuteronomii liber a Moyſe ſcriptus. I. 80.
Dianae epheſiae templum. I. 231.
Didymus Grammaticus quam multa, & in iis quam futilia ſcripſerit. I. 222.
Diodorus Siculus. I. 196.
Diodotus Stoicus. I. 42.
Dite neutrum. I. 346.
Dium urbs. I. 155. 257.
Dolia mirae magnitudinis. II. 97.
Dominicanae familiae Monaſterium. II. 105.
Dominicani Sacerdotis Lubecae probitas. II. 70.
Dominicanus Inquiſitor Coloniae. II. 33. 36.
Domus hominis honorati & principis qualis eſſe debeat. I. 54.
Ducere dicuntur exercituum ductores iter quum habent. I. 11.
Duratius Jacobus Philippus, Marcelli fil II. 293.

E

ELianus Jo. Baptiſta. I. 206.
Electorum Imperii auctus numerus. II. 92. 93.
Ephemeron animal. II. 259.
Ephraemi Syri latina interpretatio. I. 171.
Ephesiae Dianae templum. I. 235.
Erici XIIII. Sueciae regis ad Joannem fratrem epiſtola. II 78.
Erudiendi gratia, pro, *ut erudiretur*, Juſtini ſyntaxis. II. 3.
Erythraei Jani Nicii Pinacotheca. I. LVII. In eo quaedam reprehenſa. XXXIII. XLIV. LVIII. 3.
Etruriae M. Ducis epiſtola. II. 258.
Europae Tauro inſidentis apud Tarentinos ſtatua. I. 332
Exemplaria duo Mss. Scriptorum invita Minerva. I. XIII.

F

FAcciolatus Jacobus. I. 99. 231.
Faciem, non *facile*, legendum in quodam Ovidii verſu. II. 28
Ferdinandi Auſtrii Archiducis pietas. I. 303.
Ferdinandi M Etr. Ducis III. ad Ant. Mar. Gratianum epiſtola. I. XLVIII. Ad eum Gratiani. XLIX. Ejus altera ad Gratianum. *ib.*
Ferdinandus I. Imp. II. 6.
Ferrarius Franciſcus Xaverius. I. 296.
Fezza urbs. I. 142.
Filchmorch. II. 118.
Fimo obruta ova ad foeturam in Baetica. I. 297.
Finis *haec* apud Virg. I. 241.
Firmiana vaſa. I. 52.
Firmina Amerinae Eccleſiae Patrona. I. LIII.
Fiſtuca. II. 65.
Flecherius Abbas S. Severini Commentarium Antonii Mariae Gratiani de caſibus virorum illuſtrium primus Pariſiis edendum curat. I. LV. Commendoni latinam vitam Gallice interpretatur. LVI.
Fons in Aegypto admirabilis. I. 223.
Fortunae vices ac ludus. I. 50.
Foſcarenus Marcus. II. 293.
Francofordienſis conventus. II. 28 35.
Funus VVolphangi Rheni Comitis. II. 18.
Fuſt Joannes. II. 46.

G

GAlatae unde dicti. I. 228.
Gaza urbs. I. XXVII.
Gellius de numero librorum Alexandrinae bibliothecae alia tradit, ac Seneca. I. 222.
Gemma Rainerius. II. 69.
Gensfleich Joannes. II. 45.
Geographiae vocabula alia apud alios geographos. II. 126.
Georgius Monachus S. Paulli. II. 293.
Germanorum defenſa natio. II. 108. 111.
Geſnerus Jo. Matthias. II. 282.
Giannetaſii Parthenii Geographia. I. 257.
Gorius Ant. Franciſcus. I. 235.
Gozzius Melchior. I. 356.
Gratiana familia e Burgo S. Sepulcri Tifernum demigrat. I. IX. Ejus nobilitas. XXX. & ſeqq.
Gratiana vaſa. I. 52
Gratiani Aloyſii, Julii fil. epitaphium. I. 367.
Gratiani Simonis laudatio funebris. I. XXX.
Gratiani Antonii Mariae, Julii fil. dies natalis. I. XXXIII. Ejus vitae Italicus Commentariolus Ms. *ib.* Innoteſcere Commendono quando coepit. *ib.* In foro Julii grammaticis & humanioribus litteris, Joanne Petro Abſtemio doctore, dat operam, Patavii jurisprudentiae ſub Nicolao Gratiano Vtinenſi. *ib.* In Patavinum Canonicorum Collegium cooptatus. XXXIV. Ejus ad Diedum

dum epiſtola. xxxv. Canonicatu ſe abdicat. ib. Ejus ad Commendonum in periculoſo morbo epiſtola. xxxvi. A Commendono Graecis litteris eruditus, & a Latinorum verſuum faciendorum nimia opera revocatus. ib. In Germaniam cum Commendono, Poloniamque proficiſcitur. xxxvii. Henrico Poloniae regi praeclara de regno adminiſtrando praecepta dat. xxxviii. Oblatam a Commendono ingentem pecuniam repudiat. xLiii. Abbatiae S. Crucis apud Saxoferratum poſſeſſionem init. ib Ejus ad Abbatiae Monachos epiſtola ib. Sixto V. in ſcribendis epiſtolis operam dat. xLv. Ejusdem Sixti latinam hiſtoriam inchoat. ib. Ejus opera Sixtus in aliis etiam rebus utitur. ib. In Clementis VIII. comitiis cum dexteritatis atque induſtriae laude verſatur xLvii. Epiſcopus Amerinorum renunciatur. xLviii Ejus ad Ferdinandum Magn. Etr. Ducem III. epiſtola. xLix. Ad Italiae Principes Nuncius a Clemente VIII. legatur. ib Poſt ad Remp. Venetam. ib. Ejus ad Clementem VIII. epiſtola. L De jure in Adriaticum mare Commentarius. ib. Synodus Amerina. Li. De bello Cyprio hiſtoria. Liii. Ad Cujavienſem Epiſcopum epiſtola, Liv. De caſibus virorum illuſtrium commentarius. Lv. De Deſpota Valachorum Principe libri tres ib De Jacobo Deſpotae fratre liber ſingularis. Lvi. Joannis Franciſci Commendoni Vita. Lvii. Alia ſcripta non vulgata. ib. Epitaphium. Lviii. Annorum, quos vixit, ſumma. ib. Ad eum Philippi Cypriorum Archiepiſcopi epiſtola. 533. Ejus omnium operum editio. 563 Bis patriam reviſit. II. 5. Ejus epiſtola ad Angelum del Bufalo. ib. Ad Card. Aldobrandinum. ib. Ad Epiſcopum Civitatis novae. ib. Ejus itinerarium Germanicum. 16. 69. Ad Nicolaum Thomizchium epiſtola. 56. Ejus alter Canonicatus Patavinus. 177. Ad Aloyſium fratrem epiſtola. 256. Ad Card. S. Georgii litterae. 289. & ſeqq. In Senatu Veneto diſceſſuri oratio. 291.

Gratianus Aloyſius, Julii fil. Commendonum affectatur. I. xxxiii. Ejus itinera. ib. Joannis Pauli fil ix 366.

Gratianus Ant. Mar. Joannis Pauli fil. I. ix. xxv. s. 366.

Gratianus Carolus, Aloyſii fil. in Amerinenſem civitatem nobilitatemque adſcitus. I xxxii. De bello Cyprio hiſtoriam primus edit. Liii. Ad eum M. Antonii Bonciarii epiſtola. Liv. Romam ſtudioſum cauſa a patruo miſſus. ib.

Gratianus Carolus, Boni fil. I. xxx. Ejus monumentum. 128.

Gratianus Carolus, Jo. Paulli fil. I. ix. 366.

Gratianus Fabius. I. xxxiii. In ejus obitu Philippi Epiſcopi Cyprii litterae. 135.

Gratianus Galeottus primus Burgenſium Epiſcopus. I. 80.

Gratianus Joannes Baptiſta, Joannis Paulli fil. I. ix. 366.

Gratianus Joſephus. I. ix s. 366.

Gratianus Nicolaus Vtinenſis juris civilis Patavii doctor. I. xxxiii.

Gratianus Pallas. I. ix. 366.

Gratii peſtilentia. II. 289. & ſeqq.

Gregorius XIII. I. 206. Ejus ad Moſchoviae M. D. epiſtola. 296.

Gregorius XIV. I. xLvi.

Grimanus Marinus Venetiarum Dux. I. xLix. Ad eum Clementis VIII. litterae. ib.

Guadalquivir fluv. I. 161.

Guadus. I. 38.

Gualterius Jo. I. 82.

Guazzeſius Laurentius. I. xxvi.

Guilhelmi Bavariae Ducis ad Sixtum V. epiſtola. II. 104

Guttembergus Joannes. II. 46. 47.

H

HArduinus Jo. I. 52. Ejus Pliniana editio. 216. 217.

Hault. II. 82.

Heluari libris Cato dictus. I. 50.

Hen-

Digitized by Google

Henrici Imperatoris ſepulcrum. II 98.
Henrico Poloniae regi Commentarius de adminiſtrando regno ab Antonio Mar Gratiano oblatus. I. XXXVIII.
Herbipolis deſcriptio. II. 96.
Heroſtratus Dianae Epheſiae templi incenſor. I. 231.
Hieremia num aequalis Platonis. I. 195.
Hiero Siciliae rex. I. 126.
Hieronymi de ſeptuaginta Interpretum auctoritate judicium. I. 221.
Hieroſolymam ex Italia exportatum aurum. I. 185.
Hirundines ſub glacie viventes. II. 155. Et in ſpeluncis per hiemem. 156.
Hiſpalenſium proverbium. I. 161.
Hollandici contra oceanum aggeres. II. 37.
Horatius. I. 38. 50. II. 111.
Horologia Auguſtana. II. 100.
Hoſius Stanislaus, Epiſcopus Varmienſis. II. 19. 129. 130
Huetius Petrus Daniel. II. 37. 156.
Hugonoti unde dicti. I. 91.
Hultai. vox Polonica. II. 206.
Huſſitae. II. 10. & ſeqq.

I

Jeſuitarum Scholae. I. LV. In Sebaſtiano, Luſitaniae rege, inſtituendo opera. 137. & ſeqq In Syriam expeditio. 172. In Bohemia reſtituendae Catholicae religionis induſtria. II. 13 Coloniae conditio. 34 Maguntiae Collegium 96. Monachii 104. Erga eos Guilhelmi Bavariae Ducis ſtudium ib.
Imperii Electorum auctus numerus. II. 92 93.
Incontrus Hieronymus. I. 81.
Indacus. I. 38.
Innocentius VIII. II. 25.
Innocentius IX I XLVI.
Innumerinum Ciceroniana vox. I. 196.
Interpretum ſeptuaginta auctoritas. I. 221
Invita Minerva cur hoc opus inſcribatur. I. XXIII.

Ioachimus Brandemburgicus Septem vir. II. 21. —
Ioannis, Suetiae Principis ad Annam, Poloniae reginulam. epiſtola. II 81. Regni initium 82.
Ioctus architectus & pictor. I. 44. Epitaphium ab Angelo Politiano ſcriptum. 45.
Iotae litterae ſive non inſcripta ſive non recte inſcripta puncta in codicibus Mss. varietatem lectionum attulerunt. I. 212.
Iſter, ſive Danubius. II. 100.
Itinerarium Germanicum. II. 16.
Iudaeorum nomine aurum ex Italia Hieroſolymam exportatum I. 185.
Iulianellius Andreas Petrus. I. LV.
Iuveynheym Conradus. II. 48.

K

Kerſsenbruch Rembertus. II. 25.

L

Lagomarſini Hieronymi ad Petrum Lazerium epiſtola. I. 356. Ad Benedictum Stayum altera. 357.
Lamius Joannes. I. 172.
Langor pro *languor* in antiquis Mss. codicibus. II. 260.
Laudationibus mortuorum mendoſior facta hiſtoria. I. 51.
Laynius Jacobus. I. 157.
Lazerius Petrus. I. 356. Ad eum epiſtola. ib.
Legatorum inſtitutio, Antonii Mar. Gratiani opus Mss. I. LVII.
Leonis X. Bulla erectionis Burgenſis Epiſcopatus. I. 75.
Libani montis deſcriptio. I. 167.
Libellus Antonii Mar. Gratiani de jure in Adriaticum mare. I. L.
Librorum luxuria. I. 222.
Lippomanus Hieronymus. II. 155.
Liviana vox. II. 44.

Lon-

Digitized by Google

Longinus Dionyſius *de ſublimi* liber. I. 231.
Lubecae haereſis. II. 69.
Lupus Hieronymus. L. 256.
Luignanus Guido. L. 189.

M

MAgalottus Laurentius. L. 38. 257.
Magliabechius Ant. L. 45.
Maguntiae deſcriptio. II. 95.
Malaſpina Cherubinus. L. 82. Ludovicus. *ib.*
Maeandrus. L. 232.
Mancinius Franciſcus. L. XXVI.
Mannius Dominicus Maria. L. 126.
Mantuae Ducis ad Antonium Mar. Gratianum epiſtola. L. XLVI. II. 258.
Altera. *ib.*
Manutii Paulli lapſus grammaticus. L. 280.
Marchia Brandemburgica. II. 20.
Margarita Auſtria. II. 288.
Mare pro *Mari*. L. 223.
Maria Auſtriaca. II. 32.
Maria Magdalena Pichia, Antonii Mar. Gratiani, Jo. Paulli filii, conjux. L. 366.
Marius Laurentius. II. 293.
Maronitarum hiſtoria. I. 567. & ſeqq. Amabilis natio. 172.
Martialis. L. 52.
Martinius Franciſcus. L. 356.
Maſiniſſa Numidiae rex. L. 126.
Maffejus Archangelus. L. XXVI.
Matthaejus Matthaeus. I. 356.
Matthiae Apoſtoli corpus. II. 89.
Maximiliani Auſtrii Archiducis regni Polonici petitio. L. 305.
Medices Zanobius. I. 82.
Mentelius Joannes. II. 46.
Metenſis urbis deſcriptio. II. 87.
Minores Poloni. II. 593.
Miſcellaneorum Ant. Mar. Gratiani volumina Mss. duo & Inſtructionum, Relationum, Monumentorum, praeſertim ad Auguſtanam Confeſſionem ſpectantium, volumina Mss. ſex, aliaque permulta anecdota. L. LVII. & ſeq.
Miſnia. II. 18.
Mithridatis in cives Rom. ſaevitia. I. 229.
Monachii deſcriptio. II. 104.
Monaldus Vincentius. L. XXV.
Monsfalconius Bernardus. L. 172.
Montalti Alexandri Card. epiſtola. II. 258.
Morerius emendatus. L. 3.
Morgagnus Jo. Baptiſta. II. 157.
Movere loco quid in Catilinaria ſecunda ſignificet. L. 283.
Moyſes Deuteronomii auctor. L. 80.
Muns. II. 83.
Muretus M. Ant. L. 521. Diligens Ciceronis imitator. 596. Ejus Philippicarum Ciceronis editio & commentarius. *ib.* Bibliotheca. *ib.* Ejus explicatio Tulliani in II. Catilinaria loci reprehenſa. 283.
Muſcae per hiemem in arborum corticibus viventes. II. 256.

N

NAmburgi deſcriptio. II. 17.
Natalis Antonii Mar. Gratiani dies. L. XXXIIS.
Neces pro *nex*. II. 72.
Neoburgi deſcriptio. II. 100.
Nicolajus Alphonſus. L. 79. 579.
Nigrius Julius. L. 45.
Nili catadupa. L. 200. Fontis inventores. 256.
Novis rebus nova vocabula imponenda. L. 126.
Nuncoreus. L. 216.

O

OBeliſci. L. 217.
Oceani neutrum genus ſuſpectum. L. 255.
Octuaginta vox latina. II. 98.
Ocularia. L. 126.
Olivetus Joſephus. L. 217.
Olympiades Sanctus, Amerinae Eccleſiae Patronus. L. LIIS.
Orlandinus Nicolaus. L. 199.

Or.

Orlandius Peregrinus Antonius. II. 46. 48.
Orientales Mss. codices. I. 171. 172.
Ortenbarghi Comites. II. 119.

P

PAcuvius. I. 50.
Paderbonenſis Epiſcopus. II. 25.
Paginellus Michael Angelus. I. x.
Pallavicinus Sfortia Card. I. 293. II. 116.
Pannartz Arnoldus. II. 48.
Papinius Philippus Mar. I. xxvi.
Paulius Hieronymus. I. 356.
Payt Petrus. I. 256.
Pecchiolius Raymundus. I. 83.
Pelagum pro *pelagus*. I. 154.
Peluſium urbs alia a Damiata. I. xxvi.
Pera urbs, ſive ſuburbium. I. 259.
Peretae Urſinae Flaviae epiſtola. II. 257.
Pereti Michaelis epiſtola. II. 257.
Pernetianus Joannes. II. 10.
Perſpicilia. I. 26.
Peſtilentia Gratii in Stiriaque. II. 289. & ſeqq.
Petavius Dionyſius II. 82.
Petra Joannes. II. 90.
Petraica Franciſcus. I. 212.
Petruccius Petrus. I. 356.
Piccardi. II. 12.
Pichia Maria Magdalena, Antonii Mar. Gratiani, Joannis Paulli filii, coniux. I. 366.
Pindari domus a flammis illaeſa. I. 218.
Pius IV. II. 6.
Plato num aequalis Hieremiae. I. 195
Plinius. I. 52. 197. 214. 216. 217.
Pogianus Julius. II. 7.
Poeſis cum Hiſtoria de dignitate certans inducta. I 217.
Polenus Joannes. I. 231 De ejus Diſſertatione *de Dianae ephesiae templo* judicium. *ib.*
Politiani Angeli de Jocto Epigramma. I. 45. De ejus cognomine variae ſententiae. *ib.*
Politianum iter. I. xxvi.
Pompejus Cnaeus Templo Hieroſolymitano victor parcit. I. 186.
Pontedera Julius. II. 182.
Ponthebae deſcriptio. II. 118.
Pontificum Rom. deinceps trium breviſſimus pontificatus. I. xLvi.
Poples Georgius. II. 10.
Porſenna. I. 181.
Poſſevini Antonii in Senatu Veneto oratio. I 207. Ad eum Seminarii Patriarchalis Moderatorum litterae. 209. Ad Moſchorum Magnum Ducem legatio. 298 Ad Car. Azzolinum epiſtola. 302 Ad eundem altera. 305. Ad Sixtum V. 307. Ad Card. Alexandrum Montaltum. 308. Ad eum Adami Steinhoelini. 309. Ejus ad Card Ruſticucium 316 Ad eum Cardinalis Novocomentis 318. Ejus ad Card. Azzolinum. 319. Ad eundem altera. 321. Ad eum Stephani Poloniae regis. 323. Ejus ad Card. Azzolinum. 325. Ad eum Paulli Manutii. 326.
Potiri patrio caſui junctum. I. 149.
Pragae urbis deſcriptio. II 26.
Pragenſis Archiepiſcopus. II. 23.
Pretejannes. I. 199. 200.
Prianus Joſephus Maria II. 293.
Propinandi mos apud Romanos. II. 111.
Proteſtantium Namburgi Conventus. II. 17.
Puceius Antonius. I. xxvi.
Puccius Bartholomaeus. I. 83.
Puellarum commendatio. II. 28.

Q

QVerenghi Antonii carmen. I. Lvi.
Quirina Clara. II. 177. Ad eam Commendoni epiſtola. *ib.*
Quirinus Angelus Mar. S. R. E. Card. I. 171.

R

RAguſaei. I. 355.
Rebecca quid ſit, quid item Ribeba, ſeu Ribeca. I. xxxv.
Regnauitius. I. 256.

Re-

Remigius Rhemenſis Archiepiſcopus. II. 84.
Rerca Venceslaus. II. 10.
Rhamiſes. I. 217.
Rhemenſis urbs. II. 84.
Rinaldus Thomas. I. XII.
Rotius Carolus. I. 356. Ejus carmina & orationes. 357.

S

SAbaudiae Ducis ad Antonium Mar. Gratianum epiſtola. I. XLVI.
Sacchinus Franciſcus. I. 137. 143. 167. 172.
Sacrarium Berlini. II. 21.
Salluſtius. I. 120
Salomonius Petrus Maria. I. 177.
Salviatus Philippus. I. 82.
Salvinius Salvinus. I. 46.
Sandisir. II. 85.
Santinius Carolus. I. 217.
Sardanapali epitaphium. I. 227.
Saxius Franciſcus. I. 206.
Saxoniae Ducis Jo. Federici filii. II. 36.
Sebaſtiani regis Luſitaniae de non ducenda uxore conſilium unde profectum. I. 137 & ſeqq. Expeditio Africana. 143. & ſeqq.
Secundus Sanctus, Amerinae Eccleſiae Patronus. I LIII.
Seguinus Petrus. I. LVII.
Seminarii Patriarchalis ſupplex libellus. I. 209.
Seneca de numero librorum Alexandrinae bibliothecae alia tradit ac Gellius. I. 221. Ejus de Bibliothecis ſententia. ib. De ſcriptis Didymi. 222.
Senectutis vegetae exempla. I. 226.
Sentinum opp. I. 363.
Septemvirorum auctus numerus. II. 92. 93.
Septuaginta interpretum auctoritas. I. 221.
Seriphio cuidam Themiſtoclis reſponſum. I. 72.
Seſoſtris rex. I. 196 216.
Sigiſmundus Sueviae Princeps. I. 304. 309. 310.
Sixti V. hiſtoria ab Antonio Maria Gratiano inchoata. I XLV. Ei oblatus libellus de religionis in Bohemia ſtatu. II. 9.
Siſtius Jo. Franciſcus. I. XXVI.
Siſcia urbs. I. 273
Schelhornius Georgius. II. 47.
Schmidius Eraſmus. II. 47.
Schoeffer Petrus. II. 46.
Societatis Jeſu Scholae. I. LV. In Sebaſtiano Luſitaniae rege inſtituendo opera. 137 & ſeqq In Syriam expeditio. 172. In Bohemia ſtatus. II. 13. Coloniae. 34. Maguntiae. 96 Monachii. 104. Erga eam Guilhelmi, Bavariae Ducis, ſtudium. ib.
Socratis inſcientiae profeſſio. I. 204. De eo Apollinis oraculum. ib.
Sorgius Urſatus. I. 356.
Soſtratus Cnidius. I. 220.
Spartanorum dura inſtitutio. I. 337.
Specilla. I. 126.
Sphinx. I. 214.
Spondanus. I. 95.
Stanislaus Koſtka. II. 194.
Staremberg II. 105.
Stayus Benedictus, ejuſque *Philoſophia verſibus tradita*. I. 356. Ad eum epiſtola. 357.
Steinhoeleni Adami ad Antonium Poſſevinum epiſtola. I. 309.
Subnixus. I. 354.
Summaria operis De ſcriptis invita Minerva ab Auctore nomine Caroli fratris fil. confecta. I. XII.
Suppetere activa ſignificatione fortaſſe non latinum. I. 353
Syngrapha ingentis pecuniae ab Ant. Mar. Gratiano conſciſſa. I. XLIII.
Synodus Amerina. I. LII.

T

TAruſius Lucas. I. XXVI.
Taſſus Torquatus. I. XXVII. 188.
Tavium. II. 83.
Tegrimus Nicolaus. I. 39. 40. Joannes. 39.
Theatini Clerici Regulares. II. 252.
The-

Thebarum incendium. I. 218.
Themiſtoclis reſponſum. I. 72.
Theonvillae deſcriptio. II. 88.
Thomaſſinus de Maſſaugues. I. 227.
Thomizchii Nicolai ad Ant. Mar. Gratianum epiſtola. I. XXXIV. Ei libri de Deſpota, Valachorum Principe, ac de Jacobo ejus fratre nuncupati. LV. Ad eum Antonii Mar. Gratiani epiſtola. LVI.
Tifernatis ſummi Magiſtratus de Gratianae familiae nobilitate teſtimonium. I. XXXI.
Tifernum aditum editionis hujus locupletandae cauſa. I. XXV.
Tillius Laurentius. I. 83.
Timaei de Olympiadis partu frigida ſententia a Cicerone laudata. I. 231.
Titulus hujus operis quam habeat ſententiam. I. XXIII.
Tornabonus Alphonſus. I. 81.
Tornabonus Leonardus. I. 80.
Tornabonus Nicolaus. I. 81.
Tornabonus Philippus. I. 79.
Toletus Franciſcus. I. XXXV.
Torunum urbs. II. 127.
Trevirorum urbis deſcriptio. II. 89.
Trevirorum Archiepiſcopus a Commendono conventus. II. 29. 30. 31.
Triquetra. I. 211.
Tritemius. II. 46.
Truchſes Othonis Card. ad Germaniae Sacrique Imperii Principes de Concilio epiſtola. II. 7. Ad Maximilianum regem. 15.
Tudiſius Thomas. I. 356.
Tulla. II. 85.
Turris in inſula Pharo. I. 210.
Typographicae artis inventio. II. 46.

V

VAcueſacere. I. 121.
Valerii Auguſtini de belli Cyprii hiſtoria hendecaſyllabum. I. LIII.
Valerius Maximus. I. 126.
Vantinius Antonius Mar. Epiſcopus Politianus. I. XXVI.
Varmienſis Card. de Antonii Mar. Gratiani commentario de Deſpota, Valachorum Principe judicium. I. LVI.
Varnin. II. 83.
Vella pro *Villa*. II. 282.
Velzeri Marci elogium. II. 102.
Veneti homines ſapientiſſimi. II. 280. Benigni. 281. Vindicati. 289. & ſeqq. Funus Aloyſio Gratiano faciendum decernunt. 292.
Venus marmorea apud Rheginos. I. 232. & apud Cnidios. *ib.*
Veronae inſcriptio in aede principe. II. 288.
Vghellus notatus. I. LVII. & ſeqq.
Vgonovii. I. 95.
Victorius Petrus. I. 118. 196.
Villaci urbis deſcriptio. II. 117.
Vinum ab Horatio laudatum. II. 111.
Virgilii antiquiſſimus codex Mss. I. 181.
Virgilius. I. 203. 205. 211.
Virtembergium. II. 101.
Virzpurg. II. 96.
Vitrich. II. 85.
VVolphangi Rheni Comitis mors ac funus. II. 28.
VVolfpergh. II. 118.
Vrbanus VII. I. XLVI.
Vrſinae Peretae Flaviae epiſtola. II. 257.
Vrſinus Guilelmus. II. 10.

X

XErſes Perſarum rex. I. 351.

Z

ZAccarias Franciſcus Ant. II. 293.
Zagrius Philippus. I. 112.
Zane Hieronymus. I. XXXV.
Zanonius Jo. Baptiſta. I. 162.
Zeilan inſula. I. 156.
Zenus Andreas. II. 118. Chriſtophorus. *ib.* Joannes. *ib.*
Zingiberi. II. 174.
Zona torrida non habitabilis Antiquis credita. I. 202.
Zumiungen II. 46.
Zuzzerius Bernardus, Benedictus, Jo. Lucas. I. 356.

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google